

BOREC

1984

LETNO KAZALO

BOREC 1964

LETNIK XV

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10. — REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: DRAGO SELIGER (PREDSEDNIK), HINKO BRATUŽ, LOJZE KRAKAR, PETER LEVEC, VOJKO NOVAK, ZDENKO Roter, FRANCE ŠUSTERŠIČ, FRANCE VREG. ODG. URED. VOJKO NOVAK IN FRANCE ŠUSTERŠIČ. OVITEK: ING. ARH. UROŠ VAGAJA, TEHNIČNI UREDNIK JANEZ NOVAK.

ČRTICE, NOVELE, ODLOMKI RAZNIH LITERARNIH ZVRSTI

	stran
Szög (Primo Levi, prevedla Marijana Novak)	60
Spoznala sem, zakaj so se partizani tako hrabro borili (Ljuba Babič)	70
Smrt se naznanja tudi v glasovih (Petar Šegedin, prevedel Janez Sršen)	76
Državni praznik (August Cesarec, prevedel Cvetko Zagorski)	85
Mati (Katja Spur)	120
Dva sta ostala (Karel Grabeljšek)	129
Poldan (Antonije Isaković, prevedel Slavko Rupel)	141
Pozabljena (Alojz Ravbar)	148
Do jutra je daleč (Mile Pavlin)	184
Nepograbljena košenina (Gitica Jakopin)	215, 301
Snežinke (Duško Kalič, prevedla Nada Carevska)	230
Gospod z rožami (Saša Vuga, Aleksander Marodič in Ivan Ribič)	246
Sonce je umrlo (Lojze Zupanc)	291
Gola Asja (Jovan Popović, prevedla M. S.)	320
Rdeče in belo (Cvetko Zagorski)	324, 391
Operacija (Saša Vuga, Aleksander Marodič, Ivan Ribič)	417
Hajka (M. Jerman)	433
Kateregakoli dne (Živorad Mihajlovič, prevedel Florijan Laimiš)	461
Stari Kozma (Venceslav Winkler)	525
Bitka (Anatolij Ananjev, prevedla Marija Vogrič)	532
Zajčja Micka (Saša Vuga, Aleksander Marodič, Ivan Ribič)	568
Pesem rafalov (Pero Sapardič, prevedel Florijan Laimiš)	598
Praprot in ogenj (Antonije Isaković, prevedel Slavko Rupel)	610
Tihe smrti (Juš Kozak)	644
Tod ne bom več hodil (Lojze Zupanc)	656
Zeleni Hans (Duško Kalič, prevedel Slavko Rupel)	674
Skrivači (Matevž Hace)	688
Dva odlomka iz »Balade o modri svetlobi« (Dane Debič)	711
Saša in Tamara (Vera Pavlovič, prevedel Jože Zupanič)	734
Zbogom, moj stari... walter (Vladimir Kavčič)	742
Mrtvo ognjišče (France Bevk)	761
Na fronto (Tone Seliškar)	770
Seženj do neba (Nada Gaborović)	779
Vojna in otrok (Karel Grabeljšek)	787
Sanje (Kočo Urdin, prevedel Jože Zupanič)	796
Odočitev (Gitica Jakopin)	826
Črnkasti odsev bajonetov (Mile Pavlin)	831
Streharjev Mirko (Matevž Hace)	836
Pesnik in borci (Aleksander Marodič, Ivan Ribič, Saša Vuga)	842
Prvi poljub (Fani Okičeva)	851
Jozunova puška (Hranko Smodlaka, prevedel Cvetko Zagorski)	854
Begunec (Mladen Markov, prevedel Jože Zupanič)	874

PESMI

Krvava bajka (Desanka Maksimović, prevedel Lojze Krakar)	34
Vrtnice (Lojze Krakar)	74
Zdaj sem postal odvisen od vremena (David Samojlov, prevedel Tone Pavček)	125

stran

Solzice (Jevgenij Vinokurov, prevedel Tone Pavček)	125
Antisvetovi (Andrej Voznesenski, prevedel Tone Pavček)	126
Humor (Jevgenij Jevtušenko, prevedel Tone Pavček)	126
Različnost (Jevgenij Vinokurov, prevedel Tone Pavček)	138
S trga žena koraka (Živko Jeličič, prevedel Cvetko Zagorski)	152
Črnci pojo (Andrej Voznesenski, prevedel Tone Pavček)	183
Ivanova smrt (David Samojlov, prevedel Tone Pavček)	186
Nemški vojni abecednik (Berthold Brecht, prevedel Miha Klinar)	225
Buchenwald (Lojze Krakar)	234
Svetilka upanja (Črtomir Sinkovec)	290
Prebujenje (Eduardas Meželajtis, prevedel Tone Pavček)	315
Lira (Eduardas Meželajtis, prevedel Tone Pavček)	316
Srce (Eduardas Meželajtis, prevedel Tone Pavček)	317
Delček matere zemlje (Eduardas Meželajtis, prevedel Tone Pavček)	319
Pravica (Črtomir Sinkovec)	432
Iz »Lirike časa« (Jože Smit)	530
Človek (Eduardas Meželajtis, prevedel Tone Pavček)	566
Plakat (Črtomir Sinkovec)	597
Babji jar (Jevgenij Jevtušenko, prevedel Tone Pavček)	608
Celica 1 (Cvetko Zagorski)	631
Pojdiva, sine (Neža Maurer)	655
Pesem o pleskarju Pašku, ki se je s smrtjo boril (Živko Jeličič, prevedel Cvetko Zagorski)	660
Balada (Črtomir Sinkovec)	676
Stotnik (Giuseppe Ungaretti, prevedel Ciril Zlobec)	693
Človek mojih dni (Salvatore Quasimodo, prevedel Ciril Zlobec)	694
V mrazu poslušala boš (Alfonso Gatto, prevedel Ciril Zlobec)	695
Farizejeva molitev (Michele Pardo, prevedel Ciril Zlobec)	695
Talcem (France Filipič)	728
Kolona (Janez Menart)	739
Izrezek (Janez Menart)	740
Pohojena slika (Janez Menart)	740
Hrast ob cesti (Janez Menart)	740
Vojno sodišče (Janez Menart)	740
Talci (Janez Menart)	741
Sončni zahod (Janez Menart)	741
Grobovi (Janez Menart)	741
Jesen v gorah (Ivan Minatti)	768
Pismo materi iz groba (Ivan Minatti)	768
Zadnja noč (Ivan Minatti)	768
Mislil sem (Miroslav Košuta)	777
Večer v visoki travi (Miroslav Košuta)	777
Tukaj počivajo (Miroslav Košuta)	778
Majsko pismo očetu (Miroslav Košuta)	778
Naša ljubezen (Peter Levec)	785
Spomini (Peter Levec)	785
Nokturno (Tone Pavček)	790
Glagoli (Tone Pavček)	790
Ponavljanje (Tone Pavček)	791
Sklepna (Tone Pavček)	791
Prošnja (Tone Pavček)	829
Tožba (Tadeusz Rożewicz, prepesnil Lojze Krakar)	839
Kričal sem ponoči (Tadeusz Rożewicz, prepesnil Lojze Krakar)	839
Kitka (Tadeusz Rożewicz, prepesnil Lojze Krakar)	840
Priča (Tadeusz Rożewicz, prepesnil Lojze Krakar)	840

	stran
Prva ljubezen (Tadeusz Rożewicz, prepesnil Ljotze Krakar) . . .	840
Ravnina (Tadeusz Rożewicz, prepesnil Ljotze Krakar) . . .	841
Mrtvi partizani govore (Crtomir Šinkovec) . . .	891

REPORTAŽE, POLITIČNI PREGLEDI IN UVODNIKI

Misli ob reviji (Drago Seliger) . . .	1
Zavestna akcija Partije — osnovni činitelj naših zmag (Boris Kraigher) . . .	3
Razpadanje kolonialnega sistema (Mičo Čušić, prevedel Jože Zupančič) . . .	41
Glas iz Angole (avtor zaradi ilegalnosti ni naveden, pr. Aleš Berger) . . .	52
Bodočnost Afrike na novi poti (Basil Davidson, prevedel Polde Vrbovšek) . . .	91
Kaplja v oceanu (Miran Ogrin) . . .	100
Beli in črnopolti (Baldwin James, prevedla Jasna Kosmina) . . .	116
Zakonodaja Apartheida v Južni Afriki (Elisabeth S. Landis, prevedla Vera Zigmund) . . .	198
Problemi Latinske Amerike (Miran Ogrin) . . .	204
S. S. še živi (H. P. R.) . . .	236
Erich Maria Remarque o Nemčiji (prevedla Jasna Kosmina) . . .	241
In kaj menite vi? (France Šušteršič) . . .	289
Oktobra v Kairu (Miran Ogrin) . . .	365
Srečanje z borcev (Zvone Kržišnik) . . .	369
Begunske organizacije — žarišče revanšizma v ZR Nemčiji (G. Berońska in J. Koralka, prevedla Vera Zigmund) . . .	488
Proces dekolonizacije se nadaljuje (Miran Ogrin) . . .	493
Dvajset let pozneje (Zvone Kržišnik) . . .	497
Nemec o krivdi Nemčije za vojno (R. Augstein, prevedel Aleš Berger) . . .	635
Hudo (Neža Maurer) . . .	650
Srečanje z najstarejšim jugoslovanskim partizanom (Andrija Koprivica, prevedel Florijan Laimiš) . . .	680
Sence konflikta dveh kolosov (Miran Ogrin) . . .	717
Pot heroja (Tone Svetina) . . .	749
Po vzoru Jugoslavije (Bojan Ajdič) . . .	814
Spet se bodo zbrali, a njega ne bo . . .	819
Le v miru bomo premagali dolgo pot (Miran Ogrin) . . .	892

SESTAVKI O VPRAŠANJH KULTURE, LITERARNA POLEMKA

Naj vsi vetrovi naše domovine pojo revolucionarne pesmi (Ivan Krefc) . . .	20
Posvetovanje o mladinski književnosti s tematiko NOB in ljudski revoluciji v Mariboru (Alenka Glazer) . . .	23
Kot se utrga kri ali kane solza . . .	34
Zapis ob razstavi »Likovna umetnost s tematiko NOB« (Melita Stelc-Možina) . . .	62
Nove knjige . . .	64, 128, 278, 496, 707
Beseda mladih o bistvu NOB (zbral Nace Grom) . . .	65
August Cesarec (I. Radovolina, prevedel Cvetko Zagorski) . . .	81

	stran
Antonije Isaković: Veliki otroci (Slavko Rupel) . . .	106
Hans Habe: Če jih tisoč pade (Slavko Rupel) . . .	108
Odmev Grudnove »Dvanajste ure« v verzih Cira Čičin-Saine (Cvetko Zagorski) . . .	110
Razmišljanje za jutri (France Vurnik) . . .	113
Potrebni so ustrezni učbeniki za pouk o NOB (Nace Grom) . . .	167
Za dijake je doba NOB zgodovina (Pavle Vozlić) . . .	169
Kratek sprehod po berilih za osnovne šole (Nace Grom) . . .	170
Pesništvo (France Vurnik) . . .	172
Preveč smo načelni (Nace Grom) . . .	267
Učbeniki o NOB (Nace Grom) . . .	268
»Šele pozneje sem začel rasti« (Rapa Šuklje) . . .	271
Pesništvo 1963 (France Vurnik) . . .	274, 335
Zlato črnih dlani (Slavko Rupel) . . .	279
Odmev partizanstva v nemški pesniški zbirki (Ivan Krefc) . . .	341
Kranjčevi liki v drugem delu tetralogije »Za svetlimi obzorji« (Jaka Miller) . . .	344
Kako spoznavate NOB (Nace Grom) . . .	349
Prvi jugoslovanski TV serijski film Dobrica Čosić: Ločitve (Slavko Rupel) . . .	416
Aleksander Solženicin: En dan Ivana Denisoviča (Slavko Rupel) . . .	469
Odgovori mladih iz Ptuja (zbral Nace Grom) . . .	472
Letošnje Kajuhove nagrade . . .	476
Pogovor ob odgovorih mladih (Nace Grom) . . .	514
Puljski dnevnik (Rapa Šuklje) . . .	560
Marginalije ob tednu jugoslovanske radijske in televizijske igre (France Vurnik) . . .	618
Niko Košir: Prigode stražarja Primoža (Slavko Rupel) . . .	626
Drago Suhi: Peti bataljon (Slavko Rupel) . . .	632
»Živi in mrtvi« na filmskem platnu (Mile Pavlin) . . .	634
Alojz Srebotnjak: »Requiem za talca« (Janko Grilc) . . .	703
Narodni heroj Silvira Tomasini (Slavko Rupel) . . .	706
Progresivna Slovenija, Trst in Koroska (Slavko Rupel) . . .	709
Petnajst let revije »Borec« . . .	721
Edvard Kocbek »Slovensko poslanstvo« (Slavko Rupel) . . .	807
Matevž Hace: »Tihotapci« (Slavko Rupel) . . .	809
Roman »08-15 danes« (Slavko Rupel) . . .	810
Gledališki nesporazumi in nasprotja (France Vurnik) . . .	812
»Ne joči, Peter!« (Rapa Šuklje) . . .	886
Mahmud Konjhodžić: Od Kupe do mora (Mile Pavlin) . . .	884
Milan Ževart: Miha Pintar-Toledo (Slavko Rupel) . . .	891

SESTAVKI IZ ZGODOVINE, RAZPRAVE

Nekateri odsevi o sociologiji romana (Lucien Goldmann, prevedel Florijan Laimiš) . . .	37
Prvo obdobje partijskega šolstva na Primorskem in Gorenjskem (Veljko Hočevnar) . . .	409, 552
Topovi, grmite (Marjan Marinc) . . .	453

	stran
Nekaj besed o vlogi kulturne skupine 14. divizije (Matevž Hace) . . .	474
O vrednotenju literature s tematiko NOB (Vladimir Kavčič)	508
Po veliki preizkušnji (Lado Ambrožič)	538
Pomnimo žvenket kovine in imena vojnih tovarišev (Nikolaj Barišev, prevedel Jože Zupančič)	729
Dvajsetletnica (Vojko Novak)	817

SPOMINI, POTOPISI

Mesec dni dolga pot (France Drobnič)	11
Prijepoljska bitka (Srečko Milošević, prevedel Florijan Laimiš)	150
Iz spominov Toma Brejca	178
Bila sem na Kubi (Jolanda Kvas)	357
Otok Vis v NOB (Slavko Tiran)	381
Na, vzemi srajco (Marijan Detoni) . . .	401
Napadeni ni hotel verjeti (I. V. Boldin, prevedla M. Š.)	441
Z Ratom na Primorsko (Karel Leskovec)	445
Konec kaznilnice v snegu (Gaston G. Charlet, prevedel Polde Vrbovšek)	515
Ranjeni komandant (Karel Leskovec) . .	546
Z dvanajsto krajiško brigado čez Sretnico in Grmeč (Svetožar Đulibrk, prevedla M. Š.)	696
V ranem jutru (Drago Korbar)	799
V zasedi s Frančkom (Jošt Rolc)	802
Srečanje z Leninom (M. D. Bonč-Brujevič, prevedel M. P.)	821
Delegacija slovenskih pravnikov na Hrvaškem (Lojze Ude)	881

SESTAVKI IZ PROBLEMATIKE ČLANSTVA ZVEZE ZDRUŽENJ BORCEV NOV

Naš pokojninski sistem in položaj borcev, udeležencev NOV (dr. Miha Butina)	209
---	-----

	stran
Posebni dodatki in priznavalnine ne ustrezajo (Marjan Grampovčan)	260
Stanovanjski problemi borcev (Marjan Grampovčan)	263
Kako rešujejo stanovanjske probleme v Litostroju (Tone Krašovec) . .	265
Ob zakonu o posebnem dodatku za borce (Vekoslav Mlekuž)	353
Problem borcev-kmetov v slovenjegraški komuni (Marjan Grampovčan)	335
Problemi borcev Bele krajine (Niko Belopavlovič)	386
Bela krajina včeraj, danes in jutri (Nace Grom)	593
Nov pokojninski sistem (Erna Podbregar in Marjan Grampovčan)	641
Beseda o bistvu NOB (Ela Peroci) . . .	792
Boj za »staro pravdo« (Metod Mikuž) .	793

SODELUJOČI LIKOVNI UMETNIKI:

Đorđe Andrejević-Kun, Janez Boljka, Bogdan Borčič, Ladislav Danč, Marijan Detoni, Vojo Dimitrijevič, Milan Dolgan, Miligoj Dominko, Zulfikar Džumhur, Vito Globočnik, Božidar Jakac, Andrej Jemec, Stane Jarm, Zdenko Kalin, Marjan Keršič, Stane Keržič, Dore Klemenčič-Maj, Slavko Kores, Anton Gojmir Kos, Aleksander Lakič, Vladimir Lakovič, Jozo Landa, Petar Lubarda, Nada Lukežič, Vladimir Makuc, France Mihelič, Mile Milunović, Janez Močnik, Ismet Mujezinović, Nikolaj Omersa, Vekoslav Parač, Boris Pengov, Slavko Pengov, Bartul Petrič, Oton Postružnik, Marij Pregelj, Karel Putrih, Vanja Radauš, Maksim Sedej, Ljudevit Sestič, Petar Simaga, Frano Šimunović, Branko Šotra, Ive Šubič, Marko Suštaršič, Luka Tomažnovič, Mladen Veža, Izidor Urbančič, Klavdij Zornik, Fran Zupan

borec

IZ VSEBINE:

MISLI OB REVJIJI — ZAVESTNA AKCIJA PARTIJE — OSNOVNI ČINITELJ NAŠIH ZMAG (BORIS KRAIGHER) — ALENKA GLAZER: POSVETOVANJE O MLADINSKI KNJIŽEVNOSTI S TEMATIKO O NOB IN LJUDSKI REVOLUCIJI V MARIBORU — DESANKA MAKSIMOVIČ: KRVAVA BAJKA — FRANCE DROBNIČ: MESEC DNI DOLGA POT — MELITA STELE: ZAPIS O RAZSTAVI »LIKOVNA UMETNOST S TEMATIKO NOB« — GLAS IZ ANGOLE — PRIMO LEVI: SZÖG

1964/1

BOREC ☆ 1964 ☆ XV

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo zavod »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10. — Revijo ureja uredniški odbor: DRAGO SELIGER (predsednik), ZDENKO ROTAR, FRANCE VREG, PETER LEVEC, HINKO BRATOŽ, VOJKO NOVAK, FRANCE SUSTERŠIČ, LOJZE KRAKAR. Odgovorna urednika Vojko Novak in France Susteršič. Ovitek: ing. arh. Uroš Vagaja. Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 193. — Telefonska številka uredništva 21-901. — Posamezna številka revije »Borec« stane 100 dinarjev, letna naročnina je 1000 dinarjev, polletna 500 dinarjev. Letna naročnina za tujino 1400 dinarjev. — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 193, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-14-602-44, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-00-74. — Rokopisov ne vračamo. — Kliseji, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

K A Z A L O

MISLI OB REVIJI	1
ZAVESTNA AKCIJA PARTIJE — OSNOVNI ČINITELJ NAŠIH ZMAG (BORIS KRAIGHER)	3
MESEC DNI DOLGA POT (FRANCE DROBNIČ)	11
NAJ VSI VETROVI NAŠE DOMOVINE POJO REVOLUCIONARNE PESMI (IV. KREFT)	20
POSVETOVANJE O MLADINSKI KNJIZEVNOSTI S TEMATIKO O NOB IN LJUDSKI REVOLUCIJI V MARIBORU (ALENKA GLAZER)	23
KRVAVA BAJKA (DESANKA MAKSIMOVIČ)	34
KOT SE UTRGA KRI ALI KANE SOLZA . . . (DESANKA MAKSIMOVIČ)	34
NEKATERI ODSEVI O SOCIOLOGIJI ROMANA (LUCIEN GOLDMANN)	37
RAZPADANJE KOLONIALNEGA SISTEMA (MIČO ČUŠIČ)	41
GLAS IZ ANGOLE	52
SZÖG (PRIMO LEVI, PREVEDLA MARJANA NOVAK)	60
ZAPIS OB RAZSTAVI »LIKOVNA UMETNOST S TEMATIKO NOB« (MELITA STELE-MOŽINA)	62
NOVE KNJIGE	64

MISLI OB REVIJI

Juv. št. 12785/64.

Navada je, da se ljudje ob letu za kratek čas iztrgamo iz vrveža vsakdanjosti, zato da bi naša hotenja, ravnanja in dejanja v letu, ki je za nami, dobila pravično oceno. Pri tem ne gre samo za navado, marveč za hoteno spoznanje, da v osebnem in družbenem življenju lahko napredujemo — in to je večni cilj človeka in človeških družb le takrat, kadar za gotovo vemo, kje smo in kam naj krenemo. Če nam je to dokaj lahko storiti, brž ko teče beseda o stvareh, ki jih lahko vidimo, tehtamo, merimo, seštevamo itd., smo v težjem položaju tedaj, ko razmišljamo o delu, kjer ustaljena merila in matematična natančnost ne povesta vsega. Napredek družbe, ki črpa moralno-etično osnovo iz naše revolucije, predpostavlja takó materialno napredovanje družbe kakor rast duhovne podobnosti njenih ljudi.

Pri rasti kulturne in duhovne podobe ljudi ima svoj, čeravno morda skromen delež tudi naša revija. Namen pričujočega razmišljanja ni v tem, da oceni, kolikšen

je ta delež. Širok krog bralcev, ki jih ima, najzgovorneje govori o tem, da tematika, ki jo obravnava, ni nezanimiva. Dejstvo, da ohranja prenekatero podrobnost iz dni velikega časa, v kakršnikoli obliki, sodi med njene odlike. In vendar se ob prebiranju posameznih številk nehote vsiljuje vprašanje, ali ni njen pogled usmerjen morda enostransko, preveč v pre-

teklost, manj v sodobnost in prihodnost. Nekateri bodo zatrjevali, da ne, ker da je njen edini smoter govoriti borcem in ljudem o dneh osvobodilnega boja, ki se ni končal s formalno kapitulacijo fašizma. Odveč bi bilo govoriti o tem, da so bili cilji revolucije mnogo večji kot sama vojaška zmaga. Odveč zató, ker te cilje bolj ali manj uspešno uresničujemo na široki fronti človeškega snovanja že drugo desetletje. Ime, ki ga nosi revija, ne dopušča nezanimanja ali celo indolentnosti do problemov, sredi katerih živimo. Moralno-etične prvine, porojene v revoluciji, ne morejo postati eksponat, hranjen v muzejih. Njih bogastvo je v elementarni človečnosti. Zato smo jih dolžni razvijati in posredovati bodočim rodovom. S tem ni rečeno, da skrbi za to samo naša revija. Danes pišejo pesmi, povesti, romane, scenarije za filme, radio in televizijo na temo NOB mnogi državljani. Na to temo nastajajo nove pesmi in simfonije, likovni umetniki s svojimi izraznimi sredstvi upodabljajo ta čas. Skoraj ni več področja človeškega snovanja, ki ne bi zajemalo iz tega neusahljivega izvira.

Tako je tudi prav, prav pa ne bi bilo, če naša revija ne bi kritično spremljala tega živahnega snovanja. Ustvarjalna kritičnost naj bi odražala posebno prizadetost revije do sicer široke panorame vprašanj, ki jih življenje zastavlja družbi, ki doživlja svojo globoko preobrazbo. Zato bi bralci najbrž pozdravili večjo družbeno angažiranost revije, njeno aktualizacijo ob istočasnem razvijanju tistih elementov, ki so bili že do sedaj dokaj dobro razviti. Taka izpopolnitev revije predpostavlja širok krog sodelavcev, zahteva pa tudi časa in široke razprave. Vse to lahko da reviji podobo, ki bi odražala čas in zadovoljevala krog njenih ljubiteljev.

Teh nekaj misli je lahko tudi skromna želja uredniškega odbora za novo leto.

MISLI
OB
REVIJI

Zavestna akcija Partije — osnovni činitelj naših zmag

V soboto, 4. januarja tl., so se začele v Ljubljani svečanosti ob proslavi 20. obletnice legendarnega pohoda XIV. divizije na Štajersko: v Mestni galeriji so odprli razstavo dokumentov in fotografij o pohodu, ki jo je pripravil Muzej ljudske revolucije Slovenije, v veliki dvorani Gospodarskega razstavišča pa je bila slavnostna akademija, kjer je imel slavnostni govor podpredsednik izvršnega sveta SFRJ in nekdanji komisar NOV in POS Boris Kraigher.

Govor Borisa Kraigherja objavljamo v celoti.

Dvajset let je minilo, odkar je XIV. divizija krenila na pot iz Bele krajine na Štajersko. Mesec dni dolgih in napornih maršev, mesec dni junaških borb je bilo potrebnih, ob premagovanju velikih zaprek na področju Hrvaške, da je divizija v borbi prekoračila progo Zagreb—Karlovac, vzhodno pod Zagrebom prešla Savo in se združila z enotami X. hrvaškega korpusa. Premagovati je morala velike napore skupno z enotami X. korpusa, na katerega je v tem času okupator izvajal svoje ofenzivne akcije, preiti je morala preko področja Kalnika do slovensko-hrvaške meje in dalje preko Sotle, da bi končno 6. februarja leta 1944 stopila na področje Štajerske. Tam pa so jo pričakale nemške enote in takoj začele z obkoljevalnimi manevri in z vsakodnevnimi napadi, da bi končno mogle skoncentrirati velike sile, s katerimi so poskušale izvesti odločilno ofenzivo za njeno uničenje.

V težkih in napornih borbah v globokem snegu se je XIV. divizija prebijala v smeri proti enotam četrte operativne cone v Gornji Savinjski dolini. Mesec dni junaških borb v težkem snegu na tem področju in legendarni proboj blokade pri Frankolovem, ki je zahteval velike žrtve, predstavljajo, skupno z borbami ob prehodu preko hrvaškega področja,

tisti del borb XIV. divizije, ki tvorijo danes legendarno epopejo pohoda XIV. divizije, epopejo, ki je doživela najrazličnejše opise in ki je vzbudila največje zanimanje zgodovinarjev, pisateljev in proučevalcev zgodovine narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. V teh borbah je imela divizija, ki je bila specialno pripravljena za te težke napore, v dveh mesecih, do združitve z enotami 4. operativne cone, velike izgube. Veliko borcev in oficirjev je padlo v bojih. Mnogo jih je bilo ranjenih, mnogi so padli v ujetništvo. Polovica udarne moči XIV. divizije je bila onesposobljena za nadaljnje boje. Za borbo sposobni del divizije pa je bil težko obremenjen z mnogimi ranjenci in šele združitev z enotami IV. operativne cone je omogočila XIV. diviziji, da je lahko začela intenzivneje koristiti vojaške baze, bolnice in obveščevalno mrežo, ki so bile že v dotodanjih bojih ustvarjene na Štajerskem. Vse to je omogočilo, po združitvi divizije z enotami IV. operativne cone, enotnejšo, bolj organizirano in učinkovitejšo akcijo vseh partizanskih enot na področju Štajerske proti okupatorjevim silam.

Pred kratkim smo praznovali v Jugoslaviji dvajseto obletnico II. zasedanja AVNOJ v Jajcu, v Sloveniji pa smo praznovali dvajseto obletnico Kočevskega zboru. Brez dvoma sta to dva odločilna mejnika v razvoju naše revolucije, v razvoju narodnoosvobodilne borbe naših narodov. Istočasno praznujemo tudi dvajsetletnico najodločilnejših dogodkov na vojaškem področju.

Gotovo pomeni ravno legendarni pohod XIV. divizije na Štajersko enega najodločilnejših momentov v nadaljnjem razvoju socialistične revolucije v Sloveniji po Kočevskem zboru. Mislim, da je zato prav, da smo se danes posebej zbrali, da proslavimo ta dogodek in da ob tej priliki posebej označimo tudi pomen razvoja narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njenih najodločilnejših podvigov za razvoj socialistične revolucije v Sloveniji. Čeprav je bilo na dosedanjih proslavah, tako v Sloveniji kot v drugih republikah, povedano tako rekoč vse, kar je v zvezi s tem bilo treba reči, se mi vendar zdi, da je prav, da ob tej obletnici obudimo nekaj misli o specifičnem razvoju revolucije in narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji, o specifičnih političnih razmerah, ki so bile na področju Slovenije, in o specifični vlogi revolucije v Sloveniji za razvoj narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije v Jugoslaviji.

Mnogokrat se ocenjuje, da je pohod XIV. divizije na Štajersko in njena združitev z enotami IV. operativne cone predstavlja predvsem organizacijsko in kadrovsko pomoč vojnim enotam na Štajerskem, kakor tudi organizacijsko in kadrovsko pomoč politični dejavnosti organizacij Osvobodilne fronte in Partije na Štajerskem. Globoko sem prepričan, da je takšna ocena zelo enostranska in nezadostna. Mislim, da moramo ugotoviti, da je pohod XIV. divizije na Štajersko pomenil s stališča socialistične revolucije v Sloveniji predvsem razširitev te revolucije in utrditev revolucionarnih pozicij na področju, ki je do tedaj, po prvih udarcih v letu 1941, ostalo ves čas nekoliko ob strani revolucionarnega boja slovenskega naroda. Glede na istočasno ofenzivo okupatorjevih sil na osvobojeno ozemlje po Kočevskem zboru, tako na Dolenjskem in Notranjskem kot tudi na Primorskem, je pomenil ta pohod ne samo konsolidacijo narodnoosvobodilne vojske na področju Dolenjske, Notranjske, Primorske in Gorenjske, ne samo konsolidacijo nove revolucionarne oblasti slovenskega

naroda na teh področjih, ampak tudi velik udarec okupatorju in vsem tistim silam, ki so skušale zmanjševati pomen Kočevskega zbor in pomen formiranja slovenske državnosti v okviru nove Jugoslavije.

Po II. zasedanju AVNOJ je nova Jugoslavija postala nov mednarodno-politični faktor v borbi proti fašizmu in nov pojav v osvobajanju narodov izpod okupacije. Novost je bila v tem, ker je bila to v konkretnih, specifičnih pogojih nova oblika borbe ljudstva za oblast, za razvijanje novih družbenih odnosov, za uničenje starega preživelega kapitalističnega sistema in za razvijanje nove socialistične družbe na področju Jugoslavije. Sklepi II. zasedanja AVNOJ kot tudi sklepi Kočevskega zbor so povedali vsemu svetu, da na tem področju ni več mesta starim oblastnikom in da je na tem področju ljudstvo prevzelo oblast v svoje roke.

Ker so predstavniki starih oblastnikov skušali pomen teh dejstev zmanjševati, je ravno razširitev osvobodilne borbe in socialistične revolucije na vzhodno Štajersko, to je na področje, ki se neposredno približuje Mariboru in avstrijsko-jugoslovanski meji, pomenila močan udarec takim trditvam in dokazovala vitalnost in sposobnost nadaljnjega razširjanja revolucije. Prodor na to področje je pokazal svetu in okupatorju kot tudi predstavnikom reakcionarnih sil, da moč revolucije in njena udarnost nikakor nista v upadanju, ampak nasprotno, v ofenzivi, in da sile revolucije prodirajo iz dneva v dan vse globlje in vse bolj v širino.

Z vojno-političnega in vojno-taktičnega stališča je pohod XIV. divizije pomenil predvsem izvrševanje povelja vrhovnega komandanta tovariša Tita, da enote narodnoosvobodilne vojske Slovenije — potem ko so premagale težave novembrske in decembrske okupatorske ofenzive po Kočevskem zboru — pridejo v nove ofenzivne akcije predvsem z namenom, da razbremenijo naše enote NOVJ in dekoncentrirajo okupatorjevo vojsko, ki je v tem času začejala svojo VI. ofenzivo proti osrednjim silam narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. V ta namen je XVIII. divizija ta čas udarila v Gorski kotar in vezala na tem področju neposredno okrog Reke večje okupatorjeve sile. Naloga XIV. divizije pa je bila vezati okupatorjeve sile na njeni poti okrog Zagreba na Štajersko, na tem za okupatorja izredno občutljivem področju, kjer potekajo komunikacije od Maribora do Ljubljane in Zagreba.

To so bili nekateri politični in vojaški momenti, ki so zahtevali akcijo XIV. divizije na Štajerskem, to so bili politični in vojaški momenti, ki so tudi opravičevali akcijo, za katero je bilo vnaprej pričakovati, da bo zahtevala velike žrtve in veliko naporov. Operacija, ki je zahtevala tako težke žrtve in tako velike napore, je bila v celoti upravičena, kar so potrdili tudi rezultati pohoda XIV. divizije. Predvsem pa je akcija pokazala upravičenost sklepa, da je politično in vojaško vodstvo revolucije v Sloveniji dalo to nalogo ravno enotam XIV. divizije, to je diviziji, ki je bila v dotedanjih borbah najbolj prekaljena in najbolj usposobljena za tako težko nalogo. Enote XIV. divizije so bile za to nalogo posebej pripravljene in posebej oborožene kot divizija, kjer naj bi jedro predstavljale lahko oborožene, lahko premične enote, sposobne za posebno težke naloge. Namen akcije je tudi bil, da se na novih področjih Slovenije izvede mobilizacija v enote Narodnoosvobodilne vojske Slovenije in s tem prepreči okupatorju na tem področju, da bi mogel izvajati svojo mobilizacijo mladine za vzhodno fronto in v razne delovne bataljone.

Ko razpravljamo o mestu in vlogi legendarnega pohoda XIV. divizije na Štajersko, se odpirajo mnoga vprašanja in vsiljujejo mnogi odgovori. Nemogoče je danes v tem slavnostnem trenutku, ko smo se zbrali, da proslavimo dvajsetletnico tega legendarnega pohoda, govoriti o vseh teh vprašanjih. Vendar se mi zdi umestno, da o nekaterih od teh vprašanj spregovorim tudi na tem mestu.

Ali so bili ti veliki napori, ali so bile te velike žrtve upravičene? Ali bi mogli v tistem času rešiti naloge socialistične revolucije v Sloveniji brez teh žrtev? Ne postavljam teh vprašanj zato, da bi nanje odgovoril z »da« ali »ne«. Zdi se mi potrebno na ta vprašanja odgovoriti z drugega stališča. Gre za ugotovitev, da je bila vzhodna Štajerska takorekoč edini del Slovenije, kjer je okupatorju uspelo z izredno energično akcijo vsaj deloma zatreti v prvem letu narodnoosvobodilne borbe, v prvem letu okupacije, začetke revolucionarne oborožene vstaje. Na tem področju je okupatorju uspelo skoraj obglaviti vodstvo revolucije, uspelo mu je močno oslabilo organizacije Komunistične partije, uspelo mu je vnesti v precej širokem obsegu demoralizacijo in nezaupanje v možnost uspešnega boja proti okupatorju. Uspelo mu je vnesti celo nezaupanje in nejasnost v politične osnove revolucionarnega boja slovenskega naroda na tem področju.

POHOD JE NAPRAVIL KONEC OKUPATORJEVIM ILUZIJAM

Ravno pohod XIV. divizije, vdor XIV. divizije na to področje je po skoraj dveletnem upadu revolucionarnega gibanja napravil definitiven konec iluzijam okupatorja in reakcije, iluzijam narodnih sovražnikov, sovražnikov socializma, sovražnikov ljudstva, češ da so uspeli vsaj del slovenskega področja, vsaj del slovenskega naroda izvzeti iz njegove kompleksne revolucionarne borbe. Vzhodna Štajerska je po vdoru XIV. divizije zaživela v vse odločnejši in živahnjejši narodnoosvobodilni borbi. Tudi tod so v tem času na novo zaživeli narodnoosvobodilni odbori, organizacije Osvobodilne fronte in hitro so se začele krepiti organizacije Komunistične partije.

Lahko rečemo, da je XIV. divizija s svojim vdorom na Štajersko izvršila odločilno kvalitetno spremembo v celotnem razvoju procesa socialistične revolucije v Sloveniji. XIV. divizija je razširila to revolucijo na nova področja in razbila iluzije reakcije, da je mogoče s silo trajno zatreti revolucionaren odpor naroda vsaj na omejenem področju. To področje je bilo brez dvoma tudi iz objektivnih razlogov eno najtežjih, kjer je živel tisti del slovenskega kmečkega prebivalstva, ki je bil v stari Jugoslaviji izpostavljen najhujšim polfevdalnim oblikam zatiranja in ki je zaradi tega v prvem momentu, v obupu in popolni neveri nad staro Jugoslavijo, politično deloma nasedel okupatorju in njegovi demagogiji. Odločna borba Komunistične partije, odločna borba jugoslovanskih narodov je dokončno razkrinkala to demagogijo okupatorja tudi na tem področju in ustvarila politično osnovo za to, da je XIV. divizija, da je narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije tudi tod našla oporo. Vse to je omogočilo, da se je končno to področje vse bolj odločno in aktivno vključevalo in vključilo v enotno borbo slovenskega naroda in jugoslovanskih narodov proti okupatorju,

v enotno borbo za socializem, za nove družbene odnose, v enotno borbo za uničenje kapitalističnega družbenega sistema.

Nekatere ocene in pogledi na narodnoosvobodilno borbo jugoslovanskih narodov postajajo značilni prav v luči pohoda XIV. divizije na vzhodno Štajersko. Pri ocenjevanju narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov se mnogokrat rado govori o spontanosti te borbe in o izredno ugodnih objektivnih pogojih za razvijanje narodnoosvobodilne borbe v Jugoslaviji. Toda ravno to področje kaže, kako bistveno in odločilno vlogo je odigrala predvsem organizirana in politično zdravo vodena borba jugoslovanskih narodov in kako odločilno vlogo je odigrala Komunistična partija. To pa ne zato, ker je izkoristila »izredno ugodne pogoje«, ampak ker je bila sposobna s političnimi in organizacijskimi ter vojaškimi ukrepi ustvariti ustrezajoče pogoje in v izredno težkih in kompliciranih okoliščinah pravilno in uspešno voditi proces socialistične revolucije od uspeha do uspeha. Vse teorije o spontanosti in o sposobnosti izkoriščanja slučajne situacije v prid Komunistični partiji se kažejo v popolnoma novi luči ravno na primeru vzhodne Štajerske in ob prodoru XIV. divizije na to področje. Tu ni govora o izkoriščanju »ugodnih pogojev«, tu je situacija ravno nasprotna.

BOJ ZA PREOBRAZBO DRUŽBE

Tudi teza o tem, da je okupacija omogočila Komunistični partiji organiziranje narodnoosvobodilne borbe in preko nje likvidacijo kapitalističnega družbenega sistema ter razvijanje nove ljudske oblasti in odpiranje procesa socialistične preobrazbe družbe, se kaže ravno na vzhodnem Štajerskem, ob vdoru XIV. divizije na vzhodno Štajersko v popolnoma drugi luči. Resnica je v tem, da je Komunistična partija uspela s svojim programom utrjevati in razvijati v delovnem ljudstvu potrebo po spreminjanju stanja, potrebo poti v socialistični smeri družbenega razvoja — in te napore je tod za trenutek celo uspela izkoristiti hitlerjanska demagogija. Šele razkrinkanje te demagogije, šele dejstvo, da se je prebivalstvo tega področja v praksi prepričalo o njeni nevzdržnosti, je omogočilo Komunistični partiji, da se je zopet in še z večjo silo vključila v procese, ki jih je aktivno začejala že pred okupacijo in ki so privedli do tega, da stara jugoslovanska oblast ni mogla napraviti drugega, kot da je usklajevala svoje interese z interesi bodočega okupatorja, da bi tako reševala svoj družbeni sistem na tem področju in da bi s tem nekoliko zavrla proces socialistične revolucije. To se na vzhodnem Štajerskem kaže še v prav posebno drastičnih oblikah.

Okupacija in vojna sta seveda zaostrili vsa protislovja in probleme družbenih procesov v Jugoslaviji (kot tudi na področju vzhodne Štajerske). V nastalih posebnih pogojih je prišlo zaradi brutalne sile in vojnega terorja do trenutnega zastoja v procesu revolucionarne borbe za socialistično preobrazbo družbe. Toda v drugi fazi je prebivalstvo tega področja še toliko odločnejše — enako kot že prej v ostalih predelih Jugoslavije — stopilo na pot odločne borbe proti okupatorju; in to predvsem zato, ker je v tem videlo borbo za preobrazbo družbe, za nove pogoje življenja delovnega človeka.

XIV. diviziji gre zasluga, da je po trenutnem zastoju teh procesov na področju vzhodne Štajerske močno razrahljala oblast okupatorja in s tem dala oporo in nove spodbude razvoju revolucionarnih sil na tem področju.

REVOLUCIONARNI PROCESI USPEŠNI LE V POVEZANOSTI Z RAZVOJEM V VSEJ JUGOSLAVIJI

Pohod XIV. divizije pa je še posebej potrdil znano dejstvo, da sta bila razvoj narodnoosvobodilne borbe in uspešnost revolucionarnih procesov tudi na tem področju možna samo v čvrsti povezanosti z narodno-osvobodilno borbo in revolucionarnimi procesi v celotni Jugoslaviji, pod vodstvom političnega in vojaškega vodstva Jugoslavije in pod vodstvom tovariša Tita. Obenem s tem pa se je tudi tukaj potrdilo načelo, da se je ta borba lahko uspešno razvijala samo v okviru enotnosti vsakega od narodov jugoslovanske skupnosti, samo na osnovi trdne enotnosti slovenskega naroda in na osnovi organiziranosti tega naroda na vseh področjih. Tu mislim tako na področje politične aktivnosti v njenih specifičnih oblikah, na področje formiranja ljudske oblasti prav tako v specifičnih oblikah, ki so ustrezale pogojem družbenih procesov v Sloveniji, kakor tudi na področje razvijanja in utrjevanja prve samostojne vojske slovenskega naroda v njegovi zgodovini, ki je bila samo kot takšna — seveda v okviru enotne jugoslovanske vojske — sposobna izvršiti svojo revolucionarno nalogo v skladu z enotno orientacijo borbe jugoslovanskih narodov in ob upoštevanju specifičnih pogojev v sami Sloveniji.

Enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije s področja Slovenije, tako XIV. kot XVIII. divizija, deloma tudi XV. divizija in druge enote NOV in PO Slovenije, ki so od časa do časa začasno zapuščale slovensko ozemlje in se priključevale borbam na hrvaškem ozemlju, so mogle uspešno izvrševati svoje naloge samo, če so ostajale vedno, tako rekoč v vseh trenutkih, čvrsto povezane z osnovnimi silami revolucije v Sloveniji sami. V pogojih razvijanja socialistične revolucije so se namreč, čim so izgubljale neposredno povezanost s temi revolucionarnimi silami svojega področja, nujno osipale, so nujno slabile. Njihova funkcija izven tega področja je bila v utrjevanje zavesti trdne opore v enotnosti borbe jugoslovanskih narodov, v povezanosti te borbe z mednarodnim naprednim gibanjem, v utrjevanju zavesti moči in sile tega mednarodnega boja. Dalje so v teh ekskurzijah izven svojega narodnostnega področja izvrševale funkcijo začasne pomoči sosednim področjem ter funkcijo reševanja trenutnih taktičnih vojaških operacij z namenom dekoncentracije in dezorientacije okupatorjevih vojsk. Sicer pa so se te enote morale orientirati na nova področja Slovenije, kjer so našle nove možnosti za rekrutacijo borcev in na ta način so predstavljale stalno jedro razširjanja narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na področju Slovenije v vse bolj novih in širših oblikah, s stalnim vzgajanjem novega vodilnega komandnega in političnega kadra te vojske.

Prve težke žrtve in težke izgube XIV. divizije v času od prestopa Sotle 6. februarja pa nekako do 26. februarja so bile predvsem posledica izredno težkih objektivnih pogojev v hudi zimi.

Še v večji meri pa so bile posledica dejstva, da ob samem prihodu na to področje zaradi izrednih pogojev enote niso takoj našle stika s terenom, z revolucionarno borbo tega področja. To so enote XIV. divizije dosegle šele potem, ko so vzpostavile direktno zvezo s prebivalstvom in ko so prišle v stik z enotami IV. operativne cone, ki so že delovale na tem področju. Tudi to dejstvo potrjuje staro resnico, da so revolucionarni procesi možni in uspešni samo, če izvirajo neposredno iz revolucionarnih sil ljudstva samega.

EPOPEJA SOCIALISTIČNE PREOBRAZBE

Epopeja socialistične preobrazbe Slovenije, epopeja narodnoosvobodilne borbe se začena v glavnih industrijskih centrih. V glavnih mestnih aglomeracijah Slovenije v letu 1941 dobi takoj v začetku najmočnejše oblike in že zelo hitro so se porajale klice nove ljudske oblasti v sami Ljubljani, ki se potem seli iz Ljubljane in drugih mest na ugodnejša področja za razvijanje narodnoosvobodilne vojske v posameznih pokrajinah Slovenije. Najprej okrog glavnih industrijskih centrov Ljubljane, Jesenic, Kamnika, Trbovelj, Celja, Velenja in drugih centrov se potem narodnoosvobodilna vojska iz njih širi in začena že zelo zgodaj ustvarjati osvobodjena ozemlja v posameznih pokrajinah: Dolenjska, Notranjska, Gorenjska, Primorje, zahodna Štajerska, Koroška in končno uspe XIV. diviziji z vdorom ustvariti še novo področje ljudske vstaje, novo področje razvijanja nove ljudske oblasti, razvijanja manjših osvobojenih ozemelj tudi na področju vzhodne Štajerske.

Tako je v začetku leta 1944 končno vsa Slovenija pokrita z rednimi enotami narodnoosvobodilne vojske, z večjimi ali manjšimi osvobojenimi ozemlji, vsa Slovenija je preprežena z narodnoosvobodilnimi odbori, ki pod enotnim vodstvom Narodnoosvobodilnega sveta Slovenije — ki se v tem času že pripravlja na svoje plenarno zasedanje v Črnomlju — stopa kot kompaktna, že dokaj formirana republika, v okvir jugoslovanske federacije, v okvir razvijajoče se ljudske oblasti na področju cele Jugoslavije pod enotnim političnim vodstvom jugoslovanskih narodov, pod vodstvom Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije, pod vodstvom Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, pod vodstvom maršala Tita.

Z velikimi žrtvami in težkimi izgubami so tako enote XIV. divizije dosledno izvedle nalogo, ki so jo dobile od takratnega političnega in vojaškega vodstva slovenskega naroda in ki sta jo zlasti odločno formulirala in postavila v imenu tega vodstva tovariša Kardelj in Kidrič. Velike žrtve tega legendarnega pohoda nas obvezujejo danes, da tudi v bodoče z enako vnemo izvršujemo naloge pri nadaljnjem razvijanju procesa socialistične preobrazbe naše družbe. Verjetno prav primer XIV. divizije najbolj zgovorno potrjuje zgodovinsko resnico, da ni napredka, ni družbenega razvoja brez zavestno organizirane akcije naprednih družbenih sil, da ni avtomatizma v družbenem razvoju, v reševanju nalog in problemov, ki se postavljajo pred nas v procesu družbenega razvoja, v procesu naše socialistične preobrazbe. Tudi ves nadaljnji razvoj socialistične preobrazbe Jugoslavije, zlasti na vseh družbenih področjih in posebej še na

gospodarskem področju, je prav v zadnjih letih dokazal, da brez takšne organizirane akcije ni uspeha.

Ko danes slavimo dvajsetletnico tako odločilne etape v razvoju revolucije slovenskega naroda v njegovi narodnoosvobodilni borbi, je prav, če to povezujemo z reševanjem naših današnjih nalog. Dvajset let po teh velikih dogodkih smo dosegli velike rezultate, velike uspehe, velik razvoj. V vojni in revoluciji porušena država je prišla po dvajsetih letih v čas, ko resno razpravljamo o naši odločni vključitvi v mednarodno delitev dela, o naši čvrsti povezavi s socialističnim gibanjem današnjega sveta, o čvrsti povezavi z razvojem novih neodvisnih dežel, ki v zadnjih letih tako rekoč stopajo v zgodovino in se vključujejo v enotne procese družbenega razvoja vseh narodov sveta, zlasti na področju Azije, Afrike in Latinske Amerike.

IMAMO POGOJE, DA SE DOSTOJNO REŠIJO PROBLEMI BORCEV NOV

Ko torej dosegamo po dvajsetih letih te velike uspehe in rezultate, mislim, da je prav, če jasno ugotovimo tudi svoje obveznosti in dolžnosti do tistih borcev, do tistih tvorcev naše nove Jugoslavije, ki so v teh težkih letih osvobodilne borbe iz dneva v dan izpostavljali svoje življenje za lepšo bodočnost naših narodov, za uspešno socialistično preobrazbo naše družbe. Nedvomno smo ustvarili pogoje, ki omogočajo, da danes ne gledamo več drobnjakarsko in malenkostno tudi na reševanje nekaterih posebnih življenjskih problemov teh ljudi, ljudi, ki so v dvajsetih letih na tak ali drugačen način žrtvovali svojo mladost in svoje zdravje za lepšo bodočnost novih generacij in za lažje reševanje problemov in težav današnjega časa. Dolžnost današnje družbe je, da jim nudi življenjske pogoje, ki so jih zaslužili s svojim delom za razvoj današnje družbe.

Mislim, da je prav republika Slovenija ena tistih, ki je prva ustvarila pogoje, da lahko res dostojno reši tudi te probleme svojih borcev, in to ne kot vprašanje nekih privilegijev za te borce, ampak kot vprašanje dostojnega življenja, ki ga naše ljudstvo po dvajsetih letih naporne socialistične graditve gotovo lahko zagotovi tem pionirjem socialističnega razvoja skupnosti narodov Jugoslavije. Njim pa ravno zvestoba, zvestoba do revolucije, zvestoba do velikih ciljev borbe, za katero so njihovi soborci žrtvovali življenja in za katero so oni žrtvovali svojo mladost in svoje najboljše sile, nalaga obvezo, da z vso odločnostjo pomagajo pri izgradnji današnje družbe, pri premagovanju težav, pri premagovanju malodušja ob trenutnih neuspehih ali zastojih — v zavesti, da je v enotnosti delovnega človeka, v njegovi organiziranosti, v njegovi jasni politični orientaciji, v njegovi zrelosti za mirno in dostojanstveno presojo v vseh, tudi najtežjih trenutkih, zagotovljena lepša bodočnost našemu delovnemu človeku.

MESEC DNI DOLGA POT

FRANCE DROBNIČ

V ušesih nam je še zvenel hrup nemških tankov, pred oči se je nehote vsiljevala vizija dogodkov ob prehodu čez cesto pri Babnem polju. Zelo nam je bilo žal, ker smo morali po nekaj dneh počitka zapustiti sončno Primorsko. Pas na hlačah je označeval moderno, vitko linijo, ki je bila posledica nemške ofenzive. V zaledenem Snežniku je z vidno hitrostjo kopnela zaloga lepih, suhih in v skladovnice zloženih bukovih drv, kot nalašč pripravljenih za do kože premočene partizane. Tedaj se je med borci kot vihar raznesla novica, da je ofenzive konec. Toplo nam je bilo pri srcu, čeravno smo imeli ledeno mrzle hrbte, roke in noge.

OB
OBLET-
NICI
POHODA
XIV.
DIVIZIJE
NA
ŠTAJER-
SKO

Tudi zaloga hrane nam je že skoraj skopnela. Na voljo nam je bila le še skromna rezerva »deviznih sredstev« — konj in mul, ki so jih intendanti v Jureščah, na Paljčjem in po drugih vaseh pod Snežnikom menjavali za lepo rejene vole. Sveži planinski zrak je mnogo pripomogel, da smo si morali pas na hlačah vsak dan skrajšati za kak centimeter. Sicer pa to ni bilo tako hudo, kajti v tistih časih je bil obilen trebuh res v veliko nadlego.

Patrulje, obveščevalci, kurirji in terenci so nam vsak dan poročali in prinašali novice iz doline. Slišali smo, da so Nemci med ofenzivo obnovili in na novo vzpostavili več postojank, da so spet sovražna gnezda tudi v Grahovem, Velikih Laščah in Kočevju.

Že med samo ofenzivo, posebno pa še prve dni po njej, so Nemci na široko pripovedovali, da so vse partizane uničili. V resnici pa so nam napravili samo dobro uslugo: iz naših vrst so očistili plevel in utrdili pogum po kapitulaciji Italije prispelim tovarišem. Po ofenzivi so bile namreč naše vrste mnogo bolj čvrste. O tem so se pozneje tudi sami prepričali, kar so posebno občutili njihovi hlapci — belogardisti.

V tihi, temni in hladni poznonovembrski noči 1943. leta je bil uspešno izveden napad na belogardistično postojanko Grahovo. Deset dni zatem je enaka usoda doletela tudi postojanko v Velikih Laščah. Potem je prišlo na vrsto Kočevje, kjer je bilo osemsto sovražnih vojakov. Kočevje nam je sicer malo zasenčilo prejšnji zmagi, vendar že samo dejstvo, da je bil napad izvršen na tako utrjeno postojanko, je za nas pomenilo popolno zmago in visoko šolo, čeravno smo tam zgubili divizijskega komandanta Mirka Bračiča.

Konec meseca decembra 1943. leta je divizija odpotovala na svoj zaskluženi počitek v Belo krajino. Kmalu po prihodu se je med borci začelo šušljati, da bomo čez nekaj dni krenili na mesec dni dolgo pot v kraje, kjer partizanov sploh ne poznajo. Nekateri so govorili, pravzaprav ugibali, da bi ta kraj mogel biti Kordun. »To ne bo držalo,« so ugovarjali drugi. Kordun ni kraj, kjer partizanov ne poznajo. To je sprožilo nove pogovore. Nekaj starih borcev nam je potem pripovedovalo svoje vtise iz bojev v Kordunu.

Komandir Henrik, širokopleč mlad fant, oblečen v angleško uniformo, doma nekje iz primorskih krajev, in njegov komisar Dragec, prava, pristna ljubljanska srajca, sta med sabo razpletla živahen pogovor. Prišla sta ravno iz štaba bataljona. Slutili smo, da se pogovarjata o bodočem pohodu divizije.

»Vprašal bom komandirja, kaj naj pomenijo govorice o odhodu,« se je oglasil Tine. Medtem pa sta komandir in komisar že sama prišla k nam.

»Tovariši,« je povzel komisar, »divizija se pripravlja na pot. To je pravzaprav že javna tajnost. Ta pot pa bo dolga in naporna. Ne toliko zaradi bojev, temveč zaradi pešačenja. Ljudje v krajih, kamor smo namenjeni, partizanov skoraj ne poznajo. Kraj je bogat, kruha, soli in cigaret bo dovolj, a tudi Švabov nam ne bo manjkalo,« je kar tam zunaj začel s politično uro komisar Dragec.

»Naš komisar je menda le malo preveč komisarsko navdušen. Da ljudje ne poznajo partizanov? In da bo dovolj kruha, soli in obleke?! Ne, tega mu pa res ne verjamem. Da bo dosti Švabov, to pa bo verjetno

držalo. Kar naj jih bo! Moj mitraljez dela brezhibno, pomočnik Jože pa ima poln nahrbtnik municije! Jim bomo že pokazali!» je po komisarjevem odhodu modroval mitraljezec Matija.

»Eh, saj veš, kako je! Komisarji morajo gledati, kako je z moralo med borci,« se je oglasil njegov pomočnik, šestnajstletni Jože.

»Kar tako naprej, Jože! Če boš pomagal komisarju, boš kmalu postal politdelegat,« je hudomušno dodal Stane.

»Vseeno je, kam gremo! Na Kordun, v Liko — kamorkoli, samo nazaj na Snežnik ne bi šel rad. Če bom imel srečo, da jo bom do kraja zvozil z glavo na vratu, bi prav rad videl do zdaj še neznane kraje. Bil sem vedno samo doma,« je pribil desetar France.

Dnevi oddiha na belokranjski strani Gorjancev so hitro minili, tako hitro, da se tega pravzaprav niti navedeli nismo. Ko da je skozi špranjo pobegnilo sedem lepih dni poštenega oddiha.

Prišel je šesti januar 1944. leta, ko je divizija v brigadnih kolonah krenila na dolgo pot. Napotili smo se preko Moslavine, Posavine in Hrva-

Vito Globočnik: Kolona (olje, les)

škega Zagorja. Dne 6. februarja pa smo pri vasi Buče prešli Sotlo ter tako stopili na štajerska tla, v deželo, ki jo je Hitlerjeva soldateska močno pohodila s svojimi zloglasnimi škornji. V kraju, kjer smo stopili na štajerska tla, je bil drugi dom Kočevarjev, zaradi katerih je njihov oče Hitler, tako so ga namreč imenovali Kočevarji, pregnal tamkajšnje domačine z njihovih ognjišč.

Pri odhodu iz Bele krajine se je ob cestah nabralo veliko ljudi. Prišli so, da bi se pozdravili s svojimi borci in nam zaželeli srečno potovanje.

»Kmalu se spet vrnite k nam, bodite hrabri, dolga bo vaša pot,« so nam naročali in nas bodrili.

Da, dolga je bila naša pot: trideset dni in noči skoraj neprestano na nogah! Čeravno je pred odhodom posebna zdravniška komisija pregledala skoraj vse borce, nam je vseeno nekaj manj odpornih na poti omagalo. Poslali so jih nazaj v Belo krajino, od tam pa na nove dolžnosti.

Prva noč pohoda je bila za našo Šercerjevo brigado zelo nesrečna. Med prehodom čez progo nam je padel komandant brigade kapetan Jaka Rihar ter intendant našega bataljona Krže. Nekaj borcev pa je bilo ranjenih. To so bile prve in do Sotle skoraj tudi zadnje žrtve pohoda. Razen manjših spopadov naših in ustaških patrolj drugih bojov skorajda nismo imeli. Nekaj manjših domobranskih in ustaških postojank ob poti našega pohoda se nam je že pred prihodom umaknilo v zavetje večjih in bolj utrjenih postojank. Za nekatere druge pa smo pozneje zvedeli, da so jih začasno razpustili, posadke in orožje pa poskrili po vaseh. Glas o naših minometalcih in topovih je hitel daleč pred nami in daleč naokoli. V krajih, kjer smo se ustavili, so nas spraševali, če nas je res 10.000 in kje smo dobili sto topov in minometalcev?

Na poti nas torej boji res niso preveč mučili, pač pa sta nas utrujala nepregledna ravnina in razmočeno blato. Težko obloženi z municijo in z orožjem smo se počasi pomikali po hrvaških ravninah, po vaseh in gozdovih. S te poti nam je ostala v globokem spominu gostoljubnost posameznih krajev na hrvaški strani. Naleteli pa smo tudi na okorele ustaške simpatizerje. Kot dokaz gostoljubja naj omenim samo naš prehod čez Savo.

Ob njenem koritu smo potovali že dobro uro. Nekam začudeno smo se ozirali po ženskah, otrocih in starčkih, ki so s polnimi koši na hrbtih hiteli nekam ob naši koloni. Kaj le nosijo ti ljudje in kam se jim tako nudi ob tej pozni uri, smo se spraševali, kajti bil je čuden čas: od polnoči do enih ponoči. Naši radovednosti je bilo kmalu zadoščeno. Po koloni pride povelje: »V vrsto po eden! Delili bomo kruh in meso!«

Nekaj metrov pred nami smo zapazili, da se tisti nosači ustavljajo, odlagajo z ramen težke koše in jih postavljajo ob cesti. In resnično: vsak borec, vsak izmed nas je prejel pošteno zagozdo kruha in le malo manjši kos slanine, šunke ali pol klobase. Domačini so tako nahranili celo divizijo. Kar zijali smo od začudenja. Še bolj presenečeni pa smo bili naslednji dan, bolje rečeno, še tisto jutro in naslednjih nekaj dni. Po prehodu čez Savo smo se nedaleč od nje ustavili z namenom, da se malo odpočijemo. Povedali so nam, da se lahko počutimo povsem lagodno, ker prav nič ne kaže, da bi prišlo do kakšnega ravsa. Naša skupina je bila na stanovanje in prehrano dodeljena manjšemu kmetu. Čakala nas je že izpraznjena manjša sobica, po podu postlana s slamo, na slami pa so bila lepo zložena pregrinjala in odeje. Odejo smo pošteno in iz razumljivih

razlogov — zaradi napadalne dejavnosti naših domačih živalic — odklonili. Okoli štirih zjutraj smo plegli in takoj tudi sladko zaspali.

Ko je zjutraj gospodar zaslišal naše govorjenje, odpre vrata in vpraša:

»Drugovi, bi li bili zadovoljni, da vam za doručak spremimo kruh, kavu i šunku?«

Nihče mu ni odgovoril. Nekaj časa še stoji med vrati in čaka, toda zaman. Odgovora ni dobil. Napravili smo se, kakor da ga nismo razumeli. Obrnil se je in odšel.

»Madona, si ga slišal,« pravi Stane, »ta mora biti krvav ustaš. Ampak se je zmotil, če misli, da se nam bodo po njegovi šunki cedile sline. Ko bi vedel, da imam še od sinoči pošten kos slanine, prav gotovo ne bi tvezil tako neumnih.«

Okoli devetih zjutraj smo vstali in se hoteli obleči. Prvi se oglasi Jožek:

»Fantje, kje je pa moja obleka? Ko sem legel, sem jo zložil tukaj — pri nogah! In zdaj —«

»Kaj pa je potem tisto, če ni obleka?« ga je vprašal Matija.

»Seveda je obleka, vendar ne moja! Saj veš, da je bila naša vsa blatna, da vratu blatna. Ta tukaj pa je oprana in zlikana. Pa čevlji! Poglej, kako se svetijo! Sem že pozabil, kdaj sem obul tako naloščene čevlje!«

Vsa naša obleka je bila na svojem mestu, ničesar ni manjkalo, razen nekaj kil blata. Ko smo se oblačili, ne nekdo oglasi: »Fantje, mogoče pa prej le nismo prav ravnali, ko se gospodarju nismo oglasili?! Dobro, da nas ni slišal, v kakšno kategorijo smo ga uvrstili.«

In potem! Na mizi nas je že čakal visok, iz bele koruze pečen kruh, vroča bela kava in za naše želodce kar premastna šunka.

»Madona, če bi pred vsakim bojem namazal mitraljez s takole mastjo, verjemite mi, da ne bi nikoli odpovedal!« se je pošalil Matija. V srcih smo se jezili nase in na svojo nezaupljivost, kajti to so bili zlati ljudje.

Ta naša dolga pot pa nas je pripeljala tudi do drugačnih sprejemov. Prišli smo v vas, o kateri smo bili že med potjo obveščeni, da so razen nekaterih izjem vsi moški pri ustaših, njihove družine pa — razumljivo — ustašem naklonjene. Šest nas je bilo dodeljenih v neko hišo, kjer naj bi dobili hrano in stanovanje. Gospodinja nas je gledala zelo po strani, na naša vprašanja pa sploh ni hotela odgovarjati. Kmalu po prihodu pride za nami bataljonski intendat Zvone.

»Mejduš, fantje,« pravi, »tukaj je pa hudič! Nikogar, razen nekaj hiš, ne morem nagovoriti, da bi nam pripravili kosilo. Madona, lačni pa ne bomo! Je na dvoriščih preveč perutnine!«

Takoj nato je odšel v kuhinjo h gospodinji. Ker nas je že pri prihodu sprejela neprijazno in nevljudno, smo bili radovedni, na kakšno struno ji bo zagodel Zvone. Še bolj pa nas je zanimalo, če bo pri njej sploh kaj dobil. Malo odšrkremo vrata in poslušamo.

»Tovarišica,« je bilo slišati Zvonetov glas, »bi lahko našim fantom za kosilo pripravili nekaj toplega. Prav nič niso izbirčni. Malo krompirja ali nekaj iz moke, samo da bo toplo.«

»Šta,« se je hudovala ženska, »da bi vama kuhala i spremala hranu, a, vama bandi vašljivi? Ne, neću! Imam svega: mesa, brašna, krumpira i

živine na dvorištu, ali vama neću spremati. Da su došli ustaši, to bi drage volje učinila, jer mi se i muž nalazi kod njih!»

»Fantje, ta je pa s hudičem. Oprezni bomo morali biti, da nam ne bo kaj primešala v hrano. Če umrjem, naj bo to v boju, nikakor pa ne v tem ustaškem brlogu!» — je robantil Matija. »Tovarišica,« je Zvone poskušal znova. »naši fantje so zelo potrebni, da bi pojedli nekaj toplega. Hodili smo vso noč.«

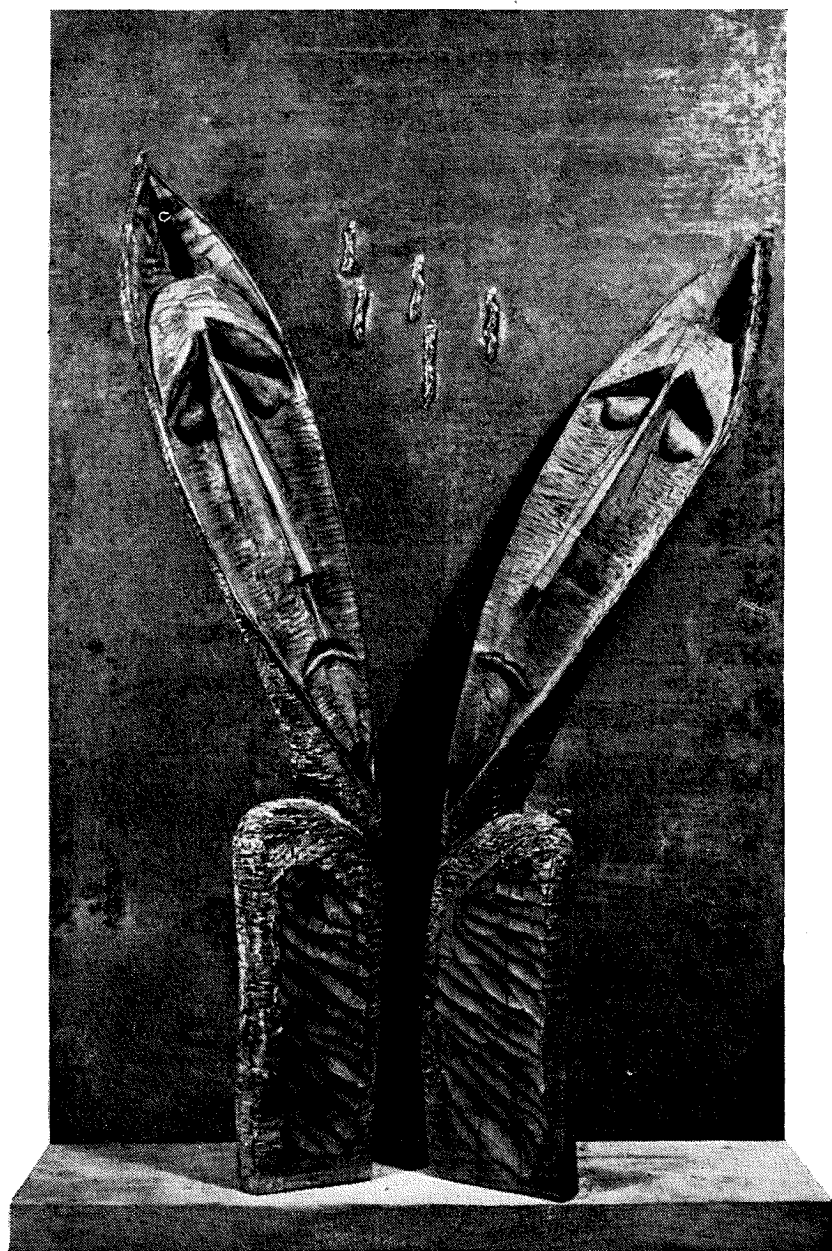
»Tko vas je zvao, da dođete? Mi imamo ovdje svojo vojsku — ustaše! Što niste ostali kod svoje kuće! Ajde sine, idemo susedi. Ako me ko samo dirne, doći će moj muž i sve će vas poklati!» se je obrnila in odšla k sosedu.

»Počakajte, kmalu se vrnem! Tokrat verjetno z boljšo novico. Terenci so nam že takoj zjutraj svetovali, oblast pa odobrila, da napravimo rekvizicijo in skuhamo nekje, za ves bataljon pri nam naklonjenih ljudeh. Naši so to odklonili s tem, da poizkusimo zlepa. Smo pač v tujem kraju. Politični razlogi narekujejo tako odločitev. Vraga, nisem komisar — sem intendant, nahraniti moram ves bataljon! Ponoči nas čaka nadaljnjih 50 km marša. Fantje, kmalu se vrnem!» In je odvihral.

Tako in podobno je bilo tam na hrvaški strani. Vreme nam je bilo skoraj na vsej poti izredno naklonjeno, posebno še v drugi polovici januarja. Na raznih postankih in daljših odmorih smo slekli plašče in celo srajce ter se greli kakor martinčki na soncu, pri tem pa uničevali nadležne »oklepne enote«, ki so se zelo razmnožile v naši obleki, posebno pa v srajcah. Valovito Hrvaško Zagorje me je močno spominjalo na moj rojstni kraj. Nizki grički, obrasli z vinsko trto, med njo pa so našim zidanicam podobne večje ali manjše hišice kazale moč svojih gospodarjev.

V Hrvaškem Zagorju se nismo dolgo zadrževali, bili smo že blizu našega cilja, le nekaj kilometrov nas je še ločilo od Štajerske. Zato se nam je že zelo mudilo. Končno je prišel tako težko pričakovani dan — 6. februar 1944. leta, ko smo borci 14. divizije stopili na štajerska tla. Kurirji in terenci so naš že čakali in za naš prehod čez Sotlo uredili vse potrebno.

Ob sprejemu nismo pričakovali slavlolikov in fanfar — pač pa mitraljeske rafale in detonacije min! Toda nič takega ni bilo. Skozi vas se vije dolga kolona partizanov, oboroženih s težkim orožjem, z minometalci in topovi, pripravljena, da se na vsako povelje komandantov spoprime z najhujšim sovražnikom. Ni domačinov — ni Slovencev, ti so izseljeni, v taboriščih, nekateri so že pokojni, drugi preseljeni po Hrvaški, Srbiji in po drugih krajih — po vsej Evropi. Tu sedaj gospodarijo Kočevarji. Toda kaj je to? Vse je tiho, niti pasjega laježa ni slišati. Naj to pomeni samo zatišje pred hudim viharjem? Mar tisti bojaželjni Kočevarji tako branijo svoje nove domove? Poznal sem jih že pred vojno, posebno pa sem si jih zapomnil iz prvih dni po kapitulaciji kraljevske Jugoslavije. V bivši državi so vedno govorili, da ne bodo dolgo ostali v kočevskih gozdovih, kamor so bili prišli kot uporniki še v 14. ali 15. stoletju, da jih k sebi v rajh kliče Hitler. Takoj po kapitulaciji Jugoslavije so ustanovili vojaške enote in se urili z orožjem, poleg tega pa za »vajo« napadali mirne ljudi. Ob našem prihodu pa so se prestrašili. Doma so pustili samo žene, otroke in slabotne starčke, za boj sposobni pa so bili v nemški vojski ali pa

Stane Jarm: Materi talcev (les, železo)

so pred našim prihodom pobegnili v zavetje bližnje postojanke, kjer se je zadrževala žandarmerija. Res, nepričakovan sprejem. Sicer pa je bila to tišina pred nevihto, pred hudim neurjem.

Komaj smo čakali na počitek oziroma postanek. Ne toliko zaradi utrujenosti, kolikor zaradi radovednosti. Radi bi čimprej govorili z ljudmi, z domačini, da od njih slišimo, kaj bodo rekli o nas, o naši borbi, kako se jim godi pod tujim gospodarjem. Veliko takih in podobnih vprašanj hkrati se nam je porajalo.

V prvih jutranjih urah se je naša brigada ustavila že na obronkih Bohorja. Skozi rahlo oblačnost zimskega jutra nam je vzhajajoče sonce v dolgih pramenih pošiljalo v pozdrav svoje krvavordeče žarke, le-ti pa so se odbijali ob mogočni in ponosni Bohor, da je njihova senca padala po dolgi partizanski koloni. Pozdravljeni, partizani, pozdravljena, zemlja Štajerska! Ko sem zrl proti vzhodu in na dolino pod nami, mi je nehote prišla na misel naša pesem, ki pravi: »Ko je sonce vstajalo, Slovence je pozdravljalo...«. To jutro pa je pozdravljalo slovenske partizane, nas, borce za boljše in lepše življenje! Kdo izmed vseh teh ljudi, ki drug za drugim stopamo v dolgih kolonah in se nam vedno nekam mudi, bo dočakal svobodo in užival plod prestanih naporov? Take misli in taka vprašanja so me prešinjala tedaj. Vprašanja, na katera je bilo težko odgovoriti. A padli so številni in niso več vstali. Le novi so prihajali potem, ki so zapolnjevali vrzeli.

Naš vod je bil po prihodu pod Bohor dodeljen na stanovanje in prehrano h gospodarju z majhno domačijo ob robu gozda. Zaradi utrujenosti smo plegli kar po podu in po klopeh ob mizi in peči in trdno zaspali. Razen stražarjev in patrolj seveda. Zbudila nas je gospodinja. Klicala nas je k zajtrku. Ko smo se pri jedi dodobra predramili, se nam je obnašanje gospodinje in gospodarja zdelo nekam čudno. Iz izkušenj smo vedeli, da so nas nam naklonjeni ljudje sprejeli vedno radi in z veseljem, naši nasprotniki pa so nas gledali grdo in nas vznemirjali. V njunih očeh pa nismo opazili ne enega ne drugega. Čeravno je bila nemška postojanka prav blizu — skozi okno smo opazovali nemškega stražarja — ni bilo čutiti nikakršnega razburjenja niti strahu. Kaj naj torej pomeni ta ravnodušnost? Vedeli smo, da so Nemci povsod tam, kjer so pod streho našli kakega partizana, uprizorili pravo barbarsko razdejanje. Tako hišo so požgali, družino pa potolkli ali preselili. Po krajšem razgovoru z njima pa smo to skrivnost le razvozlati.

Začel je Danilo, naš politdelegat.

»Je pri vas kaj partizanov?«

»Partizanov?« se je oglasila gospodinja, »tega imena pa res še nisem slišala.«

»Kdo pa smo mi?« je nadaljeval Danilo.

»Vi? Vi ste vermanšaft! Verjetno ste prišli iz Krškega ali iz Brežic, ker nobenega ne poznam. Danes vas je res izredno veliko.«

»Kaj pa banditov? Je teh kaj pri vas?« — se je oglasil desetar France.

»Pravijo, da jih je nekaj v Bohorju, vendar k nam nič ne pridejo, smo preblizu postojanke. Tudi za nas je bolje, da jih ni. Bojimo se, da bi se zvedelo. Ne smem pomisliti, kaj bi se potem zgodilo z nami. Imava dva

majhna otroka in možev oče je tudi pri nas. Če nas že ne bi takoj pobili, preselili bi nas pa prav gotovo, dom pa požgali.«

Ko je ženska tako razlagala, smo se spogledovali in skomigali z rameni. Kaj sedaj? Nekdo bo vendar moral s pravo besedo na dan. Moramo jim povedati, kdo smo. Saj smo vendar zato prišli tako daleč. To nalogo je nazadnje prevzel politdelegat Danilo.

»Tovarišica, mi nismo vermanšaft, slovenski partizani smo. Tako je naše pravo ime, Nemci pa nas imajo za bandite!«

Pri teh besedah se je gospodinja stresla, kakor da je prišla za električno žico. Usedla se je na klop in žalostno pogledovala zdaj enega zdaj drugega v upanju, da mogoče le ni prav razumela.

»Kako ste rekli, prosim? Kako vas imenujejo?« je nazadnje ustavila svoje oči na Danilu. »Tovarišiča, mi smo slovenski partizani. Tako nas imenujejo povsod. Tudi tisti, ki so v Bohorju in jih imajo Nemci za bandite, so slovenski partizani. Mi se bojujemo proti Nemcem, za svobodo, za boljšo bodočnost vaših otrok.«

Vseh Danilovih besed prav gotovo ni slišala. Vstala je in odhitela ven, v kuhinjo. Čez nekaj časa pride nazaj v sobo z možem, blede od strahu in skrbi. Potem pa se mož le opogumi in pravi:

»Koliko pa nam boste pustili? Imava dva otroka in starega očeta na preužitku. Zredila sva samo enega prašiča. Zemlje imamo malo in dveh res nisva mogla zrediti.«

»Ne razumem vas? Kako, kaj, česa in koliko naj bi vam pustili?« se je oglasil Tine.

»Mesa in klobas. Pravijo, da banditi, ne vem, kako jih že vi imenujete, pobero vse, kar jim pride pod roko. Da, tako pravijo. Mi o tem ničesar ne vemo. Pri nas še niso bili in ničesar nam še niso vzeli,« je ves blede hitel pojasnjevati gospodar. Danilo v resnici ne bi bil politdelegat, če se ne bi znašel v takih primerih. Sam je bil po rodu s Štajerske, nekje od Celja. Tedaj je na dolgo in široko začel pojasnjevati cilje naših bojov in namen pohoda divizije na Štajersko. Dolgo je trajal naš pogovor, nazadnje smo pa možu in ženi le privabili tako težko pričakovani nasmeh. To je bilo najlepše plačilo, potrdilo, da nam verjameta in da se ob tako močni podpori partizanske vojske tudi Nemcev ne bojita. Po krajšem nesporezumu smo postali dobri prijatelji.

Nesreča je hotela, da sem bil dva dni po tem našem srečanju ranjen in zato moral ostati v bolnišnici na Bohorju. Pozneje sem večkrat obiskal naše prve znance in dostikrat smo se nasmejali na račun našega prvega srečanja.

Štirinajsta divizija pa se je potem prebijala skozi železne nemške obroče proti Savinjski dolini in naprej proti severu, da izpolni poslanstvo, ki ji ga je namenil Glavni štab NOV in PO Slovenije: da poživi osvobodilno gibanje v krajih, ki jih je Hitler priključil svojemu fašističnemu rajhu.

de José Ortega
artistas Y PUEBLO
Los Campesinos.

*»Naj vsi vetrovi
naše domovine
pojo
revolucionarne
pesmi...«*

O pesmih španskega pesnika Diega Perone

Diego Perona je prevedel v španščino najlepše pesmi naših pesnikov: Prešerna, Župančiča, Kosovela in drugih. Izdaje teh pesmi ni doživel, ker ga je sredi najbolj intenzivnega dela ugrabila smrt.

Vprašanje izdaje njegovih prevodov iz sloveščine se vse do danes ni premaknilo z mrtve točke, pač pa kaže nekoliko bolje z izdajo njegovih originalnih pesmi. Zbirka Peronovih pesmi bi imela močan odziv v svobodnem svetu prav sedaj, ko se je boj proti tiranu Francu široko razplamtel in okrepil. Te pesmi so borbene, saj je Perona ostal do smrti največji sovražnik Francovega mračnjastva in nasilja.

Tak pa je tudi José Ortega, ki bo pesmi ilustriral. Ortega je vsaj dvajset let mlajši od Perone ter je doživel državljansko vojno in tujo fašistično-nacistično intervencijo kot doraščajoč otrok. Njegove otroške oči pa so videle mnogo preveč, zato se Ortega nikakor ne more sprijazniti z usodo, ki jo je prinesel fašizem njegovemu ljudstvu. Ko je v letih po španski vojni dorasel v moža, se je brezkompromisno vključil v vseljudsko gibanje proti Francovemu režimu. Ko so odkrili njegovo ilegalno dejav-

nost, so ga obsodili na 8 let težke ječe. Po prestani kazni je pobegnil v Francijo in živi trenutno v Parizu. Ob nedavnem srečanju ga ni bilo treba dolgo ogrevati za idejo, naj ilustrira pesmi Diega Perone. Odločil se je za to, brž ko je prečital prve verze pesmi, posvečene padlim jugoslovanskim španskim borcem:

*Videl sem vas ob uri usodni,
ko na klic domovine ste moje hiteli.
Nesli ste ji ljubezen in smehljalj
vam je žarel v kotičkih ustnic.*

Še bolj pa so ga navdušili zaključni verzi, v katerih Perona opeva Jugoslavijo, domovino padlih jugoslovanskih španskih borcev, ki je postala njegova druga domovina.

*Bil je v življenju mojem val,
ki me je vrgel na jugoslovansko obalo
in voda, ki ste jo nekdanj pili vi,
gasi danes mojo pekočo žejo.
A v pesmi, ki je kot balzam,
opojna moč, ki sladko mami,
sem našel zvezde in navdih,
v njej so oblaki, v njej je plamen.
Naj se razlega njen zvonki glas
med narodom nesrečnim, ki vas ljubi,
po domovini, ki objema vas in joče,
naj se razlega vaša pesem tam, v moji Španiji.*

Prav gotovo lahko v neki meri Ortegovemu navdušenju za to pesem pripišem, da mi je dal z lepim posvetilom za spomin svojo prvo mapo »Kmetje« iz zbirke »Umetnik in ljudstvo«, ki nam ga predstavlja kot borca in umetnika. Ortega se je tako vsestransko vključil v boj proti Francu, da ga lahko primerjamo z Grimaudem, ki je žrtvoval življenje v tem boju. Zanimivo pa je, da čuti močno notranjo potrebo, da se kot umetnik izraža ne samo na realističen način, temveč tudi abstraktno, kakor se izražata Pablo Picasso in Jonny Friedlaender, katerega smatra za svojega učitelja, vzornika in prijatelja. Friedlaender mu v resnici to tudi je.

Svoje umetniško poslanstvo pa pojmuje Ortega kot zaveden in aktiven borec v vseljuskem gibanju za svobodo španskega ljudstva tako-le:

»Govorimo o svobodi ustvarjanja. Mar v bistvu ta svoboda ne izvira iz zavesti neke potrebe? To pravim zato, ker ljudstva doživljajo dobe, ko njihovi umetniki čutijo, da njihova umetnost mora biti prežeta z revolucionarno vsebino.

Tako je danes z umetniki, pesniki, glasbeniki, slikarji. V časih, ki jih doživlja domovina, se ljudje, ki ustvarjajo umetnost, morajo postaviti po robu dremavici in begu iz stvarnosti, ki jih obdajata. Dvignimo torej našo luč, kajti ljudstvo potrebuje umetniških oblik, ki bodo klicale k enotnosti, da bi se v Španijo spet vrnila svoboda in demokracija.

Naj vsi vetrovi naše domovine pojo revolucionarno pesem. Na vseh cestah naj bo napisana pesnitev proti diktaturi. Na vseh zidovih naj bodo slike mučencev, ki so se borili proti tiranu in njegovemu zločinu.

Moji spomini iz otroških let slone... na svetu revnih kmetov in dninarjev s hribov okrog Toleda. Odkar se zavedam življenja, se naše ljudstvo bojuje proti vsiljenemu tiranskemu režimu. Nekateri so se že z orožjem v roki bojevali za svobodo, drugi so se jim pridružili pozneje, tretji pa bodo še prišli.

V to predhodnico se je uvrstila tudi moja umetnost, da bi pomagala ljudstvu v boju zoper zatiralca.«

Več o Joséju Ortegi in njegovih res junaških podvigih bomo lahko zvedeli šele, ko bo Španija svobodna.

Ivan Kreft

KMETA SO ZAPRLI.
VSA VAS MU JE
BILA OB STRANI
IN VSI SO GA OB-
ČUDOVALI. BIL JE
MOŽ IN NI NIKO-
GAR IZDAL

V počastitev dneva JLA je pod pokroviteljstvom mariborske garnizije JLA bil v Mariboru v dneh od 15. do 20. decembra 1963 prvi festival mladinske revije Kurirček. V bogatem sporedu, pri katerem so sodelovali književniki iz vseh republik, zastopniki vojske in mladina, je bil vsekakor najpomembnejši plenum strokovnjakov za mladinsko književnost, mladinskih pisateljev, urednikov mladinskih publikacij in listov za mladino, pedagogov in družbenih delavcev, ki skrbe za vzgojo mladine. Medtem ko so vse druge prireditve imele slavnosten, manifestativen značaj, je ta plenum, ki je zasedal 18. in 19. decembra, predvsem imel namen, da načne nekaj bistvenih problemov, ki se tičejo mladinske književnosti in še posebej mladinske književnosti s tematiko o NOB in ljudski revoluciji, ter da skuša dati nekaj smernic za nadaljnji razvoj te književnosti.

Posvetovanje o mladinski književnosti s tematiko o NOB in ljudski revoluciji v Mariboru

ALENKA GLAZER

Vprašanja, zastavljena uvodoma, naj bi ugotovila, kakšna je danes mladinska književnost s tematiko o NOB in ljudski revoluciji, ali ustreza v umetniškem, pedagoškem in idejnem pogledu današnji stvarnosti in ali bi mogli z najtesnejšim sodelovanjem vseh književnikov, ki pišejo za mladino, ustreznih uredništev in družbenih organizacij, ki so odgovorne za vzgojo mladine, bolje organizirati izdajanje te literature, predvsem pa doseči, da bi bila ta književnost kvalitetnejša. Ugotoviti bi bilo treba tudi, kakšne so možnosti za sodelovanje med tem festivalom in Zmajevimi igrami.

Trije referati, ki so dali osnovo za diskusijo, so vsak po svoje načeli to raznovrstno problematiko.

Tone *Seliškar* je v svojem referatu o mladinski književnosti s tematiko o NOB in ljudski revoluciji posredoval vrsto ugotovitev, dobljenih ob lastnem pisanju za mladino.

Narodnoosvobodilna vojna in vsa naša revolucionarna preteklost pomenja za vse jugoslovanske narode tako važno razdobje, da ga je težko pravilno in vsestransko oceniti. Morda je to lažje zgodovinarju, ki zajame dogajanje kot celoto, ne da bi pri tem zasledoval usodo posameznika v vsem tem dogajanju. Prav to pa je naloga umetnika, ki upodablja ta čas. On oživlja človeka, posameznika iz množice, in spremlja njegovo usodo. To je odgovorna naloga, njena odgovornost pa postane še večja, če je delo s to tematiko namenjeno mlademu človeku. Doraščajoči človek še ni dokončno oblikovan in zato ne sprejema stvari zadosti kritično. Prav zato pa ni vseeno, kaj bere. Človek iz narodnoosvobodilnega boja in revolucije, upodobljen v književnem delu, bo lahko pomemben sooblikovalec njegove osebnosti, a prav zato ni vseeno, kako je ta človek prikazan.

Vsaka dobra mladinska knjiga, in seveda tudi dobra mladinska knjiga s tematiko iz NOB, je lahko neprecenljive vrednosti kot vzgojno sredstvo. Vendar je danes v poplavi mladinskih knjig le malo takih, ki so zares dobre. Žal je več takih, ki lahko otroku izkrivijo njegovo čustvanje, njegovo etično in estetsko vrednotenje. Tak je npr. strip, ki je pojav civilizacije, naglega in površnega življenja, čemur ustreza površna vsebina, skrčena na najbolj banalne prizore, ki jo spremljajo prav tako površne in banalne slike. Zato nikakor ni primerno podajati v obliki stripov zgodb s tematiko iz NOB, najmanj pa še v mladinskih listih. Nekaj drugega so povesti v slikah, ki zahtevajo posebne spretnosti od pisatelja in od slikarja.

Otrok ima rad akcijo, in sicer v kakršnikoli obliki, zato rad prebira tudi slabe revolverске stripe. A če hočemo ustvariti zanj pravo umetnino, moramo upodobiti v delu majhne, dobre, plemenite akcije srca, ne se omejiti samo na zunanje dogajanje. Pri pisanju pa seveda ne smemo zanemariti tudi oblike.

Otrokovo silno slo po odkrivanju novega, neznanega, po branju, izkoriščajo zlasti v zadnjih letih tudi pri nas nekatera časopisna založniška podjetja z izdajanjem raznih časopisov in knjig, v katerih se pojavlja tudi tematika iz NOB kot najbolj napeto revolversko branje v duhu zahodnjaških revolverskih stripov. V to tematiko vnašajo celo nekakšno tarzanstvo in hočejo napraviti iz nje berilo napetih, razburljivih in grozljivih senzacij.

Take škodljive pojave moramo ostro in načelno odkloniti. Pisci, ki ustvarjajo mladinska dela s tematiko iz NOB, se morajo predvsem

truditi, da prikažejo ta čas vojne, ki je seveda bila krvava, vendarle tako, da bo bralec spoznal, kako zmaga je človečnost tudi v najbolj grozljivih spopadih človeka s človekom. Najlaže je sicer slikati črno-belo in pripisati partizanom same vrline, sovražnikom pa naprtiti vse zlo. To tudi otrok najlaže razume. Toda vendarle se je treba truditi, da prikažemo človeka objektivno in človeško razumljivo.

Časovna odmaknjenost od dogodkov nam omogoča njihovo poglobljanje, včasih pa celo prehajanje v legendo, ki določen dogodek ali osebo poveleča, ker ju dvigne nad dogajanje v vsakdanjem življenju.

Ni pa pri nas problem samo pisanje mladinskih del, temveč še v večji meri obravnava mladinske književnosti. Medtem ko drugod po svetu izhajajo revije in obsežna znanstvena dela, ki obravnavajo problematiko mladinske književnosti, in predavajo mladinsko književnost tudi na visokih šolah v okviru obče književnosti, ne obravnavajo pri nas mladinske književnosti niti na učiteljskih, kjer se šolajo bodoči učitelji, ki bi to znanje nujno potrebovali.* Pri pisanju za mladino ne zadostuje samo obvladanje strokovno obrtniške plasti tega posla, poznavanje jezika, umetniškega izraza in pravilna idejna usmerjenost. Nujno je tudi upoštevati razvojno stopnjo otrok, ki jim je delo namenjeno. To komponento kritiki pri vrednotenju mladinskih del vse premalo upoštevajo.

Nasploh so v dnevnem časopisju in revialnem tisku kritike mladinskih del zelo redke, pa še tiste, kolikor jih je, so skope in večkrat kažejo, da kritik ne pozna zakonitosti pisanja za mladino.

Zadnje čase pa se pojavljajo tudi negativne kritike mladinskih knjig s tematiko iz NOB, ki včasih neprimerno osvetljujejo dogajanje v NOB.

Vzgojnega pomena mladinske knjige s tematiko iz NOB se vsi zavedamo. Med človeškimi usodami iz NOB je še toliko neobdelanega gradiva, da bodo lahko pisatelji še desetletja črpali iz nje snov za svoja dela ter ustvarjali like, ki bodo lahko s svojim junaštvom, požrtvovalnostjo, ljubeznijo do domovine in drugimi pozitivnimi lastnostmi zgled še mnogim mladim generacijam. Ne samo pisatelji, tudi drugi, ki skrbje za duševno rast in razvoj mladega človeka, naj bi iz te bogate zakladnice posredovali mladim zglede, npr. tudi televizija, ki je doslej to tematiko povsem zanemarjala.

Vladimir Milarić iz Novega Sada je referiral o temi, kako literarna motivika NOB odseva v otroku-bralcu in v njegovih jezikovnih proizvodih.

Književno ustvarjanje otrok je vsekakor odvisno od izkustev, ki si jih pridobe otroci z branjem. Drugi vplivi niso tako močni. Tako so seveda tudi njihovi sestavki o NOB v glavnem samo odmev tega, kar so o tej tematiki že brali. Pri tem kažejo njihovi sestavki tele značilnosti: Motivika je skrčena na sam boj ali na poenostavljeno označitev partizanskega bojevanja in njegovih ciljev. Podano je to s parolami. Pri opisovanju dogodkov ni pravega zanosa, prevladuje hladen ton, do neke mere priučeno uporabljanje fraz. Pogrešamo konkretnih podob in slikovitega jezika. Sestavki so pisani v papirnatem jeziku z obrabljeno metaforiko in

* Na pedagoški akademiji v Mariboru so predavanja iz mladinske književnosti z vidika mladinske psihologije.

s simboli, s katerimi je misel upodobljena nedoživeto. To je verjetno posledica interpretacij tekstov o NOB. Prav tako pogrešamo živih likov, ljudi, ki nekaj delajo, mislijo, ki čustvujejo, človeka sredi njegovega ravnanja, njegove razdvojenosti, predanosti, poguma, strahu. Običajno delajo vse vsi, brezoblična masa izven določenega časa. A otrok zna slikati pravzaprav edino trenutek, dogajanje v njem. Etični momenti so preveč posplošeni, da bi lahko imeli veljavo za določeno resnično situacijo. Opazna je tudi hladnost objektivizacije. Otroci pripovedujejo v tretji osebi in s tem izločijo edino, kar zares imajo, poetično subjektivnost.

V otroškem doživljanju NOB torej, kakor kažejo otroški literarni sestavki, ni zadosti prisoten človek, ker ga prekrivajo nepotrebni plakati.

V glavnem je to zaradi interpretacij, ki predvsem hočejo to literaturo uporabiti za moralno vzgojo.

Obenem pa nas otroški sestavki opozarjajo, da ne smemo motivike NOB za otroke poglobljati, ker moramo upoštevati sposobnosti otroka, ki bere. Lahko razširimo motivni krog, ne smemo pa vnašati vprašanj, ki so otroku nedostopna.

Oba referenta sta torej, eden neposredno, drugi posredno, pogrešala v mladinskih delih z motiviko NOB prisotnost človeka posameznika, njegov enkratni lik, njegovo enkratno usodo, ki naj zamenja brezoblično množico sredi splošnega dogajanja. Več človeka, več drobnih akcij srca, manj plakatov — v to željo in zahtevo izzvenita oba referata.

Tretji referent Mirko Vujačić iz Beograda je v svojem referatu, ki terja več zanimanja za otroško in mladinsko knjigo, načel vrsto problemov, ki so v zvezi z mladinsko književnostjo.

Problem, ki ga predvsem vznemirja, je vprašanje, od kod je med mladino in celo med otroki takšno zanimanje za feljtonistično, avanturistično, kriminalno-bulvarsko knjigo, napisano brez kakršne koli umetniške moči.

Odkar smo nehali slikati življenje načrtno vedro in pozitivno, kar se je preživelo sedaj tudi že v SZ, so naši pisatelji šli v razne smeri. Medtem ko je del piscev začel objektivno slikati našo socialistično stvarnost, so nekateri ostali še vedno pri črno-belem slikanju, tudi v mladinski književnosti, a tretji so si na vse pretege prizadevali, da bi čimprej našli nekaj novega, pa so pogosto proglašali za napredne, moderne in protidogmatične zelo stare stvari.

To nejasno situacijo je bilo treba končno osvetliti celo z najvišjega mesta, s čimer je bilo izrečeno tudi mnenje večine ljudi, bralcev in gledalcev filmov ali gledaliških iger.

V iskanju tako imenovane višje umetnosti smo pozabili na nekaj milijonov mladih bralcev, ki zdaj oblikujejo svojo zavest in odnos do življenja. Prepustili smo jih najdljivosti ljudi, ki so začeli prevajati, pisati in tiskati slabe knjige ter uvažati oziroma ustvarjati podobne filme.

Razmerje med dobro mladinsko knjigo, dobro v pedagoškem smislu, in med divje, komercialno tiskano je za dobro knjigo vse prej ko ugodno. Uradno sicer niso še nobene knjige »X-100« prepovedali, vendar pa bi morali prav pisatelji, kulturni in javni delavci zaježiti to poplavo plaže, pa seveda ne samo z obsojanjem in odklanjanjem, temveč predvsem s tem, da bi mlademu človeku dali v roke zadosti dobrih mladinskih knjig.

Dostikrat pri izdajanju knjig nismo zadosti premislili, kakšne knjige bi potrebovali in v kakšni nakladi bi naj izšle, pa so knjige, za katere so bile dane ogromne dotacije, obležale neprodane, dokler jih nismo po sramotno znižanih cenah razprodali na knjižnih sejmi. A istočasno je izhajala množica plaže, pisane za zaslužek. Praznine med tema dvema zvrstema književnosti nismo znali napolniti z dobrim mladinskim delom, če pa smo to napravili, smo se za tako knjigo premalo pobrigali. Tako niso krivi za sedanji položaj na knjižnem trgu samo mladi bralci in njihov pokvarjeni okus, temveč v veliki meri tudi premalo premišljena založniška politika. Uspehi nekaterih knjižic, npr. sarajevske Lastavice, ljubljanskega Sinjega galeba, zagrebške Vjeverice, izdaj Kurirčka kaže, da je mogoče tudi kvalitetno mladinsko knjigo spraviti v roke mnogim bralcem.

Tu pa se odpira še en problem, problem razpečevanja knjig. To so pri nas reševali kampanjsko, npr. ob mesecu knjig. Čeprav dobra knjiga ne potrebuje posebnega priporočila, je vendar včasih treba pri bralcu premagati nezaupanje, ki je nastalo zaradi mnogih bledih mladinskih del. Vemo pa tudi, da je v knjižnicah vrsta knjig, ki so zelo brane in že zdavnaj razprodane, a jih vendar nobena založba ne ponatisne.

Še ob enem vprašanju se je treba ustaviti: ob kritiki mladinske književnosti. Kritiki ji ne posvečajo zadosti pozornosti; ali sploh gredo molče mimo nje ali pa jo obravnavajo kot manj važno. S to književnostjo se ukvarjajo samo kritiki, ki pišejo mimogrede, njihovi prispevki pa so na koncu kulturnih rubrik, medtem ko je npr. mnogim tujim novitetam posvečena vrsta stolpcev. Tak odnos kritikov do mladinskih del ustvarja pogoje, da tudi založbe mladinska dela obravnavajo kot manj vredna in ne dajejo pisateljem zadostne spodbude. Vse to pa pripomore k širjenju ničvrednih tekstov, ki negativno vplivajo na oblikovanje mnogih naših mladih bralcev. Zato bi bilo potrebno, da bi pri takih posvetovanjih o mladinski književnosti bili prisotni tudi najbolj znani jugoslovanski kritiki, ki bi jih tudi ta festival moral seznaniti s svojim delom, idejami in nadaljnjimi smernicami in jim povedati, kakšno pomoč bi si želeli od njih.

Mladinski pisci pa se med seboj tudi premalo poznajo; prav bi bilo, ko bi izdajali skupno glasilo o mladinski književnosti in njenih problemih.

Ta festival je po temi in namenu prvi take vrste v državi. Razpravlja o mladinski in otroški književnosti s temo iz naše revolucije, zaradi česar zasluži vso pozornost. Po vojni je sicer izšlo mnogo del s temo iz revolucije. Vendar so knjižne zbirke, ki so izdajale knjige s to tematiko, le životarile in ugasnile in danes razen v Ljubljani ni založbe, ki bi izdajala samo to vrsto književnosti. In vendar smo prav mi, ki smo to dobo sodoživljali, dolžni, da dogodke preteklosti ohranimo bodočim rodovom v mladinskih delih, pisanih s kreativno besedo. Doslej ta književnost ni imela zadosti podpore in je pogosto bila izdajana kampanjsko, ob obletnicah revolucionarnih dogodkov ter je prav zaradi tega dostikrat bila premalo kvalitetna.

Vendar si otroci žele dobrih knjig s tematiko iz revolucije, kar dokazuje pismo otrok iz Kruševca Borbi, v katerem se potegujejo za ponatis knjige Deček v viharju.

Vemo pa tudi, da naša mladina premalo pozna našo revolucijo. Tudi prejšnje generacije niso spoznavale naše preteklosti pri pouku zgodovine, temveč predvsem iz dobrih knjig, ki so oživljale dogajanja in osebe

z umetniško silo. Tako vlogo bi morale odigrati zdaj knjige s tematiko iz revolucije. Pri tem bi lahko upodobili najfantastičnejše teme iz življenja revolucionarjev pred vojno in borcev med narodnoosvobodilnim bojem, ki so doslej ostale neizkoriščene. Prav tako nimamo iz te dobe še nobenega umetniško napisanega dramskega teksta za mladino.

Mladini pa je treba dati dobro knjigo, ki ustreza njeni psihološki strukturi. Edino s takimi knjigami se bomo lahko uspešno borili proti slabemu vplivu publikacij iz kioskov, ki jih najdemo, žal, tudi v knjigarnah in celo v javnih knjižnicah. Vse javno mnenje je glede te literature enotno in so tudi na množičnem zboru starši in pedagogi ostro obsodili kvarni vpliv manjvrednega tiska, dokazan celo z anketami, in zahtevali, da odločujoči činitelji in družba zaščitijo njihove otroke pred tako literaturo. To zahtevo bi moral podpreti tudi ta festival. Potrebna bi bila resolucija o škodljivosti nekontrolirane in neodgovorne trgovine z vzgojo naših mladih ljudi. To resolucijo bi bilo treba poslati na najodgovornejše instance, političnim, javnim in družbenim delavcem, kajti mimo vseh gredo včasih prav neverjetne stvari.

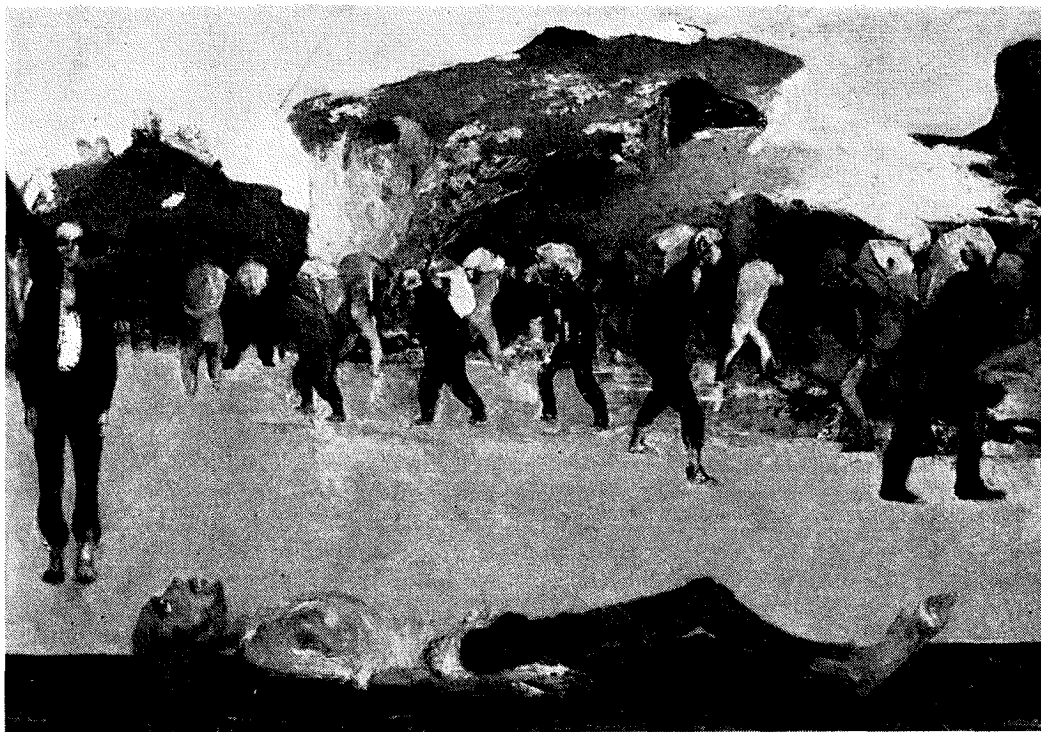
Da se stanje izboljša, bi se bilo treba čimprej resno zavzeti za organizacijo jugoslovanske redakcije, ki bi izdajala dobro mladinsko in otroško literaturo v vseh glavnih jugoslovanskih jezikih. Kurirček bi se lahko preoblikoval v vsejugoslovanski mladinski list (morda bi se imenoval Mladi kurir). To idejo je sprožilo več ljudi tudi izven festivala. Periodično, v zvezkih, bi bilo treba izdajati še Zgodovinsko čitanko, popularno publikacijo za mlade in najmlajše, ki bi jih seznanjala s preteklostjo. Obenem bi bilo treba izdati letno šest do dvanajst mladinskih del s tematiko iz revolucije pa tudi iz časa pred njo.

Tako so v vseh treh referatih bile izrečene mnoge misli in ugotovitve ter predlogi, ki so dali možnost za plodno diskusijo. Ta je bila živahna in je v njej sodelovala vrsta udeležencev. Ker so se njih mnenja in predlogi medsebojno prepletali in dopolnjevali, to poročilo navaja glavne misli in smernice za nadaljnje delo festivala Kurirčka in za delo vseh, ki se ukvarjajo z mladinsko književnostjo, kot so se oblikovale v dvodnevni razpravi. Pri njej so sodelovali, naštetih po zaporedju, kakor so se prvič prijaviли k besedi:

France Filipič, dr. Boško Novaković, Neža Maurer, Dragan Lukić, Tone Partljič, Alfonz Kopriva, Alojz Novak, Mirko Petrović, Ivo Zorman, Tone Svetina, Vida Rudolf, Mira Alečković, Jovan Dundin, Milko Štolfa in Tone Seliškar.

V diskusiji je bilo izrečenih več vrst misli. Mnogi so se ustavljali ob problemih, kakšna naj bo mladinska književnost s tematiko iz NOB in ljudske revolucije, kaj naj posreduje otroku in s čim bo lahko vplivala nanj. Pri tem je bilo govora tudi o piscih, ki pišejo tako tematiko, o vlogi doma, šole ter o kvarnem vplivu plaže in o boju zoper njo. Mnogo pa je bilo tudi konkretnih predlogov, kako naj bi z raznimi skupnimi akcijami izboljšali kvaliteto mladinske književnosti, dosegli njeno upoštevanje in z njo izpodrinili manjvredno plažo.

Ob vprašanju, kakšna naj bo mladinska knjiga s tematiko iz NOB in ljudske revolucije, so diskutanti ugotovili, da je tovrstne literature precej, a da je le malo take, ki bi bila zares dobra, tako da bi bilo bolje pisati

manj, pa tisto kvalitetneje. Strinjali so se z ugotovitvijo v tretjem referatu, da imamo mnogo neizkoriščenih motivov, napetih zgodb o usodah resničnih ljudi, ki bi lahko postali mladim ljudem vzorniki. Kajti mladi ljudje ljubijo akcijo in zanimivost, kar jim oboje v obilju nudi plaža, samo da seveda brez umetniške poglobitve. Mladinska književnost, s katero bi mi preganjali plažo, bi morala biti, da bi privlačevala, prav tako polna akcij in zanimiva, vendar umetniško oblikovana. Med doslej neobdelanimi temami je usoda otrok v mestih, zlasti v Beogradu v času NOB. Otroci tudi ne poznajo razmer pred letom 1941; te bi jim morali prav tako posredovati v primerni obliki. Sploh bi lahko pojem tematika revolucije razširili, kot je to vzel za svoj program že Kurirček ob svoji ustanovitvi, ko je uredništvo sklenilo, da bodo prikazovali boj za svobodo in pravico, neomejeno glede na čas in kraj, torej je lahko obravnavano življenje iz katerega koli dela sveta in iz katerega koli časovnega obdobja, tudi iz sodobnosti. Tudi glede tega, kakšno naj bo to pisanje, je bilo izrečenih dosti misli. Vsekakor so se poslušalci strinjali z referentom, ki je dejal, da literarno prikazan dogodek iz preteklosti lahko bolj vpliva na otroka kot zgodovinski podatek v učbeniku. Vsi so se prav zato zavedali važnosti tega pisanja za otroke. Naši otroci morajo poznati našo preteklost. Ne smemo ravnati tako kot Nemci, ki svojim mladim generacijam načrtno

Vladimir Lakovič: Večni krog (olje, les)

prikrivajo vse, kar se je godilo v času nacističnega terorja. Ni pa vseeno, kako otrokom našo preteklost posredujemo. Predvsem naj bodo liki borcev življenjski. Začutiti moramo človeka. Pri tem seveda moramo govoriti o vojni in o krvavih dogodkih. Toda če pomislimo, koliko surovosti je v raznih kavbojskih in kriminalnih filmih, ki jih naši otroci gledajo, potem se ne smemo strašiti ob prikazovanju strahot iz časov NOB. Seveda moramo znati tudi strašne dogodke prikazati tako, da ne vzbujajo gnusa, temveč da mlade bralce čustveno pretresejo, obenem pa z nevsiljivim etičnim poudarkom otroke vzgajajo. Tu so se povsem strinjala mnenja književnikov in pedagogov, ki so poudarili, da učni smoter naše šole temelji na idejnih osnovah naše revolucije in zato lahko prav iz del s to tematiko šola vedno znova črpa gradivo za obravnavo. Ob tem otroci spoznavajo proletarski internacionalizem, se vzgajajo v duhu jugoslovanskega socialističnega patriotizma, v duhu kolektivizma. Treba pa je tudi ob prikazovanju sovražnikov najti pravi način, da ne vcepljamo otrokom sovraštva do drugih narodov, temveč jih navajamo k miroljubnemu medsebojnemu sožitju. Predvsem pa je treba v otrocih vzbujati močno čustvovanje. Pri tem nam pomagata iskrenost in toplina, ki najdeta pot do otroških src. Zato so nekateri želeli bolj lirično barvanih tekstov, drugi spet humorja, ki sprošča. Predvsem pa so izrekli zahtevo, naj bo pisanje za otroke jasno, nedvoumno, da ga bodo otroci lahko razumeli.

S takim načinom pisanja bo najlažje spodrinuti med otroki za zdaj še zelo razširjeno kolportažno berilo. Za šolsko rabo pa bi bilo dobrodošlo, ko bi pisali pisali včasih tudi namensko, za razne šolske proslave. Za zdaj ustreznih tekstov še zelo primanjkuje in otroci v času svojega šolanja po večkrat slišijo iste pesmi ali prozne tekste. Ti jih ob ponovnem poslušanju čustveno več ne razgibajo in v njih ne zbujajo več etičnih vrednot, zato teksti izgube svojo vzgojno vrednost.

Na otroke v tem pogledu vpliva tudi dom. Pri otrocih iz družin, ki niso prijazno razpoložene do naše stvarnosti, je mnogo težje zbuditi živo zanimanje za tekste iz narodnoosvobodilnega boja. Treba pa se je zavedati nečesa. Danes na otroke v mnogo večji meri kot dom vpliva družba, predvsem pa šola. Zato je tem odgovornejša vloga učitelja. Dogaja pa se, da so mnogi mlajši učitelji premalo poučeni o dogajanju iz našega narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije in zato ne morejo posredovati otrokom tega, kar bi morali. Prva leta po vojni so jih v nižjih razredih osnovne šole prenasitili z umetniško premalo dognanimi sestavki iz NOB, pozneje v višjih razredih pa niti pri obravnavi zgodovine niti pri obravnavi literarne zgodovine niso prišli do tega razdobja in so v resnici ostali o vsem tem dogajanju nepoučeni. Pa tudi javno mnenje in odnos do NOB pogosto nista spodbudna za mladega učitelja, ki je še sam potreben podpore pri oblikovanju lastne osebnosti.

Prav to je tudi bil eden izmed razlogov, da se je rodila misel na festival Kurirčka in na posvetovanje o književnosti s tematiko o NOB in ljudski revoluciji.

Ena izmed značilnosti te prireditve je njen vsejugoslovanski značaj. To je prvič, da so se sestali mladinski pisce iz vseh republik, da se med seboj pogovore o problemih, ki so za vse enaki, in da jih skupno skušajo rešiti. Saj je ravno dosedanja razdrobljenost in neinformiranost o dosežkih v posameznih republikah mnogokrat zakrivila, da se razne ideje niso

uresničile. Natečaj, ki ga je priredil ta festival, je pokazal, da je med pisci mnogo zanimanja za tovrstno tematiko, in v dveh mesecih je prišlo šeststo prispevkov iz vseh republik, od katerih jih je vsaj okrog sto kvalitetnih. Med udeleženci natečaja so starejši, že priznani pisci, taki, ki so začeli ustvarjati dela s to tematiko že med borbo samo, pa tudi mlajši in celo najmlajši, še otroci. Če bi se osnoval skupen vsejugoslovanski mladinski list Mladi kurir, ki bi izhajal vzporedno v vseh glavnih jugoslovanskih jezikih, bi bilo že tega gradiva dovolj za večino letnika. Natečaji v naslednjih letih pa bi gotovo dali zadosti kvalitetnega gradiva za nadaljnje letnike.

Tudi sicer bi povezovanje prineslo koristi. Če bi se povezali založniki iz raznih republik in bi skupno izdajali mladinske knjige in slikanice s tematiko iz NOB in ljudske revolucije, bi se lahko izbrali vedno najkvalitetnejši teksti, stroški za likovno opremo bi se pocenili in zelo bi se lahko zvišala naklada posameznim izdajam. Dosedanje izkušnje Kurirčka, Kurirčkove knjižnice, Kajuhove knjižnice kažejo, da dobra in cenena knjiga vedno najde kupca. Zdaj pripravlja založba Borec še Likovno knjižnico z reprodukcijami likovnih umetnikov o tematiki iz NOB in ljudske revolucije. Za najmlajše pa bo začela izhajati vrsta slikanic s to tematiko. Prav te publikacije, pri katerih je težišče na sliki, bi se lahko znatno pocenile, če bi se pridružili izdajatelji tudi iz drugih republik, tako da bi knjige izhajale hkrati v treh jezikih, v slovenskem, v srbohrvaškem in makedonskem jeziku. Prav tako pa bi bila nujna tudi skupna izdaja jugoslovanske zgodovine NOB za mladino.

Ob takih medrepubliških akcijah, ki bi nujno prispevale tudi k izboljšanju kvalitete, bi se tudi sicer mladinska književnost bolj uveljavila. Tako bi končno lahko dosegli, da bi kritiki ne vrednotili več mladinske književnosti drugače, kot vrednotijo drugo književnost, da bi ne delili več vse književnosti na »višjo« in »nižjo«, temveč bi bila lahko samo dobra ali slaba književnost. Potem bi tudi odpadlo razlikovanje pri honorarjih, ki so sedaj za mladinska dela znatno nižji kot za druga književna dela.

K uveljavitvi mladinske književnosti pa bi dosti pripomogel tudi strokovni časopis o mladinski književnosti in njeni problematiki. Ta bi poleg načelnih člankov o mladinski književnosti prinašal sproti tudi ocene in informativne članke o izhajajočih mladinskih knjigah in beležil točno bibliografijo vseh knjig, pa tudi ocen, poročil in člankov o njih, in sicer za vso Jugoslavijo. S tem bi dobili trdno osnovo za preučevanje naše mladinske književnosti in za njeno vrednotenje, pedagogi in starši pa še obenem kažipot skozi množico mladinskega tiska, ko bi iskali primernih tekstov za otroke.

Tako se je na tem posvetovanju v Mariboru izoblikovala vrsta idej, ki bodo lahko zelo plodne za nadaljnji razvoj mladinske književnosti pri nas. Toda če je to bilo prvo posvetovanje o mladinski književnosti s tematiko o NOB in ljudski revoluciji, pa festival Kurirčka vendarle ni bil prva prireditev, namenjena uveljavljanju mladinske književnosti. V Vojvodini imajo že od 1958. leta dalje vsako leto Zmajeve otroške igre, ki imajo podoben namen, samo tematsko niso omejene. Ker tam ta akcija teče že šest let, so si organizatorji pridobili že mnogo dragocenih izkušenj, ki bi lahko koristile tudi drugim. Zato so organizatorji festivala Kurirčka

navezali z njimi stike in izrazili željo po tesnem sodelovanju. Predstavniki Zmajevih iger so predlagali nekaj takih možnosti, od katerih so se nekatere oblikovale kot želje in predlogi že v referatih in diskusiji, npr. izdajanje časopisa o mladinski književnosti, ki bi pripomogel k afirmaciji te književnosti. Prav tako so želeli sodelovanje s Kurirčkom, ki bi bilo seveda najpopolnejše, če bi prišlo do ustanovitve vsejugoslovanskega Mladega kurirja. Nekatere akcije, ki povezujejo Maribor in Novi Sad, že tečejo, tako medsebojna izmenjava književnikov iz Novega Sada in Maribora. Želeli so tudi, da bi bilo poskrbljeno za obveščanje javnosti o kulturnem dogajanju v obeh mestih. Predlagali so izmenjavo pionirskih nastopov s kulturnim programom. Širši okvir pa bi imela akcija, ki bi zajela vso Jugoslavijo. Prireditelji Zmajevih iger namreč žele, da bi pripravili jugoslovanski izbor pesmi, ki pojo o radosti življenja. Tega bi najprej podali ustno v Novem Sadu, nato pa bi ga tiskali v obliki zbornika.

Celotno posvetovanje je izzvenelo v zavesti, da je treba združiti sile in se skupno truditi za izboljšanje kvalitete mladinskih del, za čimprejšnjo uveljavitev mladinske književnosti in za zmago dobre knjige nad ničvredno plažo.

Prireditelji in udeleženci tega prvega festivala Kurirčka so se zavedali važnosti te manifestacije in so izrazili željo, da ta oblika postane redna vsakoletna prireditev. V tem smislu je bil sestavljen predlog statuta za Kurirčkov festival, katerega sedež je v Mariboru pod pokroviteljstvom JLA, ustanovitelj pa je Združenje zveze borcev. Namen festivala je, da spodbuja ustvarjanje za otroke na tradicijah ljudske revolucije in v duhu socialističnega patriotizma. Festival uresničuje svoje namene tako, da izdaja časopis, organizira plenum, sodeluje z vsemi ustanovami in manifestacijami sorodnega značaja (Zmajeve otroške igre, otroški večeri poezije itd.) ter uporablja vse oblike propagande in popularizacije za določene svoje dejavnosti, kot so izdajanje knjig, film, radio, televizija, razstave, predavanja, literarni večeri, natečaji in nagrade.

Določeni so bili obrisi časopisa o mladinski književnosti, ki bo postal organ tega festivala in katerega sedež bo v Mariboru.

Sprejeta je bila tudi naslednja resolucija, ki v enajstih točkah povzema vse najvažnejše ugotovitve in sklepe tega dvodnevne posvetovanja o mladinski književnosti s tematiko iz NOB in ljudske revolucije.

1. Plenum festivala mladinske revije *Kurirček* ob dnevu JLA v Mariboru je mnenja, da morajo biti dela jugoslovanskih književnosti, namenjena otrokom in mladini, umetniško na visoki ravni in prežeta z revolucionarnim duhom in socialističnim humanizmom.

2. Plenum odločno zastopa enotno stališče, da ni mogoče delati kakršno koli razliko med mladinsko književnostjo in drugimi vrstmi književnosti.

3. Plenum izpričuje soglasnost književnikov, kulturno-prosvetnih in drugih družbenih delavcev v presojanju problemov in nalog mladinske književnosti. To potrjujejo referati in diskusija na festivalu. Plenum je ugotovil, da so potrebna pri izdajanju mladinske književnosti strožja merila v presojanju idejnosti in estetskih vrednot.

4. Plenum je mnenja, da se je treba še naprej načrtno in vztrajno boriti proti slabi in skomercializirani mladinski književnosti, podpreti pa je treba vsa prizadevanja za dobro mladinsko knjigo.

5. Plenum ugotavlja potrebo, da se združijo prizadevanja vseh jugoslovanskih piscev, ki se ukvarjajo s problemi mladinske književnosti. Odločitev, da se ustanovi jugoslovanska revija o problematiki mladinske literature, je prvi korak k uresničitvi te težnje.

6. Plenum poudarja, da morajo v boju proti poplavi manjvrednih publikacij, ki kvarno vplivajo na mladino, sodelovati vse družbeno-politične organizacije, kulturno-prosvetna društva, šole, organi oblasti in vse organizacije, ki skrbijo za vzgojo mladine.

7. Plenum ugotavlja, da literarne kritike za mladinsko književnost pri nas skorajda ni, kolikor pa jo objavljajo, je površna in pomanjkljiva. Plenum priporoča uredništvom kulturnih rubrik dnevnega časopisja in revij, da posvetijo več pozornosti kritičnim ocenam in informativnim člankom o mladinski književnosti.

8. Plenum je mnenja, da je nujno potrebno vnesti v šolska berila novejša besedila in poskrbeti, da bo vsebina beril sodobnejša.

9. Plenum tudi ugotavlja, da nimamo jugoslovanske zgodovinske čitanke iz NOB. Zato pooblašča festivalski odbor, da dá pobudo za izdajo take publikacije, namenjene vsej jugoslovanski mladini.

10. Nadalje je plenum mnenja, da je treba najti možnost za razširjeno sodelovanje pri publikacijah revije Kurirček. Pritegniti je treba pisce z vseh jezikovnih področij, s čimer bi se obogatila vsebina in pomen teh publikacij.

11. Plenum daje priznanje iniciatorjem in organizatorjem festivala ter jugoslovanski ljudski armadi kot pokrovitelju te tako pomembne kulturnopolitične manifestacije.

DESANKA MAKSIMOVIĆ:

KRVAVA BAJKA

*Bilo je nekje tam v deželi seljakov,
sredi gorate balkanske zémlje,
kjer mučeniške je smrti umrla
četa dijakov
istega dne.*

*Istega leta
so se rodili,
šolske so ure enako jim tekle,
na iste svečanosti
so jih vodili,
vse so enake bolesti pekle
in vsi so na isti dan izdahnili.*

*Bilo je nekje tam v deželi seljakov,
sredi gorate balkanske zémlje,
kjer mučeniške je smrti umrla
četa dijakov
istega dne.*

*A petinpetdeset minut,
preden je smrt zamahnila,
se v šolskih klopeh je nagnila
mala četa
nad isto težko nalogo:*

*če potnik na pot se odpravi
peš, prehodi li mnogo ...
in tako dalje.*

*Kako je nastala
pesem*

Kot se
utrga
krik
ali kane
solza ...

Pesnica Desanka Maksimović je med narodno-osvobodilno borbo doživela in preživela vse strahote vojne. Njena najbolj znana pesem je »Krvava bajka«, ki jo srečujemo v vseh antologijah jugoslovanske revolucionarne poezije. O nastanku pesmi je pesnica povedala tole:

»Bilo je nekega jutra, ko sem najmanj pričakovala, da bom napisala pesem, nekega tipično vojnega jutra v zaledju. Odšla sem z doma, da bi zvedela kakšno novico in pogledala, kako je pred mojo bivšo šolo, pred Prvo žensko gimnazijo, od koder so me v začetku vojne odstranili z upokojitvijo. V ulici Lole Ribarja, nedaleč od mojega doma, me je zaustavil neznanec, star mož, prej kmet kot meščan, in mi brez uvoda ali pozdrava plaho dejal:

»Veste, kaj se je zgodilo v Kragujevcu?«

»Morda kakšne aretacije ali pa so koga obesili?«

Ne da bi omenil množične ustrelitve, mi je starec povedal, kako so Nemci vdrli v gimnazijo in kar med poukom odpeljali nekaj razredov na morišče. Nato je naglo odšel, niti zbogom mi ni dejal, ko da je stopil iz ene sobe v drugo in se bo čez nekaj časa vrnil. In glej — tudi meni se je zdelo čisto naravno, da me ni pozdravil, niti ko je prišel niti ko je odšel. Zdelo se mi je, da ga poznam že dolgo, morda še iz otroških let, ko da je moj najbližji sosed, čigar vrata so poleg mojih, zaradi česar je čisto naravno, da mi ne pove svojega imena pri vsakem srečanju. Nikoli nisem tako živo kot v pogovoru z njim občutila, kaj pomeni pripadati narodu: spričo usodnega dogodka, spričo nemškega divjaštva so naju navdajali enaki občutki, enake misli, mene in tega neznanca, človeka drugačne vzgoje, drugačnega stanu, drugačne narave, starosti in spola.

Večkrat premišljam, da je ta mož soustvarjalec pesmi, ki se je že takrat, ko je govoril, rodila v meni. Če bi bila zvedela po radiu ali iz časopisov, bi bila pesem nedvomno čisto drugačna, se ne bi rodila v trenutku, tako kot se iztrga krik ali kane solza. Bilo mi je, ko da mi je kakšna ptica prinesla ta strašni glas — če ne samo meni, vsaj prvi meni. Ko sem se ločila od neznanca, sem gorela v želji, da bi pravkar rojeno pesem napisala, vendar pa se nisem mogla takoj vrniti domov, da bi to storila. Gnalo me je po ulicah, čas zapisa pesmi sem morala odložiti, ko da se bojim, da ne bi med pisanjem kaj pokvarila v njeni zgradbi. Celo uro sem jo tako pazljivo nosila v sebi, kakor kdo nosi na dlani zvrhano poln kozarec vode. Potlej sem jo doma napisala, bolj razburjena kot takrat, ko

*Misli bile so jim polne
istih števil,
in v zvezkih po njihovih torbah
bilo je nešteto nesmiselnih
dvojk in petic.*

*Prgišča istih sanj
in istih skrivnosti,
ljubezenskih in rodoljubnih,
so stiskali v dnu svojih žepov,
in vsakemu se je zdelo,
da bo še dolgo, dolgo
tekal pod svodom neba,
dokler vseh nalog na svetu
ne dokonča.*

*Bilo je nekje tam v deželi seljakov,
sredi gorate balkanske zemlje,
kjer je junaške smrti umrla
četa dijakov istega dne.*

*V dolgi otroški vrsti
so za roké se prijeli
in z zadnje šolske ure
mirno odšli na morišče,
kakor da smrti ni.*

*V dolgi vrsti tovariši
v istem trenutku so šli
v večno bivališče.*

Prevedel Lojze Krakar

KRVAVA BAJKA

sem pisala prve pesmi. Začela sem kot letopisec: »Bilo je to...«

Mislim, da je za pesem bolje, da med tragedijo nisem bila v Kragujevcu, da sem vse videla samo z očmi srca in domišljije, da sem morala povedati samo bistvo, ki mi je précej stopilo pred oči kot kakšna krvava bajka: nekaj sto dijakov, rojenih istega leta, morda tudi istega dne — bili so vrstniki glede na čas, ko so stopili v življenje, in postali, če se smem tako izraziti, tudi vrstniki po času, ko so odšli iz življenja. Ko je neznanec govoril z menoj, sem pomislila, da se taka krvava bajka ne bi mogla zgoditi nikjer v Angliji niti v Franciji niti v Italiji, da so si Nemci upali kaj takega samo v naši kmečki, balkanski deželi, ki je niso samo sovražili, temveč v svoji oholosti tudi prezirali, ker je bila necivilizirana in kmečka. Tako se mi je précej rodil tudi refren pesmi.

Pesem je bila napisana v začetku vojne in je bila skrita na takem mestu, kjer bi bilo najmanj pričakovati. Objavljena je bila takoj po osvoboditvi v »Naši književnosti« skupaj s pesmimi »Spomini na vstajo«, »Krilata dežela« in »Mate-ram«.

Po »Četrtom julu«

Nekateri odsevi o sociologiji romana

LUCIEN GOLDMANN

Moje sedanje raziskave se nanašajo predvsem na probleme sociologije oblike romana. Shematsko vam bom prikazal nekatere že dosežene rezultate, ki so se mi zdeli dovolj zanimivi, da postanejo objekt publikacije v francoščini.

Prvi in najmanj pričakovan rezultat med njimi je bilo odkritje obstoja striktne homologije med neko posebno pomembno strukturo romana in strukturo izmenjave v liberalni ekonomiji, kakor so jo opisovali klasični ekonomisti, nato pa Karl Marx. György Lukacs je res že leta 1915 in 1916 izredno opisal strukturo ene izmed najpomembnejših oblik romana zahodne kulture, tiste, ki bi ji lahko rekli roman s problematičnim herojem in ki med drugim zajema romane, kot so Cervantesov *Don Quijote*, Goethejev *Wilhelm Meister*, Stendhalov roman *Rdeče in črno* ter Flaubertova romana *Gospa Bovary* in *Sentimentalna vzgoja*. Lukacs nam je pokazal, da univerzum teh romanov karakterizira obenem obstoj tesne sorodnosti in radikalnega kljubovanja glavnega junaka na eni ter družbene sredine, v kateri poteka dogajanje, na drugi strani. Opozicija in sorodnost sta rezultat dejstva, da v svetu tega dela vladajo vrednote, ki se jih nihče v romanu povsem ne zaveda, niti glavni junak niti osebe, ki tvorijo družbene sredine. To je med drugim razlog, zaradi katerega ta zvrst književnosti ne trpi pozitivnih junakov. Zveza med glavnim junakom in svetom izhaja tako iz skupne degradacije enega in drugega v odnosu do avtentičnih vrednot, ki vodijo univerzum dela. Opozicija se pojavlja, ker svet ignorira te vrednote, pa naj bodo še tako človeške in družbene narave, medtem ko jih glavni junak išče, vendar na neki degradiran in posreden način. Na primer *Don Quijote* ne išče avtentičnih vrednot viteštva, temveč vrednote, ki so degradirane s posredovanjem romanov, ki jih je bral. Ti romani se najpogosteje končujejo v finalnem obratu, v katerem glavni junak — *Don Quijote*, *Julien Sorel*, *Emma Bovary* — spoznajo praznino in degradirani karakter svojega prejšnjega iskanja, pa kljub temu ne pridejo do pozitivne vizije vrednote, ki bi jim omogočila začeti novo življenje, različno in brez problemov. Zato se s tem obratom roman končuje, neodvisno od tega, ali koincidira s smrtjo glavnega junaka ali ne.

Ne kaže pozabiti na dejstvo, da je struktura, ki smo jo pravkar opisali, če izvezemo finalni obrat, striktno homologna strukturi izmenjave v liberalni ekonomiji, kakor so jo opisali vsi klasični ekonomisti.

Proizvodnja dobrin je res v vseh družbah urejena z njihovo podobnostjo, da krijejo potrebe ljudi, z drugimi besedami s tem, da posedujejo določeno število spremenljivih kvalitet, ki jim ekonomisti pravijo njihova uporabna vrednost. V vseh oblikah predkapitalistične ekonomije je ta zveza med proizvodnjo dobrin in njihovo uporabno vrednostjo zavestna in daje neki kvalitativni značaj odnosom med ljudmi in dobrinami, odtod pa tudi v odnosih med ljudmi. Seveda ni nujno, da bi bil ta kvalitativni značaj dober ali pozitiven, temveč je lahko prav tako slab in negativen, odvisno od posebnega primera.

Velika preobrazba, ki jo je prinesla proizvodnja za trg, leži prav v pojavu nekega ekonomskega sektorja v ožjem pomenu besede, to pa pomeni nekega sektorja družbenega življenja, na katerem proizvodnjo dobrin sicer res še nadalje upravlja njihova uporabna vrednost, vendar pa izginja iz zavesti proizvajalcev; zato oni iščejo samo kvalitativno identično prometno vrednost, ki se od primera do primera razlikuje samo s stališča kvalitete. V tej družbi pa celo zadnji kupec, posameznik, ki išče blago, da bi ga porabil, se pravi išče ga zaradi njegove uporabne vrednosti, lahko pride do njega samo tako, da ga kupi, to pa pomeni samo z degradiranim posredovanjem prometne vrednosti, s ceno. Ta proces je osnova pojava, ki je bistven za razumevanje kapitalističnega sveta. Marx ga je imenoval fetišizem blaga, Lukacs pa kasneje — reifikacija.

Opaziti je moč, da sta omenjeni dve strukturi, struktura svobodne izmenjave in struktura klasičnega romana s problematičnim junakom toliko homologni, da lahko govorimo o eni in isti strukturi, ki se kaže na dveh različnih sektorjih človeške in družbene stvarnosti.

Odkritje te homologije dopušča pojasnitev zveze, za katero so zgodovinarji književnosti že davno trdili, da je med romanom kot književno obliko in razvojem buržoazije. Vendar pa nas to odkritje postavlja pred problem pomanjkanja posrednih členov v kolektivni zavesti, takšnih, kakršne srečujemo pri študiju vseh drugih književnih oblik. Dejansko, izjemoma smo se srečali z nekim primerom, kjer zavest kaže lastnosti odseva. S skrbnim razmišljanjem pridemo do ugotovitve, da v tem dejstvu ni nič presenetljivega. Marx je res v teoriji reifikacije opozoril na to, da zavest ne kaže vedno značaja odseva, pač pa razvoj ekonomskega sektorja, ki proizvaja za trg, teži k temu, da jo zreducira na raven enostavnega refleksa na vseh področjih, ki so z njim povezani. Povsem naravno je bilo torej, da, kadar se roman pojavlja kot književna oblika, direktno povezana s tržiščem, ni bilo v kolektivni zavesti posrednih členov, s tem pa se med drugim pojasnjuje tudi nezavestni karakter vrednosti v strukturi romana kot tudi odsotnost pozitivnega junaka.

Ostane problem transmisije med ekonomsko in literarno strukturo. Pri tem se moramo zadržati pri neki hipotezi, o kateri se nam zdi, da osvetljuje dve ali tri druge homologije v razvoju omenjenih dveh struktur.

Menimo, da je prehod s strukture izmenjave na strukturo romana tekel pod skupnim vplivom najmanj treh skupin činiteljev.

Predvsem je treba opozoriti na biografski činitelj, namreč na problematičen značaj ustvarjalne aktivnosti z ozirom na kapitalistično ekonomijo

tržišča. Flaubert je govoril: »Gospa Bovary, to sem jaz.« In res, vsak posameznik, ki želi biti ustvarjalec, je v kapitalistični družbi problematični posameznik, in to v tolikšni meri, kolikor so njegove intencije usmerjene proti kvaliteti, uporabni vrednosti dela, ki ga proizvaja, ne pa proti prometni vrednosti, kakor bi v takšni družbi lahko pričakovali. Po drugi strani pa mu potreba, da obstane, ne dovoljuje, da bi povsem ignoriral prometno vrednost svojih dosežkov.

Drugi činitelj je verjetni obstoj neke socialne plasti, ki bi jo bilo treba odrediti s konkretnimi sociološkimi raziskavami. Ta plast je tisti socialni resonator, ki omogoča, da se nadaljuje ustvarjanje v romanu.

Kot tretji činitelj velja omeniti obstoj samo neke skupine univerzalnih vrednot v liberalni meščanski ekonomisiji, s katerimi so nadomeščene vse druge transindividualne vrednote. Gre za individualizem in razvoj individualnosti. Prav s tem činiteljem bi lahko pojasnili izrazito biografski značaj vseh klasičnih romanov s problematičnimi junaki.

Zdi se mi, da je s temi elementi mogoče pojasniti tudi nekatere pomembne preobrazbe, ki jih je oblika romana doživela v 20. stoletju. Prehod liberalne ekonomije v imperializem, v ekonomijo monopolov in trustov

je razdejal socialno osnovo priznavanja individuuma kot univerzalne vrednosti. V obdobju, ko individuum izginja kot bistveni element ekonomskega življenja, je tudi oblika romana utrpela analogno spremembo. Ta sprememba se kaže v izginjanju junaka, s tem pa tudi biografskega značaja romana. Kot primer lahko vzamemo dela Joycea, Kafke, Sartrov roman *Slabost*, Camusovega *Tujca* in romane Nathaliije Sarraute. Ob istem času si neka druga književna struja prizadeva, da individualnega heroja nadomesti z izjemnim posameznikom, kot je to storil Malraux v romanu *Osvajalci*, ali pa s skupino junakov kot v romanih *Budenbrookovi* Thomasa Manna, v Malrauxovem romanu *Človeška usoda*, v *Družini* Thibault Rogerja Martina du Gardja, Galsworthijevi *Sagi o Forsythih*, Steinbeckovih *Sadovih jeze* in drugih sodobnih romanih.

Končno, videti je, da je mogoče na isti način pojasniti tudi zvezo med prehodom imperialistične ekonomije v birokratsko ekonomijo sodobno organiziranega kapitalizma, z njegovimi mehanizmi avtoregulacije in novega romana, v katerem je prikazan povsem dehumaniziran in reificiran svet. Najvidnejši zastopnik takšnega romana je danes v Franciji Alain Robbe-Grillet.

*

Povsem razumljivo je, da isti proces izginjanja individuuma kot vrednote, po izginotju transindividualnih vrednot, saj delno pojasnjuje nastanek abstraktnega slikarstva in tako imenovanega »gledališča odsotnosti« — katerega zastopniki so Ionesco, Beckett in Adamov s svojimi prvimi deli.

Če po eni plati novi roman nadaljuje tradicijo romana odsotnosti in razkroja osebnosti, je le neka nova struktura v tistem obsegu, v katerem postavlja naglas na pojav nekega sveta, zgrajenega iz inertnih objektov, s katerih funkcioniranjem se odstrani človeško in se mu dovoljuje, da se samo sporadično in nestrukturalno manifestira kot neke vrste dodatek k svetu objekta in ki ostaja edina trajna in permanentna resničnost. V klasičnem romanu se predmeti organizirajo v odnosu na individuum, medtem ko so v novem romanu avtonomni in odločajo o naravi ter stopnji redkih manifestacij, ki so še mogoče v okviru človeškega.

Dela Robbe-Grilleta, ki so se začela s hladnim registriranjem nove realnosti, brez zavzemanja stališča, so kasneje izražala tesnobo in iskanje upanja. Zdi se nam, da so prvi literarni izraz skrajne stopnje, ki jo je dosegla reifikacija v sedanjem stadiju razvoja kapitalističnega sveta.

Kritiki, ki so očitali Robbe-Grilletu, da je izrazen formalist in da nima odnosa do realnosti, se zdi, da niso spoznali visoke stopnje kritičnega realizma, ki je značilen za njegovo delo.

Danes je pred nami problem, da ugotovimo, koliko se oblika romana še lahko razvija in ali je po novem romanu možen ponoven razcvet, analogen tistemu, ki so ga nekatere oblike romana doživele v preteklosti.

RAZPADANJE KOLONIALNEGA SISTEMA

Proučevanje družbeno-ekonomskih in političnih gibanj v sodobnem svetu kaže, da je razpadanje kolonialnega sistema ena najpomembnejših komponent splošne krize kapitalizma in eden najznačilnejših znakov naše dobe.

V sedanjih razmerah se kolonializem kot sistem gospodarskega izkoriščanja in političnega podrejanja ni mogel obdržati. Velike spremembe, ki so nastale na svetu v zadnjih desetletjih, so neogibno privedle do propada kolonialnega sistema, kar je še bolj poglobilo splošno krizo kapitalizma in pospešilo proces njegovega razpadanja. Posledica razpadanja kolonialnega sistema so spremembe odnosov na svetu v korist sil napredka in socializma.

Če proučujemo vzroke, zakaj kolonializem razpada, moramo analizirati sodobne razmere. In zanesljivo lahko trdimo, da je več faktorjev odločilno vplivalo na ta proces.

Splošna kriza kapitalizma, ki je prišla do izraza v periodičnih gospodarskih krizah, ustanavljanju monopolov in nastajanju finančne oligarhije, v imperialističnih vojnah, v nujnosti državne intervencije v gospodarskem in družbenem življenju, v osamosvajanju in čedalje večji krepitvi državne birokracije, v tem, da ni bilo mogoče na preživelih proizvodnih odnosih organizirati in zagotoviti nemotenega razvoja proizvodjalnih sil družbe, v notranjih političnih in socialnih krizah meščanske družbe kot posledici uvajanja fašističnih in na pol fašističnih režimov itd., vse to je omajalo tudi kolonialni sistem.

Druga svetovna vojna je močno vplivala na poglobitev krize kolonialnega sistema ter omogočila široko in odločno akcijo osvobodilnih gibanj v kolonijah. Nujnost obrambe pred agresijo Japonske, Nemčije in Italije je primorala kolonialne sile, da so mobilizirale in oborožile velik del domačega prebivalstva v kolonijah, čeprav so se zavedale, da bi se to orožje lahko obrnilo tudi proti njim. Družbeno-politične in gospodarske razmere v kolonijah so vzbudile pri nekaterih voditeljih narodnoosvobodilnih gibanj v Aziji utvaro o »osvobodilnem poslanstvu Japonske«. Ko pa je Japonska zavzela Korejo, Indokino, Indonezijo, Burmo, Filipine in Malajo ter ogrožala celo Indijo in prinesla še bolj surovo zameno kolonialnega vladanja, so izginile tudi te utvare. V večini okupiranih dežel Azije se je vnel organiziran narodnoosvobodilni boj.

Posledica kar največje pritegnitve prebivalstva in gospodarskih možnosti kolonij za vojne namene je bila, da so začele popuščati kolonialne uprave, ki so, da bi zadovoljile vojne potrebe, prebivalstvu kolonij dajale konkretne pobude in bile primorane čedalje bolj zaposlovati domače prebivalstvo. Spričo široke platforme boja proti agresorju, osvobodilnega značaja vojne in odločilne vloge naprednih demokratičnih, zlasti socialističnih sil, je postalo načelo pravice narodov do samoodločbe splošno priznana pravica slehernega naroda in ta pravica je bila razglašena v vseh pomembnejših dokumentih zaveznikov, sprejetih med vojno in takoj po njej od atlantske listine do ustanovne listine ZN. Razglasitev tega načela je dala tudi formalno-politično pravno osnovo kolonialnim narodom, da se bore za svojo neodvisnost in spoštovanje tega načela.

Naraščanje socialističnih sil in preraščanje socializma v svetovni proces sta iz temeljev omajala kolonialni sistem. Zmaga proletariata v oktobrski socialistični revoluciji, jugoslovanska in kitajska revolucija, ustanovitev ZSSR po prvi svetovni vojni in vrste socialističnih dežel po drugi svetovni vojni, njihov obstoj na svetovni areni in neposredni ali posredni vpliv na antikolonialna gibanja, vse to je močno vplivalo na razvoj in organiziranje akcije narodov pod kolonialnimi upravami.

Tudi napredne sile v kolonialnih metropolah so nastopile v obrambo pravic kolonialnih narodov in se zavzemale za spoštovanje načela pravice narodov do samoodločbe. Vsa vrenja v organiziranem delavskem gibanju so vplivala tudi na družbeno-politična gibanja v kolonijah in skupaj z drugimi faktorji prispevala k razvijanju nacionalne zavesti, k nastanku prvih organizacij delavskega razreda in k organiziranju antikolonialnega gibanja.

Antagonistična protislovja med najbolj razvitimi kapitalističnimi deželami so ne samo privedla do oboroženih spopadov in imperialističnih vojn za ponovno razdelitev kolonialnih posesti, marveč je bila njihova posledica tudi različna kolonialna politika. Stare kolonialne sile so bile za status quo v pogledu kolonialnih ozemelj in kolonialne politike. Nemčija, ki se je po združitvi zelo naglo razvila v eno najmočnejših kapitalističnih dežel, je težila za ponovno razdelitvijo kolonialnih ozemelj, kar je skušala doseči tudi prek imperialističnih vojn, toda v kolonialno politiko ni prinesla nič novega. Tudi Združene države Amerike so se zelo naglo uvrstile med najmočnejše kapitalistične sile, že po prvi svetovni vojni pa so nastopile kot vodilna kapitalistična dežela in usmerile ostrino svojega boja v iskanje možnosti in načinov za spremembo kolonialne politike.

ZDA niso ustrezale obstoječe pregraje in omejitve, ki so jih uveljavile kolonialne sile, zlasti omejitve, ki so omogočale večjo prodajo ameriškega blaga in večji prenos kapitala v kolonije. Zato so se Združene države Amerike zmerom zavzemale za politiko »odprtih vrat«, kar med drugim pojasnjuje tudi to, da so bile v nekaterih mednarodnih sporih in agresivnih dejanjih starih kolonialnih metropol proti njim in da so obsojale nekatere konkretne klasične kolonialistične metode. ZDA so pravzaprav prava razvita kapitalistična dežela, ki se prilagaja novim razmeram in skuša vzpostaviti nov sistem odnosov do kolonialnih področij. V osnovi teh odnosov je bila težnja po gospodarskem in političnem gospostvu nad nerazvitiimi področji.

Dejavnost Združenih narodov in aktivnost velike skupine azijsko-afriških dežel v okviru in izven ZN sta pomemben faktor pospeševanja razpadanja kolonialnega sistema. ZN so za osnovo svojih načel vzeli pravico narodov do samoodločbe, do neodvisnosti in enakopravnosti. Ne glede na razne pomanjkljivosti in nedoslednosti v uveljavljanju posameznih sklepov so postali ZN v procesu dekolonizacije pomemben faktor. Vten, ko je bil proces dekolonizacije v Aziji takoj po drugi svetovni vojni rezultat specifičnih pogojev, ki so nastali kot posledica narodnoosvobodilnih bojev teh narodov in splošnih pogojev, izvirajočih iz sodobnih družbeno-zgodovinskih gibanj, je nastal proces dekolonizacije v Afriki kot posledica specifičnih pogojev v posameznih deželah, splošnih pogojev, nastalih iz sodobnih družbeno-zgodovinskih gibanj naše dobe, pod vplivom dekolonizacije Azije in sklepov ZN.*

V zadnjih nekaj letih imajo azijsko-afriške dežele v procesu dekolonizacije zelo pomembno vlogo. Njihova dejavnost prek ZN in izven njih je pomemben prispevek k pospeševanju procesa dekolonizacije. Ne glede na družbeno-politična vrenja, nestabilnost posameznih državnih organizacij in izbiri poti družbeno-ekonomskega razvoja nastopajo te dežele v boju proti ostankom kolonializma enotno. Večina teh dežel uveljavlja izvenblokovsko politiko in znatno podpira boj narodov pod kolonialno upravo. Azijsko-afriške dežele so največja skupina v ZN in njihovemu antikolonialnemu stališču se je treba zahvaliti, da je nastala antikolonialna večina, ki je omogočila odločno akcijo za likvidacijo ostankov kolonialnega sistema. To je omogočilo uveljaviti načela ustanovne listine ZN, sprejeti resolucijo o likvidaciji kolonialnega sistema in ustanoviti odbor za dekolonizacijo kot poseben organ ZN, ki skrbi za uveljavljanje te resolucije. Antikolonialno stališče azijsko-afriških dežel in njihova solidarnost v boju proti kolonializmu sta prišla do izraza na vseh mednarodnih konferencah, kjer so bile te dežele v večini, zlasti na bandunški, beograjski in kairski, pa tudi na nedavni konferenci v Adis Abebi.

Razen teh splošnih in najpomembnejših faktorjev, ki so povzročili krizo in pospešili proces razpadanja kolonialnega sistema, je še več drugih, ki so specifični za posamezne kontinente ali nekatera antikolonialna gibanja, kakor na primer arabski nacionalizem, vpliv antikolonialnega gibanja v Aziji na antikolonialno gibanje v Afriki, specifičnost kolonialnih razmer

* Proces dekolonizacije v Afriki se je začel pravzaprav s sklepi ZN o priznanju neodvisnosti Libije, Eritreje in Somalije.

v posameznih deželah, nespoštovanje temeljnih človeških pravic, rasna diskriminacija, pobijanje golorokega prebivalstva ipd.), zlasti v portugalskih kolonijah itd.

Razpadanje kolonialnega sistema se je začelo kot nujna posledica sodobnega razvoja družbe. Običajno ljudje mislijo, da se je razpadanje kolonialnega sistema začelo po drugi svetovni vojni. Proučevanje razpadanja kolonialnega sistema v tem obdobju pa nam ne bi pokazalo popolne slike procesa njegovega razpadanja. Takšno proučevanje ne upošteva dejstva, da so se kolonialne posesti zmanjšale od 74,9 milijona kvadratnih kilometrov, kolikor so merile leta 1914,* na 71,76 milijona km² leta 1945. Proces razpadanja kolonialnega sistema se je pravzaprav začel in razvijal vzporedno s procesom socialistične preobrazbe sveta. Oktobrska socialistična revolucija je odpravila kolonialni status bivših ruskih kolonij, tako da so se kolonialne posesti zmanjšale na 17,4 milijona km². Mongolija je postala leta 1920 neodvisna država; Irska je bila leta 1921 razglašena za dominion, neodvisnost pa je dobila leta 1937, Irak je postal neodvisen leta 1932, Egipt 1936, Sirija in Libanon pa 1941. Koreja je bila razdeljena na severno in južno in na koncu druge svetovne vojne je bila razglašena za neodvisno državo, nekatere dežele pa so dobile status dominionov. Vendar pa so kolonialne posesti ob koncu druge svetovne vojne zajemale 30 % površine zemlje s 664 milijoni ali 25 % svetovnega prebivalstva.**

Čeprav se je začel proces razpadanja kolonialnega sistema po prvi svetovni vojni, čeprav je bil kolonialni sistem med obema vojnoma neprestano v krizi, lahko po pravici trdimo, da je ta kriza dosegla višek po drugi svetovni vojni. Italija in Japonska sta izgubili kolonije in nad večjim delom teh kolonij je bilo uvedeno skrbništvo pod okriljem Združenih narodov.

Druge kolonialne metropole se niti po drugi svetovni vojni niso prostovoljno odrekle kolonialnim posestim. Skušale so vzpostaviti stanje izpred vojne ali vsaj obdržati, kolikor je bilo mogoče. Toda to je bilo nemogoče. Zato sta skušali Velika Britanija in Francija kot največji kolonialni sili prek postopnih reform obdržati svoje kolonije. Velika Britanija priznava odvisnim deželam postopni razvoj v smeri samouprave in neodvisnosti in skuša tako zbrati svoje bivše kolonije v Commonwealthu in zagotoviti v njih svojo gospodarsko in politično gospodstvo. Po zgledu Commonwealtha snuje Francija institucijo Francoske unije, ki bi se v njenem okviru razen matične dežele izoblikovale še štiri različne kategorije posesti: prekomorski departementi, prekomorska ozemlja, priključena ozemlja in priključene države. V bistvu so v okviru Francoske unije kolonialna ozemlja in celo priključene države (Maroko, Tunizija, Laos, Vietnam in Kambodža), ki so več let bile boj za popolno neodvisnost, dobile zelo omejeno samoupravo. Nekatere matične dežele, med katerimi stopata v ospredje Portugalska in Južnoafriška republika, so ostale pri klasični metodi kolonialnega vladanja, ne da bi se skušale prilagoditi novim razmeram. Združene države Amerike so se zavzemale za omenjeno politiko »odprtih vrat« v kolonijah in se tako prilagojevale novemu položaju.

* V. I. Lenin: *Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma*. »Kultura«, Beograd 1947, str. 77.

** Število prebivalcev po prvih povojnih cenitvah.

Proces dekolonizacije po drugi svetovni vojni lahko razdelimo v dve fazi: prvo, ki zajema obdobje dekolonizacije Azije in ki je bila v glavnem zaključena do bandunške konference leta 1955; drugo, ki zajema obdobje dekolonizacije Afrike, začela pa se je neposredno po bandunški konferenci in traja še zdaj. Čeprav je razpadanje kolonialnega sistema enoten proces in tako ga moramo tudi obravnavati, vendar so razlike v procesu dekolonizacije Azije in Afrike ne samo po času, marveč tudi po načinu osvobajanja in pridobivanja neodvisnosti bivših kolonij. Osvobodilna gibanja v Aziji, ki so se razvila med drugo svetovno vojno v boju proti Japonski, so se po končani vojni spremenila v antikolonialna gibanja in obrnila svoje orožje proti kolonialnim krmarjem. Tam, kjer so matične dežele skušale obdržati kolonialno upravo z orožjem, so, prej ali slej doživele neuspeh. Tako so si v zelo kratkem povojnem obdobju priborile neodvisnost vse pomembnejše kolonije na azijskem kontinentu: Indija, Pakistan, Indonezija, Filipini, Burma, Cejlon, Koreja, Laos, Vietnam, Kambodža, Jordan, malo pozneje Malajska federacija, potem Ciper, leta 1962 pa Goa, Danau in Diu (priključeni Indiji) in lani 1. maja Zahodni Irian (uprava prenesena na Indonezijo). Od ogromnega kolonialnega cesarstva, ki je leta 1914 zajemalo 56,6 % azijskega kontinenta, s Kitajsko, Perzijo in Turčijo (ki so veljale za polkolonije)* pa kakih 87 % vsega ozemlja Azije je ostalo nekaj kolonialnih postojank, ki zajemajo zdaj 0.83 milijona km² in imajo 8,6 milijona prebivalcev. V povojnem obdobju je dobilo v Aziji neodvisnost 22 držav (računani po dve Koreji in po dva Vietnam), v katerih živi zdaj nad 712 milijonov prebivalcev.** Če upoštevamo še Kitajsko, ki je prek revolucionarnega boja odpravila tudi na pol kolonialne odnose, se je po drugi svetovni vojni samo na tem kontinentu osvobodilo približno 1,4 milijarde prebivalcev ali 86,6 % prebivalcev Azije oziroma 48,7 % prebivalcev vsega sveta.

Proces dekolonizacije v Afriki se je začel nekoliko pozneje kakor v Aziji. Po vojni je bil kolonialni sistem v Afriki videti še dokaj čvrst in matične dežele so upale, da ga bodo obdržale. Vpliv splošnih faktorjev, ki so povzročili krizo kolonialnega sistema, posebej vpliv antikolonialne revolucije azijskih dežel, razvoj nacionalne zavesti v arabskih deželah, revolucionarne spremembe v Egiptu in vztrajno prizadevanje matičnih dežel, da bi z orožjem in klasičnimi kolonialnimi metodami obdržale kolonije, vse to je povečalo težnjo po neodvisnosti kolonialnih narodov in privedlo do zloma kolonialnega sistema v Afriki. Proces dekolonizacije je bil zlasti intenziven leta 1960.

Takoj po drugi svetovni vojni so bile v Afriki neodvisne samo štiri države: Egipt, Etiopija, Južnoafriška republika in Liberija. Merile so 3.379.355 km², prebivalcev pa so imele 53,9 milijona ali samo 11,1 % ozemlja in 23 % prebivalcev Afrike. Takšno je bilo stanje do leta 1956 (med temi je samo Libija leta 1951 postala neodvisna država), ko so si priborili neodvisnost Sudan, Tunizija in Maroko; Gana je postala neodvisna leta 1957, Gvineja pa 1958. Leta 1960 je dobila neodvisnost cela vrsta dežel: Kamerun (francoski), Togo, Senegal, Mali, Malgaška republika, Kongo (belgijski), Somalijska, Dahomej, Niger, Gornja Volta, Slono-

* Lenin, prav tam, str. 77.

** Število prebivalcev po najnovejših popisih.

koščena obala, Čad, Centralnoafriška republika, Kongo (francoski), Gabon, Nigerija in Mavretanija; leta 1961 sta postala neodvisna Kamerun (britanski) in Sierra Leone, leta 1962 pa Tanganjika, Ruanda Urundi, Alžirija in Uganda. Zdaj je v Afriki 33 neodvisnih dežel, ki zajemajo 81 % ozemlja in 87,4 % prebivalstva Afrike.

V povojnih letih so dobile na drugih kontinentih neodvisnost Islandija v Evropi, Aljaska, Jamajka in Trinidad v Ameriki, Havaji in Zahodni Samoa pa v Oceaniji.

Tako se je v razmeroma kratkem povojnem obdobju otrslo kolonialne uprave 31.993.435 km² ali 23,1 % površine našega planeta (brez Antarktike), kolonialne posesti pa so se zmanjšale na 9.768.071 km² oziroma na 7,22 % površine naše zemlje, na kateri živi 53,1 milijona prebivalcev ali 1,75 % svetovnega prebivalstva.

Čeprav proces dekolonizacije še ni zaključen, lahko po pravici trdimo, da je v zaključni fazi in da so preostale kolonialne posesti, izvzemši nekaj večjih dežel na jugu Afrike, samo razkropljene kolonialne postojanke, ki so za matične dežele večjega ali manjšega gospodarskega in strateškega pomena. Skoraj v vseh preostalih kolonialnih posestih delujejo dokaj močna antikolonialna gibanja, ki so se v nekaterih deželah (Angola, Kenija) razvila v oboroženo narodnoosvobodilno borbo, kar je najboljše poročstvo, da se bodo tudi ti narodi ob podpori naprednih sil na svetu v bližnji prihodnosti rešili kolonialnih spon.

Ko so kolonialne sile zapustile svoja bivša kolonialna področja, niso izgubile upanja, da se bodo vrnile. Zato so si povsod, kjer je bilo to le mogoče, prizadevale pustiti za seboj žarišča, iz katerih in okrog katerih bodo nastajali novi spopadi. Takšnih žarišč je ostalo res mnogo.

Indija je razdeljena na Indijo in Pakistan. Nova država Pakistan nima osnovnih nacionalnih znakov, nima posebnih etničnih ne lingvističnih značilnosti, ne določene kulturne dediščine, marveč je nastala na podlagi nekakšnih verskih meril, in sicer iz Vzhodnega in Zahodnega Pakistana, ki niti nista v okviru istih meja, marveč sta oddaljena drug od drugega približno 1700 km. Razen tega so preselili muslimane v Pakistan, nemuslimane pa v Indijo. To je povzročilo več spopadov, pustošenje, požiganje in medsebojno ubijanje, pri čemer je izgubilo življenje približno milijon ljudi. Razdelitev je povzročila tudi več gospodarskih in socialnih težav, kakor so odškodnina za premoženje preseljenih ljudi, plantaže jute so ostale v Pakistanu, tovarne za predelavo pa v Indiji, nastali so problemi v zvezi z namakalnimi napravami in izkoriščanjem rek, ki teko delno po eni, delno pa po drugi strani itd.

Koreja in Vietnam sta razdeljena na severni in južni del in nastali sta po dve državi, katerih družbeno-politični sistemi se diametralno razlikujejo, kar je povzročilo sovraštvo med njimi. Laos se je spremenil v torišče oboroženih spopadov, ki se občasno poležejo in znova vzplamene. Tajvan je postal vojaški poligon in baza ZDA in tako krije v sebi potencialno nevarnost, da utesne priti do vojnih spopadov večjega obsega.

Kongo je postal neodvisen, toda že dobra tri leta divja v njem državljanska vojna, v kateri so imele najbolj napredne sile kljub ogromni podpori ljudstva znatne zgube. Združeni interesi mednarodnega kapitala, znatni ostanki belgijskega kolonializma, popustljivo stališče ZDA in ne-

odločnost ZN so najbolj reakcionarnim silam v Kongu omogočili, da se dolgo drže in nastopajo ne samo proti naprednim silam v deželi, ampak z orožjem v rokah tudi proti silam ZN, ki celo njihovih sklepov ne spoštujejo.

Po osemletni množični osvobodilni borbi Alžirije je bila Francija primorana priznati jo kot neodvisno državo. Spričo raznih spletk in vpliva od zunaj pa so nastala znatna trenja v vodstvu gibanja, prej pa je prišlo celo do oboroženih spopadov med enotami osvobodilne vojske, kar je povzročilo določeno nestabilnost vodstva dežele in možnost vmešavanja v notranje zadeve od zunaj. Razen teh je v bivših kolonialnih področjih še nekaj neurejenih problemov in ta področja so skupaj z neosvobojenimi kolonijami potencialna žarišča novih spopadov, kakor so Kašmir, Singapur, Kuvajt, Sirija, Jordan in Irak, nadalje spopadi v Angoli, v Mozambiku, v Jugozahodni Afriki in v več drugih deželah.

Ta žarišča so zdaj ne samo nevarna, ker bi utegnilo priti do spopadov krajevnega značaja, marveč so mnogostransko zapletena v mednarodno politiko in skupaj z drugimi neurejenimi problemi (problem Nemčije in Berlina, razorožitvev, prepoved poskusov z atomskim in jedrskim orožjem, Kuba in drugi) nevarna za mir na svetu.

Hladna vojna in mednarodna napetost sta pospeševali nastanek takšnih žarišč. V obdobjih pojemanja hladne vojne je bilo sklenjenih več delnih sporazumov in urejanju važnejših mednarodnih vprašanj in napetost je popustila, proces dekolonizacije se je razmahnil in žarišča so se pomirila. Brž ko pa se je hladna vojna okrepila in ko je mednarodna napetost spet naraščala, je šel proces dekolonizacije počasneje, žarišča so oživila in v njih je prišlo do odkritih oboroženih spopadov.

Kolonializem je zapustil v osvobojenih deželah globoke sledove. Zaostalo v gospodarskem in političnem razvoju je splošen pojav. Nekatere osvobojene dežele so dobile neodvisnost samo formalno in ostale so pod političnim in gospodarskim gospostvom bivših matičnih dežel. Spričo bede in zaostalosti nekatere osvobojene dežele niso imele ne strokovnih kadrov ne pismenih in sposobnih ljudi, ki bi prevzeli administracijo. In tako so kolonizatorji ostali v njih na svojih položajih, tako da so nekatere bivše kolonije še vedno docela odvisne od matičnih dežel. Matične dežele imajo v rokah vse gospodarstvo teh dežel in financirajo marionetne garniture na oblasti, ki jih v vsem podpirajo. V teh deželah slej ko prej vladajo rasna diskriminacija, suženjsko delo, nepismenost, beda in lakota.

Večina neosvobojenih dežel se je bolj ali manj otresla odvisnosti od bivših matičnih dežel, ne pa tudi vseh ostankov kolonializma. Te dežele so najbolj zaostala področja sveta. Osnovna oblika proizvodnje je primitivno drobnolastniško kmetijstvo. Produktivnost dela je zelo nizka, industrija nerazvita, narodni dohodek znaša povprečno 150 dolarjev na prebivalca, v nekaterih deželah pa izpod 50 dolarjev, vtem ko je v najbolj razvitih deželah tudi petdesetkrat večji. Osnovni poklic ogromnega dela prebivalstva je kmetijstvo (v posameznih deželah se ukvarja s kmetijstvom nad 90 % vsega prebivalstva). Življenjski pogoji so zelo slabi, povprečna dolgotrajnost življenja znaša 30 let, vtem ko znaša to povprečje v razvitih deželah 60 do 70 let. V Portugalski Gvineji pride en zdravnik na 87.500 prebivalcev, v Pakistanu na 50.000, v razvitih deželah pa na vsakih 1000 prebivalcev en zdravnik. Nepismenost je splošen pojav — v Indoneziji

je bilo 1945. leta 94 % nepismenih, v Portugalski Gvineji je še zdaj 99 % domorodcev nepismenih. Podoben je položaj tudi v drugih deželah, tako da je od 198 dežel in ozemelj (kolikor jih je zdaj na svetu) v 17 deželah nepismenih 80 do 85 % prebivalcev, v šestih pa 85 do 90 %, vtem ko je v 97 deželah nepismenost nad 90 % prebivalcev.* V nekaterih teh dežel še vedno precej prebivalcev umre od lakote. Umrljivost otrok je zelo velika, v Portugalski Gvineji znaša 50 %, itd.

Gospodarstvo je razvito enostransko. Bilo je vedno odvisno od gospodarstva matične dežele, nesamostojno in neurejeno. Ta področja so še nadalje ostala proizvajalci surovin. Nestabilnost in padanje cen surovin jih je spravilo v zelo težaven položaj. Pri vsem tem pa število prebivalcev teh dežel naglo narašča, vtem ko je narodni dohodek v večini teh dežel zelo majhen, tako da ni mogoče računati z znatnejšimi investicijskimi naložbami iz lastnih sredstev, niti s hitrejšim naraščanjem življenjskega standarda. Razen tega tudi te dežele nimajo potrebnih kadrov. Pomoč bivših matičnih dežel je pogojno vezana na blokovsko opredelitev in na nadaljnje gospodarsko izkoriščanje, kar je za večino osvobojenih dežel nesprejemljivo.

Potem ko so si priborile neodvisnost, so se bivše kolonije znašle pred dilemo: katero pot naj ubirajo odslej, kako naj uredijo probleme svojega nadaljnjega družbeno-ekonomskega razvoja.

Klasična kapitalistična pot je imela v sebi počasnost v razvoju proizvajalnih sil, podrejanje ekonomike interesom velikih kapitalističnih sil, kar je bilo tudi pogoj za politični in družbeni razvoj in kar je vezalo te dežele na blokovsko politiko in s tem ogrožalo tudi samo neodvisnost in svobodo. To bi pomenilo sprejeti kolonializem v drugačni obliki kot sodobno označbo — neokolonializem — kar bi neogibno privedlo do obnove kolonialne odvisnosti in izkoriščanja.

Večina osvobojenih dežel se je odločila za specifično pot razvoja z razglasitvijo socializma kot osnovne orientacije in dolgoročne perspektive razvoja. Večina dežel je spoznala, da je to pot, na kateri lahko premagajo zaostalost. Jasno je bilo, da ta pot ne vodi v obnovo preživelih družbenih oblik, kar so napovedovali in skrivaj želeli bivši kolonizatorji. Izbira te poti ni posledica ideoloških nazorov vodilnih ljudi v teh deželah, marveč spoznanja, da je to pot, po kateri je edino mogoče zadovoljiti sedanje in bodoče potrebe ogromnega števila prebivalcev teh dežel.

Same razmere, v katerih so te dežele začele svoje neodvisno življenje, so jih postavile pred usodno nalogo: iztrgati se iz zaostalosti, čimprej razširiti materialno bazo, ki je bila spričo stoletne kolonialne oblasti zaostala in ki nikakor ni ustrezala ogromnim potrebam narodov teh dežel. Jasno je, da takšne naloge ni bilo mogoče izpolniti z orientacijo na klasično pot kapitalističnega razvoja. To najbolj kaže primer dežel, ki so ubrale to pot pa so še nadalje v vsem ostale odvisne od velikih imperialističnih sil. To nalogo je bilo mogoče izpolniti prek orientacije na specifično pot samostojnega razvoja in preobrazbe vsega življenja na sodobnih družbeno-ekonomskih in tehničnih osnovah. To je pomenilo usmeriti razvoj po novi poti ob upoštevanju specifičnosti vsake konkretne dežele. V odvisnosti od tega, katere glavne sile so se v boju za osvoboditev teh

* Po statističnih podatkih ZN.

dežel uveljavile kot nosilci in voditelji antikolonialnega gibanja in torej zavzele prevladujoče pozicije v novi državni upravi, tudi pota teh dežel drže od specifičnih oblik državnega kapitalizma k specifičnim oblikam socializma z več ali manj socialističnih elementov. Izbira te poti razvoja »...praktično potrjuje zakonitost sodobnega družbenega gibanja, ki dobiva čedalje bolj univerzalno važnost: boj za nacionalno svobodo in enakopravnost, za ohranitev neodvisnosti, kakor tudi za vsako urejanje konkretnih družbenih problemov v duhu napredka postane neločljiv od svetovnega procesa razvoja socializma in se vključuje v njegov tok«.* Izbira te poti razvoja izvira iz notranjih življenjskih interesov teh dežel. Za takšen razvoj sta potrebna tudi mednarodna situacija in ozračje, ki nasprotuje sedanji hladni vojni in tekmovanju v oboroževanju. Prav iz te potrebe izvira njihova miroljubna politika, zavzemanje za miroljubno koeksistenco in za konstruktivno poravnavanje vseh mednarodnih sporov.

Razni zagovorniki imperializma so napovedovali, da bo v deželah, ki so se otrsle kolonialne uprave, prišlo do restavracije in svobodnega razvoja reakcionarnih preživelih družbenih oblik fevdalnega in celo predfevdalnega tipa. Ti »preroki« še zdaj težko opuščajo svoje nazore. To so bile in ostale pravzaprav samo neizpolnjive želje bivših matičnih dežel, ki so hotele dokazati, a to še zdaj vztrajno poskušajo, da je njihovo kolonialno vladanje prineslo kolonijam razcvet in napredek. Te teorije so plod želja, da bi obnovili kolonialno vladanje ali prek neokolonializma postavili gospodstvo nad bivšimi kolonijami in da bi jih tako podredili ekonomiki in politiki bivših matičnih dežel.

Vtem ko so te teorije plod želja in teženj za ponovnim podjarmljenjem bivših kolonij, nikakor ni mogoče razumeti in doumeti raznih drugih teorij, ki nastajajo na Kitajskem in v Albaniji in ki zanikajo bistvene spremembe v teh deželah in trdijo, da v deželah, rešenih kolonializma, ni nobenih novih elementov, da so to kapitalistične dežele, da vlada v njih buržoazija, da so te dežele večinoma eksponenti ameriškega imperializma in podobno. Jasno pa je, da družbeno-ekonomska stvarnost in politična dejavnost na mednarodnem torišču postavlja takšne trditve na laž.

Dogmatske teorije, ki ne priznavajo možnosti različnih oblik gibanja v socializmu in ki graditev socializma pogojno vežejo na določene ideološke nazore, bi rade vsilile monopolizem v mednarodnem delavskem gibanju in zahtevajo podreditev in uskladitev vseh dejavnosti enemu centru, seveda ne bodo mogle videti socialističnih elementov v razvoju teh dežel. Prav tako dogmatske teorije druge vrste, ki oznanjajo, da socialistične oblike v posameznih deželah lahko nastanejo samo na podlagi visoko razvitega kapitalizma, ne bodo videle in ne morejo videti socialističnih teženj in gibanj v teh deželah. Ne glede na to, katere preživele teorije oznanjajo in kdo jih oznanja, pa spričo zgodovinske prakse teh dežel neogibno doživljajo poraz.

Kadar pa govorimo o socialističnih elementih in težnjah v družbeno-ekonomskem razvoju večjega števila dežel, rešenih kolonialne oblasti, moramo pomisliti tudi na to, da je v razvoju teh dežel več elementov, ki niso socialistični, več državno-kapitalističnih ukrepov in celo ukrepov, ki zavirajo socialistični in sploh napredni razvoj v njih. Zadostuje omeniti,

* Dr. Najdan Pašić, *Savremena država*. »Kultura«, Beograd 1960, str. 181.

da v večini teh dežel ni prišlo do globljih posegov v obstoječe premoženjske odnose, da ni bilo široke nacionalizacije proizvodjalnih sredstev, da je uveljavljanje agrarne reforme šele zdaj na dnevnem redu, da se premoženjski in razredni odnosi niso tako zelo spremenili, da bi prevladujoči položaj najpremožnejših skupin in posameznikov izgubil svoje materialne osnove, da je bilo sprejeto načelo »mešane ekonomije«, v katerem ima znaten vpliv domač in tuj privatni kapital, da je bil podedovan in prevzet v glavnem tisti državni stroj in sistem državne administracije, ki je bil zgrajen pod kolonialno upravo in za njene potrebe, da se vodilni kader rekrutira iz premožnejših slojev, da v večini teh dežel ni čvrsto organizirane politične sile, da v mnogih napredne politične elemente preganjajo in onemogočajo v delovanju, pa bomo takoj razumeli zamotanost razvoja teh dežel in dejstva, da je njihov bodoči razvoj v smeri socializma odvisen od vrste zunanjih in notranjih elementov in od razvozlavanja družbenih protislovij.

Ne smemo mistificirati ne enih ne drugih elementov, marveč moramo najti pravo mero v presoji vrednosti in pomena enih in drugih in prek vsestranskega proučevanja kompleksnega problema oceniti sedanje stanje in vrednosti razglašenih načel v teh deželah. Da bi lahko to storili, se moramo kratko spomniti izhodiščnih točk novih gibanj v njih.

Gospodarske razmere v teh deželah so prava nasprotja tistega, kar imamo običajno za klasične materialne predpostavke razvoja socializma. Prevladujoča oblika proizvodnje je zaostalo drobnolastniško kmetijstvo. V takšnem gospodarstvu je materialna nujnost in najvažnejša naloga pospešiti in rekonstruirati gospodarstvo na podlagi sodobne tehnike in odpraviti protislovje med skrajnje omejenimi možnostmi primitivne proizvodnje in naraščajočimi potrebami številnega prebivalstva.

Na takšni ekonomski osnovi je zrasla tudi ustrezna socialna in razredna struktura. Delavski razred je maloštevilen, neorganiziran in premalo kulturno in politično razvit, da bi lahko bil osnovna družbena sila v boju za socializem, čeprav je njegova vloga kljub temu pomembna.

Izhodišče nove etape razvoja ni bila ekspropriacija ekspropriatorjev, marveč strmoglavljenje kolonializma in upostavitve nacionalne neodvisnosti. Lahko rečemo, da široka nacionalizacija ni bila nujni pogoj niti izhodiščna točka družbeno organizirane akcije za pospeševanje gospodarstva in premagovanje zaostalosti. *Ključna naloga ni bila ponovna razdelitev družbenega bogastva, marveč njegova ustvaritev.* To pa ne pomeni, da v večini teh dežel niso bile odstranjene najbolj grobe oblike izkoriščanja (zlasti na vasi), v mnogih med njimi pa so bila nacionalizirana največja podjetja v bazični industriji, bančništvu in prometu ter uveljavljena agrarna reforma.

Razen tega ne smemo pozabiti, da so nosilci programa družbene preobrazbe v teh deželah največkrat široke politične koalicije, ki nimajo ne značilnosti politične stranke ne jasnih razrednih obeležij, marveč so to heterogene koalicije, sestavljene iz raznih družbenih slojev, od vaških revežev do frakcij nacionalne buržoazije. Jasno je, da od takšnih političnih sil ne moremo pričakovati orientacije na »čisto« socialistično graditev.

To, da je osvoboditev teh dežel izpod kolonialnega jarma vezana na razpad kolonializma, ki je bil zasnovan in katerega ena osnovnih predpostavk je bil svetovni kolonialni sistem, priča o naprednosti tega gibanja

in njegovih naprednih protikapitalističnih težnjah. Na takšno začetno orientacijo je nujno navezal boj za ohranitev samostojnosti, odpor proti hegemonističnim in imperialističnim težnjam v mednarodnih odnosih, nasprotovanje neokolonializmu in aktiven boj za načela enakopravnega mednarodnega sodelovanja. To je torej zelo močan premik sil v korist socializma in v škodo kapitalizma.

Materialni položaj teh dežel je imperativno nalagal nalogo, da pospešijo in preurede gospodarstvo na bazi sodobne tehnike ter odstranijo protislovja med skrajnje omejenimi možnostmi primitivnega gospodarjenja in čedalje večjimi potrebami številnega prebivalstva. To pa je prav tisto, kar je vplivalo, da te dežele niso ubrale klasične kapitalistične poti gospodarskega in socialnega razvoja, marveč so se vključile in postale sestavni del sil, ki razbijajo kapitalizem kot svetovni sistem, ter postale eden bistvenih nosilcev družbeno-zgodovinskega napredka. Opredelitev za družbeno — oziroma državno — planiranje je zelo važen moment, ki ga moramo upoštevati, kadar govorimo o socialnih težnjah teh dežel. Lahko rečemo, da so procesi v večini izpod kolonializma osvobojenih dežel dobili vrsto socialističnih elementov in teženj in da so sestavni del sil v boju proti kapitalističnemu družbeno-ekonomskemu sistemu, da poglobljajo njegovo krizo in prispevajo k njegovemu propadanju.

Dosedanja praksa teh dežel je pokazala, da je to pot množičnega angažiranja in spodbujanja družbenih sil v boju proti zaostalosti in bedi, pot boja za gospodarski in družbeni napredek teh dežel.

Vsa družbeno-ekonomska gibanja naše dobe so procesi prehodnega obdobja iz stare razredne v novo družbo. Vse, kar slabi odpor starega, ki propada, in utrjuje novo, ki se poraja, prispeva k zmagi socializma. Skozi to prizmo moramo gledati tudi krizo kolonialnega sistema in antikolonialno gibanje kot del sil, ki razbijajo kapitalizem kot svetovni sistem in se vključujejo v svetovni socialistični proces. Razbijanje kolonialnega sistema je revolucionarni proces, ki je spremenil odnose družbenih sil na svetu, oslabil moč imperializma, poglobil njegovo notranjo krizo in konec koncev pospešil proces njegovega odmiranja.

MICO ČUŠIĆ

GLAS IZ ANGOLE

Kakor je znano, usmerjata odporiško gibanje v portugalski koloniji Angoli dve organizaciji: Zveza angolskih narodov (U. P. A.) in Angolska fronta enotnosti (F. U. A.).

V eni izmed lanskih številk revije »Presence africaine«, ki izhaja v Parizu, je bil objavljen članek »La revolution angolaise« (Angolska revolucija). Članek je brez navedbe avtorja, je pa očitno, da ga je napisal nekdo iz vodstva U. P. A. Ker naše bralce prav gotovo zanima, kaj se godi v tej daljni deželi, objavljamo članek v nekoliko skrajšani obliki.

Na teh straneh vam bomo podali kratek pregled položaja v naši deželi. Naš namen je, da ponovno prikažemo in razložimo vsemu svetu, kakšen je osnovni značaj naše borbe, ki jo pod zastavo Zveze angolskih narodov (U. P. A.) vodijo angolski patrioti, združeni v Vojski narodne osvoboditve Angole (A. L. N. A.).

Na svetu so ljudje — nekateri so napačno obveščeni, drugi pa nam hočejo škodovati — ki naše dejanje obsojajo. Očitajo nam, kot so še včeraj očitali alžirskemu ljudstvu, da vodimo »brezizhodno« politiko nasilja, namesto da bi se skušali pogajati s portugalskimi kolonialisti. Menijo, da bi poganjanja privedla do priznanja naših pravic, do samostojnosti in neodločitve, do miru, »sožitja in prijateljstva«. Raje da premišljeno žrtvujemo, pravijo, na tisoče človeških življenj v borbi, v kateri ne bo angolski narod ničesar dosegel; nasprotno, iz nje da bo izšel občutno osiromašen, v njej bo izgubil vse možnosti, da bi kdaj dosegel neodvisnost, ki si jo tako zelo želi.

Tisti, ki nas tako obtožujejo — na srečo jih ni mnogo — pozabljajo, da je povzročitelj »nasilja«, ki nam ga očitajo, sam portugalski kolonializem. Kolonialisti se požvižgajo na vsa človeška načela in vsak dan pobijejo na tisoče ljudi. Naši miroljubni pogovori so bili bob ob steno; naposled je bilo našega potrpljenja konec.

Angolsko ljudstvo ni nikoli želelo, da bi tekla kri Angolcev in Portugalcev zaradi spora, ki bi se lahko drugače pravično rešil. Mi obžalujemo, da pada na tisoče Angolcev in Portugalcev zaradi trmoglavosti človeka, ki se trdovratno oklepa okostenelih tradicij (Salazar) ... Toda mi nimamo več kaj izbirati, Portugalci so nas izzvali. Morijo naše žene, otroke, ne-bogljene borce in nedolžne starce. Naša dolžnost je, da jim udarce vračamo.

Na svetu bi težko našli kolonializem, ki bi se ga dalo primerjati s tem, ki nas je zaslužnil pred slabimi petsto leti. Noben kolonializem ni »dober«, portugalski pa je po svoji krutosti, bestialnosti, po svojem preziranju vseh človeških načel in po trdovratnem kljubovanju toku človeškega razvoja prav gotovo najhujši. Salazar nam je nedvoumno in jasno odgovoril, ko se je v nekem govoru spet porogal človečanstvu, rekoč: »Portugalska je država, ki ostaja zvesta svojim tradicijam.«

S tem je vse jasno: tok sprememb in razvoja ne more omajati portugalske kolonialne stavbe, ki še vedno temelji na navadah štirinajstega stoletja, to se pravi, da imajo črnce za privatno lastnino, za poslušno in ceneno orodje. V portugalskih kolonijah je še vedno uradno v veljavi *trgovina s črnici* v skrajno kruti obliki, ker je ustavno legalizirana, čeprav je na mednarodnem odru odpravljena. Portugalci jo izvajajo v imenu nekakšnega humanizma in krščanstva, pri čemer se proglašajo za edine prave krščanske misijonarje na svetu ...

MODERNO SUŽENJSTVO ALI PRISILNO DELO

Dasi pišemo dvajseto stoletje, v Angoli še vedno razsaja suženjstvo, skrito pod pretvezo »prisilnega dela«.

Mnogi opazovalci so že opozorili na to sramotno obliko izkoriščanja človeka po človeku. Svetovni javnosti so povedali, da kolonialnim oblastem ni nič mar za socialni položaj niti za zdravstveno stanje prisilnih delavcev, ki jih imenujmo kar »sužnji«.

Kolonialne oblasti prodajajo črne »človeške stroje« zainteresiranim kupcem za neznatno ceno. Prodani sužnji postanejo zasebna lastnina gospodarjev (portugalskih veleposestev in trgovskih podjetij v Angoli ter rudarskih družb v Rodeziji in Južni Afriki). Od lastnikov sta odvisna življenje in smrt kupljenih črncev, tako kot je vse angolsko ljudstvo odvisno od portugalskih kolonialistov.

Človek se često zgrozi ob skrajno nehumanih in zverinskih prizorih: žene in dekleta, majhni otroci vseh starosti, matere, ki nosijo otročičke na hrbtih, nosečnice in starci, celo onemogli, pešajo v daljne kraje, kjer je potrebna *brezplačna delovna sila*. Tam morajo graditi ali vzdrževati ceste. Koliko časa bodo delali, to je prepuščeno »presoji« izkoriščevalcev. Često morajo črnci delati z lastnim orodjem, in gorje tistim, ki si ga ne priskrbijo...

Še več, žene in dekleta se morajo večkrat pokoriti muhavostvi posameznih belcev in zadostiti njihovi pohoti...

Včasih se pripeti, da kak uradnik ali celo kak navaden portugalski naseljenec za »zabavo« priveže nekaj črncev na avtomobil — potem ko je reveže že do smrti prebičal — in jih tako vleče za seboj... Kadar v ječah ni več dovolj prostora, kaznjence kar pobijejo in tako naredijo prostor novim.

V rudnikih in na plantažah se dogajajo podobni prizori: brez kakršnegakoli povoda zvežejo črnecem roke na hrbtih, jih postavijo v vrsto in jih postrelijo. Kadar pa morajo varčevati z naboji, jih pretepajo s palicami po glavah. Včasih izberejo nekaj črncev in jim ukažejo, naj pijejo bencin. Pri tem razlijejo dokajšnjo količino bencina po njihovih telesih. Nato jih zažgo. Nesrečniki se v trenutku spremenijo v žive bakle in gorijo, dokler ne eksplodirajo... Prisilni delavci so le poredko deležni zdravniške nege, gospodarji jih puščajo trumoma umirati.

To je le nekaj načinov, s katerimi nas uničujejo; je pa še mnogo drugih, prav tako krutih...

SOLSTVO

Kot v mnogih drugih kolonijah je tudi v Angoli položaj šolstva pomilovanja vreden. Naj navedemo samo neverjeten in zastrašljiv podatek, da je 98 % otrok nepismenih, ker primanjkuje šolskih poslopij.

Kolonialne sile so zavestno in hoté ustvarile tak položaj. Njihova namera je očitna: ljudske množice je treba obdržati v *nevednosti in zaostalosti*. Osnovnih šol je le malo, pa še te so večina last katoliških in protestantskih misijonarjev. Srednjih šol skoraj ni, obstaja le nekaj licejev, gimnazij in semenišč. Liceji in gimnazije so v glavnem le za otroke belih naseljencev. Včasih sprejmejo tudi kakega mešanca ali otroka »prilagojenih« staršev...

V tem neznosnem položaju angolsko ljudstvo ni moglo brzdati svojega ogorčenja in želje, da bi se suženjski režim vendarle končal. Od prvih osvajanj dalje so se Angolci dvigali v uporih, ki pa so bili neusmiljeno zadušeni v krvi.

Ustanovili so prve skupine političnih nacionalistov. Toda oblasti so — ob znatni podpori Mednarodne policije za obrambo države (PIDE) — brez obravnav pozaprle voditelje organizacij...

Če bi hoteli naštevati imena vseh angolskih patriotov, ki so padli kot žrtve samopašnega režima, bi bil seznam predolg in zelo nepopoln. Ves ta niz zločinov in kršitev človeških pravic in svoboščin nesporno dokazuje, da portugalska oblast ni pripravljena spremeniti svoje politike in da se izmika pogajanjem. Portugalci si mašijo ušesa, ko jim dopovedujemo, da je doba kolonializma preživela... Mi zahtevamo pogoje, v katerih bomo lahko osnovali zdravo demokracijo, v kateri bomo pripravili pot novi, neodvisni Angoli.

Medtem ko je naša politika temeljila na »nenasilju«, je kolonialna oblast nadaljevala s svojimi gnusnimi početji in nas s tem tirala v kolonialno vojno. Ostala nam je le ena možnost: zatekli smo se k revolucionarnim metodam, kakršne so se izkazale za pravilne v drugih kolonijah, katerih prebivalci so se borili v enakih razmerah kot mi.

VSTAJA

Na začetku leta 1961 smo izgubili vsakršno upanje, da bi lahko s Salazarjevim režimom mirno rešili naš problem. Tedaj je naša organizacija, Zveza angolskih narodov (U. P. A.), vpisala v svoj program odstavek o *neposredni akciji*. To je pomenilo vstajo ljudskih množic proti despotski oblasti, ki jih je po mnogih stoletjih ponižala na stopnjo živali.

S tem je Zveza angolskih narodov odgovorila na enoglasno zahtevo ljudstva, ki je, ogorčeno zaradi samovolje, muk, krivic, zavratnih umorov in deportacij hotelo dobiti orožje, da bi se dvignilo proti belim rabljem.

Vstaja 15. marca 1961 ni bila prenačljeno in nepremišljeno dejanje, ampak dobro pripravljena akcija, ki naj bi rodila zaželen uspeh. Izvršilni komite Zveze angolskih narodov je po dolgem razglabljanju in mnogih sejah sklenil, naj se začne upor. Izvršilni komite je natančno proučil tudi topografijo ozemlja, kjer naj bi po načrtu bila »operativna cona«.

Nekatere vojake je bilo treba izvežbati za zahtevnejše naloge (komandirji čet, udarne skupine, saboterji, patrulje in podobno). Naposled smo morali misliti tudi na ustanovitev Vojske narodne osvoboditve Angole, to se pravi, pripravljati smo morali bodoče kadre.

Množicam kmetov, ki se niso udeležili bojev, smo rekli, naj se za narodni blagor vsemu odpovedo in se zatečejo v druge kraje. Ta težki položaj bodo morali prenašati bolj ali manj dolgo, kajti njihove vasi in zemlja se bodo spremenile v »bojno polje«; borbe, ki se bodo tod odvijale, bodo pripeljale angolsko ljudstvo do neodvisnosti in samostojnosti, smo jim rekli.

Borce smo vzpodbujali, naj se hrabro borijo, kajti njihova hrabrost in požrtvovalnost bosta omajali portugalsko kolonialno politiko in trmoglavost... Borcem smo tudi povedali, da bodo njihove akcije sprožile hude, surove posledice; množične pokole, obstreljevanje vasi s topovi, nečloveška mučenja in podobno...

Hvala bogu, to ni bilo in ni nič novega za naše ljudstvo, ki pozna tak način življenja že dolgo vrsto let. Nove grozote prenašamo toliko laže, ker vemo, da je to edina pot do boljšega življenja.

Vse je bilo torej pripravljeno v neverjetno kratkem času. Tudi komandirje čet smo hitro izvežbali.

Brž ko je bila Zveza angolskih narodov prepričana, da so storjeni ukrepi učinkoviti in da bodo rodili zaželeno sadovo, je ukazala začetek akcije.

Nerešen pa je ostal velik problem: prebivalci južnih, zahodnih in jugovzhodnih pokrajin. Ti bi le težko osnovali revolucionarno gibanje, kajti dežele, ki jih obkrožajo (Rodezija, Jugozahodna Afrika) ne bi sprejele beguncev, saj sta Verwoud in Welensky — brž ko sta zvedela, da so izbruhnile sovražnosti — poslala vojaštvo na angolske meje.

Rojake iz teh predelov, ki so se želeli priključiti revolucionarni borbi, smo zaprosili, naj vstopijo v brigade severnih pokrajin. Našemu vabilu so se v velikem številu odzvali.

Tik pred dnevom, določenim za začetek angolske revolucije, smo evakuirali žene, otroke in starce iz severnih predelov. Evakuacija je potekala v majhnih skupinah, kajti množični beg bi vzbudil pozornost kolonialnih oblasti in nevarno ogrozil načrte revolucije.

IZBIRA DATUMA

Ko smo do kraja proučili celotni načrt, smo za začetek akcije согласно izbrali 15. marec 1961.

Tudi to smo storili iz utemeljenih vzrokov. Prav tedaj so v OZN razpravljali o februarjskih pokolih v Luandi. Tedaj so portugalski kolonialisti ukazali poklati na stotine ljudi zaradi neznatnega poskusa upora posameznih organizacij. Portugalske oblasti so hotele spraviti v zvezo poskus upora z morebitnim pristankom ladje »Santa Maria« pod poveljstvom Henrika Galvaa. — Drugi vzrok, da smo se odločili za 15. marec, pa je bil ta: ozemlje, ki smo ga izbrali za »operativno cono« angolske narodnoosvobodilne vojske, je bilo zaradi dolgega deževja docela poplavljen.

Zares, kadar dežuje, ceste skoraj izginejo. Zato je neprestano deževje za nas, borce, učinkovit adut in prvovrsten zaveznik. Ceste se spremenijo v neprehodna jezera, po katerih portugalska vojska ne more prevažati svojih tankov in drugih vozil.

15. MAREC 1961

Angolsko ljudstvo, hrepeneče po svobodi in trdno odločeno, da slednjič konča petstoletno suženjstvo, je 15. marca 1961 začelo *angolsko revolucijo*.

Naslednjega dne je portugalski tisk poročal: »Včeraj (15. III. 1961) so močne bande teroristov, ki so prišli iz tujine, zakriville nenavadno hude zločine nad belimi farmarji na severu Angole. Banditi so divjali posebno v okolica San Salvadorja, Mucabe, Quitexa, Carmone, Madimbe in Buele. Zločinci delujejo v okviru morilske organizacije, ki se imenuje Zveza angolskih narodov« ... In dalje:

»Teroriste bomo uničili v nekaj urah in v severni Angoli bo spet vzpostavljeno normalno stanje. V ogrožene predele bomo poslali vse razpoložljive sile, celo čete iz Goe. Ne bomo se obotavljali, ne bomo trpeli polovičarstva. Pomirjenje in pogajanja zavračamo že vnaprej; saj sta prizadeta notranji mir in enotnost države. Angola je portugalska, od tega temeljnega načela ne bomo nikoli odstopili!«

Tako govorijo in pišejo kolonialisti, kadar so ogrožene njihove »življenjske« koristi. Enako so govorili Francozi v Indokini, v Tunisu, Maroku, na Madagaskarju in končno še v Alžiru; tako so reagirali Angleži v Keniji.

Toda vstaja angolskega ljudstva, ki je vzplamtela na plantaži Primavera v pokrajini Madimbo, je počasi, kos za kosom, dobivala v svoje roke severne predele in izbruhnila celo v nekaterih pokrajinah, ki niso bile v našem načrtu. Nepomemben dogodek — kot so mu sprva rekli Portugalci — se je razmahnil v veliko, dobro organizirano vojno.

Portugalski oblastniki so morali priznati, da »napadalci« niso vdrli iz tujine, kot so trdili poprej. Toda brž so dodali, da gre zgolj za tiste Angolce, ki jih je zaslepila komunistična propaganda, ki jurišajo pijani, žejni krvi, in kričijo, da jih naše krogle ne morejo raniti...

Portugalci so nemudoma poslali v boj čete, ki so se zadrževale v Luandi od izjalovljenega poskusa upora 4. februarja 1961 dalje. Okrepili so jih z mornarico in letalstvom. Bilo je jasno, da hočejo brezpogojno zadušiti našo revolucijo, ki je rasla iz dneva v dan...

Z angolskega neba so začele padati bombe. Povzročale so veliko razdejanje: pobile so na tisoče človeških bitij, porušile cele vasi. Portugalske kopenske sile pa so pod krinko »pomiritve« morale nedolžno prebivalstvo.

Starce in žene, ki so skušali pobegniti, so neusmiljeno pobili... Česar niso opravila letala, česar niso zmogle kopenske enote, je »uredila« portugalska artilerija...

Tudi v vaseh izven »operativne cone« smo naleteli na primere nezaslišane krutosti. Nosečnicam so s sulicami parali trebuhe; starcem, ki niso hoteli izdati naših skrivališč, so oddrobili glave in jih natakneli na kopja. Te grozotne prizore so Portugalci fotografirali in izobesili slike po bližnjih vaseh. Prebivalcem so hoteli pokazati, kaj jih čaka, če ne bodo izdali naših skrivališč ali če bi se opredelili za neodvisnost Angole. Podivjani vojaki so posiljevali 10 do 12-letne deklice, nato pa jih strašno pohabili...

Toda vse te grozote, ki jih počenja v imenu Kristusa in Zahoda, niso in ne bodo demoralizirale naših borcev. Nasprotno, to jih vzpodbuja, da še bolj strneje vrste in se še odločneje borijo do zadnjega.

Dne 23. marca 1961 je bila v Leopoldvillu tiskovna konferenca, posvečena angolski revoluciji. Ob tej priložnosti je Holden Roberto, predsednik Zveze angolskih narodov, med drugim dejal:

»Zveza angolskih narodov, ljudska stranka, ki izraža zakonite zahteve ljudstva, je od portugalskih oblasti večkrat zahtevala, naj se začno pogajanja o neodvisnosti Angole. Portugalskim kolonialistom smo nešteto-krat povedali, da smo mi Angolci trdno sklenili, da bomo z *vsemi sredstvi* nasprotovali umetnemu podaljševanju kolonialnega režima na ozemlju Angole.

Stanje, kakršno sedaj vlada v Angoli, je izraz težko premostljivega prepada med portugalsko politiko in našimi težnjami.

Položaj je težaven in mučen. Težaven je zato, ker je naša odločitev nepreklicna; borbo bomo nadaljevali vse do osvoboditve Angole. Nihče ne gleda rad, kako teče kri, zato je položaj mučen. Zveza angolskih narodov je prepričana, da se s pogajanjem in z izmenjavo gledišč lahko rešijo vsi problemi. Naše stališče je tako: Portugalci lahko ostanejo v Angoli, toda priznati morajo angolsko republiko.

Zveza angolskih narodov obžaluje, da v Angoli teče kri. Temu bi se lahko izognili, ko ne bi Portugalci odbili ponujenih pogajanj, ki so temeljila na medsebojnem razumevanju in ki bi preprečila smrt mnogih belcev in črncev.

Zveza angolskih narodov je zmerna stranka: neodvisnost države smo hoteli doseči z miroljubnimi pogajanj. Še vedno smo pripravljeni na pogajanja, žal pa Salazarjev režim vztraja pri svoji zmotni politiki...

Zgled alžirske revolucije nam zagotavlja, da bo tudi naša borba rodila zaslužene sadove.«

Zgoraj smo obrazložili razloge, ki so nas tirali v upor, in prikazali, kako je potekala revolucija prve dni...

Sprva je armada štela dvajset tisoč ljudi. Vsi borci so bili Angolci. Izvežbali so jih angolski oficirji. Nekaj desetih mladih oficirjev, ki so se kot pripadniki FLN urili v Tunisu, je prišlo v Angolo in se priključilo našemu gibanju. Medtem so v sami Angoli nekateri borci izpopolnjevali svoje tehnično znanje.

Najvišje poveljstvo v armadi je prevzel Holden Roberto, vodja angolske revolucije in predsednik Zveze angolskih narodov. Za svoje sodelavce je izbral številne oficirje, podoficirje in druge.

Število borcev v Vojski narodne osvoboditve Angole je do danes naraslo na 28.624. Seveda nas podpira celotno angolsko ljudstvo.

Iz južnih predelov neprestano prihajajo velike skupine, da bi se pridružile naši revoluciji. Bratje z juga, vključeni v sestav portugalskih sil, bežijo in vstopajo v našo vojsko.

»Operativna cona« Vojske narodne osvoboditve Angole se razprostira po vsem severnem ozemlju naše domovine. Razdeljena je na več področij, vsako področje na več sektorjev. V vsakem sektorju imamo več garnizij, te so razdeljene na patrulje, udarne skupine, zaščitne skupine, diverzantske oddelke itd.

Trenutno je Vojska narodne osvoboditve Angole opremljena z najboljšim, modernim orožjem. V najkrajšem času bomo nabavili še topove, bazuke in drugo sodobno orožje.

PRVI USPEHI REVOLUCIJE

Naša armada se bojuje gverilsko. Ves svet ve — francoski in portugalski kolonialisti pa vedo to bolje od kogarkoli — kako uničevalen in poguben je tak način bojevanja za sovražnika, posebno če je ljudstvo gverilcem naklonjeno.

Portugalska fašistična vojska je od začetka revolucije utrpela znatne materialne in človeške izgube. V njenih vrstah je zavladala zmeda. Zato je čedalje več primerov pobegov in nepokorščine portugalskih vojakov. V Évori so se vojaki uprli, ker niso marali oditi v Angolo, in le kruto posredovanje policije jih je prisililo k pokorščini. Medtem ko so se te enote vkrcale, pa so se ljudske množice hudo spopadle z republikansko gardo in s policijo. V enoti »Cacadores 5«, ki je bila nastanjena v Lizboni, se je uprlo 180 vojakov, ki bi morali odpotovati v Mozambique. V regimentu »Cavalaria 7« je kapetan Falco ubil nekega korporala in nekega vojaka v trenutku, ko sta se hotela polastiti orožja, da bi ubila svoje

poveljnike. V tretjem lizbonskem pešpolku so se vojaki uprli po govoru generala Alveza de Sousa. Podobne primere smo zasledili še v Portu, Quelezu, Abrantu, Tomaru in tako dalje.

V Beji je pred zadnjim poskusom upora dezertiralo 100 vojakov... Na kolodvoru v Portu je prišlo do krvavih spopadov med vojaki in policijo. V nekem kraju v severni Portugalski je komandant enote »Cacadores 10« ukazal svojim ljudem, da odidejo v Angolo. S tem je sprožil plaz ogorčenja in protestov med vojaki in med ljudstvom. Ukaz so morali preklicati. Kadarkoli v Lizboni vkrcavajo enote za Angolo, pobegne veliko število vojakov. Portugalskega vojnega ministra je razjarjena množica izžvižgala, ko je govoril pred vkrcanjem vojaških enot za Angolo.

V Luandi se često pripeti, da vojaki nočejo oditi v džunglo. Pred kratkim je pobegnilo 80 vojakov prvega pešpolka. Do danes jih še niso našli... Ne oziraje se na posledice, je narednik Guerra v Lizboni izjavil, da se noče bojevati v tako krivični vojni. Takoj so ga aretirali. Njegova usoda je zavita v tančico. Aretirali so tudi vojaka Ferdinanda Gila, ki se je pred celim regimentom odločno uprl odhodu v Angolo.

Padalec Echevarria se je javno uprl krutosti portugalskih vojakov. Tudi njega so aretirali in ga prepeljali v lizbonske zapore. Nato so ga spet poslali v Angolo. Žal nimamo o njem nobenih novic več.

Na ozemlju Konga je vse polno portugalskih ubežnikov.

Zatirano portugalsko ljudstvo se hoče po vsej sili brezpogojno otresti svojih oblastnikov, ki so krivi njegove bede, in javno izpoveduje svoje nasprotstvo do angolske vojne. Ob prvem maju so ljudje po vsej Portugalski protestirali proti Salazarjevi politiki in vojni v Angoli. Nosili so transparente z napisi »Dol s Salazarjem«, »Lačni smo«, »Končajte vojno v Angoli«, »Morilci« in podobno.

V mednarodni areni je angolska vstaja močno odjeknila. OZN, mednarodna organizacija miru, svobode in pravic, se zanjo živo zanima, saj pomeni upor resno ogrožanje miru v Afriki. Dejstvo, da meji naša država na ozemlje »vročega« Konga, povzroča resno zaskrbljenost v krogih svetovne organizacije.

Odrava kolonializma je ena izmed osnovnih nalog OZN. Generalna skupščina je sprejela že mnogo sklepov, da mora portugalska oblast dopustiti, naj angolsko ljudstvo samo odloči o svoji bodočnosti.

Vse svetovno mnenje je nezadovoljno in ogorčeno nad dogodki v Angoli. Vse države izražajo željo po mirni in hitri rešitvi. Zadnji sklep o Angoli so v OZN sprejeli z 99 glasovi proti petim; spet dejstvo, ki govori nam v prid.

Nazlic nepopisni krutosti portugalskih vojakov je Zveza angolskih narodov pogajanjem naklonjena. Vsak trenutek smo pripravljeni začeti pogovore s portugalskimi oblastmi.

Naša borba uživa kar največje simpatije in solidarnost narodov Afrike in Azije, narodov, ki so bili nekoč zasužnjeni, pa so si z revolucijo pridobili neodvisnost. Zavedamo se, da nam ne bo nikoli zmanjkalo materialne pomoči, še manj pa moralne podpore. Vsi svobodoljubni in pravični narodi sveta nas hrabrijo in nas vzpodbujajo, naj naš boj nadaljujemo, saj vedo, da nam je pod portugalskim jarmom ostalo edino še to sredstvo...

SZÖG

Pisatelj Primo Levi je eden redkih Židov, ki so preživeli koncentracijsko taborišče Auschwitz. Trpljenje interniranca je opisal v knjigi »Se questo è un uomo« (In to naj bo človek). Objavljamo odlomek iz te knjige.

Kadar dežuje, mi je, da bi se razjokal. Sedaj je november; celih deset dni že dežuje in vsa zemlja je kot eno samo neizmerno močvirje. Ves les diši po trohnobi.

Ko bi mogel stopiti deset korakov na desno, tja, kamor še sega ostrešek, bi bil na varnem; zadostovala bi tudi vreča, ki bi si z njo zavaroval pleča, ali pa vsaj upanje na ogenj, ob katerem bi se lahko ogrel, celo suha krpa, da bi si jo potisnil med hrbet in srajco. O tem sanjam, medtem ko zabadam z lopato, in zdi se mi, da bi bila suha krpa zame resnična, stvarna sreča.

Bolj premočen kot sem, ne morem biti; prizadevati pa si moram vsaj, da se bom čim manj gibal in predvsem ne delal drugačnih gibov kot do sedaj, da ne bo prišla koža v stik s premočenimi in ledenimi cunjami še drugod, kjer ni neogibno potrebno.

Na srečo danes ni vetra. Na nepojmljiv način sem še vedno sposoben občutiti, da imam srečo, občutiti, da me nekatere okoliščine, naj bodo še tako neznatne, le še zmorejo obdržati na robu obupa, da mi dajo živeti. Dežuje torej brez vetra. Lahko pa dežuje tudi z vetrom, toda če veš, da boš dobil zvečer dodaten obrok juhe, najdeš tudi še moči, da zdržiš do večera. Lahko pa tudi dežuje in je vetrovno in si lačen kot po navadi, in tedaj si misliš: če nikakor ne boš mogel drugače, če v svojem srcu ne boš čutil ničesar več kot bolečino in ti bo presedalo že vse — to se zgodi večkrat in ti vzbuja občutek, da si že popolnoma na dnu — takrat — tako si mislimo vsi — se lahko primeš za naelektreno žilco ali pa se vržeš pod razižni vlak — pa ne bo nič več deževalo.

Že od ranega jutra široko razkročeni trdno tičimo v blatnu, ne da bi le enkrat potegnili noge iz lukenj, ki smo jih uvrtili v spolzka tla. Vsakokrat, ko vržemo zemljo s polnih lopat, zanihamo na enak način. Stojim na polovici jarka, Szög in Clausner sta pod menoj, Gounan nad mano na ravnih tleh. Le Gounan se lahko ogleduje okrog sebe in od časa do časa s skupimi besedami sporoči Szögu, če nam kaže, da delamo hitreje, ali pa se lahko potuhujemo, pač odvisno od tega, kdo prihaja proti nam. Clausner dela s krampom, Szög meče lopato za lopato zemlje do mene, jaz pa dalje Gounanu, ki napravi kupe ob straneh. Drugi jih potem odvažajo s samokolnicami, nihče pa ne ve, kam, in nas tudi prav nič ne zanima: naš današnji svet je samo ta blatna luknja.

Szög je nerodno vrgel in blatna kepa je priletela na moje koleno ter se prilepila nanj. To ni bilo prvič in brez velikega upanja na učinek sem mu dejal, naj pazi. Szög je Madžar, sicer malo razume nemški in prav nič francoski. Visok je ko drevo, nosi očala in ima prav posebno majhen ter potegnen obraz; če se smeje, je pravi otrok. Dela preveč in se pri tem preveč napreza; ni se še priučil našemu podtalnemu načinu, da je treba pametno gospodariti z gibi, s sapo, celo z mislimi. Ne ve še, da je smotrnejše pustiti se pretepati, kajti zavoljo udarcev navadno ne umreš, pač pa zaradi prevelikega napora, in to je slaba smrt, ker jo zaslutiš šele tedaj, ko je že prepozno. Še vedno misli... ah, ne, kar počenja ubogi Szög, ni pametno premišljanje, ampak le abotna spodobnost skromnega uradnika, ki jo je semkaj privlekel s seboj. Misli si, da je tukaj

tako kot zunaj, kjer je delati logično, pošteno in hkrati koristno, saj vsi pravimo, da toliko več zaslužiš in toliko več lahko ješ, kolikor več delaš.

»Regardez — moi ça! Pas si vite, idiot!« Poslušaj no! Nikar tak! ne hiti, norec! zarenči Gounan od zgoraj proti nam, nato pa se spomni, da mora govoriti nemški. »Počasi, prismođe, počasi, razumeš!« Szög naj se z garanjem le sam ubija, če se mu zdi, a danes, ko delamo skupaj, iz roke v roko in je naš delovni tempo odvisen od njegovega, naj tega ne počenja.

Seveda, to je sirena iz Karbida; sedaj odhajajo angleški vojni ujetniki, pol petih je ura. Ko bodo za temi prišla mimo ukrajinska dekleta, bo pet; takrat se bomo lahko spet zravnali in takrat nas bo od počitka ločila le še pot nazaj, pa apel in pregled zaradi uši.

Zbor! Od vsepovsod lezejo na dan z blatom prekrite marionete, pretegujejo svoje izmučene ude in odnašajo orodje nazaj v barake. Tudi mi izvlečemo noge iz jarkov in pri tem moramo paziti, da ne zgubimo cokelj, nato pa se opotekaje postavimo v vrsto za odhod. »V troje,« se glasi povelje. Poskušam, da bi prišel k Albertu; danes sva bila pri delu ločena, pa si morava povedati, kako je bilo; toda nekdo me je s plosko roko udaril po želodcu, da sem moral stopiti nazaj in stojim sedaj prav zraven Szöga.

Odhod! Kapo nam s surovim glasom zaukaže korak: leva, leva, leva! Sprva nas bole noge, nato pa nam sčasoma postaja toplo in napetost v kitah popušča. Tudi ta dan, za katerega se nam je še davi zdelo, da ga ne bomo prestali in da bo dolg kot večnost, smo pretolkli minuto za minuto; sedaj leži zaključten pred nami in ga bomo takoj pozabili. Za nas to ni več dan in pri nikomer ni ostala za njim niti sled spomina. Dobro vemo, da bo jutrišnji dan prav tak kot današnji; morda bo le malo bolj ali manj deževalo in morda ne bomo kopali zemlje, ampak nas bodo poslali v Karbid nakladat opeko. Morda bo pa jutri konec vojne. morda nas bodo vse pobili ali nas odvlekli v drugo taborišče, morda je pred nami katera tistih velikih sprememb, ki jih slutimo in prerokujemo, odkar obstaja taborišče. Toda, kdo sploh more resno misliti na jutri?

Spomin je smešna stvar. Odkar sem v taborišču, mi hodita po glavi dva verza, ki mi ju je nekoč napisal prijatelj:

... vse ko nekoč,
nesmiselno bo reči: jutri.

Tukaj je tako. Ali veste, kako se v taboriščnem življenju pravi »nikoli«? Jutri zjutraj.

Sedaj je na vrsti ura povelj: leva, leva, leva, ura, ko ne smeš zmešati koraka. Szög je neroda, kapo ga je že enkrat brnil, ker ne zna strumno korakati. Sedaj pa je začel še mešati s kretnjami in lomiti klavirno nemščino, da bi se — čujte in strmite — opravičil zaradi tiste kepe blata. Ne zaveda se še, kje smo; moram reči, da so Madžari res čudni ljudje.

Korakati v vrsti in se zraven še zapleteno po nemški pogovarjati je za zdaj preveč. Opozoril sem ga, da ne drži koraka. Pri tem sem ga pogledal za deževnimi kapljami na očalih ujel njegove oči: bile so oči človeka Szöga.

Takrat se je zgodilo nekaj tako čudovitega, da je vredno danes pripovedovati o tem, kakor je bilo takrat vredno, da se je zgodilo. Primerilo se je, da sem začel na dolgo govoriti Szögu; govoril sem v slabi nemščini in z dolgimi odmori, da sem se ob vsakem stavku prepričal, če me razume.

Pripovedoval sem mu, kako se mi je sanjalo, da sem doma, v svoji rojstni hiši: s svojo družino sedim pri kosilu, noge sem iztegnil pod mizo, na mizi pa je toliko, toliko jedi. Poletje je in v Italiji smo. Da, v Neaplju; pa saj ne gre tako natančno. Nenadoma pozvoni, vstanem in stopim poln pričakovanja k vratom. Kdo tam stoji? Szög Pali: bujnosla, čeden, rejen in oblečen kot svoboden človek... v rokah drži hlebec kruha. Dve kili je težak in še čisto topel. »Pozdravljen, Pali!« mu rečem. »Kako živiš?« Presrečen ga povabim v sobo in ga predstavim svojem; povem jim, da je prišel iz Budimpešte in zakaj je tako moker, prav tako, kot je sedaj. Postrežem mu z jedjo in pijačo ter mu pripravim dobro posteljo za počitek; bila je čudovito topla noč in v trenutku sva bila suha (da, tudi jaz sem bil čisto premočen).

Kako čudovit fant je moral biti Szög kot civilist; tu notri ne bo dolgo živel, to se vidi na prvi pogled, o tem se da sklepati, kot o teoremu. Škoda, da ne znam madžarski. Njegova ginjenost je sedaj predrla vse jezove in močan tok nenavadnih madžarskih besedi je bruhal iz njega. Razumel sem le svoje ime, po njegovem svečanem obrazu pa sem sklepal, da so bile v njegovih besedah same želje in prisege.

Ubogi, neumni Szög: Ko bi le vedel, da vse skupaj ni prav nič res, da še malo nisem sanjal o njem, da mi on, razen v tistem kratkem trenutku, ne pomeni nič, kakor ni nič vse okrog mene, razen lakote, ki mi tiči v telesu, razen mraza in dežja okrog mene.

Prevedla Marijana Novak

Zapis ob razstavi »Likovna umetnost s tematiko NOB«

Ob dvajseti obletnici Kočevskega zbora je bila prirejena tudi razstava »Likovna umetnost s tematiko NOB«, ki je želela — čeprav v razmeroma skromnem obsegu — prikazati prisotnost velikega časa narodnoosvobodilne borbe v povojni dejavnosti slovenskih likovnih umetnikov. Pobudo za razstavo v Kočevju je dal odbor za proslavo dvajsete obletnice kočevskega zbora pri Glavnem odboru SZDL Slovenije, ki je pritegnil k sodelovanju Društvo slovenskih likovnih umetnikov in ljubljansko Moderno galerijo. Le-ta je prevzela organizacijske posle. Društvo je razposlalo svojim članom vabila, da predložijo dela s tematiko NOB, in tako pridobilo del gradiva za razstavo; starejša dela, posebno iz prvih let po vojni, pa je bilo treba

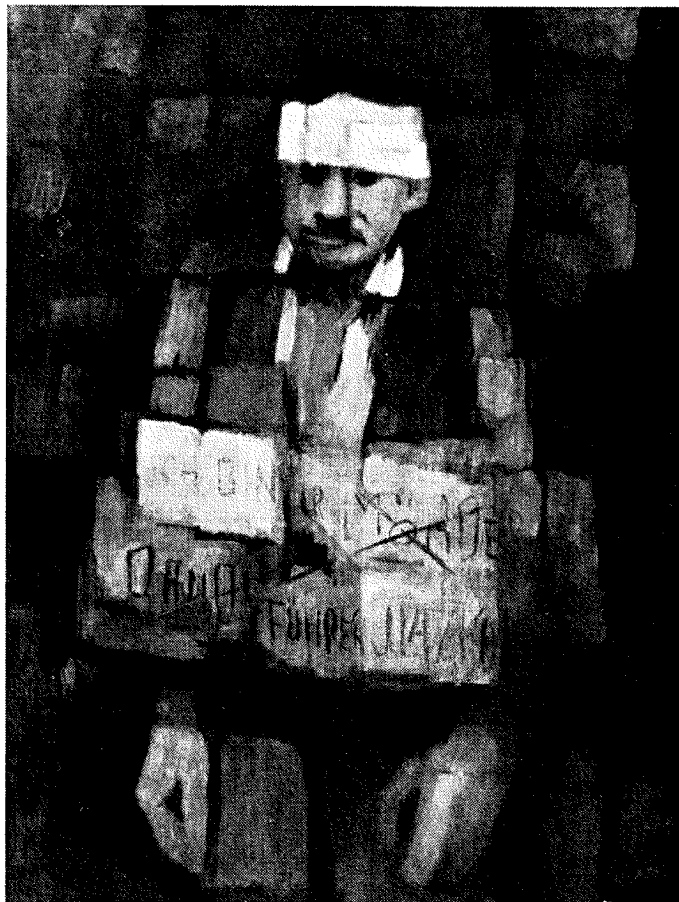
poiskati pri raznih institucijah, v galerijah, predvsem pa v Muzeju NOB v Ljubljani, ki ima sistematično zbranih največ teh umetnin. Razstava je bila odprta oktobra, v dneh proslav dvajsete obletnice Kočevskega zbora v Kočevju, nato so jo prenesli v Mestno galerijo v Ljubljani (izpopolnjeno s partizansko grafiko in risbo), v decembru pa še v Maribor.

Ker ob razstavi ni izšel katalog del, morda ne bo odveč, če na tem mestu navedemo imena razstavljalcev. S slikami so bili predstavljeni: Bogdan Borčić, Vito Globočnik, Zoran Didek, Andrej Jemec, Dore Klemenčič-Maj, Slavko Kores, G. A. Kos, Stane Kregar, Vladimir Lakovič, France Mihelič, Janez Močnik, Nikolaj Omersa, Slavko Pengov, Cita Potokar, Marij Pregelj, Albin Rogelj, Maksim Sedej, France Slana, Ive Šubic, Marko Suštaršič, Izidor Urbančič, Drago Vidmar, Klavdij Zornik, Franc Zupan; z grafikami in risbami: Riko Debenjak, Božidar Jakac, Vladimir Makuc, France Mihelič, Ive Šubic; s plastiko: Janez Boljka, Peter Černe, Karel Putrih in Drago Tršar. Ker na razstavah nujno izpade vsa dejavnost naših kiparjev ob številnih javnih spomenikih NOB, je bilo dodanih nekaj fotopovečav (J. Savinšek: Celje; S. Batič: Logatec; Boris Kalin: Gramozna jama; Fr. Smerdu: Ilegalec v Lj.; K. Putrih-Zdenko Kalin: Urh).

Razstava je bila pripravljena za novo preurejene prostore v Seškovem domu v Kočevju in je bil njen obseg zato razmeroma omejen. Tako so ob izboru žirije odpadla mnoga predložena dela, predvsem nekatera bolj dokumentarne oziroma spominske vrednosti; vendar je bila razstava prav zaradi tega bolj kompaktna in na visokem kvalitetnem nivoju. Več ali manj so bili umetniki predstavljeni s po enim delom, naravno pa je, da so bili nekoliko številneje predstavljeni in poudarjeni nekateri avtorji, ki se kontinuirano ukvarjajo s to problematiko in je očitno, da je ta vsebina skoraj stalno prisotna v njihovem umetniškem ustvarjanju, kot so to France Mihelič, Božidar Jakac, Ive Šubic, Vladimir Lakovič in še nekateri.

Že zgolj iz zgoraj navedenega seznama sodelujočih avtorjev je razvidno, da je problematika vojne in narodnoosvobodilne borbe živa v vseh generacijah naših likovnih umetnikov

SLAVKO
KORES:
JOŽE
LACKO
(olje)

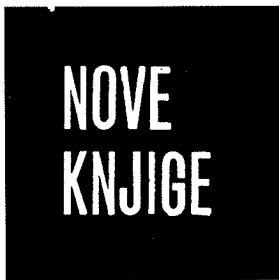
— od tistih, ki so bili neposredne priče in aktivni sodelavci v tem boju, pa do najmlajših, ki so jim tedaj tekla otroška leta in gradé svoje umetnine iz podoživljanja teh hudih in pomembnih dni. Naravno je tudi njih jezik, tukaj konkretno umetniški stil, različen, saj so bila predstavljena dela iz razdobja skoraj dvajsetih let in v tem oziru je ta tematsko zasnovana razstava verno odražala ves široki razvoj slovenske povojne likovne umetnosti.

Te vrstice so samo kratek informativni zapis ob likovni prireditvi v Kočevju. Zaradi omejenega prostora razstava pač ni mogla biti izčrpen in popoln pregled likovnih del s tematiko NOB. Bila pa je nedvomno dobrodošla, saj že dolga leta pri nas nismo imeli večjega pregleda del s to te-

matiko; največja in najpomembnejša tovrstna prireditev jugoslovanskega značaja je bila vsekakor razstava »Narodnoosvobodilna borba v delih likovnih umetnikov« v Domu JLA v Beogradu pred dvema letoma. Vendar mislim, da je kljub pomanjkljivostim kočevska razstava izpolnila svoj namen: počastila je pomembno obletnico in pa vsaj v glavnih obrisih pokazala, kako narodnoosvobodilna borba odmeva v delih naših likovnih umetnikov v vseh povojnih letih in razmerah, ki jim je prav Kočevski zbor začrtal glavne smernice. Zato je zaželeno, da čimprej pride do študijsko pripravljene obširne retrospektivne razstave likovnih del s tematiko NOB z vso potrebno dokumentacijo in katalogom del.

Melita Stelè-Možina

Bibliografija

Edvard Kardelj: Problemi naše socialistične graditve. V. knjiga. Ljubljana 1963. Izdala Državna založba Slovenije. 429 strani. Cena v celoplatno vezane knjige je 1920 dinarjev.

Edvard Kardelj: Potovanje skozi čas. Ponatis. Izdala Pomurska založba v Murski Soboti. S slikami opremil Janez Vidic, zunanja oprema Ljuboravnikar. 194 strani. Cena knjige, vezane v karton, 600 dinarjev.

Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Prevedel Ferdo Fischer. Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. 458 strani. Cena knjige, vezane v polusnje, 1500 dinarjev.

Friedrich Engels: Izvor družine, privatne lastnine in države. Izdala Cankarjeva založba v Ljubljani. Oprema Matjaž Vipotnik. 163 strani. Cena broširane knjige 600 dinarjev.

Lenin V. I.: Levičarstvo — otroška bolezen komunizma. Izdala Cankarjeva založba v Mali knjižnici marksizma in leninizma. Ljubljana 1963. Pre-

vedel Ciril Štrukelj. Opremil Jože Brumen. 99 strani. Cena broširane knjige 300 dinarjev.

Dane Jeršek, Milica Kacin, Alenka Nedog: Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945. Ljubljana 1963. 199 strani s slikami.

France Filipič: Pohorski bataljon. Izdal Zavod Borec v Ljubljani. 1963. Druga, izpopolnjena izdaja o Pohorskem bataljonu. Cena knjige vezane v polplatno 1700 dinarjev.

Črtomir Sinkovec: Oblaki nad sončno deželo. Izdal Zavod Borec. Ljubljana 1963. Zbirka Dokazi. Cena 600 dinarjev, kartonirano.

Mitja Vošnjak: Onkraj ceste se spet pričinja življenje. Roman. Izdala Mladinska knjiga v Knjižnici NOB. Priloge in slika na naslovni strani so delo Božidarja Jakca. 200 strani. Cena 1200 dinarjev.

Zlato črnih dlani. Izbor iz umetniške proze afriških ljudstev. Antologija z odlomki romanov, novel in črtic najboljših avtorjev Afrike. Izbor in prevod: Andrej Inkret in Drago Grah. Uvodna beseda dr. Anton Vratuša. Izdala Pomurska založba v Murski Soboti. 220 strani.

Robert Merle: Smrt je moj poklic. Roman. Prevod Ivan Skušek. Izdala Prešernova družba v zbirki Ljudska knjiga. 244 strani. Cena 300 dinarjev za mehko vezan in 400 dinarjev za kartoniran izvod. (Roman o koncentracijskem taborišču v Oswiecimu.)

Fanon Frantz: Upor prekletih. Prevedel M. Veselko. Cankarjeva založba v Ljubljani. 303 strani.

Antonije Isaković: Veliki otroci. Zbirka partizanskih novel. Prevedla Jelena Križaj. Opremil Janez Bernik. Izdala Državna založba Slovenije. 203 strani.

BESEDA MLADIH

Prav kmalu bomo slavili veliko obletnico: dvajset let bo preteklo, odkar smo svobodno zadihali vsi, po vsej domovini. Dvajset let je pravzaprav že kar čeden skupek let, če pa nanje, na ta leta, gledamo še z vsebinske plati, kaj vse smo v tem času storili, postavili, zgradili, razvili, sprejeli itd., potem bomo na kratko lahko povedali ali zapisali: bila so izredno bogata in — hitro so minila.

Nekateri so že sprožili izredno pomembno pa tudi zanimivo vprašanje: kako so se ljudje, mladina, ki se je rodila prav v teh letih svobode, seznanjali in seznanili z leti pred tem, torej z *narodnoosvobodilno borbo* in z *vsebinsko naše revolucije*. Na to vprašanje dobivajo tudi odgovore. Mi bi hoteli v tej rubriki — posvečeni mladim — prav tako sprožiti vrsto problemov mladih, problemov, ki se porajajo med mladimi, vprašanja o vprašanjih, na katera mora sleherni od mladih dobiti jasen in precizen odgovor. Lestvica, po kateri dobivajo mladi odgovore na nejasna vprašanja o NOB, je dolga, vsestranska: tu so šola, starši, preživeli borci, knjige, filmi, literatura, vsakdanja praksa, ki je tesno povezana z NOB, itd., itd. In, ali je vse storjeno, da mladi NOB, njeno *vsebinsko in veličino*, dodobra spoznajo in jo hote ali samo po sebi vsrkavajo pri svojem formiranju zrelosti, osebnosti. Kot boste videli spodaj, je študent zapisal: Seznanjanje z nečim v določenem smislu pomeni spoznati *bistvo* tega. In, ali mi vsi skupaj dovolj skrbimo, da bi mladi spoznali to *bistvo*? Predvsem to naj bi v začetku te naše rubrike razvozljali. Morda — to je naša vroča želja — pa bomo na ta način le prispevali, da bi mladi lažje in bolje prihajali in prišli do tega bistva, pa čeprav za začetek tako, kot je začela

O BISTVU NOB

dobivati podobo o NOB dijakinja Nataša, ko je na podstrešju zagledala omaro, ki je imela luknjo v vratih.

Objavili bomo nekaj odgovorov na vprašanje: kako sem spoznaval in kako spoznavam NOB. Vmes bomo tudi mi kot uredništvo pokramljali, in upamo, da bomo na ta način sprožili vprašanja, o katerih bomo razpravljali kot člani Zveze združenj borcev in o katerih bodo sklepali drugi, pristojni za vzgojo in razvoj tistih, ki so se rodili v letih svobode in niso doživeli in preživeli strahotnih let vojne, veličastnih let naše revolucije.

Za začetek toliko, upamo pa, da se boste vi sami, mladi bralci in tudi drugi pridružili našemu pisanemu kramljanju s pismi, sugestijami in predlogi, kako in kje bi bilo potrebno pritisniti na vijak, da bi mladim posredovali na najprimernejši, najpravilnejši način tisto — *bistvo*, o katerem smo govorili, o katerem je pisal študent Lojze. Posebno še, ker je in bo to bistvo važno in najvažnejše — vedno!

Seznanjanje z nečim v določenem smislu pomeni spoznati *bistvo* tega. Ne morem pa reči za del naše zgodovine, za obdobje NOB, da sem resnično seznanjen z njo. Po mojem je celo preobširna vsa dejavnost, vsa razdrobljenost partizanskih enot in povezanost organizacije, ki jih je vodila, da bi to lahko spoznal tudi na splošno, v nekem časovnem okvirnem zaporedju. Delno je to morda nekoliko laglje za našo republiko, žal pa moram reči, da ne bi mogel povedati, kaj se je hkrati v istem času vstaje dogajalo na primer v Makedoniji.

Podrobneje sem se začel seznanjati z NOB v šoli — toda tu sem opazil, da je predavateljica obravnavala snov pri zgodovini le okvirno, torej še krajše, kot je sploh že bila kratko obravnavana snov v učbeniku. Moram reči, da mi od tega, čeprav ni tako dolgo odkar sem končal gimnazijo, ni ostalo v spominu skoraj nič. Res je, da je bila snov zajeta bolj podrobno, kot kje drugje — toda zajemala je le zgodovinske dogodke, od katerih mi je ostal v spominu nekaj dni le skelet tistega dogajanja z datumom in nekaj imeni. Pri tem je ostal predavateljev odnos isti, na primer, kot če je predaval povsem neko drugo snov. Spominjam se, da nas je konkretno pri obravnavanju snovi iz NOB pritegnilo le ime bližnjega kraja, kjer smo bili doma in ki je dobil svoje mesto na eni izmed skopih strani zgodovine NOB v Sloveniji.

Zgolj iz učbenika nisem mogel nikoli doumeti — in tega mi ni znai povedati niti učitelj — da so nekoč, bolje takrat, ko sem se rodil, živeli ljudje, ki so hoteli živeti. Naivna predstava, ki mi je ostala iz osnovnošolskih let pa se je le končno začela spreminjati nekaj s pomočjo revij in časopisja, nekaj s pomočjo tistih redkih, toda velikih obletnic, partizanskih večerov in irealna podoba čete pogumnih in lepih partizanov s puškami na ramah, ki vedno premaguje — po navadi — vedno številnejše sovražnike — je začela dobivati bolj realne poteze, bolj življenjske.

Tu sem nenadoma zvedel, da je bil neki pogoj boja, neka značilnost NOB, neko ideološko delo pred obdobjem NOB in med tem časom. Toda če bi danes vprašal učitelja, ki uči nekje na nižji šoli, ali ve kaj več

o tem, o organizaciji partijskih celic v takratnem času — o ilegali, dvomim, da bi dobil pozitiven odgovor, dvomim, da hoče svoje predavanje zgodovine popestriti z obrazložitvijo, ki bi bila umevna, ne prestrokovna, toda širša. Nočem obtoževati, toda če učitelj pove, da je bila 27. aprila leta 1941 ustanovljena Osvobodilna fronta, in če pri naslednji uri vpraša, kdaj je bila ustanovljena ta fronta, mislim, da je to občutno premalo. Morda takrat resnično ni bilo časa za obširnejšo razlago, ker je pač učni program zahteval izpolnitev takšne in takšne učne norme. Toda naj mimogrede povem, tudi danes pravimo, da za vse ni časa. Tu bi morda lahko govoril o indiferentnosti, o pasivnosti do obravnave časa, na čigar temeljih danes stoji naša »stavba«. Nočem iskati določenih aspektov na NOB in odnosov odgovornih pedagogov do konkretno učnega gradiva iz tega časa. Ugotavljam le dejstva, ki sem jih sam občutil in ki jih zahteva vprašanje: kako sem se seznanil z NOB.

Mladina je med vojno tvorila neko organizacijo, ki je bila povezana in ki je bila vzrasla iz imena skojevec, iz določenih interesov in potreb, z jasnimi cilji pred seboj. V učbenikih, torej v knjigah, ki so pisane za mladino istih let, kot je bila tista, ki se je nekoč borila na tak ali drugačen način, ni posebnega prostora, čeprav je tvorila del mladega življenja, nekaj posebnega. Razlago in realen opis tega bi mlad človek potreboval, ne pa le nekaj zgodbic o neustrašenih kurirčkih, ki le popularizirajo neko dejanje, ne seznanjajo pa današnjega mladince z včerajšnjim.

Kako se danes seznanjam z NOB, je kočljivo vprašanje. Pravimo, da današnji burni utrip časa in hrupnost ne dajeta niti trenutkov za globlje razpravljanje o vsebini delovnega — študijskega gradiva, ki ga nudi šola, v tem primeru fakulteta. Doslej še nisem zasledil študijskega programa, ki bi zajemal vsaj v postranski smeri čas NOB, kot bi to na primer bilo mogoče pri predvojaški vzgoji. Študent, ki ne prezre še tistih največjih obletnic zgodovine NOB, je pasiven do nečesa, kar je bilo, čeprav zadeva v vzročno povezane elemente s tistim časom, bodisi na tem ali onem področju, saj se srečuje z današnjimi življenjskimi pogoji, ki jim je bil marsikje predpogoj čas od leta 1941 naprej. Lahko rečem, da danes življenje na univerzi obravnava dobo NOB v silno majhnem obsegu, ali pa še to ne. Treba jo je iskati v življenju izven nje. Tu pa se mi porajajo spet predsodki. Seznanjanje z zgolj ozko dokumentarno literaturo, ki se ne pogloblja v srž tistega časa, mi ne pomeni bistva NOB, predstava mi ostaja površinska. Dobrih romanov, ki bi odražali takratno družbeno sliko in obravnavali z jasnimi in resničnimi črtami takratno življenje, je bore malo. Ostane poezija, ki pa jo spet ločim v neko splošno in subjektivno zapažanje, ki pa ne zajema vsega ciklusa NOB, temveč gre le za umetniške zapise posameznikov.

Zavedam se, da je pretekli čas, določeneje — doba NOB, zgradila trdne tire, po katerih teče današnji čas, ki je pogojen s takratnim poslanstvom NOB, čeprav so se danes spremenili življenjski pogoji, čeprav morda danes niso tako konkretno določeni cilji, pa vendar tistega življenja marsikdo izmed mlajših ne pozna, ker ga z omenjenimi oblikami seznanjanja ne more začutiti bodisi po lastni nezainteresiranosti ali pa po krivdi drugih.

Lojze Kostanjevec,
roj. 1941, študent sociologije

O NOB ne vem veliko. Iz šole se nisem naučil skoraj nič, in to iz več razlogov. Prvi je, da se v šoli sploh ne učim, torej se nisem mogel nič naučiti. Drugi je, da je snov NOB tako dolgačasna kot le kaj: same letnice in suhoparna poročila o dogodkih. Učili smo se o Užiški republiki in njenem propadu, o vzrokih ofenziv, malo točneje se spomnim zadnjih bojev — nekako od osvoboditve Beograda, ko so se Nemci že povsod umikali. Nekaj se spomnim še o nastajanju ljudske oblasti, a vse je zelo medlo, kajti snov je bila nezanimiva in še takrat nisem znal vsega.

Tretji razlog pa je, da smo do NOB prišli zmerom šele konec šolskega leta in je zmanjkalo časa za podrobnejšo obravnavo dogodkov.

Ostalo, kar vem o NOB, je iz raznih knjig spominov bivših borcev. Teh pa sem prebral toliko, da se spet ničesar povezano ne spominjam. Tako sem spoznal veliko zanimivih dogodkov in veliko zgodovinskih podatkov z letnicami, vendar vsako zase in sem vsako zase spet pozabil.

Aleš Sojar, 16 let

Na podstrešju sem odkrila staro omaro, ki ima luknjo v vratih. Mama mi je razložila, kako je nastala. Med vojno. Naša hiša je stala pri Gradašnici. Italijani so ponoči stražili tamkajšnje objekte. Neke noči se je pogrnala mačka proti naši hiši in Italijani so zadeli našo omaro namesto mačke.

Potem mi je mama pripovedovala, da so rasle na našem vrtu pred hišo sončnice. Večkrat se je zgodilo, da so bile zjutraj na sončnicah pripeti listki, na katerih je pisalo OF. Mama mi je pripovedovala, kaj je to OF.

Oče je bil med vojno dolge mesece v koncentracijskem taborišču. Čeprav se nerad spominja tistega časa, mi je že večkrat pripovedoval o groznih dogodkih, ki jih je preživel.

Razen iz pripovedovanj domačih sem o NOB veliko zvedela tudi v šoli. Imela sem srečo: v osnovni šoli sem imela tovarišico učiteljico, ki nam je večkrat pripovedovala o svojih doživljajih med vojno. Takrat še nisem razumela vsega, kar nam je pripovedovala. Bilo me je le strah. Spominjam se, da sem se po takih pogovorih ponoči zbujala in jokala.

Prebiral sem tudi Cicibana, Pionirja, poslušala radijske igre oziroma oddaje, videla sem pa tudi nekaj filmov o NOB. V glavnem želim le eno: da se vojni časi ne bi nikdar povrnili!

Nataša Žiberna, dijakinja, 16 let

Sem otrok, rojen v vojni. Ni se težko spomniti kakega dogodka iz teh časov. Jaz na primer ne bom nikoli pozabila eksplozije raket na ljubljanski železniški postaji. Podrobneje sem se seznanila z NOB po pripovedovanju matere in očeta, pa tudi v šoli smo se o tem pogovarjali. Najbolj sem se pa seznanila z boji in težavami partizanov, ko sem kot

tabornica odhajala na mnoge pohode. Obiskala sem taborišče znanega Pohorskega bataljona, kjer smo se spominjali junaških borcev; več pa sem brala v knjigi Pohorski bataljon, kjer je zbrano gradivo o borcih, njihovem delu, kjer je opisana ljubezen do slovenske zemlje in izdaja... Prav tako sem se seznanila s pohodom 14. divizije. Kot tabornica sem šla po poti te partizanske enote, spoznala sem, kako huda je morala biti ta pot, okoličani, prebivalci vasi na tej poti pa so nam pripovedovali o borcih, diviziji.

Toda samo po pripovedovanju si je težko ustvariti jasno podobo o vsej borbi. Večkrat nam zato pomagajo knjige, po katerih rada sežem, čeprav se nerada spominjam težkih dni. Rada preberem tudi pesem. Še bolj pa nam vso to dobo prikažejo filmi. Resnično me je film, kot na primer Kozara, pretresel, ob njem sem spoznala strahotne težave in trpljenje naših očetov, bratov in sester. Pripovedovanje sicer mnogo pomeni, vendar živa slika ali pa fotografija pomeni več.

Metka, študentka, 23 let

Pravijo, da se človek spominja stvari, ki jih je doživeljal po drugem letu svojega življenja, da pa so ti spomini medli, nejasni. Morda pa so razburkani dogodki pripomogli, da se nekatere stvari iz zgodnjih otroških let prav dobro spominjam. Vem, da sem razumela, kaj pomeni streljanje, bombardiranje, skrivanje po zakloniščih, poplavljenih z vodo do kolen; nisem pa vedela, zakaj in kdo to povzroča. V zlu sem se rodila in v njem rasla. Ko bi mi takrat kdo rekel, da imajo tudi naši sovražniki doma družine, otroke, mu ne bi verjela.

Osvoboditve se ne spominjam. Vem pa, da so mi starši, še preden sem šla v šolo, veliko pripovedovali o sorodnikih, ki da so padli v partizanih. V šoli sem dobila čudno podobo o vojni. Sovražnik še vedno ni bil človek, pač pa oduren Nemec in strahopeten Italijan, ki si je hotel prilastiti našo domovino. Učitelji so nam pripovedovali ali brali zgodbe iz vojne, ki smo jih strastno poslušali. Menda sem idejo in smisel NOB začejala razumevati šele v gimnazijskih letih. V šoli smo slišali dejstva, brala sem izčrpnjšo, zrelejšo literaturo, o NOB sem razpravljala s starši in si tako ustvarila neko podobo o ljudeh, ki so se borili, o ciljih, ideji in podobno. Takrat sem prvič zaslutila, da tudi med sovražniki morda niso bili vsi zlobni, kot sem si sprva to predstavljala. Mnogo nemških vojakov menda sploh ni vedelo za grozna dejanja svojih voditeljev. Iz literature sem tudi prvič zvedela, da mnogo Italijanov in Nemcev sploh ni bilo na strani svojih rojakov. Prva literatura o vojni z grozljivimi ali tudi šaljivimi zgodbami je bil Ciciban, nato Pionir ali Pionirski list. Kasneje mi je na svoj način podajal podatke o vojni kak borec ali pa pisatelj Bevk, Seliškar, Čosić...

Marjana, študentka arhitekture, 22 let

Vse, ki se zanimajo za temo o spoznavanju bistva NOB, pozivamo, da se s prispevki udeleže razprave v naši reviji — Uredništvo.

MILENA BABIČ:

SPOZNALA SEM, ZAKAJ SO SE PARTIZANI TAKO HRABRO BORILI

Nekoč — pred dvajsetimi leti, v tistih težkih časih, o katerih slišim danes toliko strašnega in lepega, takrat, ko mene še ni bilo, nekoč, ko je bila moja mama še zelo mlada in polna svežine, je bila kurirka revolucije.

»Revolucije! Kaj je to revolucija, mama?«

V topli sobi, za zagrnjenimi okni, mi je mama odgovarjala na nešteta vprašanja.

»V tistih težkih, vendar za nas junaških časih, takrat ko tebe še ni bilo, je pri nas kar mrgolelo italijanskih in nemških vojakov, fašistov. Mednje se je pomešalo tudi nekaj naših slabičev. Zavedni možje, fantje in dekleta pa so se proti sovražniku borili povsod. Tuji vojaki niso vedeli, od kod bo počil strel. Naše ljudi so zato lovili kar po ulicah in vaseh, jih zapirali in streljali kot talce. Toda tudi mi dostikrat nismo vedeli, kdo je zaveden in kdo ne. Težke preizkušnje ne vzdrži vsak. Delo je bilo treba največkrat izvršiti v tajnosti. Zato sem zaradi varnosti spremenila svoje ime in se imenovala Anka.«

»Mama, pa zakaj ravno Anka?«

»Ne vem. Všeč mi je bilo.«

»Tudi meni se zdi Anka — partizanka kar imenitno. Že samo ime izžareva neko hrabrost.«

»Kaj pa je bilo potem?«

»Zakaj je bilo tako?«

»Zakaj si bila ti kurirka?«

»Zakaj so se partizani borili tako junaško?«

Tisočkrat sem priskakljala zvečer v sobo, se stisnila k mami in moledovala za doživljaje.

Stokrat sem s takimi ukazi prihajala k očku, stricu, sosedu, samim starim veteranom, vendar mi je očka največkrat z globokim basom zapel: »Saj sem ti že zadnjič pravil.«

»Da, toda rada bi slišala še enkrat!«

In čebljala sem naprej: »Mama, povej mi, mar je bilo partizanom vseeno, če umro, njihove mame in otroci pa ostanejo brez njih? Mar so res tako ljubili domovino?«

»Norček ti mali,« se je zavzela mama, »zakaj pa ti vedno sanjaš o svoji vasici pod goro, kamor zahajaš tako rada. Med svoje putke, krave, k mlademu teličku, k črni muc, k tvoji Brami, na kateri jahaš po polju, tja, kjer imajo tako dober ržen kruh?

Kaj bi bilo, če bi ti kdo prepovedal, da greš še kdaj tja, in bi te odpeljal v tujino? Bi ga ubogala?«

»Kje neki mama! Uprla bi se mu. Saj nima nihče pravice, da mi ukazuje. Umrla bi, če bi kdo to storil!«

Moji gozdovi, okrog in okrog same njive. Vsaj enkrat na leto jih moram videti. V tistem čudovitem kraju prebiva življenje mojega življenja. Res, če nekdo tako ljubi svojo zemljo, kot jaz ta kotic pod goro, potem zanjo umre z lahkim srcem.

Razumem.

Večkrat premišljujem in pred seboj zagledam svojo mamo, mlado kurirko, kakršna je bila takrat.

V moj privid se zarinejo črni, ozki škornji, ki hodijo za njo. Skriven pogled prek rame. Noge v črnem obuvalu pa trdo udarjajo ob tlak in ji slede. Trd korak zasledovalca ji požene misel. Nekdo ji sledi. Da nisem izdana? Ne, ne, ni mogoče, saj me ni nihče izdal. Slučaj! Prazen strah. Vidim mamo, ki zavzeto hiti dalje.

»S t o j !«

Cekarja padeta v cestni prah. Ozki črni škornji se hitro približajo. So že tu. Zdaj. Težka roka krčevito zgrabi ramo.

»Z menoj, pa brez neumnosti!« ukaže trd glas. Preplašene oči se zagledajo v brezizrazen obraz sovražnika.

»Izdana!« preseka možgane misel.

»Prav izpred moje hiše me bo odpeljal, ne da bi za to vedela mama in oče. Prišla bo tovarišica, da sprejme in odnese material. In če je

postavljena zaseda? Tudi njo bodo ujeli.« To so bile prve misli, ki jih je v tem trenutku zmogla.

Ko so se zaprla vrata policije, je padel zastor. Življenje je izgubilo ceno. Moja mama je ostala sama med renčječimi zvermi, ki preže na žrtev.

»Mama! Oče, brat, cvetoče češnje na vrtu...!« Vse to je kot bela tenčica ovilo preplašeno dušo mlade kurirke.

»Mi vse vemo!« je grmelo in piskalo med štirimi stenami zasliševalnih lukenj, kjer je ležala na tleh pred črnimi škornji, že vsa onemogla mlada kurirka. »Hočemo le tvoje priznanje! Povej s kom si delala! Kdo ti je dajal ukaze? Kje ste imeli sestanke?«

Ponosne oči pa so nemo govorile, ker usta niso več mogla: »Če veste, zakaj me pa potem sprašujete?«

Udarci so padali po mladem telesu, glasu pa ni bilo slišati iz njega.

V takih hudih prividih sem večkrat zakričala. Zbolelo je tudi mene. Prebudila sem se in se zopet znašla v sobi doma. Odleglo je, vendar mi je bilo tesno in težko, kot je bilo moji mami takrat.

V svojem prividu sem skočila pokonci, zdirjala k mami in jo z očita-jočim glasom vprašala: »Mama, zakaj pa si se tudi ti borila!« Zakaj, zakaj? »Strah me je.«

Presenečena v svojem delu, me je naglo pogledala, stopila k meni in me pomirila.

Dolgo časa nisem mogla razumeti grozot, trpljenja in večnih zločinov. Vojna je bila zame le dolga pravljica o junakih, preganjanju, lakoti in smrti.

S kolikšno, meni neznano ljubeznijo pojejo danes pesmi o partizanih. Pesmi o velikih junakih pojejo tako mogočno in veličastno, da mi nehote nogaa udarja takt.

Na dan mrtvih so partizanski grobovi najlepši.

»Umrli so za nas...?«

»Ne razumem tega. Le vem, da je to nekaj žalostnega, bridkega, mrzlega.«

»Mrtvi so se nekoč za nekaj žrtvovali... Zakaj?«

Za svobodo...

Mar ni bilo vedno tako kot danes?

Bila je neka vojna...

To je bila zame vedno le dolga pravljica o junakih, preganjanju in smrti.

Ob spomenikih, na katerih se vrste imena padlih partizanov se vedno ustavim.

Padli so za nas!

Iz praznih besed zasiže smrt.

Mar so res morali zapustiti svoje domove, otroke, postarane mamice in dede?

Zakaj je bilo tako?

Tudi moja mama je bila obsojena na smrt.

Občudujem mamó, ki je šest mesecev, dan za dnem, uro za uro, čakala le še smrti. Ni se bala, čeprav je komaj dopolnila dvajset let, kratkih ali dolgih, kakor se vzame, veselih ali bridkih. V tem času svojega življenja pa je pričakovala le še konec. Presneto žalosten konec. Smrt ob sivem zidu. Strel v hrbet, ko dehti zunaj pomlad in se tisoči in tisoči vesele cvetja in sonca. Rešil jo je le slučaj.

In danes živi.

Ob praznikih, neizbrisnih datumih zgodovine, ob praznikih, ko imajo ljudje čas, ko za trenutek ne žive le v neprestanih vsakdanjih skrbih, v teh dneh ljudje zopet močnejše pomislijo na velike dni. Tudi z mojo mamó je tako. Kadar je dobre volje, mi kaj pove. In takrat zaidem v njeno dušo in sanjam o tem, kar je ona nekoč doživela.

Ko mi mama pripoveduje o vojni, se žalostim, pa tudi smejem. Smrt ljudi v požganih vaseh, smrt partizanov obstane v meni le kot prazna beseda, ker pričakujem le junaških dejanj junakov. Žalost je le majhen delček velikega mozaika vojne. Ljudje se vojskujejo in streljajo v srca, glavo in trebuh. Danes je to zločin in dobi morilec svoje plačilo. Tam pa se ubijajo kar tako.

Mar je bilo to res?

Ne, ne, saj to ni mogoče!

To je bila le črna pravlјica o sovraštvu, boju, preganjanju in smrti.

Mnogo se je zgodilo od takrat. Vmes je svoboda in čas. Jaz pa sem otrok. Sedaj je vse dobro. Mama živi, jaz sem tu in mir je. Okrog mene je dom in vse, kar imam rada. V vrvečem mestu, med ljudmi veselih obrazov, se počutim čisto drugače kakor takrat, ko se poglobim v nekdanje čase. Srečna sem kot človek, ki mu ničesar ne manjka.

Včasih sem pomislila: Kaj bi bilo, če bi zmagal Hitler?

Mojo mamó bi ubili.

Očka bi se potikal kdo ve kje.

Moja babica in dedek se ne bi razveselila ob mojem prihodu na svet.

Ne bi bilo prijateljic.

Ne bi bilo šole...

Mene ne bi bilo.

Dolgo časa nisem razumela vojne in večnih zločinov. Nisem je razumela vse dotlej, dokler nisem po radiu slišala o streljih iz Dallasa.

Ubili so Kennedyja. Zajokala je Jacqueline. Dva otroka sta zgubila očeta. Razžalostil se je svet. Časopisi so polnili stolpce o morilcih, sovražnikih črne polti, nasprotnikih časa, ki nam prihaja nasproti. Boril se je za pravico, za mir in mislil tudi na prihodnost malih zamorčkov. Ker je za vse zahteval enako pravico, ga je podrļa jeklena krogla.

Ob tej novici je oče zaklel: Prekleta, *Fašizem* zopet dviga glavo!

To je bilo moje prvo srečanje s fašizmom.

In začutila sem, zakaj so se partizani tako hrabro borili.

V

R

T

N

I

C

E

*Spominu otrok,
ki so jih pomorili
v nacističnih
koncentracijskih
taboriščih.*

I.

*Obstala sva pred grmom vrtnic. Slastno
kot jelen pred košuto sva razprla
nosnice, da po najinih telesih
zapljuskal je omamni, rdeči vonj.
Kako so lepe, je dejala ona.
Ti, ki si pesnik, bi lahko napisal
o rožah pesem ... Da, sem ji odvrnil
in zdrznil se ... in kakor grm goreči
nenadno pred menoj je zrasla pesem
o mrtvih in o vrtnicah v Auschwitzu.*

II.

Na vrtu najbolj črnega krvnika
cvetele so najlepše. Kot je skrbno
čez dan moril ljudi, tako je skrbno
zvečer zalival svoje nemške rože
in se ob njih raznežil kakor mravlja.
Kako so lepe, so mu včasih rekli
pajdaši, ki ob njih so našli neki
perverzno čudni mir in z vonjem vrtnic
preganjali si iz nosnic in duše
najgrši, najbolj gnusni smrad na svetu:
smrad dima iz peči tovarn smrti.

III.

Med vrtnicami grem kot med otroki.
Krvave se vsipajo na pot.
Spoštljivo hodim kakor med otroki,
ki jih ubil je biblijski Herod.

Na tleh ležijo ovenele igrače,
prezgodaj osipane s cvetočih rok.
Spomin kot droben, črn fantiček skače
okoli njih in mojih trudnih nog.

Med vrtnicami grem kot med otroki,
ves vdán in miren kakor star rabin,
ki pelje svojo čredico za roke,
kot šli bi prvič v vrtec ... ne pod plin.

IV.

Kot pesem med kaznilniškimi zidi,
od celice do celice močnejša,
doni z mogočnim glasom skoizme: pridi
čez svet pomlad, od ognja bomb svetlejša!

Vzkalite, trave, v čisti veri vernih,
razširi, vrtnica, svoj vonj v veselje,
in mravlja, ta otrok najbolj nemirni,
naj mirno teka čez cvetoče polje.

V.

O dobra mravlja, sprejmi me v mravljišče,
ponosni orel, daj, da bom tvoj sin,
odkrij mi, zemlja, tisto bivališče,
kjer bom lahko sežgal ta tvoj spomin.

Za eno smrt preveč je v meni smrti,
pretežko breme nosim v strmi hrib.

— — — — —
Poln sem krvi kot ta dolina vrtnic
in poln življenja kakor morje rib.

Krakarjev cikel »Vrtnice« je bil nagrajen
na festivalu mladinske revije »Kurirček« v
Mariboru. — Op. ur.

V

R

T

N

I

C

E

Petar Šegedin:

Smrt se naznanja tudi v glasovih

Ura se je oglasila nekje iz druge sobe z mirnimi, okroglimi glasovi, ki so v hitrem naraščanju in počasnem umiranju trepetali v polmraku: kakor da bi odpirali doslej neviden, nov prostor. Tako je padlo v sobo sedem temno zvonkih kapljic, potem pa je postalo vse nekam drugače, še bolj preplašeno, gluho.

Pod nizkim stropom je, ovita v zmečkan, plavkast papir, gorela drobna, po strani obešena žarnica, ki je razširjala po sobici starega Sitve modrikasto rumenkasto svetlobo. Prav pod svetilko je za okroglo mizo, pregrnjeno s čipkastim, strganim prtom, sedela njegova žena, stara gospa Ana, in z dolgimi svetlimi aluminijastimi pletilkami pletla sivkast žemper. Svetloba je padala nanjo od zgoraj, tako da je bil njen obraz pravzaprav v temi in ga ni bilo mogoče razločiti; jasno so bili vidni samo pletenje in odebeljeni prsti, ki so se poigrali v vznemirjenem ritmu, da se je zdelo, kot bi se gospa Ana jezila. Kdaj pa kdaj se je njena glava obrnila k vratom in takoj nato proti oknu. Takrat je bilo mogoče videti, da ji po licih tečejo solze.

Poslednji udarec ure je še zmerom živel v prostoru.

Ali je zares nekdo potrkal na vrata? — ali pa se ji je samo zdelo?!... Vstala je in jih odprla: na hodniku mrak in črn molk. Roke so ji omahnile ob telesu, vrata pa so se zaprla s tihim pokom. Stopila je do okna, vendar tudi tam ni bilo nič posebnega in nikogar. Vrnila se je k mizi in sedla.

Šumenje z ulice je segalo v sobo zdaj močnejše, zdaj šibkeje, včasih pa se je povsem razgubilo. Vendar pa je sleherni nekolikanj glasnejši ropot pritegnil pozornost stare gospe Ane, ki je že kdo ve kolikokrat zasuknila glavo zdaj proti vratom, zdaj proti oknu.

Spet je bilo, kot da bi kdo potrkal na vrata. Ko je prisluhnila, se ni ozrla proti njim: njene oči so se zaustavile na knjigah, ki so razmetane ležale po mizi v kotu. Knjige so ji za hip odvrnile pozornost od trkanja. Nekajkrat je očitajoče zmajala z glavo in zašepetala:

»Bodite preklete!... Vse to je zaradi vas...«

Znova jo je prevzelo neznano, mračno s hodnika in ne da bi odmaknila pogled s knjig, je vzkliknila z nenavadno strogim glasom: »Kdo je?« toda nihče se ni oglasil.

Spet se je lotila pletenja, vendar se ji razburjenje ni poleglo; naglo in nepričakovano je vnovič vzkipelo. Gospa Ana se je z vsem telesom obrnila k vratom in še prisluškovala. Tišino je trgal samo zamolkel cerkveni zvon, ki se je nenavadno in na trenutke oglašal iz daljave: sveti Kralj ali franjevci ali... Prekrižala se je in v strahu znova zaklicala:

»Kdo je?!...« Brž ko je vzkliknila, se je oglasilo dolgo, pretrgano in nervozno trkanje. Vstala je, se ponovno prekrižala in odšla k vratom. Prosti igli si je spotoma zasadila v lase. S pletenjem v levici je odprla vrata in zaklicala v mrak: »Kdo je tam?!«

»Jaz sem, jaz sem... Oprostite, samo za hip bi motil...,« je rekel šibek, drhteč glas tik ob njenem obrazu, tako da se je prestrašena zdrznila, se za korak umaknila nazaj in nelogično razširila roke.

»A, tiiii... Ti si, Jovica...,« je zinila, ko se je znašla. »Skoraj sem se prestrašila... Zakaj ne vstopiš, kaj se bojiš?... Hajdi, hajdi...«

»Jaz, samo za hip... Veste, ne bodo prišli...,« je tiho govoril suhljat človek v srajci in belih hlačah. Vstopil je za staro gospo in se jel razgledovati na vse strani po sobi. Obraz mu je obraščala rumenkasta, ostro zašiljena brada, ki je neprenehoma podrhtevala, vtem ko so se čelo, nos in usta razblinjali v gnilo rumenkasti svetlobi svetilke. Ves je drhtel in držal pesti, stisnjeni drugo ob drugi, na prsih. »Ne jezite se name, ampak tisti, tisti, ali ne bo prišel?«

»Kdo, Jovica?!« je vprašala gospa Ana, že sedeč za mizo in ne da bi gledala v prišleca. Videti je bilo, da ga že dolgo pozna.

»No, saj veste, tisti Flego...«

»Pusti Flega, Jovica, in sedi.«

»Jaz, samo za hip... Toplo je tukaj... Pri meni...«

»Ti nič več ne dajo?« je govorila stara gospa, ne da bi dvignila glavo od pletenja.

»Ha, ha... Veste...« je momljal Jovica nekje v altu s počenim glasom. »Kako bi tudi, ta, mi smo...«

»Ah!...«

Prišlec ni hotel sesti. Stal je ob stari gospe kakor otrok, ki okleva iz bojazni in v strahu vije roke. Sklonil se je globlje k njej in v svetlejši luči je bilo videti, kako upadel je njegov obraz. Kar naprej se je prestopal z noge na nogo in (zdaj je bilo to mogoče jasno videti) nekaj žvečil. Zaradi tega mu je tudi drhtela brada in zato je govoril momljaje:

»Veste, spet nas in Žide...,« je hipoma prenehal žvečiti in se zazrl v starkin obraz. »Daaa, nekateri pa govore, da imajo prav...« je ves vztrepetal in se še bolj približal starki. »Židi na Židovsko, mi pa...«

»Pusti, Jovica, pusti... Vsak je doma tam, kjer ima dom... kjer.«

»Heee...«

Daljno grmenje je napolnilo sobo, kot bi opominjalo vse stvari na temno, mrko noč zunaj: svetli zvoki pletilk v uvelih rokah stare gospe so vznemirjeno in bojazljivo neizenačeno odgovarjali. Jasno je bilo, da nikogar ne morejo o ničemer prepričati.

Jovica je vnovič vzdrhtel in položil roke na rame stare gospe.

»Streljajo,« je rekla in pletla še hitreje.

»Eeee...« je pozorno prisluhnil, kakor da bi pričakoval kak odziv na svoje glasove. Ker se dolgo ni nič oglasilo, se je njegov pogled zaustavil na slikah po stenah: tam, nad posteljo, je v polmraku visela Marija Magdalena z napol golimi prsi in s pogledom, uprtim v mrtvaško lobanjo. Nad delovno mizo starega Sitve pa se je iz polteme prikazoval Matija Gubec na morišču.

Praznino sobe je napolnjevalo tiho dihanje stare gospe, ki so ga prekinjali redki vzdihljaji. Kadar je vzdihnila, je zastalo tudi njeno pletenje.

Jovica je gledal debele krvnike, ki so stali v rdečih oblačilih pred ognjem, na katerem so žarili železno krono in trinožnik (Gubca je bilo komaj slutiti). Nehal je žvečiti in se prestopati z noge na nogo, kot da bi pozabil nase. Hipoma pa se je močno vznemiril:

»Psss!... Nekdo je tam!...« je pokazal proti vratom.

Starka je pogledala najprej za njegovo roko, nato pa pozorno njega, vendar le za hip, potem pa so spet zaplesale pletilke v njenih rokah. Nikogar ni bilo. Po trenutnem olajšanju se je Jovice znova lotila potrnost. Jel se je tresti po vsem telesu:

»Ah... ah... ah!« je tarnal, kakor da bi pel žalostinke. »Tudi njo, njo, drobceno... Majceno, debelušno ročico...« Stegnil je roke pred seboj, kakor da bi zares kaj držal v njih. Potem je začel govoriti nenavadno suhoparno, hitro, skrivnostno: »Našli smo jo na veji slive, črvi so padali z glave, z obraza, ročic pa ni bilo več...« Jecljaje je zajokal.

Gospa Ana je odložila pletenje, naslonila lakte na mizo, skрила glavo v dlani, vendar le za hip, potem pa ga je začela pazljivo opazovati. Jokal je tako, da si je s hrbtom rok zakrival oči. Mahoma pa, kakor da bi ga prestrašil jok v tej tišini, je prenehal in se nekako po otročje opravičil s tem, da je nekajkrat živčno pokimal proti starki, ki ga je nepremično gledala. Prestrašil se je tega:

»Oči, veste, oči... Pa kaj? To!« je pokazal proti Mariji Magdaleni, »vidite, obstala je... Ura se vam je zaustavila. Ni je slišati...«

Obrnila se je proti steni, na kateri je visel okvir z Marijo Magdaleno, in prisluhnila: zares, ura je nehala biti. V glavo ji je šinila misel, da je to slabo znamenje (očitajoče je pomislila na Sitvo, ki jo je pozabil naviti, vendar ni rekla ničesar). Vzela je pletenje, se namrščila in začela urno plesti.

»Ali veste, da je tudi ona čakala... Moja mati... Stala je za vrati in pogledovala izza njih... Prišla bo, zdajle bo prišla...«

Jovica se je razvnel, se obrnil proti vratom in hipoma umolknil, kakor da bi neposredno kaj pričakoval. Ker pa ni bilo nikogar, se je ponovno obrnil k starki in nadaljeval: »Ko pa so prišli, niso niti razbijali, ne... Zažgali so... Da... Pozneje pa, vidite, mene so rešili, vidite...« Povesil je roke in si šepetaje zadnje besede ogledoval roke, noge, vse telo, kakor čudo.

»Jovica, dovolj, dovolj, za božjo voljo, vemo to, vem...« se je grajoče oglasila stara gospa in ne da bi ga še gledala, je stegnila desnico proti njemu. »Ah! Bog!« je odrinila pletenje in šla z roko preko čela. Nastala je zamolkla tišina.

Jovica se je čutil užaljenega:

»Samo pozdravit sem vas prišel... Vidite, eeh, vidite!« se je pognal proti vratom, izza katerih je bilo zares slišati korake.

»Nič ni, Jovica, to je stari, on je...« je povsem odložila pletenje na mizo in sočutno stegnila proti njemu obe roki, da bi ga s to kretnjo pomirila.

Vrata so se počasi odprla in ostro kašljajoč je vstopil stari Sitva.

»Kdo je pustil spodaj pred vrati tisti smetnjak?« V njegovem glasu je bilo čutiti prizadetost in utrujenost. Brž ko je zagledal Jovico, se je nekam unesel. »A, ti si, Jovica... Te gori zebe?«

»Prišel sem se posloviti...« je odvrnil Jovica in glas se mu je proti koncu čudno zvišal.

»Potuješ?« je rekel Sitva znenada uradno. Ne vedoč, kam naj bi se dal, je sedel za svojo majhno mizo.

Kakor da bi to vznemajlo Jovico. Na široko je odprl oči in šepetaje sam pri sebi izgovoril:

»Croatia...« Lasten glas ga je zbegal. Stekel je proti vratom, vendar pa je pred njimi nenadno obstal in dejal: »Vrnil sem knjige...«

»Ah!« je težko vzdihnila gospa. »Bodi miren, vrnil si jih...«

»Ali ni bilo Sofije, ali ni ogrela sobe, Jovica?« je vprašal Sitva, ne da bi bržčas sploh mislil o tem, kaj govori.

»Ne, vendar bo prišla. Grem...«

Gospa Ana je pogledala moža. Njuni pogledi so se srečali: očitajoče je zmignila z glavo. Sitva je spoznal svojo nerodnost:

»Aaaa... Če ne bo prišla, se vrni, da ne boš prezebal,« je zmedeno in brezuspešno govoril Sitva: Jovica je že odprl vrata, planil je v temo, in jih pustil napol odprta.

Starka je gledala za njim. Ko je videla, da so vrata ostala odprta, je vstala in jih zaprla. Za hip je preiskujoče pogledala svojega moža, nato pa se je vrnila k mizi in pletenju.

Sobo je kot stara vlažna krpa prekrila gluha tišina. Trajala je precej časa, nazadnje pa jo je načelo drdranje šivalnega stroja iz sosedne sobe. Glasovi so bili zdaj močnejši, zdaj šibkejši. Zdelo se je, kot da hoče stroj s svojo vztrajnostjo predreti skozi zid. Ne da bi vedel, kaj bi, je stari Sitva začel spremljati ta zvok. Zazdelo se mu je, da razume njegov pomen in govorico.

»Kje pa si bil?« je glas stare gospe pretrgal njegovo zablodeno misel. Vendar je vseeno razumel vprašanje, saj ga je pričakoval. Odgovoril ji je z novim vprašanjem:

»Ni nihče prišel?«

Molčala je: šivalni stroj je drdral, kakor da bi z vbodi igle rezal steno.

»Pa dobro, torej, ali sem jaz kriv?!... Kaj molčiš...«

Pogledala ga je in položila pletenje v naročje. Sitvo je postalo sram pred tem pogledom. Še bolj se je vznemiril. Vstal je in odšel.

Gospa Ana se je prekrizala, se še bolj sklonila nad delo in znova začela plesti. Sitva se je kmalu vrnil in ponovno sedel za svojo mizo. Dolgotrajen, vse obvladujoč molk se je razlezel po sobi. Motil ga je samo šivalni stroj. Kakor da bi čutil svojo nemoč do tega molka, se mu je

živčno umikal in ga zapuščal. Tudi ulica je bila tiha: le tu pa tam so odzvanjali topi udarci korakov v praznem prostoru noči. Šivalni stroj je nenadoma utihnil; v daljavi se je zaslišala vojaška pesem.

Stara gospa je urno vstala in se znova usedla. Z nemočno kretnjo je odložila pletenje na mizo, zakopala obraz v dlani in glasno zaihtela. V njenem obnašanju je bilo nekaj otročjega, celo smešnega, tako da je Sitva bolj zaradi tega vtisa kot pa zaradi dogodka samega udaril z dlanjo po mizi, vstal in se začel, ne da bi vedel, kaj dela, glasno mrmraje sprehajati po sobi.

Spodaj na ulici je nekdo s šibkim, hreščečim glasom klical nekoga. Sitvi je postalo spričo tega še tesneje. Približal se je ženi. Postal je neposreden in blag.

»Dobro, Ana, toda on je tudi poprej takole zamujal... Prišel bo... No...« Zmedel se je, zavoljo česar je stara gospa še glasneje zahlipala. V pritličju so loputala vrata in takoj nato je bilo slišati hiter tek po stopnicah. Prenehala je ihteti. Vzravнала se je in obrnila glavo proti vratom. Razleglo se je kratko in močno trkanje... Pred očmi se ji je zabliskalo. Ozračje je hipoma napolnilo silovito in naglo dogajanje! Sitva je pohitel proti vratom: odprl jih je, kot da bi vedel, kakor da bi naravnost pričakoval to naglico in te udarce. Iz teme je nekdo želel »gospoda Sitvo samo za trenutek«. Stari je odšel in počasi zaprl vrata za seboj. Gospa Ana je pozabila, da je jokala. Nenadoma so jo bila sama ušesa: prisluškovala je korakom na hodniku, med katere se je vsiljevalo tudi glasno govorjenje neke ženske, spodaj na ulici. To jo je za hip zmedlo. Ni se premikala, odrevenela je: zdelo se je, da se čakanje spreminja v neskončnost...

Šivalni stroj se je spet oglasil (kakor da bi poskušal pobegniti!). Zdrznila se je, se odločila in krenila proti izhodu. Na obrazu se ji je prikazala celo sled nekakšne radosti. Medtem so se vrata odprla: skozi je pobešene glave, s hitrimi in nenavadnimi gibi prišel stari Sitva. Ni zaprl vrat; njuni pogledi so se srečali: zrl je vanjo (kot krivec), obraz mu je drhtel, dokler se ni naenkrat spremenil v vlažno, skrčeno grimaso, po kateri so curkoma lile solze.

»Narood... Nova Rvacka...!« je donelo z ulice.

Takoj za starim je vstopil Jovica. Še prej, preden je starka doumela, se je oglasil z drhtečim glasom:

»Mrzlo je... Zelo!...«

Njegove besede je pretrgal krik gospe Ane. Z rokami se je zgrabila za lase in telebnila po tleh, kakor da bi vse okrog nje prenehalo obstajati: »Aaaa...«

»Aaaa, prekleti... vedela sem.«

Jovica se je ves skrčil, zagledal se je v starega Sitvo, ki je s spuščnimi rokami ob telesu drhtel v nemem, krčevitem joku. Starca sta stala pred njim in hkrati daleč vstran. Ni vedel, kaj naj bi storil. Cepetal je na mestu in šepetal:

»Povsod, povsod, povsod...«

Nato pa se je komaj slišno umaknil iz sobe in tiho zaprl vrata za seboj.

Prevedel Janez Sršen

AUGUST CESAREC

Konec lanskega leta je minilo 70 let, odkar se je rodil pisatelj-borec August Cesarec. Objavljamo prevod spremne besede, ki jo je napisala I. Radovolina za izbor Cesarčevih povesti »Tonkina ljubezen«, natisnjenih 1961. leta v Moskvi. Sestavek je izšel tudi v »Republiki« (Zagreb, 1963/9).

Bilo je tridesetih let: v Moskvi sta se srečala jugoslovanska komunisti — ilegalca. Oba prava velika — plečata in krepka. Starejši se je komaj vrnil iz ječe, kjer je zaradi svoje pogumne komunistične dejavnosti preživel polnih dvanajst let. Mučenja, zasliševanja, samica — vse to je bilo že za njim. Tudi mlajši je bil obsojen na ječo, pa se mu je posrečilo pobegniti. Širok siv pramen las nad mladim obrazom je pripovedoval o njegovem trpljenju. Ob nenadnem srečanju bi si imela marsikaj povedati o sebi. Drug drugemu pa tudi nam. Vendar sta se razgovorila o tretjem. Spomnila sta se človeka, ki ju je v dolgih letih krvavega kraljevskega terorja, ne da bi se bal zase, z besedo, s plamenečimi besedami zgodb, povesti in člankov podpiral in ju v hudih urah navduševal za boj.

Pogovarjala sta se o popularnem pisatelju v domovini in pravila: »Naš Cesarec«. Iz njunih besed so zvene le nežnost, globoko spoštovanje in prepričanost, da takega človeka ne bo ustavila na poti nobena ovira; njune besede so bile polne priznanja Cesarčeve veličine.

Starejši je pripovedoval, kako se je nekoč v ječi, med preiskavo, spomnil neke Cesarčeve pripovedke. Mogoče je bila alegorija o vstajenju carja Lazarja, mogoče kaj drugega. A spomnil se je v najtežji uri, ko je poskušal zverinski agent zlomiti jetnikovo zaupanje vase in sploh v človeka. Takole je pripovedoval: »Spomnil sem se je prav takrat, ko sem moral nastaviti hrbet...« Drugi je pripovedoval o tem, kako je neke noči, na sestanku dijakov v svojem rojstnem mestecu, prvič slišal Cesarčevo novelo. Pozneje je prebral še neki Cesarčev članek, potem pa poiskal vse, kar je ta človek napisal in kar je lahko našel v podeželskem mestecu: Cesarčev roman, njegove zapiske o Sovjetski zvezi, pa časnike, ki jih je Cesarec urejal. In tako je pisatelj teh del pomagal njemu, dijaku, da se je znašel med nasprotji življenja, ki ga je obdajalo, da je zasovražil oblastnike, njihovo otopelost in se utrdil v zaupanju v neizbežno zmago najpravičnejše ureditve na svetu — komunizmu.

Oba, starejši in mlajši, sta si segala v besedo — videti je bilo, da sta o vsem tem že dolgo in dosti

premišljala — in se menila o tem, kako velik je bil Cesarčev vpliv na ves rod naprednih ljudi v Jugoslaviji dvajsetih, tridesetih let. Ponašljala sta: »Naš Cesarec.« Jaz pa sem se mujala, da bi si izoblikovala podobo tega človeka, osebnost pisatelja, ki je spodbujal k delu te velike in krepke može in jih navdajal s tolikšnim spoštovanjem. In mladostna domišljija si je predstavljala, kot je pač navada, še večjo osebo — tako na znotraj kot na zunaj —, še prepričljivejšo, kot sta bila sobesednika. Zdelo se mi je, da mora biti velikan ostrih, odločnih zamahov, plamenečega pogleda in gromovitega glasu...

Domišljija komsomolcev tridesetih let je bila romantična.

...Čez tri, štiri mesece mi je segel v roko sobesednik, ki ga še nisem poznala; imel je tenko dlan, bil je bolj nizke postave, temnih las, visokega čela, že malo debeluškast in ne več mlad. Z zanimanjem je pogledoval s svojimi temnimi očmi, se kot v zadregi smehljaj in se predstavljal:

— August Cesarec...

Ni si bilo lahko zamisliti večjega nasprotja med domišljijo in resničnostjo.

Tako je minilo nekaj prvih minut. Pogovarjala sva se, kako bi se dalo podpreti boj jugoslovanskih narodov. V najinem primeru — s književnim delom, s članki o življenju sovjetskih delavcev.

Pogovor se je zasukal h konkretnim, praktičnim vprašanjem.

Cesarec je sédel za mizo, se oprl na komolce, potegnil svinčnik iz žepa, beležnico; jel si je zapisovati: prvič, drugič, tretjič... Povedal je, da je prišel v Sovjetsko zvezo za delj časa, za dve ali tri leta. Vseeno pa ne sme zapravljati časa. Spoznati mora naše razmere, se sestati z ljudmi — udarniki, kolhozniki, kulturniki. O teh srečanjih bo pripovedoval rojakom. Saj je Sovjetska zveza prva dežela socializma na svetu. Rad bi spoznal naše gledališče — bi mu lahko povedala, katere predstave naj si predvsem ogleda? Prebrati namerava mnogo knjig — kaj je zdaj najpomembnejše in najzanimivejše? Kajpak bo obiskoval tovarne in klube v Moskvi, Leningradu, Ukrajini. Videti mora, kako živijo pri

nas majhni narodi — na primer v Povolžju. Zakaj pred mnogonarodno Jugoslavijo se bo kaj hitro postavilo vprašanje, kako urediti odnose med narodi. Potem se je za trdno odločil, da odpotuje v Sibirijo in na Ural. Menil je, da se prav tam oblikujejo poglobitve moči bodočega razvoja. Razumel je, da za enkrat še ni povsod, kakor bi moralo biti. Da, vse je razumel. Obseg doseženega je bilo mogoče razumeti le, če si si zamislil, kaj vse je bilo treba premagati.

Cesarec si je zapisoval v notes: četrtič, petič, šestič... Govoril nam je o ljudeh, ki zanje ni samo zanimivo, marveč tudi življenjsko potrebno, da se seznanijo z našimi življenjskimi izkušnjami in celo z neuspehi. S kakšno zavzetostjo smo poslušali njegovo pripovedovanje o tlačanskem delu v hriboviti Bosni, kjer orjejo krpe dodeljenih parcel še z drevesom na en zob. Koliko bolečine je bilo čutiti v njegovem pripovedovanju o kmetih ubožne Like, ki so morali zapustiti družine in oditi za kruhom v alžaške rudnike, v Ameriko. Pripovedoval nam je o revščini, nepismenosti, kmečki zaostalosti, o samozadovoljni, topi bahavosti malomeščanstva, ki se je povzpelo do oblasti. Govoril nam je — in to nas je še najbolj vznemirjalo — o preganjanju najboljših ljudi njegove dežele. In pripovedoval nam je še o pisatelju-borcu, pisatelju-vojaku, kako mora biti domisel, če hoče ljudem povedati, kaj misli in v kaj verjame. Z vsako besedo so postajale poteze njegovega obraza trše in odločnejše, oči so gledale strožje. V glasu, ki je bil spočetka tih, se je oglašalo neomajno prepričanje, trden cilj, razumevanje vsega, kar ta cilj terja. V tem človeku ni bilo nič več mehkega in zaokroženega.

Cesarec se ni le slučajno spomnil svojega prvega obiska Moskvi in dolgega pogovora z Majakovskim — bilo je zvečer v Domu pesnikov; povedal je, kako ga je pogovor z Majakovskim utrdil v prepričanju: pisatelj, ki dodobra pozna trpljenje svojega ljudstva in čuti njegov boj, tak pisatelj lahko postane neznanska moč...

Dela Augusta Cesarca izpričujejo moč, neznansko moč revolucionarne

dejavnosti. Skoraj vsako njegovo delo je odigralo v življenju tedanjih rodov v Jugoslaviji pomembno vlogo.

Cesarec se je rodil v Zagrebu, — glavnem mestu Hrvatske, četrtega decembra 1893. leta. Solal se je v Zagrebu in se že v fantovskih letih udeleževal narodnoosvobodilnega gibanja. Zrelostnega spričevala ni dobil: ko mu je bilo osemnajst let, je bil obsojen na pet let ječe¹. Potem prva svetovna vojna, vojska, oktobrska revolucija, ki je pomenila v njegovem življenju prelomnico, pa spet ječa. Ko je bil prost, pa publicistično in književno delo. Ampak kakšno delo?! Brž potem, ko je izšla njegova prva knjiga »Stihi« (1919) — tega leta je vstopil v KPJ — je začel skupaj s Krležo izdajati revolucionarno glasilo »Plamen«. Po petnajstih številkah je bil list zaplenjen, urednika pa so odgnali v ječo. Cesarec se je spet moral skrivati, bežati. V Pragi napiše roman »Begunci« — o revolucionarni emigraciji iz Jugoslavije. Ko se vrne v Zagreb, boj nadaljuje. Novembra 1922. leta potuje v Moskvo na IV. kongres Komunistične internacionale. Potuje — ta beseda zveni danes kar žaljivo. Cesarec se je moral prebijati s tujim potnim listom, zakaj ZSSR je bila za kraljevsko vlado, ki je računala z restavracijo Romanovih, strašilo.^{1a} Leta 1923. sodeluje pri tiskanju revije »Književna republika«, kjer objavlja svoje članke o potovanju v ZSSR. To je bilo prvo dobronamerno pisanje priče — tovariša v morju klevet in izmišljotin, ki so jih pisali belogardisti. Cesarec pripoveduje o

mladi sovjetski kulturi, o reševanju socialnih in narodnostnih vprašanj. V istem času izhajajo v revijah in časnikih zgodba »Sodite me!« (1925), roman »Carjeva kraljevina« (1925), zgodovinska razprava »Stjepan Radić in republika« (1925), zbornik novel »Pot v novo življenje« (1926), roman »Zlati mladenič in njegove žrtve« (1928), novela »Tonkina ljubezen« (1931), roman »Begunci« (1933) in še druge knjige. Pisatelj spet in spet pripoveduje o navadnem delovnem človeku, o tem, kako neusmiljena stvarnost duši njegova čustva, o omejenosti in ničevosti tistih, ki so gospodarji in krmarji tega življenja. Napreden tisk objavlja alegorične pamflete, v katerih razkriva Cesarec z močjo tribuna domačo reakcijo, policijski režim in razmere (»Divji kostanj«, »Vstajenje in smrt carja Lazarja«). Marsikak list si je z objavljanjem Cesarčevih spisov zapečatil svojo usodo. Cenzorji in policija niso bili posebno potrpežljivi. Cesarec je odločno nastopal proti fašizmu in vojni, ki je bila na pragu (»Sanje Prospera Lupusa«). V prvi polovici 1928. leta začne izdajati časopis »Varstvo človeka« (»Zaštita čovjeka«), kjer biča socialno krivičnost. Tudi ta list je bil zaplenjen.

Leta 1934 pride drugič ilegalno v Moskvo. Takrat sva se srečala in potlej sva se videla večkrat. Bil je sila skromen človek, ki ga je vsega prevzemal cilj. V občevanju je bil preprost. Zadržano preprost. Kdor ga je videl prvič, si ni mogel misliti, da je to pisatelj, o katerem je napisal njegov vrstnik, ugledni jugoslovanski publicist in komunist Veselin Masleša (padel 1943. leta):

»Njegovo ime pomeni celi vrsti ljudi program, njegove knjige — šolo, njegov boj — ideal.«²

Ko se je vrnil Avgust Cesarec z Urala, smo se zbrali, da bi ga po-

¹ V enciklopediji Leksikografskega zavoda piše: »Kot dijak VIII. razreda realne gimnazije v Zagrebu je bil obsojen na tri leta ječe zaradi aktivnega sodelovanja pri Jukičevem atentatu na bana Cuvaja.« (Op. prev.)

^{1a} O tem, kako daleč je šla antisovjetska histerija vlade monarhistične Jugoslavije, priča deloma tudi dejstvo, da je Jugoslavija komaj v začetku leta 1940 uradno priznala ZSSR.

² V. Masleša: »Dela«, knjiga 3, Sarajevo 1956, str. 398, kjer piše o »Tonkini edini ljubezni«; članek je ostal v rokopisu in je bil objavljen šele v »Delih«. Odlomek pričena s stavkom: »Cesarec je pisatelj, ki ve, kaj pomeni družbi literatura...«

slušali. Bil je precej vznemirjen. Preveze so ga moč, odločnost naših ljudi, njihovo strastno zaupanje v cilje, ki so si jih zastavili. Posebno si je zapomnil komsomolce, ki so veselo ustvarjali novo življenje v mrazu, pogosto lačni, slabo oblečeni, ne da bi se utrujali. Čudovito je dojel, kaj pomeni človeku in ljudstvu visoko zastavljen cilj.

O vtisih svojega drugega bivanja v Sovjetski zvezi je napisal knjigo člankov »Današnja Rusija« (1937). Izšla je s psevdonimom Vuk Korneli. S psevdonimom zato, ker bi pravo ime lahko še bolj ogrozilo avtorjevo usodo in uničilo knjigo. V treh letih je izdal Cesarac še tri opise Sovjetske zveze: »Na Uralu in Volgi«, »V Ukrajini« in »Pri sovjetskih malih narodih«.

V drugi polovici 1937. leta je odšel Cesarac v Španijo. Dva meseca je bil priča slavnih dejanj borcev mednarodnih brigad, ki so se zbrale z vseh koncev sveta k odkritemu spopadu s fašizmom. Svojim rojakom, udeležencem tega boja, je posvetil knjigo »Španska srečanja«, ki je izšla v Torontu (Kanada) 1938. leta. V tej knjigi in v člankih naglašala nujno potrebo »borbene pripravljenosti za varstvo miru, napredka in demokracije«.

V teh letih je objavil še dve knjigi legend in novel, leta 1940. pa je bila uprizorjena v zagrebškem gledališču njegova drama »Sin domovine« o Eugenu Kvaterniku, junaku boja hrvaškega naroda sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Preden se je Cesarac lotil pisanja drame, je temeljito in dolgo raziskoval osvobodilno gibanje tistega časa. Snov ga je pritegnila toliko bolj, ker je vprašanje narodne osvoboditve spet postalo pereče: oblastniki so izročili deželo v last germanskim fašistom.

Že prve mesece okupacije 1941. leta so Augusta Cesarca aretirali in poslali v koncentracijsko taborišče Kerestinec. Skušal je pobegniti, pa so ga okupatorjevi hlapci — hrvaški ustaši — ujeli in zverinsko ubili. To je bilo julija 1941. leta v nekem gozdu blizu Zagreba.

Spominjam se poznega zimskega večera v Moskvi, v začetku 1936. leta. Mogoče je bilo februarja, mogoče marca ali aprila — skozi okno smo videli, kako naletava gost, mehak sneg. Okoli mize smo sedeli Julius Fučik,³ eden izmed tistih dveh tovarišev, ki sta mi prva pripovedovala o Cesarcu, neki mlajši človek in pa Cesarac. O čem smo se pogovarjali? Kajpak o bodočnosti. Takrat smo jo videli jasno, otipljivo in povsem določno. Šalili smo se in sanjari, kako bosta naši dve deželi živeli med seboj v tovarištvu in si pomagali. Vsakdo je za mizo naglas premišljal o tem, kako se bo lotil pisanja poglavitne knjige svojega življenja, svojega življenjskega dela. Kako bo lahko mirno in natančno premislil vsako besedo. Vendar pa ni dopustil sovražnik nobenemu izmed njih, da bi napisal to svojo knjigo. Vsi trije so padli. Padli v velikem boju za bratstvo naših narodov.

Ta zbornik obsega le malo vsega, kar je napisal Cesarac: njegove realistične novele in pripovedke, ki opisujejo predvojno življenje ljudstva, pa nekaj pamfletov, ki so zdramili tolikšno ljubezen najboljših ljudi v deželi in najhujše sovraštvo nasprotnikov. Vsekakor lahko razumemo celotno Cesarčevo delo le, če si zamislimo strašne okoliščine, sredi katerih je nastajalo — kriza, brezposelnost, policijski teror, neverjetna revščina ljudstva in razkošje meščanskih parvenijev, podkupljivost državnih uradnikov in brezdušnost državne policije. Cesarac je znal nastopati pogumno z direktnim realističnim umetniškim prijemom, s strastnim političnim apelom, znal se je ob pravem času tudi skriti za izročilo. legendo ali alegorijo, ne da bi za hip prekinil boj.

I. Radovolina — poslovenil C. Z.

³ J. Fučik je bil v resnici Čeh, član CK KPČ. Usmrčen je bil 1943. leta v Berlinu. Znameniti so njegovi »Zapiski izpod veša«, ki jih je napisal v ječi in jih je za tisk pripravila njegova žena takoj po vojni.

FRANCE
MIHELIC:
KRONIST
(BARV.
LESOREZ)

AUGUST CESAREC :

DRŽAVNI PRAZNIK

DOGODEK IZ
LETA 1921

Sonce se je kot vroč vosek topilo nad vasjo in kapljalo po zemlji pa žgalo hoste, polja, vinograde. Kot razžarjen pečat je pritisnilo s svojo pripeko tudi na ljudi, da so kmetje omagali na poljih, se zavlekli v kolibe in mislili pa govorili večidel le še o dežju, ki naj bi jih rešil nesrečnih posledic suše, revščine in lakote.

Ampak če se je pokazal koledar in če je še oblast ukazala, je bilo treba državni praznik proslaviti, suša in ljudska nesreča gor ali dol. Šlo je samo še zato, kdo naj ga proslavi, kdo in kako.

Torej:

Zraven cerkve, v prijetni, letos še prav posebno prijetni senci stoletnih hrastov, prav tam zraven, kjer je še do prevrata stala tepežna klop, na kateri so (v bližini boga, da bi jim bilo najbrž laže) nekdanje tlačane topli, prav tam so se zbrali učitelj, učiteljica in dva občinska

uradnika — razen župnika vsa vaška inteligenca. V cerkvenem zvoniku je zamolklo, ko da je počen, brnel edini zvon, ki je še ostal po vojni. Mežnar, ki je stal malo vkraj, pod stolpom, kjer mu je od zvona visela vrv, je klical ljudstvo k službi božji v slavo državnega praznika.

»Zastonj zvoní, nikogar ne bo,« je omenil smehljaje se nekdanji občinski tajnik, zdaj pa po vladnem ukazu komisar, in po njegovi flegmi, ne le prirojeni, ampak tudi politični je bilo videti, da mu je bore malo mar, ali kdo pride ali ne. Še sam ne bi prišel, če ne bi bilo obvezno.

»Saj jih je še ob nedeljah zmeraj manj v cerkvi,« je pripomnil drugi občinski uradnik, kar zadovoljen, da ni nikogar. Jezil se je na državo zaradi majhne plače, razen tega pa je bil, ker so bili to tudi kmetje, republikanec.

»Vsaj šolske otroke bi sklicali,« se je boječe vmešala učiteljica. Bila je že stara in že zdavnaj bi morala v pokoj, ampak v mestu še ni imela stanovanja, drugače pa je imela dobre zveze in je še kar naprej služila. »In sploh je nerodno, da pade tak praznik prav v velike počitnice, ko otroci niso skupaj.«

»Kaj?« jo je osorno prekinil učitelj. Kot nepoboljšljiv prijatelj kolarčka se ga niti danes ni odrekel, čeprav je bilo šele jutro, pa je bil zaradi tega popadljiv, vino ga je namreč delalo prepirljivega, z učiteljico pa si že tako ni bil nikoli dober, ker se je zmeraj rada vtikala v njegove ravnateljske zadeve. »Menda ja ne mislite, da bi morali ta praznik prav zaradi nas učiteljev prestaviti v šolsko leto?«

»Ne mislim tako. Ampak jaz tako rada vodim otročke v cerkev. Tja, kjer sem nekdam slabila...«

Njen jokavi glas je preglasilo komisarjevo hehetanje.

»Pa saj bi bilo samo tebi v dobro, če bi praznik prestavili, učo. Bi imel vsaj še en dan več prost.«

»To že! Človek se s to vaško mularijo,« — učitelj se je nasmehnil, pa se brž spet nasršil — »tolikanj namučí.«

»Tako hudo pa le ni. Tvoje šolske ure so le precej krajše kot naše na občini. Kar nič se ne jezi, saj nam je vsem vinska kapljica sladka, hi-hi-hi!«

Med komisarjevo hehetanje se je pomešalo topotanje nekih nog. Po cesti sta prihajali, vsaka od druge strani, dve četi: eno so sestavljali vojaki neke bližnje začasne komande, drugo tamkajšnji stalni žandarji.

»No, kako, gospoda? Ne bi že začeli?« se jim je pridružil podoficir, Srb po narodnosti in veri, in pustil svojo četo vojakov pred vhodom v cerkev.

»Saj še ni popa v cerkvi. Najbrž šele zajtrkuje,« se je poskusil komisar šaliti.

»Ko bo nehala zvoniti, bo to znamenje za začetek,« je vljudno pripomnila učiteljica.

»Hm. To že vem,« se je ozrl podoficir okoli sebe in se nasršil. »No, kako, smo mar tole vsi? Pogledal sem že v cerkev, žive duše nikjer!«

»Ljudstvo ima dosti dela po njivah,« se je opravičeval komisar.

»Kakšno delo, za vruga!« podoficir hudo pogleda in dvigne tenke obrvi. »Pol ure sem hodil med njivami, pa nikjer nikogar.«

Na drugi strani, s hrbtom proti drugim, je šepetaje vprašal učitelj učiteljico:

»Gospa, ste mi prinesli pesmarico z novo kraljevsko himno? Bogami, še sam je prav ne znam!« je priznal.

Po glasnem, menda kar namenoma preglasnem učiteljičinem odgovoru je podoficir zvedel, za kaj gre, in se je obregnil ob učitelja:

»Kaj, učitelj pa ne znate nove kraljevske himne, kakor sami pravite! To morate pa res lepo učiti otroke in po njih vse ostale! Menda je zato tudi« — pri tem je pogledal okoli sebe — »taka udeležba!«

Učitelj ni rekel nič; naježeno je buljil v učiteljico, ki je iskala pesmarico in živčno brskala po veliki torbici, ki je bila polna raznih reči, potrebnih in nepotrebnih.

»A, tu je! Vedela sem, da sem jo vzela s seboj!« Ponudila je učitelju majhno pesmarico; ponudila jo je z nekako postrani obrazom. Do zadnjega je namreč odlašala, da bi mu jo dala; zanašala se je, da bo učitelj pozabil nanjo in da bo prišel na koro, kjer jo bo potreboval in bo moral igrati na orgle, v zadrego.

Vtem ji je učitelj že pohlepno potegnil pesmarico iz rok, najprej odprl stran, ki mu je bila potrebna, in šele potem odgovoril podoficirju:

»Kaj je ne bi znal! Ampak lepše je videti, če ima človek na koro pred seboj note.«

Vseeno pa je zabodel svoje vodene in od vina zabuhle oči v te note in začel mrmraje poskušati napev.

»Le glej, da ne zapoješ stare kraljevske himne, učo!« se je posmehnil učitelju komisar, da bi se prikupil podoficirju.

»Z močno roko vodi, brani...« je učitelj hripavo popeval iz not in s komolcem odrinil tajnika. »Nehaj s tvojimi neumnostmi. Bodočnosti ladjo našo...«

Komisar pa ni odnehal. Spet je začel:

»No, poslušaj! Kako boš pa pel, ko pa praviš, da ne boš igral na orgle?«

»Kako, da ne bo igral na orgle?« je podoficir šele zdaj prav ostrmel. »Kako pa sploh mislite proslaviti današnji praznik? Kot kako pogrebščino, ali kaj?«

»Saj bo dovolj, če bom pel. Kako pa naj bo drugače« — učitelj je pustil note — »ko pa ni nikogar, ki bi mi gonil meh?«

»Kaj niti za to ni kmeta v vasi?«

»Ni ga. Obhodil sem vso vas, pa nihče noče goniti meha. Ko bo republika, pravijo, se bodo vsi zvrstili na mehu. Tisti, ki ga je gonil do zdaj, pa se je nekam izgubil.«

»Taka nesramnost! Potem pa se še čudijo, če jih tepemo!« je bil podoficir ves v ognju in se ostro zasukal k poveljniku žandarjev, ki je bil pustil svojo četo pri cerkvi zraven vojaške, sam pa prišel bliže in se z občinskim uradnikom pogovarjal o suši. »Ste slišali, kmetje ne marajo

poslati človeka, ki bi gonil meh? Poslati bi morali svoje žandarje, da koga priženejo.«

Žandarski stražmojster je bil Hrvat in na vrsti, da ga kmalu predstavijo, zakaj obtožili so ga, da drži s kmeti, republikanci. Zatorej se je branil:

»Prignati koga ... nimam pravice. Kaj takega ni v zakonu, da bi moral kdo izmed njih goniti meh.«

»Potem bom jaz z mojimi vojaki napisal ta zakon,« ga je podoficir ježno ošinil in odkorakal k svojim vojakom.

Že pred nekaj časa je mežnar nehal zvoniti in se je izgubil, zdaj pa se je zaslísal iz cerkve njegov ministrantski zvonček.

Komisar se je zbal škandala, ki bi ga lahko kmetje pripisali tudi njemu, in se je z drugimi vred — najhitrejši je bil učitelj — pridružil podoficirju pa ga poskušal pomiriti in ga usmeriti drugam.

Zdaj je že tako prepozno. Maša se je že začela. Kaj, mar vašega poročnika ne bo?«

»Pripeljal se bo, pravkar so napregali konje,« je izcedil podoficir, gnal vojake v cerkev, jih meril in stal sam kot razdvojen, kaj naj počne. »Naj mar izmed njih izberem enega ali dva?« se je obrnil h komisarju. »Ampak, ali bo kdo znal?« je rekel z obrazom, ko da tudi sam o sebi dvomi, če bi znal goniti meh za orgle.

Iz hude zadrege ga je rešil žandarmerijski stražmojster. Ustrašil se je bil, če se le ni pokazal preveč nelojalnega; zaradi vojakov, ki so rinili v cerkev, je s svojimi žandarji nekoliko zaostal, potem pa se kar se da vljudno oglasil:

»Pustite, pustite! Bom poslal jaz namesto vaših vojakov dva orožnika, oni to znajo.«

In je izbral dva, ki sta brž odhitela za učiteljem, sam pa je z drugimi, s podoficirjem in ostalimi tremi inteligenti odšel v cerkev.

Župnik je zares že začel maševati, zato so se morali hitro in tiho razporediti po cerkvi. Narobe pa je bilo, da je pustil podoficir svoje vojake brez komande, pa so se ali iz strahu ali iz skromnosti nagnetli ob vhodu. Tako naj bi ostale vse klopi na eni strani prazne — razen prve, v katero je posedla inteligenca, in klopi, ki so jih zasedli žandarji s svojim stražmojstrom. Podoficirju to ni bilo po volji, mogoče ga je zapeljala tudi nečimrnost, da bi še njegovi vojaki sedeli kot žandarji — velel jim je, naj zasedejo klopi.

To je potekalo precej nerodno, z glasnim coklanjem in kajpak z neogibnimi podoficirjevimi kletvicami in zmerjanjem.

Klel je in krepko psoval, tako po vzhodnjaškem vzorcu, župnik pa je mirno, ko da se ga vse skupaj nič ne tiče, maševal kar naprej na čast državnega praznika.

Župnik je bil čudaški človek, revmatičen in zelo samotarski. Ničesar na svetu mu ni bilo mar, ne lastne službe ne ljudi, zanimalo ga je le njegovo vino, ki ga je tudi sam popil. Zato mu ni prišlo niti na konec pameti, da bi se v zvezi z današnjo mašo s komerkoli kaj menil. A ker mu je

FRANCE
MIHELIC:
GOREČI
PTIČ
(BARV.
LITOGRAF.)

mežnar omenil, da učitelj ne bo igral na orgle, je tudi sam sklenil, da ne bo maše pel, kakor je bila sicer navada, ampak bo maševal kar tiho.

To pa je trajalo le tako dolgo, dokler so ropotali vojaki. Hkrati je učitelj na koru godrnjaje žandarjema dopovedoval, kako naj gonita meh, sam pa sedel k orglam in zaigral. Ne le zaigral, marveč na župnikov malo glasnejši »dominus vobiscum« takoj tudi odgovoril — in preglasil celo mežnarja — pa zapel »et cum spiritu tuo«.

In zdaj se je maša brž spremenila: že pri naslednjih glasnejših besedah jo je župnik spretno in brez omahovanja obrnil v péto.

Drugače pa so ga zelo dobro poznali kot veščaka, ki je znal mašo končati prej, preden bi kdo drug prišel do »povzdigovanja«. Mogoče je preskakoval posamezne dele, vsekakor pa jo je tudi zdaj bral tako hitro, ko da je to film.

Učitelj mu je bil pri tem resda zmožen in izurjen spremljevalec. Gibčno in prilagodljivo je menjaval motive, da je bilo — vsaj glede na župnikovo hitrost — kar idealno. Niti za hip ni zavrl tempa — to so lahko opazili tudi ljudje z majhnim smislom za glasbo, kakršna je bila vsa ta publika, zakaj odgovore je odpeval tako hitro in jih na pol požiral, tako kot tudi župnik svoje molitve.

Torej ni bilo nič čudnega, da se je bližala maša že koncu, ko da se je podrsala po zmrzali. A kar je bilo še dosti bolj čudno — in si je bilo mogoče razložiti le s tem, da je zajtrkoval župnik namesto kave malo več vina — župnik se je ob koncu, kot je navada, obrnil proti vernikom in hripavo zapel iz maše za mrtve:

»Requiescat...!«

Res se je brž popravil in prešel na Te Deum laudamus, a vtem ga je že preglasil učitelj s svojimi orglami, ko da je hotel prikriti župnikovo

pomoto; udaril je tako krepko, ko da sta jela žandarja namesto po mehovih pritiskati na tipke. Vseeno pa se je skozi to grmenje slišal njegov hripavi glas. Slišal se je, pa tudi že pojema; mogoče je bil v tem tudi vzrok tolikemu fortissimu: zapel naj bi novo kraljevsko himno, ker je pa ni dobro znal, je hotel skriti na ta način svoje lastne napake.

Kljub fortissimu spremljave je bila njegova pesem zelo zelo podobna stari kraljevski himni. Naj bo kakorkoli, častno jo je odpel do konca, toliko bolj častno, ker jo je zapel med vsemi prisotnimi sam.

Vtem se je umaknil župnik s svojim cerkovnikom v zakristijo, in ko je zadonel zadnji akord orgel, je vstalo tudi občinstvo in začelo odhajati.

Niso bili vsi niti še zunaj — spet so delali nered vojaki, ki so prvi pritiskali, potem pa so se morali na podoficirjev ukaz ustaviti, da je lahko zapustila cerkev najprej gospoda; niso bili torej še vsi niti zunaj, ko je priropotal pred cerkev voz. Konji so zasoplo puhali, puhali pa je tudi debeli poročnik, ki je stopil iz voza, lahkega vojaškega koleslja, prav tisti, po katerem je pred službo božjo vprašal komisar podoficirja.

»Kaj pa to?« je vprašal poročnik, skorajda malo užaljen, in si z robcem otiral čelo. »Je mar že končano?«

Tudi on je bil Srb in velik državotvorec, zaradi česar mu ni šlo v glavo, kako se je mogla božja služba v čast državnega praznika končati brez njega. Ni nehal dopovedovati vaški inteligenci, da je mislil, da se bo začela maša pol ure pozneje.

Sonce pa se je kljub temu brezskrbno kopalo v modrini, se topilo kot razžarjen vosek nad vasjo in še kar naprej kot z ognjenim pečatnikom pritiskalo s svojo pripeko na ljudi in na vse te ljudi, ki so se zbrali na proslavo državnega praznika oziroma se že razhajali.

Vse to pa je opazoval že od začetka nekdo, ki edini ni bil uradna oseba, marveč slučajen gost v vasi, po poklicu novinar, a po prepričanju izven zakona.

Slučajno je hodil z dvema občinskima uslužbencema, pogledoval na tihe, kot izumrle kmečke domove, mimo katerih so šli, pogledoval žandar-sko četo, ki je stopala pred njim in dvigala prah, pa se smejal:

»Kmetje nočejo goniti meha — ga bodo rajši potem, ko bo republika — zato ga morajo namesto njih goniti žandarji. Raztreseni župnik poje »requiescat« kot na zadušnici, učitelj pa v novi državi staro kraljevsko himno. Vidva sta, če se ne motim, republikanca, oni pa, ki so zares od srca lojalni, pa prihajajo prepozno, kot ta poročnik, ali pa predlagajo tepež in nasilje kot tisti podoficir. Med vsemi temi uradnimi osebami je ena sama neuradna, ta pa je po prepričanju izven zakona. To je torej proslava državnega praznika! Pa je mar samo tukaj tako? ... Gospoda, nekdo v tej vasi mi je pripovedoval, da je bila tam zraven cerkve, kjer smo malo prej stali, preden se je začela maša, nekdanja tepežna klop, klop za pretepanje tlačanov. Te klopi resda ni več, tepež in nasilje pa sta ostala. Zdaj vidite tudi zakaj ... !«

Poslovenil Cvetko Zagorski

BASIL DAVIDSON:

BODOČNOST AFRIKE NA NOVI POTI

V zadnjih letih je dobilo neodvisnost mnogo afriških ljudstev. Presekala so nekdanje vezi in si pridobila pravico, da si sama kujejo bodočnost. Kako pa se poslužujejo te pravice? Kaj nameravajo storiti po tej zmagi za enakost in napredek?

Politična neodvisnost je nekaj lepega, vendar še ne pomeni vsega. Minilo je že dobro stoletje, odkar so se nekdanje španske in portugalske kolonije v Južni Ameriki otresele kolonialnega gospodstva. Kljub temu pa so te države, razen nekaterih izjem, še vedno siromašne, zaostale in slabo vladane. Navzlic velikanskemu naravnemu bogastvu so polne revščine. Iznad gladnih množic se dviga le peščica zajedalskih bogatašev. Te dežele so mnogokrat samo skromne figure na šahovnici mednarodnih spletk in gospodarskih interesov. Njihova revolucija se je zaustavila na pol poti in je bila izigrana.

Kakor kaže, so se nekatere afriške države in nekateri njihovi politični voditelji zadovoljili s podobno potjo. Iz južnoameriške lekcije se niso

naučili prav ničesar. Gradijo ministrstva, kupujejo veleposlaništva in dvigajo svoje zastave, toda za večino ljudi, ki jim vladajo, bo življenje najbrž ostalo, kakršno je bilo pred neodvisnostjo.

Nekateri med njimi pa odklanjajo takšno ravnanje. Po njihovih izjavah neodvisnost sama ne bo pomenila kdove kaj, vse dokler ne bodo uresničene temeljite socialne in ekonomske spremembe. Ti močje poudarjajo žalostno dejstvo, da je narodni dohodek na prebivalca v afriških deželah do dvajsetkrat nižji kot v Franciji ali pa v Angliji. Zato hočejo ustvariti novo Afriko.

Predsednik Tanganjike Julius Nyerere je izjavil:

»Najvažnejša naloga prve svobodno konstituirane vlade je, zgraditi lastno nacionalno gospodarstvo, ki bo dvignilo življenjsko raven ljudstva, izkoreninilo bolezni ter odpravilo zaostalost in vraževernost. Strniti moramo vse svoje sile, zakaj uresničenje tega smotra ne zahteva nič manjših naporov kakor borba proti kolonializmu.«

V Gani je Kvame Nkrumah dejal:

»Zdaj, ko ima ljudstvo v rokah politično oblast, lahko preidemo v napad proti ostankom gospodarskega imperializma, ki se je pri nas ukopal v zadnjih sto letih.«

Predsednik Gvineje, Sékou Touré, pravi:

»Ne glede na koristi, ki jih lahko nudi, je neodvisnost zgolj korak na poti naše osamosvojitve in ena izmed zmag v borbi za blaginjo našega ljudstva.«

Podobne misli so izrazili še nekateri drugi afriški voditelji, ki se prav tako zavedajo, da mora slediti *politični* neodvisnosti *gospodarska osamosvojitve*. Za neuspeh v Latinski Ameriki je po njihovem mnenju krivo to, da niso znali izvesti socialnih in gospodarskih reform, Afrika pa se mora temu izogniti.

Kaj nameravajo storiti? Kaj so že ukrenili? Kakšne alternative imajo pred seboj? Iz odgovorov na ta vprašanja je razvidno, da odpira afriška revolucija dvajsetega stoletja povsem nova obzorja. Za ljudi, ki so podpirali borbo za politično osvoboditev, je najvažnejše, da razumejo resnično vsebino tega novega razdobja. Če tega ne bomo razumeli, bo vsa naša podpora napredku v Afriki izgubila svoj veliki pomen. Zato nameravamo s tem člankom vsaj nekoliko osvetliti sedanji položaj.

NUJNOST RADIKALNIH SPREMEMB

Predvsem moramo razumeti, da je sedanja družbena ureditev v Afriki posledica vplivov kolonialnega režima na tradicionalne elemente v vsakdanjem življenju in da ne more rabiti kot podlaga za boljšo prihodnost.

Že pred kolonizacijo je bilo v Afriki precej samostojnih držav, ki so imele razne oblike družbene ureditve, od primitivne do najbolj kompleksnih. Nekateri so bile brez moči in nestabilne, druge pa so imele zelo učinkovito upravo, ki je zagotavljala spoštovanje zakonov in javnega reda. Za takratne čase moderno urejene države so podpirale izkoriščanje velikanskih površin tropičnih zemljišč. Imele so živahne stike s trgovci v Evropi in Aziji. Ustvarjena je bila podlaga za kulturo, katere prispevek

k zgodovini človeštva ni bil majhen. Njihova civilizacija zanikuje prastari mit, da je bila Afrika le kaotični svet divjakov vse do prihoda belcev.

Stare afriške države so obstajale že pred moderno zamišljeno industrijo in znanostjo. Jarem kolonizatorjev, ki je padel nanje, je povzročil splošno dezorganizacijo. Napadalcji so jim nasilno odvzeli suverenost in uvedli suženjstvo. Toda dolgotrajno kolonialno razdobje je povzročilo še hujše zlo: Afrika je bila izročena na milost in nemilost gospodarskemu izkoriščanju tujcev.

Leta in leta so bile prostrane afriške pokrajine samo rezervat cenene delovne sile in surovin za Evropo in Ameriko. Poglejmo samo primer surovega kavčuka: Afričani so poznali samo udarce in delo, industrijski postopek pa je ostal skrivnost Evropejcev. Tako se je dogajalo tudi z drugimi naravnimi bogastvi. Še dandanes so mezde črnopoltnih rudarjev le del tistih prejemkov, ki jih za isto delo prejemajo njihovi beli tovariši.

Takšno *izkoriščanje* je prinašalo kolonialnim silam velikanske dobičke, od katerih ni ostalo kolonializiranim deželam praktično prav nič. Nihče ne ve, koliko je vredno naropano bogastvo; nedvomno je ogromno. Bistvo afriškega zla je gotovo v tem, da je največji del ustvarjenih dobrin odšel v tujino.

Odliv pridobljenih dobrin se je začel takoj ob nastopu kolonialnega razdobja. To velja tudi za tiste afriške pokrajine, ki nimajo pomembnih naravnih bogastev. Pripadniki kenijskega plemena Kitui Akambo, ki je dokaj maloštevilno, so morali plačati v letih 1915—1925 nič manj kot 207.749 funtov šterlingov davka. Vodja domačinske komisije je takole rekel uradnim predstavnikom: »Po dolgem in počez lahko prehodite kitujski rezervat, pa ne boste našli enega samega podjetja, ene same stavbe, ki bi stala nekaj zlatnikov...«

Bogastvo je odtekalo iz Afrike po najrazličnejših poteh. Tujim družbam je bila na voljo delovna sila po izredno nizkih cenah, kadar že niso uporabljali sužnjev, proste pa so bile vsakršnih dajatev, razen neposrednega davka. Poglejmo primer zlata na nekdanji Zlati obali, ki se od leta 1957. imenuje Gana. Pred več kot pol stoletja je neka angleška družba začela industrijsko izkoriščati zlate rudnike. Iz poročil je razvidno, da je znašala povprečna letna dividenda kar 50 %. Tako je ta družba nič kolikokrat amortizirala začetne investicije. Tudi druge rude so prinašale velikanske zasluške delničarjem v Evropi. Iz nekega skupnega poročila, ki ga je izdala kolonialna vlada takratne Zlate obale leta 1951, je razvidno naslednje: »Mangana smo izvozili za štiri milijone funtov, polovica ustvarjene vrednosti pa je prav tako odtekla v tujino... Glede boksita ni točnih podatkov. Po treh cenitvah, omenjenih v tem memorandumu, pa lahko zaključimo, da je bil zaslužek enak polovici izvožene vrednosti...«

Tako je bila Gana vsako leto oropana za polovico dohodkov, ki so jih dajali njeni rudniki. Tisti, ki so jo ropali, pa so si drznili trditi, da si zaradi prevelike splošne revščine ne bo mogla ustvariti osnovnih dobrin, ki so potrebne za moderno življenje: šole, bolnišnice in asfaltirane ceste.

Gana je bila samo en primer v dolgi vrsti drugih dežel. Tujci so bili lastniki vsega, kar je predstavljalo kakšno vrednost. V tem je bilo bistvo kolonialnega gospodarskega sistema.

Neprestano otekanje afriškega naravnega bogastva se dandanes nadaljuje v Južni in Osrednji Afriki. Na takšni politiki je bila zasnovana tudi federacija med Rodezijo in Njaso, kjer so znašali dohodki raznih družb več kot 110 milijonov funtov; polovico so odnesli delničarji v tujino. Čeprav je bil glavni del teh dohodkov ustvarjen v Severni Rodeziji, je njen letni proračun tako nizek, da izmed dveh milijonov domačinov obiskuje srednjo šolo samo dva tisoč otrok. Angleški konzorcij, ki je nosilec večine koncesij v Tanganjiki, je ustvaril leta 1959 dohodke v višini 4,4 milijona funtov; Afričanom od tega ni ostalo nič. Katanški rudniki so dali istega leta 2,3 milijona funtov dohodkov.

ZASTARELOST GOSPODARSTVA

Morda bo kdo ugovarjal, češ saj neodvisne afriške države lahko zaustavijo odliv dobičkov v tujino, uvedejo višje davke in spremenijo kolonialno gospodarstvo v naprednejše. O tem ni nobenega dvoma. Vendar vse kaže, da so njihove možnosti dokaj omejene iz čisto preprostega razloga: te države so še vedno sestavni del kapitalističnega gospodarskega sistema, tj. sistema, v katerega so zašle kot »kolonialni partnerji«. V okviru takšnih možnosti lahko samo krpajo svoje siromašno gospodarstvo.

Takšnemu stanju sta kriva v glavnem dva razloga. Prvega je iskati samo v strukturi afriške družbe, za katero je značilna skrajna zmeda v tradicionalni politiki in v gospodarstvu, poleg teh pa še vpliv kolonialističnih idej. *Afriško gospodarstvo temelji na dejstvu, da domače dobrine izkoriščajo le tujci.* V Afriki ni »srednjega sloja« v kapitalističnem pomenu. Prav tako ne poznajo »nacionalne buržoazije«. Iz tega izvira drugi razlog: *V Afriki ne more biti govora o domačem kapitalizmu in o njegovem nadaljnjem razvoju,* kolikor pa bi bil možen, bi se zavlekel v nedogled.

Ko so vprašali Cheddija Jagana, predsednika avtonomne vlade v Britanski Gvajani, zakaj je socialist, je odgovoril:

»Zato, ker je naš gospodarski položaj strašno zastarel in neučinkovit. Če bi se lotili obnove po konservativnih smernicah, bi morali čakati na uspeh najmanj sto let, in še tedaj zaman. Socializem je edina pot, ki nam odpira vrata v bodočnost.«

Predsednik Nkrumah je večkrat poudaril enako stališče, rekoč:

»Gana lahko uresniči svoje zamisli samo s pomočjo združništva ali podobnih organizmov, zakaj izkušnje so pokazale, da domači zasebniki ali ne morejo ali pa nočejo v zadostni meri tekmovali s prekmorskimi družbami.«

In res, Gana je začela uresničevati socialistični program svoje obnove. V Maliju in Gvineji so šli v isto smer. Socialistični program so sprejeli tudi v deželah severno od Sahare, v Alžiriji in Egiptu.

Tudi druge afriške vlade so se lotile pripravljanja programov za razvoj gospodarstva, vendar v kapitalističnem okviru. Čas bo pokazal, do kod jim bo uspelo priti. Po dosedanjih informacijah se njihovi načrti odvijajo s polževo naglico. Socialne in gospodarske spremembe je moč

uresničevati le, dokler so njihovi nosilci polni revolucionarnega navdušenja. Poleg te osnovne človeške lastnosti pa je še neki drug razlog, ki bo pokazal, da napredek Afrike v togem okviru kapitalizma ne bo mogel priti daleč.

NEOKOLONIALIZEM

Temu razlogu pravijo v Afriki neokolonializem. Nkrumah ga je definiral takole: »Z eno roko dajejo Afriki neodvisnost, z drugo pa jo jemljejo.« Nekoč pa je podal še to definicijo: »Pri tem gre za suverenost odjemalcev oziroma za prevarantsko neodvisnost. Premorska država namreč dovoli nekakšno neodvisnost, pod katero se skriva namen, da jo bo obdržala v šahu kot stalnega odjemalca, in to s sredstvi, ki niso le politične narave.«

V Afriki ga ni družbenega razreda, ki bi bil sposoben nuditi investicije, medtem pa se tuje družbe zanimajo zgolj za visoke dobičke. Afriška neodvisnost v okviru kapitalističnega družbenega sistema in njen gospodarski razvoj se bosta v teh pogojih morala nujno podrediti samovolji močnejšega partnerja, kot je dejal Sékou Touré.

Neki Anglež, Guy Hunter, je nedavno tega napisal v svojem delu »Nova družba v tropični Afriki« (Oxford University Press): »Pretirano spodbujanje gospodarsko zaostalih držav k neomejenemu investiranju zasebnega kapitala iz tujine bi utegnilo spraviti večji del domače industrije pod popolno nadzorstvo tujih družb.«

Tuje družbe in vlade zdaj lahko dovolijo zmanjšanje lastnih dobičkov, toda njihova dobra volja na žalost sega le do nekih meja. Dogodki kažejo, kako se trudijo z iskanjem »mirnih ureditev« z različnimi afriškimi voditelji, ki jim zagotavljajo hvaležnost za »pomoč« in nadaljnje koristi.

Tuje družbe so zdaj pripravljene, da se zadovoljijo z manjšimi dobički. Toda kdo more zagotoviti, da bodo njihove naložbe služile Afriki? Neko poročilo iz upoštevanja vrednih ameriških virov iz leta 1960 navaja, da je bila le petnajstina ameriških zasebnih investicij v Afriki (brez Južne Afrike) uporabljena za predelovalno industrijo, brez katere ne more biti govora o industrializaciji, medtem ko sta bili dve tretjini porabljeni za rudarstvo. Zahodnoevropske investicije skrivajo enake namene. Afrika pa ne bo nikdar industrializirana in s tem modernizirana, ako bo večina investicij uporabljenih za izkoriščanje rudnih bogastev, pri katerih odteče več kot polovica dobička prek morja.

Problem pa vsebuje še drug aspekt. Kolonialni sistem je vseboval monopolistične postavke. Tudi v neokolonializmu imajo poskusi monopolizacije svojo vlogo. Kapitalistične države sanjajo, kako bi preprečile novim afriškim režimom sklepanje gospodarskih stikov, ki bi utegnili ogroziti njihove monopolne položaje. Šele pred nekaj leti se je manjša skupina afriških držav na lastno pobudo odločila skleniti gospodarske sporazume z Vzhodno Evropo. Zahod se je takoj zavedel, da lahko poveča posojila in nudi še druge oblike pomoči Afriki.

Nič ni bolj jasnega kot naslednje: Dokler bodo afriške države ostale povezane samo s kapitalističnim svetom, bodo morale mirno gledati, kako njihovo imetje neprestano odteka v žepe tujih investorjev, privatnih in

državnih. Pri takšnih pogojih bo njihov gospodarski razvoj namenjen predvsem tujcem.

Zahod hiti vlagati nove investicije po vsej Afriki. V Zahodni Nemčiji praktično ni nobenega koncerna, ki še ne bi usmeril tja dol del svojega kapitala. Nemški industrijci se navdušujejo za zahodnoevropski skupni trg, saj jim odpira vrata v Afriko. Berlinski »Der Tag« je 17. septembra 1952 ugotovil:

»Italija in Nemčija, ki nimata lastnih kolonij, bi si morali pridobiti dovoljenje za dostop v afriške pokrajine. Potreba po uresničitvi drznih načrtov v daljnih deželah je že od nekdaj bila vodilni motiv velikih kolonialnih akcij.«

Šest let kasneje je podpredsednik Bundestaga, Richard Jäger, zmagoslavno izjavil:

»Francija je bila pripravljena odpreti vrata Afrike drugim državam. Mi smo se tam pojavili že po zaslugi rimskega sporazuma... Hvaležni smo Franciji, da je pokazala razumevanje do afriških dežel v smislu evropskih sporazumov in na podlagi enakopravnosti.«

Na podlagi enakopravnosti? Toda za koga?

ALTERNATIVA

Težko bi bilo reči, kaj in kakšne dimenzije obsegajo sedanji gospodarski načrti za razvoj Afrike. Aprila 1962 je nigerijska zvezna vlada objavila svoj šestletni načrt, ki naj bi stal 676 milijonov funtov. Več kot polovico naj bi prispevale prekmorske države. ZDA so ponudile 80 milijonov funtov, Zahodna Nemčija osem in pol, Velika Britanija pa pet milijonov. Gospodarske načrte imajo tudi Uganda, Sierra Leone, Egipt in države nekdanje francoske Afrike.

Avtor tega članka je osredotočil svoje študije predvsem na Gano, ker so socialistične težnje prav v tej deželi (vsaj kar zadeva angleško govorjočo Afriko) najbolj očitne. S tem pa seveda še ni rečeno, da v Gani poteka vse v najlepšem redu in da v Afriki ni držav, o katerih bi bilo vredno govoriti.

Nkrumah je 5. maja 1962 pojasnil vzroke velikega gospodarskega vzpona v novi Gani:

»Odločili smo se za intenzivno obnovo naše domovine na socialistični podlagi. Gana je podedovala kolonialni gospodarski sistem in vrsto drugih negativnih posledic. Dokler ne bomo porušili te bedne zgradbe in jo nadomestili z novo, gospodarsko stabilno, si ne bomo smeli privoščiti oddiha.«

Nekaj dni pozneje je Gana objavila svoj načrt o gospodarskem razvoju za razdobje 1963—1970, imenovan »Delo in sreča«. Načrt vsebuje tri izredno realistična načela:

1. — Socializem je nujnost, saj perspektive domačega kapitalizma Gani ne morejo pomagati iz sedanjega položaja.

2. — Socializem v Gani in drugih afriških državah je možno zgraditi le s pomočjo pozitivne nevtralnosti. Samo na tak način bo Gana mogla ostati izven front hladne vojne in ohraniti dobre odnose tako z Zahodom kot z Vzhodom.

FRANCE
MIHELIC:
KURIR
(LITOGRA-
FIJA)

3. — Socializem je edina pot, ki vodi do splošne afriške enotnosti in zagotavlja vsestranski razvoj gospodarstva.

Državne investicije v industriji in javnih ustanovah ter čim hitrejši razvoj zadružništva na področju kmetijstva predstavljajo izhodišče tega načrta. Gana hoče zmanjšati svojo odvisnost od kapitalističnih držav. Njena trgovinska izmenjava z Zahodom je leta 1960 znašala 245 milijonov funtov, z Vzhodom pa samo 12 milijonov. Spremembe v tem razmerju pa kažejo, da hoče Gana čim bolj osamosvojiti svojo trgovinsko dejavnost, obenem pa se trudi, da bi našla pot do raznih sporazumov o pomoči, ki bi ji omogočili utrditev socialističnih družbenih odnosov. Pri tem pa se trudi izvesti zamisel, da bi plačevala neposredno gospodarsko pomoč s kakavom, ki je njen glavni izvozni artikel. Podlaga novemu trgovinskemu sporazumu s SZ in drugimi vzhodnoevropskimi državami je zamenjava kakava za tovarne. Kako pa je to videti v praksi?

Vzhodnoevropske države so npr. v prvi polovici leta 1962 odkupile devetino pridelanega kakava. Walter Schwarz pravi v časniku »Daily Graphic«, ki izhaja v Akri, da bo »vzhodni blok plačal ta kakao 55 %

v denarju, 45 % pa z izdelki in storitvami... Imenovane države so odobrile Gani kredit v višini sto milijonov funtov, ki bo uporabljen za zgraditev nove industrije...«

Kakšne vrste industrija je pri tem mišljena? Prav ta Schwarz piše 5. marca 1962: »Vrsta industrijskih naprav še ni določena. SZ je odobrila kredit 29,5 milijona funtov in poravnati ga bo treba v desetih letih po 2,5 % obrestni meri.«

Sovjeti gradijo zdaj veliko dolinsko pregrado v zgornjem delu dežele. Njihovi geologi preiskujejo zemljišča. SZ prav tako proučuje predlog ganske vlade o zgraditvi tovarne za montažo traktorjev, tovarne za predelavo ferro-manganove rude, tovarne za izdelavo železobetonskih elementov in o ustanovitvi večjega števila državnih posestev. Poljaki pripravljajo načrte za tovarno galanterije, za orodje, za nože in za druge tovarne. Madžarska je posodila pet milijonov funtov za postavitev tovarne, ki bo izdelovala farmacevtske proizvode, in še ene za fluorescentne snovi. ČSSR je dala na voljo deset milijonov funtov za tovarno čevljev in za tovarno, ki bo izdelovala nože. Jugoslavija gradi električne centrale v vrednosti 3,6 milijona funtov. Romunija in Bolgarija pomagata z manjšimi zneski, Kitajska pa je odprla kredit za sedem milijonov funtov.

Zahod je zahteval za svoje kredite 6 % obresti. Vzhodu bo Gana odplačevala kredite ob veliko ugodnejših pogojih in v lastni valuti, tj. s kakavom. Svoj industrijski razvoj bo plačala iz lastnih virov. Seveda ne bo šlo vse prav gladko. Gana še nima izkušenj socialističnega gospodarstva, socialistične dežele pa še ne poznajo dobro afriških pogojev. Mnogo težav bo treba prestati. Ni dolgo tega, ko se je zgodilo, da so iz neke socialistične države poslali v Gvinejo dva stroja za čiščenje snega. Kljub temu pa kaže ganski gospodarski načrt, da je še nešteto možnosti za izmenjavo najrazličnejših sredstev, ki so potrebna za življenje.

Pa še nekaj več: nič od tega ne bo ekskluzivnega. Gana še vedno prosi Zahod za pomoč. Zdaleč največji načrt bodo uresničili Američani in sicer velikanski jez na reki Volta. Zahodni svet bo prispeval skupno 93,8 milijona funtov. Gana torej še vedno prodaja največji del svojega kakava Zahodu.

Zasebno investiranje, ki pomeni največji del zahodne pomoči ostalim afriškim državam, se odvija še na stari način. »Frankfurter Zeitung« z dne 12. septembra 1958 piše, da so zahodnonemške investicije zdaj precej večje kot angleške in da je »Deutsche Bank« soudeležena v več kot sto afriških družbah. Korist, ki jo pričakujejo afriške države od novih investicij, bo še vedno največja za tuje dobičkarje. *Pri tem pa ni mišljeno le odplačevanje dolga z relativno nizkimi obrestmi, marveč tisti vsakoletni izvoz kapitala, za katerega Afrika toliko prosi.* Nič čudnega ni, če dobički iz zasebnih investicij dostikrat ustrezajo nameram uradne politike v matičnih državah, tj. nadaljevanju kolonialnega gospodarskega sistema kljub neki navidezni politični neodvisnosti. Spomnimo se samo velikega posojila, ki ga je dala Zahodna Nemčija belgijskim kolonialnim oblastem leta 1959 (»Die Welt« dne 13. marca 1959) ali pa pošiljk zahodnonemškega orožja Portugalcem v Angoli leta 1961 (»Der Spiegel« dne 7. decembra 1962). Material, ki ga uporablja »Luftwaffe« za vaje, se je izkazal

v Angoli kot odlično orožje (»New Statesman« dne 19. oktobra 1962). Podobnih primerov ne manjka.

Primerjajmo pravkar obravnavani tip pomoči s politiko v Gani. Preden bo minilo deset let, bo imela ta država ustvarjeno podlago za poraznoterjeno industrijo. Imela bo modernizirano kmetijstvo in samostojnost. Kljub temu pa ne bo dolgovala ničesar tujini, ker bo vse poravnala z izvozom kakava. Kakao se je spremenil v aktivni kapital brez zadolžitve pri tujih delničarjih. Ganci se lahko upravičeno pohvalijo, da so zadeli pravo pot za preobrazbo svoje domovine.

NOVA AFRIKA

To prav gotovo pomeni, da v Gani uvajajo praktični socializem. Mnogim ljudem v svetu »svobodne podjetnosti« to ni pogodu, drugi pa spet dvomijo, da bi se dalo kaj podobnega uresničiti. Oglejmo si njihove kritike.

Nekateri zatrjujejo, da že samo pomanjkanje praktičnega znanja vodi do razsipanja s finančnimi sredstvi. Baje Afričani ne bodo znali nakupovati, kar je treba in kjer je treba, pretiravali bodo z industrializacijo v škodo kmetijstva itd. Te kritike so vredne pozornosti. Možno je, da bodo storili precej neumnosti, saj jih je Gvineja občutila že celo vrsto zaradi nepremišljene nacionalizacije celotne zunanje in notranjetrgovinske mreže, vendar je izkušnja najboljši učitelj in cena za nauk ni nikoli previsoka, če je le-ta koristen. Dober nauk v tem primeru pa je konstruktivna preobrazba gospodarstva, ki bi sicer ostalo nesposobno za nagel in uravnotežen razvoj.

Drugi kritiki trdijo, da bo izmenjava surovin za proizvodna sredstva prignala socialistično orientirane Afričane v objem »komunističnega imperializma«. Po njihovem mišljenju so torej trgovinski sporazumi za nabavo čeških čevljev in poljskih ponev dokaz za »gospodarsko povezanost«, delo sovjetskih inženirjev pa »politične vezi«. Samo ljudje, ki jih zaslepljajo propagandne fraze hladne vojne, lahko verjamejo takšnim in podobnim trditvam. Sporazumi o pomoči so le pogodbe med dvema strankama. Gana kupuje, kar se ji zdi, kar more in kar mora nabaviti, ruske tovarne pa bodo ostale last Gane ne pa SZ. Ta se je pogodila, da bo plačala 55 % kakava v funtih šterlingih, 45 % pa z izdelki, ki si jih bo izbrala Gana. Kje so torej dokazi za politično povezavo? Nikjer. Toda kapitalistični monopol v Afriki je uničen. Ljudje, ki zdaj govorijo o komunističnem imperializmu v Afriki, so največkrat tisti, ki obtožujejo svoje nasprotnike z lastnimi grehi.

V prihodnjih letih bomo priča velikim spremembam v številnih afriških deželah. Vse te spremembe se bodo odvijale ob rastoči samostojnosti, v želji po temeljiti obnovi in pod zastavo pozitivne nevtralnosti. Čas je že, da Evropejci dojamejo nove gospodarske odnose, ki se porajajo ali pa so že postali vsakdanjost, in da jih presojujejo s stališča ljudi, ki težijo po napredku in enotnosti afriške celine.

Po »Présence africaine« št. 45/1963 prevedel in priredil

Polde VRBOVŠEK

KAPLJA V OCEANU

*S potovanja po
Ceylonu*

Močni penasti valovi se zaganjajo že od jutra proti obali, nazaj se vračajo še bolj penasti. Danes je čudovit dan. Že tri ure sedim na debelih kamnih, vroče je, niti v vodo se mi ne ljubi. Steklene verande Colomba se svetijo na vse strani, odbijajo se nazaj ko leče na kakem teleskopu. Fata morgana na morju.

Prvič v življenju čutim, kako daleč je Evropa — pravzaprav jo vidim le še skozi debela očala. Ta otok se tako močno loči od Indije in dežel, ki sem jih obiskal doslej.

Legenda pravi, da se je v davni dobi utrnila z indijskega očesa kaplja in obtičala v Indijskem oceanu. Skromen, zelo nizek preliv, poln koralnih otokov — Adam's bridge — loči Ceylon od Indije, njegove matere.

Malo je dežel, ki bi bolj približale tropsko atmosfero kot Ceylon. Na tistem mestu, kjer je najbolj blizu Indiji, je obala nizka, obrobljena je s poševno rastočimi palmami, peneči valovi se poganjajo po nabrežju navzgor, palme se priklanjajo na vse strani, ko afriške žirafe. Velika plaža severno od Colomba se sveti zvečer, kot bi jo pokril s srebrno tančico. Na skrajnem jugu se veliki valovi Indijskega oceana besno bore med seboj.

Drugo jutro sem se prebudil sredi tropskih gozdov. Sonce se je skrivalo za gozdovi, ogromni oblaki megle so viseli ko razcefrane zastave na nebu, kadilo se je na vse strani, iz travnikov je puhtela vlažna toplota. Visoke krošnje dreves so se prve posvetile, kmalu nato je sonce pregnalo meglo. V tistem trenutku se je zableščalo na tisoče kapelj na drevesih,

sonce se je trimfalno vzpenjalo vse više. Svetloba je triumfirala nad temo.

Popoldne... popoldne pa so se začeli kopičiti oblaki. Čim bolj smo lezli v notranjost otoka, tem več jih je bilo. Dež se je kmalu spremenil v neurje, riževa polja, še malo prej vsa v soncu, so zavalovala, ko da bi potegnil z nožem. Kmetje so brodili s svojimi bivoli po umazani vodi. Kam naj se umaknejo? Dež lije v debelih potokih, z dreves se cede kaplje, debele ko oreh. Nekateri so si posadili na glavo nekakšen škričelj — takšen, kakršnega imajo še kmetje v Indokini.

Zemlja je pila vodo, reke so se v trenutku spremenile v rjave hudo-urnike. Vlak je drvel naprej, v temno noč. Zdelo se mi je, ko da se na ovinkih izogiba strel, vedno jim je ušel. Kako se je posvetila dolina pod nami, nato pa se je spet izgubila v temi.

Prisluškoval sem gromu, meril njegov glas, ki se je izgubljal za visokimi gorami. To je bil pogovor z naravo, z drevesi, ki so se majala v pišu. z vodami, ljudmi, ki so se stiskali v zavetju dreves. Vsi smo nemo zrl skozi okno, nihče ni govoril. V kupeju so morali prižgati luč.

Zvečer sem prišel v Kandy, staro prestolnico otoka, sedež nekdanjih kandijskih vladarjev, še danes duhovno središče ceylonskih budistov.

Kandy je pravljica. Neka japonska delegacija, ki je tiste dni obiskala otok, je izjavila, da je to najlepši kraj v Aziji. Morda je bil to le vljuden kompliment, vendar preveč le niso pretiravali.

Predstavljajte si Bled v tropih, sredi čajevih, kavinih in kakaovih nasadov — daleč od Evrope, le šest stopinj nad ekvatorjem. Sonce sije ves dan skozi zamrežene oblake, vsak drugi dan se ulije nekaj ton dežja z neba, nato se zjasni, proti večeru pa se že spet pokažejo prvi oblaki. Ta igra se ponavlja vse leto. Dežja in sonca ne manjka na otoku, le na severu — ta je kraškega značaja — je v poletni dobi tudi suša.

*

Za tiste, ki stanujejo v lepih bungalovih nad Kandijskim jezerom, ki se vozijo z najmodernejšimi avtomobili po otoku, ki se sprehajajo brez skrbi med čajnimi nasadi Nuwaraeliye ali kopljejo na srebrnih plažah Indijskega oceana — najlepše so na jugu — ki iščejo povsod le eksotiko, križarijo z najnovejšo fotokamero od svetišča do svetišča — za tiste je Ceylon res podoba paradiža — izgubljeni raj. Toda...

Toda pod idilo južnjaške idile tle politične strasti, se nadaljuje za-grizen boj med Sinhalezi in Tamili, se bore stranke za oblast, se vrsti kriza za krizo. V tem pogledu spominja Ceylon močno na Libanon, kjer je odstop vlade vedno v zraku in so vedno možna presenečenja.

Dogodek, ki je globoko pretresel vso deželo, je bil atentat na bivšega predsednika vlade Diaza Salomona Bandaranaike. Tragedija je bila prav v tem, da je velikega državnika, filozofa in iniciatorja socialističnih reform, ustrelil budistični menih. Prav s pomočjo budistične duhovščine pa je bil prišel Bandaranaike na oblast. Postal je žrtev tistih notranjih sil, ki jim je sam obljubil posebne koncesije.

Leto pozneje — 1960. leta — je njegova žena Sirimavo Bandaranaike zmagala z njegovim programom tihe revolucije. Te volitve so dale tudi odgovor na vprašanje: ali lahko postane v neki budistični deželi žena predsednik vlade.

Zahodni turisti vsega tega seveda v prvih tednih niti ne vidijo. Očara jih priroda. Otok romantike, rajski vrt, biser Azije — to je le nekaj besed, s katerimi začenjajo bogati evropski turisti opis otoka.

In res, po gozdovih se klatijo še leopardi, nad vodami krožijo flamingi in pelikani, v džunglah na vzhodu se potika še kakih 900 slonov. Na Ceylonu so silno ponosni nanje. V njih vidijo nekaj epskega. Vendar pa sedaj, ko tudi v gozdovih brne buldozerji, nimajo tistega pomena kot nekdaj. Postali so že del legende.

Narava ni skoparila ne z barvami ne s čudovitimi pejsaži. Povsod razkazuje svoje bogastvo, povsod — na morski obali, v gorah, v džunglah. Ko da je sredi Indijskega oceana hotela razgrniti vse svoje bogastvo.

Pa dragi kamni! Postarni juvelir evroazijskega pokolenja je razgrnil pred menoj take dragocenosti, kakor bi imel pred seboj samega šaha: temno modro zvezdo iz safirja, veliko kot oreh, še en safir mačjih oči, velik kot bosenska sliva, celo pest safirjev barve pšenične moke... Na mizico je položil tudi safir pomarančne barve, zeleno moder akvamarin pa rubin ognjenega leska.

Hitro je razumel, da si ne morem privoščiti niti enega samega takega kamenčka. Vendar ni odnehal. Medtem ko je širil roke na vse strani in prinašal iz skritih predalov nove kamne, so se njegove oči iskrale, kot bi zadel glavni dobiček. Vse gube so izginile z njegovega razrezanega obraza, ko je vzkliknil: »Poglejte ta kamen! Ste že kdaj videli tako lepo barvo?«

Največji del dragega kamenja je v jugozahodnem delu otoka, v bližini mesta Point de Galle. Delavci uporabljajo zelo primitivno orodje. vendar ne kopljejo vsak dan. Zemljo izpirajo samo določene dni. Te izberejo astrologi.

Delavci ne dobivajo nagrade v denarju, marveč del prodajne cene. Del dragih kamnov obdelujejo na kraju samem. Predvsem jim gre za to, da dobe maksimalno »karatno« težo, zato kamenje ni tako fino brušeno, kot bi moralo biti. Ceylon se v tem pogledu pač ne more meriti z mojstri iz Amsterdama, Tel Aviva in Johannesburga v Južni Afriki.

Ambalangoda daje največji del dragega kamenja, imenovanega »mesečevo kamenje«. Čisto je kot zlato, ima prozorno modro barvo, noben biser se ne more meriti z njim.

Vendar ni vse zlato, kar se sveti. Na Ceylonu pridobivajo tudi take »dragulje«, ki jih potem prodajajo v Colombu kar na kile. Takih mi pa moj trgovec ni hotel pokazati. — V Evropi se vam bodo smejali, če jim boste povedali, to je pa iz Azije. Ali nimajo tam nič drugega, vas bodo vprašali — so govorile njegove oči.

Kdor živi dlje na otoku, lahko ugotovi, da ima Ceylon ne le zelo prijetno klimo (zlasti v notranjosti), srebrne zalive, črne noči, marveč da je tu tudi veliko ljudi, ki ne jedo pošteno niti enkrat na dan. Domača buržoazija vlaga denar le v trgovino, pomorske družbe, čajne plantaže — o kakem dolgoročnem planiranju pa na Ceylonu ni niti sledu. Dolgoročne kredite daje le država.

Življenjski nivo je kljub temu razmeroma visok — vsaj za azijske pojme; višji je le na Japonskem, na Formozi, v Maleziji, Siamu. Za to se ima otok zahvaliti predvsem svoji izredno ugodni legi pa dobro namočeni zemlji.

Če bi imel na izbiro, kje bi najraje preživel leto, bi se odločil za Nuwaraelyjo, središče čajnih nasadov. Tu je vse tisto, čemur pravijo Španci »buen retiro«. Tu se pripode vsak drugi dan oblaki in stresejo vse, kar imajo v svojih nedrih. Tu so vodopadi, dobre ceste, zelene gore kot na južnih otokih, celo jezera ne manjka.

Angleški turisti najdejo tu celo kos stare Škotske. Med farmarji prevladujejo upokojeni mornariški oficirji pa obubožani plemiči s škotskih hribov. Toda če pogledaš v nebo, imaš pred seboj podobo juga.

V tej tropsko-vlažni klimi uspeva znani ceylonski čaj. Čajni nasadi so velika industrija Ceylona. Prve plantaže so uvedli okrog leta 1880, leta 1960 so ga lahko izvozili že 200 milijonov kg. Le Indija ga pridelala več, toda tu je tudi potrošnja zelo velika.

Ceylonski čaj uspeva najbolje v višini 1500 do 2000 metrov, kava in kakao rasteta le v nižjih legah. Čaj je dejansko to, kar je za nas kri, eden izmed najmočnejših motorjev ceylonskega gospodarstva.

Kakšne vile so si dali zgraditi ti čajni baroni! Cele haciende so organizirali, okrog njih so nastala prava naselja, celi obrati. Z glavne ceste drži do posestva posebna cesta, pred vhodom v graščino pa je vedno velika tabla z vsemi podatki. Meni je ostalo v spominu edino ime Estate Rotschild.

Ves dan sem križaril med čajnimi nasadi, ves dan so se menjavali sonce in sence. Tropska zemlja, vsa rdeča od laterita, je dihala in izhlapevala, bujna vegetacija se je ponujala, kamorkoli sem pogledal. Kakšne čudovite oblike sta ustvarila na tem koščku otoka voda pa sončna toplota! To bi bili motivi za slikarja!

*

Ceylon pretresajo že nekaj let težki spori med arijskimi Sinhalezi in dravidskimi Tamili. Prvi so zvečine budisti, njihov jezik sodi v skupino sanskrtskih jezikov in ima največ skupnega z bengalščino. Sinhalezi so prišli v svojo sedanjo domovino iz Bengalije. Pravijo, da je bilo to pred kakimi 2500 leti.

Tamili so iz južne Indije, po veri so hindujci, njihov jezik sodi v skupino dravidskih jezikov, ki se govore v Madrasu. Med obema jezika je večja razlika kot med slovanskimi in romanskimi jeziki. In še nekaj: evropske abecede so si vsaj podobne in imajo povprečno le 25 do 30 črk. Tamilska abeceda pa ima kar 216 črk!

Tudi med Tamili samimi so velike razlike. Eni so prišli na otok pred približno 1000 leti, drugi, to so tako imenovani plantažni Tamili, pa pred kakimi 100 leti. Takrat, ko so začeli Angleži uvajati na otoku čajne nasade.

Prvi imajo ceylonsko državljanstvo, drugi pa ne. Plantažni Tamili so se leta 1948, ko je postala Indija neodvisna, odrekli indijskemu državljanstvu, vendar še zdaj nimajo ceylonskega. Sinhalezi bi jih najraje poslali nazaj v Indijo, vendar — to bi bila katastrofa za vse.

Portugalskim in holandskim misijonarjem je uspelo spreobrniti milijon domačinov v kristjane. Na otoku je sedaj okrog 10 % kristjanov in 5 % muslimanov. To so predvsem potomci Arabcev, ki so se tu naselili med 15. in 16. stoletjem. Takrat je bil Ceylon še važna trgovska postop-

janka med arabskimi deželami in Daljnim vzhodom. V njihovih rokah je danes skoraj vsa trgovina z dragimi kamni.

Različne etnične, lingvistične in religiozne skupine so živele do leta 1956 v relativnem miru. Med volilno kampanjo tega leta pa so se razvnele strasti. Ni bilo težko zanetiti ogenj v tej hiši. Budistični duhovniki so že leta in leta zahtevali, da se proglasi budizem za državno vero. Bilo je dovolj, da se prebudi še zavist budističnih Sinhalezov. Zakaj?

Ceylonski Tamili imajo večino med nižjimi in srednjimi uradniki, plantažni Tamili so predstavljali večino delavcev na čajnih plantažah. Tisti, ki so se spreobrnili v krščanstvo, pa so uživali vse simpatije kolonialne uprave, bili so zelo močno zastopani na raznih visokih položajih.

Pa tudi Tamili niso brez odgovornosti. Vse preveč poudarjajo, da je ceylonska kultura indijskega izvora in da je Sinhalezov le 7 milijonov, medtem ko govori tamilščino kar 42 milijonov ljudi. Ta akcent na njihovih kulturnih vezeh z južno Indijo vznemirja Sinhalezov. Ne le to, najbolj ekstremni Tamili se celo zavzemajo za ustanovitev posebne tamilske države, v kateri bi bila Južna Indija in severni del Ceylona.

Zdaj stoje stvari takole: jezik Sinhalezov je uradno priznan za nacionalni jezik, budizem pa kljub pritisku duhovščine ni dobil uradnega blagoslova. S tem, da je postala sinhaleščina edini nacionalni jezik, se seveda ne morejo sprijazniti Tamili in vsi tisti, ki še govore angleško.

*

Pa Colombo? Ima glavno mesto otoka kaj skupnega s Krištofom Kolumbom? Ne, podobnost je le slučajna, ime »colombo« je speljano iz arabske besede »kalambu«. Evropejci so ga prilagodili našim ušesom in mu dali sedanjo, na videz romansko obliko.

Arabci so zapustili na otoku le malo sledov. Pot jih je gnala naprej, na Daljni vzhod. Holandci so gradili bungalove pa obalne trdnjave — do Vzhodne Indije, današnje Indonezije, je bilo še daleč. Še dandanes se imenuje središče Colomba »The Fort«, toda o kaki trdnjavi ni več nobenega sledu. Ostalo je le ime, pa še to je angleško.

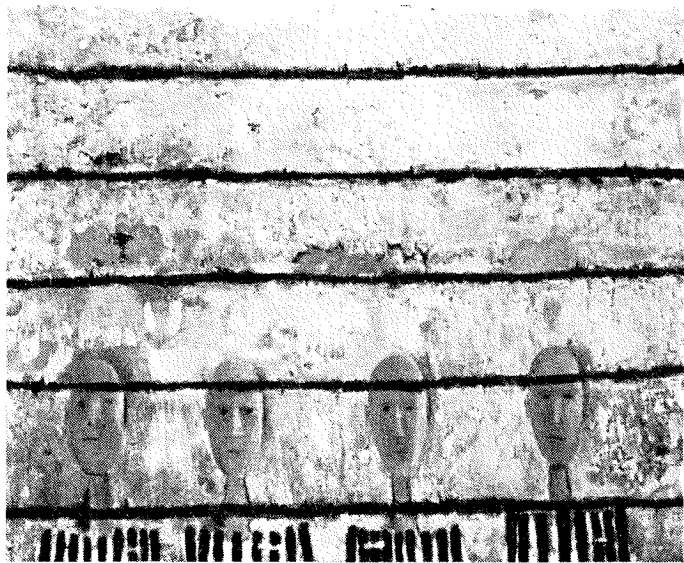
Portugalci so odnesli mnogo zakladov, prinesli pa so le krščanstvo. Holandci so prinesli nov križ — protestantizem, Angleži so mu dali smisel za komercializem, tudi njim samim je bilo le do trgovine.

Britanski lev je bil tisti, ki je zadal smrtni udarec staremu kandijskemu kraljestvu. Še v 19. stoletju so jahali stari kandijski vladarji na slonih, pred njimi je hodila četa vojakov, nosili so dolge puške (polnili so jih spredaj). Za vladarjem, nad katerim je držal bosonogi komornik velik baldahin, je korakalo še petdeset vojakov — vojska kandijskega maharadža.

Tako si je zamislil kandijskega kralja neznan slikar, njegova slika je v nacionalnem muzeju v stari prestolnici Ceylona.

Četrtega februarja 1948, mesec dni po proglasitvi burmanske neodvisnosti, je postal tudi Ceylon dominion — zdaj je republika v okviru Commonwealtha. Na otoku ni več Angležev. Potomci prvih kolonistov so se poženili z domačinkami, njihovi otroci so Evroazijci — tu jim pravijo »Burghers«.

**BOGDAN
BORČIČ:**
IZZA ŽICE
(OLJE, PL.)

Vendar pa se na otoku ne počutijo več doma, niso se znali uživeti v nove razmere, »politična klima« se je v Aziji tako spremenila. Veliko jih je že odšlo v Avstralijo, drugi pa se odpravljajo v Južno Afriko.

Ostali so lepi zalivi, temni gozdovi, slapovi grme preko razpokanih sten, ostalo je tudi staro ime Lanka. To je sanskrtsko ime za Ceylon, pomeni pa v našem jeziku otok. Domačini imajo več smisla za poezijo, zato ga imenujejo »Shri Lanka« — »Spoštovani otok«.

Na starih portugalskih kartah še piše »Ceilao«. To je zdaj že zgodovina. Holandci so mu dali že bolj germansko obliko »Zeilan«, Angleži pa so šli še korak dlje, imenovali so ga »Ceylon«, in pri tem je tudi ostalo. Če boste pisali prijatelju v Colombo, ne napišite spodaj Lanka — evropska pošta pri najboljši volji ne bo vedela, kje je ta eksotična dežela.

Ostala je tudi Anuradhapura »mesto kralja Pura« po naše. Ostala je Sigirya, velika skalna duplina, visoko visoko nad prostrano ravnino. V njej je živel neki kralj z vsem svojim dvorom: vojaki, dvorjani, ženskami. Nihče mu ni mogel do živega, tudi največja vojska ne. Bil je varen pred vsemi sovražniki, njegov edini sovražnik je bil čas. In ta mu ni prizanesel.

Anuradhapura! Mesto kralja Pura je iznenada oživel pred mojimi očmi. Vse dokler nisem prispel do samega kraja, nisem videl ničesar, le krošnje dreves. Nato pa... razpete ovijalke so lezle kot kakšne začarane kače po razvalinah, zidovju in stolpih navzgor.

Dva tisoč in še nekaj let nazaj — kralj Pur se vrača z zmagoslavnega pohoda, sedaj prireja veliko gostijo, v deželi vlada spet mir...

V svoji zlati dobi — bilo je to takrat, ko je v Indiji učil še Buda — se je Anuradhapura lahko merila z največjimi mesti Orienta, Ninivami in Babylonom. Danes je od velikega drevesa ostala le senca.

ANTONIJE
ISAKOVIČ :

VELIKI OTROCI

Da, zelo slabo poznamo sodobno srbsko književnost in še posebej srbsko partizansko literaturo, je pokazala knjiga novel Antonija Isakovića. Ne vemo sicer, če so naše revije in časopisi že prej objavili katero izmed novel ali črtic tega pisatelja v slovenskem prevodu. Toda prav gotovo bo knjiga novel »Veliki otroci«, ki jih je napisal Antonije Isaković, izdala pa v slovenskem prevodu Jelene Stefanović-Križaj Državna založba Slovenije, pomenila za marsikoga presenečenje. Vsaj za tiste, ki sodobne srbske književnosti pobliže ne poznajo. Pa tudi za tiste, ki že leta in leta razglabljajo o tem,

kakšna naj bi bila dobra slovenska literatura s partizansko tematiko. Prav gotovo ne napišemo nič novega, če ponovimo ugotovitev, da naj bi sodobna književnost s partizansko tematiko bila predvsem poglobljena, obrnjena v človeka, da ne bi smela ostati pri opisovanju zunanjih dogodkov in akcij. Prav tako ne bi smela zajemati kar se da širokega časovnega ali snovnega obeležja, temveč naj bi poglobljeno obravnavala posamezne dogodke in predvsem probleme. Želimo si, naj bi ta literatura prikazovala dogodke objektivno, ne pa v olepšani luči, da bi prikazovala udeležence osvobodilnega boja z dobrimi in slabimi lastnostmi, kot prave ljudi iz krvi in mesa, ne pa neke skonstruirane idealne osebnosti, šablonsko oblikovane; da bi bile osebe psihološko dognane, da bi konflikti izhajali iz značajev oseb, da ne bi bilo tistega tako znanega črno-belega slikanja in da bi bila pripoved, če že ne prežeta z novimi modernimi oblikovnimi prijemi, vsekakor umetniško dognana. Toda, skoraj lahko zapišemo, da smo glede tega ostali vse bolj pri razpravljanju in razglabljanju kot pa pri uresničevanju zamisli. Res je sicer v zadnjem času bilo napisanega tudi marsikaj dogranega in umetniško zrelega. Toda priznati bomo morali, da so nas drugi jugoslovanski narodi v tem pogledu že prehiteli. Vsakdo, ki bo prebral knjigo Isakovićevih novel, bo moral pritrditi tej ugotovitvi. Zato bodo novele, zbrane v knjigi »Veliki otroci«, za nas odkritje. In ob odkritju bomo lahko ugotovili še nekaj: kako pozno smo prišli do njega. Kajti ko iz predgovora h knjigi zvemo, kje vse že poznajo Isakovića kot mojstrskega pripovednika in odličnega umetniškega oblikovalca partizanske tematike in kako so njegova dela že prodrla v svet, potem je vprašanje, zakaj smo ga v slovenščini spoznali tako pozno, res utemeljeno. Posebno še, ker je od izdaje v originalu minilo točno deset let.

Bolj razveseljiva pa je zato ugotovitev, kako uspešno se je avtor teh novel uveljavil doma in v svetu. Isaković (rojen je bil leta 1923 v Beogradu, kjer je končal gimnazijo in od kodar je odšel v partizane, kjer je sedaj direktor založbe Prosveta, medtem ko je bil prej urednik tednika NIN), je svoja prva dela objavil leta 1951 po raznih časnikih in revijah. Toda že dve leti nato je izšla njegova prva zbirka novel (*Veliki otroci*), ki je bila tudi nagrajena z Zmajevo nagrado. Potem ko je bila prevedena v šiptarski, češki in madžarski jezik, je doživela že dve izdaji. Posamezne novele pa so prodrle še vse bolj daleč v svet. Novela »Žlica« je bila sprejeta v antologijo najlepših novel na svetu, ki je izšla v Milanu. Sicer pa je bila priobčena v antologiji jugoslovanske proze, ki je izšla v Parizu. Podobna antologija, ki ni prezrla te novele, je izšla na Švedskem pred dvema letoma. Druga novela »Rdeči šal« je izšla v zborniku jugoslovanske proze v madžarščini. Nekaj Isakovićevih novel je v prevodu izšlo na Kitajskem, v Indiji, eno so sprejeli v antologijo sodobnih slovanskih narodov, ki so jo izdali v Nemčiji. Posamezne novele tega pisatelja so doživele filmsko uprizoritev ali bile dramatizirane. Pisatelj je lani izdal drugo zbirko novel »Praproti in ogenj« in dobil zanjo najvišjo literarno nagrado Srbije.

Ob vseh teh uspehih Isakovića doma in po svetu je razumljiva ugotovitev, da se Isakovićeve novele, zbrane v knjigi *Veliki otroci*, v resnici odlikujejo tako po originalnosti v obravnavanju snovi kot po umetniški moči pisateljeve pripovedi. Če si ogledamo snov vseh desetih novel ali črtic, lahko ugotovimo, da zajemajo pravzaprav zelo ozko snov, da se dotikajo le epizodnih dogodkov — gledano s širšega objektivnega gledišča — da pa vendar pri obravnavanju teh epizod iz partizanskega življenja prikazujejo človeka in njegovo usodo v burnih dneh osvobodilnega boja in težkih dneh vojnega časa. Prav ta drobna doživetja partizanskih borcev, nesrečne usode posameznikov, tragični dogodki pa so zato toliko globlje obravnavani in prikazani v neki široki luči, ki prikazuje predvsem človeka.

In v tem je bistvo pisateljevega uspeha. Res da je pri tem mojstrska tudi pripoved. Ta je po navadi skop, skromna in zato toliko bolj efektivna. Res je tudi nekaj romanlike v prikazovanju junakov, časa in usod. Toda pisatelj vidi predvsem človeka in človek v vojnem času je tisti, ki stopa v ospredje njegove pripovedi. Ta človek ob nekem zunanjem dogodku, ki je opisan skopo, doživlja svojo usodo, rešuje neke probleme ali pa je prizadet zaradi neke osebne tragedije. Gre torej za prikaz notranje problematike ljudi v velikem času osvobodilnega boja, za moralno vest ljudi in ne za opise dogodkov, ki so prikazani le obrobno, toliko da karakterizirajo čas in okolje. Seveda ti ljudje ne nastopajo kot posamezniki, temveč kot delci neke velike skupnosti, ki ob največjih naporih, žrtvah in težavah ter najtežjih moralnih odločitvah v kritičnih trenutkih doživljajo veliki čas. Pri tem pa Isakovićeve novele vendar niso abstraktne, temveč konkretne, realistične in tudi sicer vsebinsko zanimive, navadno tragične in pretresljive. Zato so kljub idejnosti in kljub poudarku na notranji problematiki človeka vseeno močno zanimive in primerne tudi za manj zahtevnega bralca.

Seveda ob tem prikazu snovi ne moremo mimo analize pisateljevega stila. Napačno bi bilo sicer sklepati, da je pisatelj, ko že obravnava notranji svet človeka in rešuje njegovo problematiko, izrazilo moderen. Ne, v pripovedi je Isaković konservativen, čeprav je sicer spreten oblikovalec pripovedi. Skop, redkobeseden in skrbno tehtajoč svoje besede dosega na ta način efektivno učinkovitost in pušča na bralca močan vtis. Zato je v pripovedi vse skozi prepričljiv in izredno impresiven. Res da vse novele niso enako močne, ne vse enako umetniško dognane. Nekatere so tudi bolj pripovedne in manj usmerjene navznoter, bolj so opisi tragičnih dogodkov, kot teksti, v katerih rešuje pisatelj notranje probleme ljudi. Toda kot celota Isakovićeva knjiga izzveni vendar kot umetniško izredno dognana zbirka kratkih partizanskih novel, ki učinkuje izredno impresivno. Zato ni dvoma, da bodo prodrle tudi med slovenske bralce.

S. R.

HANS HABE: ČE JIH TISOČ PADE

Za razumevanje nekega literarnega dela, posebno če gre za delo, ki ima v svojem času neko posebej aktualno tematiko in pomen, je močno koristno poznati pisatelja, njegovo življenje, delo in njegovo usmeritev. In ne malokdaj je potrebno vedeti tudi okoliščine, v katerih je delo nastalo. Naj se zato, preden spoznamo knjigo Hansa Habeja »Če jih tisoč pade« in jo poskušamo oceniti, seznanimo z avtorjem in z okoliščinami, v katerih je med drugo svetovno vojno nastalo to delo, ki smo ga v izdaji mariborske založbe Obzorja, v prevodu Franca Šrimfa in opremi Janeza Vidica dobili pred kratkim v slovenskem prevodu na naš knjižni trg.

Hans Habe je bil rojen v Budimpešti leta 1911, vendar je po rodu Nemec. Studiral je na Dunaju, živel pa kot novinar v Švici, kjer se je tudi poročil s Švicarko. V Švici ga je zatekla tudi druga svetovna vojna. Kot protinacist je spomladi leta 1940 iz varne Švice odšel v Francijo in se prijavil kot prostovoljec v francosko armado. Udeležil se je bojov na nemški fronti in bil na umiku ujet. Toda posrečilo se mu je, da je zbežal iz nemškega ujetništva in se prebil v nezasedeno Francijo, od koder se je vrnil v Švico. Toda tudi zdaj ni miroval, temveč se je preko Francije, Španije in Portugalske še istega leta odpravil v Združene države Amerike. Ko so te stopile v vojno, se je ponovno prostovoljno javil v ameriško vojsko, iz katere je prišel leta 1945 kot major. Potem je organiziral tisk v poveljni Nemčiji, urejal liste, časopise. Zdaj živi kot pisatelj v Švici.

Ti življenjski podatki kažejo, da je Hans Habe po rodu Nemec, kar je nedvomno pomembno za presojo njegovega dela. Hkrati pa je to kozmopolitski človek, saj je rojen na Madžarskem, šolal se je v Avstriji, živel pa v Švici in bil prostovoljec v francoski in ameriški vojski, po vojni je prvi čas preživel pri organizaciji nove Nemčije. Bil pa je po svojem prepričanju vseskozi antifašist, ki je svoje antifašistične ideje dosledno izpovedal tudi v svojih literarnih delih. V resničnost in iskrenost tega prepričanja lahko verjamemo, ker ga je potrdil z dvakratnim vstopom v vrste prostovoljnih borcev proti fašizmu. In če upoštevamo, da je odšel iz Švice, ki je bila sicer izven vojnega spopada, ter da je bil kot Nemec v še večji nevarnosti kot drugi, da ga nacisti, če

ga dobe, ustrelijo kot izdajalca, je to še toliko bolj vredno upoštevanja.

Za presojo romana »Če jih tisoč pade« so vsekakor pomembne tudi okoliščine, v katerih je delo nastalo. Hans Habe je ta roman napisal neposredno po porazu Francije v Ameriki, kamor je odšel iz Švice. To je bilo v letu 1941, ko je bil nacizem na vrhuncu svojih moči. Zato je bilo vsekakor potrebno, da je prikazal resnično podobo vojne v Evropi in razkril, da bistvo Hitlerjevih zmag v Evropi ni v nepremagljivosti nemške armade, temveč v slabosti držav, ki so bile v vojni z Nemčijo. In da vojska nepraviljenost, politična nezainteresiranost, izdajstvo, peta kolona in korupcija igrajo pri tem odločilno vlogo. Ameriki je bilo treba ob porazu Francije naliti čistega vina in v okviru lastnih doživetij prikazati resnično podobo vojne v Evropi. Če pa poznamo te okoliščine nastanka romana, ga seveda kot zapis resničnih avtorjevih doživetij in prikaz resničnih dogodkov motrimo v povsem svojski luči.

Vsebine teh skoraj 400 strani dolgega teksta ni mogoče obnoviti v nekaj vrstah. Pač pa lahko opišemo, o čem ta roman govori. Pisatelj pripoveduje v njem o svojih doživetjih od maja 1940, ko se je kot vojak 21. pešpolka inozemskih prostovoljcev v francoski armadi znašel v Alzaciji na poti proti fronti in nemškim linijam, pa do avgusta istega leta, ko je prekorračil demarkacijsko črto med zasedeno in nezasedeno Francijo. V tem obdobju je pisatelj doživel delček svetovne zgodovine in tudi sam marsikaj preстал. Najprej je doživel nesmiseln pohod slabo opremljenih vojakov, inozemskih prostovoljcev, na fronto, pohod, ki je bil poln dezorganizacije, nesmisla, vojaške nezrelosti in prefinjeno zrežiran od izdajalcev v vodstvu vojaških operacij. V času, ko so Nemci prebili francoske obrambne linije, udarili na Belgijo in Nizozemsko ter se zapodili proti zahodu in proti jugu, so se francoski vojakii branili s puškami, ki so odslužile že v prvi svetovni vojni, ali pa celo brez njih, z avtomobili, starimi najmanj dvajset let, s topovi na konjsko vprego, s praznimi zaboji topovske municije, z granatami brez vžigalnikov itd. Pohod pisateljeve enote, neopremljene in nepravilne, pa je bil tudi sam po sebi poln nesmisla in izdajstva, saj je naporno peščenje iz kraja v kraj bilo popolnoma brez koristi, za vojake pa

izredno težavno. Potem je pisatelj doživel nekaj spopadov in strahoten umik, ki je bil v vojaškem pogledu še bolj brez reda. Zdi se, ko da bi francoski oficirji pa razna poveljstva in Angleži naravnost tekmovali, kdo bo Nemcem pomagal pri njihovem prodiranju, kdo bo poskrbel, da bo uporaben material francoske vojske prišel nepoškodovan sovražnikom v roke in kdo bo poskrbel, da bo čimveč vojakov prišlo v nemške roke. Medtem pa je bila sveža vojska, ki je hitela na pomoč na sever, da bi nadomestila uničene divizije, zamenjala izčrpane vojake ter izpopolnila vrste padlih, kar mimogrede uničena in pomorjena, tako kot so bile uničene umikajoče se divizije. Za vsem tem pa se je skrivalo podlo izdajstvo francoskega kapitalizma in visoke buržoazije, ki je zaradi lastnih koristi že zdavnaj prej izdala domovino in je zdaj žela sado svoje igre. Hans Habe je nato pod izmišljenim imenom doživel tudi nemško ujetništvo. Pri tem se je od prvega dne pripravljaj na pobeg, še posebno pa od takrat, ko je kot tolmač dobil v roke spisek oseb, ki jih je iskal gestapo in na katerem je našel tudi svoje pravo ime. S ponarejenimi dokumenti je s pomočjo poštenih in zavednih, preprostih francoskih ljudi zbežal iz Alzacije, kjer so ga držali Nemci, proti jugu in čez demarkacijsko črto na tla, kjer je vsaj takrat še vladala relativna svoboda. Pri tem so prav tisti mali, pošteni ljudje Francije, ki nikakor niso mogli razumeti izdajstva in poloma svoje domovine, storili vse in se izkazali kot pošteni patrioti. Zato izreka pisatelj — ob istočasnem razkrinkanju propadlega vodstva Francije in njene armade — prav tem ljudem največje priznanje.

Bistveni pomen romana je predvsem v tem, da je ta knjiga v času, ko je ves svet presenetil poraz Francije, razkrila resnico o Franciji in nemških zmagah. Bliskoviti poraz Francije je prikazan z globokoumno ostrino človeka, ki je katastrofo sam doživiljal in sam spregledal nepošteno igro političnih in vojaških vrhov Francije, zaradi katerih je padlo na tisoče nedolžnih žrtev in zaradi katerih je začasno slavil zmago mračni nacistični militarizem. Knjiga prikazuje vsakomur, kje so bili vzroki propada na eni strani in kje razlogi zmag. In ko prebiramo te vrstice nemškega protinacista o francoski vojski

in o izdajstvu, peti koloni, zastareli opremi, zabojih brez municije, konjskih vpregah, se nehote spomnimo neverjetne podobnosti dogodkov leto dni kasneje, ko je kapitulirala v podobnih okoliščinah naša vojska. Podrobnosti je toliko, da se naravnost čudimo. Skoda le, da našega poraza v taki obliki ni prikazal kak pisec takega svetovnega formata, kot je Hans Habe. Seveda prihaja tudi Habejeva knjiga do nas z zamudo, saj je od francoskega poraza minilo več kot dvajset let in od nastanka knjige ne dosti manj. Toda ob primerjavi z jugoslovanskim porazom, ob tem, v kako dobri luči je imel ves svet francosko armado in ob vseh tistih zanimivostih, ki jih izvemo iz tega romana, posnetega po resničnih dogajanjih, je knjigo tudi danes vredno prebrati. Vredno pa jo je brati tudi zato, ker je tudi izredno zanimiva in napisana tako, da bralca resnično pritegne in da je ne odloži, preden ne obrne zadnje strani.

Spricho značaja knjige in njene vsebine sicer ni toliko bistvenega značaja dejstvo, kako je knjiga napisana. Toda brez pomislekov lahko na kratko ugotovimo, da je knjiga mojstrovina. Habe je odličen pripovednik, ki ve, kako je treba pisati, da knjiga bralca pritegne. Zato se njegova pripoved lastnih doživetij bere kot napet ro-

man. In zato tudi ni bistveno, ali je to roman, kot se glasi zapis pod naslovom, ali pa je to bolj kronika dogodkov oziroma vojno poročilo, kot je svoje delo nekje označil pisatelj sam. Dejstvo je, da je to odlično napisano delo izredno zanimiva pripoved o delu zgodovine druge svetovne vojne, pripoved, ki bralca pritegne in osvoji.

Ko danes prebiramo Habejevo knjigo, seveda ne smemo pozabiti, da je bila napisana leta 1941. Takrat je bila še vse drugačnega pomena kot danes. Toda celo leta 1961, ko je nastala nemška verzija knjige, po kateri je prirejen tudi slovenski prevod, je moral avtor dodati v predgovoru nekaj besed na račun svojih rojakov. Pisatelj ugotavlja, da v Nemčiji še vedno marsikdo, ki se je moral boriti za Hitlerja, misli, da se je boril za Nemčijo; da so tudi Nemci, ki imajo Jodla za dobrega Nemca, in da besedo emigrant smatrajo za sramotilno, če že ne enačijo emigranta z izdajalcem, in da bo zato ta knjiga pomagala odpirati oči, čeprav ga mnogi kot borca proti Hitlerju smatrajo za borca proti Nemčiji. Zanimive in globoke besede antifašističnega borca, ki jih je vredno prebrati, ker jih je napisal Nemec, katerega ne označujejo zaman kot vest Nemčije.

S. R.

Odmev Grudnove »DVANAJSTE URE« v verzih Ćira Ćičin-Šaina

Za sedemdeseto leto življenja in petdeseto leto literarnega udejstvovanja je izšla 1959. leta v Splitu, v založbi pododbora Matice Hrvatske, zbirka »Stihovi i proza« Ćira Ćičin-Šaina, rojenega v Vodicah pri Šibeniku, zdaj direktorja mestnega muzeja v Splitu. Avtor, ki je zastavil svoje pesniško pero v času pred balkanskimi vojnami in ga še do danes ni izpuštil iz rok, je kljub svojemu svetovljanskemu življenju — Gradec, Praga, Rim, Firence, Ljubljana, — ostal v globini zvest domačemu ambientu, ki ga je bogatil z doživetji in srečanji s humanističnimi pojavi in osebnostmi tedanje Evrope.

Razen posameznih vrstic iz dnevnika, posvečenih Ljubljani, sta v knjigi dve pesmi, ki pričata o vplivu Iga Grudna in zaslužita našo po-

seбно pozornost: pesem »Pjesniku Igu Grudnu« in pesem »U baru« s podnaslovom »Fragmenti« in posvetilom: »Pjesniku Igu Grudnu«. Prvo pesem je spesnil avtor v Splitu leta 1942 in izraža v njej zelo sugestivno tesnobo vojnega časa v pogojih okupacije, hkrati pa v pesniški viziji napoveduje »novo zoro«:

*Dvorila je Pepca iz »Dvanaeste ure«
slavno tvoje društvo starog »Kolovrata«.
Dvorila ga tačno do dvanaestoga sata.
Sad što ona radi, kad su i njoj samoj
na kapiji staroj zatvorena vrata?*

*Za vratima osta sam barokni andjel,
a pod njim netko — tko? — kao da sad grca.
Noć je na sve prave »Kolovrate« pala,
zatvorila vrata — ali nije srca.*

*Što sad Pepca dela? Što joj rade braća?
Je li se vratila s rodnijskih gora?
Poruči joj, druže: Ide nova zora,
tamo nek je čeka, i nek bude jaka!*

O navezanosti Čira Čičin-Šaina na Iga Grudna govori še zgovorneje naslednja pesem »U baru«. Videti je, da se je tiste dni leta 1942 pesnik prav zatekel pod odkrilje spominov na Iga Grudna in njegovo »društvo starog Kolovrata« in iskal v spominih rešilne nitke in moči.

Pesnik se pogovarja sam s sabo, sedeč sklonjene glave v baru, in kot v obupu nad breznom zaman išče po radiu odrešilnih besed. V misli se sreča s prijateljem iz Ljubljane in z njim modruje o času:

*... Druže iz Ljubljane,
pa otvorimo prozor na planine,*

*da vidim kako u okviru šume
ruje¹ zrcala gorskih jezera
dok lepet² krilâ tajanstvenih pera
oko njih šapće kô zov iz prašume,*

*i gorski dasi³ krošnje razbudjuju
(u mračnu gaju, bokoru⁴ za džine,
punom pticâ i mirisa planine) —
a rûj i vjetrić nov dan razdanjuju.*

V pesnitev je vključil Čiro Čičin-Šain celo osem originalnih slovenskih Grudnovih verzov. Grudnov vpliv je bil tiste dni na pesnika tolikšen,

¹ se iskré

² frfotanje

³ sape

⁴ grmovju

da ne zaznamo v njegovih pesmih le Grudnove miselnosti, ampak tudi podobnost v oblikovanju miselne in čustvene snovi. Prav gotovo je takrat pesnik prebiral »Dvanajsto uro«, ki si jo je bil prinesel s seboj iz Ljubljane.

Prva pesem ima pod črto pripombi, ki bralca informirata o pesniku Igu Grudnu in njegovi zbirki »Dvanajsta ura«:

»Z naslovom »Dvanajsta ura« je izšla v založbi »Slovenske matice« 1939. leta zbirka lirike Iga Grudna (v pričakovanju vojne in želji po boljšem svetu). Med fašistično okupacijo je bil Gruden obenem z drugimi slovenskimi rodoljubi interniran. Ena izmed njegovih simpatij, natakarica Pepca iz Ljubljane, ga je navdihnila: posvetil ji je pet pesmi (Pesmi natakarice Pepce), ki dajejo zbirki obenem z drugimi človeško topel in družbeno human pečat.«

»V stari ljubljanski krčmi, 'Pri kolovratu' je bilo med obema vojnoma društveno zbirališče ljubljanskih pisateljev, članov ljubljanskega Penkluba.«

Že površen pogled v življenjepis obeh pesnikov nam odkrije marsikako stično točko med njima in pogoje za duhovno sorodstvo, ki se je med njima tudi v resnici razvilo.

Oba sta otroka Jadranske obale: Vodice — Nabrežina. Gruden je bil le za tri leta starejši (roj. 1893), njegov oče je bil trgovec in posestnik, Šainov meščan. Oba sta študirala v tujini. Filip Kalan omenja v svojem eseju »Življenje in delo Iga Grudna«, da je »rasel med bori in trtami, med ribiči in kraškimi dekleti, med delavci iz kamnoloma. Doli v Trstu je hodil v prve šole...«, kakor Šain v Šibenik ali Split. Za oba je značilen širen razgled, ki ga daje morje, oba sta bila sinova mediterana, njegove vedrine in širjave. Kalan pravi o zrelem Grudnu: »...pravi južnjaški grande po kretnjah in nastopu, neutruden tovariš pri dolgih nočnih razgovorih, odprte glave, odprtega razgleda v svet, pravi sin svoje primorske dežele, evropski po svoji kulturi, ves ljudski po svojem čustvovanju, nemara nekoliko sentimentalen v svojem humanizmu, toda zmerom poln posmeha za drobne ničevosti dnevnega življenja — tako se je gibal na svoja zrela leta v družbi Igo Gruden, veselo otožni Nabrežinec, bivši Narcis, ljudski pevec Krasa, Goriške in Primorja, daljni sorodnik radoživega Miklavža Breugnona.«

Vpliv Grudnove poezije v verzih Čira Čičin-Šaina potrjuje besede Mateja Bora, ki pravi, da je vrednost Grudnove lirike »v iskrenosti in moči njenih doživetij, da njen patos ni nikdar potvorjen, narejen, marveč vre čist in plameneč iz vsega pesnikovega bitja. Vir njegovih vizij in spoznanj je v globini njegovega doživljanja in moč tega doživljanja daje sugestivno prepričevalnost njegovim spoznanjem in njegovim vizijam.« (Matej Bor — Vladimir Pavšič, Ljubljanski zvon 1939.)

Ni zgolj slučaj, da je oba pritegnil upor 1941—1945 in da sta se na koncu vseh čudnih vojnih poti znašla v afriškem taborišču El Šatu in sta vsak po svoje občutila in opisala doživljanje tega obdobja, po katerem sta se vrnila eden v Split, drugi v Ljubljano. Žal pa se je končala Grudnova pot že 1948. leta.

CVETKO ZAGORSKI

RAZMIŠLJANJE ZA JUTRI

Tale zapisek bi bil rad takšne narave, kakršno je bilo nekoč razmišljanje starega kmečkega gospodarja, ki je v poznojesenskem nedeljskem popoldnevu obšel vse svoje gospodarstvo, svojo zemljo, njive, gozdove, travnike in po občutku preresetal v sebi preteklost, svoje delo in možnosti za naprej, za novo pomlad. Da ne bo nesporazumov: za tisto čudovito zbranost gre, ki jo je mož doživljal na samotni poti okoli svojih njiv in iz katere so se porajali svetli in obetavni načrti.

Predmet in smisel tega razmišljanja je seveda daleč od snovi, ki je nekoč vznemirjala na zemljo navezanega moža.

Pa saj navsezadnje predmet ni bistven, važen je naš odnos do njega, odnos, ki mu lahko rečemo ljubezen, ravnodušnost, nezanimanje ali toleriranje.

V družbi ljudi različnih poklicev, raznih stopenj izobrazbe, različne starosti ali generacijske pripadnosti kaj pogosto prihaja v pogovor tudi

tema — sodobna književnost, še posebej sodobna slovenska književnost. V takih primerih slišimo take in podobne ugotovitve ali vprašanja:

Kaj pa imamo po Cankarju in Prežihu?

Kdo pa sploh bere sodobno poezijo, saj je ne razumeš?

V poklicnih gledališčih že več let niso uprizorili kakšne dobre domače igre.

Tudi v revijah nimaš kaj iskati, saj je pisano nerazumljivo in o takih rečeh, ki jih mi ne doživljamo.

V knjižnicah ljudje povprašujejo po prevodih tujih romanov Moravie, Druona, Habeja, Saganove itd., itd.

V takih načelno navrženih vprašanjih ali ugotovitvah seveda prihaja do veljave stopnja izobraženosti in zanimanja za stvar tistega, ki o predmetu razpravlja. Nedvomno pa v tako izraženih mislih odmevajo vprašanja, ki so v zraku, ki jih čuti in doživlja vsak človek po svoje v obsegu in vsebini lastnega duhovnega obzorja.

Kako naj na taka vprašanja odgovarja človek, ki se ukvarja z literaturo iz notranjega nagnjenja in si zato prevzema tudi obveznosti razlaganja, približevanja, vrednotenja, opozarjanja in usklajevanja leposlovnih vrednot, kakor pač nastajajo in ki jih potem uvrščamo v neko zapovrstje po vrednostni lestvici?

To je delo literarnih kritikov, o katerih je prav tako kot o pripovednikih, pesnikih, dramatikih in urednikih slišati razočaranja ali zavračajoče ugotovitve.

Lastnosti presojanja vrednot v človeškem bivanju ima vsak človek. Okolje in vzgoja prispevata določen delež k oblikovanju kriterijev za vsakdanje medčloveške odnose, za službena in delovna razmerja; za vrednotenje umetniških pojavov pa so gotovo potrebne še druge sestavine — od izobrazbe, vsestranske razgledanosti po zgodovini, filozofiji, do zakladnice življenjskih izkušenj in tistih sestavin v duševnosti, ki omogočajo nagnjenja, ljubezen, zavzetost za neko stvar.

O tem samo mimogrede, da je namreč vsak človek zase svoj kritik. Življenje in sožitje z ljudmi oblikujeta in brusita njegove kriterije in čut vrednotenja.

Kako je potemtakem s sodobno leposlovno ustvarjalnostjo pri nas? Najjasnejše obzorje je gotovo med pesniki. Že dolgo velja sodba, da je v slovenski književnosti najvrednejše tisto, kar imamo, česar nas ni treba biti sram — poezija. O tem zgovorno pričajo imena: Prešeren, Župančič, Kosovel, Gradnik, Kocbek itd. Samo lani je izšlo 15 knjig slovenskih pesnikov. V tem seznamu so zastopani vsi rodovi pesniških ustvarjalcev na Slovenskem in skladno z njimi stilne smeri, ki so nastajale v minulih štiridesetih letih. V prihodnjih dveh številkah boste lahko brali podrobnejše poročilo o pesniški žetvi minulega leta.

Večje težave so s pripovedništvom. Le nekaj ustvarjalcev posveča vse svoje duhovne moči pripovednemu oblikovanju in brušenju pripovednega izraza. Tudi med prozaisti so generacijsko in stilno različni ustvarjalci: od pripovednikov, ki so se že pred drugo svetovno vojno uveljavili, kot na primer Kranjec, Potrč, Kosmač, in ki so vsak po svoje skušali po vojni uskladiti svoje stilne usmeritve z novimi hudo spremenjenimi življenj-

skimi razmerami; mimo pripovedovalcev in zapisovalcev spominov na partizanska leta v bolj ali manj uspelih pripovednih enotah; do modernistov, nekakih abstraktnih pripovednikov (kolikor je v literaturi mogoče), ki bi radi odkrili zadnjo resnico o današnjem v predmete in uživanje zatopljenem človeku in o nasprotjih, ki jih porajajo mehanizacija, birokracija, totalitarizem ali pa demokracija, navideznost v upravi in skrito osebno jedro.

Za vsakogar bi lahko odkrili vrsto ugovorov in pritrditev, kot na primer: da so prvi upodabljali človeka, kakršnega bi današnja družba rada imela, ne pa takega, kot je v resnici bil; ali: da drugi opisujejo slovensko revolucionarno preteklost ločeno od splošnega življenjskega toka in da delajo mit iz partizanske preteklosti in podobno; nadalje skrajneži v modernističnem taboru prikrivajo za zapleteno in nerazumljivo fasado svojo ustvarjalno nemoč, da prikrivajo pomanjkljivo voljo vsestransko spoznavati življenje in današnje razmere, temveč vztrajajo pri svojih enostranskih spoznanjih in ugotovitvah.

Vse to in še marsikaj bi lahko ugotovili za sedanje leposlovno prizadevanje pri nas. Toda tudi to so ugotovitve, porojene bolj iz vzdušja, iz občutka, ki si ga človek ustvari, če v okviru možnosti zasleduje dogajanje sočasno.

Vsestranska analiza poveljnih literarnih vrednot in pojavov bi bila torej za več strani koristna in potrebna:

da bi oživila in izbrala resnične leposlovne vrednote;

da bi odkrila uspešnost in zgrešenost posameznih slogovnih usmeritev;

da bi pokazala, kakšne probleme sodobnega človeka je ta književnost upoštevala in prezrla, oziroma zakaj jih je prezrla;

da bi nakazala ali vsaj skušala odkriti, kako približati sodobno literaturo čim širšemu krogu odjemalcev;

da bi ocenila, kaj pomeni vse to poveljno prizadevanje v okviru in v konfrontaciji s svetovno književnostjo.

Posebna naloga take analize pa bi bila, da bi se orientirala na podrobno obravnavo leposlovja s partizansko tematiko iz vsega obdobja, odkar nastaja. Tako bi videli, kaj pravzaprav imamo na to temo in na kaj bomo morali še čakati. Analiza tega tematskega področja pa ne bi smela biti odtrgana od splošne smeri leposlovne umetnosti in zanj bi morali veljati kriteriji kot za vse literarne pojave.

Z našim razmišljanjem in delom pa bo tako kot z zamisljimi in dejnimi nekdanjega kmečkega gospodarja: prihodnja jesen mu bo povedala, kaj si je prav zamislil, kako je pri uresničevanju moral spreminjati načrte in kaj je moral primakniti in kaj odvzeti.

Če je bilo tole razmišljanje v slogu nedeljskega popoldneva, potem bomo težko čakali na ponedeljek in na pomlad.

Takrat se začne delo na polju.

FRANCE VURNIK

BELI IN ČRNOPLTI

Vodilni ameriški črnski književnik James Baldwin je nedavno izdal knjigo »PRIHODNJIČ STRELJAMO«, ki obravnava vprašanja črncev. Baldwin je eden izmed najbolj aktivnih borcev za dejansko osvoboditev črncev v Ameriki.

Način, kako so v času druge svetovne vojne ravnali s črnopoltnimi vojaki, je po mojem mnenju pomenil zanje preobrat v njihovem odnosu do Amerike. Kratko in preprosto: usahnilo je upanje, spoštovanje belopoltnih Američanov se je umaknilo pomilovanju ali celo sovraštvu.

Prelevite se v človeka, ki nosi uniformo svoje dežele, ki tvega življenje za njeno obrambo, a ga njegovi bojni tovariši in častniki kličejo »niger« ter mu nalagajo najtežja in najbolj odvratna dela, ki ve, da so belopoltni vojaki poučili Evropejce, da črnopoltni človek ni popoln človek (da bi s tem povzdignili svojo moč), ki ne sme na ples v vojaške klube iste dni kot beli vojaki, ki se ne sme odžejati v isti točilnici kot belopoltni človek; ki gleda, kako beli Američan bolj človeško ravna z nemškim vojnimi ujetniki, z večjim človeškim dostojanstvom, kakor so kdajkoli ravnali z njim... In ki je končno, kot ljudsko bitje, mnogo bolj svoboden v tuji deželi, kakor je kdajkoli bil v svoji domovini.

Domovina! Ta beseda je dobila obupen, zlovesč prizvok. Si lahko predstavljate, kaj se dogaja temu državljanu, ko se po vsem, kar je preстал, vrne v domovino in začne iskati delo ali stanovanje? Skušajte se voziti v segregiranih avtobusih, gledati z njegovimi očmi napise BELI in ČRNI, zlasti še napise BELE DAME in ČRNE ŽENSKES... Po dolgotrajnem iskanju zve, da mora na delo še počakati...

Ameriški črnopoltni človek je edinstveno bitje... Vsak ameriški črnc nosi ime, ki je nekoč pripadalo belcu, čigar last je bil. Meni je ime Bald-

win, ker sem bil iz svojega afriškega plemena ugrabljen in prodan belemu kristjanu Baldwinu, ki me je zaslužnil. Sem zakoniti potomec sužnjev v beli protestantski deželi. Ameriški črncci so ugrabljeni pogani, katere so prodali kot živali in s katerimi so tako tudi ravnali. Ameriška ustava jih je priznala kot ljudi, ki so komaj »tri petine človeka« in ki nimajo — po Dredu Scottu — nobenih pravic, ki bi jih bil beli človek dolžan spoštovati. In danes, sto let po naši tehnični emancipaciji smo še vedno — z izjemo morda ameriških Indijancev — najmanj vredno bitje v svoji lastni deželi. Opisi brutalnosti, s kakršno se v Ameriki znašajo nad črncci, niso prav nič pretirani, pa čeprav belci to neradi slišijo. Spočetka črnci preprosto ne more doumeti, da belci lahko tako ravnajo z njim; ne ve, kaj je zakrivil, s čim je to zaslužil. Ko dojamemo, da tako ravnanje ni v neposredni zvezi z neko njegovo krivdo, da je zgolj poskus belega človeka, da bi ga uničil čisto brez razloga, je pač razumljivo, da vidi v belem človeku hudiča.

Ni nobenih možnosti, da bi se položaj črnopoltnih prebivalcev Amerike bistveno spremenil brez korenitih in pomembnih sprememb v ameriški politični in družbeni strukturi. Jasno pa je, da si belopoltni Američani teh sprememb ne želijo, saj niso niti sposobni, da bi si jih zamislili. Poleg tega — črnopoltni človek ne verjame več v dobro voljo belih Američanov, če je kdajkoli sploh verjel vanjo. Belopoltni Američani se motijo, če mislijo, da so črnopoltni prebivalci kdaj sploh pomislili, da bi jim belci karkoli »dali«. Sicer pa je pojav, da ljudje kaj dajo, nasploh zelo redek pojav. Večina ljudi skrbno čuva svoje in zamišljajo si, da čuvajo sebe in tisto, kar predstavljajo. Človek ne more dati sploh nič, ne da bi dal tudi sebe, to je, ne da bi pri tem izpostavil tudi sebe. Če človek ne more tvegati, potem je nesposoben, da bi dal karkoli. In končno — svoboda se daje samo tako, da nekoga osvobodíš. V primeru črnega človeka ameriška republika ni bila nikoli na taki stopnji zrelosti, da bi ga lahko osvobodila. Beli Američani so se bolj ali manj zadovoljevali s simboličnimi gestami. Zelo so na primer ponosni na odlok vrhovnega sodišča iz leta 1954, s katerim je segregacija na šolah postavljena izven zakona. Kljub številnim dogodkom, ki so v kričečem protislovju s tem odlokom in ki dokazujejo, da segregacija še zdaleč ni odpravljena, mislijo, da se ta odlok dejansko tudi izvaja in da je, kakor pravijo, znak napredka. Morebiti. Vse je odvisno od tega, kako človek pojmuje besedo napredek. Večina črnopoltnih ljudi, ki jih poznam, ne verjame, da bi bila ta velika koncepcija zmagala, če ne bi bilo hladne vojne, če se Afrika ne bi politično prebujala in se osvobajala kolonializma in če je iz političnih razlogov ne bi bili prisiljeni snubiti potomci njenih nekdanjih gospodarjev. Če bi odlok iz leta 1954 narekovali človekoljubnost in pravicoljubnost, bi ga bili prav gotovo izdali prej. In če ne bi bilo sedanjega razmerja sil v naši deželi, bi ga najbrž ne bili nikoli izdali.

Morda bo gornje zazvenelo preostro in nehvaležno v nekem smislu. Vendar pa bi dejstva, na katerih temeljijo te trditve, težko izpodbili. Osebnost sem prepričan, da so neizpodbitna. Vsekakor se pri reševanju stvarnih problemov ne moremo oslanjati na ravnodušno in slučajno ame-

riško dobronamernost. Problemi so se reševali — kadar so se pač reševali — iz same potrebe, a potreba pomeni — vsaj v političnem smislu — koncesije, ki se dajejo zato, da ostaneš na površju. Bodi to dejstvo ali ne, to je edino, v kar črnopolti ljudje vsega sveta, vključno ameriški, resnično verjamejo.

Belopolti Američani, kakor sicer tudi belopolti narodi v drugih državah so prepričani, da imajo neko duhovno vrednoto, ki je črnopoltemu človeku potrebna ali si jo ta vsaj želi. Ta domena, ki na primer vpliva tako, da je rešitev vprašanja črnopoltega človeka odvisna od naglice, s katero slednji sprejema in usvaja norme belopoltega, se zrcali na najrazličnejše načine — od prepričevanja Boba Kennedyja, da bo morda čez štirideset let Amerika volila črnopoltega predsednika, do žalostnega tona pristrčne čestitke, s katero se mnogi liberalci obračajo na Črnce. Žal je dokazovanje te vrednote zapleten postopek. Prav gotovo ni v javnem in zasebnem življenju belega človeka veliko stvari, ki bi jih bilo vredno posnemati. Belci se tega še predobro zavedajo. Kaj naj človek spoštuje — da ne govorim o osvajanju — vrednote nekega naroda, ki niti na enem področju ne živi tako kakor pravi, da živi, ali kakor trdi, da bi moral živeti? Ne morem se sprijazniti z mislijo, da bi se štiristoletno trpljenje ameriškega črnca nehalo zgolj s privzemom sedanje stopnje ameriške civilizacije. Nihče me ne more prepričati, da je pametno rešiti se afriškega vrača, če se po drugi strani od mene pričakuje, da postanem odvisen od ameriškega psihiatra, ki naj bi mi pomagal razvozlati moja notranja protislovja in omiliti puščavo mojega življenja. To je kupčija, v katero se ne bi rad zapletal.

Edino, kar imajo belopolti ljudje in bi nam lahko koristilo, ali pa bi si to lahko želeli, je moč. Toda nihče ni večno močan. Belih ljudi ne moremo v celoti jemati za vzor, po katerem naj živimo. Beli človek sam nujno potrebuje nove norme, ki naj bi ga osvobodile zmede, v kateri se nahaja in mu vrnila sposobnost občevanja z globinami njegovega lastnega bitja.

Ponavljam — cena osvoboditve belega človeka je osvoboditev črnega in to popolna osvoboditev povsod — v mestih, naseljih, pred zakonom, v duhovnem svetu. Zakaj bi se na primer — zlasti če tako dobro poznam družino — želel oženiti z vašo sestro? To bi težko povedal, toda vaša sestra in jaz imava polno pravico, da se poročiva, če si tega želiva, in nihče nima pravice, da bi nama to branil. Če me ona ne more dvigniti na njeno stopnjo, jo morebiti jaz lahko dvignem na svojo.

Preteklost črnega človeka je preteklost ječe, ognja, mučenja, kastriranja, pobijanja otrok, posiljevanja, smrti in ponižanja, večnega strahu, ki gre do kosti; dvomov, če je vreden, da živi, ko vendar vsi okrog njega to zanikajo; žalosti zaradi žene, otrok in sorodnikov, katerim je potrebna njegova zaščita, a jim je on ne more dati; je preteklost gneva in mržnje in ubijanja, mržnje do belcev, ki je bila tako globoka, da se je često obračala proti njemu samemu in uničevala v njem vso ljubezen, vse zaupanje, vso radost. Ta preteklost, ta nenehna borba, da se doseže, dokaže

in potrdi človeška osebnost, človekovo dostojanstvo, je kljub vsem svojim grozotam tudi nekaj čudovitega. Ne bi rad zašel v sentimentalnost, ko gre za trpljenje, toda ljudje, ki ne znajo trpeti, ne morejo nikoli odrasti, ne morejo nikoli spoznati svoje biti.

Tako je življenje, take so izkušnje črnopoltnih generacij in to nam pomaga, da razumemo, kako so vzdržale in kako jim je uspelo vzgojiti otroke predšolske dobe, ki so se skozi sovražno gomilo prebijali do šole. Potrebna je velika sila in velika zvijačnost pri nenehnem napadanju močnejše brezčutne trdnjave bele premoči; potrebna je duhovna širina, da ne vračaš sovraštva s sovraštvom sovražniku, čigar peta tlači tvoje prsi; potrebno je še večje čudo razumevanja in velikodušnosti, da otrokom ne vcepljaš mržnje. Črnopolta mladina obeh spolov, ki se danes upira množicam, izhaja iz daleč nazaj segajočega rodu aristokratov, edinih resničnih aristokratov, ki jih je ta dežela kdajkoli dala. Pravim »ta dežela«, kajti oni pripadajo njej. Iz skale bele premoči so izklesali kamen svoje individualnosti. Globoko spoštujem nepoznano vojsko črnih ljudi, ki so se plazili po stranskih ulicah in vstopali pri zadnjih vratih, govoreč »da, gospod« in »da, gospa«, da bi dobili nove knjige in novo streho za šolsko poslopje, nov kemični laboratorij, večje število postelj za internate, več internatov. Niso radi govorili »da, gospod« in »da, gospa«, toda deželi se prav nič ni mudilo v izobraževanju črnopoltnih prebivalcev, zato so potlačili svoj ponos, da bi dosegli cilj, ki je bil pred njimi.

Mi ne smemo ponavljati evropske zmote in predpostavljati, da so bili zaradi velikih razlik v položaju, obnašanju in pojmovanju stvari med črnici in belci slednji rasno vzvišeni. Ponosen sem na črne ljudi, ne zaradi barve njihove polti, temveč zaradi njihove inteligence, njihove duhovne sile in njihove lepote. Tudi dežela bi lahko bila ponosna nanje, a na žalost mnogi v tej deželi niti ne vedo, da črnici obstajajo. Razlog je jazen: poznavanje vloge, ki so jo črnopolti prebivalci odigrali in jo še igrajo v ameriškem življenju, bi Američanom več povedalo o Ameriki, kot si sploh želijo vedeti. Ameriški črnci ima veliko prednost: nikoli ni verjel v zbirko mitov, na katere so beli Američani tako ponosni, tj., da so vsi njihovi predniki bili heroji, ki so ljubili svobodo; da so se rodili v najmočnejši deželi, ki jo je svet kdajkoli poznal; da so Američani neustrašeni v boju in modri v miru; da so vedno častno ravnali z Mehikanci in Indijanci ter drugimi sosedi ali podrejenimi; da so ameriški moški najbolj odkriti in najbolj možati na svetu, da so ameriške žene vzor vsem ostalim.

Črnici vedo o belih Američanih mnogo več. Lahko bi celo rekli, da vedo o belih Američanih tisto, kar starši — vsekakor pa matere — vedo o svojih otrocih in da je njihov odnos do belih Američanov zelo pogosto odnos staršev do svojih otrok. Morebiti bi prav ta odnos, ki je ostal kljub temu, kar vedo in kar so morali pretrpeti, lahko pojasnil, zakaj so črnopoltni ljudje do nedavnega sebi dopuščali tako malo sovraštva do belopoltnih Američanov.

(Prevedla Jasna Kosmina)

KATJA ŠPUR:

PRI

MATERI

Mati je razprostrla roke in bilo je, kakor da segajo čez hribe daleč naokrog, nasmehnila se je, in kakor da je sončni svit pozlatil ne samo vrhove gora, temveč je obsijal vso pokrajino: segel je v gozdove, v globeli in v globače, v vse kotanje od hriba do hriba in iz doline v dolino.

Iz materinih oči je sijala ljubezen, na njeni široki dlani je ležal kruh.

Postala je mati za deset, sto drugih mater. Vsi, ki so legli na seno v njeni domačiji in vzeli kruha z njene dlani, so ji rekli »Mati«.

*

Mati je dobila v tistih nemirnih dneh, v velikem dogajanju tistega časa posebno nalogo.

Domačija je stala ob poti, ki ni bila zarisana na nobenem zemljevidu; niso je gradili inženirji, načrtana je bila brez lopat in valjarjev; bila je tajna pot z Dolenjske v Prekmurje. Šla je tik ob materini domačiji, in tisti, ki so hodili po njej — največkrat ponoči — so prihajali tako tiho, da je mati bolj uganila, kakor slišala stopinje pod oknom, preden se je oglašilo trkanje. Tedaj se je neslišno dvignila in stopila k oknu. Oglašali so se ji z gesli, mati pa je odrivala zapah na vratih, prižigala sveče in ponujala svojo dlan s kruhom. Vsi, ki so tako prihajali k njej, so imeli posebno ime: kurirji. Poznalo se jim je, da prihajajo od daleč s svojimi torbicami na ramenih in da je pot nevarna. Vsi so bili njeni sinovi, ona pa je imela za vse eno samo, najdražje vseh imen: Mati.

Naloga, ki so jo bili dali materi, je bila prav tako pomebna, kot so bile pomembne vse druge naloge v tisti veliki borbi malega naroda: mesila je testo za kruh.

Domačija je bila velika in premožna. Pozno zvečer je mati napolnila nečke z dobro rženo moko in je začela mesiti. Medtem sta njena sinova skrivaj prihajala domov, da sta nakrmila živino in opravila dela, ki jih hlapčič ni zmoget; ali pa sta, če so koga čakali, ležala oblečena in obuta na senu; pogosto pa sta odhajala z drugimi tovariši v hosto. S seboj so vzeli lopate in sekire, da so globoko v hosti kopali bunkerje. Mati pa je s svojimi zdravimi in krepkimi rokami mesila testo. Čelo se ji je orosilo. Hlapčič ji je bil nanosil drv, da je zanetila velik ogenj v krušni peči. Iz testa je napravila deset hlebov, ko so dovolj vzhajali, pa je drugega za drugim vsajala v peč.

Ob jutranjem svitu je deset hlebov kruha prijetno dišalo po vsej hiši. Potem so prišli sinovi in odnesli nekaj kruha v hosto. Prihajali so kurirji, prišle so patrolje, mati pa je rezala hleb za hlebom in je s smehljajem na obrazu gledala, kako si z njim tešijo lakoto in kako ga mlade roke spravljajo v torbo, tlačijo v žepe ali za srajco in bluzo. Vsi so ji govorili:

»Mati, vaš kruh je najboljši, tako dobrega nikjer ne jedo.«
Zvečer pa je mati znova napolnila nečke z moko.

*

Sovražnik je bil povsod naokrog.

Materina domačija pod Padeškim vrhom, samotna in odročna, skoraj docela skrita med smrekovimi gozdovi še ni videla Nemca. Kakor da tukaj ni vojne, ali pa je ni zato, ker mati bedi nad vso okolico; od njene čuječnosti so odvisna življenja njenih sinov — teh, ki jih je bila rodila sama, pa tudi vseh tistih, ki so jih rodile druge matere.

Velikokrat je šla samotna ženska z jerbasom na glavi po slabo shojenih poteh proti hosti. Šla je bosa, če je bilo poletje, ali zavita v volneno ruto, če je bila zima. To je bila mati. Nesla je hrano sinovom, kadar niso mogli sami do nje.

Materina domačija je dobila novo ime: Pri materi. Včerajšnje je bilo izbrisano. Tisti, ki so prihajali k njej prvič, niso spraševali po prejšnjem imenu, vedeli so, da so prišli k materi.

*

V tej pomladi, tretji v vojni, so se sovražne patrolje, kakor hudourni potoki, narasli po deževju, razlivali po zaselkih in do samotnih kmetij. Razlezele so se povsod nad Koritnim in Kunigundo, v marcu so se priti-hotapile pod Padeški vrh, tja do Koroške vasi in našle pot tudi do samotne domačije med smrekovimi gozdovi.

Nemci so težko izgovarjali slovensko ime Črešnar. Imena: Pri materi, niso poznali.

Bil je deveti marec, zgodaj dopoldne. Mati ni bila sama doma. V izbi je sedel sin na topli krušni peči in se sušil. Mati je bila v kuhinji. Med izbo in kuhinjo je bila veža. Tu, na vežna vrata je nenadoma potrkalo. Mati in sin sta pomislila, da trkajo tovariši in se nista vznemirila. Tisti, ki je bil potrkal, pa je stopil v vežo in odprl vrata v izbo. Bil je gestapovec. Nemec in sin sta se osuplo zastrmela drug v drugega. Prvi je imel v rokah puško, drugi je bil golorok in bos.

Sin je skoraj naglas pomislil tisto, kar je bilo v tem trenutku zanj najbolj važno: »Živega me ne boš dobil, Švaba.«

Nemec si je opomogel od presenečenja in je ostro spregovoril:

»Kdo ste? Wie hiessen Sie?«

Sin se je napravil, kakor da ni razumel vprašanja. Ko pa je Nemec zavpil: »Obujte se! Gremo!« je ubogljivo skočil s peči. Na nogah je imel samo nogavice. Ozrl se je proti peči in rekel: »Tam so čevlji.«

Nemec se je odmaknil s praga. Tedaj je skočil iz veže pes in se z laježem zapodil v Nemca. Sin je brž prijel psa in rekel po nemško: »Pazite se! Grize!«

Pograbil je psa, odprl kuhinjska vrata in ga tresčil na dvorišče, hkrati pa je tudi sam skočil za njim. Mati je ves ta čas stala ob kaminu; zdaj je neslišno zaprla vrata za sinom.

Pretekla je minuta, Nemec se je vznemiril: »Kam je šel?« je nezaupljivo vprašal.

»Obleči se,« je mirno rekla mati.

Zdaj je prišel njen čas, čas prave vojne. Lahko je bilo mesiti testo in vsajati kruh v peč. Lahko je bilo rezati hlebe in jih deliti. Vse tisto še ni bila vojna. Zdaj pa je bila vojna tu, pred materjo, z obrazom gestapovca, temna cev puške, uperjene vanjo.

Še vedno je stala ob kaminu, vzravnan in mirna; malo prej je držala v rokah burklje, zdaj pa so ji roke prazne visele ob telesu. Gledala je mimo Nemca in je zbirala v sebi moč za tisto, kar bo prišlo.

Njen sin teče po podstenju proti skednju, bos po snegu... Hosta je takoj onkraj skednja...

Nemec ni čakal več kakor minuto ali dve. Nenadoma se je srepo ozrl naokoli, stopil v kuhinjo, sunil mater od vrat in jih odprl. Pred njim je bilo dvorišče, polno snega, onkraj skednja teče begunec, samo še kakšnih petdeset metrov ima do hoste.

Dvignil je puško, pomeril in zavpil »Halt!«

Krogla je zasikala mimo sinovega ušesa; spodrsnilo mu je, da je padel. Nemec je mislil, da ga je zadel in ni drugič pomeril.

Mati je stala kakor okamenela. Njene oči so zdaj izgubile milino ljubezni; dobile so trd lesk volje, ki ukazuje vsemu okoli sebe. Roke so ji visele ob telesu, napete kot strune.

Videla je, kako je sin padel — in se pobral. Pogled ji je postal trd in ukazujoč, kakor, da ga hoče prisiliti, naj teče hitreje navzdol po grapi, po potoku naprej proti hosti.

Nemec je naglo tekel za beguncem. Tedaj je hosta kakor dobra mati iztegnila roke proti njenemu sinu.

Nemec se je vračal.

Mati je spet zadihala. Z ljubečim pogledom je pobožala hosto-rešiteljico. Spet je stala tam, kakor iz kamna in njen negibni lik je govoril:

»Skovali ste si silno orožje, dovolj močno, da ste podjarmili dežele in narode. Orožja, ki bi z njim zlomili mater, pa nimate.«

Nemec je, ne meneč se za mater, šel okoli hiše in mati je šele zdaj zagledala pred vežnimi vrati drugega Nemca in ta je ves čas stražil uklenjenega jetnika. Mati ga je spoznala in vztrepetala: bil je iz Božjega, dva brata so mu bili že ustrelili.

Vsi trije so se zdaj obrnili nazaj proti vasi.

*

Mati se je vrnila k delu. Njen sin se je rešil, obvestil bo druge in ta dan ne bo nikogar k hiši. Sama pa mora ostati, hiša je njeno stražarsko mesto, postojanka, ki jo mora varovati tudi za ceno svojega življenja.

Še pred večerom se je sin prikradel v hišo, da je nakrmil živino in se pogovoril z materjo. Pripovedoval ji je, da se je rešil po potoku; tam spodaj ni več snega in Nemec je bil izgubil sled za njim. Verjetno pa bodo spet prišli...

Tudi mati je verjela, da se bodo vrnili. Dala je sinu živeža, sam si je vzel obleko in šel v noč.

Zdaj je bila mati spet sama. Samo hlapčič je spal v čumnati in pes je bedel na dvorišču.

Mati je na pol spala, na pol bedela; ni ugibala, kaj bo jutri, za njo je bil težak dan, ki se je dobro iztekel. Noč je bila tiha in mirna, samo v vrhovih smrek je lahno šumel veter.

*

Prišli so v zgodnjem dopoldnevu, do zob oboroženi, močna patrolja v sivih vojaških oblekah.

Mati jim je odprla. Sunili so jo s praga in se razlezli po hiši s puškami, pripravljenimi za strel. S svojimi okovanimi škornji so trdo stopali po hiši, snemali s sten slike in jih trgali iz okvirjev; s postelj so pometali blazine in jih razparali; lomili so pohištvo: stopali so k materi in jo s pestmi bili v obraz. Suvali so jo, da je padala in se težko pobirala s tal. Molili so ji svoje trde pesti pred obraz in kričali:

»Kje so banditi?«

Mati jih je molče gledala in poslušala. Kdaj pa kdaj je dvignila roko do obraza, da si je popravila skuštrane lase in si obrisala kri z ustnic. Kakor pijana se je opotekala do mize, do peči ali do stene, ko so jo suvali.

Ni zastokala. Oči so ji bile suhe, ustnice stisnjene. Dihala je globoko. Ni trenila z očmi, ko so ji nastavljali cevi pušk na prsi. Tako se je mati goloroka, oborožena samo z brezmejno materinsko ljubeznijo, bojevala s sovražno patroljo. Lahko je ubiti mater — pet ali šest moških prav lahko ubije eno samo neoboroženo žensko; vendar cela sovražnikova vojska ne bi mogla prisiliti matere, da bi spregovorila.

Nazadnje je patrolja izprevidela, da sama ne more opraviti z materjo. Tedaj so jo vlekli na višje poveljstvo v Oplotnico.

Tam je bila cela vojska policije. Z mrzlimi očmi so prebadali mater, zdravo in krepko kmečko ženo. Nekaj je bilo v njej, česar ni bilo mogoče otipati ali opisati, a človek je to dobro čutil. Bilo je, kakor da mati z vsem svojim bitjem izžareva neuničljivo moč življenja.

Zemljo lahko poteptaš z gosenicami tanka, lahko jo razbrazdaš s topovskimi krogli, uničiti pa je ne moreš. Tako neuničljiva je bila mati.

Odvedli so jo v poveljnikovo pisarno. Tu so jo zelo ljubeznivo vprašali, kje sta njena sinova. Odgovorila jim je z vprašanjem:

»Kako naj jaz vem? Otroci ne povedo materi, kod hodijo.«

Niso se razjezili. Še vedno so govorili z njo na moč ljubeznivo:

»Hočemo dobro vam in vašima sinovoma. Poiščite ju in jima povejte, da bo eden izmed obeh lahko ostal doma in skrbel za posestvo, drugi pa naj se vpiše v vermanšaft. Tako bo za vse dobro.«

Ni jim odgovorila.

Bili so zelo potrpežljivi in so ji rekli: »Pojdite zdaj domov, pogovorite se s sinovoma. Želimo dobro vam in njima.«

Mati in hlapčič sta ves dan delala, da sta za silo pospravila po hiši. Materin obraz je bil ves marogast od udarcev. Odkar je bila odrasla otroškim letom, je ni nikoli nihče udaril. Zdaj je bila na vso moč začudena, da je ta vojska takšna, — da lahko zdravi moški po mili volji pretepajo žensko — celo žensko, ki je rodila otroke. O takšni vojski ni bila še nikoli nič slišala.

Zvečer sta se prikradla v hišo sinova. Pogledala sta mater in nakrmila živino. Nato sta vzela hrano in spet izginila. Ni jima bilo lahko oditi in pustiti mater samo brez varstva. Vendar sta upala, da ji kaj hujšega ne bodo prizadejali, sama pa se v hosti ne borita samo za svojo, ampak tudi za vse druge matere.

Mati ni smela oditi. Hiša je bila njena postojanka; zdaj se niso več samo drugi borili zanjo, zdaj se je na tem samotnem kraju tudi sama borila za druge.

*

Naslednji dan so spet prišli. Ista, do zob oborožena patrolja sovražnikov. Kakor razjarjeni psi so popadli mater, ko so videli, da sinov ni doma. Vrgli so jo na tla, jo bili in brcali z okovanimi škornji.

Mati ni zastokala. Zaprla je oči, da bi jih obvarovala pred udarci. Pod njo so bila dobra tla izbe. Njena sinova sta v hosti, na varnem. Vsi njeni sinovi so tam; iz dobro postavljenih zased streljajo na sovražnika, prenašajo povelja, mimo njene domačije teče skrivna pot — in koliko je takšnih poti po vsej deželi! Mati pa ne bo izdala ne imen, ne skrivališč!

Nezavestno so jo pustili na tleh, do krvi so pretepli tudi hlapčiča in odšli.

Mati se je vsa polomljena prebudila iz omedlevice, se zavlekla do vode, da se je umila in odžejala, potem pa je legla, da bi se odpočila.

Naslednjega dne so jo našli v postelji. Razočarani, da tudi zdaj ni sinov, so se znova vrgli na mater. Bili so jo s pestmi in puškinimi kopiti, vendar je niso smeli ubiti. Morali so jo še pustiti živo, kajti le živa je bila lahko vaba sinovoma; prej ali slej jo bosta prišla pogledat in tedaj ju bodo prijeli.

Postelja je bila vsa krvava, ko je patrolja odšla. Mati si je za silo obvezala rane, obležala in zbirala moči za nova mučenja.

Prihajali so jutro za jutrom, ves teden, oprezovali za sinovoma in napadali mater, zlivali nanjo svoj žolč in jo počasi ubijali.

Vendar je niso ubili. Nekega jutra jih ni bilo več. Prišla pa sta sinova, prinesla sta dobre novice, da se je sovražnik umaknil. Ljubeče sta dvignila mater in ji povezala rane. Mnogo dni je ležala, po malem pa se ji je zdravje začelo spet vrčati. Vojna ni bila še končana, morda se bo sovražnik spet vrnil pod Padeški vrh. Mati pa je zdaj spet polnila nečke z dobro rženo moko, mesila testo in odpirala vrata, ko so prihajali trkat na okna, ali pa so čez dan ležali oblečeni in obuti na senu, da bi se odpočili od dolge poti. Mati je spet stopala na prag, ko so odhajali od nje: razprostrla je svoje roke in bilo je, kakor da segajo čez hribe daleč naokrog...

Iz njenih oči je sijala ljubezen, na njeni dlani je ležal kruh.

PESMI ŠTIRIH

SODOBNIH RUSKIH PESNIKOV

Poslovenil
Tone Pavček

David Samojlov:

ZDAJ SEM POSTAL ODVISEN OD VREMENA

*Zdaj sem postal odvisen od vremena,
kot so mi nekdaj vladale strasti.
Kosti nespečnost, trganje in revma
spominjajo pohode vojnih dni.*

*Bolijo v križu lodviška močvirja
in mginski mraz pohabil je rokó
in drobec s Sklobskega nogó vznemirja,
a nekaj globlje vame je zašlo.*

*In zbuja in utruja, kadar spimo,
in muči vztrajno brez sledi ves čas
in že nič več ne poletava mimo,
a kakor kroglja že zadeva v nas...*

Jevgenij Vinokurov:

PESMIM SVOJIM SLUŽIM

*Pesmim svojim služim. Pred njimi mirno
kakor vojak stojim. Kako drhtim
pred njihovim pogledom! Od mladosti verno
do danes zanje, svojeglavneže, živim.
Kje je sočutje? Milost? Uro morebiti
sem srečen bil! Moj mir? Pokoj?
Nemalokrat so znale me zbuditi
iz sna!*

*Tako kot one, kličejo le v boj!
Zvest sem jim v vsem. V življenju. In v ljubezni.
V pekel me spravijo. Pregarjajo, dokler sem živ.
A ob smrti jim zahlipam:*

*Odpustite, pesmi,
če sem pred vami bil kdajkoli kriv.*

Jevgenij Vinokurov:

SOLZICE

*Brez čevljev,
v strgani opravi
mrliča pomnim sred polja.
Solzic krvavih mu ob glavi
je nema množica cvetá.*

*Negiben ležal,
zrl v nebó je,
od kod nanj jastreb prileti.
A »Nada«
vrezano bíló je
na roki, hladni, brez krvi.*

Andrej Voznesenski:

ANTISVETOVI
(Ironično filozofski zapis)

Poznam sosedu Hudobivnika,
je knjigovodja barve pivnika,
kot zračne kroglice pa njegovi
goré nad njim
 antisvetovi
in v njih, čarovniški ko demon,
vsemirju vlada, ga ravna
Ahudobivnik, akademik
in Lollobrigide treplja.

Vendár oči Ahudobivnika
v snu zro privide barve pivnika.

Naj svet antisvetov živi!
Fantasti sredi bedarij.

Brez norih ne biló bi umov.
in ne oaz brez Karakumov.*
Ni žensk,
 so zgolj antimožjé.
V gozdovih antistroji rjove.
Je zemlje sol. In zemlje smet.
In sokol od kače je zadet.

Rad svoje kritike imam.
Med njimi enemu vrh ram
se gola in vonjava
svetlika antiglava.
... Spim. Okni odprti, nezakriti.
A meteor svisti nekje
in stolpnice

 ko stalaktiti

* puščava v Aziji

s trebuha globusa vise.
In pod meno
 navzdol z glavó
in z vilicami zasajen v zemljó
ko ljub metulj, neprizadet,
živi moj mali
 antisvet!

Čemu na nočnih se mostovih
srečujejo antisvetovi

in le čemu potem sedita
ter v televizor vkup strmita?

Ne znata niti fraz navadnih,
njun prvi stik je hkrati zadnji.

Sedita, kot ne spodobi se ljudem,
— da bi se mučila potem —

in ušesa rdečkasta rde
kot da metulji tam sede...

... Znan lektor mi dejal je včeraj:
»Antisvetovi — prazna bera!«
V polsnu se obračam. Skoraj menim,
da prav ima učeni ded.

Moj muc ko radijski sprejemnik
lovi z zelenim očesom svet.

Jevgenij Jevtušenko:

HUMOR

Carji,
 imperatorji
 in kralji,
vladarji zemlje vse,
paradam so poveljevali,
vendar humorju
 ne!
K žlahtnim lastnikom palač,
v lenarjenju skrbno vzgojenim,
prihajal Ezop je berač
in na mah so bili nebogljeni.
Po hišah,
 kjer svetohlinstvo pustilo
sled je svojih slabotnih kontur,
Hodža Nasredin
 plehkost
 zbijal je s silo
šale
 kot s šahovnice gručo figur!

Hoteli

humor

so kupiti,
toda denar mu ni kos!

Hoteli

humor

so ubiti,
pa pomoli
jim figo
pod nos!

Boriti se z njim,

je težko, negotovo.

Na smrt ga obsodi sodnik,
odsekano glavo njegovo
ujame na kopje krvnik,
a komaj beračev piščali
svojo povest zapoje,
že »Tukaj sem!«

zvonko se šali

in pleše pogumno, noro.

V revni ponošeni suknjici,
s povešeno glavo,

kot da se kesa,

prijet

kot zločinec politični

se na morišče

poda.

Od vdanosti v dve gube leze,
pripravljen je leči v zemljo,
a naenkrat

iz suknjice

zleze,

z rokami zamahne

in — hohohoho!

Humor

so zapirali

v ječe,

pa bilo je vseeno zaman:
skoz stene, rešetke bodeče
je uhažal na dan.
Odkašljajoč prehlajeno
se ko navaden soldat
je korakal

s popevko nenarejeno

Zimsko palačo ugnat.

Mračnih pogledov navajen,
a to mu ne jemlje osti,
humor

s humorjem igraje

včasih še nase motri.

Nesmrti je.

Spreten, okreten

pojde čez vse

in preko vsega.

Torej —

slava humorju!

On vzor je

pokonci moža.

Bibliografija

Dušan Bole: Razvoj delavskega gibanja do prve svetovne vojne. Izdala Cankarjeva založba v zbirki Delavske univerze. I. ciklus: Delavsko gibanje, I. del. Ljubljana 1963. Strani 150. Cena 500 din za broširan izvod.

*

Milan Bajec: Proizvodnja, zarade, cene. Dokumenti današnjice. Nova serija. Sedma sila, Beograd 1963. Strani 64; cena za broširan izvod 80 din.

*

Prvo i drugo zasedanje AVNOJ 26. i 27. novembra u Bihaću. 29. i 30. novembra u Jajcu. Opštu redakciju I. izdanja izvršio Moša Pijade. Prikupio, sastavio i sredio za štampu: Slobodan Nešović. Političko-memoarska biblioteka. — Izdala založba Stvarnost, Zagreb 1963. Zunanja oprema: Živko Haramija. Z ilustracijami med besedilom 372 strani. Cena knjige, vezane v platno 3500 din.

Milivoje Kovačević: Od AVNOJ-a do novog ustava. Dokumentacija današnjice. Nova serija. Sedma sila. Beograd 1963. Cena za broširan izvod 80 din.

*

Zoran Lakić - Radoje Pajović - Gojko Vukmanović: Narodno oslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941—1945. Hronologija događaja. Istorijski institut SR Crne Gore. Titograd 1963. 764 strani. Cena knjige, vezane v polplatno, 2500 din.

*

Vlada Zečević: U noći susret. Memoari iz partizanskih dana 1941—1942 godine. Vojno delo, Beograd 1963. 177 strani.

*

Miško Kranjec: Za svetlimi obzorji. Roman v štirih knjigah. Druga knjiga: Bele so vse poti. I. del. Izdala Državna založba Slovenije. Opremil Marijan Rupar. 619 strani.

*

Prežihov Voranc: Samorastniki. Novela. Izredna izdaja. Mladinska knjiga, zbirka Levstikov hram. Opremil Dušan Osredkar. Fotografije v knjigi po filmu, ki ga je posnel Triglav film; 103 strani s slikovnimi prilogami iz filma Samorastniki. Cena knjige, vezane v platno, 1500 dinarjev.

*

Kristina Brenkova: Dolga pot. Založil zavod Borec. Oprema in risbe Ivo Šubic. Ljubljana 1963. 32 strani. Cena knjige, vezane, 550 din.

*

Stanka Vilhar: Sence pod Matajurjem. Roman. Izdala založba Lipa v Kopru. — Opremil Apollonio Zvert. 399 strani. Cena knjige, vezane v platno 1650 din. — Delo nagrajeno s Kajuhovo nagrado zavoda Borec za leto 1963.

OBVESTILO NAROČNIKOM!

V marcu in aprilu bomo poslali vsem naročnikom revije položnice za poravnavo naročnine za leto 1964.

Naročnina znaša 1000 dinarjev, pobirali jo bodo pismonoše.

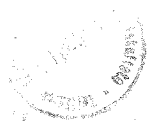
Naročnike prosimo, da morebitne spremembe naslovov napišejo na položnice.

Uprava revije Borec

KAREL GRABELJŠEK:

Dva sta ostala

D2643

To ni zgodba, ki jo pisatelj samo v sebi doživi, to je resničen dogodek. Pripovedoval nam ga je Strnad. Da, Strnad je bilo njegovo partizansko ime. Lahko bi povedal tudi njegovo pravo ime, a kaj je imelo pri tem dogodku opraviti njegovo pravo ime? Tistikrat je bil samo Strnad.

Smehljaj se je, ko nam je pripovedoval, in jaz sem se vprašal: Zakaj se smehlja? V tem, kar nam pripoveduje, ni nič veselega, morebiti samo to, da se je zgodilo pred leti in da je ostal živ. Nikoli ne morem poslušati z vso zavestjo, poslušam in razglabljam. Zato ne jamčim za vsako besedo, da jo je Strnad res tako povedal. Gotovo bo v tem pisanju tudi nekaj mojih besed, a dogodek bo v vseh podrobnostih tako opisan, kakor ga je Strnad doživel in nam ga je tistikrat pripovedoval.

»Sedem nas je bilo, ko so nas napadli, midva z Žanom in še pet drugih. Prej so bili z nami še gospodar, gospodinja in fant, ob napadu pa so se ti trije zgubili, kakor da so se v zemljo vdrli.

Hiša je stala sama zase, na robu gozda. Z Žanom sva bila utrujena, odpočitek bi nama dobro del. Ko sva oddala pismo — ekspresno pismo za Primorsko, zato sva morala na pot izven redne zveze — komandirju postaje TV 18, ki je bila tedaj v Babnem polju, mu je rekel Žan:

„Utrujena sva, kaj misliš, ali bi se lahko tu nekje odpočila?“

Prejšnji dan je okrog Babnega polja močno pokalo, zato sva se že z doma odpravila s precejšnjo mero opreznosti. Po poti pa sva oprezovala in poizvedovala, kakor da ne hodi po osvobojenem ozemlju, temveč nekje po terenu TV 17, kjer si lahko na vsakem koraku pričakoval sovražnikovo zasedo. A nihče nama ni vedel nič povedati, se reče nič takega, kar bi že ne vedela. Pri Prezidu sva naletela na dva kurirja s TV 18. Če ne bi morala pisma oddati komandirju osebno, bi ga oddala kar tema dvema, tako pa smo potem skupaj nadaljevali pot proti Babnemu polju. Spotoma sta nama povedala, da so prejšnji dan beli — zloglasni Rupnikov bataljon — iznenada napadli komando mesta v Babnem polju, jo razbili, precej partizanov tudi pobili. V vasi smo se potem srečali s temi pobitimi, v neki hiši smo videli celo vrsto krst. Bile so že zabite, ne vem, zakaj mrličev še niso pokopali. Ljudje so pravili, da so bila trupla grozno razmesarjena, ko so jih našli, gmote izmaličenega mesa in strjene krvi. Najbrž so zato krste takoj zabili. A niso učinkovale nič manj grozljivo, kakor če bi bile odprte in bi bila iznakažena trupla vsem na pogled. Devet krst, mislim, da jih je bilo devet, je stalo tesno druga ob drugi, v njih so ležali tovariši, ki so bili včeraj še živi, polni želja in hrepenenja po dekletu, po svobodi, po življenju, ki so ga živeči nekdanj in ki bo v svobodi še lepše, kakor je bilo prej. Moralo te je pretresti. Meni se je zdelo, da me je pogled na krste še bolj vznemiril, kakor bi me pogled na sama trupla. Zlovešča slutnja se je zbujala v meni.

„Devet so jih včeraj pobili, vidite, tako je na TV 18,“ je rekel komandir. Zdelo se je, da se je skušal izogniti Žanovem vprašanju.

„Tak nama odsvetuješ, da bi se malo odpočila pri vas,“ je rekel Žan.

„Ne,“ je dejal komandir. „Odpočiti se morata.“

„Misliš, da jih danes ne bo?“ sem vprašal. Še zmeraj me je vznemirjala podoba tistih devetih krst.

„Nič ne mislim. Ura je šele dvanajst, še se lahko od kje privlečejo.“

„Včeraj so udarili že dopoldne,“ je rekel Žan.

„Mislim, da je bolje, da nič ne počivava,“ sem dejal. „Res lahko še pridejo.“

„Če bi na to mislili, ne bi nikoli počivali, utrujeni pa bi jim še laže padli v roke,“ me je Žan zavrnil.

„Pojdite v tisto hišo na robu gozda,“ je svetoval komandir. Od tam vse vidite po vasi in v gozd se lahko umaknete, če bi kaj prišlo.“ Pokazal nam je hišo, ni pa nam povedal, da so včeraj v tisti hiši napadli komando mesta.

Odpravili smo se proti hiši, midva z Žanom, oba kurirja, ki sta naju spremljala iz Prezida — eden izmed njiju je imel polno porcijo žgancev in smo se bili že prej zmenili, da si jih nekje pogrejemo — potem kurirja, ki naj bi nesla pismo na Primorsko, in še en partizan, ne vem, kje se je vzel, niti kaj je bil. Menda ga je sama zla usoda napotila z nami.

Ne morem reči, da so nas v hiši sprejeli neprijazno, a tudi ne veselo, nič se jim ni zganilo na obrazih, ko smo vstopili, ne nejevolja ne začudenje ne

radovednost, pa tudi ne topla prijaznost, ki smo si je partizani pri takih obiskih najbolj želeli. Tako nekako so nas pogledali, kakor da smo njihovi vsakdanji gosti, pa si ne mislijo drugega kakor: aha, ste prišli, in se spet zakopljejo v svoje skrbi.

Že prej sem povedal, da so bili trije. Gospodar je imel kakih šestdeset, sedemdeset let — pri zgaranih kmečkih ljudeh težko presodiš, koliko križev so si že naložili. Videti je bil ves trd, upognjen, izžet, obraz ves preprežen z gubami in gubicami. Gospodinja prav takšna, rekel bi: sestra, ne žena. Tudi zanjo ne morem reči, koliko je bila stara, petdeset, šestdeset, očitno je bilo, da je za nekaj let mlajša kakor mož. Fant pa: takole kakih devetnajst, dvajset let je imel. Ne vem, ali je bil njun sin ali vnuk.

Gospodar in fant sta sedela pri mizi, gospodinja si je dala opraviti pri štedilniku. Vsi trije so bili videti zaskrbljeni. Gospodar je venomer pogledoval skozi okno. Nečesa so se bali, morebiti so pričakovali zopet kakšen napad. Tistikrat so bili tam okrog taki časi, da so se ljudje bali slehernega novega dne, in so zvečer, ko so ga preživali, olajšano zadihali.

„Ali bi si pri vas lahko nekaj malega pogreli, porcijo mrzlih žgancev imamo?“ je vprašal Žan.

„Lahko,“ je odvrnila gospodinja in koj začela razpihавati žerjavico

„Še tisti lonec juhe jim prinesi, ki so jo oni včeraj pustili,“ je dejal gospodar, ko je žena zanetila ogenj.

„Kdo jo je pustil?“ sem vprašal.

„No, tisti od komande mesta,“ je pojasnil gospodar. „Nič se ne bojte, ne bodo prišli ponjo, večina jih ni več živih. Devet krst je spodaj v vasi.“

„Kaj so jih pri vas?“ sem vprašal. Tesnobno sem pogledal tovariše. Tudi njihovi obrazi so postali nekam napeti, togi, podobni domačim. Še Žan, ki ga zlepa ni kakšna stvar vznemirila, ni bil več tak kakor prej.

„Ne, niso jih pri nas,“ je rekel gospodar. „Ko je zapokalo, so planili na prosto. Rupnikovci so prišli iz gozda, zato se partizani niso mogli rešiti v gozd. Planili so navzdol, v tisto dolino. Oglejte si jo!“ Pokazal je skozi okno. „Povsod je že kopno, samo v dolini je še sneg, pravzaprav bolj led kakor sneg, tja je tekla voda s pobočij in zmrzovala. Dno tiste doline je zmeraj kakih štirinajst dni kasneje kopno kakor je kopno drugod. Ko so fantje skušali preteči dolino, je vsakemu spodrsnilo in je padel. Strojnica pa je kosila. Videl sem jih, kako so padali, kakor žito pod srpom.“

„Ne bi smeli bežati tja,“ se je oglašalo v meni, ko sem poslušal, kako se je zgodila tragedija prejšnjega dne. „Že dolina sama ... potem pa še ta led, ta prekleti led. Kaj jih je premotilo, da so bežali v dolino?“ Hkrati pa: „Zdaj vem, če kaj pride, v dolino ne smemo, samo v dolino ne. A kam, če bi spet prišli iz gozda?“

V kuhinji je postalo prijetno toplo, to sem občutil toliko bolj, ker sva se z Žanom že od prejšnjega večera tepla z mrzlim krivcem. Bilo je sredi marca, dnevi so bili sončni, se reče dopoldnevi, popoldne se je nebo vsak dan prevleklo s sivo mreno. V takem sonce nima prave moči, le če se postaviš kam v zavetje, ti je toplo, drugače te mrzel krivec prepiha do kosti. Zato bi se v tisti kuhinji kar dobro počutil, če ne bi bili obrazi domačih tako zaskrbljeni in če se v meni ne bi tako razrastla podoba tistih devetih krst. Potem pa še ta dolina, pokrita z ledenim snegom. „Tja ne smemo, če kaj pride,“ je venomer sililo vame. Toda kam, če zopet pridejo iz gozda?

Izmed vseh je ostal Žan najbolj tak, kakor da mu nihče na svetu nič ne more. Stopil je h gospodinji, ki je mešala žgance, da bi se dobro pregreli, jo potrepal po rami in dejal:

„Nič se ne bojte, mamca, danes jih ne bo.“

„Kaj pa veš,“ je suho odgovorila in ga pogledala. Robovi vek so ji bili rdeče obrobljeni, vneti.

„Vem,“ se je Žan zasmel. „In če pridejo, dolgo ne bodo več hodili. Vsak dan smo bliže koncu.“

„Oh, da bi že prišel ta konec,“ je vzdihnila.

„Bo že prišel, tak ali tak,“ je dejal gospodar. Fant pa se je ujezil: „Govoriš, kakor da se boš kar sam ulegel na pare. Vsaj drugim ne vlivaj malodušja, če si že sam tak cagovec.“

„Toliko smrti je bilo v tej vasi, da kar ne morem misliti na srečen konec,“ je odvrnil gospodar.

Žganci so se med tem pogreli, tudi juha je zavrela. Žgance je postavila gospodinja kar v porciji na mizo, juho pa je vlila v veliko lončeno skledo. Za sedem ljudi je bilo žgancev premalo, zato smo bolj juho natepavali. Glavno je bilo, da smo nekaj toplega dobili vase. Med jedjo sem opazoval tovariše, vsi so bili mlajši od naju z Žanom, pa še midva sva se vrtela šele okrog dvajsetih. Najbrž še niso bili dolgo pri partizanih, preveč nepredvidne so se kazali. Sami k mizi, puške in nahrbtnike pa so pustili kar v veži. Midva z Žanom niti za trenutek nisva odložila orožja, tudi ko smo jedli, sva ga imela med koleni, jaz brzostrelko, Žan puško. Ravno sem hotel opomniti tovariše, naj vzamejo orožje k sebi, ko vstopi sedmi, ki smo ga bili pustili zunaj za stražarja. Da smo mu obljubili, da ga bomo kmalu zamenjali, nas je opomnil, kakor da nam očita, zakaj smo pozabili nanj.

„Saj te bomo zamenjali,“ sem dejal. „A stražarskega mesta ne bi smel zapustiti, kaj če prav sedaj prihrume beli nad nas?“

Besede so ga menda prizadele. Ne da bi še kaj rekel, se je obrnil in odšel. Jaz pa sem si obrisal žlico, sam sem nameraval zamenjati stražarja. Med zidovi se nisem in nisem dobro počutil, še dihati nisem mogel s polnimi pljuči.

Kuhinjska vrata so bila ves čas odprta, vežna pa je pustil odprta stražar, tako se je dobro videlo na prosto. Ravno ko sem se oprtal, sem videl mimo hiše bežati partizana in za njim še enega in še enega. Kako mi je pognalo kri po žilah! Čemu beže? Je spet kaj? Kar planil sem na vežni prag. Še dva partizana sta šinila mimo. Za tema pa ljudje s čeladami. „Beli!“ vzkliknem in hočem planiti za onimi, ki so bežali mimo. Tedaj pa opazim, da so se oni ustavili, se obrnili in pometali titovke z glav. Tudi ti so bili belogardisti. V slabi minuti so zaprli vso prednjo stran hiše, to je tisto stran, kjer je bil gozd. Kam naj sedaj planemo? Samo v dolino ne, ne v dolino, je plahutalo v meni. Videl sem, kako so beli na pobočju naravnavali mitraljez. Spet bi kosil, kakor je kosil prejšnji dan, če bi planili ven in v tisto dolino, edino tja je še bila prosta pot.

Jeknil je strel in naš stražar, tisti sedmi partizan, za katerega še danes ne vem, od kod se je vzel, ne kaj bi bil, se je zgrudil. Res samo zla usoda ga je prinesla na našo pot.

Brž ko je počilo, sem se nagonsko umaknil nazaj v vežo, za steno pri vratih. Zunaj pa se je nekdo zadrł z visokim, hripavim glasom:

„Vdajte se, kurbe rdeče!“

IVE ŠUBIC:
ZA VASJO, 1962, olje

Tovariši so bili planili za mano, brž ko sem bil zavpil: „Beli!“ A vsi brez pušk in nahrbtnikov, le Žan je puško trdo držal v rokah. Nagnetli so se pri vratih. Ko je oni zakričal k vdaji, je eden izmed naših res dvignil roke. Spustil sem kratek rafal. Ne vem, če sem kaj zadel, najbrž nikogar, a mi tisti trenutek ni šlo za to, samo odgovoriti sem hotel na njihov poziv. Ko sem videl, kako je oni klavrno dvignil roke, me je postalo še zase sram. Partizanov nisi videl, da bi dvigali roke k predaji, videl si Italijane, bele, tudi Nemce, partizanov pa ne. Bežali so že! Oh, kolikokrat smo v partizanih bežali, včasih prav noro, kakor čreda preplašenih konj. Rok k predaji pa nismo dvigali, vsaj v prvih letih ne. Vsak izmed nas je vedel, kaj ga čaka, če živ pade sovražniku v roke.

Beli so začeli divje streljati. Spet sta se dva naša zgrudila. „Za zid se skrijte!“ sem zavpil, a za ona dva je bilo že prepozno.

Ostali smo samo še štirje, midva z Žanom, Celarjev Drago z Vrhnike, torej moj in Žanov rojak, in še eden. Jaz in Drago planeva v levo sobo, Žan in oni v desno. Leva je bila bolj razgledna, od tam bi laže obvladovali položaj. Hitro potegnem s postelje blazino in jo prislonim k oknu. Izza kritja potem oprezujem, kaj se dogaja zunaj. Nekaj časa ne opazim nikogar, tudi beli so si poiskali kritje. Nato jih vidim, kako dvigajo glave. Nič. Mi smo tiho kakor

miši. Ko pa začno lezti proti hiši, pritisknem. Trah tah tah tah... V trenutku se prilepijo k zemlji, morebiti kateri za zmeraj. Spet se oglasita njihova mitraljeza. Zdaj vidim, kje so se vgnezdili, en mitraljezec je še vedno tam, kjer so ga postavili v začetku, za nizko vzpetino, drugi za debelim hrastom. A še nekaj zapazim, da se stene cefrajo, da mi kroglice sikajo nad glavo. 'Pri bogu, ta del hiše je lesen,' si pravim. Vedel sem, da bo po naju, če se bova obotavljala v tej sobi. Morava se prebiti na drugo stran, kjer je Žan. Vežna vrata pa odprta. Opazili naju bodo, ko planeva skozi vežo.

„Drago, ko vržem bombo, plani za mano,“ rečem, „Boš?“

Bil je bled kakor stena. Spoznal sem, da ga je strah tako prevzel, da se komaj še drži pokonci. Zato sem ga še enkrat vprašal: „Boš planil za mano?“ Topo je pokimal z glavo, glasu pa ni spravil iz sebe. „Daj mi roko, da boš res.“ Dal mi je roko, drhtela mu je, kakor da ima vročico. Odvijem bombo in jo vržem proti prvemu mitraljezcu, tisti nama je bil najbolj nevaren. Ko se zakadi, planem. Potreboval sem samo nekaj sekund, a tiste so odločale o življenju in smrti. Posrečilo se mi je. Ko sem dosegel mrtev kot, se ozrem, da vidim, če je Drago res planil za mano. Stal je prav tam, kjer sem ga bil pustil. Naslednjo sekundo ga je našel strojnični rafal.

Še trije smo ostali. Žan se je bil spravil na stol, stražil je pri majhnem oknu, ki je bilo precej visoko v steni. Od tam ni imel kaj prida razgleda, a bil je precej na varnem. Drugi partizan je stal v mrtvem kotu na levi strani vrat, a še zmeraj brez puške, zaradi odprtih vežnih vrat bi težko prišel do nje. Jaz sem se z brzostrelko postavil na desno stran — brž ko bi se kdo pokazal na vežnih vratih, bi ga takoj podrl. Eno okno pa je ostalo nezavarovano, lahko bi nam kateri nasul bomb skozenj. „Skušaj se splaziti do puške, varoval te bom,“ pravim tretjemu tovarišu. Spustil sem tri kratke rafalčke, da sem bele prikoval k zemlji. Tako se je tovarišu posrečilo priti do puške. „Tisto okno varuj,“ mu šepnem. Sam ne vem, čemu sem šepetal, tudi če bi kričal, ne bi nihče slišal, tako je divjalo okrog hiše. Tovarišu sem komaj dopovedal, kaj je treba. Ko me je končno le doumel, se je s celim telesom postavil k oknu. „Skloni se, za božjo voljo, skloni se,“ zavpijem. On pa se je obotavljal, kakor da ni razumel, kaj kričim. A že ga je našel rafal. Zadel ga je v glavo in po vsem telesu V trenutku je bila ob njegovem truplu luža krvi.

Tako sva ostala z Žanom sama. Koliko časa nama je še usojenega? Morebiti samo nekaj minut. A nisem maral misliti na to, tedaj še ne. Trdo sem držal brzostrelko in kdaj pa kdaj spustil kak strel skozi vrata. Tudi Žan je nekajkrat ustrelil skozi okno. Tako niso mogli do naju, midva pa ne ven. Zdaj še tiste doline ne bi dosegla, tiste doline z ledenim snegom. Nenehoma mi je tista dolina lebdela pred očmi. In tistih devet krst spodaj v vasi. Včeraj jih je bilo devet, jih bo danes sedem?

Nenadoma me ogluši močna eksplozija. Bomba! Še ena. In še ena. Kar naprej odmevajo eksplozije. Omet se kruši, pod je že ves preluknjan od drobcev, soba polna dima, zrak nasičen s smradom ekrazita, ves vrtoglav sem, kakor da me je nekdo močno lopnil po glavi. A živim, še zmeraj živim. Pogledam po Žanu. Tudi on je videti ves motovilast, brki, obrvi, vse osmojeno, a tudi on še živi. Vidim, briše se, po rokah in obrazu se mu nabira kri, kakor da so popokale žilice v koži. Tudi moje roke so krvave, in ko grem z desnico po obrazu, začutim, da sem tudi tam krvav. A bolečin ne čutim. Kaj prida me ni zadelo, se tolažim, vsaj do mrtvega ne, vsaj do sedaj še ne.

Čez nekaj časa so prenehali s tistimi prekletimi bombami. 'Vdajte se! Vemo da ste zapeljani, če se vdaste, se vam ne bo nič zgodilo,' kriči nekdo s hripavim glasom, kakor kričita dva gorjanca, ko se zmerjata s hriba na hrib.

Po drdranju mitraljezov in pušk, po eksplozijah bomb nenadoma človeški glas. Koliko časa je že minilo, ko nisem slišal človeškega glasu? Sprva sem slišal sam glas, šele čez čas sem doumel besede, šele potem, ko je oni nehal kričati. Pogledam Žana, Žan pogleda mene. Drug drugemu se nasmeheva. Nato dvigne Žan puško in ustrelj. 'Zdaj se bo zopet začel pekel,' si pravim. A nič. Tišina, kakor da ni zunaj žive duše. Taka tišina te bolj vznemirja kakor najhujše streljanje. Veš, da se bo nekaj zgodilo, morebiti že naslednji trenutek, a ne več kaj. To je zmeraj najhujše: ne več kaj.

V zraku zafrfota. 'Mina!' hočem vzklikniti, a mi močna eksplozija vzame besedo. Skoraj oglušil sem. Vendar me obide trenutno olajšanje. Ta nama še ni bila namenjena, razpočila se je v sobi z lesenimi stenami. Druga je padla v kuhinjo, tretja v vežo. Trenutki napetosti, ko ti frfota nad glavo, in trenutki olajšanja, ko neke treskne, kakor da se je hiša razklala. A dolgo to ne bo moglo trajati. Vedela sva, da naju bo na tako ozkem prostoru mina kmalu poiskala. Res je že četrta padla v najino sobo. Slišala sva, ko je prebila strop in že sva jo zagledala sredi sobe, zapičeno v pod, s tistimi prekletimi repetničkami na vrhu, ki ti že celo minuto prej naznanjajo smrt: frr... frr... frr... Kakor uročen sem strmel vanjo, niti ganiti se nisem mogel, in Žan mi je pozneje povedal, da jo je tudi on gledal kakor okamenel. Koliko časa sva bila taka? V takem čas nima razsežnosti. Potem naju je zajela silna radost: sabotirala je! Tisti trenutek sva povsem pozabila, da bo čez nekaj minut spet zafrfotalo nad nama in da se bo prej ali slej spustila v hišo tista 'poslednja.' Za tisto jih bodo morebiti še pošiljali v hišo, a midva jih ne bova več slišala.

Vendar ni nobena več priletela. Ne vem, ali jim jih je zmanjkalo ali se jim je pokvaril minomet. Kanec sreče sva imela, drugega ne morem reči. Kolikokrat je šlo za tak kanec. Tisti, ki ga je imel, je ostal, drugi pa...

Zopet so zapeli mitraljezi in puške. Koliko časa nama bo še usojeno poslušati to pesem? Šaržer v brzostrelki je bil na pol prazen, v žepu sem imel samo še enega polnega. Tudi Žan najbrž ni bil več kaj prida založen z municijo. Ko še to postreliva, bodo beli lahko prišli v hišo. Ali naj jim živa padeva v roke? Ne, živ ne! Zadnje kroglo moraš prihraniti zase! Vselej nam je bilo nekam tesno pri srcu, kadar smo se o tem pogovarjali. Bo res kdaj treba? Zdaj se je bližal tisti usodni trenutek. Še en šaržer in pol municije, to se pravi za pol ure življenja, če beli ne bodo preveč silili v hišo, ob hudem pritisku pa samo še za kakih deset minut. Se je vredno boriti za bornih deset minut?

'Žan,' pravim glasno, 'jaz se bom ustrelil, ti pa kakor hočeš.'

Žan me pogleda, bolj očitajoče kakor začudeno.

'Počakaj vendar,' pravi, 'saj imaš še nekaj nabojev, ali ne?'

'Še za poldrugi šaržer,' mu odgovorim.

'No, zakaj se ti potem tako mudi,' pravi Žan, kakor da se pogovarjava o povsem vsakdanjih stvareh.

Meni pa se je zdelo povsem nesmiselno, da bi še odlašal. Cev brzostrelke prislonim pod vrat. Vendar me je hudo grabilo pri srcu. Zadnja pomlad v partizanih! Tokrat smo za trdno vedeli, da je res zadnja. Vsa znamenja so kazala, da se bliža hiter konec vojne. Naša vojska se je bližala Reki, Rusi Berlinu, Angleži in Američani so pritiskali od zahoda. Tako se še nikoli nismo trgali

za radijska poročila kakor v tistih dneih. Vsak dan so govorila o novih zmagah. Še nekaj tednov, pa bo svoboda. Svoboda! Štiri leta nam je bila to čarobna beseda, opajala nas je, nam krajšala čas, lajšala tegobe partizanskega življenja. 'Ko bo svoboda, tovariši...' Nič določenega si nismo predstavljali, kako bo v svobodi... domov bomo prišli, dekleta bodo, rože, pesmi in dom, razsvetljene, tople sobe, tako kakor nekdaj in spet ne tako, veliko lepše. Pred tremi dnevi sem prejel pismo z Vrhnike, kup pozdravov in vročih želja po skorajšnjem snidenju! A bodo zaman čakali name. Drugi se bodo vrnili, mene ne bo. 'Kje pa je Strnad?' bodo spraševali. 'Strnad? Revež je padel tam nekje pri Babnem polju, samo nekaj tednov pred koncem.'

Hudo me je grabilo. A vseeno nisem hotel odlašati. Podoba tistih devetih krst se je še bolj razrastla v meni. Ko nam je hišni gospodar kazal tisto dolino in pravil, kako so partizani padali pod streli, se je oglašalo v meni: Vsi najbrž niso bili mrtvi, nekateri so bili samo ranjeni. Ti so jim živi prišli v roke. Ali so potem žive mrcvarili? In sedaj spet: Ali so nekatere žive? Ne, ne smejo me dobiti živega. Zato ne smem več odlašati. Naj me rani tako, da ne bom mogel več napraviti, kar je treba...

Tisti hip pride v hišo belogardistični oficir. V veži obstane, najbrž se ne more koj odločiti, kam bi stopil najprej, tri vrata so pred njim. To mu postane usodno. Nagnem brzostrelko in spustim proti njemu vse naboje, kolikor sem jih še imel v šaržerju. Omahnil je, zlezal skupaj, kakor se zviješ ob napadu hudih želočnih bolečin. Toda še vedno je živ. Na kolena se vzpne, dviga brzostrelko. Če bi bil pri polnih močeh, bi naslednji trenutek jaz tako omahnil, kakor je prej on. Nobenega naboja nimam več v šaržerju, novega pa ne morem in ne morem vtakniti v brzostrelko, nenehno se mi nekaj zatika. Na srečo so njegove roke počasne, brzostrelka se dviga komaj vidno, pri tem venomer upira svoj srep pogled vame. Hudič vidi, kako se mučim s šaržerjem, zato se mu ne mudi. Noče streljati na slepo, hoče zadeti. Sla po ubijanju ga še v poslednjih trenutkih ne zapusti. Ali pa ga žene, da se maščuje nad mano. Kakor jaz, tako ti! Zob za zob, življenje za življenje! Cev brzostrelke se vse bolj približuje pravi smeri. Zdaj! Tisti trenutek pa omahne, kri bruhne iz njega.

'Žan, Žan!' kriknem v neizmernem olajšanju. Bilo mi je, kakor da sem se ponovno prebudil v življenje.

Žan se ozre. Ko vidi, kaj se je zgodilo, pravi nekam vsakdanje:

'No, vidiš, ali ti nisem rekel, da je še prezgodaj, da bi se ustrelil!'

Potem je bilo kakor prej, mitraljeza, puške in kdaj pa kdaj kaka bomba. Vse bolj me je grabil obup. Koliko časa bo še trajal ta pekel?

'Žan, jaz se bom ustrelil,' pravim trdno odločen, da zdaj res napravim kones s sabo. Iz žepa potegnem legitimacijo, pismo, ki sem ga prejel z Vrhnike, še nekaj drugih papirjev, raztrgam vse na koščke in zažgem. Žan pa me gleda. Ko je pred mano le še kupček pepela, pravi:

'Popazi še nekaj minut pri moji lini, potem pa napravi, kar hočeš.'

Vprašujoče ga pogledam. Kaj neki namerava ta presneti Žan? Tik ob steni začne trgati desko v podu. Ta je bila cela, one v sredi so bile vse preluknjane od drobcev bomb. Ko je desko odtrgal, se začne basati skozi ozko rezo, luknje so mu pokazale, da je pod podom nizek, prazen prostor. V tisto luknjo se je nameraval skriti. Še mene je prijelo, da bi poskusil to zadnjo možnost. Zbašem se za Žanom. Zagozdila sva se med tram in steno, desko nad sabo pa poravnala v pravo lego.

Skozi reže med deskami in skozi luknje, ki so jih napravile bombe, se je dobro videlo v sobo. Kdaj pa kdaj je še zmeraj padla kaka bomba noter, a se je vsaka zakotalila nekam na sredo. Ena pa je padla na mrtvega tovariša, se skotalila na tla in se počasi vrtela proti steni. Ta se je razpočila nad nama. V nogi me je močno zaskalelo, po koži mi je začelo polzeti nekaj toplega. Žan je zastokal. Ranjena! Pa še v deski nad nama se je napravila luknja. Če bo kdo prišel v sobo, bo skozi luknjo opazil mojo nogo. Mukoma sem jo potegnil nekoliko nazaj. Bila sva tako zagozdena med steno in tram, da se skoraj nisva mogla ganiti.

Streljanje je utihnilo. Spet tista strašna tišina. V luknji naju je še bolj vznemirjala, kakor bi naju v sobi. Kje so? Kdaj bodo prišli? Ne vidiva drugega kakor ozke pasove praznega prostora nad podom. Prekleta tišina! Samo udarce lastnega srca slišim in piskanje iz Žanovih prsi. 'Kaj ti tako piska?' mu šepnem. 'To je od bombe,' pove Žan tiho. 'Zadelo me je v prsi, ko diham, mi piska tam skozi.' 'Zamaši si s čim, drugače bodo slišali, ko pridejo,' pravim. 'S čim naj si zamašim?' odgovori Žan. Nato si kar prste porine v ranjene prsi.

Prišli so, izdale so jih stopinje. Žan si še globlje potisne roke v prsi. Oba pa napeto prisluškujeva. Stopinje so utihnile. Zdaj so v veži, me prešine. Najbrž se ne morejo odločiti, skozi katera vrata bi šli najprej. Ali pa se boje, da bo še od kje zapokalo.

Spet stopinje. Koj nato pade v sobo temna senca. Prišli so na prag najine sobe, eden ali več, tega še ne veva. Potem zagledava noge, ko se te skrijejo za desko, zagledava trup, nato glavo, zoprno očeladeno glavo. In spet noge. Za temi druge. Zdaj sta že dva, me prešine. Da bi si vsaj kaj rekla, vsaj eno besedo, manj grozljivo bi vplivalo na naju. Z govorjenjem nam bi sproti odkrivala, kaj sta opazila. A nič. Kakor da slutita, kako nekje dva uboga partizana čakata na njune besede.

Žan je pustil puško v sobi, jaz pa imam brzostrelko še vedno pri sebi. 'Če naju bodo opazili, ubij najprej mene,' mi je dejal Žan, ko sva se zbasala pod pod. Zdaj si nenehoma ponavljam: 'Najprej Žana, nato sebe, najprej Žana, nato sebe...'

Prvi se je ustavil ob mrtvem tovarišu ob oknu. Skloni se in nekaj pobere, morebiti puško. Nato z nogo jezno sune v mrtvo truplo. 'Kurba!' Prva beseda, ki jo slišiva. In edina. Ničesar več ne reče. Tudi pajdaš molči. Nekaj časa se še ogledujeta po sobi, nato odideta.

Tišina! Ne zaupava ji, saj ne moreva verjeti, da so že zapustili hišo, ne moreva verjeti, da naju nista opazila. Morebiti sta odšla, da pokličeta pajdaše, sama si nista upala do naju. Morebiti si tudi drugi ne bodo, kar bomb bodo nasuli v luknjo. Napeto prisluškujeva, če se bodo zopet zaslišale stopinje. Telo nama drhti kakor v ledenem mrazu.

Brlizg piščalke! To pomeni zbor, me prešine. V zbor jih kličejo. Bodo res odšli? Ne morem in ne morem verjeti. Kako rad bi pogledal Žana, da bi videl njegov obraz. Toda tudi če bi mogel, bi se ne upal ganiti.

Potem ne slišiva ničesar več. Dolgo ničesar več.

In zopet stopinje. Koj nato jezno preklinjanje. Po glasu spoznam, da je hišni gospodar. Preklinja bele, preklinja partizane, preklinja svetnike. Iz glasu mu sili obup. Najbrž ga je pretresel pogled na razdejanje. Vse mora biti razbito od krogel, bomb in min, strop, okna, vrata, v kuhinji najbrž tudi štedilnik in posoda. Tudi jaz bi preklinjal vse vprek, če bi bil na njegovem mestu.

Jevgenij
Vinokuzov:

Razno- ličnost

Poslovenil
Tone Davček

*Ko sem prišel od vojakov,
prvo, nad čemer sem moral osupniti,
je bila — raznoličnost.
Hodil sem v škornjih okornih
po mestu in buljil okrog.
Čemu je — sem mislil — namesto
sive vojaške bluze
toliko raznih oblek?
Saj lahko oslepiš
od tkanin, naloženih v policah!
Jezik se utruji ob štetju imen.
Čemu — sem mislil — namesto
vsakodnevnih zeljnatih juh
to neskončno število jedi?
Desetero različnih paštet,
tisoč različnih omak.
Salama, kakršnokoli želiš!
Vsebina z imenom »salama«
je razbita na stotero oblik:
krakovska, ljubiteljska, čajna.
In tako dalje.
Grda neskončnost!*

„Da bi vsaj prišel tudi v to sobo,“ zasepečem Žanu, ko poslušava, kako preklinja in šari po hiši. Ker sva bila ranjena, sama nisva mogla iz luknje. Čez nekaj časa se res pokaže na pragu njegova senca.

„Očka, očka!“ ga pokličem s sikajočim šepetom. Glasno si nisem upal spregovoriti, ker nisem vedel, kje so beli.

Ni me koj slišal. Ko pa me je končno le zaslišal, je prestrašeno kriknil in planil iz sobe. Najprej sem samo osupnil. Ali misli, da ga je poklical mrlič? Koj nato mi je začelo srce sunkoma udarjati. Kaj če je hudič tekel po bele? Zopet sem tak kakor prej, napet, drgetajoč. Spet si ponavljam: „Najprej Žana, nato sebe, najprej Žana, nato sebe...“ Kmalu zopet zaslišiva stopinje. So beli? Taka sva, kakor da je le še kanec življenja v naju. Tedaj pa nama spet udari v uho jezno preklinjanje. „Fant,“ ga spoznam po glasu. Ta se je zadržal samo v veži, potem pa se je nameril v najino sobo. Obstal je na pragu in polglasno vprašal:

„Je še kdo živ?“

„Da, dva sva tu spodaj,“ mu odgovorim. „Pomagaj nama, da prideva od tod.“

Nekaj časa molče stoji na pragu, menda presoja, odkod je prišel glas. Nato gre k steni, dvigne desko in se zastrmi v naju.

„So beli odšli?“ sem ga vprašal.

„Da, nobenega ni več,“ je povedal.

„Potem nama pomagaj iz te luknje, sama ne moreva ven, ranjena sva,“ sem mu povedal.

Namesto špirta
(v vojski spoznal sem dve vrsti:
razredčen in nerazredčen),
je v špecerijski trgovini
spekter pisanih etiket
na steklenicah vseh velikosti in form.
Debela kuharska knjiga
me je pretresla.
Biblija jedi! Stara zaveza gurmanstva!
Zemljevid neznanih sladkosnednih celin:
stošest načinov
priprave pečenke!
Čemu? se sprašujem.

V zlatarni sem videl ženo,
ki je izbirala gumbe:
Rada bi kamenček
zeleno-sinji
z lila odtenkom,
vi pa mi dajete
lila-zelenega
s sinjim odtenkom!

Moj bog! Saj bom ob pamet!
Umiral sem sredi teh tankosti,
odtenkov, nians.
Šel sem, vlekel za sabo škornje okorne,
zbezan, potrt,
popolnoma zmeden.
A čez hip sem naenkrat razumel:
Narava se boji enoličnosti!
Melje, drobi in drobi
v svoji stopi ogromni
vse, kar ji popade pod roko.
Svet je kot gozd,
v katerem ni niti dveh
niti ne dveh enakih listov.
Različnost, to je načelo,
ležeče v osnovi življenja.
Iščite kamenček s tistim edinim
odtenkom, ki je prav vam potreben.
Stremite za njim, hitite,
prosíte!
Odvečno — je nujno potrebno!

1961

Meni ni bilo treba kaj prida pomagati, teže je šlo z Žanom. Njegova rana je bila hujša kakor moja in še zagozdil se je med tram in steno, oba sva ga komaj spravila ven.

Žanu je še zmeraj piskalo iz prsi, tudi krvavel je še. Od nekje sta prišli dve dekleti, menda skojevki in sta ga za silo obvezali. Tudi mojo nogo sta obvezali. Jaz sem za silo hodil, Žan pa se še pokonci ni mogel držati. Vsi skupaj nismo vedeli, kaj bi. V hiši nisva smela ostati, tudi drugod v vasi se ranjenec ne bi mogel zadrževati. Ko pa sem rekel, naj mi pomagajo Žana spraviti v gozd, si tega nista upali ne dekleti ne fant. Dekleti sta potem kmalu nekam izginili, fant pa se mi je zdel kakor kup nesreče. Gospodarja in gospodinje ni bilo od nikoder.

„Ali ima kdo v vasi živino in voz?“ sem vprašal, ko sem uvidel, da si bom moral sam pomagati.

„Da, sosed ima vole,“ mi je povedal.

Sam sem odkrevsal tja. Na pol milo, na pol s silo sem kmeta pripravil, da je zapregel. Naložili smo Žana na voz in ga odpeljali proti Prezidu. Jaz sem hodil kakih trideset metrov spredaj, kakor kakšna patrolja predhodnica, voz pa je počasi cijazil za mano.

Od Babnega polja do Prezida je manj kakor pol ure, mi pa smo potrebovali do tja skoraj eno uro. Noge so se mi opletale, telo je bilo tako, kakor da je vsa kri odtekla iz mene, glava omotična, težka, taka, kakor da že tri noči nisem spal. Cesta se je kar zgubljala pred mano, košček belega traku, nato pa sivina, kakor da je pred mano konec sveta. Pravih bolečin nisem čutil, samo

težko sem hodil. V Babnem polju so mi dali palico, tako od dežnika, ob to sem se opiral, z desnico pa sem pritiskal k telesu brzostrelko, da bi takoj streljal, če bi bilo treba.

Malo pred Prezidom je stala hiša, nekoliko odmaknjena od ceste. Ob cesti je še več hiš, a jaz sem tistikrat opazil samo to, pravzaprav bolj žensko, ki je stala na pragu, kakor hišo.

„Mamca,“ sem zaprosil, „ali bi mi dali malo žganja?“ Bal sem se, da me zlozi slabost, preden spravim Žana v zanesljive roke.

„Tebi že ne, svinja pijana,“ je zarežala proti meni. Njen obraz je bil ves nasršen, oči pa, kakor da ima led v tistih udrtinah. Iskre dobrote ni bilo videti v njih.

Kakor da me je sunila v obraz, so udarile vame njene besede. Vse, kar sem v sebi doživel tisti dan, je bila le senca proti temu, kar sem občutil tisti trenutek. Prijelo me je, da bi dvignil brzostrelko in izstrelil vanjo vse naboje, kolikor sem jih še imel v šaržerju. A sem se premagal. Stisnil sem zobe in krevsal dalje, ne da bi jo še pogledal.

Zdelo se mi je, da nikoli ne bo konec poti, da sem se zgubil v neznanem svetu.

„Tovariš, počakaj, tovariš!“ nenadoma zaslišim za sabo neki glas. Ozrem se in vidim tisto žensko, ki me je prej tako nemilostno zavrnila. V rokah drži steklenico in teče, teče. Spotakne se ob kamen ali kaj, pade, a steklenico drži varno od sebe. In spet teče. Pomoli mi steklenico in jaz jo vzamem, ne da bi kaj rekel. Pijem. V nekaj trenutkih izpraznim pollitersko steklenico žganja, kakor da mi je ženska ponudila vodo. Prijetna toplota mi zapolje po žilah.

„Hvala, mamca,“ pravim, ko ji vrnem steklenico.

„Ne zameri, tovariš, za prej, mislila sem, da si od onih, prekletih.“

„Nisem, mamca,“ se ji nasmehnem.

„Ko sem te od zadaj videla, sem koj vedela, da nisi, ves si raztrgan in krvav.“

Pogledam se. Pred nekaj tedni sem dobil novo uniformo, spredaj so hlače še zlikane, zadaj pa vse razcefrane in osmojene. Strjena kri jih lepi h koži.

„To je od bombe,“ pravim ženski.

„Od bombe,“ sočutno ponovi.

In sem spet sam na cesti. Le voz slišim ropotati za sabo. Na njem je Žan. Kako da se nisem spomnil nanj, ko mi je ženska prinesla žganja? A zdaj je, kar je. Večno se ta pot ne bo vlekla. Kmalu se bo tudi Žan okrepečal. Da ga le pripeljem do zanesljivih ljudi. Toliko časa moram zdržati. Moram... moram... moram...

Cesta pred mano se še kar naprej zgublja, košček belega traku pa sivina. Čez čas se iz te sivine izluščijo nekakšni ljudje, pravzaprav samo podoba ljudi, kakor da je nekdo razpel v daljavi veliko poslikano platno. Nič se ne gane na tisti podobi, hodim in hodim pa se ji ne približam niti za korak. Nenadoma pa — kakor da je nekdo celo podobo porinil predme. Tedaj tudi figure ožive. Najprej zagledam tisti dve dekleti iz Babnega polja, nato ljudi s titovkami in puškami. „Žan!“ vzkliknem veselo. A že se vse zgubi v gosti temi.

Ko se je spet zasvetil dan, sem se znašel na postelji, na mehki beli postelji. Vonj po svežem perilu me je vsega prevzel.

Antonije Isaković:

P
O
L
D
N

Opoldne je komandant stopil pred hišo.

Sonce je žgalo kamenje, borno rastlinje in majhne kupe ovsene slame. Zrak je žehtel.

Komandant pogleda v skalnate brežine, na borno rastlinje, potlačeno in ožgano od sonca.

V zraku, med kamenjem je slišati krila velikih škržatov: ži-ži ...

Komandant sede na klop, prslonjeno k zidu hiše. Tri stebila ovijalke, neke vrste divjega slaka, se vzpenjajo in ovijajo okoli edinega droga nekdanje senčne ute.

Cisterna zeva odprta, poleg nje so ogorki večerajšnjega ognja.

Komandant zazeha, stegne noge in se z vso težo nasloni na zid hiše. Kurirju ukaže, naj mu prinese vode. Potem se znova zagleda v skalnate brežine in odkrije tam psa, sivega kot kamenje.

Pes se počasi približuje hiši. Na ravnem delu hriba se ustavi in se začne vrteti okrog sebe. Glavo obrača proti soncu, brez glasu. Komandant razločno vidi grdo pasjo čeljust.

Steklo, zapuščeno ščenè. Naj pošlje kurirja, da ga ubije? Toda to se ne spleča. Morda pes ni stekel? Kurirja vendar ne more uporabljati za vsako malenkost.

Pes preneha z igro, spodviije rep in se izgubi med nizkimi brežinami.

V zgornjem nadstropju se oglasi radijski oddajnik.

Kurir potegne iz cisterne vedro vode, umije porcijo, jo napolni in prinese komandantu, ki leno odpije nekaj rumenkaste vode, ostanek pa zlije po slaku.

— Smrdi po suhi svinjski dlaki, reče kurir.

— Da. Si videl psa?

— Ne, nisem.

Šifrant pokliče skozi okno kurirja in mu pojasni, da ima sporočilo za komandanta. Kurir steče in po lesenih stopnicah trdo odmeva ropot njegovih korakov.

Komandant si prižge cigareto. Ker se znoji okoli vratu, si odpne suknjič. Narahlo upa, da bo divizija poslala njegovo brigado nazaj v Bosno.

Sonce vse bolj pripeka, iz kamenja pa vse močnejše odmeva: ži, ži.

Kurir prinese sporočilo in se takoj vrne v hišo. Komandant ve, da bo kurir zdaj legel na kamnito klop, in z nejasnim občutkom zlobe razvije papir. Prebere: »Vojaka Jovana Grkića iz tretje čete drugega bataljona ustreliti. Dejanje je storil pred desetimi dnevi.«

Komandant se spet poti okoli vratu in počasi zvija papir. Za vraga! Brigada se torej ne bo vrnila v Bosno. Dremlje se mu in' zaželi si, da bi se ovijalka spremenila v veliko kislico: vso bi jo zgrizel — od korenine do vrha. Med skalnatimi brežinami znova zagleda psa. Ščenè se je zavleklo pod velik kamen. Steklo. Moral bi poslati kurirja. Jutri... Sonce se je premaknilo in napravilo senco skoraj do cisterne. Komandantu prija pogled na kamnito sivino. In kar mimogrede zaspi na klopi.

Drugega dne, spet opoldne, stopi komandant pred hišo. Sonce je žgalo kamenje, borno rastlinje in kupe ovsene slame okrog porušene ograde.

Kurir je zaprl cisterno in odstranil ogorke predvčerašnjega ognja. Pes se ni več prikazal med skalnatimi brežinami. A on, rdečelasi komandant, je sedel poleg ovijalke in kadil. Kupi ovsene slame so bili videti kot široki, pomečkani cvetovi sončnic.

Na soncu, iz kamenja — neprestano: ži, ži.

Vsakdanji red na dvorišču nenadoma zmoti prihod treh vojakov. Eden izmed njih je gologlav, sivo pepelnatih las, podobnih kamnitim hribom. Zvezan je. Komandant se komaj spomni: to je Jovan Grkić.

Grkić je nosil hlače, sešite iz nemškega šotorskega krila, in nov suknjič. Stisnjen v bokih s širokim pasom, je bil vitek in žilav.

Nima več kot dvajset let; neobrit, s puhom porasel, bled obraz je videti umazan; tanka usta, osmojena od sonca, na robovih široke, modre lise. Komandant si misli, da so spotoma jedli robidnice.

Jovan Grkić prvikrat od blizu opazuje svojega komandanta. Zdi se mu nekam majhen; okoli oči ima polno drobnih gub, njegov nos pa je mnogo prevelik, oster. Grkiću se zdi surov.

— Zakaj ste ga zvezali?

— Tako je bilo ukazano, tovariš komandant.

— Toda zakaj z žico?

— Nismo imeli vrvi, odgovori vojak.

— Razvežite ga.

Medtem ko so ga razvezovali, je Grkić ogledoval dvorišče, nato svoje rdeče, otečene roke. Vse motoviljenje okoli njegovih rok je opazoval s pre-

zirom. Končno so ga razvezali in eden izmed vojakov je vrgel žico preko ograde; Grkić pa je zmigal z rokama v zapestju, razširil prste, nato obrnil dlani in dejal:

— Sonce.

Gledal je navzgor, proti jasnemu nebu. In rdečelasi komandant je opazil na Grkićevem čelu in po sencih sledove potu.

— Zakaj je gologlav?

— Nismo mogli odstraniti petokrake. Če bi jo nosil, ne bi bilo prav, reče vojak in potegne šajkačo iz torbe.

Komandant mu pokaže z glavo, naj jo vrne, in Grkić si jo zatakne za pas.

— To smo ukrenili sami. Mislim, da ni bilo nápak.

— Ste jedli robidnice?

— Smo.

— A on?

Vojak obrne glavo, Grkić stisne ustnice — hotel je skriti modre lise — in komandantu je jasno, da so ga zvezali šele pred štabom. Nenadoma pogleda proti skalnatim brežinam. Ni se varal, sivo ščene stoji na robu stene. Maha z glavo in njegova grda čeljust je obrnjena naravnost proti hiši. Eden izmed vojakov pravi:

— Pes, čeprav podoben volku. Gotovo je stekel.

— Klatež, reče Grkić.

— Zmešalo se mu je. Maje se kot zvon.

— Klatež, ponovi Grkić.

— Najbolje s puško, da se skrajša trpljenje, pravi eden

— Zakaj? Naj živi. Vse drugo je sam kamen, reče Grkić zaskrbljeno.

Sonce žge kamenje, borno rastlinje, rumeno slamo in troje vojakov. V zraku neprestano škržaki.

Komandant odslovi spremljevalce, ki odidejo za hišo

Grkić ostane sam, razširi prste, roke. Rdečelasi komandant pomisli: laže, spet bo rekel — sonce. Toda Grkić se obrne proti skalnatim brežinam in reče:

— Pes je izginil.

— Spet se bo pojavil.

Po kratkem premoru Grkić negotovo pravi:

— Kdo ve, mogoče bi ga bilo treba ubiti.

Nenadoma se zresni. Čeprav ni bil zvezan, se postavi tako, kot bi imel žico okoli rok. Komandant ga namenoma pusti nekaj časa v negotovosti. Vprašuje se, koliko lahko razmišlja o vojaku. Nato pa ga v svoje opravičilo — ker še ne ve za njegovo krivdo — vpraša:

— Se hočeš umiti?

— Rad.

Grkić odide proti cisterni. Stopa lahkotno, previdno — ves mišičast, kakor maček. Dober bombaš. Komandant se še bolj nasloni na steno hiše.

Šifrant z okna pokliče kurirja in takoj se zasliši ropotanje cokel po lesenih stopnicah. Komandant pogleda na uro in ostane mirno na klopi.

Grkić se je umival. Gol do pasu, koža po hrbtu mokra, ožgana od sonca, kretnje zadržane, umirjene. Dolgo si je drgnil čelo in ušesa. Na-posled je vzel vedro vode in si ga vsega zilil na glavo.

Komandant je opazoval umivanje vojaka. Potem se je zagledal v skalnate brežine in spet odkril psa. Grkić je stal gol na soncu, a pes se je približal hiši kot še nikoli dotlej. Komandant ga je opazoval: bil je to čuden, progast pes, grd, po hrbtu je imel črte, odrgnine od skal in dolgo, razmršeno dlako. Komandant je vstal in pes se je izgubil v skalnatih pečinah.

Kurir prinese sporočilo in se takoj vrne v hišo na svojo kamnito klop.

Rdečelasi komandant prebere: »Razvrstitev brigad ostane. Ste izvršili kazen?«

Jovan Grkić se vrne od cisterne in komandant skrije sporočilo v žep. Nekaj časa se gledata, potem pa Grkić mirno pravi:

— Vem, kaj bo z menoj. Morda ni bilo niti potrebno, da sem se umil. Ampak tega ne boste storili podnevi.

Komandanta oblije rdečica, nekoliko se premakne: zasliši se šuštenje papirja v žepu. Ni mu všeč, da je vojak tako trden. In proti svoji volji ugotovi, da ima Grkić lepe, bele zobe, pa skoraj bleščeče in modre, jasne oči. Ni mu treba opazovati vojaka, še manj se z njim pogovarjati. Vendar ga strogo vpraša:

— Kaj si storil pred desetimi dnevi?

Grkić se zmede in obrne glavo proti ovijalkam.

— Te je sram?

— Ne.

— Potem govori.

— Ne znam, morda ni moč vsega povedati.

— Si kriv?

— Tako nekako, komaj spravi iz sebe Grkić.

Komandant hoče še nekaj reči, toda šifrant skozi okno vpraša, če je kaj odgovora.

— Ne ... ni ga še.

— Oprosti, toda sprejemajo samo še deset minut.

— Naj sprejemajo! Saj imamo zvezo tudi zvečer ob desetih.

— Razumem.

Šifrant se umakne z okna.

Grkić pomisli: strog, kot vsi komandanti.

— Sedi! komandant mu pokaže na večji kamen, ki se je zvalil od ograde. Boji se vojakove zgodbe. Toda to skrb zatre v sebi. Hitro pravi:

— Sedaj mi vse povej!

Sonce se je skrilo za hišo, škržaki so postali tišji in na skalnatih brežinah se pes ni več prikazal.

— Vse to morda sploh ni bilo pred desetimi dnevi. Če pa je bilo, kako hitro mine čas! Moj bataljon je bil začasno pri štabu divizije ... Kje naj začnem? ... Da. Bil sem vodja patrole ...

Ob robu gozda je stopala trojica:spredaj, z daljnogledom, Jovan Grkić. Hodili so previdno, bili so na ozemlju, ki ni pripadalo nikomur. Imeli so nalogo: priti v stik s sovražnikom; preiskati Dolgo grivo, če so na njej bunkerji.

Nenadoma so se oglasili topovi, na nebu so se pojavile granate — črne, zavaljene.

KLEMENČIČ
DORE-MAJ:

**KONEC
VOJNE**

1955, olje, les

Zoprni žvižg. Toda ko jih vidiš, se ti zdi vse skupaj smešno. Veš, da te ne bodo zadele. Uho že ve, kdaj letijo čez.

Nekoliko naprej so naleteli na studenec. Napili so se vode, hladne, sladke, potem pa je Grkić dolgo z daljnogledom opazoval vas. Nato so šli proti neki hiši, prislonjeni ob breg hriba.

— Ko smo se približali, sem rekel sam pri sebi: lepa hišica. Obdana z nizkim plotom, z dvoriščem, polnim različnega cvetja. Poljskega. In z dvema pušpanoma. Čudil sem se: kaj dela tukaj pušpan?

Začel je misliti na svatbo, ko je eden izmed njegovih tovarišev odprl lepa, nova vrata — nanje je bil kovač pritrdil dve železni kljuki, na katerih so visele buče in nekak venec posušenega cvetja. Grkić opazuje: steza okoli hiše, obrobljena z belimi in črnimi prodnatimi kamni; na koncu dvorišča gosta, rdeča metlika; na oknih moder, izrezan papir.

— Dišalo je po miru, po ženski. Pozabil sem na vojno.

Nekdo potrka na vrata, toda nihče se ne oglasi...

Vtem začne padati dež, močan poletni dež, in oba Grkićeva tovariša se stisneta k steni hiše. Grkić ostane na dežju in celo sname kapo. Gledal je v bele kamne, ki so postajali še bolj beli, ko se premakne rdeča metlika

in izza nje stopi ženska. Po njeni beli golenici se cedi dež. Pod roko drži rumenkasto kokoško.

Dež močno lije, vedno močnejše — premoči obleko, prsi izstopijo in mokro krilo se lepi okoli kolen.

Krotka kokoška postane na dežju še bolj majhna in smešna.

Ženska ga je trdo pogledala. Grkić se je zmedel, se premikal ali pa se je premikala steza pod njim, in vedel je samo to, da je prijetno, ko mu dež teče za vrat.

— Imela je črno ogrlico okoli vratu. In črne oči. In rdeče podpetnike, prav take kot metlika.

Stopili so v hišo. Ženska jim je pripravila močnik in cvrtje. Delala je spretno, hitro, Grkić pa je ves čas gledal njene bose, mokre noge.

Po mleku in močniku so postali zaspani.

— Želel sem, da bi moja tovariša zaspala. In to je moja prva napaka. Morali bi iti naprej, zakaj to noč se je pripravljala akcija in čakali so na moje sporočilo z Dolge grive. Toda mislil sem, da bomo potem, ko se bosta odpočila, pohiteli. In moja dva tovariša sta zasmrčala.

Potem si je Grkić počesal lase in zapel gumbe pri gornjih žepih bluze. Ženska je v veži pomivala sklede.

— Stopim v vežo in naglo rečem: moja tovariša sta zaspala. Zasmem se in jo vščipnem nad laktom. Pogleda me in mi ukaže, naj se vrnem v sobo. Kaj sedaj? Izpadlo je smešno. Bil sem prenagel, pomislim. Toda vendar je rekla »od vraga«. In to je dobro, kadar ženske tako pravijo.

Grkić je obstal pri vratih, gledal v dekletov laket.

Na beli koži vratu se sveti črna ogrlica, namazana z oljem. Ali pa ni namazana, pomisli Grkić. Ženska je odložila sklede.

— Mislil sem si, ženska je kot olje. Zdaj ji je treba nekaj reči, lepo, začeti pogovor. Toda niti premaknem se ne. Zmedel sem se. In užalil. Zdi se mi, da sem bil kot tista njena kokoška. Ženska pa odpre vrata sobe in me potisne k mojima tovarišema.

Grkić zbudi svoja tovariša in hitro se pripravijo za odhod. Žensko povprašajo za pot, toda ta meni, da se bodo ponoči težko znašli v gozdu. Grkić je ni hotel vprašati, če bi jim hotela biti vodič. To jo je vprašal njegov tovariš, in privolila je.

Po dežju bukvino lubje močnejše diši in prav tako tudi zemlja v gozdu: grenko, tako nekako kot plesnivo korenje.

Po polurni hoji se Grkić nenadoma ustavi. Pozabil je daljnogled, pojasni. Druga dva ga opusjeta in sedeta na podrto bukev.

— Gledam žensko, mirno. Naravnost v oči. In ona mene. Tedaj me zaskrbi. Če poreče, da lažem? Daljnogled je v moji torbi. Toda ona pravi: »Prav. Grem s teboj, toda ne bom se vrnila. Odtod pojdete lahko sami, najprej do križišča, potem na levo.« Tako sva se vrnila, ona in jaz. To je bila moja druga napaka. Vedel sem, da ne bomo mogli priti pravočasno do štaba divizije. Bil sem... Kaj vse sem bil? Vem, toda kaj? Včasih ne misliš na nobeno stvar. Hotel sem jo spustiti naprej. Toda rekla je, da mora moški naprej. Pomislil sem: vrti me kot vejo v vetru.

Ko sta se oddaljila, je Grkić vse manj vedel, kaj naj stori. Naj jo prime za roko? Kako? Za njim je. Steza je ozka in dva ne moreta vstric. Pogovarjala se bosta pač tako. In rekel ji je:

- Preveč hitiva.
- Hodi počasneje, odgovori.
- Zakaj nosiš ogrlico?
- Kar tako.
- Da bi bila lepa?
- Ne zate.

Nekaj časa sta molčala in tako prišla na prostrano goličavo. Grkić je sklenil, da se ne bo več pogovarjal. Spet se mu je zdelo, da je postal njena kokoška. Vreme je bilo mlačno in premišljal je, kako bo neopazno potisnil daljnogled pod njeno posteljo.

Izenada zabobnijo topovi.

Ženska obrne glavo, in šine mi v glavo, da zavpijem: lezi!

Legla je. Grkić je ležal pod njo, in prvo, kar je začutil: skrčena kolena. Potem se ga je osvobodila in vsa izginila pod njim...

— Stala sva na goličavi. Popravljala si je obleko, urejala lase, skratka, počela same nepotrebne stvari in me potem nenadoma vprašala: kako ti je ime?

— Jovan Grkić, in takoj sem povedal še četo in bataljon. Mislil sem si — naj bo vse tako, kot je treba.

— Ne pojdeš po daljnogled?

— Ne. Daljnogled je tukaj, pokažem torbico.

— A tisto ni bilo nevarno? in pokaže v nebo.

— Ne.

— Za vraga.

— Kaj je? Ti je žal?

— Žal mi je.

— Zakaj?

— Prebrisan si. In suh kot trska.

Grkić se začne smejati, predrzno, neumno, in se vrteti okoli sebe kot pes. Ženska je užaljena in steče po bregu proti hiši. Grkić pa se še naprej vrti, požvižgava, rad bi nekam stekel, da bi se pobahal.

— Našel sem tovariša in pred zoro smo se vrnili v štab. Sporočim: na povratku smo zašli.

Rdečelasi komandant se premakne, cigareta ga je spekla v prst. Obrne se proti ovijalki in najde na njej nekaj belkastih cvetov. Odruga enega.

Vojak sedi na kamnu, z rokama sklenjenima pred seboj. Truden je in zadovoljen, da se je približala noč. Za njim se je mesec nasadil na skalnati hrib.

— Da, pravi komandant in zmečka cvet med prsti.

— Daj si šajkačo na glavo.

Vojak vstane, uboga komandanta.

— Pojdi, večerjaj. Ne boš se več vrnil v svoj bataljon. Pri protitankovski enoti boš. Spremeni ime.

Komandant stopi v hišo, povzpne se v sobo k šifrantu in narekuje brzojavko: »Jovan Grkić ustreljen.« Potem se vrne k oknu in obstane pri njem zamišljen, opazujoč skalnate brežine v mesečini. Psi ni nikjer.

(IZ ZBIRKE PAPRAT I VATRA. NOLIT. BEOGRAD 1962.)

Prevedel S. R.

Stara kmečka žena je obstala na hodniku poslopja, kjer je bila uprava tovarne, in vprašala neko uslužbenko, kje je direktor. V prvem nadstropju da je, v sobi številka 36.

Starka je, opiraje se na palico, počasi odšla v prvo nadstropje. S kratkovidnimi očmi je končno našla vrata številka 36, na katerih je stal napis: DIREKTOR. Vstopila je.

ALOJZ RAVBAR:

Pozabljena

Za pisalno mizo je sedel človek srednjih let.

»Ali si ti tovariš Nikolaj Mrak, ki si imel partizansko ime Niko?«

»Da, jaz sem,« je odvrnil direktor in začudeno gledal ženico.

»Ali se še kaj spominjaš Polone Selanove s Pečin?«

»Ooo, saj ste res vi, mama Polona! Ja, kaj vas je pa prineslo, mami?« je vzkliknil in ji stisnil roko.

»Prišla sem, fant moj, da te še enkrat vidim po toliko letih.«

»No, to je zelo lepo od vas, mama Polona! Dajte, usedite se! Kar v tale naslonjač izvolite, mama!« Pokazal je enega izmed treh naslonjačev, ki so stali okrog nizke mizice.

Starka se je spustila v naslonjač, počasi, previdno, ko da ne zaupa mehki sedeži, na kakršnem ni še nikoli sedela.

Direktor je medtem stopil k sosedom vratom in naročil svoji tajnici, naj prinese dve kavi. Nato se je usedel nasproti starki in vprašal:

»No, kako pa drugače, mami?«

»Eh, zame je ostalo vse pri starem, fant moj!« je vzdihnila, odložila palico in pripomnila: »Vidiš, stara sem postala, odkar se nisva videla; brez palice ne morem nikamor več.«

»Ste pa drugače videti še krepki, mama Polona.«

»Kaj praviš?« Ženica je bila popolnoma gluha na levo uho, zato je vedno poslušala tako, da je obracala desno uho proti sobesedniku.

Oglušela pa je tako: Nekega dne, dva meseca pred osvoboditvijo, je nekaj partizanov prineslo v njeno hišo ranjenega komandanta bataljona Nikolaja Mraka, ki ga je poznala, ker se je bil že večkrat prej ustavil pri nji. Ona ga je skrila v bunker, ki je bil v gozdiču za njeno hišo. Tri tedne ga je hranila, mu previjala rane in jih lečila. Dan, preden je nameraval vrniti se v bataljon, so prišli beli, ki so kdove kako zvedeli, da ima v hiši ranjenega partizana. Pretaknili so vso hišo in okolico, a bunkerja niso odkrili. Ker je vztrajno trdila, da ničesar ne ve o kakem ranjenem partizanu, ji je komandir zagrozil, da jo bo ustrelil, če ne pove, kje ima partizana. Da bi jo prestrašil, jo je postavil tako, da je bila s hrbtom obrnjena proti njemu, nato je nadaljeval cev brzostrelke k njenemu levemu ušesu in sprožil rafal. Tisti mah je oglušela na levo uho. Toda s tem še ni bilo konec. Iz hleva so vzeli edino kravo, nato pa zažgali hlev in hišo.

Ko so odšli, je šla v bunker in povedala Nikolaju, kaj se je zgodilo. On pa jo je tolažil, češ da ji bo po vojni ljudska oblast zgradila novo hišo, ji kupila drugo kravo in tako dalje. Preden je odšel, ji je slovesno obljubil, da ne bo nikoli pozabil nje in vsega tistega, kar je storila zanj v času, ko je bil ranjen in pred tem. In zagotavljal ji je, da, če ostane živ, jo bo po vojni večkrat obiskal. Toda...

»Rekel sem, da ste videti še kar čvrsti, mama.«

»Le norčuj se, le!« mu je požugala s kazalcem in se skušala nana-

smehnuti. Potem je rekla: »Vidiš, prišla sem k tebi, ker tebe ni hotelo biti k meni. Kolikokrat si me vojno obljubil, da me obiščeš, pa me niti enkrat nisi. Kajpak, pozabil si name.«

»Ne, nisem pozabil na vas mamo,« je nekam v zadregi rekel. »Le časa nimam, da bi vas obiskal.«

»Da nimaš časa, praviš. Da nimaš niti toliko časa, da bi me obiskal za uro ali dve? No, po tehle kupih papirjev, ki ležijo na tvoji mizi, bi sklepala, da res nimaš veliko časa za pohajkovanje. Toda — ali nimaš vsako leto mesec dni dopusta? Vidiš, fant moj, v osemnajstih letih si imel osemnajst mesecev dopusta, pa vendar v tem poldrugem letu prostega časa nisi našel dveh, treh ur za to, da bi prišel pogledat, če še živim. Seveda, ne ljubi se ti hoditi kot nekoč; tvoj avtomobil pa ni za naše hribovske kolovoze. Preširok je. Vidiš, to je tisto, to. Pogospodil si se, fant moj, pogospodil in pozabil name. Eee, to ni lepo, fant moj! Ni lepo, da si popolnoma pozabil na staro Polono,« je rekla s trudnim nasmeškom.

Nikolaj Mrak je hotel nekaj reči, pa ga je prehitela:

»Sicer pa nisi samo ti tak, tudi drugi niso drugačni. Tri dni ne bi preštela vseh tistih, ki so bili v moji hiši, pa niti eden ni po vojni prišel k meni, čeprav so mnogi prav tako kot ti obljubili, da bodo prišli. Je že tako na svetu: človek rad pozabi slabo in ljudi. No, jaz pa nisem pozabila tebe, fant moj. In prišla sem s Pečin, da te še enkrat vidim. Pojdem, sem si rekla, ko sem zvedela, kje si, in ga obiščem. In sem šla na pot s svojimi starimi kostmi. Sedem ur sem hodila... No, da sem te le našla živega in zdravega, fant moj! In kot vidim si res dosegel visoko saržo. Pa tudi zredil si se, Niko, zredil! Ko si bil partizan, si bil zmerom suh ko trlica, zdaj pa si že skoraj preveč okrogel. V partizanih nisi imel zlate ure in ne takih treh zlatih prstanov. No, po vsem tem si lahko mislim, da ti ne gre slabo.«

»Kako pa vi živite, mama Polonaa?«

»Saj sem ti že povedala: pri meni se ni nič spremenilo. Ni se zgodilo, kar si mi obljubljal, fant moj. Ostala sem sama in skoraj brez pomoči. Po edinem sinu, ki je padel

že za časa Italijanov, po hčeri, ki je padla kot bolničarka, in po možu, ki je končal v Dachauu, dobivam toliko podpore, da komaj zadostuje za sol in petrolej. Zemljo — tistih nekaj plaht jalove ilovice — sem oddala zadrugi, pa je ne obdeluje in mi zanjo nič ne da. Drugih dohodkov pa nimam. Kako živim, raje ne govorim. Šla bi beračit, pa me je sram.« Pomolčala je, nato pa vprašala, če je oženjen.

»Sem, mama.«

»Imaš kaj otrok?«

»Dva; fanta in punco.«

»Kje pa stanuješ?«

»Zgradil sem si hišo.«

»Tako, tako. Vidiš, jaz pa stanujem v neki podrtiji...« Zamahnila je z velo roko in umolknila.

»Da, mama Polona, prav zaradi mene so vam beli zažgali hišo...«

»Pusti to!« ga je prekinila. »Vse to sem že zdavnaj prebolela. Ne boli me izguba bajte in tistega, kar je bilo v nji, boli me to, da ste me vsi pozabili. To, vidiš, to me boli. Ti in drugi ste zatrjevali, da me ne boste nikoli pozabili, na, pa ste me le pozabili! In še kako hitro! Nihče od vas se me ne spomni več. Nikogar ni več na Pečine. Ko da ste vi pomrli! In vendar tisto, kar sem storila za vas, ni ravno malo. No, niti na misel mi ne pride, da bi pričakovala od vas, da mi vrnete, kar sem vam dala, ne! Meni bi bilo že to drago, če bi se kdo od vas kdaj oglasil pri meni. To bi mi zadostovalo. Pa ni nikogar od nikoder. Vsak od vas živi po svoje in se ne zmeni več zame.«

Čez nekaj časa je vstala in rekla:

»Zdaj pa pojdem; ne maram, da bi zgubil preveč časa z menoj.«

»Čez kakšen teden vas pridem obiskat, mama Polona,« je rekel, ko ji je stisnil roko v slovo.

Čez poldrugo leto se je pripeljal z avtom na Pečine. S seboj je imel nekaj kave, sladkorja in riža, da bi se s tem vsaj malo oddolžil Poloni za vse tisto, kar mu je dala v času vojne.

»Kje stanuje Polona Selanova?« je vprašal kmeta, ki je stal na pragu prve hiše.

Mož je z roko zamahnil proti bližnjemu pokopališču in rekel:

»Tamle.«

PRIJE- POLJSKA BITKA

OBJAVLJAMO DALJŠI ODLOMEK IZ KRONIKE
»PRIJEPOLJSKA BITKA«. NAPISAL JO JE SREČKO
MILOŠEVIĆ. IZŠLA BO V KRATKEM V ZALOŽBI
ČASOPISNO-ZALOŽNIŠKEGA PODJETJA
»NOLIT« IZ BEOGRADA. REDAKCIJA IN AVTOR
STA NAM DOVOLILA OBJAVO TEKSTA ŽE PRED
IZIDOM KNJIGE, ZA KAR SE JIMA UREDNIŠTVO
ISKRENO ZAHVALJUJE

Končana je peta ofenziva. Še vedno sem politični komisar druge proletarske brigade na razpoloženju. Sicer pa praktično opravljam dolžnost političnega komisarja bolnišnice v brigadi.

Minili smo zadnjo oviro na poti Višegrad—Sarajevo na Romaniji. Brigada se je naselila po vaseh. Naš bataljon je v vasi Kostreš. Odrasli moški te vasi so večinoma pri četnikih. Zadržujejo se v romanijskih gozdovih in streljajo po partizanskih kolonah, vendar takoj zbeže, ko prideмо bliže. Med našimi borci je dobro razpoloženje. Prišli so boljši dnevi, ni treba več prebijati organiziranih sovražnikovih obročev.

Iz Kostreša preidemo z brigadno bolnišnico v vasi Bare. Ko smo pregnali skupnice četnikov, ki so iz gozdov streljali na našo kolono, smo prenočevali v neki hiši. Brigada je usmerjena na progo Han Pijesak—Zavidovići. Ne gremo v smeri, ki smo si jo želeli — želeli smo v Srbijo — gremo pa v centralno Bosno. Tudi letalstvo nas nič več ne vznemirja. V vasi se zadržujemo ves dan. Pred vojno je bil naš komandant brigade v tej vasi učitelj. Pogovarjamo se s kmeti in jim govorimo o upravičenosti našega boja. Čeprav imajo moške pri četnikih, nas relativno dobro sprejemajo. Čez dan smo dobili ukaz za pohod.

Napredujemo proti vasi Četojevići. Vso pot se obstreljujemo s četniškimi tolpmi, ki se skrivajo po romanijskih gozdovih. Vasi so velike in precej bogate, imajo veliko živine.

Četniki nam niso prizadejali nobenih izgub, ker so streljali zelo od daleč. Bolnišnico smo namestili v neki hiši v Vladojevićih. Hrana je odlična, vsak dobi, kar si zaželi. Ranjenci in bolniki so zelo zadovoljni po dolgotrajni lakoti na Zelengori.

Drugo noč smo bili v Prgaševem. Brigada je odšla v napad na Olovo. V vasi je 80 do 100 ustašev in miličnikov. V napadu morajo sodelovati drugi, tretji in četrti bataljon. Drugi bataljon je dobil nalogo, naj napada Olovo z zahodne strani in razdere komunikacijo Olovo—Zavidovići. Ob napovedanem času je bilo že slišati nekaj pokanja. Bataljoni so z lahkoto zavzeli utrdbo. Zaplenili smo tisoč šeststo nabojev, eno strojnico, nekaj obutve, 1700 kg koruze, ovsa, soli in drugih življenjskih potrebščin. Ujeli smo tabornika Mehmeda Jankovića, za katerega intervenirajo tako Srbi kot muslimani. Ustaši so zapustili Olovo in zbežali proti Zavidovićem.

Tako naša operativna skupina napreduje z ofenzivnimi akcijami proti centralni Bosni. Znova nastaja osvobojeno ozemlje — Olovo je začetno oporišče.

Naslednjega dne, to je 25. junija — so me klicali v štab brigade. Dobil sem nalogo, naj razformiram brigadno bolnišnico in izločim hudo ranjene, ki jih bodo poslali na svobodno ozemlje v Šekoviće. Laže ranjene je treba razmestiti po bataljonih. Vrnil sem se v Praševo, da bi izpolnil nalogo, tačas pa so ukazali, naj bolnišnica pride v Olovo. Zgodaj zjutraj 26. junija smo prišli tja, nakar je štab brigade izdal še zadnji ukaz. Izločili smo ranjence za centralno bolnišnico, druge pa smo pustili v brigadni ambulanti.

Prejšnjo noč bi bila morala zavezniška letala odvreči sanitetni material v neposredni bližini Olova. Prostor je bilo treba zaznamovati z ognjem. Že pred tem pa je četrti bataljon zažgal pri železniški postaji barako in več vagonov na progi, kar nam seveda ni šlo v račun, ko smo pričakovali letala. Ogenj je grozil, da bo onemogočil zaznamovati prostor za odmetavanje sanitetnega materiala. Začeli smo gasiti, vendar nam ni uspelo. Okrog 22. ure ponoči je prišel v našo brigado tovariš Tito s tovarišem Markom. Slišali smo jih zaradi ognja in beganja zavezniških letal. Pričakovali smo dve letali s sanitetnim materialom za ranjence. Tovariš Tito je bil jezen, ranjeni tovariši so bili vedno njegova prva skrb. Ostal je do 3. ure zjutraj — pogovarjal se je s tovariši o političnem položaju, o 5. ofenzivi, o vključitvi naše brigade v prvo proletarsko divizijo, ki naj bi operirala ob Drini z Bosansko in Vojvodinsko divizijo.

Dobil sem ukaz, naj z desetimi borci prvega bataljona spremim hudo ranjene v Šekoviće. Potovali smo ves dan. Ko smo se vračali, smo zvedeli, da je brigada odšla proti Srbiji v prvo proletarsko divizijo. Do 30. junija smo čakali v Vlasenici. Dan kasneje smo po telefonu vprašali komandanta divizije za smer pohoda. Tovariš Koča nam je sporočil, da se je naša brigada ustavila in da ne bo vključena v prvo proletarsko divizijo. Šla je proti Kladnju. Zdaj so nam ukazali, naj varujemo štab prve proletarske divizije in ga spremljamo na poti do vrhovnega štaba na posvetovanje. Spremljali smo tovariše Kočo Popovića, Filipa Kljajića-Fića in Sretana Žujovića.

Dne 1. julija je bilo posvetovanje štabov brigad in bataljona druge proletarske divizije v Kladnju. Navzoč je bil tudi vrhovni poveljnik tovariš Tito. Razpravljali so o aktivnosti in delovanju naših enot med 5. ofenzivo in analizirali, kako so se brigade zadržale in izpolnjevale naloge v 5. ofenzivi. Sprejeli so sklepe za ureditev enot in usposabljanje za nadaljnje velike akcije. Uvodne besede sta imela poveljnik divizije Peko Dapčević in politični komisar

S trga žena koraka

(Tovarišu Orliču)

(TOVARIŠ RANKO ORLIČ JE PADEL V SPLITU
KOT ŽRTEV FAŠISTIČNEGA ZLOČINA. AGENTI
SO NJEGOVI MATERI METALI SKOZI JETNIŠ-
NIČNA VRATA KRVAVE SRAJCE. PONOČI JIH
JE PRALA IN TOČILA SOLZE NAD KORITOM.)

*Žena koraka.
S trga žena koraka.
Razmaknite se, ljudje,
jaz je ne vidim.
Koraka, koraka, koraka.
Vstanite, krvniki, s kavarniških
klopi!*

*Zvrstimo se v bojne vrste.
Cevi pištol
naj materine oči love.
Na tleh trobente iz pločevine,
iz čaš lije vino, ki so ga krvniki
pod palmami pili.
A mati kljub jeklu koraka.*

*Bodala nam padajo iz rok!
Koraka mati, odeta v črn stok:
— Aoj, ljudje, nekaj dni
mi že bijejo sina.*

*S trga žena koraka,
razpletla si je lase,
jeklene neso jo noge.
Kar naj svinčenke lete.
Razširila je razprte roke:*

*— Pred ječo v zarji
pomolile so mi skoz rešetke roke
krvavo srajco bičanega sina:
Rdeča kri,
mlada kri dvajsetletnega sina.*

*Mitraljezi, mitraljezi,
na tla jo položite.
Ostri noži, žene se bojite.
Njene prsi
še ne krvave.*

Mitar Bakić. Komandant je ugotovil, da štab druge proletarske brigade ni izpolnil nekaterih ukazov, ni na primer zakopal težke oborožitve niti protiletaskega topa in težke strojnice, kakor je bilo ukazano. Brigada je vzela s seboj celotno oborožitev in s tem ovirala premik enot ter plansko manevriranje in izvajanje operacij. Na posvetovanju so bile kritizirane enote, ki so dovoljevale ropanje po preboju iz sovražnikovega obroča in prihodu v svobodne vasi. Vodstva brigad so bolj ali manj opravičevala ravnanja svojih enot in valila krivdo na druge. V takšnih razmerah je interveniral tovariš Tito. Opozoril je, da lastnih slabosti ne smemo očitati drugim brigadam — vsaka mora nositi svoj del odgovornosti

Komisar divizije je poročal o partijsko-političnem delu v diviziji in brigadah. Navedel je številčno stanje partijskega članstva, govoril o visoki zavesti in požrtvovalnosti članov partije — komunistov v boju za preboj iz obročev v 5. ofenzivi. Visoko je ocenil stališče in vlogo komunistov naše divizije pri vodenju brigad v najhujših razmerah

Ob koncu je spregovoril vrhovni poveljnik, tovariš Tito. Govoril je o peti sovražni ofenzivi, o pomenu ofenzive za našo vojsko in o ukrepih, ki jih je treba storiti, da se popravi stanje v naših enotah. Posebno je opozoril na ukrepe za preprečevanje ropanja in o izboljševanju vojaške discipline. Orisal je politični položaj na svetu in v državi ter per-

spektive našega boja. Največ se je zadržal pri ofenzivi ter analiziral njen potek in zadržanje vsake enote. Pohvalil je Drugo dalmatinsko brigado za njeno junaštvo na Barah, ki je omogočilo preboj drugih enot. Druga dalmatinska je opravila zgodovinsko nalogo, ko je varovala prehod drugim enotam. Pohvalil je Četrto črnogorsko proletarsko brigado, ki je izpolnila svoj del naloge v okviru celotne operativne skupine. Pozitivno je ocenil napor Druge proletarske brigade, da bi rešila 84 avtomatskih orožij. Nobena napaka ni, če niso zakopali težke oborožitve, ne glede na ukaz, če so borci sami sklenili, da ga bodo vzeli s seboj in se z njim prebili skozi sovražnikov obroč, ne da bi pri tem ovirali premike in razvoj operacij. Poudaril je, da je Druga proletarska srbska brigada opravila zgodovinsko nalogo na Vučevu, ko je v ogorčenem protinapadu pognala Nemce po kamnitem pobočju Vučeva v dolino Sutjeske. Če bi Nemci zavzeli Vučevo, bi morda slavno padle naše enote v dolinah reke Pive in Tare. Pozitivno je ocenil zadržanje brigade na Košuru in v dolini Sutjeske, posebno pa pohvalil topničarje, ki so s protitankovskim topom razpršili nemške tanke na cesti Kalinovik—Foča in tako omogočili prehod vsej koloni glavne operativne skupine. Nato je dejal, da je bil cilj te sovražnikove ofenzive isti kot vseh prejšnjih — uničenje naše vojske. Razlika je le v tem, da je bila bolj premišljena in bolje organizirana. V tej ofen-

— Razmaknite se, ljudje, jaz grem domov,

spustite me, spustite me!
Na dvorišču, v koritu,
bom krvavo srajco oprala.
Na sušilo bom razpela belo.
Sonce je dobro, sonce je toplo,
na moč bo grelo, jo posušilo.
V vrtu bo kri mojega sina
v zemljo kapljala.
In spet bom šla skozi vrste,
z belo srajco bom pred ječo stopila,
ne bom solze na rešetko potočila.

Po obali koraka, mati koraka,
z nogami kot jeklenimi bati
po ulicah stopa.

— In naročila bom beli srajci,
naj spodaj v mraku,
kjer leži na betonu moj sin,
ranjeno telo mu objame.
Bela srajca, topla od sonca,
mu bo otrlila z obraza znoj in kri.
Zaman, ljudje, pištrole preže in noži
blešče,
ne boji se mati smrti.

Naj se noži v meso zasade.
Prsi ječe.
Ona odhaja skozi nas.
Bežimo! Kam?
Saj je ob pamet, ljudje!

— In ko mi bodo skozi rešetke
mrtvega pokazali,
bom krvniško stražo vprašala:
kje ga boste pokopali?

Domov bom stekla,
kocko mila kupila;
krvavo bom srajco splaknila
in jo belo odnesla
skozi ciprese,
skozi zeleno travo.
Mrtvega bom preoblekla.
Bela srajca, topla od sonca,
mu bo otrlila znoj in kri.
Zaman, ljudje, pištole preže in noži
blešče,
moj sin se smrti ne boji.

POSLOVENIL
CVETKO ZAGORSKI

zivi je operiralo v naši državi 40 divizij, od katerih bi jih morala polovica oditi na druge fronte, kjer Nemcem gori pod nogami. Mi smo te sile vezali in s tem pomagali zaveznikom. Pred očmi zavezniških delegatov in vojaških misij smo še enkrat dali ogromen prispevek splošni stvari narodov, združenih v boju za svobodo. Na Sutjeski smo utrpeli velike izgube, pustiti smo morali precej ranjenih tovarišev. Morali smo tako storiti ali pa vsi skupno pasti, s čimer bi res najbolj častno izpolnili svoj dolg do ranjenih tovarišev. V tistih težkih trenutkih smo sprejeli najtežavnejši sklep — rešiti tisto, kar je mogoče rešiti, da bi ohranili živo silo.

»Izgubiti smo morali ranjene tovariše, ker so tako terjali interesi trpečih narodov. Menimo, da nam bodo padli tovariši in naši narodi oprostili.«

Za tem smo izvojevali veliko zmago, vendar se pri tem ne bomo ustavili in zaspali na lavorikah. V tej ofenzivi smo ogorčeno tolkli sovražnika, to pa bomo nadaljevali še prihodnjič. To je naša naloga, njena izpolnitev pa je prispevek k splošni stvari protifašistične koalicije. To terjajo od nas trpeči narodi ter nedolžno prelita kri žensk in otrok. To je naša prisega padlim tovarišem — borcem in ranjencem na Sutjeski. Maščevali bomo tovariše.

Konferenca se je končala 2. julija približno ob 3. uri zjutraj.

Zgodaj zjutraj 4. julija smo prišli v vas Tarevo. Letala so križarila in bombardirala Kladanj, ki so ga 5. julija Nemci s tanki znova zavzeli. Istega dne so bataljoni naše brigade dobili ukaz za razne akcije. Prvi bataljon je med pohodom zadel na »vražjo divizijo«, nakar se je razvil ogorčen boj. Četrty bataljon je zaplenil komoro s 15 konji, enim lahkim minometalcem, šest tisoč naboji in nekaj hrane. Neki ujetnik nam je pripovedoval, da bodo prišle večje sovražnikove sile. Medtem ko se je brigada borila z »vražjo divizijo«, je bila bolnišnica na Konjuhu. Nenehno so prihajala nosila s težkimi ranjenci.

Nemci in ustaši so napadli iz smeri Tuzle položaje tretje čete drugega bataljona. Kljub tankom se naši niso zmedli. Tri so uničili in pobrali iz njih sanitetni material ter nekaj municije, strojnico, 60 granat in drugo. Tanki so bili francoskega porekla in težki več kakor deset ton.

Zvedeli smo, da se je na vzhodni fronti začela velika nemška ofenziva na sektorju Kursk—Orel—Bjelgorod na več 100 kilometrov široki fronti. Po sporočilu sovjetskega radia je Rdeča armada v treh dneh strahovito potolkla Nemce. V boj pošiljajo vedno nove sile.

Pri nas je položaj dober. Smo v dolini reke Spreče v najbolj bogatem kraju Bosne. Ni mogoče predvidevati, koliko časa nam bo sovražnik dovoljeval, da se tamkaj zadržimo. Hranimo se dobro in počivamo. Sovražnik nas nenehno vznemirja. Morda bo uporabil vse svoje sile, da bi nas izgnal iz tega kraja, primernege za prehrano in oddih enot.

Kmalu smo dobili ukaz, naj odidemo z bolnišnico proti Ozrenu. Spotoma se je brigada borila s četniki in se umaknila. Z bolnišnico, intendanturo in zaščitnim bataljonom smo se umaknili v vas, ponoči pa spet napredovali. V srbski vasi Džemalovićih je bilo pusto. Pod vplivom četniške propagande je vse zbežalo iz hiš in se skrilo, dokler ne minejo boji. Četniki bežijo pred nami in puščajo prazne vasi. Kmalu so se ženske začele vračati domov, nezaupljivi moški pa odhajajo proti Ozrenu. Čez noč smo počivali v vasi.

Dne 12. julija so četniki hkrati z Nemci in ustaši napadli brigado z vseh strani. Izdan je bil ukaz za umik, naša brigada pa je morala kot zaščitnica divizije podpreti umik enot Dalmatinske brigade. 16. julija so bataljoni nena-

BRANKO ŠOTRA:
VODO NOSIJO

doma napadli četnike in zavzeli neko koto. Čez dan je bilo vse opravljeno, četniki pa so zbežali. Razpršili so se po širokih ozrenskih gozdovih. Zaman je preganjati jih in napadati, ker se ne upirajo.

Sovražne sile so izkoristile premik naših enot k progi in nenadoma napadle intendanturo, bolnišnico in druge enote brigade, ki niso sodelovale v akciji. Četrta črnogorska brigada se je ves dan ogorčeno borila, da bi ustavila prodiranje sovražnika. Ponoči je dobila druga Proletarska brigada ukaz, naj odide v zaledje sovražnika in ga nenadoma udari v hrbet in tako razbremeniti Četrto črnogorsko brigado. Bila je že nevarnost, da bo naša divizija potisnjena na reko Bosno, kjer so nas čakale druge nemške sile. Za 4. brigado je bilo že zelo kritično. Ko so bataljoni 4. črnogorske brigade že začeli odstopati pred nemškim jurišem, je nastopil 2. bataljon, v napad pa je prešel tudi četrti. Sovražnik se je zmedel. Prisiljen je bil večino svojih sil obrniti na levo krog, s čimer je 2. bataljon olajšal položaj 4. črnogorski brigadi in 4. bataljonu naše brigade. Nemci so dvakrat izvedli protinapad, vendar zaman. Zaplenili smo nekaj orožja in municije, imeli pa smo dva mrtva in nekaj ranjenih. Štab divizije je izdal ukaz, da je treba sovražnika gnati do zavidoviške proge.

Vse radijske postaje so poročale o padcu Mussolinija. Iz osi je izpadel utemeljitelj fašistične ureditve v Evropi. To je velik dan. V Italiji ni nobene oblasti. Uporniki držijo posamezna mesta, izdali pa so tudi razglas, v katerem pozivajo ljudstvo, naj se upre vojni. Poziv so podpisali komunisti, socialisti, katoliki, liberalci in nekatere druge stranke.

Dne 1. avgusta so dobile bolnišnica, intendantura in tri štabске enote ukaz za premik, kar je povezano z zborom brigade v Banovićih. Radio poroča o nemirih v Italiji, o ustanavljanju delavskih in vojaških komitejev v Milanu. Nadaljuje se ofenziva Rdeče armade na področju Odese. Angleži odmetavajo letake nad Italijo. Zvedeli smo, da je Rdeča armada zavzela Orel. S to zmago bodo Sovjeti verjetno vplivali na nadaljnje spremembe v vojaškem in političnem položaju na svetu. Z vseh strani dobra poročila, kar nas veseli.

Dne 3. avgusta je bil zbor brigade v nekem bukovem gozdu. Štab divizije in angleška misija sta prišla ob 11. uri. Po raportu in pregledu brigade je bilo nekaj govorov. Prvi je govoril poveljnik divizije Peko Dapčević, nato pa komisar Mitar Bakić in drugi. V zabavnem delu so igralci gledališča narodne osvoboditve izvedli program za našo brigado. Obenem je bilo tekmovanje v bojnem streljanju. Po končanem programu je nastalo že običajno veselje. Gosti so ostali v brigadi še nekaj časa ponoči. Z zborovanja smo poslali pozdravne brzojavke Stalinu, Rdeči armadi, tovarišu Titu, vrhovnem štabu in CK KPJ. Angleži se zelo pohvalno izražajo o naši partizanski vojski.

EPOPEJA RANJENCEV S SUTJESKE

Prišli so ranjenci iz Šekoviće, kjer so se zdravili po peti ofenzivi. Pripovedujejo o težavah med ofenzivo, ko je bila razbita 3. divizija — zaščita bolnišnice. Številni tovariši so doživeli hudo usodo. V Šekovićih so jih spet zapustili. Ko se je začela lokalna ofenziva se je morala 6. brigada umakniti, ranjenci pa so ostali. Mnogi so umrli.

Preživeli ranjenci so mi opisali pot centralne bolnišnice med 5. ofenzivo. Pripovedovali so o hudi zgodovini ranjencev, ki so pustili svoja življenja v dolini Sutjeske. Opisali so napore, trpljenje in težave ranjencev, ki so se rešili.

IVE SUBIC:
GLAD, (olje 1945)

Delno so mi obudili njihovo trpljenje. Zdi se mi, da je to nemogoče opisati. Morda bom lahko nekoč opisal tisto, kar sem si zabeležil, čeprav ne verjamem, da je kaj takšnega mogoče opisati. Zdaj samo poskušam.

Drama ranjencev našega bataljona — pravi tovariš Janja — je do solz boleča in jo je težko razumeti. Janja je bil ranjen v nogo in so ga poslali v centralno bolnišnico. Odrezali so mu nogo pri kolenu. Prestajal je usodo centralne bolnišnice in vseh težkih ranjencev, posebno tistih brez nog. Divizija se je borila na Tari in Pivi, ranjenci pa so v dolini čakali nadaljnjih ukazov. Ko so vse nade za preboj v tej smeri propadle, sta divizija in centralna bolnišnica odšli k Sutjeski. Tam je Janja z drugimi ranjenci čakal, da divizija prebije fronto in da ponoči nadaljujejo pot. Divizija je bila razbita, ranjenci pa so zvedeli za smrt poveljnika Save Kovačevića. Ukazali so jim, naj se skrivajo po gozdu, da bi si rešili življenje. Janja se je z nekaj tovariši nekako

skril. Skakal je po eni nogi. Pogovarjal se je s tovariši o usodi, ki jih je doletela. Kam brez ene noge, brez konja, brez pomoči, brez nosil in končno, brez bergel, ki bi mu nadomestile nogo? Položaj je bil brezupen, živci so odpovedali. Ljudje so počenjali najhujše, kar se je dalo storiti — ubijali so se. Z Janjo je bil tudi Miloš Božović iz 2. bataljona. Ta je že okrevljal, vendar ni mogel vzdržati in je vsem predlagal, naj se ubijejo. Janja je odgovoril: »Tega ne bom storil.« Tedaj je Miloš potegnil revolver in si pognal kroglo skozi sence. Janja je prav tako videl, kako se je ubil nek komandir čete — skočil je v prepad. Janja je bil znan kot vztrajen in pogumen borec, zato je tudi tokrat pokazal, da ga živci in zdrava pamet niso zapustili. Predlagal je nekaterim tovarišem, da bi se prebijali skozi sovražne položaje in da bi šli samo naprej. To je bil predlog človeka brez ene noge v samoti Sutjeske in Zelengore. Kot obupanec je krenil proti sovražniku. Z njim je bil tudi Rokvič iz Drvarja, ki je bil tudi brez noge, vendar je hodil z berglami. Janja pa je krenil na to dolgo pot tako, da se je opiral na roke, preostalo nogo in zadnjo plat. Tako se je nekako prevalil čez Vrbnico in Miljevino ter prišel na progo Višegrad—Sarajevo pri Sjetlini. Nekaj časa je je šel po sledih večje skupine ranjencev. Ko je prišel z njimi do Sjetline, so jih z letališča napadli Nemci. Presenečeni so se ranjenci razbežali in odšli vsak v svojo smer. Prebijal se je preko Kalinovika in Uloga v Hercegovino. Spotoma sta z Rokvičem dobila pri kmetih konje in tako napredovala. Večkrat so jima krajevni četniki konja spet vzeli. Njuna sreča, da nista pozabila katekizma, ker sta morala četnikom dokazovati, da še znata oče naš, sicer bi ju bili ubili kot muslimana ali Žida. Ta izkušnja ju je izučila, da sta se izogibala srečanj s četniki.

Pet mesecev je trajala njuna pot do Boračkega jezera v Hercegovini. Dne 1. junija sta krenila s kolono ranjencev s Pive, v začetku novembra pa sta prišla na Boračko jezero. Šele v Konjicu sta dobila zvezo z nekim aktivistom osvobodilnega gibanja. Ta jima je obljubil bergle, vendar so ga četniki odkrili.

Kasneje sta dobila zvezo z nekim kmetom, ki je za Janja izdelal bergle. Neki ljudje so ju napotili k nekemu muslimanu v dolini Neretve, da bi ju prepeljal čez reko. Tam sta se v neki vasi zadržala 15 dni.* Tam ju je našla Prva krajiška brigada in jima zagotovila pot do Gornjega Vakufa. Tam je Janja sedel na vlak in prišel v Jajce, sedež vrhovnega štaba, dva do tri dni pred drugim zasedanjem AVNOJ, 29. novembra 1943.

Dne 6. avgusta je štab divizije predlagal vrhovnemu štabu, da bi naša divizija odšla v Sandžak. Tačas smo bili z bolnišnico v Ramićih. Slišali smo novico v padcu Bjelgoroda in o strašni ofenzivi Rdeče armade. Slišati je o velikem premiku naše brigade.

Dne 8. avgusta sem bil prestavljen za političnega komisarja 3. čete drugega bataljona. Prej sem že bil komisar 5. bataljona. 2. bataljon je bil v Poljicah. Ob 17. uri je prišel ukaz o odhodu naše divizije v Sandžak, 10. avgusta pa je prišel ukaz divizije, da je treba s pohodom počakati do prihoda bosanskega korpusa. Brigada je pripravljena na akcije, vendar je številčno slaba. 13. avgusta smo videli predstavo gledališča narodne osvoboditve, ki pa je bila slaba, čeprav so jo izvajali renomirani igralci. Namestnik politkomisarja brigade mi je sporočil, da odhajam v vrhovni štab, kjer mi bodo dali novo nalogo. V štabu brigade sem dobil še dva tovariša, ki sta tudi odhajala. Ko smo se javili, so nam sporočili karakteristike. Zame se je ponovila stara ocena z Vučeva. Bolj je poudarjala slabe strani, posebno da sem prepočasen, oster in grob. Po takšni

oceni nisem sposoben navezati normalnih odnosov in stikov z ljudmi, zato tudi nisem priljubljen.

Odhod v vrhovni štab se je zavlekel, ker ni bilo Beograjčanov. Po radiu smo zvedeli, da je novi bolgarski kralj Boris. Prav tako smo zvedeli, da so 24. avgusta po bojih, ki so trajali dva dni in tri noči, naše enote zavzele Bugojno.

V sredo, 1. septembra je prišel ukaz iz divizije, naj 2. proletarska brigada odide k Ustikolini. Ko je brigada korakala tjakaj, sem jaz korakal s 4. črnogorsko brigado iz centralne Bosne proti Sandžaku. Odšli smo nekaj dni za divizijo, ker smo morali čakati skupino iz Beograda in jo spremiti do vrhovnega štaba. Priti bi morali Milada Rajter, Djordje Andrejević-Kun in še nekateri tovariši. Vsi so šli na svobodno ozemlje, da bi se javili vrhovnemu štabu. Čakali smo jih, da bi prišli in nam pripovedovali novice iz Srbije in Beograda, vendar jih nismo dočakali. Prišle so neke bosanske enote in nas zamenjale. Šele potem smo odšli v divizijo.

Dobra hrana in oddih pa tudi politični položaj v državi in po svetu pozitivno vplivajo na razpoloženje borcev, ki čutijo skorajšnje osvoboditev države. Na sporedu so vojaške in politične ure, na partijskih in političnih sestankih razpravljamo o mednarodnem političnem položaju, o notranjih vojaških in političnih dogodkih in raznih drugih problemih, ki so povezani z našim bojem. Rdeča armada nezadržno napreduje. Samo v enem dnevu je osvobodila 450 naselij. Danes so se Angleži in Američani izkrcali v Kalabriji. Razpravljamo tudi o notranjih problemih brigade, bataljonov in čet.

Edino jaz sem v četi nerazpoložen — zaradi ukaza o povratku v brigado. Odgovarjati moram in nositi posledice zaradi nekaterih »prekrškov«, ki sem jih storil prej. To so menda ljubezenski stiki z nekaterimi tovarišicami iz bolnišnice. To je krnilo ugled borca-voditelja ter rušilo in podiralo moralo in etiketo odnosov med moškim in žensko v partizanski vojski. Neko nedolžno stvar so spremenili v nekakšen famozen, nerazumljiv greh — v »kršenje in rušenje morale« v naši vojski. V meni pa je preprosto, v nekem trenutku oživel ne le partizan, temveč preprost mlad človek. To je torej zdaj vzrok mojega nerazpoloženja. Težko to preživljam, ker sem globoko prepričan, da moram odgovarjati za nepomembno, drobno zadevo. Ne morem mirno prenašati intrig in opravljanja, ki se lahko pojavlja v brigadi.

Pomišljam, ali ne bi sebe najstrože kaznoval. Bil sem politični komisar bataljona in užival ugled vodilnega političnega delavca v brigadi. Težko je zbrati dovolj moči, da bi preživel napihnjeno napako, da bi zaradi nje odgovarjal in dobil morda kazen. V krizi sem se obrnil na komisarja čete, sicer svojega namestnika Rutoša. Razumel me je. Moja napaka je bila v tem, da sem dva do tri dni pred odhodom iz brigade, neposredno pred odhodom v vrhovni štab, napisal pisemce nekemu dekletu in izrazil željo, da bi se z njo sestal. Randevuja seveda ni bilo. Pismo so našli v njenem žepu in takoj poslali »na pristojno« mesto. Dobil sem ukaz iz štaba brigade, naj se vrnem. Treba bi bilo menda preveriti neke zadeve v zvezi z nekim pismom.

Nisem se javil političnemu komisarju divizije, temveč sem se priključil štabu 4. črnogorske brigade ter z njimi odšel v Fočo. Med pohodom sem srečal komisarja divizije Mitarja Bakića, ki se je jezil, ker me je videl tukaj, ne pa v vrhovnem štabu. Dejal, da je poslal pismo in karakteristiko o meni tovarišu Marku zaradi razporeditve na novo dolžnost. Iz razgovora sem spoznal, da

tovariši iz štaba brigade ne bi imeli prav niti, če bi storil večjo napako, kaj šele tako nepomembno reč.

Rutoš me je odvrčal od zlih misli, opogumil me je in mi vrnil samozaupanje. Sprijaznil sem s tem, da me lahko določijo za običajnega borca, kar ni posebno huda kazen. Bolj me je pekla moralna plat kazni in izjemno obravnavanje mojega primera v brigadi.

PRED OSVOBODITVIJO PLEVLJA

Vrhovni štab je ukazal formirati iz druge proletarske in tretje udarne divizije drugi proletarski udarni korpus. Štab 4. črnogorske brigade je imenovan za novi štab korpusa. Za komandanta korpusa je imenovan Peko Dapčević, za političnega komisarja Mitar Bakić, za načelnika štaba pa Rudolf Primorac.

Dobili smo poročilo od komandanta Sandžaške brigade, da je v Plevljah približno 20 Nemcev in približno 500 oboroženih miličnikov-muslimanov. Četniki držijo Prijepolje, Novo Varoš in Belo polje. Čez Jabuko smo krenili na Prijepolje. Napadli smo ob zori, čez dan pa je bilo vse končano. O mraku smo dobili ukaz za odhod proti Priboju. Med potjo nas je napadla četniška kolona. Razbili smo jo in pregnali proti Priboju. V Plevljah smo oblast in vojaške ustanove dobro organizirali. Imeli smo mnogo političnega dela s prebivalci in izvedli prostovoljno mobilizacijo za izpopolnitev naših enot. Organizirali smo tudi poslovanje krajevnih oblasti in družbenih organizacij.

Čez osem dni smo dobili ukaz za premik. Dve četi našega bataljona sta odšli k Belemu polju, našo četo pa so prepeljali s kamioni k Slepčevemu mostu na križišču med Plevljem, Belim poljem in Kolašinom. Četniki so pred nami bežali. Neposredno pred večerom so četniki napadli Slepčev most, tako da smo ostali vso noč na položaju. Droban dež nas je nadlegoval, vendar nismo smeli pod streho, da ne bi bili presenečeni. Napadali so nas četniki, vendar so bili spopadi kratki. Naslednjega dne smo odšli čez Bjelašnico proti Beranu. Napasti bi morali italijansko garnizijo. Na poti smo se dva dni zadržali na Črnem vrhu pod Bjelašnico. Tam se nam je pripetil neprijeten dogodek. Neki borec našega bataljona je razbil nekaj panjev in ukradel med. Kmetje so ga prijavili štabu bataljona. Komisar bataljona ga je obsodil na ustrelitev zaradi ropanja ljudske imovine. V takšnih razmerah in na takšnem ozemlju so nujni tako ostri ukrepi zaradi utrjevanja političnega ugleda, zaradi avtoritete naše vojske in ljudske oblasti. Ustrelili smo ga. Tačas je 3. bataljon osvobodil Berane. Italijansko posadko so pozvali, naj se vda, kar je tudi storila. Italijani so prestopili v našo vojsko. Obljubili so, da se bodo borili skupaj z našimi enotami. Zajeto topništvo in motorizacijo je obdržala italijanska posadka, ker nismo imeli sami dovolj strokovnjakov — topničarjev, tankistov in motoristov. Kasneje so Italijani dobili stalen razpored. Poslali smo jih v specialne enote korpusev, divizij in brigad, v artilerijske, minometalske, tankovske, motorizirane, inženirske in druge.

PO DVEH LETIH NA PRAGU SRBIJE

Imamo precej političnega dela, na četnih konferencah razpravljamo o aktualnih notranjih problemih. Stanje v bataljonu je ocenjeno kot odlično. Občasno nas preletavajo letala nemškega porekla. Dne 23. oktobra smo opazili veliko transportno letalo, ki je letelo proti Kosovu in Albaniji. Verjetno je

BOŽIDAR
JAKAC:

**PO SLEDOVIH
IV. IN V.
OFENZIVE:
IZ SUTJESKE**

(Črna kreda,
1946)

sovražnikovo, ker je samo. Nemci mislijo, da letijo nad lastnim ozemljem in da je prostor čist. Kmalu se pokažejo še tri letala, ki nekajkrat obkrožijo osamljeno transportno letalo, ko da ga varujejo. Iznenada zaklepljejo strojnice. Zdelo se nam je, da so najprej streljali iz transportnega letala. Eden izmed lovcev se obrne in z rafalom zadene transportno letalo. Goreči transporter pade nekje v sosedni vasi. Takoj pošljemo patruljo, ki pa je našla samo razbitine, vse drugo je bilo že razdrto in odneseno. Kmetje so prišli sem pred patruljo in pokradli vse, kar je bilo mogoče. Patrulja je našla neke kmete, ki so odnesli nekatere stvari. Patrulja je zaplenila samokres kalibra 7,65 mm. Ugotovila je, da je bilo sestreljeno nemško transportno letalo z nekim generalom, ki je potoval v Albanijo. Pot so mu presekala zavezniška letala.

Prve dni novembra 1943 smo odšli v Novo Varoš, od tam pa v Vilovo, da bi razgnali četnike. Ker so zbežali, smo se brez boja spustili v Kokin Brod in se tamkaj zadržali en dan in eno noč. Odšli smo proti Zlatiboru in se ustavili v vasi Dragliji.

Prvič po odhodu iz Srbije leta 1941 smo prekoračili Uvac in prišli v Srbijo. Skoraj dve leti smo bili izven rodnega kraja. Srečni smo! Naposled smo spet doma. Kmetje ustavljajo partizansko kolono na cestah in iščejo znanee, prijatelje. Borci sprašujejo po sorodnikih. Zadovoljni in srečni so eni in drugi.

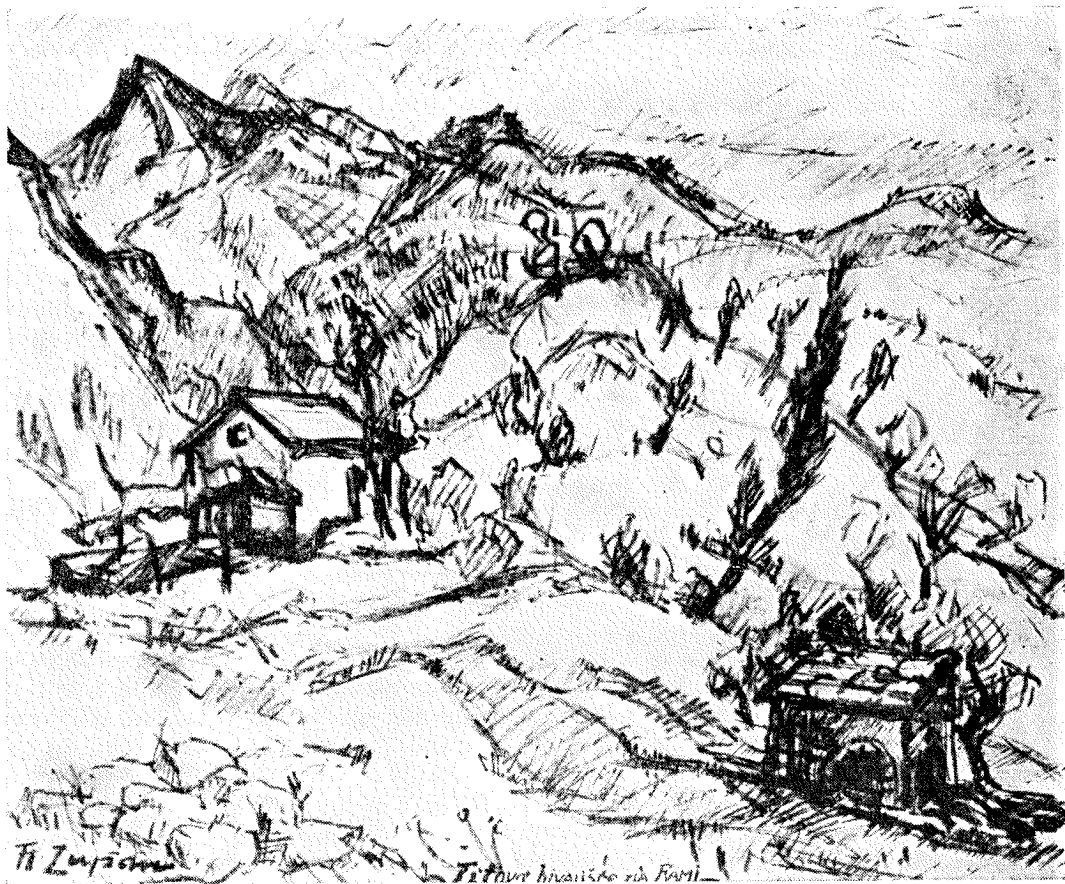
Naša brigada je bila kadrovska enota, čeprav je bila sestavljena iz manjšega dela proletarskih elementov in poklicnih revolucionarjev. Večina so bili srednji kmetje. Borci so bili mladi, stari približno 20 let. Vsekakor je to dobra osnova, iz katere so morali zrasti revolucionarni kadri. Vendar pa brigada ni izpolnila naloge in ni bila vir kadrov. Zrastlo je samo nekaj politično-partijskih in vojaških delavcev. Zelo malo ljudi je odšlo na vodilne položaje v druge enote. Vso vojno ni bil nihče poklican iz vrst borcev in poslan štabu bataljona ali brigade za izpopolnitev vodilnih mest v drugih enotah, niti v naših lastnih. V brigadi so bili zaradi najbolj nepomembnih zadev ljudje odstavljani iz višjih dolžnosti in funkcij in so odhajali celo za navadne borce. Druge brigade so vzele precej tovarišev iz čet in bataljonov in jih dale na razpolago. Včasih so imeli pri štabih brigad prave čete tistih, ki so čakali novega razporeda.

Sporočili so nam, da je bilo 29. in 30. novembra v Jajcu drugo zasedanje AVNOJ, na katerem so bili sprejeti zgodovinski sklepi za novo Jugoslavijo. Pomembni so za celotno mednarodno delavsko gibanje in vsa osvobodilna gibanja, ki se bore proti imperializmu. Na zasedanju je bil Josip Broz-Tito izvoljen za predsednika nacionalnega komiteja in poverjenika narodne obrambe. Nacionalni komite je v bistvu začasna jugoslovanska vlada. Tako je predsednik začasne vlade in minister za narodno obrambo naše države postal tovariš Tito. Na zasedanju so vpeljali čin maršala v vojski, oficirske čine in odlikovanja. Tovariš Tito je bil imenovan za maršala Jugoslavije.

Novice iz Jajca so nas navdušile.

OBKOLJENI ŠUMADINCI

Med bitko na Sokolici in v Koševinah se je v mestu Prijepolju na desni obali Lima tolkel tretji bataljon 1. šumadinske brigade. Bataljon je bil presečen z vdorom Nemcev v mesto. Bataljonu je poveljeval politični komisar Milan Jovanović-Trulež. V začetku napada je ukazal borcem, naj v skupinah odhajajo iz hiš, on pa jih bo z okna varoval. Z revolverjem je streljal na Nemce v dvorišču Džamije. Nato je ukazal, naj skupinice zavzamejo položaje in zavarujejo ostale tovariše. Komisarju se je na oknih priključilo nekaj borcev. Končno je tudi Trulež prišel iz hiše in uredil bataljon. Začel se je boj na življenje in smrt. Bataljon je jurišal na most, da bi ga zavzel in tako prešel na levo obalo Lima. Tam sta bila druga dva bataljona Šumadinske brigade. Poskus ni uspel. Sovražnik je trdno držal obrambne položaje pri mostu, saj je bil zanj življenjskega pomena. Več jurišev se je končalo brez uspeha. Zadnji je bil tragičen za pogumnega komisarja. Nekemu puškomitraljezcu je vzel orožje in odšel z borci na juriš. Pritekel je na glavno cesto in ustrelil na skupino Nemcev. Nato je tekel naprej. Juriš je bil nezadržen. V tem trenutku je tudi sam junaško padel, prerezetan s sovražnikovimi krogli. Imel je še toliko

FRAN ZUPAN:
TITOVO BIVALIŠČE NA RAMI ZA ČASA IV. IN V. OFENZIVE (olje, 1962)

moči, da je dejal borcem: »Varujte strojnico in torbico.« Bataljon se je ogorčeno boril ves dan. Hkrati z drugimi enotami je preprečeval prodor Nemcev k Plevljem. Vsi skupaj so omogočali drugim enotam NOV uspešen in pravočasen umik. Pri izvajanju te naloge se je žrtvoval tudi 3. šumadinski bataljon. Ni se več vrnil v I. šumadinsko brigado. Dan je preživelo samo 10 borcev 3. bataljona, vsi drugi so padli na prijepoljskih ulicah.

Dva bataljona te brigade sta bila v bolnišnici na levi obali Lima. Nemci so ju presenetili. Komandno osebje brigade je bilo v Plevljah, zato so poveljstvo prevzeli komisarji bataljonov. Nekateri so menili, da je treba zapustiti bolnišnico in organizirati obrambo na hribu. To so poskušali, vendar jim je močan strojniški ogenj načrte preprečil. Stavba bolnišnice je bila iz trdnega kamnja in je zagotavljala precej dobro zaščito. Politični komisar bataljona Toma Breulj, pristaniški delavec, je prevzel poveljstvo in organiziral obrambo bolnišnice. S svojim zadržanjem je vlival zaupanje tovarišem in dosegel, da so

bili hladnokrvni. Sovražnika so odbijali z vsemi sredstvi. Nekaj pred 12. uro so prišli pred bolnišnico nemški tanki in napadli. Tudi težke haubice iz mesta so rušile zidove bolnišnice in streho. Nemci so skušali s tanki podreti zidove, kar so jim morali borci preprečiti z bombami. Ranjencev je bilo vedno več. Popoldne je nastopilo zatišje na vseh fronti. To je bila tista, tako dobro znana zlovešča tišina. Nemci so se pripravljali, da s tanki in pehoto znova udarijo. Kmalu nato sta čez most zgrmela dva velika tanka, za njima pa motorji s prikolicami. Čelni tank se je že približeval oknom. Šumadinci so stali na oknih in brez moči opazovali približevanje sovražnika. Tedaj je skupina začela z okna streljati na nemško prikolico za tankom. Ogenj je bil uspešen, motor pe- je zgrmel v betonirani kanal poleg ceste, na njem pa je ostala strojnica s pasovi nabojev. Šumadinci so bili brez municije in so skušali dobiti pasove. Pod zaščito mraka jim je to uspelo.

Ponoči so začeli prenašati ranjence iz stavbe. Komisar Breulj je ukazal zapustiti poslopje in kreniti proti Gradini. Skupino z zaplenjeno nemško strojnico je poslal v predhodnico. Drugi tovariši so zbirali ranjence, ki pa so že izkrevaveli in otrdeli v snegu. Kolona Šumadincev je krenila iz bolnišnice proti Jabuki, kjer so se naslednjega dne prešteli. Zdravih in ranjenih je bilo 90. Od cele brigade je ostalo — 90 ljudi. Zdravih je bilo premalo, da bi nosili ranjence. Brigada se je osemkrat zmanjšala — vsak osmi je preživel boj. Tako je cvet Šumadije končal svojo junaško epopejo v Prijepolju, pri mostu na Limu — na levem in desnem bregu reke.

V štab brigade so nekega dne pripeljali bolgarske ujetnike. Naši tovariši zasljušejo Bolgare in zbirajo podatke o sovražnikovih silah na svojem ozemlju. Razgovoru naših preiskovalcev z bolgarskim oficirjem prisostvujejo tudi nekateri člani angleške in ameriške vojaške misije pri naši diviziji. Pred zavezniškimi oficirji izjavlja bolgarski podpolkovnik, da so četniki sklenili sporazum z Nemci in Bolgari o sodelovanju proti NOV. Dobili so ukaz, naj ne preganjajo četnikov, ker so postali njihovi zavezniki. Kalaitov namestnik je v Ivanjici, kjer je za zvezo z Bolgari in Nemci. Oficir pripoveduje o razmerah v Bolgariji in ugotavlja, da je tam najmočnejša politična sila KP, ki ima največji vpliv v množicah. Obraz ameriškega polkovnika je postal kisel. Četniške tolpe so se torej spremenile v odkrite sodelavce Nemcev in Bolgarov. Zdaj je svetovna javnost dobila pravo podobo o razmerah v Jugoslaviji prek delegatov in članov vojaške misije zavezniških sil.

Po napornih pohodih in vsakodnevnih bojih s četniki, Bolgari in Nemci počivamo v Bogdanovićih. Mirni smo, ker nas ne napadajo. Politično in vojaško delamo v vseh enotah. Sklicujemo partijske sestanke in četne konference, na katerih obravnavamo stanje v enotah in določamo naloge za vojno politično delo v četah.

Namestnik komandirja čete je italijanski poročnik, zdi se mi, da mu je ime Mario. Zastopa borce — Italijane v komandi čete. Prek njega so se italijanski vojaki pritožili vodstvu čete zaradi nepravilnega ravnanja tovarišev in tovarišic. Sam govorim nekoliko francosko, italijanski poročnik pa nekoliko srbsko, zato se nekako sporazumevava. Najprej se mi je zdelo, da postavljajo ta vprašanja zlonamerno, da bi skalili enotnost naših in italijanskih borcev. Prav gotovo je sovražnik, ki se je dobro prikril in postal nekakšen antifašist — tako smo menili. Kasneje pa smo ugotovili, da je res želel samo to, da bi se enotno borili proti sovražniku. Skrbno smo proučili vse pripombe. Od komande

čete sem dobil nalogo, naj jih proučim in preverim z italijanskim oficirjem in italijanskimi vojaki. Sestal sem se z Italijani in ugotovil naslednje: trdijo, da z njimi nepravilno in grobo ravnajo. Vedno so v službi, nikoli ne počivajo. Nimajo nobenih pravic. Odnos do partizanov je drugačen kot pa do Italijanov. Čutijo se neenakopravne v naši sredini, kar pa po njihovem mnenju ni v skladu s stališčem partizana, posebno pa proletarca. Medsebojni odnosi partizanov so človeški, vsi so enaki v pravicah in dolžnostih. Borci — Italijani ne terjajo nič več, temveč samo enako stališče. Vsi so naenkrat trdili: »Medtem ko partizani počivajo, Italijani stražijo. Partizani nosijo samo puške, Italijani pa strojnice in zaboje z municijo. Italijani gonijo živino in spremljajo pratež, Italijani nosijo vodo, lupijo krompir in kuhajo kosilo, partizani pa spiyo. Partizani gredo v patroljo, Italijani pa nosijo ranjence. V vsem smo neenakopravni, enaki smo samo tedaj, kadar se začne boj.

Kaj je povzročilo takšno stanje? Vplivali so vsekakor objektivni in subjektivni činitelji: naponi, težave in vsakdanji boj so popačili politično linijo. Med šesto ofenzivo smo mnogo prestali. Nemci so nas podili z motoriziranimi enotami in na velikih razdaljah. Tudi ure počitka nam niso dali. Skoraj vsak dan smo se bili, nenehni pohodi, nespečnost, slaba hrana, borbe in lakota, vse to je povzročilo težko psihično stanje. Fizični in psihični naponi so hromili disciplino v četah. Boji in nenehni premiki niso dovoljevali partijskih sestankov in četnih konferenc, na katerih bi razpravljali o problemih, ki so se kopičili, ki jih je bilo mnogo za en sam partijski sestanek.

Precej pomembnejše pa so bile subjektivne napake članov partije in drugih borcev. Niso izvedli partijskih direktiv brigadnega vodstva: da je treba z Italijani ravnati prav tako, kakor z našimi borci. Borci ne razumejo, da so Italijani naši tovariši v boju proti skupnemu sovražniku, z enakimi pravicami in enakimi dolžnostmi. Imajo jih za borce druge stopnje in jim prepuščajo vsako fizično in težko delo. Imajo jih za strahopetce in paničarje v vsaki akciji, čeprav so se v naših enotah pokazali čisto drugače. Tudi starešine ne razumejo stanja in določajo Italijane samo za težavne naloge. Zaradi takšnega odnosa so Italijani res v neenakopravnem položaju. Pri izvajanju nalog se res niso zmeraj prav znašli, ker ne razumejo jezika in tudi ne ukazov komandnega osebja. Tako so pogosto brez razloga krivi. Ker ne znajo jezika, se ne morejo pritožiti in braniti — nimajo nobene možnosti, da bi pojasnili svoj položaj.

Zaradi vsega tega smo imeli poseben partijski sestanek čete, na katerem smo analizirali stanje in odnos med borci partizani in Italijani. Po vsestranski razpravi smo ugotovili, da imajo Italijani povsem prav v svojih zahtevah. Sklenili smo, da je treba italijanske borce vsestransko enako obravnavati kot partizane. Da bi organizacijsko izpeljali ta sklep, smo sklenili, da bo komandir čete — partizan vodil četo v borbah in akcijah, namestnik komandirja — Italijan pa bo disciplinski starešina med pohodom in odmorom. Tako bo namestnik komandirja odgovarjal za delo v taborišču in na pohodu. Enakopravno mora odkazovati naloge vsem borcem-partizanom in Italijanom. Politični komisar čete pa odgovarja za uresničitev tega sklepa.

Namestnik komandirja je sklepe povedal italijanskim borcem. Razumeli so, kakšne pravice so dobili v naši sredini. Bili so navdušeni nad takšnim stališčem partizanskega poveljstva. Sklepi so imeli izreden učinek — Italijani so nam postali povsem privrženi. Italijanski namestnik komandirja čete je dejal, da me bo učil italijanščine, da bi lažje razpravljala o političnih problemih in

skupno pojasnjevala borcem cilje naše borbe. Vsak dan me je prepričeval, da je italijanščina izredno lahka in da se je lahko naučim v 15 dnevih.

Kasneje so Italijani dobili pravice opredelitve: lahko so zapustili partizanske enote in se priključili na novo formiranim italijanskim brigadam, ali pa ostali v naših enotah. Nekaj Italijanov je ostalo pri nas do konca vojne. Niso hoteli v italijanske enote, želeli so tekmovati s partizani naše dežele. Tovarištvo in prijateljstvo partizanskih borcev jih je prepričalo, da se ceni človek in njegova svoboda, da se borimo za vsestransko osvoboditev človeka. Hoteli so ostati v tej šoli boja za svobodo človeka.

* Posvetovanja v Kladnju se nisem udeležil. Kasneje sem se pogovarjal z namestnikom politkomisarja brigade in člani štaba bataljona — udeleženci konference v Kladnju. Ti so mi podrobno govorili o vsebini posvetovanja in razpravi. Nekatere podrobnosti sem zapisal v svoj dnevnik, del njihovega izvajanja pa sem si zapomnil vse do zdaj. Vso razpravo in izvajanje posameznih tovarišev sem obnovil na podlagi razgovora z udeleženci posvetovanja.

* Po vojni je Janja našel kmeta, ki ga je skrival 15 dni, in ga povabil k sebi v Čačak na dopust. Dedek, star več kakor 70 let, je bil mesec dni na dopustu. Ko je odhajal, mu je Janja kupil obleko in pripravil velik paket, plačal mu je vlak in ga spremil domov. Še vedno si dopisujeta.

BESEDA O BISTVU NOB

POTREBNI SO USTREZNI UČBENIKI ZA POUK O NOB

Denimo roko na srce in iskreno priznajmo, da spoznavanje vsebine in bistva NOB ter razumevanje oborožene revolucije naših narodov tudi po 20 letih dogajanja ne poteka tako, kot bi bilo potrebno in nujno. Tu mislimo le na učne ustanove: od osnovnih do fakultete. Še posebno pa je ta pouk neustrezen, če ne zanemarjen, na strokovnih šolah.

Samo v zadnjem času je bila cela vrsta sestankov, plenumov in obširnih razgovorov na vseh nivojih političnih in drugih organizacij, na katerih je bila osrednja točka dnevnega reda idejna vzgoja mladine. S temi vprašanji se je podrobno ukvarjala tudi organizacija Zveze mladine Slovenije in Jugoslavije. Nič koliko uglednih voditeljev in javnih delavcev je nešteto krat poudarjalo, da moramo poskrbeti za idejno vzgojo mlade generacije, ki se mora prvenstveno učiti in oblikovati svoje značaje in odnos do vsega na svetlih tradicijah, primerih in vrednotah revolucije in tvorcev te revolucije. Povsod soglašamo s sklepi teh organizacij in posameznikov, da je taka vzgoja in poglobljeno seznanjanje z vsebino NOB in revolucije zares nujno. Več ali manj pa ostajamo le pri sklepih in ugotovitvah, ne da bi se zares vprašali: zakaj je to potrebno prav za mlade ljudi, ki že sredi burnega življenja — vsakdanjega — dojemajo vsa dogajanja tako, kot jih vidijo in občutijo. Mladi ljudje so, skratka, pod vplivom in vse prevečkrat pod vplivom neustreznega, če ne celo slabega.

Četudi pridemo do ugotovitve, da je potrebno mladim ljudem, sedaj že kar drugih ali celo tretjih generacij — razlagati vsebino NOB, se še nismo dovolj vprašali, če imajo na primer šole raznih stopenj ustrezne pripomočke za to, ustrezna berila ali učbenike, zbrano literaturo ali obširnejši priročnik, iz katerega bi spoznavala mladina prav to, najvažnejše obdobje zgodovine. In to ne samo datume, ampak vsebino, pridobitve revolucije!

Takega priročnika nimamo, čeprav bi ga s pridom rabili že tisti, ki poučujejo. In prav ti, ki že poučujejo in ki bodo jutri poučevali, ga najbolj potrebujejo. Generacija, ki sedaj prihaja iz naših učiteljskih in drugih šol, ima kaj slabo podlago — vsaj metodično — za veliko poslanstvo: poučevati in seznanjati učence prav z vsebino NOB, na katero bi morali ustrezno navezovati pouk mnogih drugih predmetov. Zato bi bili za dijake, učiteljsčnike in sploh za vse učeče se ljudi potrebni učbeniki o NOB, in to za vse posamezne stopnje šolanja.

Nočemo si sicer zatiskati oči pred dejstvi. Namreč, nápak bi ravnali, če ne bi upoštevali, da je bilo tudi doslej precej storjenega, da bi šolarji, dijaki in študenti spoznali vsaj nekaj vsebine in veličine naše revolucije. Moramo pa ugotoviti, da je bilo dosedanje delo, da so bila to prizadevanja zgolj posameznih učiteljev in profesorjev; med njimi so mnogi sami udeleženci NOB, ki so skušali svojim gojencem dati več, kot pa je natisnjene nega v raznih čitankah in učbenikih za slovenski jezik, ali več, kot predvideva program zgodovine za posamezne razrede.

Mnogo so storili šolski kolektivi v tej smeri z raznimi proslavami in političnimi manifestacijami, nadalje z ekskurzijami ali izleti v znane kraje iz NOB. Toda to je le dopolnilo, le zunanji okvir podobe, ki naj bi bila končno že izdelana in ki naj bi jo dodobra spoznali in razumeli učenci ali dijaki.

Neštetokrat smo bili priča pogovorom mladih, ko so se vračali iz izleta v partizanski kraj, da je bil to navaden izlet v naravo, kjer so se v glavnem podili po hosti, prezebali ali pa se gnetli v vlaku, kvečjemu so položili še venec k spomeniku. Torej mnogi izleti niso dosegli svojega namena. Mogoče bo kdo ugovarjal z vprašanjem: Koliko smo pa govorili ob takih priložnosti na kraju samem ali potem v šoli o tem, zakaj so položili venec in kaj se je takrat in takrat zgodilo na tistem mestu, da je označeno s spominskim obeležjem. To je res, toda tudi to je le drobec — sicer potreben — toda nezadosten.

Prav gotovo je potreben tudi pogovor s starim borcem, udeležencem oborožene revolucije. Še vse premalo je takih pogovorov, sicer pa so vse prepogosto preveč uradni, zapeti, hkrati pa tako zelo skromni in preprosti, da ne dosežemo pri mladem človeku pravega učinka. Mar se niso včasih taki pogovori prevrgli v kramljanje s preveč veseličnim poudarkom in prizvokom? Mar ni manjkalo večkrat pri teh pogovorih pristrčnosti, na katero so navajeni partizani? In čeprav sta imeli obe strani najboljše želje. Ker smo poudarjali uradnost razgovora, je sicer skromen, zbran in preudaren partizan pripovedoval zbegano, uradno ali hvalisavo. In mlad, neizkušen človek, poln radovednosti, pričakovanja in spoštovanja do borca, je bil zaradi tega skupaj z borcem — zbezan. Pri vsem tem je premalo načrtnosti in organiziranosti; premalo razmišljamo o vsebini in končnem učinku.

Seveda, ne moremo od šol, vzgojnih zavodov, učiteljev ali profesorjev, staršev in organizacij le zahtevati in spet zahtevati. Storit moramo, da bodo sedanja in nova dobra prizadevanja pripeljala do cilja, do tega, da bomo imeli ustrezen in sistematični pouk o obdobju NOB, o tem obdobju naše zgodovine, ki pa ni samo zgodovina. Čas hiti!

N. G.

ZA DIJAKE JE DOBA NOB ZGODOVINA

O dobi narodnoosvobodilne borbe se uče dijaki sistematično po učnem načrtu pri pouku zgodovine v četrtem razredu. Prej je možno o tej dobi govoriti pri tem predmetu samo izven učnega programa v krožkih. Za zdaj imamo na gimnaziji marksistični krožek, ki nikakor ne more mimo te dobe. Dijaki pa si želijo tudi zgodovinski krožek, pri katerem bi jih bilo moč globlje seznanjati s to dobo. (Gimnazija je bila komaj ustanovljena, zato glede tega seveda še ne more biti vse urejeno.)

O NOB neposredno ali posredno je razmeroma dosti govora pri pouku slovenskega jezika. Doslej so dijaki po razredih pripravili po tri proslave, pri katerih je prišla do izraza prav ta tematika, sodeloval pa je precejšen del razreda. Dijaki imajo po razredih mladinske ure in to dvakrat na mesec, v katerih obravnavajo tudi referate s tematiko iz NOB, n. pr. SKOJ v NOB, Begunjski zapori ipd. V večini razredov so pisali dijaki tudi slovenske šolske naloge v zvezi s to tematiko, ko so seveda prej ustno govorili o tej dobi. Pri pouku slovenskega jezika imamo tudi redne govorne vaje, za katere se dijaki pripravijo s poljubno tematiko, upoštevajo pa tudi NOB.

Na eni izmed letošnjih proslav je kot povabljenec govoril tovariš Jaka Avšič. Taki in podobni obiski bi bili zelo zaželeni; zlasti v okviru mladinske univerze, ki smo jo ustanovili, bi lahko dijaki izvedeli o tej dobi veliko tehtnega.

Na šoli bo začela delovati knjižnica odprtega tipa s čitalnico. Tu bo dijakom na razpolago dovolj knjig, ki obravnavajo to dobo. Sami izjavljajo, da radi bero knjige s tematiko iz NOB. Mnogi poslušajo tudi nedeljske radijske oddaje. Zdi se jim pa, da je samo to premalo, saj ni prirejena prav za mladino. Marsikdo seveda tudi to oddajo presliši in tako mu radio, razen kake igre kdaj, ne posreduje nič drugega.

Za dijake je doba NOB zgodovina. Z njimi se o tej dobi ne moremo pogovarjati kot z enakimi partnerji, ker je niso neposredno doživeli. Prav zato je treba veliko pedagoške uvidevnosti in spretnosti, kako bi jim to prikazali. Samo napete zgodbe, spomini o tem, kako se je ta ali oni izvlekel iz pasti, niso dovolj. Dijakom je treba prikazati NOB drugače kot v kaki osnovni šoli, kjer je veliko napetega pripovedovanja ali pa mnogo leporečja v superlativih. *Prikazati jim je treba NOB kot idejno izhodišče za našo današnjo stvarnost, soočiti NOB in njeno revolucijo z današnjo stvarnostjo*, tudi z napakami, ki jih morda delajo tisti, ki so se preveč oddaljili od tega, kar je začrtala NOB. *Dijaki se ne zadovoljujejo samo z zgodbami, njim je potrebna analiza in sinteza.*

V tem smislu bomo pač seznanjali dijake s prelomno dobo v zgodovini našega naroda — z NOB tako pri vajah najrazličnejšega tipa, ki niso neposredno vezane z učnim programom, ali pa se z njim ujemajo.

Morda ne bi bilo narobe, če bi npr. RTV Ljubljana razmislila o tem, ali bi ne kazalo ustanoviti neke vrste mladinske radijske univerze ali kaj podobnega, pa bi pri takih oddajah mladinci dobili kaj zase, zvedeli kaj več o tej dobi — v zahtevnejši obliki, ne le kot pripovedovanje zgodb. Res je, imamo pionirsko televizijsko oddajo, tudi mladinski TV klub, vendar to ne vpliva (zlasti druga oddaja) na kakšno sistematično vzgojo.

TV klub je marsikateremu mladincu tuj, saj vidijo, da se tu zabavajo izbrani mladinci, toliko da ne — promenadni levi.

Pozdravili bomo vsako pobudo in vsak napor, da bi pomagali posredovati naši gimnazijski in seveda tudi drugi mladini tehtnejše in globlje poglede v bogato obdobje NOB.

Prof. Pavle Vozlič,
Gimnazija Poljane, Ljubljana

KRATEK SPREHOD PO BERILIH ZA OSNOVNE ŠOLE

V prejšnji številki je začela revija »Borec« objavljati mnenja dijakov in študentov ter njih odgovore, kako so se ali pa se še seznanjajo z dogodki, značilnostmi in vsebino narodnoosvobodilne borbe naših narodov. S tem bomo še nadaljevali, le da se bodo dijakom in študentom pridružili tudi profesorji, vzgojitelji, starši itd.

Ob tej priložnosti naj spregovorimo še o naših berilih za osnovne šole, se pravi, koliko ta berila vsebujejo tudi teme, članke in sestavke, ki govorijo o NOB. Pojdimo kar po razredih, seveda s pripombo, da to ni zadnja beseda, zlasti ne, ker bo to le bežen pogled v vsebino omenjenih beril. Za osnovo pa nam bo služila analiza, ki so jo pripravljali v Zvezi društev prijateljev mladine v Ljubljani. Upoštevamo, da je seznanjanje z NOB tesno povezano z razvijanjem patriotizma in jugoslovanstva.

»Prvo berilo« vsebuje sestavke, ki ne obravnavajo zgodovinskih dejstev, temveč hočejo na tej stopnji čustveno približati narodnoosvobodilno vojno in ljudsko revolucijo, po drugi strani pa hočejo poudariti plemenite človeške lastnosti, ki so jih imeli partizani, kot so junaštvo, tovarištvo itd.

V drugem berilu zasledimo že precej sestavkov, ki obravnavajo dogodke iz NOB. Vsebina vzbuja pri otrocih ljubezen in hvaležnost do borcev in ljubezen do domovine. Vzgojitelji se poleg sestavkov v berilu poslužujejo sestavkov iz pionirskega tiska, kot so npr. »Kurirček« in revija »Borec«. Razredi poslušajo radijske šolske oddaje s tematiko iz NOB, po poslušanju pa se navadno razvije pogovor o pomenu NOB.

Za tretji razred ni učbenikov, pač pa le čitanka, ki pa ne vsebuje sestavkov o spoznavanju prirode in družbe. Zaradi tega se morajo v teh razredih posluževati dnevnega in drugega časopisja, mladinske literature ter radia.

Za četrti razred je na razpolago berilo, ki vsebuje precej sestavkov iz NOB, je pa tudi dovolj berila, ki daje poudarek razvijanju patriotizma in občutku pripadnosti jugoslovanski skupnosti. Poleg tega se v tem razredu v veliki meri poslužujejo kot dodatnega berila Pionirskega lista.

Berilo za peti razred vsebuje veliko število literarnih del vseh naših narodnosti, ki govorijo o NOB, mladinskih akcijah, zgodovini jugoslovanskih narodov itd. Nekateri prispevki so tudi opremljeni s primernimi komentarji.

Kratek, neizdelan zaključek:

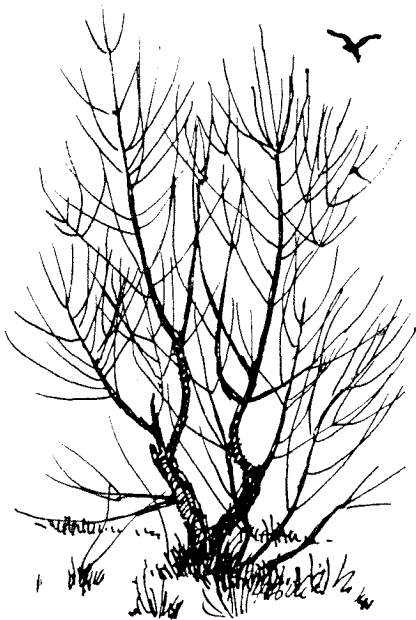
Manjkajo kratki povzetki iz beril za šesti, sedmi in osmi razred. Ker vsebina, izbor, podajanje in število sestavkov še niso zadovoljivi, da bi

učenec na določeni stopnji dobil kompletnejši, podrobnejši in starosti primernejši razgled nad NOB, pričakujemo, da se bodo s svojimi predlogi za odpravo teh šibkih strani naših beril oglasili pedagogi, zlasti vzgojitelji iz osnovnih šol, od katerih je v največji meri odvisno, kako bo snov o NOB učencem podana, kako bodo učenci seznanjeni z vso potrebno vsebino in veličino dogodkov naše oborožene revolucije.

Seveda je to snov nemogoče obdelovati brez širšega povezovanja preteklosti in sedanosti, brez vpliva na poglobljanje ideje bratstva in enotnosti naših narodov. Zanimivo bi bilo ugotoviti, kako priskoči učencu in vzgojitelju na pomoč literatura kot so berila in druga, ko v razredih obravnavajo tekoče dogodke, kot so razne državne, mladinske ali pionirske proslave, štafete mladosti, obiski domačih ali tujih državnikov, pohod ob žici okupirane Ljubljane, obletnica velike ofenzive na Sutjeski, prazniki internirancev...

Zanimivo bi bilo izvedeti kakšen vpliv imajo pri tem pojasnjevanju film, radio in televizija in v koliki meri pomagajo ta sodobna sredstva informacij vzgojitelju pri obravnavi določene snovi.

Upamo, da se boste po prebiranju teh vrstic oglasili s svojimi mnenji tako učitelji kot učenci z željo, da tudi na ta način prispevate pomoč pristojnim, da bi mogli poskrbeti za izpopolnitev naših beril, programov in izdaj. Na svidenje!

FRANCE VURNIK:

PESNIŠTVO

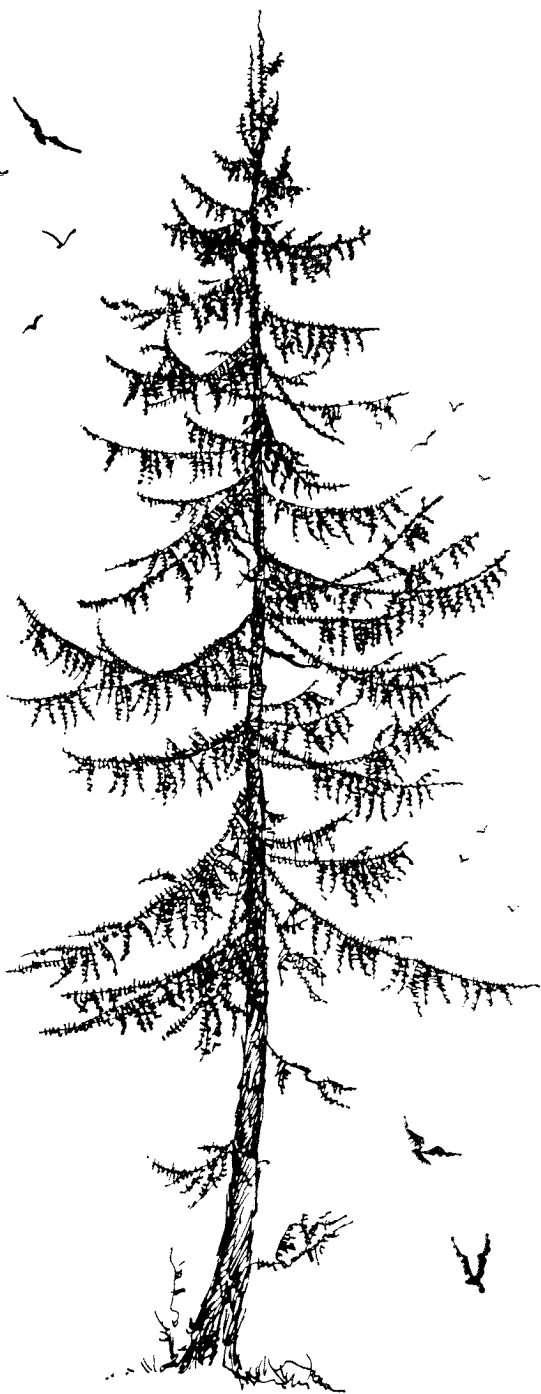
1963

Minulo leto je bilo za slovensko pesniško umetnost nenavadno srečno. Gotovo se je zgodilo prvič na Slovenskem, da je v enem letu izšlo več kot petnajst izvirnih pesniških knjig in da so z njimi nastopile vse ustvarjajoče generacije, od tistih zastopnikov, ki so se prvič oglasili že v dvajsetih letih, do tistih, ki so prvič dali na ogled svoj intimni svet v pesniški obliki. Tej številčnosti pesniške ustvarjalnosti in prisotnosti zastopnikov rodov in stilnih smeri pa moramo prišteti še umetniško kvaliteto nekaterih liričnih mojstrov, kar bo v prvi vrsti predmet tega razmišljanja. Pa ne samo to. Spremljali bomo vsebinske in miselne razsežnosti, slogovne usmeritve posameznih poetov, se zaustavili pri vprašanju, kaj nam danes pravzaprav pesniška beseda pomeni, in če nam bo analiza prinesla kolikor toliko srečna in prepričljiva spoznanja, bomo v obliki domneve razmislili o možnostih za nadaljnji pesniški razvoj. To zadnje se za zvrst kot je lirika, izpovedovanje v človekovi notranjosti prenetenega sveta, kaj čudno sliši. Takega vprašanja ni porodila splošna želja iskati perspektive za najrazličnejše panoge od gospodarskih vej in vejic do izobraževalnih možnosti, temveč preprosto dejstvo, da je pri sedanjosti stopnji razvoja pesniške umetnosti to vprašanje zanimivo in aktualno. Utegnili pa bi spoznati tudi kaj koristnega, kajti sedanjost se vsak dan spreminja v preteklost, ta pa je najboljša učiteljica za prihodnost. Zato bi bilo prav, ko bi ob prizadevanju za naprej imeli stalno pred očmi našo preteklost, še zlasti bližnjo, se iz nje učili in tako obogatili s spoznanji veselo korakali naprej.

Zaporedja za obravnavanje pesniških zbirk ne bo narekoval čas izdaje, kar bi bilo tudi težko ugotoviti po mesecih, temveč generacijska pripadnost in z njo slogovna usmerjenost. Zato bo prvi na vrsti *France Onič* s pesniško zbirko *Iz vrtov ljubezni*, ki je njegova tretja pesniška zbirka, prvo pa je izdal že 1942. leta. Sledila bo *Groza Edvarda Kocbeka*, nato izbor najboljših pesmi *Mateja Bora* z naslovom *V poletni travi*. Nato bo prišla na vrsto zbirka *Franceta Kosmača Dom v vesolju*, za njo pa knjiga *Nekoga moraš imeti*

rad Ivana Minattija. Ta pesnik je izdal lani tudi izbor svoje partizanske lirike v knjigi *Veter poje*, ki jo bomo tudi upoštevali. Za Minattijem pride na vrsto dve knjigi Janeza Menarta. Lani je objavil *Belo pravljico*, to je poskus daljše pesnitve, in *Semafore mladosti*. V tej knjigi je objavil svoje najboljše pismi iz prejšnjih treh zbirk in nekaj novejših pesmi, ki so to pot prvič uvrščene v zbirko. Potem bo naša pozornost veljala trem pesnikom, najpomembnejšim zastopnikom subjektivno filozofske poezije iz kroga, ki izdaja revijo *Perspektive*. To bo dramska pesnitev *Otroka reke Daneta Zajca*, *Odisej Gregorja Strniše* in *Jetnik prostosti Vena Tauferja*. To poglavje nam bo dalo največ opraviti, če bomo hoteli razvozlati zamotan jezik simbolov teh pesmi. Zato pa se bomo bolj oddahnili pri tretji knjigi *Slavka Juga — Verzi* in se nato pomudili še pri treh Benjaminih slovenske poezije. Ti so namreč: Jože Snoj z zbirko *Mlin stooki*, Jože Ternar s knjigo *Sejalec* in Miro Košuta z zbirko *Morje brez obale*. Te tri pesniške zbirke so prvenci omenjenih avtorjev.

Že pred začetkom analitičnega obravnavanja pa bi bilo prav pomisliti na kritična izhodišča in metode analize. S kriteriji so v splošnem na vseh področjih težave, v leposlovju pa še sploh. Pesniške smeri in dosežke po svetu premalo poznamo, da bi mogli vključevati naše najnovejše pesniško izročilo v svetovni pesniški mozaik. S tem mora ta širši kriterij odpasti. S poetiko, kakršno so ustvarili naši ustvarjalci od Prešerna do včerajšnjih dni, spet ni da bi se sprijaznili, ker bi s tem izključili nekatere pesnike, ki so prekinili z izročilom v stilu in jeziku, čustvovanju in mišljenju včerajšnjega sveta ali pa speljali prizadevanja preteklosti v izzivalne skrajnosti. Ponuja se ena sama rešitev: s pesniki, ki so lani objavili svoje zbirke, živimo v isti socialni sredini, na istem ozemlju in v istem času, torej nas vznemirjajo ista protislovja v sodobnem človeku in družbi, skupaj živimo v istem ozračju, porojenem in spreminjajočem se iz istih korenin, iz te naše gospodarske, politične, družbene osnove, zato nas bo zanimalo, kako pesniki preživljajo pre-

pletanje vseh teh in kdove kakšnih elementov še, ali je v njihovem svetu tudi kaj našega osebnega, intimnega sveta, in zlasti to: kaj so odkrili, kar bo obogatilo naš intimni svet. Ovrednotiti bomo skušali tudi njihovo oblikovno ustvarjalno prizadevanje in še kaj; razumljivo pa je, da nas od objave loči prekratek čas, da bi mogli postaviti kakršne koli dokončne sodbe. Skušali bomo torej opisati in ovrednotiti tisto, kar bo ob branju, podoživljanju in premišljevanju o pesmih odzvenelo v nas. Gotovo nas bo ob tem vznemirilo tudi vprašanje, kako uživati poezijo, še zlasti poezijo nekaterih, kajti kot vsako ustvarjanje tako tudi pesništvo izpolni s svojim nastankom šele pol naloge, drugo polovico opravijo ljudje, to pomeni, da beroče občinstvo dokončno uveljavi in osmisli leposlovno ustvarjanje.

Še enkrat pravim: pri branju teh zapiskov se je nujno potrebno zavdati relativnosti sodb; dvom nad vrednotami je gotovo eden izmed prvih pogojev za odkrivanje novih možnosti v vsakdanjih in pomembnejših rečeh.

To naj bi kar zadostovalo za uvod.

Čustvovanje in mišljenje večrajšnjega sveta še najopazneje odmeva v pesmih *Franceta Oniča* v zbirki *Iz vrtov ljubezni*. To je pesnikova tretja zbirka: prvo je izdal 1924. leta z naslovom *Darovanje*, drugo — *Luči na obali* — 1959. leta. Letnice torej pričajo, da je France Onič med pesniki, ki so lani izdali svoje zbirke, ustvarjalec z najdaljšim stažem, pravi veteran poezije.

V zbirki *Iz vrtov ljubezni* je Onič razvrstil pesmi v tri poglavja po motivih: ljubezen, življenje, smrt. Za današnjega človeka težje razumljivo čustvovanje razodevajo zlasti pesmi z ljubezensko motiviko. Kaj hitro se da odkriti, da sta si v nesoglasju doživljajska vsebina in pa njena izpovedna oblika. Simbolika ne ustreza čustveni vsebini, prenapeta je, več hoče povedati, kot pa je avtor občutil. Še najbolj uspela med pesmi tega poglavja je Ciganova elegija, ki je pesniško lepo izpovedano razočaranje v ljubezni. Sicer pa je čustvovanje v teh pesmih prepleteno z zrelim in manj prizadetim razumevanjem. Nekaj spominov na

mladostna ljubezenska iskanja in doživljanja se je ohranilo tudi v zrele leta. Razmišljajoč povzetek takega iskanja je ujet v sonetu *Carmen*. V tem prvem ciklu je tudi največ vezanih pesniških oblik, predvsem sonetov. V naslednjih dveh poglavjih je več svobodnega izraza, ki bolj gladko teče kot pa izpoved v večkrat na silo skovanih rimanih verzih.

Več pristnejšega podoživljanja je deležen bralec v pesmih drugega poglavja, kjer izstopata dva elementa: avtor v odnosu do sedanjega sveta in avtor v odnosu do domačije. Tehnizacija in civilizacija življenja se zdita pesniku kot brezdušno zlo, ki ga predstavlja ali mož v železu ali mrkogledi mož. Rešitve pred tem modernim zlom, ki ga oblikuje z enostranskimi simboli, ne odkrije drugje kot v umiku v lastni svet, v vrtove ljubezni ali v obzorja ljubezni, v spoznanje, da ljudje še ljubijo drobne posebnosti življenja. Osnovni ton, ki izzveneva iz tega doživljanja v konfliktih poetovega intimnega sveta z modernim, je človekova osamljenost, ki išče, ki terja človečnosti. Posebna vrednota za pesnika je tudi domačija, domača pokrajina, ki ga spominja mladosti, ki mu pomeni neko idealizirano zatočišče, in zato je vznemirjen nad spremembami in razpadanjem klasičnega kmetstva. Vrednote, ki izstopajo v soočenju objektivnega in subjektivnega sveta, so se porodile iz odmaknjenosti od življenjskega utripa. Spoznanja so idilično domačijske narave, izvirajoče iz miselnosti in čustvovanja ekspresionizma v dvajsetih letih.

V tretjem poglavju se pesniška razmišljanja sučejo okoli najodločilnejšega mejnika v človekovem življenju, okoli smrti. Tega prehoda iz bivanja v izničenje Onič ne občuti kot posebno pretresljiv dogodek.

»ker iz stvari, ki bivajo, zveni on
sam in biva ...«

Ob tem končnem potovanju pa se vračajo v zavest drobci iz preteklosti, iz mladosti in domačije. To poglavje je gotovo najbolj uspelo v zbirki *Iz vrtov ljubezni*; zljala sta se elementa elegičnost in razsodno gledanje na življenjsko zakonitost. Za-

pleteno, premalo izčiščeno izražanje pa moti kot vso zbirko tudi to motivno poglavje.

V Oničevem pesniškem svetu, kakor ga razkriva zbirka *Iz vrtov ljubezni*, ni čustvene niti filozofske zavzetosti, ni pretresljivih globlin ali presenetljivih širin, temveč individualizirano, v preteklosti zakoreninjeno premišljevanje o človekovi ljubezni, samoti in smrti. Kakor doživljajsko ozadje ni razgibano, tako je umirjena tudi oblikovna podoba pesmi, ki prehaja od soneta in vezane besede v sproščenejšo, svobodnejšo verzno. Zbirka je zanimiva predvsem za avtorjev osebni pesniški razvoj, manj pa za bralce, ki bodo isto problematiko srečali v drugih, intenzivnejših lirično meditativnih izpovedih.

S trojno prisotnostjo, telesom, duhom in srcem doživlja in filozofsko oblikuje naš čas drugi nekdanji zastopnik ekspresionizma — *Edvard Kocbek* v pesniški zbirki *Groza*. Letos mineva že trideset let, odkar je Kocbek izdal svojo prvo pesniško zbirko z značilnim naslovom *Zemlja*. Po tem, za življenje človeka in naroda v našem času dokaj dolgem obdobju, v katerem sta narod in človek, ki sta živel v tem času, doživljala temeljite preizkušnje, je prav nenavadno, edinstveno, da se pesnik pri šestdesetih letih oglaš s tolikšno trdoživostjo.

Razumljivo in potrebno je razmišljanje o Kocbekovi *Grozi* navezati na njegovo prvo pesniško knjigo iz sredine tridesetih let, na *Zemljo*. V njej prevladujejo pesmi himnične zaverovanosti v kmečki svet, z njegovo tradicijo in iz preteklosti utrjeno hierarhijo vrednot. Vse to je imelo tedaj za pesnika poseben filozofski pomen. Ta Kocbekov svet je naslikan s predmeti, značilnimi za kmečko življenje in okolje, in to v takšni povezanosti in zaporednosti, da izpoveduje globlje doživljajske in miselne vrednote. Filozofska orientacija *Zemlje* ne presega okvirov katoliške ekspresionistične lirike dvajsetih let in v delovni logiki za koreninjenega kmečkega človeka.

Čeprav je razlika med *Zemljo* in *Grozo* z vsebinsko izpovedne, filozofske in oblikovne plati zelo opazna in značilna, pa so se vendarle v *Grozi* ohranile sestavine, izvirajoče

iz *Zemlje*, vendar nastopajo v *Grozi* z novim pomenom in drugačno funkcionalnostjo. Mladostni, domačijski svet, ki dobiva v prvi knjigi skoraj pravilčno barvitost, se ohranja v *Grozi* kot nekaj daljnega, v jeziku in simbolih. Miselni svet se je zelo sprostil. V nekaj primerih se vežeta obe zbirki z občutjem navezanosti na zemljo, na tisti prvinški, neusahljivi vir, h kateremu se človek vrača v usodnih trenutkih osamelosti, groze in obupa (*Jesenski veter poteguje, pri srcu mi je vedno huje, moči mi, zemlja, da!!*)

Doživljajsko in miselno jedro je čudovito zgoščeno v geslu zbirke, ki se glasi:

*Telo je tuja last,
obljubljena trinogu,
in duh mi je pošast,
ujeta v starem Bogu,
srce pa je balast,
odvržen v gluhem Rogu.*

V *Grozi* je Kocbek razvrstil pesmi v šest poglavij. Kriterij za tako delitev so bile vsebinske sestavine pesmi. V prvem ciklu so zbrane pesmi, ki upodabljajo predvojno napekost, človekovo tesnobo spričo grozeče vojne vihre (*Že pokajo koruzni lati... pri srcu me je strah. Zamolkli boben bobna.*) S predmeti iz svojega osebnega življenja, ki dobijo v pesniški uporabi poseben simboličen pomen, predstavi pesnik vzdruške neke silne notranje napekosti.

S podobnimi sredstvi izpove doživetje in odmev vojnih dogodkov v sebi, odločitev za partizanski, narodnoosvobodilni boj in za človeka v tem boju. V teh pesmih iz partizanskega življenja in bojevanja, zbranih v drugem in tretjem oddelku, najdemo človeka v različnih situacijah, v hajki, v ognjeni noči, v situaciji, ko se človek zdi kot tarča, v vrvežu, ki je povezal ljudi s starihim in novim svetom v eno. Iz nekaterih pesmi odseva močna volja živeti in zato tudi vztrajati v boju. V pesmi *Roki* pripoveduje, kako je bila »levica nora od srca«, »desnica pa pametna od spretnosti«. Vsaka po svoje ravnata in druga o drugi ne vesta, kako opravljata »polovična dela«. Ko pa je človek bežal pred smrtjo, sta obe okrvaveli. Taka simbolična izpoved govori v

prid volji do življenja, tisti osnovni biološki zahtevnosti.

Pesmi, zbrane v prvih treh poglavjih Groze, so najmočnejše, najizrazitejše, v izpovednem in oblikovnem pogledu so vsaka zase dragocena, prepričljiva umetnina. Nastale so iz resničnega, globokega, intenzivnega doživetja. Vsaka izmed njih ima ustrezno obliko, ali v ritmu Jenkovih Obujen ali stare narodne ali v izbrušenem ritmu nekdanjih Kocbekovih pesmi v pripovedno opisnem slogu.

Četrty oddelek obsega ljubezensko liriko. Čeprav je 'med njimi nekaj nenavadnih, presenetljivih pesmi, ki človeka prevzamejo, na primer Prijateljica ali Oba, vendar ljubezenska lirika v primeri s prejšnjimi enotami ni kdo ve kako uspešno poglavje Kocbekovega pesniškega ustvarjanja.

Tem sledijo pesmi, v katerih so ujeta razpoloženja in nasprotja povojnega časa. Nekaj impresivnih pesmi izstopa z grotesknimi vizijami kot pesem Kino Tivoli, s spoznanji kot pesem Pred Figovcem in še posebno pesem Črno morje, ki s simboliko iz narave slika usodo slovenstva. Sicer pa so v zadnjih dveh oddelkih meditativne pesmi na temo pesnik in čas, ali bolje: razmišljanje človek v množici. Med njimi je nekaj tudi na silo skonstruiranih (Zamorska), ki v tako pretehtano zbirko niti ne sodijo.

V pesniških podobah je Kocbek ujel človekov nemir in notranjo stisko v tako usodnem času, kot so pomenila za vse človeštvo štirideseta leta z vojno in postopnim umiranjem po njej. Situacije in zapleti, v kakršnih se je znašel človek, bojujejo se na strani naprednih sil, so sproščale prvinske človeške reakcije, grozo in obup, ki pa ju je moč zavesti umirjala in jima jemala ostro. S premišljenimi simboli in prizadevno obliko je Kocbek ujel ta veliki čas, v katerem so preprosti ljudje morali čez noč postati junaki, čeprav z grozo in strahom v očeh. Čas bo potrdil, da pomeni Kocbekova intelektualno oblikovana lirika vrh tiste slovenske pesniške umetnosti, ki je ujela protislovja polpreteklega in današnjega sveta, njegove moralne in duhovne vsebine.

Knjiga pesmi *V poletni travi Matija Bora* — izšla je ob pesnikovi petdesetletnici — prinaša izbor pesmi iz vseh pesnikovih dosedanjih pesniških zbirk od prve — Previharimo viharje, ki je izšla 1942. leta, do Sledi naših senc 1958 in Sračjega sodišča 1961. Torej gre za pesmi, ki so večinoma nastale v štiridesetih letih, nekaj pa — ciklus »Šel je popotnik skozi atomski vek« pa v petdesetih letih. Glede na to bomo v našem razmišljanju samo povzeli in osvežili vsebinske, duhovne in oblikovne vrednote Borove poezije, ki je v zbirki »V poletni travi« zastopana z najuspelejšimi primeri. Izbor je uredil Drago Šega.

V osmih vsebinskih enotah je zajet ves pesniški razvoj tega pesniškega glasnika naše revolucije. Nekatere pesmi s partizansko tematiko so že ponarodele (Jutri gremo v napad). Sicer pa te pesmi ohranjajo v objektivnih opisih veličino in tragiko človeka na pohodih, v viharju in snegu, njegovo premagovanje in naporov. S svojo programsko usmerjenostjo in budništvom so opravile določeno spodbudniško funkcijo. Če imajo te prve, sredi bojev nastale pesmi predvsem dokumentarno, sporočilno vrednost, pa so med baladami na vojno tematiko resnično pretresljive umetnine, kot na primer splošno znana balada Srečanje, v kateri sta se povezala tragika časa in pesnikov intimni doživljajski svet. Prav tako velja za balado Črni možje, v kateri je na pretresljiv način ujeto nasilje podivjanih tujcev nad domačimi ljudmi. Motive za te pesmi je nudilo življenje vsak dan; človeška fantazija se je spričo tako pretresljivih dogodkov morala umakniti v ozadje.

Posebno uspele so nekatere Borove pesmi, z enim samim simbolom, ki se razraste v celo pesem. Primer za to zvrst Borovega ustvarjanja je pesem Kozolec; z obstojem in razpadom tega predmeta nakaže avtor simbolično človeško usodo.

Ljubezenske pesmi izpovedujejo dvoje čustev: oživlja se skupaj z mladostjo (Spomin, Češnjev cvet), z zgubljeno ljubeznijo in v drugem primeru poteka v sedanjosti (Med tamariskami). Te so zelo zanesene, ko da bi ne šlo za navadno, zemeljsko ljubezen; pesnik je ljubezensko

čustvo s svojo zgovornostjo in simboliko poduhovil.

Poleg meditacij o življenju in smrti je V poletni travi poglavje satiričnih pesnitev in epigramov. Tudi v njih odmeva čas nastanka, nekateri epigrami pa so naslovljeni na posamezne sodobnike. Te pesmi pričajo, da ima Bor rad tudi polemiko in da spretno obvlada pesniški jezik za tako rabo. Seveda pa več kot bolj ali manj bistre duhovitosti in domiselnosti ne prinašajo.

Nova oblikovna in vsebinska izhodišča pa razkriva Bor v pesmih na temo našega razbitega časa, polnega nasprotij in nesoglasij. V ciklu 14 pesmi »Šel je popotnik skozi atomski vek« je ujel nekatere silnice današnjega časa v grotesknih podobah, ki govore o človekovi osamljenosti, človeški deformaciji, razklanosti, brezdušnosti, tavanju in izgubljenosti spričo splošne tehnizacije in človeške nemoči ob rušilni sili atomske energije.

Ta pregled pove, da je Bor tematsko širok pesnik, da se njegovo ustvarjanje inspirira predvsem v nasprotujočih si objektivnih, družbenih in zgodovinskih pojavih, v ozračju življenja. Pesniško oblikovanje opravlja bolj opisno kot notranje analitično, bolj vizualno kot miselno poglobljeno. V tem pogledu

je pravo nasprotje s Kocbekom. Bor je aktualen, hiter, sočasen, pesnik za današnjo rabo, in tako bi lahko rekli zanj, da je pesniški kronist naših dni; Kocbek pa je analitik, vrtnalec v globlja nasprotja pojavov, kot pa jih pokaže njihova končna oblika, vrtnalec v korenine in vzroke. Bor reagira takoj, Kocbek sprejme in šele ko pojavom dožene širšo logično povezanost, izpove v sebi preneteno doživetje. Bor vpliva ali skuša vplivati na dogajanje, Kocbek izpoveduje v podobah.

Bor si je ustvaril posebno poetiko, svojim pesmim in času primerno; koliko je dobil zanj pobude pri ruskih futuristih in revolucionarnih pesnikih, bo še treba raziskati. Ta poetika je doživela skladno s tematiko opazen razvoj: od vezanih oblik do sproščenega izražanja v pesmih z atomsko tematiko.

Seveda pa ima Bor vrsto intimno izpovednih, čistih lirskih pesmi. Zato bo vsekakor zanimivo vedeti, v katero smer se bo orientiralo njegovo nadaljnje pesniško ustvarjanje: ali v pesniško komentiranje objektivnih dogodkov ali v intimno izpovedno, razmišljajočo liriko. Čas in leta govorijo za drugo smer, pri čemer lahko še marsikaj pričakujemo.

(Nadaljevanje prihodnjič)

**4. FEBRUARJA
JE
NEIZPROSNA
SMRT
UGRABILA
IZ NAŠE SREDE
TOVARIŠA
TOMA BREJCA,
BORCA IN
REVOLUCIONARJA,
ČIGAR
IME SREČAMO
ŽE V BOJIH
KOMUNISTIČNE
PARTIJE
V DESETLETJU
PRED DRUGO
SVETOVNO
VOJNO.
OKROG L. 1935
SE JE
UDEJSTVOVAL
ZLASTI
V SINDIKATU
GRADBENIH
DELAVCEV.
OBJAVLJAMO
ODLOMEK
IZ NJEGOVIH
SPOMINOV
NA TISTA LETA.**

Iz spominov Toma Brejca

Ko smo začeli v juliju 1943 ustanavljati sindikat gradbenih delavcev, je bil njihov položaj v vsakem pogledu tako težaven, da si človek to zdaj komaj misli. O organiziranosti ni bilo niti govora, kajti v vseh treh takratnih strokovnih zvezah ni bil organiziran niti en odstotek gradbenih delavcev. Kdor je takrat delal na gradbiščih, zlasti kot pomožni delavec, je o njem veljalo, da je doživel v življenju katastrofo, kajti gradbeni delavci so bili na družbeni lestvici zadnji, brez slehernih pravic, tako da jih je vsako podjetje lahko odpustilo brez slehernega odpovednega roka. O higiensko-tehnični zaščiti pri delu ni bilo niti govora in zato so bile nesreče pri delu, tudi smrtne, nekaj vsakdanjega.

Pod vodstvom Toneta Tomšiča smo v avgustu 1934 na sestanku v sedanji Trubarjevi ulici (prej cesta Sv. Petra) sestavili okvirni akcijski načrt nove sindikalne organizacije gradbenih delavcev pod vodstvom partije. Ta načrt oziroma program je imel seveda tudi svoje pomanjkljivosti. Toda za tiste čase je bil dober. To se je pokazalo tudi v praksi. Glavne točke programa so bile:

1. ustanoviti in izoblikovati sindikalno organizacijo gradbenih delavcev pod vodstvom partije;
2. v začetku v skladu z našimi organizacijskimi močmi in sposobnostmi začeti z manjšimi akcijami za izboljšanje položaja gradbenih delavcev in zaščito njihovih pravic. S temi akcijami doseči, da se bodo gradbeni delavci začeli zavedati svoje moči, da se bodo začeli razvijati, formirati in krepiti svojo delavsko samozavest in spoznanje, da imajo tudi oni svoje pravice, kakor drugi, ne pa samo dolžnosti, predvsem pa, da se bo postopoma izoblikovala njihova razredna politična zavest ter smisel za organizacijo in disciplino. Potem od manjših postopoma preiti na večje akcije na široki fronti;
3. vse delo sindikata prežeti z živim in bojnim revolucionarnim duhom ter jasnim razumevanjem končnega cilja delavskega razreda. Ne dopustiti, da bi se med članstvom ugnezdilo socialno — demokratsko, ekonomistično — reformistično naziranje, katerega škodljiva posledica je stalno paraliziranje revolucionarnih teženj delavskega razreda. Upoštevati je treba zlasti, da prihaja velik del gradbenih delavcev iz vasi in da bodo, če jih bomo razredno osvestili, prenašali revolucionarne ideje tudi na vas;
4. boriti se za akcijsko enotnost delavskega razreda in se povezati z delavci »Jugoslovanske strokovne zveze« (JSZ) in »Narodne strokovne zveze« (NSZ). Tudi njihova vodstva pridobiti za enoten nastop za pravice delavcev;
5. izkoriščati vse delavske strokovne in politične časnike ter meščanske časnike in revije, da bi ustvarili in izoblikovali gibanju naklonjeno javno mnenje. Pridobivati napredno usmerjene novinarje, da bi s simpatijo pisali o našem gibanju, kolikor jim to dopušča cenzura. Aktiv bodočega sindikata naj se tudi sam uči pisati razprave, članke in dopise o stanju in boju gradbenih delavcev za njihove pravice;
6. da bi dosegli čim višjo stopnjo ideološke izobrazbe, je treba člane sindikata navajati, da bodo brali in proučevali dostopno literaturo in beletristiko, časnike in revije. Treba je organizirati stalne in sistematične razprave delavcev o vseh perečih vprašanjih delavskega gibanja in v ta namen izkoristiti ves prosti čas pred začetkom dela, popoldnevni počitek, odhajanje z dela ter nedelje in druge praznike;
7. na koncu, če se bo posrečilo ustanoviti močno organizacijo gradbenih delavcev, upoštevati mednarodne izkušnje delavskega gibanja, ki pričajo, da težave niso samo v organiziranju delavskih množic, marveč da je še težje obdržati množice v organizaciji in zagotoviti njihov stalni borbeni polet. Da bi to dosegli, bo treba v bodočem sindikatu zagotoviti stoodstotno uveljavljanje načel proletarske demokracije, to pa pomeni, da mora biti vodstvo sindikata stalno tesno povezano z organiziranim članstvom, da mu mora večkrat poročati o svojem delu in zanj dobivati odobritev članstva, da mora upoštevati mnenje članstva, kakor tudi njegove predloge in jih, kolikor so za to dani objektivni pogoji, tudi uresničevati. Tako bi člani dobili občutek popolne enakopravnosti in spoznali, da je to dejansko njihova organizacija, v kateri je izpolnjevanje njenih nalog stvar osebne časti in dolžnost slehernega člana.

To so bile osnovne linije našega dela. To so bila pravzaprav praktična navodila za uresničevanje nove partijske linije za delo v sindikatih iz

leta 1934. Te partijske linije smo se dosledno tudi držali. Omogočila nam je uspeh, kakršnega se gotovo niti sami nismo nadejali.

V začetku je bilo izpolnjevanje teh nalog težavno in včasih smo obupavali. Že po prvih akcijah za mezde smo vsi, ki smo pri tem sodelovali, izgubili zaposlitev in posamezniki so postali malodušni.

Teror podjetnikov, ki so si prizadevali v kali preprečiti sleherno ustanovitev kakršnekoli borbene sindikalne organizacije gradbenih delavcev in ki so uvedli tudi tako imenovano »črno listo« (kdor je bil na tej listi, ni mogel nikjer dobiti zaposlitve), nadalje pomanjkanje subjektivnega faktorja — vodstva — pomanjkanje sindikalne tradicije, preizkušenega kadra in na koncu slabe izkušnje delavcev, ki so bili nekoč že sindikalno organizirani — vse to nam je onemogočalo delo, tako da so se nam zdele te ovire v začetku nepremagljive.

Po poldrugem letu vztrajnega dela in doslednega izpolnjevanja partijskih navodil pa smo že imeli dovolj močan kader, ne samo po številu, marveč tudi po razredni zavesti, da smo lahko prešli na nadaljnje izpolnjevanje programa. Izstopili smo iz »Splošne delavske strokovne zveze«, ki jo je vodil socialno demokratski oportunist in nasprotnik komunistov v sindikalnem gibanju Lovro Jakomin in 15. januarja 1936 smo ustanovili lastno strokovno organizacijo gradbenih delavcev, v kateri je imela glavno besedo izključno komunistična partija. V splošni delavski strokovni zvezi je bilo organiziranih takrat kakih 150 gradbenih delavcev.

Odtlej smo napredovali hitreje. Število članov naše Zveze je naglo naraščalo in se širilo tudi po drugih krajih Slovenije. Pripravili smo osnutek kolektivne pogodbe in ga predložili podjetjem. Imeli smo več zborovanj, čeprav sta jih klerikalna oblast in policija na vse mogoče načine ovirala in uporabljala pri tem nevarne in premetene provokacije. Mi smo uporabljali tisk, kolikor je bilo mogoče. V sindikalnih glasilih smo pisali sami, imeli pa smo tudi simpatizerje v nekaterih meščanskih časnikih, katerih novinarji so nam pomagali pridobivati javno mnenje za naše gibanje. V maju 1936 smo ustanovili podzvezo Zveze gradbenih delavcev Slovenije in se povezali z drugimi organiziranimi gradbenimi delavci v vsej deželi. Po drugih krajih Slovenije smo začeli ustanavljati podružnice naše podzveze.

Poleti 1935 smo se povezali tudi s tovarišem Francem Leskoškom, ki je bil takrat predsednik Strokovne komisije za Slovenijo. Odtlej do razpusta Zveze gradbenih delavcev Slovenije na jesen 1940 nam je dajal dragoceno pomoč. Starejši gradbeni delavci se radi spominjajo svojih srečanj s tovarišem Leskoškom.

Naš velik uspeh je bila tudi proslava 1. maja 1936. Prvikrat po dolgih letih je takrat delo povsem počivalo na vseh gradbiščih v Ljubljani in okolici. V maju so podjetniki dokončno zavrnili naš osnutek kolektivne pogodbe. Tako smo začeli skrbne priprave za stavko, ki se je začela 2. junija 1936. To je bila najbolj množična in najbolj disciplinirana delavska stavka tistih časov in imela je ogromen vpliv tudi na delavce v drugih industrijskih panogah. Da smo v tej stavki vzdržali, se je treba zahvaliti tudi napredni Ljubljani, ki nas je izdatno podpirala z živili in denarnimi prispevki. Povsem razumljivo je, da tudi ta stavka ni minila brez provokacij klerikalnega režima. Peti dan stavke se je pojavil v stavkovnem

odboru policijski provokator. Rekel je, da Zveza študentov na univerzi v Ljubljani ponuja delavcem kot pomoč 40.000 din s pogojem, da bi tiskali letake, v katerih bi pojasnili politične zahteve gradbenih delavcev, toda na pretiran način. Provokator pa je odšel »z dolgim nosom«. Ni treba na široko poudarjati, kaj bi se bilo zgodilo, če bi se provokacija posrečila. Policija bi imela razloge, da s silo prepreči nadaljevanje stavke. Devetnajstdnevna stavka se je zaključila s popolnim uspehom. Kakih petdeset gradbenih podjetnikov je moralo sprejeti in podpisati kolektivno pogodbo, ki je veljala za vso Slovenijo. Razen zvišanja plač smo s to pogodbo dosegli tudi znatno izboljšanje drugih delovnih pogojev. Potem je val stavk zajel vso Slovenijo. Če se prav spominjam, smo stavko izgubili samo na Jesenicah in pri regulaciji Savinje v Celju.

Kako zelo je uspeh stavke gradbenih delavcev v Ljubljani in okolici povzdignil ugled našega sindikata, nam pove tudi to, da smo s to stavko primorali vse socialnodemokratske funkcionarje v delavski zbornici, da so odslej računali z našo organizirano močjo in spremenili odnos do nas. Več drugih organizacij se je obračalo na nas za nasvet in pomoč, med njimi celo vodstvo ljubljanske univerze. Takoj po stavki smo začeli ustanavljati nove podružnice in utrjevati že obstoječe. Vedeli smo, da podjetniki ne bodo mirovali in da bodo znova poskusili okrniti priborjene pravice gradbenih delavcev. To so res poskusili, pa se jim nikoli ni posrečilo, ker smo v juliju 1936 v vsej Sloveniji imeli nad 5000 organiziranih gradbenih delavcev.

Osnovni partijski organizaciji, ki je delovala v vodstvu sindikata gradbenih delavcev, se je posrečilo postaviti na vodilne položaje več politično naprednih tovarišev. Samo v Ljubljani je bilo nad 80 delavskih zaupnikov vedno pripravljenih sodelovati v akcijah, ki jih je organizirala partija. Treba pa je poudariti, da komunisti niso bili samo člani centralnega vodstva sindikata gradbenih delavcev, marveč so načelovali tudi vsem podružnicam podzveze. Ta partijski aktiv je poleti 1937 v Ljubljani organiziral množično sodelovanje gradbenih delavcev v demonstracijah proti generalu Živkoviću ob njegovem obisku v Ljubljani. V februarju 1937 se je večja skupina gradbenih delavcev poskusila prebiti do Španije. Bili pa so izdani in aretirani. V Španijo so prispeli samo štirje tovariši: Stane Bobnar, Franc Potočnik (partizanski prvoborec, ki je leta 1943 padel na Gorenjskem), Cimperman iz Zaloga pri Ljubljani in Jože Nose.

Aktiv je z enako vnemo sodeloval tudi v agitaciji na parlamentarnih volitvah jeseni 1938, ko se je zavzemal za kandidate, ki jih je postavila partija, kar je mnogo pripomoglo, da so naši kandidati kljub terorju in grožnjam klerikalnega režima dobili mnogo glasov. Pod vodstvom partijskega aktiva so organizirani gradbeni delavci iz Ljubljane in okolice v polnem številu sodelovali v demonstracijah proti fašistični okupaciji Češkoslovaške in Avstrije ter v demonstracijah proti druginji leta 1940. V marcu 1941 so nekaj dni zapored demonstrirali proti profašistični vladi Cvetković-Maček, ki se je pridružila trojnemu paktu.

Za Društvo prijateljev Sovjetske zveze je 2000 organiziranih gradbenih delavcev iz Ljubljane in okolice zbralo na jesen 1940 nad 20.000 podpisov. Ko je klerikalna banska uprava odrekla brezposelnim gradbenim delavcem izplačilo podpore, je naš aktiv pred bansko upravo in na

borzi dela organiziral demonstracije brezposelnih in vključil v te demonstracije tudi ostale brezposelne delavce drugih industrijskih obratov. Aktiv našega sindikata je ves čas marljivo širil partijsko in drugo napredno literaturo, pridobival somišljenike in poglabljal njihovo razredno zavest. Priredil je mnogo predavanj in študijskih sestankov ter uporabljal pri tem metodo, da je najprej aktiv sam proučil gradivo, potem pa je svoje najbolj sposobne člane določil za predavatelje. Da bi obdržali zvezo z delavci tudi izven sezone, je sindikat čez zimo organiziral za gradbene delavce sestanke po vaseh. Ti sestanki so postali zelo priljubljeni. Pozimi 1937—1938 je naš aktiv po direktivah partije organiziral tudi dopisniški tečaj, ki je trajal tri mesece. Cilj tega tečaja je bil, da bi se člani sindikata naučili pisati za časnike.

Po dveh velikih stavkah leta 1940, katerih prva je bila gospodarskega, druga pa političnega in narodnoobrambnega značaja, je klerikalni režim razpustil Zvezo gradbenih delavcev Jugoslavije. Vodilni tovariši so to predvideli in že prej spravili na varno ves sindikalni denar. Po razpustu so ta denar (nad 200.000 din) izročili partiji za potrebe revolucionarnega boja. Takrat so po gradbiščih namesto sindikalne članarine pobirali prispevke za partijo, Narodno pomoč in tiskovni sklad partijskih publikacij. Na gradbiščih smo ustanavljali akcijske odbore delavske enotnosti. Ti odbori so imeli pomembno vlogo zlasti leta 1941 ob ustanavljanju odborov Osvobodilne fronte. Že v juliju 1941 so na vseh gradbiščih v Ljubljani in okolici delovali odbori OF. Bili so sad vztrajnega političnega dela našega aktiva, ki je na teh gradbiščih organiziral in vodil več sto sestankov OF.

Kmalu po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo se je partijski aktiv bivše Zveze gradbenih delavcev Slovenije zadnjikrat sestel v Ljubljani. Razen enega so se vsi prostovoljno priglasili za odhod v partizane. Kakih 20 članov tega aktiva pa je Centralni komite komunistične partije Slovenije razporedil na celo vrsto važnih sektorjev OF v Ljubljani.*

* Petinosemdeset bivših članov našega sindikata so nosilci »Spomenice 1941« (niti ti podatki še niso popolni); sedem je bilo razglašenih za narodne heroje; dva sta generala, več je polkovnikov in podpolkovnikov JLA. Vsi so bili kvalificirani gradbeni delavci. V bivšem sindikatu gradbenih delavcev so bili najbolj vdani in najbolj borbeni člani mladi kvalificirani in pomožni delavci. Število teh mladih tovarišev, ki so padli ob izpolnjevanju revolucionarnih nalog, je zelo veliko, žal pa natančnih podatkov o tem še nimamo.

Andrej Voznesenski:

Črnci pojo

(Pesem za glas in tam-tam)

Mi —

*enaki s tamtami homersko večnimi z očmi se nesrečnimi
kot dim v nič vrtinčimo —*
mi...

Vi —

*beli hladilniki, kot gaza bolnišniška,
mrtvo omrtvičeni,*
vi...

o čem vam prepevamo, cenjeni gentlemani?

O

*vaših rókah iz voska, kot bela apnena brozga, o le kako
ovekovečile so se po plečih nesrečnih, o, naših žena
trpečih, kako jih je bodlo sramotno,*
o, o!

»Dajmo, no!«

nas bijó ko živino, napitnino želimo, na ringih in trgih
a,
v nočeh, kadar spimo, se naši hrbti bleščijo kot okno,
polno zvezdâ.
v očeh se nam dela tema.

V nas

boksarjih, gladiatorjih kot v črnih radiatorjih
odseva lik
ozvezdij slovesno in bedno
— Veliki Voz in Mars —
ali v tolmunu rib

Črnci smo in smo poeti.

v nas...

Planeti plešejo v nas.

In tako tudi ležimo ko vreče, polne zvezd in legend...

*Ko nas bijó osorni,
bijejo nebes z lučmi.
Pod vašimi škornji
vsemirje kriči!*

PREVEDEL TONE PAVČEK

Do jutra je daleč

TO JE ODLOMEK IZ ŠE NEOBJAVLJENEGA ROMANA MILETA PAVLINA »JESENSKI SNEG«, KI OPISUJE PARTIZANSKI BATALJON V NEMŠKI OKTOBRSKI OFENZIVI LETA 1943. KRAJ DOGAJANJA: BELA KRAJINA, GORJANCI IN KOČEVSKI HRIBI.

Prišli so iz gozda na majhno planoto. Skozi meglo, ki je zastirala drevje, je počasi prodirala svetloba na obraze. Iz megle je pršelo. Kakor hitro so se ustavili, so že popadali po tleh kot mrtvi. V blato, brozgo, mokro listje in travo.

Janez je za hip sede zadremal, naslonjen na drevò. Pa ga je že spet nekdo zbudil s poveljem, da je treba naprej. Začuden je odprl oči. Zdaj je bilo že svetlo in skozi meglo so se videle nekakšne ruševine. Hiša ali dve, sadno drevje, nekaj hlevu ali skednju podobnega. Zarjavela tablica s hišno številko in nazivom vasi, pa še dve ali tri tablice zavarovalnic. Ni se mu ljubilo vstati, niti ga ni zanimalo, kje je.

Kolona je odtavala v gozdiček za požganimi hišami. Tam je rasla visoka praprot.

»Tukaj ostanemo. Kuharji so že zakurili!« je rekel nekdo. Janez je že vlekel odejo in šotorke iz nahrbtnika in iskal ležišče. Nekaj se jih je stisnilo skupaj, podse so dali šotorke in odeje, ostalo nase. Srečo imam, ker se niso spomnili name in me poslali kam na patroljo, je pomislil, in tisti trenutek ga je že zmanjkalo.

Spet so ga budili.

»Vstani, zajtrk boš zamudil!« je nekdo rentočil.

Zajtrk? Saj ni mogoče. Že zdavnaj je bilo, ko so zadnjič jedli trikrat na dan. Nastopili so dnevi, ko so včasih ujeli kaj za pod zob, nato pa dnevi, ko ni bilo nič. Zdelo se mu je, da to traja že neskončno dolgo, kot bi nikoli ne bilo drugače, odkar je postal partizan. Včasih smo stradali največ dan ali dva, je pomislil, potem pa smo se najedli za nazaj in še za naprej. Le zdaj je takole.

Kuhar jih je klical med ruševine. Tam je stalo nekaj črnih kotlov kvadraste oblike na dveh nizkih zidovih iz opeke. V hiši koprive, ostanki lesenega poda, oglje, zdrobljena opeka, razna šara. Pristopali so h kotlom.

Fej, je rekel Janez, ko je zagledal, kaj mu je kuhar vrgel v skodelo. Kepa črnikaste zmesi, podobna ilovici. Smrad po prismojenem olju. Pokusil je. Tisto je imelo kiselkast okus po gnili vodi, sajah in pokvarjeni moki. Vendar je jedel. Gmota mu je počasi polzela skozi požiralnik, ga pekla v grlu in želodcu. Komaj se je prisilil, da je vse pojedel. Sililo ga je na bljuvanje. Komaj je pojedel, ga je začelo žejati.

»Kje bi se dobilo kaj vode?« je vprašal kuharje.

Eden izmed kuharjev je molče pokazal na kapnico za hišnim vogalom.

»Ne boš mogel piti,« je rekel drugi. »Poglej, pa boš videl, s čim smo skuhali tole polento. Če je voda prekuhana, kot je bila za žgance, ni škodljiva, toda presna...«

Janez je stopil h kapnici. Pokrov betonske cisterne je ležal na tleh zarjavel in razkaljen od ognja. Najbrž še od takrat, ko so Italijani zažgali hišo, je pomislil Janez. Žleb za dotok vode s strehe je bilo pločevinast, na mnogih krajih prežrt od rje in prestreljen. Pogledal je v vodnjak...

Voda črna kot saje, polna nekakšnih smeti, najbrž ogorkov in kdove česa še vse? Včasih so v vodnjake metali tudi pobite ljudi ali živali, je pomislil. Morda so kuharji prej pregledali vodnjak, preden so vzeli iz njega vodo za kuhanje? Najbrž niso in prav lahko notri leži mrlič, mi pa smo to vodo pili, čeprav prekuhana. Gnilo, postano kapnico, črno od saj in umažanije. Fej, kaj pojé človek, če je lačen. Toda, ali bi jaz jedel tiste žgance, če bi vedel v kakšni vodi so se kuhali?

Po zajtrku so jih sklicali in odšli so proč od ruševin. Janez je videl na muli ogromno kolo parmezana, da se je utrujena in sestradana žival pod bremenom kar šibila. Na drugih vrečah je bilo nekaj vreč ter posod z oljem.

Hodili so morda uro ali tudi več, preden so se spet ustavili. Na položno nagnjenem pobočju so jim ukazali, da gredo spet lahko počivat, tačas pa bodo kuharji skuhali. Zdaj je že deževalo. Janez je razpel svojo šotorko na štiri količke in pod njo so se spet stisnili trije. Še vedno je živel kot v sanjah, še misliti se mu ni ljubilo. Nekje je bolestno zahrzal konj.

»Tegale bomo danes pojedli,« je rekel nekdo. »Za prikuho pa lahko nabereite surov kostanj. Če bi človek vsaj smel pošteno zakuriti.«

Skočili so na noge, da bi skoraj podrli šotor. Teh nekaj desetih metrov je Janez prešel kot v sanjah. Pod kostanjevimi drevesi je videl nekaj desetih ljudi, ki so brskali med listjem, razbijali s čevlji kostanjeve ježice, lupili kostanje kar z zobmi in jih surove žvečili. Vsak trenutek so med njimi vzplamteli prepiri zaradi vsakega posameznega sadeža. Kdo ga je prvi našel in čigav je? Potem so prepiri utihnili in je vsak raje skušal poiskati nov sadež.

Janez je imel srečo in je malo dalje našel prostor, na gosto nastlan z odpadlim listjem in kostanji. Ježice so bile prezrele in so se zlahka odpirale. Nabral si je poln žep kostanja ter začel žvečiti. Sklenil je, da se bo najprej najedel, šele potem bo začel iskati nov kostanj.

Malo naprej so na zarasli poti mesarji drli močnega rdeče rjavega konja. Komandantov je bil, je pomislil Janez. Zdaj bo končal v naših želodcih. Zraven so mesarji zakurili majhen ogenj, da bi se grel. Večkrat so stopili k njemu, brusili nože in nastavljali dlani toploti.

Kostanja ni mogel več. Zdelo se mu je, kot bi imel v želodcu kepo mrzlega betona. Odšel je nazaj k šotoru. Če bi medtem pritisnili za nami Nemci, bi ostal še brež odeje in šotorke, je pomislil. To bi bilo prijetno ob takem vremenu in ob tem letnem času...

Legel je spet pod šotor, toda tisti trenutek je završalo po taborišču:

»Nemci!«

Planil je na noge, podrl šotor, pograbil odejo in vse skupaj vrgel čez rame. Nekateri pa so pustili svoje imetje kar tam. Kje so Nemci, koliko jih je? Nihče ni vedel odgovoriti na to vprašanje, nihče jih ni videl ne slišal. Samo toliko, da so slišali od drugih. Kdo so tisti drugi, ni vedel spet nihče.

Janez je videl Rudija s puško v rokah.

»Kje so vendar tisti prekleti Nemci?« ga je vprašal.

»Sploh jih ni tukaj blizu. Nekdo je nalašč napravil paniko.«

»Torej se lahko vrnemo?«

»Ne še. Počakajte!«

Tedaj pa:

»Fantje, tamle leži na pol odrt konj in ogenj gori zraven njega!«

Kdo je to rekel, Janez ni poskušal ugotavljati. Vedel pa je, da zdaj voda nihče več ne more ustaviti in da je edino, kar lahko stori, če gre še sam z njimi.

Brž so ga našli. Nekdo je pogasil ogenj in zdaj je tlela samo še žerjavica. Nekateri, ki so imeli nože, so rezali s konjskih stegen dolge trakove mesa, lomili palice in jih prirezovali. Nanje so potem natikali meso in ga tiščali na ogenj.

»Vsak hip lahko začne pokati. Dobro bi bilo, če bi nekdo stopil malo na stražo,« je spet rekel nekdo. Nihče se ni zganil. Ko se je Janez ozrl, je zagledal operativnega.

»Tonček, pojdi z mitraljezom na stražo!« je ukazal Janez. »Meso bom pa jaz pekel dalje in ti ga prinesem...«

»Samo pazi, da ga ne prismodiš!« je rekel fant in se zarežal.

»Ne grem več od tod, pa četudi bi moral v boju peči dalje tole mrhovino,« se je pridušal Žan.

»Dosti je bilo bežanja, hudič!«

»Raje crknem od nemške krogle kot od lakote. Onim v štabu je lahko, ko imajo cel kolač sira!«

»To je enakost! Lagali so nam, da bomo vsi enaki. Mi konjsko mrhovino, oni pa parmezan.«

»Gonijo nas vse noči kot hudič grešno dušo. Pobiti bi jih bilo treba kot pse!«

»Pogospodili so se, za nas jim ni več mar. Konje imajo, posebno kuhinjo, babe in vse, kar spada zraven. Mi pa ...

»Zdaj so pobrisali in nas pustili na cedilu. Seveda s sirom. Ne grem odtod. Poglejte, kakšno meso je tole! Rečem vam, ni slajšega od konjskega mesa ...«

Gledal jih je in poslušal. Prav nič jim ni bilo mar, da je on zraven, da so zraven tudi nekateri drugi, celo operativni oficir, borci njegovega voda in Žan, najbolj divji; pridružili pa so se jim še nekateri iz drugih vodov in čet.

»Tega konja Nemcem ne pustimo. Tolkli se bomo!«

Čas je tekel in meso se je spreminjalo na paličicah v skrepenele ocvirke. Nekdo je mlaskal z jezikom in goltal, grizel, da so škrtali zobje.

»Fej, na pol surovo!«

»Daj globlje v žerjavico!«

»Že tako je zunaj meso čisto zoglenelo!«

»Peči je treba počasi, dalj od žerjavice in ognja. Opazoval sem cigane pri takih opravkih!«

»Ciganom se ni mudilo kot nam. Meni pa sedi Nemec za vratom ...«

»Oglodaj košček, če pa je surovo, daj spet v ogenj. Ni vrag, da tako ne bi spekel plast za plastjo ...«

»Če bi imel človek vsaj trohico soli?«

»Zaman jo iščeš. Kuharji je imajo kilogram ali dva. Nekaj ton pa so je našli Nemci v skladiščih.«

»Veste kaj fantje? Če ni soli, je treba meso povaljati po pepelu. Ta je kiselkast, in kisl jed se da lažje jesti, kot če je popolnoma brez okusa ...«

»Lej ga zlodja, saj res. Kdo bi si mislil ...«

Takole so pred tisočletji sedeli okoli ognja naši predniki, oblečeni v kožuhe, s kamenitimi sekirami v rokah, je pomislil Janez, ko jih je gledal. In trgali z zobmi na pol surovo meso. Zdaj smo se menda spet povrnili v tiste čase — kot bi medtem ne pretekla tisočletja, ko se je človek ukvarjal z znanostjo, se naučil pisati, zidati ... Ali smo res tam, kjer smo začeli pred tisočletji?

Toda to so samo zunanji znaki. Vendar je človeštvo nekaj doseglo v teh tisočletjih ...

Vtem se je sredi gruč pojavil Rudi.

»Fantje, lahko se vrnemo. Nemcev sploh ni bilo.«

Janez je znova razpel šotor. Mimogrede, ko sta bila sama, pa je vprašal Rudija:

»Kako je bilo z Nemci? Jih res ni bilo?« Zakaj zazdelo se mu je, da gre morebiti za eno izmed tistih paničnih vesti, s katerimi so med partizane pomešani in potuhnjeni nekdanji belogardisti vnašali zmedo.

»Pravkar so šli mimo. Kakih sto petdeset ali dvesto. Videl sem jih na petdeset korakov. S čeladami na glavah, ogrnjeni z marogastimi šotorkami. Še sreča, da niso na koga naleteli.

»Jaz pa sem mislil ...«

»Vem, kaj si mislil,« je odvrnil Rudi, »toda zdaj je bilo res, da so šli mimo nas Nemci. Če bi se spopadli, bi nam podkurili. Štab jo je prvi ucvrl, za njim pa vojska. Kaj moremo mi za to, jaz in ti, pa še morda Žan in nekateri z njimi. Le komandantu se čudim.«

»Tako je, če se vojska navadi samo bežati...«

»S tem bi morali prenehati. Toda če ni povelja? Mar naj ravnamo po svoje? Moral bi in do tega bo prišlo, samo da je zdaj morda še malce prezgodaj. Takrat bo treba udariti s pestjo po mizi in prevzeti poveljstvo. Morda pride do streljanja med nami samimi, toda za bataljon, za naš boj smo vsi odgovorni...«

»Se strinjam in tedaj računaj name!«

»Kaj pa Žan in ves vod!«

»Kot eden za nama z Žanom!«

»Če bo zares tako?«

»Če ti rečem...«

Razšla sta se in Janez je še dolgo premišljeval o njegovih besedah. Po šotori je škralbljal dež, vlaga je prodirala od spodaj in nazadnje je bila odeja pod Janezom mokra, da bi jo lahko ožel. Spet ni mogel zaspiti. Od mraza so mu šklepetali zobje in zavidal je tistim, ki so kljub mrazu in mokroti zaspali. Vstal je in odšel gledat po taboru.

Ustavil se je pri kuhinji. Od ognja je puhtelo, v kotlih je vrela juha. Kosi konjskega mesa... Kuhar se je pravkar pripravljaj, da bo zasul

DAVID SAMOJLOV:

PREVEDEL TONE PAVČEK

Juanova smrt

*Gospodar umira, pravoslavni car!
Zvon je tisočglasni razmajal zvonar.
Od bobnenja brona v nebesu bobni.
Zbor bojarjev zbran je, carske smrti ždi.
Slušajo bojarji gromki težki zvon:
kdo bo zdaj zasedel ruski carski tron?*

*A zvonarju v zvoniku, kjer zarje rdé,
veselo, veselo je mlado srcé.
Tako kakor on
hoče, bo bron
doneči, grmeči zazvonil din, don!*

- Kje so, Ivan, tvoje žene?
- Siloma ponunjene,
s travami zastrúpljene.
- Kje so, Ivan, sluge tvoje?
- Z mučenjem odpravljeni
ali pa obglavljeni.
- Kje sta, Ivan, otroka tvoja?
- Glej ju: prvi — samostanski brat,
mlajši — še otroček mlad,
zrel ne prvi in ne drugi
ni za krono in škrlat.

v juho makarone. Na razprostrti šotorki je intendant s sekiro sekal kolač sira, njegov pomočnik pa ga je rezal na tanjše kose z velikim mesarskim nožem.

»Se lahko malo pogrejem?« je prosil Janez kuharja.

Kuhar se je ozrl okoli sebe in počasi rekel:

»Le daj se, fant, samo če kdo pride iz štaba, se umakni. Prepovedali so mi, da bi se zadrževali v kuhinji.«

Zdaj je Janez stopil bliže ognju. Deževne kapljice so cvrčale, ko so padale na razbeljeno kovino kotlov. Dišalo je po konjskih odejah. Lakota ne izbira, je pomislil. Tudi konja bomo pojedli, če ni drugega. Toda sir...

Oplazil je s pogledom intendanta. Najbrž bodo sir delili hkrati s kosilom, je pomislil. Kolač je bil velik, velikanski, in na vsakogar ga bo prišlo najmanj četrť kilograma. Za dan ali dva smo dobri, saj je sir zelo hranljiv. Tedaj pa je opazil, da so koščki zelo majhni, komaj tolikšni kot otroška dlan. Teh koščkov je bil velik kup, zraven pa je ležalo nekaj večjih kosov, večjih od moške glave. To bo za štab, je pomislil. Zdaj mu je postalo jasno, zakaj so kuharju zabičevali, naj nikogar ne pusti h kuhinji.

— Kje je, car — vladar, država tvoja?

— Tu, gospod, je ta država moja...

*A zvonarju v zvoniku, kjer zarje rdé,
veselo, veselo je mlado srcé.*

*Prek sinjegolobjih višav
je golobe razgnal.*

A morebiti sploh treba ni carjev?

Kaj če prebili brez vseh bi vladarjev?

Kar kdo če, naj počnè,

kar želi, govori,

sebi sam car in sam gospodar!

A vladar leži in sveča že trepeče.

Ivan, car leži, molitev ne šepeče.

Zdi se Ivanu, da na ves glas kriči,

zdi bojarjem zbranim, da molče leži,

da molče leži, ustni trzata samí.

Mislijo bojarji, kaj če zdaj bi vstal,

bi pomiril sebe, v nas strahú nagnal!

*A zvonarju v zvoniku, kjer zarje rdé,
veselo, veselo je mlado srce.*

Razmájan je do kraja

zvon poje din, don!

Zberi se, raja,

na Don, na Don!

Glavica bujna,

varuj se zmot!

Grozni je car končal svojo pot.

Reši dušo njegovo, gospod...

Nič nimam proti, je premišljeval, če ima štab boljšo hrano, saj je res, da štabovci ne smejo prosjačiti za hrano pri kmetih, kar je pri nas nižjih činih in partizanih tako zakoreninjeno. Toda zdaj, ko smo vsi na tem, da pocrkamo od lakote, je to, da oni jemljejo takšne velike kose, nam pa pustijo, kar jim je ostalo, velika krivica. To ni partizansko, še manj komunistično.

»Kdaj so ti naročili, da nihče ne sme h kuhinji?« je na videz brezbrizno vprašal kuharja.

»Pred kake pol ure, ko so se vrnili, bolje rečeno, ko smo se vrnili semkaj. Potem ko se je zvedelo, da Nemcev sploh ni bilo tukaj. Komisar je bil sam pri meni in mi je zabičal, zagrozil. Poleg tega pa je nasploh tak red, že v nekdanji avstrijski vojski je bilo tako, pa tudi v jugoslovanski.«

»Aha,« je rekel zdaj Janez bolj sam zase. Tiščal je noge k ognju in spet so mu prišli na misel čevlji. Gledal je, kako se iz njih kadi vlaga, kako se suši cunjasto usnje, ki že kdove koliko mesecev ni videlo maščobe. Tako usnje, ko pride spet v stik z vlago, pije vodo kot suha goba. Pa podplati... Gledal jih je, kako visijo na ostankih lesenih klincev. Na obeh nogah, na levi in desni. Koliko časa bodo še zdržali? Še dobro, da so do zdaj. Še nekaj takih noči in dni, kakršni so bili do zdaj, pa bom bos. Kaj potem?

Skušal je odvrniti skrb, zato je vprašal kuharja:

»Kaj vse je bilo v skladišču? Tole, kar se zdaj kuha, bo prava pojedina...«

»Olje, moka, makaroni, riž, nekaj soli, parmezan, pa nekaj mesnih konserv.«

»Konserv?« se je začudil Janez in slina se mu je nabrala v ustih.

»Da, kakih dvajset, največ golaž. Pa, prepečenec...«

»Kje je zdaj vse to?«

Kuhar je spet previdno pogledal okoli sebe in šepnil:

»Tiho bodi. Saj veš kje...«

Tako torej, je pomislil Janez. V štabu pojedina, mi pa umiramo. Vsaj zdaj bi morali deliti do zadnje drobtinice, zdaj ko nam preti smrt od lakote. Nekoč bomo o tem še govorili...

Ostal je še nekaj časa pri ognju, nato pa se je zahvalil kuharju ter odšel. Namenil se je, da bo vse, kar je zvedel, povedal Rudiju. Našel ga je sedečega ob debeli bukvi. Zavil se je v šotor, dež mu je curljal po obrazu in laseh. Dremal je, se večkrat zbudil in potem dolgo strmel v gozd.

Povedal mu je, kar je zvedel o delitvi hrane in o tem, koliko so vzeli štabovci.

»A tako?« je rekel Rudi in nič več.

Janez pa se je vrnil pod šotor in spet skušal zaspati. Končno mu je to uspelo. Deževje ga je uspavalo, vlažne odeje in obleka so se nekako segrele...

Zbudili so ga pozno popoldne. Zdaj ni več deževalo, padale so drobne in redke snežinke. Nebo je bilo mračno, dišalo je spet po snegu.

Kot pest velik kos rdečkastega mesa, rumen konjski loj, juha podobna vodi, v kateri so oprali konjsko odejo, zaudarjajoča po konjskem znoju. Makaroni... Meso je bilo žilavo in trdo kot guma. Stisnil ga je v žep,

popil juho in pojedel makarone. Potem so jih uvrstili po četah in vodih, kolikor je še držala taka razdelitev. Delili so jim parmezan in bataljonski komandant jim je zabičeval. naj ga nikar ne pojedjo, ker se ne ve, kaj jih še čaka. Tačas so kuharji pospravili svoje kotle in bataljon je odšel čez poljano, po strmi, ilovnati stezi.

Parmezan, je pomislil Janez. Zakaj bi ga nosil v žepu, samo mrvico pokusim... Tista konjska juha, pa pest makaronov, kaj je to za mladega človeka, ki strada že več kot teden dni in povrh še toliko prehodi, prebedi vse noči. Začel je drobiti sir v žepu in zobati mrvico, goltati cele, peklen-sko slane in trde kot kamenje. Ko se je mračilo, je opazil tudi druge. Ves vod, vsa četa, vse je žvečilo. Kot bi trenil je pojedel svoj delež, lakota pa se mu ni prav nič zmanjšala. Segel je še po kosu konjskega mesa in ga začel žvečiti, trgati z zobmi in nohti, goltati cele kose. Kose brez okusa, mrzle in zdrizaste, trde in vlaknate...

Medtem so hodili po stezah, da je bil Janez kmalu ves potan in upehan. Kmalu ga je začel moriti še spanec in v želodcu ga je spet glo-dala lakota. Saj sem jedel, je pomislil. Toda premalo, samo razdražil sem želodec, ki se je bil že skrčil. Ubogi želodec, ki mora trpeti zdaj lakoto, zdaj preobilje. Nekoč bomo vsi imeli rane na želodcih zaradi vsega tega.

Potem so prišli na dokaj lepo cesto. Še hitreje so jo ubirali, da so ljudje že začeli godrnjati. Janez pa je vzel Tončku mitraljez in mu ga pomagal nositi. Ure so tekle, menjavala sta si breme. Vleklo mu je veke skupaj in peklo ga je v očeh. Zdaj je na pol spal, na pol bedel, mislil pa spet ni nič več, niti o čem sklepal. Kot robot, ki ima človeško podobo, volje pa nič več, nič več občutkov in misli. Le včasih, ko so se ustavili ali ko so šli mimo porušenih hiš, se je za hip ovedel, pogledal, se tudi sam ustavil, nato pa šel dalje ter spet utonil v brezčutje...

Nenadoma se je kolona sunkovito ustavila. Janez se je zaletel v Tončka, ki je hodil pred njim. Padla sta oba in se takoj spet pobrala. Vsa vrsta je skočila s ceste v grmovje na desno stran, kot bi jo pometel z orjaško metlo. Nekje daleč se je slišalo brnenje motorja, dva reflektorja sta tipala v temo. Nad cesto pa se je lomilo grmovje, se kotalilo kamenje, ljudje so sopihali, padali, tožili, preklinjali, stokali, se prepirali.

Za njimi, da se še jaz ne izgubim, je pomislil Janez, ki se je tisti hip zbudil iz polsna. Predstavljal si je, kako bi se sam potikal po teh neskončnih gozdovih, kjer se ni vedel kam obrniti. Nazadnje bi ga pa kdo utegnil proglasiti še za dezerterja.

Šel je za njimi, čeprav jih ni videl, ampak samo slišal. Dohitel jih je lučaj od ceste, v gostem grmovju. Mnogi so že spali.

»Hudič, kaj je spet?« je robantil nekdo.

Potem so pripovedovali o Nemcih, ki so nekje spredaj, o dolgi koloni, ki jim gre naproti, o tankih in oklopnih avtomobilih, o nemški predrz-nosti, da si upajo v take gozdove celo ponoči. Seveda, ko pa smo partizani taki strahopetci. Tudi Italijani so si upali, dokler jim niso pognali strahu v kosti. Potem je bil gozd zanje posebljena groza.

»Nazaj na cesto!« je rjul nekdo, da je odmevalo po gozdu. »Nazaj na cesto, paničarji!« Glas se je zdel Janezu znan, pomislil je na komandanta. Zdaj je čudno odmeval po gozdu kot po prazni sobi. Že dolgo ni Janez slišal vpitja in nehotе se je spomnil nekdanjih naskokov v Tomšičevi bri-

gadi, ko so rjuli in prepevali ter izzivali sovražnika, brezskrbni in samozavestni.

»Pojdimo!« je rekel in začel buditi speče. Niso šli radi, toda vseeno so šli. Ko so se zbrali na cesti, je bilo vse tiho, nikjer več ni bilo reflektorjev, brnenje se ni več slišalo. Ali se je tudi meni sanjalo, je s strahom pomislil Janez. Zadnjič tisto o hrani, z recepti, nocoj reflektorji in brnenje.

»Naprej!«

Zdaj so spet hodili in Janez je spet tonil v tisto znano brezčutnost. Nenadoma spet... Preden se je zavedel, se je znašel v klopčiču preriva-jočih se teles, ki so plavala skozi gosto grmovje in čez skale. Komaj jih je dohitel. Ozrl se je nazaj, Nikjer nič, samo tema, zlovešča, črna in tuja, posejana z zaplatami snega, tenkega kot smetana, s slano in ivjem...

Ustavili so se upehani in premočeni, ko so se znašli pod ogromnim drevjem in ko jih je nekdo začel oštevati. Janez je spoznal Rudijev glas.

»Kam drvite, kot splašeni kozli? Vas ni sram, da imate orožje v rokah? Kaj je sploh bilo?«

»Tank!« je rekel nekdo.

»Kakšen tank?« se je spet drl Rudi.

»Pravi tank. Slišal sem gosence. Pa dva reflektorja...«

»Meša se ti!«

»Tudi drugi so videli. Ni res? Kar povejte!«

»Res je. Da, videl sem tudi jaz...« je hitelo zatrjevati več glasov.

Tu so ostali dolgo časa in Janez je zadremal, naslonjen na drevo. Pod krošnjo, na kupu zmrzlega odpadlega listja mu je postalo toplo. Zbudil se je, ko so jih budili in klicali.

»Takoj vsi na cesto!« je kričal Rudi. »Res je bil tank, toda na drugi cesti, ne na tej, ki hodimo po njej. Do jutra moramo priti še daleč, če hočemo na Gorjance, kjer nas čakata hrana in topel senik...«

Spet je trajalo precej časa, preden so se zbrali na cesti. Ne vsi, nekaj jih je manjkalo, in Janezu so ukazali, naj prešteje svoj vod. Z zadovoljstvom je spet ugotovil, da so še vsi.

»Hitro naprej!«

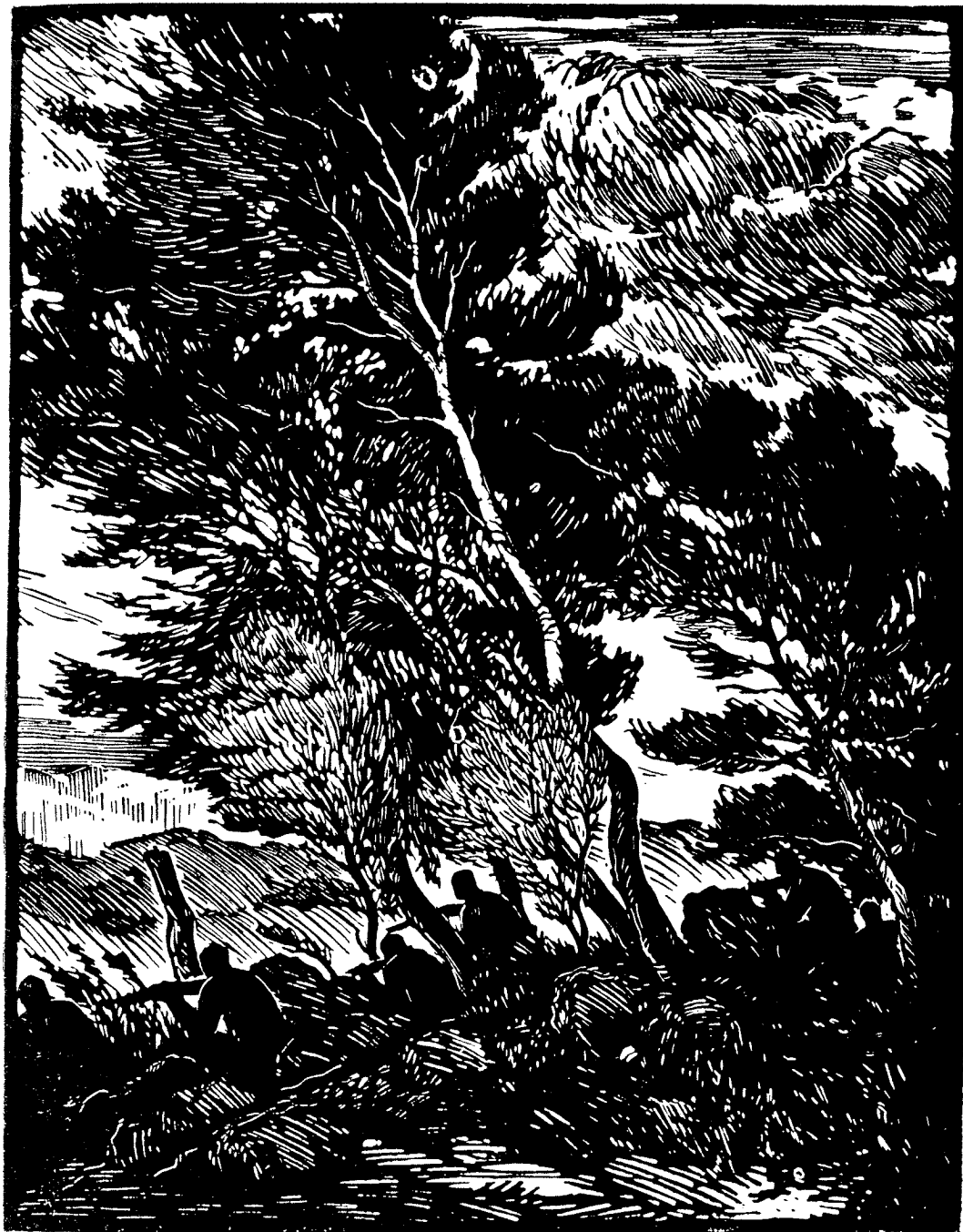
Skoraj tekli so in Janezu je to godilo, saj se je bil pošteno zmrazil, ko je spal. Kdove kako dolgo. Nenadoma spet brnenje, pa dva reflektorja. Kolona je za hip zastala, potem pa se je nekdo spredaj zadržal:

»Naprej!«

Gledali so reflektorje, ki so se bližali, potem pa posvetili nekam stran in ugasnili. Saj bo res tole na neki drugi cesti, je spet mislil Janez. Te preklete ceste, speljane so zapleteno, polne so ovinkov, klancev in zank. Če bi le vedel, kje sem...

Zdaj so hodili po cesti, ki je sekala pobočje. Na levi strani je to pobočje strmo padalo proti nekakšni planoti, ki se je malo videla, pobeljena od slane, nekje globoko spodaj. Pobočje pa je bilo poraščeno z nizkim grmičjem. Najbrž robidje, maline in ščavje, je pomislil Janez. Lepo je, če se rineš skozenj in ti trni skozi hlačnice razparajo kožo. Na desni strani pa strmina, prav tako poraščena z grmičjem. Strmina kot streha, ob cesti pa še bolj strm kamenit usek. Zgoraj nekje smreke in bukke...

Kot strela z jasnega spet reflektorja. Rohnenje motorja, ki se naglo približuje. V svetlobnem stožcu je Janez zagledal opotekajočo se kolono

BRANKO ŠOTRA:
ZASEDA

bataljona, spoznal posameznike, mule s kotli in vrečami. Zdaj se je vse to spremenilo v piš, ki je pometel vse s ceste. Nekateri so skakali na levo, v globel, drugi so plezali v breg. Še sam se je bliskovito zvalil s ceste, padel čez skalo in se zaril v gost trnov grm. Slišal je lomastenje mnogih nog, ljudje so se drsali in valili navzdol, sam pa je za trenutek obmiroval.

Zagledal je dvoje reflektorjev — svetila sta po cesti, ki je bila zdaj brezupno prazna in kot pometena. Le nekje ob strani je ležal odvrženi nahrbtnik. Dvoje reflektorjev, ki sta se približevala kot oči ogromne mačke. Zasmrdelo je po sežgani oljnati barvi, bencinu in strojnem olju, pa po čudnem cigaretnem dimu, kolonjski vodi in naftalinu. Ogromno vozilo na šestih velikih kolesih, s podolgovato kupolo, radijsko anteno, dvema mitraljezoma in kot žrd velikim topom, ki je nihal kot slonov rilec. Počasi je pošast peljala mimo; slišal je govorico posadke, videl moža, ki je pomolil glavo skozi odprtino na zgornjem delu oklopnika. Med prsti je držal kratek ogorek cigarete, še enkrat potegnil, da je ogorek močnejše zažarel, nato pa ga je v velikem loku zagnal pod cesto. Če bi stegnil roko, bi ga otipal. Zdaj je rdečkasto žarel med zmrzlim listjem.

Na ovinku se je oklopnik ustavil in motor je komaj slišno brnel. Čudno, da nas ni opazil, je pomislil Janez. Mogoče pa nas je, samo dela se, da nas ni. Po radiu je poklical pomoč in zdaj nas bodo skušali obkoliti. Če nas ni opazil? So morda vsi razen šoferja spali? Ali pa so slučajno vsi takrat gledali drugam? So tako utrujeni, da so pomislili, kako imajo privide? Ali pa smo bili izven svetlobnega stožca, v mrtvem prostoru? Toda saj sem sam v svetlobi videl kolono ...

Da niso v tanku redki pametni Nemci, ki so že sprevideli, kam jih pelje Hitler? Taki, kakršen je bil Jurče na ljubljanski policiji ...

Spodaj se je še vedno lomilo vejeve pod koraki bežečih, mula je žalostno rigala. Najbrž si je zlomila nogo, je pomislil. Toda kaj bi sam oklopnik takole ponoči, pa sredi teh host? Kaj bo oklopnik brez pehote ... Proč od tod, dokler je še čas!

Planil je na noge, skočil čez grm, padel na obraz, noge mu je vrglo čez glavo, toda ujel se je spet nanje. Potem je skakal po strmini, da ga je vse bolelo in ga je sililo na bruhanje. Kako se je znašel na položnem travniku v dnu doline, sam ni vedel. Pretekel je dolino in se zazrl v sledi, ki so jih pustile človeške noge v visoki travi, zdaj zmrznjeni in zasneženi. Začel se je vzpenjati v breg.

Zdaj jih je zagledal. Nekaj opotekajočih se gruč na beli podlagi s slano pobeljenega travnika ali njive, mulo, ki je grizla zmrzlo travo. Šel je bliže in nihče ga ni ustavil, še pogledal ne. Videl jih je, kako nekaj pulijo iz zemlje, tolčejo s tistim po petah čevljev, lupijo in hrustajo kot jata kobilic.

»Kaj žrete?« je vprašal.

»Lansko zmrzlo repo. Ostala je v zemlji, posadili pa so jo naši, ko so se šli osvobodeno ozemlje in kolhoze!«

Zdaj se je Janez spomnil pripovedovanja, kako so pred lansko ofenzivo sadili in sejali žito, krompir in vse drugo po zapuščenih kočevarskih poljih, češ da bo še vse prišlo prav. Pa je prišla ofenziva in delavski bataljoni so se raztepli. Nihče ni pobral pridelka. In zdaj, skoraj leto in pol potem, je prišla repa prav lačnim partizanom. Kdo bi jim branil? Nič

tudi ne bi obveljalo. Saj ljudje morajo sami vedeti, da leto dni stara zmrzla repa ni dobra za želodec. Izbruhnili bo driska in kaj potem...

Poiskal je Rudija in začel zbirati svoj vod. Večino jih je zbral Žan. Le nekaj posameznikov je še tavalo po njivi in te je skoraj vsakogar posebej pripeljal k Žanu za rokav. Še vedno so posamezniki cepali s strmine pod hosto. Prav lahko bi bili tudi Nemci, je pomislil Janez in ukazal Tončku, naj leže in nameri mitraljez v strmino.

Zdaj je bilo na cesti že slišati škripanje mnogih lesenih koles. Ali so to vozovi ali topovi, je ugibal Janez. Včasih je slabotno posvetil žarek zastrte svetilke, zažarel cigaretni ogorek, blisnila ročna baterijska svetilka.

»Če bi bil tamkaj, bi si lahko nabral čikov...« je rekel nekdo. »Pozabil sem že, kako diši cigaretni dim. Prav do sem ga voham...«

»Beži, tepec, saj je skoraj kilometer zračne črte...«

»Manj, komaj dvesto metrov...«

»Kaj se bosta prepirala! Vsekakor smo blizu in bog daj, da bi kmalu šli proč, izpod nemških mitraljezov...«

Kolona na cesti pa je šla dalje in ni je hotelo biti konca. Zdaj je Janezu postalo tudi jasno, kako je bilo z oklopnikom. Videl ga je, kako se premika v presledkih po cesti. Počaka, da pride predhodnica do njega, požene motor, prižge reflektor in pregleda cesto petsto metrov ali kilometer daleč. Potem spet ugasne motor in luči, posadka pa preži v temo in prisluškuje, dokler kolona spet ne dohiti oklopnika.

»Kaj sploh čakamo? Da se zdani in da nas bodo opazili tukaj sredi polja, kjer smo kot na tarči...«

»Čakamo, da bo še kdo prišel. Tiste, ki so skočili v breg in so zdaj na oni strani ceste!«

»Tepci bi bili, če bi rinili v pogubo, med Nemce na cesti. Kdove kje so že in če jih do zdaj ni bilo sem, jih tudi ne bo...«

Vedno glasneje je bilo čuti godrnjanje, nekdo je tiho rotil, naj bodo tiho, toda zaman. Končno se je vrsta, razpršena v gruče in gručice, začela sama od sebe pomikati proč od ceste. Spet je nekdo ukazoval, naj počakajo, toda spet zaman. Tudi Janez je sklenil, da ne bo branil ljudem umika s tiste njive. Zakaj nas cepec drži tamkaj, je pomislil o komandantu. Mar se ne bi raje umaknili nekam v gozd, nazaj pa poslali patroljo. Če bi meni rekli, bi prav rad šel pogledat, čeprav do srede strmine pod cesto. Kaj mi pa morejo Nemci z vsemi svojimi mitraljezi, če sem v temi? Bil sem že v hujšem ognju, pa me niso zadeli. Pa čeprav bi tekli za menoj... Kje bi že bil, ko bi komaj pritekli do njive. Prav nič ne bi škodovalo, če bi naši užgali nazaj. Če bi sploh Nemci šli s ceste in se podili po teh goščavah za nami...

Kmalu so bili spet v hosti. Janez se je počutil sveže kot bi se okopal, naspal in se najedel. Stopali so po mehki gozdni poti in se vzpenjali v nekakšen hrib. Vzdolž kolone je prišepal Rudi.

»Kaj se ti je zgodilo?« je vprašal Janez.

»Skočil sem čez skalo in se udaril,« je odvrnil zamišljeno Rudi. »Toda hudega najbrž ne bo. Samo da se mi jutri kost ne razboli...«

»Kaj pa praviš na vse tole, kar smo pravkar doživeli?«

»Hudič!« je ježno zarenčal Rudi. »Tako je, če vodijo tepci vojsko. Imeli smo večjo srečo kot pamet. Kaj bi bilo, če bi nas Nemci opazili in užgali po koloni...«

»Dobro, da znamo tako urno bežati!« je pikro pripomnil Janez.

»Da, bežati. Kljub temu pa smo izgubili najmanj petdeset ljudi, ki bodo zdaj tavali okrog, bežali domov, se priključili drugim enotam ali pa se tudi vdajali Nemcem, oziroma jih bodo ujeli...«

»Koliko nas je še?«

»Če nas je sto, nas je veliko. In koliko orožja je šlo spet pozlu...«

Pot se je vzpenjala, hiteli so, nikoli je ni bilo konca. Če bi človek vsaj imel uro, si je zaželel Janez. Tako pa niti ne veš, kdaj bo jutro in kdaj se bo nehala ta peklenska dirka.

Počasi je spet zapadel v tisto brezčutnost. Zdaj je bila ta spet drugačna kot prej. Zdaj je že bolje znal spati med hojo, ne da bi izgubil zvezo s prednikom.

Za hip se je zbudil, ko so se začeli spuščati v globoko dolino. Nekajkrat je padel, nekaj časa nosil Tončkov mitraljez, pa spet kljub temu spal. Nekoč se mu je zazdelo, da noč ni več smolnato črna, ampak da dobiva tema modrikast odtonek, kar bi pomenilo, da se že dani in da bodo počivali. Potem ga je v neki strašni strmini in goščavi, ko so sprožili z nogami cele reke kamenja, ki se je kotalilo navzdol, zbudil razburjen ukaz:

»Stroga tišina!«

Nihče ni poslušal, ljudje so bili že povsem brezčutni. Spet so tavali, padali in vstajali, se drsali, in nenadoma je Janez s Tončkovim mitraljezom pristal na trdi, ravni cesti. Cestišče zvoženo od tankovskih gosenic in avtomobilskih gum, ruševine požgane hiše, smrad po požaru in zgo-relem krompirju, žerjavica.

»Pečen krompir!« je tiho rekel nekdo in več temnih postav se je pognalo proti požgani hiši. Vrnili so se hip zatem, razočarani.

»Vse je samo žerjavica, tudi krompir!« je rekel eden izmed njih.

Hodili so nekaj desetnih metrov po cesti in spet naleteli na požgano hišo. Janezu se je zdela znana. Še nekaj metrov in kolona je zavila s ceste v globel. Zdaj so plezali po skalah, mula je treščila skozi grmovje, kotli so padli po kamenju in zvonili, da je odmevalo od pobočij. Nihče več se ni menil za povelja, ki so začela usihati, ko je tisti, ki jih je dajal, uvidel, kako ga nihče več ne posluša.

Janez je stopil na ostro skalo. Nekaj ga je zbadlo skozi podplat in tisti trenutek se je spomnil na svoje čevlje. Hip zatem je padal skozi vejevje in se znašel na dnu hudourniške struge, polne velikih skal. Noga ga je bolela, obraz in roke je imel spraskane od vejevja. Mulovodec je obupano vlekel mulo za povodec, da bi jo spet spravil na nasprotni breg. Še vedno so cepali ljudje v strugo, se pobirali, počivali in se znova zagrizli v strmino.

Zdaj sem pa bos, je pomislil Janez, ko je sedel na kamen, da bi se za hip odpočil. Potipal je z roko podplat in zatipal nogavico. Še nekaj desetnih metrov pa bo popolnoma bos. Potipal je še drugi čevlj. Zazdelo se mu je, da se podplat drži na enem samem klinu. Potegnil ga je in vdal se je kot cunj. Kaj če bi ga odtrgal, je pomislil. Bolje je, da ga, kot pa da mi

sam odpade. Še dober podplat je in mogoče bi se ga dalo prišiti na čevlje, ko se konča ofenziva. Po drugi strani pa je bolje, če vsaj vem, da sem na obe nogi bos. Lahko se zgodi, da mi spodrsne, da podplat odpade ravno takrat, ko ga bom najbolj potreboval. Padem in se poškodujem... Najbrž bi me pustili kar tukaj. Kdo bo nosil drugega, zdaj, ko smo vsi sami sebi odveč, ko se še sami komaj premikamo.

Potegnil je in podplat mu je ostal v rokah. Spravil ga je v žep in se ozrl na kolono.

Potem je plezal spet navzgor, skozi prav tako goščavo in preko skal. Čutil je vsak kamenček, vsak trn, toda kmalu so mu podplati otrpnili. Samo včasih se mu je zazdelo, da ga nekaj drobno zaskeli in da nekaj sluzasto lepi prste na nogah. Kri, je pomislil. Pa bo že šlo, samo da pridemo iz te prekleto doline. Kaj bi bilo, če zdaj pripelje po cesti oklopnik...

Zdaj so bili na isti višini, kot je bila na nasprotnem pobočju cesta. Zdelo se mu je, da se je noč nekolikanj razjasnila. Začuden je ugotovil, da mu je kraj znan, da je nekoč že hodil tod. Saj to je cesta, ki pelje iz Podturna v Črmošnjice in dalje v Semič, je pomislil.

Zdaj pa ni bilo več dosti časa. Danilo se je, kolona pa je plezala čez gola pobočja, mimo požganih hiš in zanemarjenih vinogradov. Samo hitro naprej, da nas ne ujame dan...

Toda noge ne ubogajo, drsi, roke so slabotne, prsti krvavijo in bole, ko sega po vejah, da bi se potegnil naprej. Ko so med prvimi grmi, je Janez prvi, ki pade na obraz in obleži skoraj brez zavesti. Le to se še zaveda, da kolona odhaja dalje, da mora z njimi, če noče poginiti, in da mu najbrž nihče ne bo pomagal, če obleži...

IZ MEDNARODNE ARENE

ODLOMEK
IZ RAZPRAVE
UGLEDNE
AMERIŠKE
PRAVNICE
ELISABETH
S. LANDIS

Apartheid, v abstraktnem in teoretičnem pomenu, prav tako kot v konkretnem (običajnem) pomenu, izraža odnose med »rasami«, ki jih je poskušala vzpostaviti sedanja vlada v Južnoafriški uniji. Za razumevanje tega članka, ki nima namena analizirati ali pokazati teoretični razvoj tega pojma, zadostuje, če povemo, da izraža Apartheid »ločen razvoj ras«.

Po tej razlagi v Apartheidu, vsaj v teoriji, ni prostora za »baaskap« (dobesedno: položaj gospodarja, ali z drugimi besedami: nadvlada belca). Toda že po tradiciji je bilo gospostvo — ali bolj milo povedano »krščansko skrbništvo« — osnova vladne politike do nebelcev; in varovanje »bele«, »zahodne«, ali »krščanske« civilizacije pred številnimi plemeni črnih divjakov predstavlja osnovni princip vladne politike.

Ker se Apartheid ukvarja z rasami v Južni Afriki in z njihovim ločenim razvojem, je nujno moral analizirati raso strukturo v Južni Afriki, da bi določil, katere rase se morajo razvijati skupaj ali ločeno

Zakonodaja

Apartheida

v Južni Afriki

Proučevanje kaže, da je pojem rase, ki obstaja v Južni Afriki, prav tako nejasen kot pojem Apartheida in da nima nobene zveze z znanstveno definicijo, ki bi jo podali genetiki. Vendar zakon in običaji priznavajo štiri rasne skupine: belce, črnce, rumene in ostale barvaste ljudi.

Čeprav velik del zakonodaje Apartheida izvira iz starejših zakonov, so bili nedvomno pravi pomembnejši zakoni tisti, ki so predpisovali ločitev črncev od belcev na kmetijskih področjih in premeščali Afričane na posebna področja: vče-

rajsnje rezervate, današnje »Bantoustane«.

Najmanj dva pomembna razloga sta opravičevala ustanavljanje rezervatov za domorodce. Eden je bil ta, da so hoteli osnovati področja, »kjer bi se plemensko življenje lahko razvijalo po prastarih običajih in ga ne bi vznemirjal pritisk evropskega gospodarstva in obratno.« Drugi pa je bil ta, da so hoteli »črne podgane«, ki so bili plačali tako težak davek v vojni proti belcem, konfinirati na ozemlje, kjer bi previdni Holanci lahko budno pazili na vsak morebitni poskus upora. Razlika med obema razlogoma pa se je sčasoma znatno zabrisala. Kljub temu je bila politična zgodovina Južne Afrike en sam, neprestan spor med belci, ki so vse Afričane smatrali za premagane sovražnike, ki jim ne smeš nikoli zaupati in jih ne smeš nikoli popolnoma spustiti z vajeti, in med tistimi, ki se jim je zdel tak odnos neprimeren za moderno industrijsko državo.

Današnje posledice politike demarkacije ozemlja v devetnajstem stoletju pa so take, da so po zakonu Afričani primorani živeti samo na dveh področjih na deželi: v rezervatih in na posestvih belih farmarjev (kjer so se hitro spremenili v kmečki proletariat brez zemlje).

Rezervati, kakor jih navadno imenujejo, obsegajo različne kategorije ozemelj: rezervate v pravem pomenu besede (ki jih je vlada dodelila raznim plemenom že pred Unijo); »registrirana ozemlja« (scheduled areas) — ki navadno mejijo na ozemlja plemen in so vpisana v dodatke k nekaterim zakonom in jih imajo Afričani v užitku; in »dodeljena ozemlja« (released areas), to so nekatera registrirana ozemlja, ki mejijo na ozemlja plemen in jih lahko domačini dobe kot del rezer-

vatov. Večina rezervatov spada k ozemlju krone in noben Afričan nima pravice do njih. Da bi sistem modernih Bantoustanov deloval, je vlada oskrbela z zemljo plemena in ne toliko posameznike.

V osnovi je mehanizem, ki omogoča preseljevanje Afričanov v rezervate, zelo preprost. Pravice Afričanov do zemlje so z zakonom o zemlji (Land Act) omejena na rezervate. Afričani ne morejo dobiti zemlje izven »registriranih območij«, če ta meji na posest Neafričana, Generalni guverner lahko razlasti vsakega Afričana, ki je lastnik zemlje, ki ni »registrirana« ali »dodeljena«.

Vsi rezervati pripadajo Domačemu kreditu Južne Afrike — South African Native Trust, ki ga upravlja generalni guverner.

Gostota naseljenosti v rezervatih je različna: na rodovitnih področjih 80 ljudi na km² in 40 na revnejših področjih, če odštejemo odsotne, izseljene delavce. Odsotni delavci predstavljajo 12% vsega prebivalstva v rezervatih, ali 40% moških med 15. in 64. letom, od tega skoraj dve tretjini med 20. in 39. letom. Vzrok izseljevanja je v tem, da rezervati ne morejo preživljati vsega afriškega prebivalstva.

Segregacija na kmetijskih področjih ni prizadela samo Afričanov. V manjši meri je prizadela tudi Indijce, ki niso hoteli opustiti uspešnih poslov in se vrniti v rodno deželo. Po mnenju nekega komentatorja odseva v zakonodaji, ki omejuje zemljiško posest Indijcev, predvsem strah pred strnjenim prodiranjem na področje, kjer živijo belci, in ta strah se je povečal z naraščanjem indijskega prebivalstva...

Čeprav se je ločitev ras začela na veliko na kmetijskih področjih, je zakon o ozemljih skupin (Group

Areas Act), ki velja predvsem za mestna območja in okolico mest, najpomembnejši zakon Apartheida. Če pomislimo, da več kot ena četrтина Afričanov, zelo velik del Azijatov in drugih barvastih ljudi živi v mestih, jasno vidimo, zakaj je zakon privedel do take situacije.

Osnovni zakoni Apartheida, kot smo jih razčlenili v tej študiji, predvidevajo ločitev belcev od nebelcev po vsej deželi in posebne sisteme vladanja nad Afričani na ozemljih, kamor so jih izselili. Ti zakoni se razlikujejo le toliko, kje žive Afričani: v rezervatih, na kmetijskih področjih, na področjih belcev ali v mestih. Vendar teži vlada za tem, da bi pojmovali vse Afričane kot primitivno, v plemenski ureditvi živéče ljudstvo, ki bi moralo živeti pod plemenskim režimom v rezervatih.

Zaradi svoje številnosti in raznih kombinacij so zakoni za Afričane v rezervatih izmed vseh najbolj zamotani, »Zakoni Bantu« (Bantu Authorities) in Zakoni odbora za domače zadeve (Native Affairs Acts) zagotavljajo ustanavljanje in urejanje ustanov v rezervatih, medtem ko zakoni o napredovanju uprave Bantu in zakon o domačinski upravi nadzorujejo odnose med belci in Afričani in polagajo temelje oblasti.

Dežela izven rezervatov je dežela belega človeka; Afričani ne morejo tu živeti ali delati brez njegovega privoljenja. Vendar so znatne razlike v pogojih za življenje na kmetijskih ali na mestnih področjih, tako da so tudi sistemi uredb in nadzorstva popolnoma različni.

Po tradiciji lahko živi Afričan na kmetiji kot najemnik kmetije, katera lastnik je belec, in to pod določenimi pogoji; lahko je zaposlen poln čas (labor tenant¹) pri lastniku

in dela za plačo ali nagrado, ki sestoji iz plače, hrane, zemlje in paše in za katero lahko lastnik zahteva, da pomagajo tudi člani družine; lahko je »squatter tenant«², takrat dela tri ali štiri mesece na leto, v zameno pa lahko obdeluje določen kos zemlje ali pase določeno število živine; ostali del leta lahko dela kje drugje, medtem ko ostane družina na posestvu; končno lahko živi na posestvu kot »squatter«³, tako da plača ali ne plača najemnine. Toda vlada je jasno izjavila, da je odločena odpraviti squatterje in prej ali slej tudi squatterje tenante, kar prvim zakonom ni uspelo. Njen cilj je razporediti vse razpoložljive Afričane po posestvih, ki potrebujejo pomoč, in s tem zlomiti »majhne lokalne monopole« nad delom.

Na mestnih področjih so Afričani podrejeni uredbi o unifikaciji vseh zakonov za domačine iz leta 1945 (Native Urban Areas Consolidation Act), znani tudi pod imenom »Zakon za mestna področja« (Urban Areas Act).

V glavnem ima ta uredba nalogo nadzirati dotok Afričanov na mestna področja in v njeno okolico in tam urejati njihovo življenje. Da bi dosegla te cilje, uredba omejuje dotok Afričanov in njihove pravice do nastanitve. Določa kraj, kjer lahko živijo. Odloča o delu, ki ga lahko opravljajo, in ostro nadzoruje vse njihovo življenje.

Zakoni, ki smo jih obravnavali, sestavljajo samo skelet vladajočih odnosov med rasami v Uniji. Dajejo nam slutiti, s kakšno prodornostjo deluje teorija o telesni ločitvi ras. Poleg posameznih problemov, ki jih je povzročila klasifikacija ras, nam

² squatter tenant: postavljen najemnik brez zakonitih pravic

³ squatter: zasebnik brez zakonitih pravic

¹ labor tenant: dobesedno: najet za delo

zakoni govore o politični samovoljnosti v Južnoafriški Uniji.

V delovnih odnosih je Apartheid ustvaril velike razlike v korist belcev. Nanašajo se na osebne odnose med gospodarjem in služabniki, prav tako pa tudi na odnose pri kolektivnem delu.

Nasilja nad afriškimi delavci so mogoče ena najpretrsljivejših strani Apartheida. Zakon iz leta 1856 iz Province du Cap, o gospodarjih in nameščencih, ki uradno še velja, smatra za kaznivo dejanje, če Afričan razdre pogodbo o osebem delu. Ta zakon posnemajo tudi druge province. V smislu zakona o ureditvi dela domačinov Afričan zagreši kaznivo dejanje: če zapusti delovno mesto ali izostane od dela; če na začetku ali na koncu dela ne izpolni pogojev pogodbe; če zaradi uživanja mamil ali alkohola zanemarja delo ali je nesposoben zanj; če noče ubogati zakonitih ukazov ali če nesposobno ali žaljivo govori o nadrejenih osebah. Čeprav pravijo, da je zakon v rabi samo v zlatih rudnikih, tudi drugod ni samo mrtva črka. Končno je še zakon iz leta 1880, o gospodarjih in nameščencih, ki velja še danes in ki predvideva najmanj 14 kaznivih dejanj, zaradi katerih lahko obsodijo nameščenca, in eno samo — neplačevanje zaslužka — zaradi katerega lahko obsodijo delodajalca.

Ker je razdor delovne pogodbe za Afričana hud prestop, ni čudno, da so tudi stavke protizakonite. Po zakonu o delu domačinov (urejanje sporov), ki določa delovne odnose Afričanov, je predvidena kazen 500 funtov ali tri leta zapora ali oboje skupaj.

Vedno bolj se načela Apartheida uveljavljajo med strežnim osebjem; praktično pa obstaja diskriminacija

že dolgo. L. 1957 so bile plače afriških bolničark le 50 % plač iz l. 1944. Barvaste bolničarke so imele manj letnega dopusta in manj ugodnosti. Niso se učile oskrbovanja nalezljivih in duševnih bolnikov, niti porodništva, ortopedske nege ali operacijske tehnike, in samo dve popolni zdravstveni šoli sta bili odprti za barvaste prebivalce. To zapostavljanje pa so malo ublažili z dejstvom, da so imeli barvasti ljudje nekaj vpliva v združenih strežniškega osebja, ki nadzorujejo pouk in poklicna pravila. Toda leta 1944 je prišlo do neprijetnega dogodka, ko so v neki sekciji izvolili manj kot polovico barvastih bolničark. Ta dogodek so izrabili za utemeljitev zakona o strežnem osebju (Nursing Act) iz leta 1957. Pri glasovanju vseh bolničark iz države je v združenju strežnega osebja in v njegovem svetu zmagala segregacija z malenkostno večino in svet je z enim glasom — predsednikovim⁴ — tudi podprl segregacijo. V soglasju s tem so nacionalisti uredili zakonodajo, ki zagotavlja, »da bodo naše bele bolničarke negovale naše bele bolnike in ... barvaste bolničarke barvaste bolnike.«

Seveda diskriminacija ni omejena samo na vrste dela, ki smo jih obravnavali doslej. Velja za barvaste ljudi na vseh položajih, tudi za tiste maloštevilne v svobodnih poklicih.

Tako nekemu afriškemu odvetniku niso dovolili, da bi imel kabineto skupaj z belimi tovariši v Johannesburgu. V Capu je bil prvi afriški odvetnik pri Vrhovnem sodišču primoran z zakonom o območjih skupin zapustiti svoj kabineto in oditi na ozemlje, določeno za

⁴ Casting-vote v britanskih združenjih: predsednik združenja ima pravico, da v primeru ožjih volitev s svojim glasom nagne tehtnico na drugo stran

Afričane. Prepovedali so mu vsako prakso v mestu, ker določbe sodišča zahtevajo, da imajo odvetniki svoje pisarne manj kot tri milje oddaljene od Vrhovnega sodišča. Za nekega indijskega odvetnika iz Natala so odredili posebno »robingroom«⁵, čeprav vstopa skozi ista vrata kot beli odvetniki in sedi na sodišču skupaj z evropskimi tovariši.

Apartheid je zajel področje vere prav tako kot druga področja, nenaavadna za materialno življenje v Uniji. Sedaj lahko prepovedo Afričanom obiskovati cerkve na področjih, rezerviranih za belce. Spočetka je vlada predlagala vsem cerkvam, da bi prepovedale Afričanom vstop v cerkve; toda ko se je celotna krščanska cerkev — razen reformirane holandske cerkve nacionalistov — uprla predlogu, so načrt spremenili; cerkve so oprostili odgovornosti, če Afričani strežejo pri službi božji. Dogaja se še, da strogo kaznujejo — celo z bičem — duhovnike, ki svetujejo svojim župljanom, naj ne ubogajo zakonov. V praksi pa je vlada že izrinila s področij za belce mošeje Indijcev, prav tako kot nekatere cerkve, kjer so pri službi božji stregli Afričani (služabniki belcev, ki živijo na tem področju).

Vlada je celo predpisala verske obrede v nekaterih rezervatih za domačine. Reformirana holandska cerkev pa je iz vseh cerkva, razen iz cerkve v Little Namqualandu, na severovzhodu province Cap, pregnala barvaste ministrante. Duhovniki neke sekte, ki izhaja iz kalvinistične protestantske cerkve, so bili obsojeni, ker so tam organizirali božjo službo, kaznovali pa so tudi laiike iz kongregacije, ki so vodili shode.

⁵ Posebna soba, kjer se sodniki in odvetniki preoblečejo

Apartheid ne določa samo cerkve, kjer se lahko poročiš, ampak določa tudi osebo, s katero se lahko poročiš. Od leta 1949 je poroka med belo in barvasto osebo prepovedana z zakonom, ni pa podobnih omejitev za poroko med člani različnih barvastih ras.

Apartheid prepoveduje nebelcem uživanje alkohola. Prodaja pijač barvastim ljudem je prepovedana, kar pridelajo, ne morejo obdržati zase, razen z dovoljenjem.

Tudi pri davkih so velike razlike med Afričani in neafričani. Nikjer drugje ni diskriminacija bolj očitna kot pri davku na dohodek, edinemu davku, ki zajema vse prebivalce Unije, brez obzira na barvo.

Verjetno je najuspešnejše sredstvo za okrepitev Apartheida tudi najbolj osovraženo: to so tako imenovani zakoni o dovoljenjih ali sistem dovoljenj. V bistvu je ta sistem kombinacija številnih zakonov, sprejetih posamično, ki so često nezdržljivi in od katerih mnogi izhajajo iz let pred Unijo.

Beseda »sistem« se bolj nanaša na njihove posledice kot pa na njihov ustroj. Zadovoljive definicije besede »dovolilnica« ni, vendar Afričani v glavnem smatrajo za dovolilnice dokumente, ki so potrebni: 1. za člane nekaterih ras; 2. ki omejujejo svobodo gibanja; 3. ki jih morajo pokazati vedno, kadar to zahtevajo; če pa niso v redu, predstavlja to kazniv prestop. Včasih zahtevajo od povprečnega Afričana kar 27 do 28 dovolilnic, med drugim tudi potrdilo o plačilu davka za tekoče leto, prepis delovne pogodbe in dovoljenje, da lahko ostane na mestnem področju...

Tudi Indijci morajo zaprositi za dovoljenje, če želijo potovati ali bivati izven province, v kateri so rojeni...

Vlada ne uporablja samo sistema dovolilnic, da bi okrepila Apartheid; podvzela je tudi negativne in preventivne ukrepe, da onemogoči Afričanu napad na sodno oblast ali obrambo pred njo. Eden najbolj rasističnih zakonov je zakon o pritožbah domačinov iz leta 1956. Afričan se ne more pritožiti proti naslednjim sodbam oz. ukazom:

1. Ukaz, da zapusti neko področje, da odpotuje in se oddalji, ukaz o prisilni izselitvi, preselitvi, da se ne sme več vrniti, da ne sme bivati ali priti na določeno območje.

2. Ukaz za premestitev iz enega kraja ali področja v drug kraj ali na drugo področje.

3. Ukaz za aretacijo ali za pripor zaradi preselitve ali izselitve.

Zakon nadalje pravi, da nikakršen priziv ali spreminjevalna sodba ne more preprečiti ali odložiti izvršitve ukaza. In še zadnja poroga: zakon velja tudi za sodbe ali ukaze, ki so začeli veljati še pred tem zakonom...

Skozi celotno zgodovino Unije se je opozicija (najsí bo to katerakoli stranka) pritoževala nad absolutnim polnomočjem sodne oblasti in pogrešala učinkovito nadzorstvo v sodstvu. In vendar so sodišča slovela po nepristranosti. Danes pa vlada splošno mnenje, da gre vlada nacionalistov preko nasvetov najstarejših in najpreudarnejših pravnikov, izbira svoje simpatizerje in jih postavlja na sodišča. Sodna oblast ni več branik pravic, kot je bila včasih.

Poleg te nedotakljive oblike diskriminacije v sodstvu je še mnogo drugih načinov in sredstev, o katerih ni pisanih dokazov, ki pa so bistvenega pomena. Pri policiji so na primer ponosno dejali, da njihov naraščaj prihaja iz kmečkih podro-

čij, kjer so predsodki proti neevropejcem najmočnejši in zato vlada med policijo in barvastimi prebivalci Unije »nezaupanje, sum in medsebojna mržnja«. Nasilja nad barvastimi prebivalci uradno ne kaznujejo.

Kar se tiče obsodb in pomilostitev pri sodnih procesih, poučeni opazovalci menijo, da so barvasti ljudje večkrat obsojeni kot belci, pač pa policija skrbneje raziskuje in kaže več previdnosti pri obtožbah, če je zagovornik belec. Proučevanje obsodb za umor in za manjše prestopke — z ozirom na raso obtoženca in žrtve — je pokazalo presenetljive razlike, v katerih odseva močan rasističen vpliv.

Če je ubit neevropejec, sodišče podpira obtoženca, če je ali če ni Evropejec... Obsodba je odvisna od rase obsojenca. Sankcije proti evropskim obsojencem so poboljševalne, pri kaznovanju neevropejca pa vztrajajo na ekspemplarnih in povračilnih kaznih. Telesne kazni so v rabi samo za barvaste ljudi; nikoli ne obesijo belca za umor nebelca, obratno pa. Samo barvaste ljudi obešajo za posilstvo, in to samo za posilstvo belke...

Avtorica končuje s pripombami:

»Ta članek je skušal analizirati osnovne zakone Apartheida, pokazati rasno politiko v Južni Afriki in njeno izvajanje. Tragična ironija sodobnega položaja v svetu je, da se teorija o ločenem razvoju ras širi in izvaja v afriški deželi, ki je najbolj industrializirana, kjer se stalno večja ekonomska integracija in postaja iz dneva v dan bolj nujna za nadaljevanje nacionalnega blagostanja. Obžalovanja vredno je, da protinaravna rasistična teorija pritiska na najobširnejšo skupino barvastih ljudi južno od Sahare, ki so že osvobojeni plemenskega vpliva...«

MIRAN OGRIN:

PROBLEMI LATINSKE AMERIKE

Na vsakem koraku, ob vsaki priložnosti pišejo in zatrjujejo Latinoamerikanci, da so »mladi narodi«. Simon Bolivar je stalno govoril, da niso prebivalci tega kontinenta, ki se je pravkar osvobodil, niti Evropejci niti Afričani niti Azijci, marveč — Amerikanci, svet, ki šele nastaja.

Amerike, o kateri je sanjal veliki libertador-osvoboditelj — ni. Namesto vizije ene same velike države od reke Rio Bravo do Magellanovega preliva na jugu velike ameriške kopnine, imamo dva tucata držav.

Nekatere imajo v svojih mejah več ljudi kot Francija in Benelux skupaj — to je Brazilija — druge, kot npr. Kostarika ali Nikaragua, komaj milijon in še nekaj ljudi. Brazilija je velika ko vsa Evropa, Jamajka je le skromen otok v Mehškem zalivu. Brazilija ima skupno mejo z vsemi državami Južne Amerike, razen s Čilom, otok Trinidad »plava« v morju, dobrih deset milj pred obalo Venezuele.

V Venezueli je nacionalni dohodek na prebivalca skoraj 1000 dolarjev — nafta plus železo! — v nekaterih andskih državah, npr. v Boliviji pa v Peruju. ni niti sto dolarjev na leto.

Latinska Amerika je klasičen kontinent kontrastov, niti v Aziji, kljub skrajno obubožanim indijskim množicam, arabskim beduinom, afganistanskim kočevnikom, nomadom, ki se s svojo živino selijo iz kraja v kraj, od paše do paše, kljub industrializirani Japonski in absolutno nerazvitemu Jemenu, niso razlike tako ostre. Vsaj ne bodejo tako močno v oči.

Dežele Južne in Srednje Amerike so dežele evropske kulture, evropske civilizacije, presajene na vroča tla tropskega in subtropskega sveta. Univerze Latinske Amerike so starejše od slavnih severnoameriških univerz Harvard, Yale, Columbia, Princeton. Kolonizacija latinskoameriškega kontinenta se je začela prej kot pa velikih severnoameriških prerij.

Dežele Latinske Amerike (Brazilija in Venezuela) so bliže Evropi, kot pa so Združene države same! Vzdrževale so tesne familiarne in kulturne stike z evropskimi središči — vendar pa so v svojem razvoju tako strašno zaostale za Severno Ameriko. Postale so skoraj kolonija; niti braniti se ne znajo oziroma morejo pred temi ameriški Yankeeji!

Diktirajo ji cene njenih proizvodov, zapirajo vrata na zunanja tržišča, ves ameriški kontinent so v Washingtonu proglasili za veliko interesno področje Združenih držav. Roosevelt, bivši ameriški predsednik, je govoril o

politiki dobrega sosedstva, vendar je mislil pri tem tudi na zavarovanje interesov ameriškega kapitala.

En jezik, ena duša, isti običaji, ista ali sorodna zgodovinska preteklost — kake lepe besede. Tudi za Arabce pravijo, da govore en jezik — kar je le delno res — da imajo isto zgodovino — tudi to ne drži — isto vero, iste običaje — a kakšne so razlike med njimi, kakšen je prepad med Libanomom in Jemenom, med Saudijo in Sirijo! Pa tudi »znotraj« samega Libanona: maroniti, libanonski kristjani s francoskim jezikom in evropsko kulturo, pa stotisoči Arabcev, med katerimi jih veliko veliko še ne zna pisati.

Dolga je zgodovina Latinske Amerike, Španci in Portugalci so se zasidrali na njenih obalah že na začetku 16. stoletja, nekaj deset let zatem, ko se je na obalah novega sveta — tega so šele pozneje imenovali Amerika — izkrcal Kolumb, rdečelasi, vročekrvni genovski mornar, kakor ga imenuje Peter Freuchen v svoji knjigi »Knjiga o sedmih morjih«. To je bilo v dobi velikih odkritij. Umrl je v veri, da je prišel v Vzhodno Indijo, nikoli ni zvedel, da je odkril Ameriko.

V Evropi se je začela pomlad narodov leta 1848, v Afriki sto let pozneje, leta 1960. V dežele Latinske Amerike pa že veliko veliko prej, že leta 1810! Tega leta se je začela v Mehiki nacionalna revolucija, tudi v Argentini so tedaj pregnali španske gospodarje, ogenj se je hitro razširil po vseh državah Latinske Amerike, španski namestniki so se morali po najkrajši poti vrniti v Madrid. Namesto prejšnjih španskih provinc so nastale samostojne države.

Toda prej enotna — vsaj v principu — Latinia se je razbila na kose. Proces je bil prav obraten kot v Evropi. V drugi polovici prejšnjega stoletja smo dobili namesto razbitih nemških držav in kneževin enotno državo s sedežem v Berlinu, združila se je tudi Italija. Francija pa je bila že zdavnaj centralizirana, in to je bil velik plus zanjo. Latinska Amerika je postala pravi mikrozmos držav, političnih tvorbo z različnimi standardi, različnimi politično-ekonomskimi gravitacijskimi središči.

To usodo je dejansko doživela tudi Afrika. Na drobne kose, na štiri države, se je razbila tudi prej enotna Francoska Indokina, na Bližnjem vzhodu pa Sirija. V Afriki imamo sedaj kar 35 samostojnih držav, ko bo proces osvoboditve — dekolonizacije — zaključen pa jih bo čez 40! Kakšne razlike: Nigerija ima 40 milijonov, Gabon komaj 400.000!

Sto let po nacionalni revoluciji v Mehiki se je začela druga revolucija — in sicer družbena, socialna. Ta se še do danes ni zaključila. Neki argentinski publicist je takole označil Latinsko Ameriko: To je dežela brez kmetov, kmeti pa so brez zemlje.

AGRARNA REFORMA

To je res in ni res. Ne drži to za Mehiko, za ostale dežele tega kontinenta pa je točno. Agrarna reforma je sedaj na dnevnem redu v vsej Latinski Ameriki. Primer Kube je samo pospešil politični pritisk kmetov na zemljiške fonde, ki jih imajo latifundisti. Ne glede na ta dramatični moment se agrarna reforma nekeje že uresničuje in celo zaključuje, ali pa se pravkar pripravlja.

To je problem številka ena v vseh deželah Latinske Amerike. Nikjer ni tako pereč kot prav tu, niti v Aziji ni pritisk tako močen, problem tako živ. Na Kitajskem so ga rešili (na svoj način), na Japonskem in delno tudi na Filipinih so Amerikanci izsilili nekatere reforme, v Indoneziji ni bil nikoli tako krvav, saj so po odhodu Holandcev razlastili njihove farme — ostane še Indija, vsaj med velikimi državami. V Indiji dele veleposestniki zemljo na prostovoljni bazi, v Iranu pa se je začela lani tiha revolucija. Šah osebno deli zemljo — listine o lastništvu. Reformo obljubljajo tudi v Siriji pa v Iraku.

V Mehiki so pred petdesetimi leti delili zemljo vojaki Alvara Obregona. Kmetje — campesinos — so na zastavi Emiliana Zapate zapisali s krvjo cilje svoje revolucije: »tierra y libertad« — zemlja in svoboda.

Alvaro Obregon je začel leta 1917 na osnovi ustave razlaščati veleposestnike. Njegova naloga ni bila posebno težka: pred seboj je imel kontrarevolucionarje, fevdalce, večinoma potomce španskih konkvistadorjev in ameriških plantažnikov. Vojak revolucije je delal ne le v duhu, marveč tudi po črki ustave.

Lazaro Cardenas in sedanji predsednik Adolfo Lopez Mateos bosta ostala v mehiški zgodovini predsednika, ki sta uresničila ustavno odredbo o ukinitvi veleposestev. Samo za časa njunega mandata so razdelili več zemlje, kot so jo vsi drugi predsedniki skupaj! Več kot 25 milijonov ha!

Samo Boliviji se je še od držav Latinske Amerike posrečilo odpraviti latifundije. Toda Mehiko je dosegel več: zadal je smrtni udarec tudi cerkveni oligarhiji. Ločil je cerkev od države in tako odstranil, ali vsaj močno zmanjšal vpliv reakcionarnih elementov na družbenopolitični razvoj države.

Lopez Mateos je uresničil enega izmed ciljev mehiške revolucije: razbil je veleposestva! Toda ostal je problem kmeta, problem irigacije. Kdo naj pomaga kmetu? Banka, v rokah domačega »bossa«, v Mehiki jim pravijo »casique«, ali pa država?

Odgovor je bil: kmetom naj pomagajo zadruge, ustanoviti je treba zadruge — ejidos. Toda motil bi se, kdor misli, da v Mehiki ni nobenega odpora proti zemljiški reformi. Medtem ko je Alvaro Obregon razlabil veleposestva konservativnih in kontrarevolucionarnih elementov, je imel, in ima, Mateos opravka s tistimi, ki so nakopičili svoje bogastvo v imenu revolucije! Ti se sklicujejo na svoje »zasluge« za revolucijo!

Tudi v Boliviji so problemi zapleteni. Plodna zemlja je v nižini, ki ni naseljena, kmetje rižejo z lesenim plugom po brezvodnem Altoplanu — visoki planoti. Še na misel jim ne pride, da bi se naselili v nižini.

Brazilska oligarhija se še vedno upira reformi, izgovarja se, da je plodne zemlje dovolj. Vlada se zaveda svoje odgovornosti, vendar je desorientirana, latifundisti so postali panični, kmetje brez zemlje čakajo, organizirani v lige campesinosov-kmetov. Njihovi voditelji puščajo brade »alla Castro«.

V Peruju so kmetje že začeli zasedati neobdelana zemljišča, drugi so izjavili, da ne bodo več čakali na reforme. Sam predsednik Peruja je izjavil predsedniku Titu ob kratkem srečanju na letališču pri Limi, da »nekateri elementi močno ovirajo uresničitev reform«.

V zadnjih 25 letih se je prebivalstvo Latinske Amerike povečalo za 70 %, poljedelska proizvodnja pa je narasla le za 65 %. Proizvodnja je torej relativno nazadovala, medtem ko se je v Evropi v istem času povečala za 30 %. Pri tem moramo upoštevati še to, da je Mehiko velik plus za Latinsko Ameriko in da bi bilo brez te države nazadovanje poljedelstva še bolj očitno. Mehiko prednjači v agrarni reformi in v vsej Latinski Ameriki.

Bodočnost tega kontinenta ni sijajna. Danes živi na ozemlju Srednje in Južne Amerike 220 (točno 226) milijonov ljudi, čez četrto stoletja jih bo dvakrat toliko — 440 milijonov! Že danes vlada pomanjkanje prehranskih artiklov, dežele Latinske Amerike trošijo za uvoz žita, maščob itd. iz Združenih držav debele milijone. To izziva velike gospodarske motnje, povečuje pa tudi inflacionistične tendence, ki so značilne za gospodarstvo skoraj vseh latinskoameriških držav.

Upoštevati moramo tudi to, da rastejo mesta izredno hitro, da ima vsaka malo večja država milijonsko prestolnico, da beže revni kmetje še naprej v mesta, ta pa nimajo kaj nuditi kmečkemu proletariatu. Demografska eksplozija je čedalje močnejša. Brazilija šteje že 75 milijonov, Mehiko pa jih bo drugo leto dosegel 40!

VEN IZ IZOLACIJE

Kje je rešitev? Agrarna reforma? Nacionalna revolucija, socialne reforme? Industrializacija?

Agrarna revolucija lahko reši problem zemlje, industrializacija problem delovnih moči. Družbene reforme lahko zmanjšajo prepad, ki zija med posameznimi sloji in kategorijami ljudi.

Toda dejstvo je, da je Latinska Amerika zaprta vase, izolirana je od ostalega sveta. Ni se še zadostno vključila v svetovno trgovino, v svetovno razdelitev dela. Še je zaprta in omejena na tržišče zahodne poloble, njena trgovina z deželami izven ameriškega kontinenta je kaj skromna.

In vendar, kakšne neizkoriščene šanse ima še v svetu: vsa Azija, Afrika, Vzhodna Evropa, dežele Commonwealtha ji je odprta. Kakšna tržišča!

Latinska Amerika trguje iz leta v leto več z deželami teh kontinentov — toda, pod kakšnimi pogoji! Kar pogledajmo!

Pred veliko svetovno krizo tridesetih let je bila Latinska Amerika udeležena v svetovni trgovini z 9 %. Ta odstotek se je koj po drugi svetovni vojni zmanjšal na 7,5 %, v prvih letih po vojni je narasel na 11 %, sedaj pa je zdrknil na borih 6,5 %.

Od leta 1938 do 1962 se je volumen izvoza držav Latinske Amerike povečal le za 70 %. To bi bilo še kar nekaj. Toda, če odštejemo eksport nafte, je znalo povečanje le 40 %. Nasprotno pa se je svetovni izvoz povečal za 200 %. medtem ko se je eksport Združenih držav, Kanade in Zahodne Evrope potrojil.

Zaradi zmanjšanja izvoza je izgubila Latinska Amerika v razdobju 1955 do 1961 več kot 10 milijard dolarjev.

Zato se je ritem naraščanja proizvodnje, namenjene notranjemu trgu zmanjšal za 20—30 %.

Dejstvo je, da Latinska Amerika vse bolj zaostaja za razvojem industrializiranih držav. Zato so se vse države tega dela Amerike intenzivno pripravile za konferenco Združenih narodov o trgovini in razvoju. Ta se je že začela v Zenevi in bo trajala vse do junija.

Zato je tudi vse bolj očita težnja, da se države Latinske Amerike udeležijo konference nevezanih držav, ki bo v drugi polovici septembra v Kairu. To bo konferenca beograjskega stila, vendar z večjo udeležbo.

Na beograjski konferenci je sodelovalo 25 držav, bila je praktično omejena na azijske in afriške dežele, vendar so prišle iz tako imenovane francoske cone Afrike le redke delegacije. Le nekatere države Latinske Amerike so poslale opazovalce.

Zdaj je že zagotovljena polna udeležba več držav. Predvsem tistih, ki jih je lani obiskal predsednik Tito med svojim obiskom na ameriškem kontinentu. To so Brazilija, Bolivija, Čile in Mehiko. Te države skušajo čimbolj osamosvojit svojo zunanjo politiko in se angažirati na strani vseh tistih držav, ki zahtevajo nove odnose v mednarodni trgovini, v svetu sploh.

Le v enakopravnem sodelovanju vseh je bodočnost. Človeštvo ne more napredovati, če bo vedno razdeljeno na razvite in nerazvite. Ta delitev je bila zgodovinsko utemeljena, vendar ni nikjer rečeno, da bi se moral svet ustaviti na tej točki razvoja.

Problemi Latinske Amerike niso lokalnega značaja, to ni Afrika 19. stoletja, kjer so si velike države razdelile svoje sfere, to ni stara Kitajska, kjer so imeli svoje koncesije, faktorije, in so tujci uživali pravice eksteritorialnosti.

Kuba, Panama, nafta Brazilije, Argentine, pozicije ameriških monopolov, revolucije in kontrarevolucije, ki jih financirajo od zunaj — to so problemi, o katerih razpravljajo v vsakem večjem mestu na svetu.

Panama ne more rešiti problema Panamskega kanala, če bo odvisna od zadnjega ameriškega dolarja. Naser je lahko nacionaliziral Sueški prekop, mala, milijonska Panama ga ne more pri najboljši volji. Castro je lahko izvedel nacionalno in socialno revolucijo, toda štirimilijonska Guatemala je morala pred leti kloniti, komaj je začela z agrarno reformo, že je morala popustiti.

Mehiko je lahko po prvi svetovni vojni nacionaliziral vso petrolejsko industrijo — tudi za ceno silno zmanjšane proizvodnje — Venezuela danes niti ne pomisli na to, še manj Kolumbija.

Vse države se bore z velikimi težavami, med njimi ni prave kohezije, pravega sodelovanja. Organizacija ameriških držav ne nudi zadostne zaščite državam Latinske Amerike. Ne odpira jim poti iz začaranega ameriškega kroga, in vendar ne smejo več čakati.

Statistike povedo, da se bo prebivalstvo tega kontinenta pomnožilo v 30 letih na 500 milijonov. To je ogromna rezerva, pol milijarde ljudi ne more živeti in napredovati v ozkih mejah interameriške trgovine. Odpreti mora sebi pot v svet, na velika tržišča.

Latinska Amerika je kontinent XXI. stoletja — so govorili v petdesetih letih. To zveni zelo lepo. Vendar mora že zdaj nekaj storiti, če bo hotela ujeti tempo z drugimi. Lepe prognoze ne morejo namreč zabrisati žalostnega dejstva, da je Latinska Amerika močno močno zaostala.

ŽIČNICA

PODJETJE ZA IZDELAVO
LESNIH OBDELOVALNIH
IN RAZNIH
DRUGIH STROJEV

LJUBLJANA

Projektira, izdeluje in montira stroje in naprave za
lesno industrijo — Lastna livarna barvnih kovin

TRŽAŠKA 49

Telefon: 22-194, 21-870 in 21-686

INDUSTRIJA
PLUTOVINASTIH
IZDELKOV

Plutal

Ljubljana, Celovška 32

Brzjav: Pluta Ljubljana, tel.: 21-278, poštni predal: 78

Izdelujemo vse vrste plutovinastih, 'kronskih, alu
in drugih zamaškov za mineralno vodo, vino, li-
kerje, pivo in brezalkoholne pijače ter medicinsko
industrijo. Dobavljamo tudi izolacijske plošče in
žlebake za hladilnice. — Največja tovarna za pre-
delavo plute v državi.

**LESNI
KOMBINAT**

LJUBLJANA, LANGUSOVA 8

priporoča vsem kupcem svoje kakovostne izdelke, ki
so na tržišču dobro poznani in cenjeni.

Kartonažna tovarna Ljubljana

ČUFARJEVA 16

poštni predal 38/I, telefon: 33-755

Proizvaja: kartonažne izdelke vseh vrst za reprodukcijo, industrijo, obrt itd. Izdelke iz papirja: serviete, toa-
letni papir, zvitke za blagajne in računske stroje, mape ter registratorje, lončke za živila itd. Cevke: mehke in
trde za tekstilno industrijo. Kartonske cevi, sode, steklenice, doze. Litografirano embalažo v eno in večbarvnem
tisku itd. Embalažo iz valovitega kartona.

Uvažamo in izvažamo izdelke črne in barvaste me-
talurgije, kovinske izdelke, stroje, orodje, investicijsko
opremo itd.

NAŠE TRGOVINE NA DROBNO:

Tehnični material — Dalmatinova 2

Kroglični ležaji — Dalmatinova 2

Gospodinske potrebščine — Titova 24

Sanitarno inštal. material — Gosposvetska 4

Splošni material — Stritarjeva 7

metalka

LJUBLJANA — TITOVA CESTA 24

Naš pokojninski sistem in položaj borcev, udeležencev NOV

NAŠ SODELAVEC JE OBI-
SKAL NAČELNIKA ODDEL-
KA ZA POKOJNINSKO ZA-
VAROVANJE PRI REPUBLI-
SKEM ZAVODU ZA SOCIAL-
NO ZAVAROVANJE V LJUB-
LJANI DR. MIHA BUTINO
IN MU ZASTAVIL NEKAJ
VPRAŠANJ GLEDE POLOŽA-
JA BORCEV, UDELEŽENCEV
NOV V NAŠEM POKOJNIN-
SKEM SISTEMU.

D-48

4. 12. 1945 12886/5

Vsi delovni ljudje pri nas z velikim zanimanjem spremljajo razprave o predlogu novega zakona o pokojninskem zavarovanju. Prav tako tudi bivši borci, udeleženci NOV. Preden bi spregovorili o teh vprašanjih, bi bilo prav, če bi na kratko pojasnili, kakšne pravice imajo udeleženci NOV po sedanjem zakonu o pokojninskem zavarovanju.

Udeleženci NOV, ki so vstopili v borbo pred 9. septembrom 1943, imajo obsežne ugodnosti po zakonu o pokojninskem zavarovanju. Njihove pravice so naslednje: Pravico do polne osebne pokojnine pridobijo ne glede na leta starosti, ko dopolnijo moški 35 let delovne dobe, oziroma ženske 30 let delovne dobe. Ker zanje ni starostne meje, se jim za povečanje polne osebne pokojnine štejejo vsa presežna leta preko polne pokojninske dobe. Pri nepolni pokojnini je starostna meja za moške znižana od 65 na 55 let in za ženske od 55 na 50 let. Pri nepolni pokojnini ni predpisana zanje gostota delovne dobe v zadnjih petih letih pred upokojitvijo, pač pa je potrebno, da ima udeleženec NOV od 15 let pokojninske dobe najmanj 15 let delovne dobe. Udeleženec NOV, ki bi bil po osebnem dohodku razvrščen v nižji zavarovalni razred, kot je šesti, se razvrsti najmanj v šesti razred. Za borce se ne uporabljajo predpisi o najvišjih razredih, v katere se lahko razvrstijo zavarovanci glede na kategorijo delovnih mest. Če je pokojnina udeležencev NOV nepolna, se jim poveča, in sicer ne glede na to, katero leto so vstopili v NOV. Pokojnina borcev iz leta 1941 znaša 100 % pokojninske osnove ne glede na dolžino pokojninske dobe; nepolna pokojnina ostalih udeležencev pa se poveča takole: tistih iz leta 1942 za 90 %, iz leta 1943 za 60 %, iz leta 1944 za 30 % in iz leta 1945 za 10 %. Nikakor pa tako povečana pokojnina ne more presežati pokojninske osnove.

Zdaj, ko ste navedli pravice borcev po sedanjem pokojninskem sistemu, bi prosil za pojasnilo, če bodo vse te pravice zajete tudi v novem zakonu o pokojninskem zavarovanju in če so v predlogu tega zakona, o katerem zdaj tečejo razprave, zajete kakšne bistvene spremembe?

Na videz ostanejo našteje pravice nespremenjene. V resnici pa so povečane za vse borce, tako za borce pred 9. septembrom 1943 kakor tudi za borce po 9. septembru 1943.

Za borce po 9. septembru 1943 ostanejo predpisi nespremenjeni. Toda prav zaradi tega, ker ostanejo predpisi nespremenjeni, bo pokojnina v primerjavi z osebnim dohodkom vendar nekoliko višja. Pokojninska osnova bo znašala po novem sistemu namesto dosedanjih 72 % (v povprečju) 85 % osebnega dohodka. Za 15 let pokojninske dobe znaša danes pokojnina 40 % pokojninske osnove, ki znaša povprečno 72 % osebnega dohodka, torej 72×40 je 28,8 % osebnega dohodka. Po novem sistemu pa bo višina pokojnine nasproti osebnemu dohodku 85×40 , to je 34 % osebnega dohodka.

Za borce, ki so stopili v NOV pred 9. septembrom 1943, pa bo znašala pokojnina:

— za spomeničarje 100 % osebnega dohodka (ne pokojninske osnove!) doseženega v zadnjih 12 mesecih dela tudi v primeru, ko nimajo polne pokojninske dobe;

— za ostale borce pred 9. septembrom 1943 in za španske borce pa 100 % pokojninske osnove ob delovni dobi 35 (moški) oziroma 30 (ženske) let pokojninske dobe. Če je pokojninska doba teh udeležencev krajša, bo znašala pokojnina za 15 let pokojninske dobe 50 % pokojninske osnove, in se poveča za vsako nadaljnje leto pokojninske dobe po 2,5 % za moške oziroma po 3,33 % za ženske. Če tako določena pokojnina znaša manj kot 100 % pokojninske osnove, se pokojnina poveča za 60 %, toda največ do zneska pokojninske osnove.

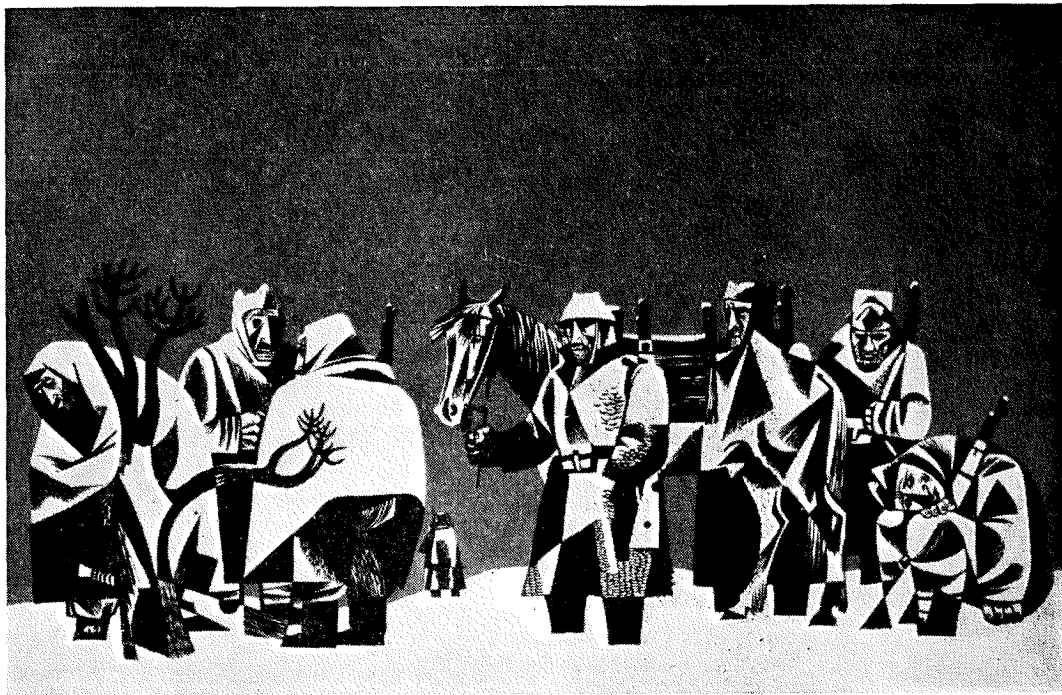
Na prvi pogled je videti, ko da so določila za borce od leta 1941 in 1942 po novem sistemu manj ugodna kot danes. Prosil bi vas, če bi to nekoliko bolj natančno razložili, morda kar s konkretnim primerom, saj ste prej omenili, da je višina pokojnine večja za vse borce.

Na videz so pravice manjše, to pa ni res. Poglejte:

— vzemimo najprej borca iz leta 1941. Danes ima ob pokojninski dobi do 35 oziroma 30 let pokojnino v višini 100 % pokojninske osnove. Pokojninska osnova pa znaša povprečno 72 % osebnega dohodka.

— borcu od 1942 se nepolna pokojnina poveča za 90 %; ob pokojninski dobi 15 let znaša pokojnina 40 % pokojninske osnove, ki se poveča za 90 % in znaša torej pokojnina 76 % pokojninske osnove, to je 54,72 % osebnega dohodka.

Po novem sistemu pa bo znašala pokojnina enih in drugih za 15 let pokojninske dobe 50 % pokojninske osnove, ki se poveča za 60 %. Glede na to, da znaša pokojninska osnova 85 % osebnega dohodka, bo znašala pokojnina v obeh primerih 68 % osebnega dohodka. Za borce od leta 1942 in 1943 je to veliko povečanje pokojnine; za borce od leta 1941 pa ostane

IVE ŠUBIC:
KOLONA, 1958 (barv. linorez)

stanje nespremenjeno, če imajo vsaj 19 let pokojninske dobe. Za malenkost je nižja pokojnina za borce iz leta 1941, če imajo pokojninske dobe 15 ali 18 let.

Kakšna pa naj bi bila po novem predpisu najnižja pokojninska doba?

O tem, kakšna naj bo najnižja pokojninska osnova, bo odločila zvezna skupščina, ko bo postavljala lestvico pokojninskih osnov. Pokojninska osnova pa se po novem sistemu na splošno zviša, ker bo znašala za vse zavarovance 85 %, do zdaj pa je bila povprečno 72 %; seveda prej za 35 let, zdaj pa bo treba 40 let delovne dobe. Drugega točnejšega podatka za zdaj še nimam.

Kot ste nazorno prikazali, gre v bistvu po novem zakonu o pokojninskem zavarovanju za še večje pravice in ugodnosti udeležencev NOV. Vseeno pa je pogosto slišati mišljenja, da bi bilo treba pravice borcev na področju socialnega zavarovanja še povečati. Ali bi bilo to še mogoče in kako? O tem bi želel izvedeti vaše mnenje.

Res se veliko razpravlja, da bi bilo treba v novem pokojninskem zakonu še povečati ugodnosti za borce. Človek se ob tem vpraša, kaj naj sploh še predstavlja večjo ugodnost v pokojninskem zavarovanju. Malo

ali nič pa se ne misli na zakon o invalidskem zavarovanju. Če pogledamo pravice oziroma ugodnosti udeležencev NOV po tem zakonu, potem vidimo, da so minimalne, čeprav bi morali te borce — delovne invalide — bolj zaščititi kot v pokojninskem zavarovanju. No, na primer: Delovni invalid II. in III. kategorije invalidnosti ima pravico do zaposlitve oziroma do rehabilitacije, pri čemer mu potem pripada nadomestilo osebnega dohodka. Udeleženci NOV pred 9. septembrom 1943 pa lahko izberejo namesto te pravice pokojnino. V tem primeru pa določa zakon — do pokojnine imaš pravico, ampak tisto povečanje glede na leta v NOV se pri tej pokojnini ne prizna. Torej je treba, po mojem, v splošnem urediti in okrepiti zaščito borcev v invalidskem zavarovanju. V pokojninskem zavarovanju imajo ljudje pri uveljavljanju pravic za sabo vedno določeno delovno dobo, kar za invalidsko zavarovanje v glavnem ne velja, vendar o tem nihče ne razpravlja. To je treba proučiti. Sploh je vprašanje, če je zaščita udeležencev NOV v pokojninskem zavarovanju utemeljena oziroma pravična v sedanjem obsegu. Namreč zato: tisti udeleženci NOV, ki imajo dolgo pokojninsko dobo in so se po osvoboditvi z delom in študijem v družbi uveljavili in s tem prišli tudi do boljše plačanih delovnih mest, pravzaprav nimajo ob upokojitvi nobenih ugodnosti, saj so te izčrpane že z dolгим delovnim stažem in visokim osebnim dohodom. Ker imajo polno pokojninsko dobo, jim ne pripada povečanje pokojnine in nič jim ne da tudi šesti mejni razred, ki sem ga omenil, ker imajo višje plače, kot je osnova tega razreda. Šesti razred namreč predstavlja z 21.300 dinarji najnižjo pokojninsko osnovo za borce. In tako pridemo do tega, da dobršen del udeležencev NOV po zakonu o pokojninskem zavarovanju pravzaprav nima nobene prednosti, imajo jo samo tisti z nizko pokojninsko dobo in nizkim osebnim dohodom.

Ker ste omenili, da bi bilo treba doseči več ugodnosti za borce v invalidskem zavarovanju, bi želel, da te možnosti nazorneje opišete, ali jih ponazorite s kakšnim primerom.

Da, lahko. Če na primer borec postane delovni invalid, je premalo zaščiten ravno takrat, ko mu je zaščita najbolj potrebna. Zdaj pa ima, če pride do invalidske pokojnine, samo določeno povečanje in nič drugega, to je vse. Potem še, če je invalid II. in III. kategorije, gre lahko v pokoj, namesto da bi dobil druge pravice, ampak vse to je premalo — vse pravice iz invalidskega zavarovanja razen povečanja pokojnine za borce ne pomenijo veliko. Vse to bi bilo treba preštudirati, se usesti, pritegniti ljudi, praktične primere organizacije borcev imajo, pa ugotoviti: to je v redu, to ni v redu in to bomo popravili. Ne pa, da kar premalo preučeno ob sedanjih razpravah o zakonu o pokojninskem zavarovanju samo slišimo »dajmo borcem še večje pravice«. Človek se vpraša: kaj naj še damo, razen če hočemo večje dajatve, ali pa če hočemo ljudi zgodaj upokojevati. To pa ni dobro za nikogar, saj veste, kako je, če gre človek premlad v pokoj. Psihično občuti, da je vržen iz tega aktivnega vsakodnevnega procesa našega družbenega razvoja in to na njega navadno zelo slabo vpliva. Zato imamo tudi neljube primere, kakršnih smo sami krivi. Le zakaj naj bi borce upokojevali mlade, če pa so še sposobni delati. Naj delajo kot ostali državljani, če imajo takšno srečo, da so ostali zdravi in sposobni za delo. Moramo pa tistega bolj zaščititi, ki je v NOV izgubil zdravje. To drži,

da je smrtnost med borci večja kot pa med drugimi državljani. To je ugotovljeno. Zato še enkrat pravim, da je treba bolj misliti na invalidsko zavarovanje.

Ali imate o boleznih oziroma o smrtnosti borcev kaj več podatkov in prosim, če bi jih navedli?

Vemo, da druga svetovna vojna ni pustila za seboj samo rušenja in nešteti grobov, ampak je prizadela tudi preživele borce. Na stotisoče borcev, internirancev, ujetnikov, izseljencev, ljudi na prisilnem delu v zaporih in taboriščih je dolgo prenašalo ne le izredne fizične in psihične napore, ampak so hkrati trpeli vsesplošno pomanjkanje. Za tem so v povojnem času sledili napor pri obnovi domovine, koder so prav tako borci prevzemali najvažnejše in najtežavnejše naloge graditve socializma. Vse to ni ostalo brez posledic za njihovo zdravstveno stanje. Statistični podatki, ki so jih zbrale organizacije borcev kažejo, da sta smrtnost in obolenost med borci nad povprečjem. Ob pregledih 2675 borcev iz 19 občin ljubljanskega okraja je bilo ugotovljeno, da je samo 8 % borcev zdravih. Za TBC jih boleha 6 in pol odstotka, živčnih in psihičnih obolenj je 18 %, srčnih obolenj 11 %, revmatičnih 27 %, s prebavnimi motnjami 10 %, ugotovljene pa so bile pri ostalih še druge bolezni. Ali pa tale podatek: povprečna starost 74 borcev, ki so umrli v občini Ljubljana-Center v letih 1958—60, je znašala 59 let, medtem ko je znašalo republiško povprečje celih deset let več. Iz tega se res vidi, da je ne samo utemeljena, ampak nujno potrebna skrb za borce v invalidskem zavarovanju, morda bi jo bilo treba povečati tudi v zdravstvenem zavarovanju.

Ko ste že omenili zdravstveno zavarovanje, bi bilo prav, če bi opisali še možnosti, ki v zdravstvenem zavarovanju niso izkoriščene v smislu večje zaščite borcev!

Seveda so take možnosti. Na primer za časa bolezni prejemajo samo spomeničarji nadomestilo v višini 100 % osebnega dohodka, drugi pa ne. Tu bi se že dalo nekaj urediti. Imamo vendar polno borcev, ki pogosto boleha za boleznimi, ki so si jih nakopali v NOV. Mislim, da bi jih pač morali drugače tretirati, kot nekoga, ki se prehladi, saj vendar borec ni izgubil zdravja zaradi svojih osebnih koristi, ampak zato, ker se je boril za družbeno stvar. Ker statistični podatki kažejo, da so obolenja predvsem take vrste, ki zahtevajo pogosto bolezenski dopust, bi bilo treba zdravstveno zaščito res povečati. Seveda bo treba vsa ta vprašanja kompleksno pretresti.

Sedanji predpisi torej po vašem mnenju ne urejujejo zaščite borcev najbolj umestno. Iz vaših pojasnil je videti, da to drži. Zanima pa me vaše mnenje, kako naj bi za vse borce dosegli določeno večjo zaščito in tudi enakopravnost pri uveljavljanju njihovih pravic in ugodnosti.

Mislim, da bi bilo treba urediti zaščito udeležencev NOV tako, da bi vsak udeleženec nekaj imel od tega. Na primer jaz smatram, da pokojnina oziroma ugodnosti v pokojninskem zavarovanju, ki jih imajo borci, predstavlja družbeno priznanje za njihovo udeležbo v NOV. Toda zakaj jim dajati to priznanje preko socialnega zavarovanja. Zakaj ne s posebnim zakonom, ki bi kompleksno urejeval ugodnosti udeležencev NOV na vseh

področjih. Če so na primer borci zaščiteni samo s socialnim zavarovanjem bolj kot ostali državljani, potem morajo večje dajatve plačevati zavarovanci, to je delavci. Če pa je ugodnost v pokojninskem zavarovanju, ki velja za borce, družbeno priznanje, bi bilo prav, da se to ureja z dotacijo iz proračunskih sredstev. Tako naj bi o ugodnostih udeležencev NOV obstajal poseben zakon, kot sem že dejal, ki bi vsakemu dodelil ugodnosti, ki mu pripadajo in seveda zagotovil najmanjše pravice vsem borcem, kot na primer, da ne more biti v pokojninskem zavarovanju pokojninska osnova manjša, kot pripada kvalificiranemu delavcu. Menda se strinjamo s tem, da borcev ni mogoče pustiti s tako pokojnino, da bi bili potem potrebni še kakšne posebne socialne podpore. Torej je glavno vprašanje v tem, da bi morale organizacije borcev odločno postaviti zahtevo, da se izda poseben zakon o ugodnostih borcev NOV s splošno veljavo in bi ga moral upoštevati vsak drug predpis, če bi ga določila tega zakona zadevala. To bi bilo tudi enakopravno za vse borce. Poglejmo zdaj na primer direktorja neke tovarne, ki je star delavec in ima preko 40 let pokojninske dobe, je na visokem položaju in če gre v pokoj, ne bo imel nobene posebne ugodnosti kot udeleženec NOV. V praksi pa se dogajajo tudi takile primeri: V rokah sem imel spis nekega delavca, starega človeka, ki je prenehal delati v letu 1901 in je uspel, da so mu leta med vojno dvojno šteli. Zato ima zdaj, ker je delal nekaj let še v prejšnjem stoletju, pokojnino 23.000 din. Ali je to prav? Ta je dobil po mojem dovolj, nekateri pa ne dobijo nič. To bi morali urediti tako, da vsakemu pripada določena pravica.

Ne glede na to, kako bodo ta vprašanja v bodoče urejali predpisi s področja socialnega zavarovanja, ali pa jih bo morda kompleksno uredil poseben zakonski predpis o ugodnostih borcev, je jasno, da bo treba povsod upoštevati socialne momente borcev z nizkimi osebnimi dohodki. Tako tudi v novem zakonu o pokojninskem zavarovanju. Kako je to vprašanje urejeno v sedanjem pokojninskem zakonu in kaj predvideva predlog bodočega zakona? O tem bi želel izvedeti vaše mnenje!

Jasno je, da je treba upoštevati elemente socialne zaščite pri najnižjih osebnih dohodkih. Tisti minimalni osebni dohodek, ki ga borcem garantiramo preko posebnega dodatka, mu mora biti zagotovljen tudi, ko gre v pokoj. Samo vprašanje je, če danes ustreza, saj znaša samo 26.500 dinarjev. To je predpisano z zakonom o pokojninskem zavarovanju: Udeleženec NOV izpred 9. septembra 1943, ki je zaposlen s polnim delovnim časom pa ima manjši osebni dohodek iz delovnega razmerja kot 26.500 dinarjev, dobi od socialnega zavarovanja iz sklada pokojninskega zavarovanja razliko med plačo, ki jo dejansko dobiva, in 26.500 dinarji. Ko gre v pokoj, vzamemo kot da je imel osebni dohodek 26.500 din in zato dobi po tem 21.300 din pokojninske osnove. Ta določila morajo ostati, samo taka, da bo minimalni osebni dohodek borcev ustrezal življenjskim stroškom. Razprave se sučejo okrog tega, kakšen znesek naj bi to bil, vendar tudi ta novo določeni znesek ne bo mogel veljati večno. Jasno je, da tega ni mogoče določati povsem abstraktno, ampak se navadno jemlje v poštev nekako zaslužek kvalificiranega delavca. Ko se bodo predpisovale nove pokojninske osnove, bo tudi za borce določen minimalni osebni dohodek. O tem pa bo odločala zvezna skupščina.

GITICA JAKOPIN:

NEPOGRABLJENA KOŠENINA

Daleč od široke ceste proti morju je skrita dolina. Do nje se pride po nižinski ali hribski poti, in ena kakor druga hrani velike lepote za svojim robom: širno, rumeno rdečo ravan, ki se kot na čarno povelje spremeni v jezero brez konca in kraja, brž ko se začnejo pravi jesenski nalivi; kupčke iz belih kamnov postavljenih, dvignjenih hiš, ki bi jim komaj rekel vas, kdor je vajen na dolgo črto raztegnjenih gorenjskih ali štajerskih naselij ob veliki cesti; starinske nizke vodnjake, ki so sami na sebi povest mnogih časov in rodov; jamo, ki so jo vekovi izdolbli v črno temino zelenega hriba in do katere pelje z listjem postlana in z redkimi sončnimi prameni obsijana steza; potem sivi stolpič na travniku pred vasjo, z vsake vrste patino poraščeni očanec, ki je v svojih najboljših letih pridno sušil lan.

V to skrito dolino vodijo prav nenavadni in zgovorni kažipot: Rakov Škócjan, Javorniki, Grahóvo, Slivnica, Lipsénj, Racna gora, Políca, Vražji vrtec, Kozji vrh, Sušíca, Babno polje...

Skupina hiš, ki se tiščijo hoste na vznožju dolgega grebena. Ime jim je dala žena, ki se je za neizprosne pohoda Turkov rešila edina v vasi, ko se je skrila v topli gnoj in s tem začela tradicijo odpora in moči. Pred krajem valovijo same košenine, nakodrane, počivajoče, svetlo zelene v lučeh prelivajočega se sonca, gladke in mehke, pravljíčno lepe... košenine sredi brez in hoj in borovcev, in košenine v strmem dolu... med njimi tudi tista, kjer so bili pred leti kosili možje... Razgreti, gologlavi kosijo možje, rezila pojejo neslišno pesem, le rahel, rahel švist spodnaša toplo, ne previsoko travo... Potem obstanejo, s tesnobnimi očmi se za trenutek zazrejo proti domu, in spet zamahnejo. Toda po beli cesti se jim v črni obleki že primika smrt, namesto kose tovari vroče jeklo na oglati rami, in tisto košnjo je na mah prekrila kri...

Toliko košenin je v tej dolini!...

Danes je Babno polje znova skupina kamnitih in, kakor bi rekli Babnopoljci, še »neovrženih« hiš. Pred njo se béli spomenik — in pa pokopališče, dve glasni priči hudih žrtev in hude bolečine. Delček tega dogajanja je NEPOGRABLJENA KOŠENINA, ki so jo nepopravljivo, nepozabno in neizbrisno doživeli trije ljudje: on, ona in deklica.

Prvi del

ONA

Bilo je v drugem vojnem letu. Julij je bil posebno vroč. Trava je rastla kot še nikdar; na naših travnikih so venomer kipeli, vrsta za vrsto, dišeči, rahlo naloženi plasti, in celo doli v dolini so pravili stari ljudje, da bi imeli po vse dni dosti dela samo s tem, da grabijo jezero. Da — naše jezero je le pozimi vodna gmota, sicer pa je ko vsaka druga taka površina razkosano na točno premerjene zaplate košenin. Na jezeru resda ne zraste sočna in bujna, temno zelena trava, toda v sili pride tudi ta krma prav.

Ob naši vasi in vsepovsod okoli bi bilo takrat delo teklo kot še nikoli; stari in mladi, vse, kar zmore držati vile ali grablje, bi bilo na nogah od prve zore tja v pozno noč — če ne bi bilo drugo vojno leto. Tako pa so nad nami ves čas visele slutnje; zavzemale so podobo nočnih strahov, težkih prividov, ki se priplazijo z mrakom in ki so se sčasoma navadili, da so se pomudili še čez dan. Francè je takrat zmeraj pogosteje govoril:

»Žena, povem ti, veliko húdega nas čaka!«

Tudi sama sem se hudó bala vsakega naslednjega dne, ker sem vedela, da nam ne more prinesiti nič dobrega, zato sem se mu vselej silovito uprla:

»Kaj mi to govoriš — kakor da hočeš na silo priklicati nesrečo!«

Toda Francè je zmeraj nekaj tuhtal, in potem je prišel dan, ko mi je rekel: »Žena, povem ti, tale hiša bo še gorela!«

To je rekel in pokazal na hišo, ki nama je bila obema enako draga, v kateri sva prehodila premnogo korakov, dočakala prenekatero radost in potočila tudi nekaj grenkih solz...

»Ne nôri, Francè,« sem tistikrat skoraj zavpila nanj, »nič ne bo res gorela! Zakaj naj bi tudi gorela — kar tako gorela? Kar tako ne zgori nobena hiša, in tega mi ne reči več!«

Zasmilil se mi je, hkrati pa sem se ga začela nekam bati, ko da bi se moglo vse húdo, kar mi je venomer napovedoval, zgoditi že samo zavoljo tega, ker mi je on sam, s svojimi mrkimi očmi, s svojim počasnim, omahujočim korakom, s svojo pobešeno glavo, kakor molčeč, nenehen opomin.

Nekega dne pa smo že zgodaj zjutraj iz ne prevelike daljave začuli streljanje. Nič nismo vedeli, kaj se dogaja, ker si ni nihče upal ven. Potem so počili le še osamljeni streli in naposled je vse potihnilo. Francè se ni dolgo obotavljal. Poklical je brata in sestro; vzeli so grablje in vile, in se naglo odpravili na travnik pod cerkvijo. Ležal je nad plitvo globeljo, v kateri se je ob vsakem dežju nabralo veliko vode, da se ni nikdar čisto posušila, niti v največji pripeki ne. Tudi Pepco so odpeljali s seboj, sestrično hčer, ki je hodila k materi le v vas, doma je bila pa pri nas — midva nisva imela otrok, zato sva jo razvajala. Strica, ki mu je rekla in mu še danes reče »svak«, je imela menda najrajši na svetu. V vsem ji je znal ugoditi, na svoj posebni, blagi in mehki način, da se je deklica še zvečer, ko jo je sam zanesel v vrhnjo sobico in jo položil v nalašč zanjo kupljeno posteljo, nerada ločila od njega.

Tako je morala Pepca tudi tistega dne s svakom na travnik, čeprav sem jima branila; moža sem spomnila na zgodnje streljanje — bolje bi bilo, da gredo sami, otrok pa naj ostane doma pri meni.

»Ne,« je rekel Francè, »Pepco bom jaz varoval, doklèr jo bom le mogel.«

Pogledala sem ga. Skušala sem se nasmehniti, pa sem videla, da je njegov obraz mrk in teman. To ni bila šala — zato sem le pokimala:

»Prav, in tudi jaz bom še prišla za vami, samo da se mi speče kruh.«

Odšli so. Res sem počakala, da se je spekel kruh; zvrnila sem ga na mizico, ki se mi je ohranila še vse do danes, čeprav je hiša kmalu po tistem zgorela v visokem, prasketavem plamenu, ki ga jaz nisem več smela videti — kruh se je počasi hladil, pospravila sem po kuhinji in se takoj namenila na travnik. Iz kuhinje sem bila že stopila v vežo, iz veže pa nisem prišla — sama ne vem, kaj me je držalo, držalo kakor z močnimi, toplimi rokami in mi govorilo, naj še ne odidem ... še ne ... še ne ... Noge so me zanesle po stopnicah in v vrhnje nadstropje, kjer sva imela spalnico. Soba je bila lepa in velika, na cesto je gledalo dvojje visokih, pokončnih oken. Že z vrat sem se zazrla k oknu: zunaj je sijalo táko sonce, da nisem v njegovi slepeči svetlobi razločila niti obrisov najbližjih hiš in dreves; vse se je zdelo potopljeno v to zlatasto, medéno sončno mehkobo. Nekaj je bilo v tem sijaju, nekaj takó nenavadnega in tako osupljivo lepega, da nekaj hipov nisem mogla odtrgati pogleda. Stala sem in ko začarana strmela skozi okno, in potem sem se iznenada opomnila — vojna je vendar, po vasi hodijo kakor peklenščki črni Lahi, mož pravi, da bo prišlo še nekaj strašno hudega nad nas, da, in kruh se mi je že ohladil, za njimi moram, na travnik — čemu sem zdajle sploh prišla sèm gor? Ozrla sem se po sobi: vse je bilo kot po navadi, omara na istem mestu, komoda za perilo tam, kjer zmeraj, postelji gladko pregrnjeni, na mizici čipkast prtič, na prtiču visoka steklena vaza z ozkim grlom ... Vrtnice se zdaj v dveh dneh ospejo, ko je toliko toplote in bele, sijoče sončne svetlobe v sobi ... V kotu je stala psiha z vdelanim ovalnim ogledalom. Nehote sem stopila čisto k njej in se pogledala. Na brušeni, zglačeni površini sem prvič videla pičice, ki jih je bil moral v vseh teh letih, odkar sem poročena, vanjo zajesti vlažni nočni zrak ... Na jésen se za hosto rada spušča megla, ki se na puhastih, razveznjenih nogah z mrakom priplazi iz doline ... Zatopila sem se v svojo podobo v ogledalu, čeprav me je nekje globoko notri ves čas preganjala in obtoževala zavest, da ne ravnam prav, ko se vrtim doma, namesto da bi brž odšla na travnik ... in razen tega ... je vendar vojna, VOJNA ... Pa sem se vseeno še pomudila; moč, ki me je bila zajela, brž ko so me koraki lastnih nog zanesli v spalnico, in ne po veži — ta sila je bila močnejša od vesti, mogočnejša kot slutnja, da bom gotovo kaznovana za svoje lahkomiselnost početje ... Hkrati pa me je, ko sem se vdajala tej sili, gnalo nekaj tako bajno privlačnega, nekaj neustavljivega ... Da, zlasti za robom je bilo na ogledalu polno teh temnih pičic, in ko se mirno, pa čisto mirno gledam, na lepem vidim, da so se preselile na moj obraz. Nekoliko bolj gledle, manj razločne, mi ždijo na koži tik ob sencéh, nad levo in nad desno obrvjo, v verižici pod spodnjo ustnico ... in kmalu sem jih našla povsod, najglasnejše in najbolj surove pa so bile na punčicah mojih oči. Prestrašila sem se. Nerada sem si priznala, da se je moralo nekaj spremeniti v meni ... da se z menoj dogaja nekaj pomembnega in nekaj —

hudega. Zaslutila sem, da me je že zadel delček tistega húdega, kar mi ves čas napoveduje mož... Za hip me je prijelo, da bi se razjezila nanj, kakor da je on kriv te spremembe v meni, kriv tudi še vsega drugega, kar naju čaka — pa sem zardela globoko v duši in odgnala nevredno misel. Kdo ve od kod se je vame zlila nekakšna vročična ihtavost, želja, da bi naglo nekam odšla, da bi brž postorila vse mogoče, da bi veliko in lepó govorila... Ustnice so se mi hotele kar naprej smejati, stiskala sem jih, ker sem vedela, da se ne smem smehljati, da ne bi bilo prav, toda pri srcu mi je bilo nekam takó veselo, bila sem vsa vznemirjena, kakor da se odpravljam nekam, kjer nisem še nikdar bila, čeprav sem si želela tja, že odkar pomnim... Pritajeno sem stopila k omari in jo odprla na stežaj; tedaj sem se bila že vsa prepustila sili, ki mi je tako zahtevno in osrečujoče uravnavala misli in kretnje, in prav v tem popušcanju je bila korenika mojega zatajevanega smeha...

Koliko oblek je viselo v omari, koliko lepih oblek (oblek iz finega, tenkega blaga, iz šelestave svile, iz mehke volnene tkanine, ki se kakor poljub pritisne h koži... Vse se je zasmajalo v meni, ko sem jih gledala)... Nisem mogla drugače, stopila sem še bliže in potopila obraz v ohlapne, sloke, prijateljske postave teh oblek... Prebiralasem jih z drhtečimi, naglimi, lakomnimi prsti, v mislih sem jih tehtala in preizkušala na sebi... da se odločim, katero bi si nadela... Vedela sem, da moram obleči najlepšo, in kako naj med njimi izberem najlepšo, ko so mi pa vse tolikanj drage... To je bilo na vrhu moje zavesti, tik pod tem vrhom pa se je temu preudarku posmehovala misel, ki se je krepila iz hipa v hip — ta misel je bila: *oblekla ne boš nobene od teh oblek, saj se ti blede, ali kaj!* Umikala sem se ji, umakniti se ji pa nisem mogla; samó moje veselje je minilo, minilo, kot bi trenil. Zagledala sem se v četo šolnov pod oblekami. Vsi pari so bili bliskavo zloščeni; zmeraj sem natlačila časopisnega papirja vanje, da bi ohranili obliko. Čutila sem, da me je spet začelo prevevati upanje, ki me je bilo obrnilo k omari in narekovalo mojim rokam, da so zasukale ključek in jo odprle na stežaj: upanje, da mi bodo izginile pičice s senc, iznad obrvi, spod ustnice... če se lepo oblečem in obujem, in če taka odidem nekam, kamor sem si že od nekdaj tako zelo želela... Toda ko sem ogledovala čevlje, sem že zaslutila, da je vse zaman, da je sprememba v meni dokončna in da je ni moči na svetu, ki bi mene ali koga drugega rešila vseh teh reči... Vendar sem še poskušala: počenila sem ob omari in začela z dlanema rahlo vleči po dvignjenem grebenu ravne vrste čevljev. Levo so stali moževi, desno moji... Obstala sem na desni. Veselila sem se tenkega, gladkega usnja, za vsak par posebej sem vedela, kako sem ga bila kupila in kdaj, znova sem v sebi okušala občutek, ko noga počasi zdrсне v globel stopala in se zadovoljna ugnezdi v njem. Na belo zribane deske sem potegnila zadnji par, tam prav iz kota. Bili so svetli, ne beli ne rumeni, prej témno beli, beli kakor postáno mleko. Usnje je bilo tako voljno, da se je vdalo pod najrahljšim prstom. Bili so ko novi — več kakor trikrat jih nisem imela na sebi. In zazdelo se mi je, da so me pogledali s človeškimi očmi in mi pokimali — pokimali v spodbudo in za pogum. Malo poprej sem bila trdno prepričana, da jih bom še tisti mah obula, na lepem pa čisto nič več. Začutila sem, da se počasi pomirjam. Pomislila sem, da je tisto o pičicah sama domišljija; trezno sem začela pre-mišljati, da bi te témno bele čevlje danes obula, ko sem si jih tako za-

BOŽIDAR
JAKAC:

**PORTRET
NAR. HEROJA
ALBINCE MALI**
1945 (sepia)

želela, ko bi tako rada prav danes imela na sebi dobre čevlje, močne in udobne — saj, obula bi jih, če ne bi bil travnik nad lokvijo tako strniščnat... Ostre bodice pokošenih trav bi spraskale občutljivo usnje in ga ranile... Škoda jih je, drugače bi jih res obula... Sunkoma sem se obrnila proč in zapustila spalnico, stekla sem po stopnicah, že sem odprla vežna vrata, spotoma sem na dvorišču vzela še h kašči prislonjene grablje in naglo odšla na travnik.

Na travniku je v zraku stala migetajoča soparica. Pol košenine so že pograbili; mož je hitel, da mu je pot curljal s čela in tudi pomočnika nista zaostajala za njim. Pepca je ždela za vodo in prekladala kupček okroglih kamenčkov. Nehote sem zavzdihnila, postavila sem se za druge grabljiče in začela. Nismo še skupaj grabili dobrih pet minut, ko so se nekje čisto blizu zaslišali ostri, odsekani posamezni streli; drug za drugim so presekali razžarjeno ozračje in že je bilo spet vse tiho. Kakor na povelje smo vsi hkrati

obstali sredi zamfaha in napeto prisluhnili. Minila je minuta, potem druga in tretja, odmaknjeno se je razleglo nekaj rezkih krikov in — tihota kakor pred sodnim dnem. Spogledali smo se prestrašeni, brez diha.

»Nekaj je,« se je na lepem oglasil Francè. Brat je samo prikimal, midve s sestro pa sva z grozo v očeh strmeli vanju. Tudi Pepca je pritekla vkreber in se postavila k svojemu »svaku«.

»Najbolje bo, da greš domov,« mi je rekel mož.

»Jaz da bi šla domov? Zakaj?« sem izdabila in krepkeje prijela za grablje.

Prav tedaj se je na obronku nad travnikom, tik za gozdnatim robom, prikazalo kakšnih deset urnih, prihuljenih postav. Ko so nas zagledali, je prvi svareče dvignil dlan. Vedela sem, da so to partizani.

Francè jim je pridušeno zaklical, bolj z ustnicami in s čeljustmi kakor z glasom:

»Kaj je?«

»Napadajo — umikati se moramo.«

In že jih ni bilo več, na hostnem robu se ni zganil noben list, nobena veja ni zanihala nazaj.

Spet smo stali. Mož se je ves namrščen odsekano zasukal k meni:

»Takoj pojdi domov, in Pepco odpelji. Vzemi denar, če bo treba bežati, in nič se jim ne kaži. Mi pridemo ločeno za teboj. Pripravi mi nekaj obleke in me počakaj, v kleti ali na podstrešju —.«

Nenadoma je bil utihnil. Gledala sem ga tako prestrašena, da sprva nisem vedela, kaj mi naroča, in ko je nehal govoriti, sploh nisem opazila, da se mu ustnice ne premikajo več, kajti njegove oči so mi govorile naprej, naštevale so vse, kar je bil zadnje čase že nič kolikokrat rekel, vse njegove slutnje, ves njegov strah in sovraštvo, njegovo pripadnost in pogum... njegovo ljubezen do zemlje in do gozda, njegovo varujočo toplino do mene in do otrok, ki bi jih rad imel...

»Toda jaz se bojim,« sem šepnila, ker glasu nisem spravila iz stesnjenih prsi. »Preveč se bojim,« sem dodala, in kar čutila sem, kako sem vsa otrpnila.

Tedaj se je Francè za bežen, prav bežen hip svetlo nasmehnil. Pobožal je Pepco po glavi in ji rekel:

»Teta se nima česa bati, kajne, Pepca, saj pojdeš ti z njo!«

Pepca je pokimala in me prijela za roko. Odšli sva naglo, in še danes mi je težko povedati, da me je Pepca vso pot vlekla za seboj, jaz pa sem njo stiskala za roko in jo tiščala k sebi. Tako sva ena pri drugi nehote iskali pomoči in poguma... Na stezi za cerkvijo sem se še enkrat ozrla, Francè je gledal za nama in mi nestrpno pomignil z roko, naj pohitiva, pohitiva...

Do naše hiše sva imeli le še dobrih deset metrov, ko sta nama prišla naproti dva Laha. Med njima je stopal domačin, ki smo se ga vsi tako bali, da smo se mu rajši daleč izognili, kakor da bi ga morali srečati. Ustrašila sem se. Srce mi je tako razbijalo, da me je vsak utrip zbolel kakor udarec s kamnom. Pepca se je zagnala k meni, toda rekla ni nič. Pospešila sem korak — zaželela sem si, da bi se lahko ko črv zarila v zemljo, in čeprav v njej izginem na vse večne čase, samo da me ne vidijo več te odurne, zlovesče prikazni... Srečno sva zdrknili mimo njih in sama ne vem, kaj mi je bilo, da sem se ozrla in šepnila Pepci:

»Poglej jih, te črne hudiče... boj se jih, ti nas bodo vse uničili...«

Oni trije pa so bili obstali in domačin je črnuhoma nekaj govoril. Preden sem utegnila pobegniti, je zaklical eden od obeh Lahov: »*Vieni qui!*« Potem mi je še oni, naš, in vendar ne naš, posmehljivo zavpil: »Sèm pojdi!«

Najprej sem odrevenela, potem mi je vsa kri planila v glavo, in strah, ki se je v meni hipoma razpredel in me vso prelezel kakor tak uren, neslišen, gladek salamander — ta strah je v meni preplavilo čustvo odpora in kljubovalnosti, jeza na izdajalca, sovraštvo do teh črnuhov, ki se vojskujejo takó, da nas zapirajo in zaslišujejo in streljajo in nam požigajo domove...

»Kaj mi hočete?« sem ostro vprašala. »Kaj me ustavljate? Nič vam nisem naredila, da bi me lahko ustavljali na cesti!«

»Jezik za zobe, pa sèm, baba!« se je zadrhl domačin, Laha sta me grozeče pogledala in manjši je še puško naperil vame.

Potegnila sem Pepco za roko in ubogala. Odgnali so me k cerkvi, tik pod zvonik, in mi ukazali, naj tam stojim. Pepca se me je ves čas držala, tudi ko sta se k nama levo in desno postavila dva stražarja z brzostrelko v roki. Spraševala sem ju, kaj bodo napravili z menoj in ju prosila, naj me spustita domov, pa sta mi samo s kretnjo pokazala, da bi bila ob glavo, če to storita, in potem se sploh nista nič več zmenila zame — le Pepco, ki je bila tedaj tako drobna in črna punčka, da se je s svojimi temnimi očki vsakomur takoj ukradla v srce, sta od časa do časa ošinila z neprodinim pogledom.

Čas je tekel. Kmalu se nama je pridružilo še več žensk iz vasi. Kakor jaz so bile vse v delovni obleki in v kakšnih platnenih copatah, nekatere celo bose. Niti govoriti si niso upale med seboj, samo ena me je z očmi nekajkrat vprašala, ali se ne bi dalo kako pobegniti. Ne — pred nami je bilo res več hiš, toda stražarja nas nista niti za hip spustila izpred oči, in za hrbtom smo imele trdno zaprte, debele cerkvene duri. Kar naprej sem se z vso težo upirala v ta vrata, ker se mi je zdelo, da bi se morala po vsakršni človeški in cerkveni pravičnosti odpreti in nas vzeti v svoje varstvo. Toda vrata se niso vdala; njihov prej razbeljeni les se je počasi ohlajal, ko je truma pred vrati čedalje bolj naraščala.

Že sredi popoldneva sta prikorakala dva častnika in še nekaj vojakov z naperjenimi puškami. Stražarja sta nekaj zarenčala, in potem so nam cevi njihovega orožja pokazale, kako naj se postavimo v vrste in se pomaknemo po vaški poti, nato vkreber nad hišami, v goščo, ki je vse do obzorja pokrivala grebene. Ko smo šle še po vasi, se je iznenada razlegel obupani krik moje sestre, Pepe. Pritekla je izza naše hiše in planila k deklici.

»Otrok moj, pridi k meni! Kam greš! Pridi vendar sèm k meni, da te ne bodo odpeljali!«

Od strahu je bil njen glas čisto zveržen, trgal se ji je in ji hropel v grlu, ko je ponavljala vedno iste besede.

Sprevod se je ustavil, toda kratko povelje in nekaj sunkov s kopiti je zadoščalo. Ženska kolona je pospešeno krenila dalje. Pepa je tekla ob sprevodu, vila roke in z že na pol blaznimi gibi in očmi rotila deklico, naj z njo odide domov.

Toda Pepca se je le še bolj prižemala k meni in uporno stopala naprej. Ko sem ji rekla: »Pepca, pojdi vendar z mamo, ker mene bodo ti črni vragi ubili — in če boš šla z menoj, bodo lahko še tebe!« — me je samo pogledala s tistim resnim, pretresljivim pogledom dozorevajočega otroka in odvrnila:

»Če bodo tebe, pa naj še mene! Domov pa ne grem.«

Kako so nas pehali in suvali po gošči... Nikjer nismo smele na cesto, zmeraj samó po temnem, samó v zavetju vej, ker so se Lahi bali, da nas ne bi kje prestregli partizani. Od časa do časa so se stražarji ustavili in prisluhnili. Popoldan se je že bližal koncu. V gozdu je bilo tiho, le kdaj pa kdaj je v kakšnem grmu zaprhal ptič, pod nogo počil drobci suhljadi, zašuštel vlažen list. Vedele smo, da bi najprej postrelili nas, če bi se kje oglasila prijateljska puška, zato smo tudi me prisluškovale s strahom in trepetaje, bale smo se pogledati tako druga drugo kakor te okrutneže, te strahopetce, ki so nas podili naprej.

Bila je že trda noč, ko so nas prignali v bližnji trg. Pehali so nas v šolo, in tedaj sem hitro rekla vojaku, ki se mi je zdel vsaj malo človeški:

»Dajte to punčko stran, ta ni moja!«

S pogledom me je vprašal, kaj hočem od njega.

Pokazala sem na Pepco in trdno ponovila, kakor sem vedela in znala: »*Non mia, non mia*,« dokler ni deklico prijel za roko in jo na silo potegnil k sebi, kajti Pepca se je upirala, ni in ni se marala ločiti od mene. Bala sem se, kaj bo z njo; res sem jo spravila od sebe — toda ali jo bo kdo odpeljal domov? Nenadoma sem na hodniku zagledala žensko, pravzaprav je bila še dekle, ki sem jo dobro poznala. Mimogrede sem ji zaklicala: »Poišči Pepco in jo pelji domov, ko boga te prosim, odpelji Pepco domov!«

Potem so nas zasliševali, in čeprav sem jim venomer zatrjevala, da nisem nič kriva in da nisem nič naredila, naj me vendar pustijo domov, so mi naslednjega dne povedali, da bom šla v Italijo krampat, ker je moj mož že pred desetimi leti v Franciji uganjal komunizem. Onemela sem. Od kod pa naj bi ti črnuhi vedeli, da je bil moj mož pred desetimi leti v Franciji, ne glede na to, kaj je tam počenjal? Takoj sem sprevidela, da ga je moral nekdo ovaditi. Kakšna mržnja se je tedaj porodila v meni... Da, v Franciji in doma je poslušal komunizem, govoril komunizem, veroval v komunizem... Kolikor je le mogel... in še bo! Pa tudi mene bi morali postaviti ob zid, ne pa, da me samo pošiljate krampat v Italijo. Ko bi vi vedeli, kolikokrat sem nesla hrano in obleko v hosto... in še bom, in še bom, če vam le uidem...

Res so me odpeljali v Italijo, z mnogimi drugimi. Prtljage nismo imele nobene, na sebi samo obleko, v kateri so nas prijeli, na nogah malovredno obutev ali sploh nič. Stanovale smo v na pol podrtih bajtah, pokriti se ni bilo s čim, jesti smo dobile enkrat na dan. Kadar so katero poklicali na delo, je bila vesela, če si je kje izprosila dodaten obrok. Čas nam je mineval v težkih mislih in v nenehnih skrbeh za domače, kadar se nismo kakor s kremplji grabile za sleherni bilkico, ki nam je podaljšala življenje, obnovila moč in omogočila nadaljnji obstoj.

Prišla je zima. Dotlej še nisem bila vedela, kako strahotna zna biti zima — kako se človeku tesnoba s slehernim jutrom, z vsako novo nočjo

VLADIMIR LAKOVIČ:
KREMATORIJ, 1953 (olje, les)

čedalje huje zadira pod kožo; kajti odpeljali so nas bili v letnih oblekah, s kratkimi rokavi, iz tenkega blaga, v oblekah, ki jih prepriha že rahel veter... Od doma nobenega glasu, niti najmanjše vesti. Zima pa je iz dneva v dan bolj renčala v nas. Prišlo je že tako daleč, da se mi tudi jesti ni ljubilo, samo da se ne bi nič premaknila in da ne bi izgubila tisto malo toplote, kar sem si je bila nabrala, ko sem se ure in ure negibno tiščala na kup — skoraj bi rekla, da sem se stiskala sama vase... Bala sem se noči, ker so bile še bolj mrzle kot dnevi, bala jutranje zore, ko je okrog naših barak zavila burja. Takrat nas je preprihalo do kosti. In odtlej se je zame vsa življenjska strahota, vsa groza vojne, ločitve od doma in od možá, strnila in zgostila v ti dve neznatni besedici: z e b e m e...

Kako naj zdaj povem še tisto... najhujše? Zadelo me je tako nenadoma in nepričakovano, da si v sebi nisem več opomogla. Sredi zime

sem dobila paket. Tistim, ki niso bili nikoli v taki sili kot takrat jaz, bi težko dopovedala, kaj se to pravi — dobiti paket. To je veselje, ki v verigi človeškega veselja nima vrstnika, skoraj podobno rojstvu, to je izpolnjenost pričakovanje predolgih, preveč neznosnih ur, dni, mesecev...

Odprla sem ga s tako drgetajočimi rokami, da sem se dolgo mučila z vrvico... Ves ta čas sem se smehljala, solze so mi zalivale oči in lica, tovarišice so me gledale in si v prsih tešile tesnobo... Moja prva misel je bila: topla obleka, prosim, prosim, topla obleka! V tej škatli mora biti topla obleka, da si jo bom hitro oblekla, potem se bom naslonila na pograd in zaspala. Za gotovo bom takoj zaspala, obleka me bo grela in počasi bom še pozabila, kako je, če te zebe noč in dan...

Naposled sem odprla škatlo. Bila je precèj velika. Na vrhu je ležalo pismo v modrem ovitku; prijala sem ga v roko, solze so mi docela zalile oči, potem sem videla, da je odprto, vendar lista še nisem mogla potegniti ven, da bi prebrala sporočilo od doma — prehudó sem se bala, da v škatli ne bi bilo tople obleke. Pogreznila sem prste v škatlo in zadela ob nekaj mehkega, iz grla se mi je izvil jek in na svetlo sem potegnila svojo najboljšo, najtoplejšo volneno obleko. Razgrnila sem jo po dolgem in počez, ogledovala sem jo in otipavala in gladila in se naslajala ob njej, bila mi je čedalje dražja in bolj dragocena, naposled sem jo stisnila k prsim in se ozrla po tovarišicah... V prostoru je bila táka tišina, táka tišina, samo srca so še bila... Tedaj se je oglasila Milena:

»Pismo odpri, kaj čakaš...«

Saj res — pisma sploh še nisem odprla, ker sem se ves čas bala za obleko... hudo me je zeblo, toda obleka je vendarle samo kos blaga...

Iz modrega ovitka sem potegnila list, toda obleke nisem izpustila, še zmeraj sem jo stiskala k sebi... Vse so me gledale. Brala sem tiho, čeprav sem sama čutila, kako se mi pri tem brez glasu premikajo ustnice:

»Draga sestra, pošiljam ti malo hrane in toplo obleko, gotovo si je že hudo potrebna, toda prej nisem mogla... Pepca te pozdravlja. Pridna je kot vedno; vsako jajce, kar so jih znesle tvoje bele kokoši, je shranila za svaka, dokler je *bil*, zdaj mu pa vsak dan nosi rože na grob...«

Dokler je bil, zdaj mu pa vsak dan nosi rože na grob... Do tu sem prišla, potem pa na lepem nisem nič več razumela. Listič mi je začel kdo ve zakaj težiti roko. Odložila sem ga in pogledala tovarišice.

Vse so molčale, nobena me ni gledala.

Pobrala sem listič in začela znova brati. Ko sem prišla do tistega stavka, pa se mi je mahoma vse razodelo, razumela sem vse, kar se je bilo zgodilo doma, in videla sem tudi naprej, videla sem leta in leta, ki me čakajo, če bom ostala živa...

Stemnilo se mi je pred očmi.

Čez dolgo, dolgo mi je znova zasijal beli dan, spet sem videla reči in ljudi okrog sebe... Še je bila zima. Iz dveh črnih predpasnikov sem si sešila haljo, da sem pod njo lahko nosila svojo najmehkejšo volneno obleko. Zeblo pa me je še zmeraj...

(Se nadaljuje)

Berthold

Brecht

PRI ODLIČNIKI

*velja pogovor o jedi kot nizkotnost.
To izhaja iz tega: Oni so
že siti.*

*Podložniki odhajajo s sveta,
ne da bi okusili
kaj dobrega mesa.*

*Od razmišljanja, odkod prihajajo
in kam gredo, so
ob lepih večerih
že izmozgani.*

*Niso videli ne gora
ne velikega morja,
že se jim čas izteče.*

NEMŠKI VOJNI ABECEDNIK

*Če podložni
ne razmišljajo o podložnih,
se nikoli ne povzpno.*

*KRUH GLADNIH PREHITRO IZGINJA
V ŽELODCIH.*

*Ne spominjajo se več okusa po
mesu. Brez koristi
ljudstvo prelivalo je znoj.
Izsekani so gaji
lovorik.*

*Iz dimnikov nad tovarnami streliva
se dviga dim.*

*PLESKAR Z BRKI GOBEZDA
O PRIHAJAJOČIH VELIKIH ČASIH.*

*Še rastejo gozdovi.
Njive še rode.
Mesta še stoje.
Še dihaajo ljudje.*

V KOLEDARJU TA DAN ŠE NI ZAZNAMOVAN.

*Vsi meseci, vsi dnevi
so še prosti. Med temi dnevi neki dan
bo na križ pribit.*

Prevedel

Miha Klinar

DELAVCI SE ŽENEJO ZA KRUHOM.

Trgovci zahtevajo tržišča.
Brezposelni je stradal, zdaj
zaposleni strada.
Roke nič več ne počivajo
prekrižane v naročju:
stružijo granate.

TI, KI JEMLJEJO MESO Z MIZE

pridigajo o zadovoljstvu.
Ti, ki so si vzeli blagor,
zahtevajo požrtvovalnost.

Siti govore lačnim
o velikih časih, ki prihajajo.
Ti, ki vodijo Reich k propadu,
zagotavljajo, da navaden človek
ni sposoben vladati državo.

ONI ZGORAJ GOVORE: MIR IN VOJNA

sta iz različne snovi.
Toda njihov mir in vojna
sta kakor veter in vihar.

Vojna raste iz njihovega miru
kakor iz matere sin.
Zaznamovan je z vsemi
njenimi strahotnimi potezami.

Njihova vojna ubija,
kar jim je prepustil
njihov mir.

KADAR PLESKAR PREKO ZVOČNIKOV O MIRU GOVORI,

gledajo cestni delavci avtostrade
in vidijo
do kolen segajoč beton, določen
za težke tanke.

Kadar pleskar govori o miru,
livarji vzravnaajo razbolele hrbte
in kažejo z velikimi rokami
na razbeljene cevi topov ...

KO ONI ZGORAJ GOVORE O MIRU,
ve preprosto ljudstvo,
da je vojna blizu.

Ko oni zgoraj bruhajo nad vojno kletve,
so že napisana povelja za žetev smrti.

KO SO SE ONI ZGORAJ

*zbrali v neki sobi,
utekla so človeku s ceste
vsa upanja po cesti.*

*Ko vlade sklepajo
nenapadalne pakte,
piše mali človek svoj testament.*

ČLOVEK Z ZAPETIM JOPIČEM:

*v tekstilnih tovarnah
tkejo zate suknjič,
ki ga ne boš raztrgal.*

*Ti, ki hodiš na delo ure daleč
v raztrganih čevljih: voz,
ki ga pripravljajo zate
ima železne stene.*

*Namesto posod za mleko
svojim otrokom vlivaš, livar,
veliko kovinsko steklenko,
a ne za mleko. Kdo
bo pil iz nje?*

S KREDO JE PISALO NA ZIDU:

*Oni hočejo vojno!
Tu, ki je pisal na zid,
so ga postavili k zidu.*

ONI ZGORAJ KRIČE:

*K slavi gremo!
Oni spodaj vedo:
Gremo v grob.*

VOJNA, KI BO PRIŠLA,

*ne bo prva. Pred njo
so bile že druge.
Ko je bila zadnja mimo,
je dala zmagovalce in premagane.
Pri premaganih je stradal
mali človek. In pri zmagovalcih
prav tako.*

ONI ZGORAJ TRDIJO: V VOJSKI

*vlada ljudska skupnost.
Če je to res, pogledajte
v kuhinjo.
Po njihovih besedah naj bi srca
prevevala enaka hrabrost. Ali
v skledah razpade skupnost
v dvovrstno jed.*

ČE PRIDE DO VOJNEGA POHODA, MNOGI

NE VEDO,

da njihov sovražnik koraka

na čelu kolone.

Glas, ki jim poveljuje,

je sovražnikov glas.

Ta, ki tu o sovražniku govori,

je sovražnik sam.

GENERAL, TVOJ TANK JE MOČNO VOZILO.

Gozd lahko izravna in zmelje

sto ljudi.

Samo neko napako ima:

potrebuje voznika.

General, tvoj bombnik je močno letalo.

Hitrejši je kakor vihar in močnejši

kakor slon.

Samo napako ima:

potrebuje monterja.

General, človek je zelo porabna stvar:

zna ubijati in zna leteti.

Samo neko napako ima:

misliti zna.

ČE SE VOJNA ZAČNE,

se bodo morda spremenili vaši bratje,

da njihovih obrazov ne bo mogoče več prepoznati,

a vi ostanite, taki, kakor ste.

Šli boste na vojno, ne

kakor h kakemu klanju, marveč

kakor da k resnemu delu greste. Vse

naj bi pozabili. Toda vi

ničesar ne smete pozabiti.

Kakor vsem vam bodo v grla

vlivali žganje, a vi

ostanite trezni.

PLESKAR Z BRKI BO TROBIL, DA JE OSVOJIL

TO IN TO DRŽAVO.

Toda vi se boste gnetli v kuhinjo,

kjer vas bodo pitali s kolerabo.

Malar se bo zaklinjal,

da se ne bo umaknil niti za korak

in vi boste začudeno otipavali

svoje bluze iz papirja.

Če bodo zvonovi oznanjali njegove

zmage,

bodo vpisovali vas med izgube

v seznime.

ČE BOBNAR SVOJO VOJNO ZAČNE,
potem nadaljujte vi svojo.
Pred njim bodo sovražniki, a tudi,
ko se ozre, naj jih vidi
za svojim hrbtom:
kadar svojo vojno začne,
naj vidi povsod sovražnike.

Kar bo takrat na pohodu,
gonjeno z njegovimi esesovci,
naj proti njemu koraka.

Vaši škornji bodo slabi, toda tudi
če bodo iz najbolj trpežnega usnja, naj
v njih korakajo njegovi sovražniki.
Vaši obroki bodo skopi, toda tudi
če bi zadoščali,
vam ne smejo tekni.

Bobnarjevim esesovcem ne pustite
zatisniti oči.
Naj preizkusijo vsak izstrelek,
četudi je nabit. Vsakega preizkuševalca
naj preizkusijo, četudi je zanje zanesljiv.

Vse, kar ohranjuje bobnarja, naj bo razbito,
in vse,
kar prihaja od njega, naj se naperi proti njemu.

Hraber bo, kdor se bo proti njemu bil,
pameten bo, kdor bo preprečil njegove načrte.
Le ta, kdor ga bo ubil, bo rešil Nemčijo smrti.

ANDREJ JEMEC:
REVOLUCIJA (osnutek), 1961 — gvaš, papir

SNEŽINKE

POSLOVENILA:
NADA CAREVSKA

Do včeraj me je bilo groza nosil, postlanih s sivim gumiranim platnom, zlepljenim od krvi. Ta so nas vedno spremljala, nosili smo jih v izmeni. Odhajala so iz taborišča prazna, vračala pa so se naložena.

Strašna nosila. Na njih odideš v večno odsotnost, ki jo razvejajo vetrovi z dimom iz krematorija.

Včeraj sem bil v izmeni, ki je odnesla nosila iz taborišča. Nazaj pa sem jih nosil naložena s truplom starega Madžara, ki so mu zlomili hrbet, ker ni mogel dvigniti oči do višin mladega ponorelega Nemca. Ko ne bi bil na njih on, bi bil morda jaz, sem razmišljal. Vem, da so tudi drugi pred menoj in za menoj v koloni mislili na isto. A jutri? Kdo bo ležal na teh prekletih nosilih jutri? S to mislijo so se končavali dnevi in ugašale ljubljene zarje, z njo so se porajali jutranji sviti in umirale lepote sončnega vzhoda.

Včeraj. Kako daleč je to, kadar ne obstaja. Jutri, kako dolgo od takrat, ko je usahnila zadnja solza, ki je kanila za umrlimi sviti!

Moj zadnji svit je ugasnil pred dvema urama. Zdaj ležim mrtev na mrzlih sivih nosilih. Nag sem, toda ne osramočen. To je pri nas zakon. Na zadnjo pot odideš nag. Zanimivo, srajce mi niso slekli. Razumem, prijatelji. Ta je prekleta, ta je preluknjana ravno nad srcem, pod rumenim židovskim znakom. Številka in znak, rumen, velik — židovski. V veliki kartoteki s črnim znamenjem »KLM« ni drugih podatkov o meni. Danes bo izbrisan tudi moje ime.

Moji ubijalci nikoli ne bodo zvedeli zanj, toda njim je popolnoma vseeno, kako sem se imenoval: Aron — Pierre, Oto ali Ivan. Ti zdaj triumfirajo nad nosili, ki bodo vrgla v ogenj še en rumen znak. Vselej sem se jezil, zakaj naših mrtvih tovarišev ne pokrivamo. Zdaj ne mislim več tako. Kajti oči so mi ostale odprte. Pri nas doma pravijo starke, da je mrtvec, ki so mu oči ostale odprte, umrl z neko veliko željo.

Želje. Koliko želja sem imel v svojem nedopolnjenem osemnajstem letu?

»Ta je prvi, ki je umrl z nasmehom,« je rekel jetnik, ki je prišel mimo nosil.

»Ti si nor!« mu je oponesel drugi za njim. »Tako se ti je zdelo od strahu...«

»Od strahu?! Mar se še vedno bojiš mrtvakov?! Človek, poglej, to je otrok... Res je nasmejan.«

Odšla sta pomenkovaje se o smrti in človekovem nehanju, oba pa sta mislila na nosila, boječ se vsak zase, kdo bo legel nanje jutri.

»Si ga spoznal?«

»Koga?«

»Onega na nosilih.«

Mimo je prišla skupina jetnikov s tovari na hrbtih.

»Glejte, tudi njega so!«

Zaškripali so zobje. Ljudje s tovari na hrbtih ne jočejo. Eden med njimi je psoval. Drugi so šepetali.

»Sinoči je v sanjah pel...«

»Španjolec iz sobe A je dolgo v noč bdel nad njegovo posteljo. Igral mu je priljubljene pesmi na ustno harmoniko...«

»Pravijo, da je imel fant v sebi špansko kri.«

»Vem, da je njegova mati Židinja.«

Spet so zaškrtali zobje.

»Ubogi fant. Doktor Prohaska je bil zaskrbljen zaradi njegovega zdravlja. Nekoč mi je rekel, da fant ne bo dolgo...«

»Ti si nor! Kaj nisi videl krvi?!«

»Krvi? Opazil sem le, da je fant ostal nasmejan...«

»Zahrbtno so ga ubili. Morda je tisti trenutek gledal za pticami.

»Semkaj ne zahajajo ptice...«

»Iskal jih je v daljavah. Upajmo, da bodo nekoč priletele tudi na naše nebo...«

Res mi je na obrazu ostal nasmeh, toda danes nisem gledal v daljavo za pticami. Ta nasmeh mi je ostal zaradi velike prve snežinke, ki je na belih ledenih krilih padla na moje premrle roke. In prav tedaj, v tem vselem trenutku je nekdo pretrgal dih mojega življenja. Zgodilo se je hitro. Snežinka se je topila na moji roki hitro, hitro, kot prelepe sanje. Moje veselje nad prvim snegom je bilo kratkotrajno z njo vred, kajti na sebi sem imel samo tenko srajco in lesene obrabljene cikle. Toda ubijalec ni čakal, da okrenem glavo.

Zraven mene je stal tisti starec s smešno skuštrano brado, s privihamim nosom in velikimi visečimi ušesi, ki zdaj osamljen joče na tem otožnem travniku, kjer poganja edino črna korenina smrti. Dva dni me je ta starec razveseljeval z zgodbami o svoji zviti ženi, ki je bila v svojih mladih letih lepota iz sanj. Z nami je delalo še mnogo ljudi, ki so nosili na srajcah rumene znake. Nosila so naše število kmalu skrčila. Včeraj, ko sva nosila tistega starega Madžara, sva s starcem razmišljala, kdo od naju bo prvi. Nemci so se potrudili, da se nama ni bilo treba preveč mučiti.

Danes zjutraj nebo ni imelo razsežnosti. Nekje v nizkih belih oblakih so vreščale divje gosi. Starec mi je rekel: »Slišiš, tudi po našem nebu letajo ptice...« Dvignil sem oči in zagledal prvo snežinko. Odvrigel sem lopato in stegnil roke.

Nekje od daleč se je slišala pesem. Neki stražar je na stražarnici veselo žvižgal pesem snegu.

Gledala sva snežinko na moji roki in se začela pogovarjati o lepotah daljnih snegov. Snežinkina bela krila so se topila urno, urno.

Mar ni tudi življenje nekaj podobnega? sem vprašal starca.

Strel.

Snežinka je izginila. Pred menoj se je samo za hip zazibal goli travnik, zazdelo se mi je, kot da mi hoče starec podati roke, toda naenkrat se je ta zasukal in začel teči za snežinko, ki je zletela z mojih rok. Kje si, kje, lepa snežinka? Dolgo sem tako šepetal, potem pa je prišel starec s polnimi prgišči snežink. Hotel sem se mu zahvaliti, a sem se samo nasmehnul.

Dobri starec še vedno joče, gleda neštete snežinke, ki zasipajo pusto tratino, in preklinja stražarja, ki je žvižgal pesem snegu.

Obrni se k meni, dobri starec, prijatelj moj! O, ko bi me mogel slišati, bi ti povedal lepe sanje, moje zadnje sanje, ki so prišle po tistem streлу.

Nenadoma sem se znašel v nekakšnem belem breznu. Padal sem skozenj lahno in dolgo kot snežinka. Potem se je brezno spremenilo v brezmejno belo širjavo s prelepimi sinjimi razsežnostmi. Čudežno svetla in sinja noč.

Obrnil sem se na vse strani. Ničesar ni, samo jaz sem tu v srebrni trepetajoči svetlobi snega in sinjih razsežnosti. Korak od sebe sem odkril drobne stopinje. Nekaj me je vleklo, da bi odšel za njimi. Kam? Kam vodijo te drobne stopinje? Vseeno, na vse strani je ista razsežnost. Krenil sem.

Dolgo sem hodil. Zdelo se mi je, da bom vsak hip zagledal konec noči, da bom uzrl začetek zore. Toda silovite razsežnosti niso imele kraja.

Stopinje so izginile, in prav tedaj, ko sem prestrašen zaradi samote hotel zakričati, je zrastel pred menoj visok bor. Onemogel, pa tudi srečen, da nisem več sam, sem omahnil pod njegovo deblo. Mesec, ki me je spremljal na tem dolgem blodenju, je nadaljeval svojo pot, dostojanstven, nasmejan, obkrožen s skrivnostnimi trepetajočimi lepoticami. Pomahal sem mu s čepico in mu zaklical: »Srečno pot, meseček!«

Tedaj sem zagledal njo — tisto veliko snežinko, osamljeno kot jaz. Odtrgala se je od borovega vrha in poletela počasi in tiho. Od nekod se je slišala pesem... Osamljen trepet violine... in spet pesem, tiha, magična kot ta sinja noč.

Veselo sem skočil snežinki naproti. Hotel sem jo imeti, jo stisniti v objem svojih dlani. Vedel sem, da se bo urno stopila, toda kapljo vode, ki bo ostala od nje, bom dolgo držal v svojih dlaneh. Ona pa je zdrknila z mojih rok in se izgubila v bleščeči belini, utonila v objemu svojih spečih sestic.

Mesec je obstal in se spustil nizko, skoraj do samega borovega vrha. Zvezde niso več trepetale. Vse se je bleščalo v beli srebrnkasti svetlobi. Konec magične noči, sem pomislil. Ne. Vzdiham za lepo snežinko mi je zastal v prsih. Zakaj me je tako hitro zapustila, lepa snežinka? Naenkrat pa... tukaj zraven bora, tu, kjer je izginila snežinka, je zrasla kot iz tal Ona — deklica, ki sem jo poznal samo iz sanj. Podobna je bila eni od tistih trepetajočih mesečevih lepotic. Z zlatom pretkane kodre njenih dolgih las je krasila tista lepa snežinka. Bleščala se je kot velik kristal. Mar se je mesec hotel z menoj pošaliti?

Stopil sem bliže k njej. Snežinka! Da, bila je prav tista lepa snežinka, ki je pravkar izginila. Spet so zatrepetale strune osamele violine. Slišala se je tudi pesem, ki je prihajala od nekod iz sinjih daljav, iz skrivnega vrtiča kakega čarovnika.

Deklica — imenoval sem jo Snežinka — je stekla preko belega polja. Plesala je okrog mene, se vrtela okrog samotnega bora, se lahko oddaljevala pa se spet vračala. Podala mi je svoje snežnobeke roke. Stisnil sem jih v svojih. Njene so bile ledene.

Plesala sva, rajala in se vrtela okrog bora dolgo dolgo, do prijetne onemoglosti. Jaz sem padel, prestal mi je dihanje. Glava mi je omahnila v njeno naročje. Dolgo sem ležal tako, srečen, da nisem več sam, srečen, da je z menoj ona — lepota mojih sanj, moja prva ljubezen. Odprl sem oči šele tedaj, ko sem začutil na obrazu njene mrzle ustnice. Snežinka, ljubljena moja... sem zašepetal in ravno ko sem stegnil roke k njenim kodrom, je spet izginila.

Snežinka! Snežinka! sem klical zaman. Okrog mene je kraljevala bela puščoba, v kateri se zaduši sleherni glas. Mesec je plul po svojih daljnih potih. Nekje iz modrih daljav se je slišala osamljena violina. Zajokal sem

Buchenwald

*Po sledi moje krvi
hodijo radovedni turisti
in slikajo ugasle peči,
v katerih sežgali so moje brate.*

*Iz kraja groze in smrti,
iz kraja človeške sramote,
iz rojstnega kraja hudiča,
iz kraja, odkjer so bežale še ptice,
so zdaj naredili idilo
in mesto ganljivih spominov
s prospekti, vodiči — in sila
poučno razstavo zločinov.
Nam zanjo nekoč prestrelili so srca,
posekali ude in glave,
cepili nas s kugo kot miši
in kožo nam s hrbtov odrli,*

in se vrgel pod samotni bor. Tolažila me je pesem iz modrih daljav. Ta me je ponesla v vrt starega čarovnika. Dolgo sem letel skozi njen trepet. Bela puščoba je postajala počasi sinja, potem pa sem se naenkrat znašel v prelepem vrtu sredi sinjih spominčic. Nedaleč od mene je skrit za vrsto belih debel visokih topolov cvetel samotni, velik bel cvet. Spet me je dvignila pesem in stopil sem k njemu.

Snežinka! Tisti beli cvet je bila moja Snežinka!

Snežinka! Snežinka moja!

Stekla je proti meni. Objel sem jo. In spet sva zarajala. Med pesmijo se je spet oglasil zvok osamljene violine. Tudi spominčice so rajale z nama. Rajal je ves čarovnikov vrt.

Snežinka in jaz sva se počasi odtrgala od tega razigranega kola. Skrila sva se za grmički robidnic. Ona me je objela in božala s svojimi hladnimi rokami. In spet sem odprl oči, ravno ko sem začutil njene mrzle ustnice...

O, prijatelj moj, ti dobri starec, reci jim, naj mi ne pokrijejo glave. Reci jim tudi, naj mi ne pokrijejo oči. Veš, morda pride tod mimo tisti ubijalec. Vem, da ga ne morem videti. Mrtev sem. Toda morda me bo ta občutil v sebi, morda ga bodo vprašale moje oči in moj nasmehek: »Zakaj

*da danes lahko po teh glavah nagačenih,
po knjigah, s človeškimi kožami vezanih,
po žakljih iz las podušenih deklet
preceni zemljan, kaj velja.*

*Še vedno kri moja je živa
in živa še sleherna kaplja,
ki tu je ostala ... kot živa
je mina, pozabljena v travi,
da sproži se v hipu, ko stopi
na njo nepovabljen noga
in krikne v ognjenem jeziku
v ušesa neba:*

*Če kazni ni, niti zločina,
potem naj premine, kar nosi
človeško ime. Naj premine
ta rod, ki želi osvojiti
poslednjo strmino veselja
in živ se povzpeti v nebesa,
če ni poravnal pred slovesom
na zemlji dolgov za to pot.*

si me ubil? Mar je greh, če se človek razveseli prvega snega? Zakaj nisi streljal v zrak, od koder prihaja sneg? Le kaj govorim? Pa saj ti si pripravljen storiti tudi to, samo ko bi vedel, da lahko umre tudi nebo. Ubil bi ga. Mar ne? Ubil bi ga, ker se je pregrešilo zoper tvoj zakon in za trenutek naklonilo srečo fantu z rumenim znakom. Tedaj umri z njim vred tudi ti, gnusno nebo!... Da, ti bi bil zmožen storiti to.« Marsikaj bi mu rad povedal. Zato jim reci, starec, reci prijateljem, naj mi ne zapro oči. Zdaj pa zbogom, dobri starec!

Sneg še vedno pada. Krilate snežinke naletavajo, padajo na roke in obraze živih in se zaradi njihove toplote tope. Tudi na moj obraz padajo. Ovenčale so mi lase in roke. Nič več nisem gol. Na mojem telesu ostajajo snežinke kot bele zvezdice, kajti tudi jaz sem prav tako mrzel kot one.

Pada in naletava na tisoče snežink in popolnoma me bodo pokrile. To bi bil čudovito lep bel grob. Toda jaz vas prosim, drage snežinke, nehajte padati, ne zakrijte mi oči in obraza...

»Danes nas bo zamelo...« je rekel eden od tistih, ki so bili otovorjeni.

»Ne, prijatelj, ne bo nas zamelo,« je rekel tisti dobri starec skozi priđušen jok. »Snežinke padajo samo zaradi tega ubogega fanta.«

ŠE ŽIVI

»Zvezno združenje vojakov bivše ‚Waffen-SS‘, registrirano društvo«, je lani predlagalo, da bi priredili srečanje v spodnjesaškem mestu Hameln (Zahodna Nemčija). Ko je bil zaradi zelo močnega mednarodnega protestnega gibanja ta predlog zavrnjen, so hoteli zahodnonemški napredni krogi prirediti v Hamelnu kongres za mir, vendar jim tega niso dovolili. Pri tem je nedvomno imel glavno besedo vladni direktor Rippich, ki je bil — preden se je takoj po vojni začasno izselil v Argentino — tudi sam višji esesovski vodja in zvest Himmlerjev pristaš. Ko so ga ponovno sprejeli v zahodnonemško državno službo, so temu bivšemu esesovcu poverili »civilno zaščito prebivalstva« in vodstvo posebnega štaba za zatiranje gibanja »Boj proti atomski smrti«. Prepoved »Zahodnonemškega gibanja za mir«, »Gibanja za vsenemško razumevanje« in »Vzajemne pomoči svobodnih dobrodelnih zvez« — zgodilo se je 3. marca 1959 — je treba pripisati Rippichovi povojni dejavnosti.

»Zveznemu združenju vojakov bivše ‚Waffen-SS‘« (v nadaljnjem s kratico HIAG) pa se ni treba bati prepovedi: namesto v Hamelnu se njegovi člani in pristaši zbirajo v

Rendsburgu, Karlburgu ob Maini, na gradu Greeno pri Gandersheimu, v Itzehoeju ali v Arolsenu na Vestfalskem, torej v enem izmed mestec, katerih prebivalstvo se je že navadilo na povojna esesovska zborovanja, ki po navadi dosežejo vrhunec sredi noči s pesmijo »Mi smo črna garda, ki ljubi Adolfa Hitlerja« ali pa »Četudi vsi pozabijo na zvestobo, mi ostanemo zvesti«.

»Zvezno združenje«, ki ga imamo v mislih, se je izprva imenovalo »Skupnost za vzajemno pomoč pripadnikov bivše ‚Waffen-SS‘«. Naziv pove vse o programu te organizacije. Drug drugega so skušali spraviti iz godlje, v katero so zabredli po porazu Hitlerjeve Nemčije leta 1945. Izprva 20.000, kasneje pa še več pripadnikov SS je doumelo, da se jim ponuja v HIAG edinstvena priložnost. Takoj po vojni je bila komaj peščica tistih, ki kljub neomajnosti niso sedeli pod ključem, leta 1952 je štel HIAG že tri zveze, dve leti kasneje jih je bilo pet, leta 1955 že 29, leta 1956 pa 45 — pri tem številu je tudi ostalo.

Člani HIAG niso tisti pripadniki ‚Waffen-SS‘, ki so morali v zadnjih mesecih vojne pogosto proti lastni volji v to zločinsko organizacijo. Šlo je predvsem za stare esesovce, ki jim je grozila brezposelnost v primeru, če se ne bi njihovi »stroki« ponudila nobena nova priložnost. Med člani HIAG so bili tudi intelektualci in državni uradniki, ki so si mogli le ob pomoči te organizacije »za vzajemno pomoč« obetati nadaljnjo kariero. Prav zato je imelo HIAG zelo konkretne cilje: ponovno osvojiti sedem izgubljenih področij svojega vpliva. Pri teh sedmih ciljnih HIAG je šlo za vlado, policijo in tajno službo, za armado, pravosodje, za revanšistične organizacije, za tisk in za gospodarstvo, ki naj bi zagotovilo potrebna finančna sredstva. O osmem cilju — tudi tega bomo omenili na kratko — pa se niso mogli sporazumeti.

Prvo zmago je zaznamovala SS, ko se je esesovski tankovski general Meyer, ki so ga leta 1947 v Kanadi obsodili na smrt, ker je ukazal streljati vojne ujetnike, lepo vrnil v Zahodno Nemčijo, se postavil na čelo HIAG in leta 1954 dobil 4800 mark odškodnine, kakršne so bili deležni »tisti, ki so se pozno vrnili«. Adenauerjevo izjavo: »Že dolgo vem, da

so bili vojaki Waffen-SS spodobni ljudje« (leta 1956), je izkoristil Kurt Meyer na »četrtm esesovskem srečanju Severne marke« za ugotovitev, da je vsakdo, ki se mu zdijo srečanja pripadnikov SS nevarna, bodisi »nagnjen k bolezni«, bodisi »izrojen«. Leta 1958 je bilo že enajst esesovskih zborovanj, na petem srečanju Severne marke je bilo slišati neprikrito zahtevo: »Biti hočemo predstavniki osnovne demokratične ureditve v Zvezni republiki. Zahtevamo popolno rehabilitacijo SS.« Predsednik schleswig-holsteinske Kmečke zveze krščanski demokrat Struve in deželni predsednik »Bloka iz domovine pregnanih in brezpravnih« Asbach sta navdušeno ploskala.

Na zborovanju v Hamelnu je izjavil Meyer septembra 1959 pred 16.000 esesovskimi vojaki in oficirji iz Nemčije, Francije, Avstrije, Danske, Flandrije in Švice: »Ne stojimo pri zadnjih vratih, ne stojimo pri tistem skritem vhodu za služinčad in dobavljače, po stopnicah pred glavnim vhodom hočemo v državo, katere temeljne demokratične svobosčine nam dajejo pravico do tega.« Mesec dni kasneje je nagradil finančni urad v Hagnu (Vestfalija) to ultimativno zahtevo SS s tem, da je vnesel preimenovano »Zvezno združenje vojakov bivše ‚Waffen-SS‘« na seznam »splošno koristnih organizacij«. Prispevke k društvom HIAG je bilo potem mogoče odpisovati pri odmeri davka. Dvaindvajsetega maja 1960 je doživelo mesto Itzehoe največji fašistični pohod po letu 1945. Ob strani esesovca Meyerja je stopal komandant »Telesne garde Adolfa Hitlerja« esesovski obergruppenführer in general Waffen-SS Sepp Dietrich. Zbrana esesovska elita je napravila na odpravnika poslov frakcije CDU v Bundestagu Rasnerja tak vtis, da je esesovce označil kot »hrabre, proti boljševizmu imune vojščake«. Svobodni demokrat Eisenmann in zastopnik »Nemške stranke« Schneider sta rada potrdila, da je »SS zdaj že prišla iz območja difamacije«. Rasner od CDU je konkretno namignil celo na nagrado za dejanja SS pred letom 1945: »Waffen-SS je končno treba zagotoviti pravičnost glede vzdrževanja in skrbstva!« Nagrada je prišla junija 1961: brez razprave in po komaj petminutni obravnavi so vse frakcije bonnskega Bundestaga sprejele »tretjo novelo k zako-

nu 131«, po kateri imajo esesovci, ki so bili »v glavnem poklicu vsaj deset let« člani te ali one Himmlerjeve organizacije, posledaj pravico do starostne pokojnine. Zakon se je torej nanašal izrecno na stare esesovce, ki so se izkazali v oddelkih z mrtvaško glavo ali pa že pri nacističnem prevzemu oblasti v Nemčiji. Ta zakon ni upošteval mladih esesovskih vojakov, ki so jih s silo vključili v enote SS.

Brž ko so bili esesovski vojaki izenačeni z državnimi uradniki, se je začela prava poplava tako notranjega kakor tudi zunanega ministrstva v Bonnu. Nekaj primerov: esesovski untersturmführer v glavnem uradu rajhovske varnosti (kratica RSHA) dr. Gaerte je postal legacijski svetnik na pravnem oddelku zunanjega ministrstva (kratica AA); Goebbelsov telesni stražar in mož za zvezo z SD (Sicherheitsdienst — varnostna služba) na nemškem veleposlaništvu dr. Thomas je postal uradnik na političnem oddelku bonskega AA; esesovski oberführer dr. Becker je postal veleposlanik v Egiptu; esesovec Schmidt-Horex je napredoval za legacijskega svetnika in sestavljalca predlogov v zvezi z vprašanji Jugovzhodne Azije v AA; esesovski untersturmführer Franz Krapf je postal voditelj zahodnega oddelka II v AA; Jobst Fleischer von Buddenbrock, član SS od leta 1933, je postal legacijski svetnik oddelka za kulturo pri AA; esesovski untersturmführer pri RSHA dr. Sonnenhof je postal višji vladni svetnik v AA; esesovski oficir Horst Dumke, ki se je med vojno »udeleževal« tudi v Jugoslaviji, je postal legacijski svetnik prvega razreda in sestavljal predlogov na trgovsko-političnem oddelku AA; Hans Grade, pripadnik SS od leta 1937, je postal bonnski konzul v Vancouvru, rottenführer SS Bruno Lehr je postal legacijski svetnik v Seulu; esesovec von Richthofen je postal veleposlanik v Džidi; prostovoljec esesovske policijske divizije dr. Schütt je postal poslanik v Bangkoku; član odelka za kadre pri SS dr. Theusner je postal sodelavec trgovsko-političnega oddelka AA; rottenführer (Rotte — trop, četa) Thomsen je postal poslanik v Jaundeju (Kamerun). — Ta nepopolni spisek naj zadošča za ponazoritev zmage SS pri doseganju prvega izmed zastavljenih ciljev.

V zahodnonemški policijski in varnostni aparat je SS vdrla mnogo hitreje. General Gehlen, ki so mu Američani poverili ustanovitev vojnške službe, se je obdal — to je pokazal protivohunski proces proti Felfeju letošnje poletje v zahodnonemškem mestu Karlsruhe — skoraj izključno in predvsem z vodilnimi pripadniki SS. Esesovski »posebni führer« pri »akciji državljani« Hans-Ulrich Werner, ki je jeseni 1943 pri mestu Stalino poveljeval oddelku izvrševalcev smrtnih kazni z ustrelitvijo in so ga kasneje dodelili esesovskemu voditelju v srednjem delu zgornje Italije generalu SS von Kamptzu — tam je dobil »odlikovanje za boj proti banditom« — si je zagotovil ugodne možnosti pri Britancih: ker je Werner ponaredil podatke v svoji vprašalni poli, ga je britanski oficir Shewring postavil za namestnika upravnika »šole za višje policijske voditelje« v Hiltrupe (Vestfalija), kjer je ne le vodil »delovni krožek za izdelavo predpisov za policijsko rabo«, marveč je imel dovolj priložnosti, da je še druge esesovske zločince spravil v policijsko službo. Ko je bonski notranji minister postavil Wernerja spomladi 1962 za višjega policijskega svetnika v zahodnem Berlinu, je bivši esesovec našel tam naslednje »kolege«: sturmbannführerja in načelnika štaba pri esesovskem komandantu na Madžarskem Krummholza, ki je kot eden izmed komandantov pripravnostne policije januarja 1960 s pendreki razgalil udeležence študentskih demonstracij proti antisemitizmu; esesovskega hauptsturmführerja in adjutanta višjega voditelja SS generala Güntherja Pankeja med vojno v Jugoslaviji Wilhelma Graurocka, zdaj namestnika komandanta policijskega inšpektorata Berlin-Charlottenburg; na 25 let ječe obsojenega komandanta prvega bataljona četrtega policijskega polka »Waffen-SS« Kurta Gehrmana, ki je zdaj zahodnoberlinski komisar; hauptsturmführerja SS Walterja Boosfelda na položaju zahodnoberlinskega višjega komisarja; hauptsturmführerja Hermanna Hilda kot policijskega komisarja v zahodnem Berlinu; esesovskega sturmbannführerja Gerharda Grossa kot poveljnika prometnega oddelka v zahodnem Berlinu; obersturmführerja

NIKOLAJ OMERSA:
VOZIČEK Z MRLIČEM V TABORIŠČU, 1946 (olje)

SS Wilhelma Johanningmeierja kot policijskega komisarja v četrti Berlin-Tiergarten; esesovskega hauptsturmführerja Georga Kirscha kot komisarja v Berlin-Steglitzu; hauptsturmführerja SS Johannesa Uhdena kot komisarja; esesovskega obersturmbannführerja v glavnem uradu SD (Sicherheitsdienst — varnostna služba) kot policijskega sekretarja. V ameriškem sektorju Berlina komandira višji policijski svetnik Karl Huhn, nekdanji esesovski oficir bataljona 106 (Poljska) in kasnejši kapetan policijskega polka 14, ki je divjal v Jugoslaviji. Član esesovske telesne garde »Adolf Hitler« in sedemdesetkratni morilec Kohlmorgen je zahodnoberlinski policijski svetnik, esesovski policist Wendt pa vodi policijski inšpektorat Berlin-Tiergarten.

Nekaj podobnega je v vseh velikih mestih Zahodne Nemčije: šef policije v univerzitetnem mestu Göttingen je eden izmed »likvidatorjev« varšavskega geta, bil je policijski kapetan 11. čete 3. bataljona 22. esesovskega polka; policijski višji stražmojster Wilhelm Wiesel v Hamburgu je bil član iste enote, kar velja tudi za višjega stražmojstra badensko-württemberške deželne policije v Ulmu Karla Ammanna. V Hamburgu so razen Wiesla še esesovski voditelj pri glavnem uradu berlinske redarske policije in sedanji višji policijski svetnik Karl Boysen; sturmbannführer SS in »preganjalec banditov« Karl Maurer, ki zdaj vodi motorizirani oddelek hamburške policije; komandant esesovskega policijskega polka Karl Pötke, ki je bil

nazadnje dodeljen Himmlerju za posebne naloge, zdaj pa je poveljnik oddelka I-A hamburške zaščitne policije. Med 24 vodilnimi kriminalisti Severnega Porenja in Vestfalije, torej največje zahodnonemške zvezne dežele, je šest pripadnikov RSHA, nadaljnjih štirinajst pa jih je bilo pri SD. Vključil jih je esesovski sturmbannführer Fritz Weber, ki je zdaj vodilni kriminalistični direktor v notranjem ministrstvu Severnega Porenja in Vestfalije.

Naslednje pomembne pozicije so v rokah SS oziroma HIAG: kriminalistična policija v Aachnu, ki jo vodi esesovski in policijski »führer« Braunschmidt; kriminalistična policija v Kölnu, v katere vodstvu so sturmbannführer SS pri 5. udarni skupini RSHA Karl Kiehne, njegov namestnik in sturmbannführer SS pri RSHA Wilhelm Hucke ter glavni stražmojster kriminalistične službe Fritz Cornely, ki je neposredno sodeloval pri umoru 27 antifašistov v koncentracijskem taborišču Sachsenhausen ter pri zločinih svojega bivšega predstojnika, šele pred kratkim v Berlinu aretiranega bančnika in obersturmbannführerja SS dr. Georga Filberta (22.000 ustreljenih v okupiranem delu Sovjetske zveze). Namestnik predstojnika kriminalistične službe v Essenu je esesovski sturmbannführer dr. Keunecke, predstojnik kriminalistične policije v Dortmundu je bivši sodelavec esesovskega rasnega urada in sturmbannführer dr. Menke, kriminalistično policijo v Düsseldorfu vodi hauptsturmführer in pooblaščenec za preiskavo v zvezi z atentatom 20. julija 1944 dr. Wehner, kriminalistično policijo v Mülheimu pa na dve leti že obsojeni hauptsturmführer SS in SD Hencke. V Rheinland-Pfalzu vodi hauptsturmführer Karl Bauer (z ne navadno nizko člansko številko SS 1999) politični oddelek policije; njegovega predstojnika, šefa deželnega kriminalističnega urada in bivšega hauptsturmführerja SS dr. Heuserja so zaradi sodelovanja pri množičnih usmrčitvah v Minsku odstranili z uradnega položaja. Zato pa je komandant policije v Ulmu esesovski obersturmführer in bivši komandir čete v osmem prostovoljskem policijskem bataljonu, ki je sodeloval na Hrvaškem pri 21 pohodih proti partizanom in so ga ustaši za to odlikovali z »železnim trlistnikom«.

Tudi prodor v policijo je torej uspel na vsej črti.

»IZPOLNITI JE TREBA VSAK UKAZ«

Podobne rezultate je doseglo HIAG pri Bundeswehru. Že pred začetkom oborožitve je bilo med gojenci šol pripravnostne policije v Mündenu na Hannoveranskem in v Traunsteinu 90 odstotkov bivših esesovskih vodij. Poglavitni pobudnik za vključitev esesovcev v novo nemško vojsko je bil upravnik šole v Traunsteinu in bivši hauptsturmführer SS pri štabu prvega esesovskega odseka dr. Dippelhofer, ki je v Rostovu skupno z esesovskim generalom Meyerjem izvedel likvidacijo 18.000 Židov. Ta je zdaj komandant vseh graničarskih šol in brigadni general mejnega odseka na jugu. Do konca februarja 1957 je bilo sprejetih v Bundeswehr že 70 bivših esesovskih oficirjev, osem pripravnikov za oficirje SS, 316 podoficirjev SS in 205 esesovskih vojakov. Za vstop v Bundeswehr se je potegovalo nadaljnjih 1310 esesovskih oficirjev, 15 kandidatov za oficirje SS, 1324 esesovskih podoficirjev in 462 esesovskih vojakov. Kako je gledal takratni obrambni minister Strauss na te prijave, ponazarja govor esesovskega generala Meyerja na 8. zveznem zborovanju HIAG. Takole: »Gospod zvezni obrambni minister Strauss nam stoji v vsakem pogledu dobrohotno ob strani. Če rečem 'dobrohotno ob strani', pravim to v popolni zavesti pomena teh besed!« Najvažnejši mož SS v Bundeswehru je zdaj načelnik štaba esesovskega generala Simona polkovnik Kurt von Einem, ki ima v Bundeswehru položaj poveljujočega generala. Kako vplivajo esesovski podoficirji na duha Bundeswehra, kaže odgovor mladega vojaka, ki so ga vprašali v kölnskem radiu: »Proti koncu vojne so dobili mnogi vojaki ukaz, naj ustrelijo tako imenovane vzhodne delavce. Ali bi vi tudi izpolnili tak ukaz?« Odgovor: »Izpolniti je treba vsak ukaz! Nihče ne sme ugovarjati pred drugimi navzočimi mladimi vojaki in podoficirji!«

Prava naloga SS pa je očitno v tem, da bi dobili poveljstvo nad »teritorialno armado«, ki ni podrejena vrhovnemu poveljstvu NATO, marveč izključno Bonnu. Pooblaščen generalmajor von Horn je zapisal že

leta 1957 v listu »Deutsche Soldatenzeitung«: »Štiristo tisoč frontnih vojakov SS, med katerimi je velika skupina najboljše usposobljenih oficirjev in podoficirjev, bi bilo treba vključiti v teritorialno obrambo.«

Esesovci so v celoti prodrli v zahodnonemški pravosodni aparat, v katerem dela 1155 nacističnih pravnikov, med njimi 25 na zveznem in deželnih ministrstvih, 29 pri vrhovnih zveznih sodiščih, 143 na višjih deželnih sodiščih, med njimi 34 na položaju predsednikov ali predsednikov senatov, 318 na deželnih sodiščih,

med temi spet 174 na položaju predsednikov ali direktorjev, 306 na upravnih sodiščih, med njimi 40 na položaju predsednikov ali direktorjev, 58 na drugih sodiščih, med njimi 20 na položaju direktorjev ali predsednikov, dalje 264 državnih pravdnikov, med njimi 102 vodilna državna pravdnika in 14 na drugih pravosodnih položajih. V tej zvezi samo nekateri izmed mnogih naslovov: obersturmführer SS pri »zemeljskem uradu« v Pragi, zdaj profesor na univerzi v Mainzu in svetnik višjega deželnega sodišča v Koblenzu;

ERICH MARIA REMARQUE O NEMČIJI

Pisatelj Erich Maria Remarque je na vprašanje, kaj sodi o evoluciji dogodkov v Zvezni nemški republiki, izjavil takole:

»... Leta 1931 sem bil prisiljen zapustiti Nemčijo, ker je bilo moje življenje ogroženo. Leta 1933 so nacisti prepovedali moje knjige, potem so jih sežgali. Odvzeli so mi nemško državljanstvo, kar je bilo zame — moram to povedati — velika čast. Vendar pa je bil to tudi udarec za moje ustvarjalno delo. Pisatelj brez domovine... O čem naj piše tak človek? Kje naj črpa snov? Ko me je Hitler izgnal iz Nemčije, je bil moj tretji roman TRIJE TOVARIŠI skoraj napisan. Toda, pregnanstvo me je tako prizadelo, da so potekla štiri leta, preden sem knjigo dokončal.«

O sedanji situaciji v Zahodni Nemčiji pa pravi:

»Zelo sem zaskrbljen. Se je mar veliko spremenilo v dvajsetih letih? Prav zato moramo biti budni... Zame je res nepojmljivo, da so danes na vodilnih mestih v gospodarstvu, na političnem in juridičnem področju, stari nacistični zločinci. Počasni potek epuracije me močno vznemirja. Stare nesnage ni mogoče prikrivati: karkoli počne — smrdi!

Vsak drugi teden berem v časopisu o novem škandalu. Mislim, da škandali ne vzbujajo simpatij v inozemstvu. V najslabšem primeru je nekako razumljivo, zakaj se Nemčija ni mogla upreti nacistom, je pa absolutno nedojemljivo, da tisti, ki so Nemčijo osramotili, danes uživajo tako prisrčno zaščito pri oblasteh... Če zločincem prizanašamo in opravičujemo njihova dejanja, ne bomo nikoli odpravili dediščine preteklosti... Zločinec, ki se svobodno giblje, je lahko tudi vzor. Včasih sem poučeval. Tako imam navado kupovati šolske knjige. To delam že od leta 1948. Ugotavljam, da nemške šolske knjige sploh ne govorijo o tem, kar se je dogajalo. To je eden izmed mnogih razlogov, da pišem o stari Nemčiji, kakor sem to delal prej.«

esesovski sodnik (dve smrtni obsodbi proti Poljakom) Heinz Juncker, zdaj svetnik upravnega sodišča v Diezu; unterscharführer SS in sodni izvedenec pri esesovskem in policijskem sodišču v Königsbergu dr. Schutte, zdaj svetnik upravnega sodišča v Wuppertalu; zaupnik rajhovskega vodje SS Himmlerja pri deželnem sodišču v Beuthen-Kattowitzu dr. Wedde, zdaj svetnik deželnega sodišča v Stuttgartu (izrekel je smrtno obsodbo zaradi poslušanja poročil BBC); esesovski sodnik dr. Hachmeister, zdaj svetnik upravnega sodišča v Würzburgu; esesovski sodnik v Pragi dr. Paul Mitrega, zdaj svetnik upravnega sodišča v Stuttgartu; sturmbannführer in esesovski sodnik pri komandantu SD v Oslu prof. dr. Schiedemair (avtor knjige »Rase in gojitev dednosti v zakonih tretjega rajha«), zdaj predsednik upravnega sodišča v Würzburgu, in sturmbannführer SS Ernst Ehlers, zdaj svetnik upravnega sodišča v Schleswigu.

Takšni sodniki so oprostili esesovskega generala Simona, ki je dal v zadnjih dneh vojne usmrtiti tri državljane v mestecu Bretheimu, ker so skušali hitlerjevskim mladincem vzeti iz rok protitankovsko orožje in ker so se upirali potrditi smrtno obsodbo tistega, ki je prvi dal pobudo za to. Takšni sodniki so poskrbeli, da je mogel esesovski gruppenführer in morilec 6000 talcev v Varšavi Reinefarth do nedavnega sedeti v deželnem zboru ene izmed zahodnonemških dežel in predsedovati občini Westerland; za to, da se lahko esesovski standartenführer in gospodarski svetovalec Eichmanna v Budimpešti in generalni inšpektor koncentracijskih taborišč Kurt Becher slej ko prej udeležuje v Bremnu kot veletrgovec z žitom; poskrbeli so za oprostilno sodbó Eichmannovega pooblaščenca v Lyonu Barbieja in esesovskega obergruppenführerja Beekerla, ki je dal v Trakiji in Makedoniji deportirati 11.000 Židov; Gemmeckerju, vodji koncentracijskega taborišča Westerbock, so zagotovili mirno eksistenco kot trgovcu v Düsseldorfu, esesovskemu obersturmführerju Hermannu Krumeyu, ki ima na vesti pol milijona Židov, pa celo še 12.000 mark državnega kredita. Odgovorni so za to, da je bil esesovski hauptsturmführer na Madžarskem Hunsche aretiran šele po Eichmannovem procesu, da oba ne-

posredna Eichmannova predstojnika, esesovski obersturmbannführer Huppenkothen in sturmbannführer Roth, slej ko prej živita na svobodi in da esesovski oberführer Veessenmayer udobno živi v Darmstadtu kot zastopnik tovarne parfumov »Pennel & Bulgomme«!

Revanšistične organizacije, ki obračajo oči proti evropskemu Vzhodu, so naravno dopolnilo SS, ki jih zato tudi kontrolira. Na tem mestu ne bi podrobneje omenjali, da obstajajo znotraj HIAG skupine z imeni »23. grenadirska divizija SS Kama (Hrvaška«, »30. grenadirska divizija SS ‚Weissruthenien‘ (Belorusinska)«, »15. in 19. grenadirska divizija SS ‚Lettland‘ (Letonska)«, »Divizija SS ‚Prinz Eugen‘« in podobne skupine, ki jih sestavljajo večinoma volksdeutscherji ali pa k SS prebegli prebivalci vzhodnoevropskih pokrajin. Raje si v tem prikazu natančneje ogledjmo vdor in vpliv »združenj rojakov« in izgnanskih organizacij.

Kot posrednik za infiltracijo je tu nastopil predvsem voditelj bivše hitlerjevske mladine v Sudetih Walter Stain, ki je postavil sturmbannführerja SS dr. Walterja Hergela za direktorja svoje pisarne v bavarskem ministrstvu za delo. Hergel je član radikalno-revanšistične »Zveze Witiko« in je mogel kot tak vključiti v revanšistični aparat naslednje ljudi: esesovskega sturmbannführerja Fritza Brehma, ki je zdaj član predsedstva »Zveze Witiko«; obersturmbannführerja SS v SD na Norveškem Adolfa Puchto, zdaj referenta v vojniski organizaciji »Deželni urad za ustavno zaščito na Bavarskem«; esesovca dr. Pflugerja, zdaj voditelja odbora za kulturo in finance »Sudetskonemškega združenja rojakov«; obersturmbannführerja Alberta Smağona, zdaj voditelja založbe revanšističnega lista »Ost-West Kurier«; esesovskega obersturmführerja pri SD Karla Weissa, zdaj vodilnega obveščevalnega uradnika v okviru »Zveze Witiko«; esesovskega sturmbannführerja in nosilca esesovskega častnega bodala Rudolfa Wenzela, ki vodi — po petih letih ječe zaradi vojnih zločinov — tiskovni urad »Sudetskonemškega združenja rojakov«; esesovskega sturmbannführerja dr. Wohaka, ki je urednik pri »Nemškem gospodarskem listu« in ki so ga dali na voljo »Sudetskonemškemu združenju rojakov«; esesov-

skega obersturmbannführerja pri SD Friedricha Zifferja, ki nastopa kot kurir med vohunsko organizacijo generala Gehlena in »Zvezo Witiko«; šefa Himmlerjeve esesovske telesne straže obersturmbannführerja Paula Illinga, ki je zdaj zvezni odpravnik poslov »Sudetskonemškega združenja rojakov« in tajnik »Sudetskonemškega sveta«; končno še brata v Pragi obešenega esesovskega generala Karla Hermanna Franka Ernesta Franka, ki izdaja revanšistična lista »Kažipot za izgnance iz domovine« in »Sudetskonemška pisma telovadcev«. »Šlezijske rojake« vodi SS po svojem nekdanjem obersturmbannführerju v SD rajhovskega Führerja SS Heinricha Himmlerja dr. Goebelu, »Zgornješlezijci rojaki« so pod kontrolo esesovca Uhlitza, ki predseduje tudi »Združenju za nemštvo na tujem«. »Zahodnopruske rojake« vodi esesovski oberführer Hans Kohnert, ki je vodil priprave za napad na Poljsko kot voditelj folksdojčerske pete kolone v Bydgoszczu (20.000 umorov), »Volksdeutsche Mittelstelle« (posredniška služba) pa je podrejena esesovskemu upravniku nekdanjega enakega urada v Grazu Franzu Gakschu, ki hkrati vodi krščanskodemokratsko »Unijo izgnancev«.

VODILNA VLOGA HIAG V TISKU

Že v tem odstavku smo omenili vodilno vlogo ljudi HIAG v zahodnonemškem tisku. Žal se ta vloga ne omejuje samo na tisk revanšističnih zvez, čeprav ima tam SS še posebno trden položaj. Baza esesovske dejavnosti na področju publicistike je »Zvezni urad za tisk in informacije« v Bonnu, ki je spričo letnega proračuna v znesku 100 milijonov mark pravzaprav ministrstvo za informacije. Pobudnik za esesovsko vtihotapljanje na tem področju je bil takratni bonški šef za tisk Felix von Eckardt, ki je zdaj predstavnik bonske vlade pri zahodnoberlinskem senatu. Bil je ne le star fašist, marveč se je uvrščal tudi med osebne prijatelje Heinricha Himmlerja. V jahalni šoli Heinricha Himmlerja v Damshöhu so med vojno krmili in dresirali zasebne konje gospoda Eckardta. Morda prav zaradi tega sta zdaj v tej bonški ustanovi kar dva esesovska untersturmführerja sedme konjeniške enote SS, namreč sedanji

višji vladni svetnik dr. Rogge in vladnik svetnik Hannes Schmitz. Pri njiju sedi še več esesovcev, na primer sturmscharführer in kriminalistični sekretar Gestapo Hubert Siepe, ki je bil med vojno pristojen za »Zadeve tujih delavcev, zaposlenih v službenih hlevih«, in esesovski scharführer Wilhelm Helfrich.

Ker je odvisno v glavnem od zveznega urada za tisk, kateri listi dobijo subvencije in naročila za uradne objave v obliki oglasov, se trudi vsak založnik, da bi v svojem uredništvu našel mesto za tega ali onega esesovca. Glavni urednik revije »Christ und Welt« (Kristjan in svet) na primer je esesovski hauptsturmführer in Eichmannov spremljevalec na njegovem obisku v Palestini Hiselher Wirsing; obersturmführer SS Siegfried Zoglmann je bil najprej upravnik »Založbe severnonemških revij in listov«; zdaj je glavni urednik tednika Svobodne demokratske stranke »Deutsche Allgemeine Zeitung«, pri zadnji sestavi zvezne vlade v Bonnu je odločilno sodeloval, razen tega pa je upravni svetnik »Nemškega vala«, torej radijskih oddaj za tujino; glavni urednik »Ostpreussen-Warte« je esesovski hauptsturmführer Erich Kernmayer, ki je vtisnil svoj pečat listom »Deutsche Soldatenzeitung«, »Reichsruf« (Nemška rajhovska stranka) in »Deutsche Wochenzeitung« (Hannover), razen tega pa je eden izmed izdajateljev mesečnika »Nation Europa«, v katerem Brigitte Pohl, sestra na smrt obsojenega esesovskega šefa glavne uprave za koncentracijska taborišča Oswald Pohl, tako obravnava aktualne probleme:

»Nemški narod ni kriv, če ga je silna premoč po nepredstavljivo trdem boju spravila na kolena ter ga oskrnila in oropala.« V isti reviji objavlja tudi okrajna voditeljica nacionalnosocialističnih žensk dr. Klei-nova svoj svetovni nazor:

»Poznala sem mnogo esesovcev — ne le pripadnikov 'Waffen-SS' — ki so mislili najbolj pošteno, na primer stražnika v Dachauu, ki so mu potem s škornji zmleli glavo, čeprav je bil najbolj plemenit in vsestransko neporečen mož...«

Založba »Axel-Springer«, največji časopisni concern ne le Zahodne Nemčije, marveč v vsej Zahodni Evropi, je praktično pod kontrolo esesovskega obergruppenführerja

Wernerja Lorenza, ki ga je njegov zet Axel Springer spravil iz zapora proti kavciji 50.000 mark, čeprav je bil Lorenz odločen esesovski agent med pripravami napada na oddajnik v Gleiwitzu; šef gospodarske redakcije lista »Welt« je bivši obersturmführer pri »Glavnem uradu za raso in naselitev« Ferdinand Fried-Zimmermann, avtor »Vzpona Židov«. Intimen prijatelj in občudovalec Heinricha Himmlerja je tudi glavni urednik zahodnoberlinskega lista »Der Tag« (Dan) dr. Beer, ki je še 28. januarja označeval Himmlerja (v listu »Deutsche Allgemeine Zeitung«) kot »prijatelja naroda«.

OD KOD DOBIVAJO SREDSTVA

Spočetka je bil eden poglavitnih problemov HIAG, od kod dobiti sredstva za vse delo. Pravočasno so se spomnili bivšega »Krožka prijateljev rajhovskega führerja SS«, ki je dajal Heinrichu Himmlerju milijon mark na leto in katerega najvidnejši člani še živijo: Friedrich Flick, ki je postal med drugo svetovno vojno bogatejši približno za milijardo mark, je zdaj gospodar 17 delniških družb in 70 združenj v drugih pravnih oblikah; dr. Bütetisch iz koncerna IG-Farben, nekoč esesovski sturmbannführer, je zdaj predsednik nadzornega odbora »Kohle-Oel-Chemie-Gesellschaft« v Gelsenkirchnu in nadzorni svetnik »Ruhrchemie-Aktiengesellschaft« v Oberhausnu; esesovski general Kurt Schmitt dela na vodilnem položaju v koncernu AEG; standartenführer in Eichmannov predstojnik v RSHA Franz Six je šef za reklamo in tisk pri »Porsche-Diesel-Gesellschaft«, ki spada h koncernu Mannesmann, esesovski prijatelj in podpornik Karl Blessing pa je celo predsednik »Nemške zvezne banke«. Dejansko se je dalo s temi gospodi spet govoriti — ni važno, ali iz gole simpatije, ali iz strahu pred neprijetnimi odkritji. Ustanovili so nov »krožek prijateljev SS«, ki se zdaj imenuje »Nemška ljudskogospodarska družba«, vodi pa jo esesovski oberführer in generalni poročnik »Waffen-SS« Reinhard Höhn. Zaradi takšnega ustroja je mogoče, da se steka velik del članskih prispevkov »Zveznega združenja nemške industrije« (BDI) neposredno v žepe HIAG ali obeh njegovih podružnic, »Tihe pomoči« in »Zveze bivših internirancev in oškodovancev zaradi denacifikacije«.

ZLATO NA DNU JEZERA TÖPLITZ

Vprašanje, kako bi še bolj nabasali že tako nabito polne mošnjičke HIAG, v katerih se zbirajo prispevki, je sprožilo v vrstah HIAG razpravo, ki še ni zaključena.

Znano je, da je posebna esesovska enota potopila tik pred koncem druge svetovne vojne 44 zabojev v avstrijskem jezeru Töplitz. V 22 izmed teh zabojev so bili ponarejeni bankovci, predvsem angleški funti, s katerimi je hotel Himmler izpodnesti podlago britanske valute. Večino teh zabojev je leta 1959 spravila na gladino skupina zahodnonemških novinarjev. Ponarejene bankovce so prevzele ustrezne ustanove. Zaboj z oznako B-9 so zaplenili, ker so bila v njem imena tistih, ki so sodelovali pri zapletenem ponarejevalskem delu. Dvaindvajset zabojev z napisom A in z zaporednimi številkami pa je še na dnu jezera Töplitz, ki je ponekod globoko do 112 m. V njih je deloma zlato, ki so ga pridobili iz zlatih plomb in iz nakita jetnikov koncentracijskega taborišča Ebensee, deloma pa vsebujejo zaboji dokumente in papirje, ki so bili vredni že leta 1945 dve milijardi mark. Gre za odlomke tajnih šifer in obrazcev, s katerimi bi bilo mogoče dvigniti zdaj že na kakih deset milijard narasle vloge in naložbe esesovcev na tajne račune švicarskih bank. Friedrich Schwend, nekoč esesovski šef tretjega tankovskega korpusa in zdaj tehnični svetovalec v tovarni »Volkswagen« v Peruju, ima drugi del šifriranega ključa.

Esesovci se pričajo, ali bi dvignili ta neizmerni zaklad ali ga ne bi. Töpliško jezero je pod stalnim nadzorstvom esesovskega oficirja dr. Wilhelma Höttla, ki se je kot šolski upravitelj nastanil neposredno ob jezerski obali. O vsaki reševalni akciji — po posebnem sklepu avstrijske vlade velja vsak poskus za nezakonito dejanje — obvesti Höttl Schwenda, brata Rudolfa in Oskarja Blaskeja (ki sta v Mestrah, camping Ira), dr. Juana Neuholda (Genova), Georga Horna, bivšega šefa delavnic mornariške poskusne postaje na jezeru Töplitz, in Georga Spitzja, glavnega agenta »Akcije Bernhard«. Kakor kaže, sta v glavnem dve skupini: prva, ki jo finansira škof iz Puna v Peruju in ki ji svetuje Alto Mafei (Peru), se zavzema za to, da bi dvig-

nili zaklad. S to skupino sodelujejo funkcionarji HIAG, ki si od tega obetajo okrepitev esesovskih finančnih rezerv v Nemčiji. Druga, ki jo finansirajo in ji svetujejo švicarske banke, nasprotuje reševalni akciji. Švicarskim bankam seveda ni do tega, da bi pri njih naložene milijardne zneske dvignili esesovci ali delegirani zasebniki, ki smejo po 20 letih (torej že v letih 1964/65) proglasiti vse morebitne zahtevke neveljavne in naložbe kot zapadle. Tudi v tej skupini je najti ljudi iz HIAG, in sicer očitno tiste, ki se bojijo, da bi utegnil priti na dan tudi zaboj s spiskom tistih 750 podjetij in industrijskih obratov, ki so jih v letu 1945 še v naglici oskrbeli z esesovskim denarjem in ki so zdaj oporišča razširjajoče se tajne mreže esesovcev.

Ne morejo se sporazumeti — toda to velja samo za to točko, kajti sicer gre esesovcem spet zelo dobro!

KAKO NAJ OCENIMO VLOGO SS?

Povsem jasno se zdi, da je SS zdaj v Zahodni Nemčiji mogočna »pressure group« (dobesedno: skupina za pritisk). S tem izrazom označujejo v ZDA skupine, ki skušajo s pomočjo javnega mnenja, izdatnih finančnih sredstev, z nagovarjanjem, s podkupovanjem ali z grožnjami vplivati na zakonodajo. HIAG ima dovolj dobro notranjo disciplino, da lahko večkratno pomnoži svojo moč in veljavo, čeprav šteje le 27.000 članov, tako da je povsem upravičen dvom, ali je na primer Socialnodemokratska stranka s skoraj 700.000 člani močnejši faktor v političnem življenju Zvezne republike.

Prav tako se zdi jasno, da ima SS določeno prihodnost. Če srečate v Bonnu mlade generalštabne oficirje in nanese pogovor na njihove hudo obremenjene predstojnike, kot so Speidel, Heusinger, Foertsch, Ruge, Rogge, Pemsel ali Kammhuber, pomežiknejo in poreko: Nikar se ne razburjajte! Seveda so vsi stari generali silno obremenjeni, zato je razumljivo, da so tu in tam težave, kadar potujejo ti generali v prijateljske države NATO, kjer so nekoč gospodovali kot okupacijski oficirji, toda malone vsem tem možem je zdaj že 65 let in bodo čez dve ali tri leta tako ali tako upokojeni. Vse skupaj je le še problem generacij, čez pet let bodo v vodstvu »Nemške

zvezne brambe« neobremenjeni, demokracijski oficirji.

Kdor tako govori, pozablja, da združuje HIAG v svojih vrstah 45 do 55 let stare može — SS je bila glede starostne sestave zelo mlada organizacija — ki imajo skoraj vsi krepko vojaško vzgojo in seveda vidijo svojo vlogo in pomen v prevzetemu izpraznjenih generalskih in drugih oficirskih položajev. V resnici torej čez štiri ali čez pet let ne bodo v zahodnonemškem generalnem štabu »demokracijski oficirji«, temveč bodo mnogostransko obremenjene poklicne oficirje, ki so delno že pod cesarjem začeli vojaško kariero, zamenjali razmeroma mladi esesovski oficirji. Potemtakem torej ni mogoče govoriti o napredku!

Mnogo bolj nevarno pa je:

Zahodnonemško prebivalstvo ne vidi te nevarnosti, preprosto zato ne, ker ni obveščeno o vlogi SS! V Zahodni Nemčiji na splošno celo prevladuje vtis, da gre zdaj esesovskim zločincem »za kožo«, ker ljudje v lepem časovnem zaporedju berejo v listih o novih procesih proti vojnim zločincem. Čeprav so sodbe na takih procesih zelo blage, v kratkem po vsem videzu niti tega ne bo več. Zahodnonemški Bundestag je že dobil zakonski osnutek, izdelan pri HIAG. Takole se glasi spremno pismo:

»Pozivamo frakcije v nemškem Bundestagu, naj sprejmejo kazenski zakon, po katerem z vojno pogojena kazniva dejanja, ki niso bila storjena v okviru vojaških operacij, s takojšnjo veljavnostjo ne bodo več preiskovana, že uvedene postopke pa je treba takoj ustaviti, medtem ko sodbe, izrečene na tej podlagi, ne bodo več izvršene.«

Jasno je, kam meri ta predlog zakona: človeške zveri, ki so — kakor zakon indirektno priznava — zagrešile »kazniva dejanja«, naj bi ušle kazni, ker koncentracijsko taborišče ne sodi »v okvir vojaških operacij«. Tisti, ki so jih že obsodili, naj bi bili izpuščeni. Če se bodo poštene zahodnonemški državljani spomnili ob tej ali oni priložnosti, da so brali v listih, da je bil ta ali oni esesovski zločinec obsojen na dolgo zaporno kazen, jim bo morda prav tisti vojni zločinec dopovedoval v listih ali po televiziji, kako dosežeš, da z mirno vestjo lepo dalje živiš v takšni državi, kakršna je njihova!

H. P. R.

GOSPOD Z ROŽAMI

OBJAVLJAMO SCENARIJ ENEGA
IZMED 6 POLURNIH TELEVI-
ZIJSKIH FILMOV O AKCIJAH
VOS V OKUPIRANI LJUBLJANI
LETA 1942. TO UMETNIŠKO RE-
KONSTRUKCIJO DANES ŽE LE
GENDARNIH DEJANJ MLADIH
VOSOVCEV JE INSPIRIRALA
20. OBLETNICA DRŽAVNEGA SE-
KRETARIATA ZA NOTRANJE
ZADEVE. IDEJA: SAŠA VUGA.
SCENARIJ: ALEKSANDER MA-
RODIČ IN IVAN RIBIČ.

1. ULICA

Racija. Skupina agentov z oficirjem preiskuje ljudi. Noge čakajočih se počasi premikajo naprej. Ob športnih čevljih in nogah v pumparicah zdrsne na tla Slovenski poročevalec. Noga ga odsune vstran.

Agent Gobar in oficir. Med njima ženska, za njo dva otroka. Gobar jo pošlje naprej. Zdaj je na vrsti *Miklavec*, človek okrog štiridesetih let. Mirno gleda, kako mu Gobar pregleduje legitimacijo. Gobar že namigne z glavo, ko mu pogled obstane na Slovenskem poročevalcu, ki leži potisnjen k zidu.

Gobar izbulji oči. Plane ob vrsti, premeri z očmi razdaljo in oddeli vrsto, tolikšno, kot se mu zdi sumljiva zaradi odvrženega časopisa. Razburjenje med agenti. Gobar hlastno pobere časopis.

Noge v športnih čevljih se ustavijo. Kamera se dvigne, oficir je zadržal Miklavca, ki je že medtem stopil naprej. Miklavc obstane in se počasi obrne. Njegov obraz spreleti nervozen trzaj. Agent ga porine proti avtomobilu, v katerega že potiskajo ljudi, ki jih je odredil Gobar.

2. PISARNA KOMISARJA ŠRAJTA

Komisar *Šrajt* gleda legitimacijo, ki jo drži v rokah. Dvigne pogled. Gobar pristopi in položi na mizo pred *Šrajta* kartotečni list. *Šrajt* pogleda list in spet legitimacijo. Potem se dvigne. Sredi sobe stoji Miklavc. Ob strani nekako malomarno sedi oficir. Za pisalnim strojem je administrator.

Šrajt: Kje pravite, da stanujete?

Miklavc: Doma.

Šrajt plane.

Šrajt: Kje?

Miklavc: V svojem stanovanju, prosim!

Šrajt: V katerem stanovanju?

Miklavčev obraz se za trenutek zaostri, a takoj spet zadobi prejšnji naivni izraz.

Miklavc: Kako... Kako, v katerem stanovanju, prosim?

Šrajtov glas: V katerem, da! Saj je jasno, da imate — dve stanovanji!

Miklavc: Ampak, gospod komisar, jaz... jaz... samo eno stanovanje imam... Kako naj... bi imel dve, prosim!

K Miklavcu pristopi *Šrajt*. V rokah drži legitimacijo in kartotečni list.

Šrajt: Tako... V legitimaciji je napisano stanovanje v Prečni ulici, tule v kartotečnem listu pa stanovanje v Vrtni ulici...

Gobarju kar zažari obraz. Pomenljivo pogleda oficirja. Ta je v trenutku oster in gibčen.

Šrajt: Vrtna ulica 51... Prosim tule je lepo in točno napisano, gospod Miklavc...

Gobar naglo priskoči in vzame legitimacijo in karton. Tudi oficir pristopi bliže. Vsi trije se zagledajo v Miklavca.

Gobar: Ti si ali velik tepec ali velika baraba...

3. VRTNA ULICA

Vrtna ulica 51. V ospredju se pojavi moška postava. To je *Marko*. Že stopi proti vratom, ko obstane in se ozre.

Po ulici prihaja z nasprotne strani *Bojan*. Hodi naglo, skoraj zasopljeno, ustavi se ob Marku. Spogledata se.

Bojan: Racija je bila... skoraj bi zamudil!

Marko samo pokima in se preko rame ozre nazaj na ulico. Nato oba stopita skozi vrata na vrt.

Bojan in Marko stopata proti hiši:

Marko: Upajmo, da niso dobili koga od naših...

Bojan: Da... Zmeraj bolj gredo na živce.

Marko: Ti mi govoriš o živcih?

Bojan: Misliš, da sem jaz brez njih?... V brigadi bi se počutil kot v letovišču!

Marko: Dokler moremo, bomo ostali v mestu. Sicer pa... ne izpostavljaj se preveč, vzgajaj nove kadre...

Bojan: O, spet kritika! Vsak od mojih fantov lahko takoj stopi na moje mesto.

Marko: Vem. Zakaj pa potem nočeš verjeti, da bo vsak od tvojih fantov tudi z orožjem opravil prav tako dobro kot ti sam?

Bojan: Prav, poboljšal se bom. Naredil bom načrt za atentat na Hitlerja in Mussolinija, poslal bom polovico fantov v Berlin, drugo pa v Rim... sam pa bom poslušal radio, da bom zvedel, kako je ta reč šla!

Marko: No, dobre volje ti ne manjka... še malo več discipline...

Bojan: Pa bom dober za v partizane...

4. V VEŽI

Zvonec ob vratih. Prst pritisne nanj in trikrat pozvoni. Pokaže se *Nikova* glava. Njegov obraz se hitro spremeni v smehlaj.

Niko: Kar naprej, vaju že čakam...

Marko in Bojan stopita skozi vrata.

Bojan: Imava zamudo... so bile zapornice spuščene...

Niko: Hudiča! Že spet!

Zapre vrata.

5. STANOVANJE V VRTNI ULICI

Stopijo v sobo. Medtem ko se Bojan in Marko slačita, stopi Niko za mizo, odpre predal in izvleče iz njega zavoj praznega papirja.

Niko: Pa sem ga le iztaknil!... Na temle papirju legitimacije sploh ponarejene ne bodo več, tako ta pravi je! Tožim ga, kdor bi kaj govoril o falsifikatih!

Bojan se udobno posadi v naslanjač.

Bojan: Je pa že tudi zadnji čas. Vselej mi je vroče, kadar me legitimirajo!

Marko: Ne nosi pištole s seboj, kadar ni treba, pa ti ne bo!

Bojan zmigne z rameni.

Bojan: No, nazadnje bom še jaz kriv, ne pa okupator... Ali imaš kaj kave pri hiši?

Niko pokima in stopi k rešoju.

Marko: Obisk dobiš...

Niko radovedno dvigne glavo.

Niko: Pa menda ne ženski?

Markov glas: Točno!

Niko: Hudiča!

Markov glas: Vera. Iz glavnega štaba.

Niko se zresni.

Niko: Veliko si upa!

Marko prikima.

Marko: Te pozna?

Niko: Ne vem. Jaz njo dobro.

Marko: Trikrat bo pozvonila. Dvakrat dolgo, enkrat kratko... Ko ji odpreš...

Niko pozorno posluša.

Markov glas: Bo vprašala, ali imaš na prodaj mlade volčjake...

Niko: In odgovor?

Marko: Na pravi naslov ste prišli. Prav na vas sem čakal.
Bojan se nasmehne.
Bojan: No, če imajo zunaj takole dolga gesla, bo pa tole dolga vojna...
 Marko *Bojana* samo pogleda in nadaljuje, ne da bi se zmenil za njegovo pripombo.
Marko: Ko pride, me nemudoma obvesti!
Niko: Telefonično?
Marko: Kakor vedno.
Niko dvigne lonček s kavo. *Bojan* naglo pristopi.
Bojan: Mene se torej ta visoka politika ne tiče. Lahko se vrnem v svojo luknjo v kleti, ne? *Niko, Niko*, ti boš v tem stanovanju postal pravi buržuj...

6. PISARNA KOMISARJA ŠRAJTA

Šrajt naglo pristopi k *Miklavcu*.
Šrajt: Imate še stanovanje v Vrtni ulici ali ne?
Miklavce trenutek molči, nato pa se roteče zastrmi v *Šrajta* in povesi glavo, kot bi ga bilo sram.
Miklavce: Povedal bom... Vse bom povedal, gospod komisar, samo ne mučite me več, prosim!...
Šrajt (napeto): No?
Miklavce: Moje stanovanje... mislim tisto v Vrtni ulici, imam, ja!... Ampak... ampak stanujem pa ne tam, res ne!
Gobar: Ste prismojeni, ali pa imate nas za norce?
Miklavce: Ne, ne, gospod... Stanovanje sem namreč, sem...
Šrajt: Kaj? Zini že!
Miklavce: Oddal... V najem sem ga dal, no!
Gobar in *Šrajt* se pomenljivo spogledata, a se takoj spet zasršita v *Miklavca*.
Šrajt: Komu ste ga dali v najem? In zakaj, m?
 Ker ni odgovora, *Šrajt* nestrpno dvigne roko.
Šrajt: Naj vam pomagam, da boste spregovorili?
Šrajt in *Gobar* sta tik *Miklavca*.
Miklavce: Prosim, ne!... Čisto odkrit bom... Igram včasih... Karte... Imel sem smolo... in žena... žena, veste...
Gobar: K stvari!
Miklavce: Neki inženir... V kavarni sva se spoznala... Pošten fin gospod, prosim!...
Šrajt: Kaj je s tem inženirjem?
Miklavce: Bil sem v tiski... Denarja mi je zmanjkalo, inženir pa je potreboval stanovanje.
Gobar: Zakaj?
Miklavce: Težko rečem... No, intimne zadeve...
Šrajt (cinično): Ljubezen?
Miklavce (vneto prikima): Poročen je... In dama tudi... Nesrečna sta. Prosil me je... če... če bi mu odstopil stanovanje, da... da bi se kdaj nemoteno sešla... Samo za tri mesece... Vnaprej mi je plačal, solidno, prosim!

Gobar: To je vse?

Miklavc: Ja. Vse. Prosim!

Šrajt in Gobar se spet pomenljivo spogledata.

Šrajt: In kako se piše ta vaš Romeo?

Miklavc: Inženir?

Gobar: Bedak, kdo pa?

Miklavc (išče po spominu, a se nenadoma razveseli): Inženir Rado Grad, da Rado Grad... V mestni elektrarni je v službi... Med vodilnimi je, prosim!

Šrajt in Gobar se spet ujameta s pogledi in Gobar se naglo prestopi k telefonu, nekajkrat zavrti številčnico.

Slišati je Gobarjev razgovor po telefonu. Miklavc strmi predse, kot da tisto, kar pričakuje, šele pride.

Gobarjev glas: Mestna elektrarna? Lahko pokličete k telefonu gospoda inženirja Grada?...

Slišati je vrata, ki se odpro. Miklavc dvigne pogled.

V sobo stopi *Lešek*, višji policijski uradnik. S pogledom preleti sobo in se ustavi z očmi na Miklavcu.

Gobarjev glas: Da, inženirja Grada... Kako?...

Miklavc strmi vanj.

Gobarjev glas: ... Rado Grad, prosim! Vi, ne šalite se! Tukaj je policijski komisariat. A, tako, tako...

Miklavc spusti pogled.

Gobar položi slušalko na mizo.

Gobar: V Mestni elektrarni se jim še sanja ne o kakšnem inženirju Gradu.

Potem v tišino zareže Šrajtov glas.

Šrajt: Torej?

Miklavc: Povedal sem po resnici...

Šrajt pristopi in z vso silo udari Miklavca po obrazu.

Šrajt: Po resnici! Naj se nauči govoriti po resnici!

Gobar pritisne na zvonec. V sobo prideta dva agenta, pograbitava Miklavca in ga odvedeta. *Lešek* pomenljivo pogleda Šrajta.

Lešek: Velika riba.

Šrajt nejevoljno odmakne z roko.

Šrajt: Mislim, da ne.

Lešek: Signor tenente sprašuje...

Šrajt: Sporočim, brž ko bo ptiček zapel.

Lešek prikima in odide iz sobe. Šrajt in Gobar gledata za njim.

Gobar: Zadeva ga zanima!

Šrajt: Ambiciozen je, da kar smrdi!...

Iz sosednje sobe se oglasi gramofon. Oba trenutek poslušata.

Šrajt: Glavo stavim, da je v stanovanju kakšen of-ar.

7. STANOVANJE V VRTNI ULICI

Niko sedi pri mizi. Riše — ponareja dokumente. Ob robu mize je nekaj snopičev izdelanih legitimacij. Rahel, komaj zaznaven šum. Niko preneha z delom, se ozre proti vratom. A se pomiri in nadaljuje z delom. Rahel šum se ponovi. Zdaj postane Niko pozornejši. Vstane, posluša... in se tiho po prstih napoti proti vratom.

8. V PREDSOBI STANOVANJA

Niko pride iz sobe. Obstoji, poslušaj, guba čelo... Kovinski škrt ključa. Roka mu sega v žep po orožje... hkrati pa se zadenjski umika. Spet škrtne ključ, vrata se odpro, v predsobo plane Gobar, tik za njim še dva agenta s težkimi revolverji v rokah. Obstoji, poslušaj.

Potem se Gobar prestopi do vrat dnevne sobe in pritisne na kljuko. Vrata so zaklenjena. Gobar udari s pestjo po njih.

Gobar: Policija! Odprite!

Tišina. Gobar togotljivo stisne ustnice. Za hip se obotavlja, nato pa se zaleti v vrata. Priskoči agent, ki tudi trešči z ramo v vrata. Vrata se vdajo...

9. STANOVANJE V VRTNI ULICI

Gobar se skozi vlomljena vrata opoteče prav do srede sobe, kjer obstoji. Pogled se mu zapiči...

...v odprta vrata kaminske peči, v kateri dogorevajo ostanki ponarejenih legitimacij. Okno je odprto. Priteče Gobar, za njim agent.

Gobar in agent ob njem hkrati dvigneta revolverje in streljata.

10. POGLED SKOZI OKNO

Preko vrta teče Niko. Poganja se čez ograjo. Spet strelj. Niko obstane na plotu, a že naslednji hip se prevrže preko.

11. V MAJHNEM BUFFETU

V majhnem buffetu je le malo gostov. V samotnem kotu sedi *Majda* in pije čaj. V buffet stopi približno 30 let stara, stasita, lepa žena v športnem kostimu in s športno torbo v roki — *Vera*. Razgleduje se nekaj časa, potem se napoti proti prazni mizici, ki je Majdi najbližja. Sede, vleče usnjene rokavice z roke. Pristopi natakarica.

Natakarica: Želite?

Vera: Čaj, prosim, ampak čisto brez sladkorja...

Majda je postala pozorna... Čez čas pomenljivo seže v aktovko, vzame časopis iz nje in ga položi predse na mizo... Vera opazi časopis in se rahlo nasmehne.

Vera: Mraz je...

Majda: Najbrž bo spet dolga zima...

Vera: Dalj ko do marca ne bo trajala.

Majda: Mogoče do aprila.

Vera: Vzdržali jo bomo.

Majda: Seveda, saj jo moramo.

Majda vstane... in ko stopi mimo Verine mize, položi časopis pred njo.

Majda: To je vaš časopis, kajne?

Vera je za hip negotova, potem se za hip olajšano nasmehne.

Vera: Da, moj, hvala...

Majda naglo odide, Vera pa razgrne časopis.

Inseratna stran v časopisu, ki ga drži Vera. Eden izmed oglasov je občrtan: PRODAJAM MLADE VOLČJAKE. VPRAŠATI V VRTNI ULICI 51. PRITLIČJE LEVO. Vera počasi zgrinja časopis... Dvigne pogled in se nasmehne.

12. JAVNA TELEFONSKA CELICA

V celico se opoteče Niko. Nasloni se na steno in s težavo dviga slušalko, spusti vanj novec in zavrti številke. Z naporom govori nekaj v slušalko. Komaj se drži na nogah. Roka zdrsne s telefona. Ženska pride k celici, spotoma jemlje denar iz torbice. Odpre vrata, obstane, odskoči in obstane. Na njenem obrazu je groza.

13. V VRTNI ULICI

Po ulici prihaja Vera. Hodi dokaj lagodno ... postoji, da more preložiti potno torbo iz roke v roko ... in, ogledujoč se po hišnih številkah, nadaljuje pot.

14. VEŽA

Vera pride do vrat Miklavčevega stanovanja, pozvoni ... Zvonjenje električnega zvonca: dvakrat dolgo, enkrat kratko. Slišati je, kako se odpro vrata. Verin povsem mirni obraz.

Vera: Imate na prodaj mlade volčjake?

Na vratih stoji Gobar. Cinično se ji reži.

Gobar: Mlade volčjake? ... O, saj boš cvilila za deset velikih volčjakov, ptičica.

Vera stopi korak nazaj, se obrne. Pot ji zastavi agent s pištolo v roki. Za njo je Gobar. Za njim pa še dva agenta. Vera se trmasto požene proti vratom, toda agent jo že zgrabi za roko.

15. V STRANSKI ULICI, KI SE IZTEKA V VRTNO

Bliža se Marko. Hiti, skoraj teče ... iznenada pa obstane, kot vkopan.

Pred Vrtno ulico št. 51 se je pravkar ustavil policijski avtomobil ... iz hiše pa pride Gobar in za njim med dvema agentoma Vera. Gobar s pogledom pokaže, naj Vera stopi v zaprti del avtomobila, sam pa se vzpne na sedež k šoferju. Prvi in drugi agent pahneta Vero v policijski avtomobil in se podvizata za njo. Vrata se s treskom zapro za njimi.

16. V PISARNI KOMISARJA ŠRAJTA

Na Šrajtovi pisalni mizi leži Verina potna torba, razrezana z iztrgano podlogo ... Šrajt pa nervozno in z namrščenim čelom korači sem in tja po sobi, dokler nenadoma ne obstoji, se zazre proti vratom, skozi katera vstopi Gobar, ki je videti utrujen, neprespan, s črnim strniščem dan, dva stare brade. Gobar malodušno skomigne z rameni.

Šrajt: No!?

Gobar (utrujeno): Se je izplačalo?

Šrajt: Hudiča! V torbi ni nič!

Gobar z vso težo sede na stol, da zaškriplje pod njim.

Gobar: Saj pravim — ta mrha nosi vse v glavi ... Težka riba!

Šrajt: Pa si kaj iztisnil iz nje?

Gobar (se nenadoma zareži): Za klepetanje ne kaže posebnega veselja ... Dokler se ne bom smel z njo pogovoriti po *moje*, bo molčala kot riba.

Šrajt za hip okleva, potem pa odločno prikima.

Šrajt: Prav, pa se je jutri loti po svoje! Ampak *živa* mora ostati, razumeš? Od trupla ne zvemo nič!

17. NA HODNIKU PRED CELICAMI

Lešek stopa od celice do celice, pri nekaterih se ustavi, odpre okroglo linico v težkih vratih, pogleda v notranjost in se vselej takoj spet prestopi dalje. Za njim stopa *paznik* s ključi. Obstoji pred vrati Verine celice, odpre poklopec linice, se zazre v notranjost.

18. VERINA CELICA

Vera sedi na robu železne postelje, nepremično strmi predse. Zdaj je nekaj zaslutila. Pogleda proti vratom. Obrvi se ji naberejo v kljubovalen lok nad trmasto priprtimi očmi...

19. NA HODNIKU PRED CELICAMI

Lešek se obrne od vrat Verine celice, pomenljivo pogleda postarnega paznika in se mu malce nasmehne...

Lešek: To je tista ptička?

Paznik neprizadeto prikima in s težavo utaji zdehanje. Lešek zgiblje s prsti, češ naj mu da ključ.

Lešek: Da si jo поблиže ogledamo.

Paznik odklene, spet s težavo ukroti zdehanje in odpre vrata. Lešek vstopi, zapre vrata za seboj. Paznik se prestopi do železne ograje mostovža, se nasloni nanjo in zaspano zazre navzdol... Iz za vrat Verine celice je slišati, kako *Lešek kriči*. Takoj zatem je slišati značilne *tleskajoče udarce*.

20. V VERINI CELICI

Lešek še nekajkrat močno udari — z dlanjo ob dlan. Vznemirjenega pogleda pa ne umakne od Vere, ki z neprikritim začudenjem gleda nenavadno početje policijskega uradnika.

Lešek se oprezujoče ozre proti vratom ali so zaprta, nato pa se hitro prestopi bliže k Veri...

Lešek: Sporočam vam, da so Vaši prijatelji mnenja, da bi morali storiti kaj, da pridete od tod... Da pridete v bolnico!... Samo pohitite! Da ne bo prepozno. Zaupajte mi!...

Vera počasi vstaja.

Lešek: Če vas tu kdo vpraša, kaj sem govoril z vami, recite, da... Ne, pritožite se, da sem vas tepel, izsiljeval priznanje... Prosim, storite to!

Lešek stopa proti vratom in spotoma spet ploskajoče udarja po svojih dlaneh in kriči na vse grlo...

Lešek: O, boš že govorila, verjemi! Govorila boš, razumeš, ti... ti banditka!

Pri vratih je. Odpre jih. Naglo stopi iz celice in vrata s treskom zaloputne za seboj.

Vera strmi proti vratom v katerih zaškrta ključ. Ko odtegne pogled od vrat, pa se nenadoma zdrzne zaradi nečesa, kar je kljub medli luči visoko pod stropom zagledala tam, kjer je prej stal Lešek... Obotavlja se prestopi nekaj korakov, se skloni in nekaj pobere s tal... Na dlani Verine roke leži britvica...

Vera z naporom dvigne pogled od britvice in se zastrmi nekam v prazno. Čelo se ji razglabljaajoče guba...

21. PISARNA KOMISARJA ŠRAJTA

Italijanski oficir nervozno hodi po pisarni. Šrajt stoji za pisalno mizo in kriči v telefon.

Šrajt: Kaj ti nisem rekel, da ne pretiravaj?! Jaz hočem priznanje, ne pa mrliča, prekleto!

Slišati je Gobarjev glas, ki odgovarja.

Gobarjev glas: Saj pravim, da se je sama... S čim? Hudič ve! Žile, močno krvavi...

Oficir obstane ob Šrajtu, kot bi prisluškoval.

Šrajt: V bolnico, pa hitro! In glej, kako bo zastražena. Osebnost odgovarjaš zanjo, razumeš!

22. V VEŽNIH VRATIH

Po ozki ulici prihajata Majda in Lešek.

Lešek: Bal sem se, da mi ne bo zaupala... da bom zanjo samo policaj in nič drugega...

Majda: Vidiš, vse je šlo po sreči.

Lešek: Zdaj je treba hitre akcije. Šrajt sluti, da je Vera pomembna osebnost... Če bi vedel zame, bi mi živemu odrli kožo s telesa...

Lešek nenadoma zastane, naglo pritegne Majdo k sebi in jo objame. Začudena Majda ne ve, kaj bi.

Lešek: Patrulja, gotovo je kak agent zraven!

Obrne se s hrbtom proti ulici, stojita v vežnih vratih kot pravi zaljubljeni parček.

Po ulici prihajata dva karabinjerja, z njima je agent. Gredo mimo parčka, Lešek jim spretno kaže hrbet. Karabinjerja, ki sta v ospredju, ko ju kamera spremlja z zasukom, zacmokata z ustnicami, eden nagajivo poživža.

Karabinjer: Amore... amore...

Lešek pogleda za patroljo. Majda strmi vanj. Šepetaje reče Lešku.

Majda: Pazi nase, Ivan...

Nekaj trenutkov se molče gledata. Potem ga Majda naglo poljubi, se obrne in steče v hišo. Lešek se s srečnimi očmi obrne. Potem se mu obraz zresni. Stoji še trenutek, potem pa hitro odide po ulici.

23. PRED BOLNIŠNICO

Poslopje bolnišnice. V ospredje pride Janko, se ustavi in se na videz malomarno ozira po ulici.

Na triciklu se pripelje Lado. Ustavi in stopi s kolesa. Obrne se k Janku.

Lado: Bi malo pazili na kolo? Samo za strica grem vprašat k vratarju. Prosim!

Janko pokima.

Janko: Bom... bom!

Lado naglo odide prek ceste k vratarju. Janko gleda za njim. Potem nekoga opazi, rahlo se nasmehne.

Proti bolnišnici prihaja *Peter*. Roko ima vso obvezano in v mavcu.

SLAVKO PENGOV:
POZIV NA VSTAJO, 1949 (olje, lesenit)

24. PRI VRATARJU

Lado se nagiba nad vratarja in mu dopoveduje.

Lado: Na oddelku za prvo pomoč mora biti. Štembal, da ... Š ... Š ...

Vratarjev prst drsi po imenih bolnikov.

Vratar: Ni ga, tega vašega strica. Včeraj zvečer, pravite, da so ga pripeljali!

Lado: Včeraj, včeraj ... Ja, mogoče so ga pa kar na ambulantni odpravili, kaj?

Vratar: Mogoče. Pa tam povprašajte!

25. V ORDINACIJI

Zdravnik *Tončič* obvezuje Petrovo roko.

Zdravnik: Najbolj pripraven čas je po kosilu. Takrat je vse nekam bolj zaspano ...

Peter: Kaj pa rane? Bo šlo?

Zdravnik je odvezal roko do kraja. Zdaj je videti, da je roka povsem zdrava in cela.

Zdravnik: Sam nisem mogel zraven. Kolikor sem mogel izvedeti, ni nič nevarnega... Prav zato je treba hitro...

Peter opazuje, kako mu zdravnik spet zaveže roko. Namrdne se. Vstane. Spogledata se.

Zdravnik: Srečno.

Peter nejevoljno vtakne roko v zanko, ki jo nosi okoli vratu.

Zdravnik odpre vrata.

Zdravnik: No, prihodnjič boste šli pa brez zavoja. Bo že dobro.

Peter: Hvala, pa nasvidenje!

26. PRED BOLNIŠNICO

Lado pristopi k Janku.

Lado: No, pa hvala lepa!

Janko: Že dobro... že dobro!

Odgovarja Janko, med pogovorom pa oba gledata proti vratom bolnišnice, kjer se pojavi Peter z obvezano roko. Lado skoči na kolo in pokima Janku. Ta nekaj časa gleda za njim, nato se še sam obrne in odide.

27. V MARKOVI SOBI

V sobi so Majda in Bojanovi fantje — Janko, Miško, Vlado, Peter in Polde. Vsi pozorno gledajo Marka — ta je pravkar odložil iz beležnice iztrgane liste, ki jih je doslej ogledoval s kritičnim pogledom...

Marko: Podatki se ujemajo do pike... V sobi 24 je torej samo tista Italijanka...

Peter, ki nima več obvezane roke, se zasmeji.

Peter: Signora Zucci, ja!... Samo operacija slepiča. Torej ji kakšno majhno razburjenje ne more škoditi...

Majda (zadržano, a ne brez vedrine): Signor sergente Zucci so na terenu... in se vrnejo šele čez tri dni...

Lado: Vera pa leži takoj zraven, na številki 25!

Marko prikima, da je zadovoljen, in se zazre v Bojana.

Marko: Tvoj načrt je torej brez napake...

Bojan (s težavo): Eno napako ima... Le da ne po moji krivdi...

Marko prikima.

Marko: Karabinjer, ki jo straži?

Bojan: Ne, pač pa ti, ker hočeš z nami na akcijo.

Marko hoče ugovarjati, toda Bojan ga prehití...

Bojan: Na to pod nobenim pogojem ne pristanem!

Marko: Menda mi ne boš prepovedal, da grem z vami?

Bojan: Bom. Prepovedujem ti, Marko...

Bojan in Marko sta zazrta drug v drugega, kot bi se preizkušala, kdo bo dalj vzdržal pogled...

Bojan: Akcija je tvegana... ena sama nepredvidena zapreka... pa smo v pasti!... Naša edina zveza z vodstvom si... Nimaš pravice, da bi se izpostavljaj.

Marko se zgane, hoče ugovarjati. Bojan vstane, pogleda na uro.

Bojan: Avto je v redu?

Vlado: Motor dela kot urica.

Bojan prikima, da je zadovoljen, in medtem ko fantje odhajajo, pristopi k Marku. Zdi se, da mu je hipoma težko.

Bojan: Oprosti, Marko ... Ti si me učil discipline ...

Zgrabi ga z obema rokama za desnico in mu jo krepko strese. Mimogrede, hipoma nasmejan, strese Majdo za lase, ji pomežikne ... in odhiti za odišlimi fanti.

Marku igrajo mišice v obrazu. Majda ga začudeno pogleda. Toda Marko se brž posili nasmehne in ji prijateljsko položi roko na ramo.

Marko: Torej sva odložena za službo v zaledju ... Orožje imaš?

Majda se posmeji, prikima.

28. PRED BOLNICO

Pred bolnico se ustavi črna limuzina, iz katere stopi Vlado, ki s skoraj lakajsko uslužnostjo odpre zadnja vrata. Iz limuzine stopajo Bojan, Miško in Polde, vsi trije izredno elegantno oblečeni. Bojan drži v roki velik šopek rož. Odhajajo proti vhodu v bolnico ...

Po ulici proti bolnici prihaja Peter. Spet ima obvezo na roki.

Z druge strani prihaja Janko. Obnaša se malomarno, kot da je slučajno prišel tod mimo.

Lado je v avtomobilu, ki ima prižgan motor, kot bi bral časopis, vendar izza njega napeto opazuje proti vhodu.

29. PRI VRATARJU

Star in močno kratkoviden bolniški vratar z debelimi očali se sklanja prav nad vpisno knjigo in išče s prstom.

Vratar: Zucci ... Zucci ...

Zdaj je videti Miška, ki mirno in z nadutim, vzvišenim izrazom v drži in pogledu motri vratarja ...

Miško (italijansko): Si, signora Zucci ... Zu-cci, razumete? ... Jaz sem namreč njen brat.

Vratar: Fratello?

Miško: Si, signor, fra-te-llo! Avete capito?

Zdaj se vratar nečesa domisli: skoraj veselo dvigne pogled k Mišku ...

Vratar: Si, si, signora Zucci! ... Soba 24... Camera ventiquattro, si ... Čisto tam doli v stranskem traktu!

Miško prikima in se hitro obrne ...

Polde in Bojan, ki ima v roki velik šopek rož, se prijazno smehljata. Miško pristopi.

Miško: Andiamo, amici! ...

Hitro stopijo po hodniku.

30. PRED BOLNICO

Pred vhodom v bolnico se kot slučajno srečata Janko in Peter. Ustavita se, kot bi se začela pogovarjati. Janko kaže na Petrovo roko, ta maje z glavo.

Lado v avtomobilu pogleduje izza časopisa.

31. NA HODNIKU V NADSTROPJU

Po hodniku se bliža usmiljenka z rokami sklenjenimi v naročju in s pogledom uprtim predse v tla. Že po nekaj korakih pa dvigne pogled, ker vidi Poldeta, Miška in Bojana, ki so prišli iz nasprotnne smeri.

Bojan: Prego... camera 24, dove?

Usmiljenka pokaže z glavo v smer, od koder je bila prišla, in odhiti. Bojan, Miško in Polde se pomenljivo spogledajo in se napotijo dalje...

32. V BOLNIŠKI SOBI ŠT. 25

Z zamreženega okna se kamera v zasuku obrne proti postelji, kjer leži Vera. Levo roko v zapestju ima močno obvezano, v obraz je bleda, sicer pa ni izpremenjena. Spi. Toda njen spanec je samo navidezen. Izpod priprtih vek motri karabinjerja, ki sedi v nasprotnem kotu s puško na kolenih, kot da je na lovskem čakališču. Ni videti pohleven fant.

Verin obraz. Pogled izpod priprtih vek se nenadoma obrne od karabinjerja proti vratom in njene oči se odpro.

Vrata se napol odpro, v sobo pogleda Miško, pomežikne proti Veri — in s sunkovitim gibom odpre vrata na stežaj. V sobo planeta mimo Miška Polde in Bojan. Polde naperi revolver proti karabinjerju, ki plane na noge, a ne dvigne puške, kot da so mu roke omrtvele, marveč samo boljši zdaj proti Poldetovemu revolverju, zdaj proti postelji, kamor sta prihitela Bojan in Miško. Miško razgrne plašč, potegne izza suknjiča ženski plašč in ga vrže Veri...

Miško: Brž! Brž!

Bojan, ki ne izpusti iz oči karabinjerja, pa potegne iz levega žepa ženski čevelj, preloži šopek z rožami v drugo roko in izvleče iz desnega žepa drugi čevelj in ga vrže Veri.

Ta si močno presenečena, a ne zmedena hiti oblačiti ponošeni plašč...

Karabinjer si opomore: hkrati, ko odpre usta, kot bi hotel zakričati, tudi bliskovito dvigne puško in sproži. Hkrati strelja Polde. Dva strela. Karabinjer se zamaje, pada... Skozi vrata odhiti Miško z Vero... Za njima Polde in Bojan, ki pa na pragu obstoji in se ozre...

Karabinjer se je osvestil. Trudi se, da bi zgrabil puško. Prihiti Bojan, seže po puški, da bi vzel iz nje zapirač.

Karabinjer (hropeče): Bandito!

Bojan položi prst na usta, kot bi ljubeznivo miril otroka.

Bojan: Pst!... Samo malo opraskan si. Drugič pa pomisli, na koga streljaš. Arrivederci ragazzo!

Bojan vtakne puškin zapirač v žep plašča in odhiti.

33. NA HODNIKU V NADSTROPJU

Bojan pride iz sobe št. 24 na hodnik. Prav ko je pred vrati sobe št. 25, se vrata odpro in na pragu se pojavi preplašena, kuštrava, črnolasa ženska v bolniški halji, ki se zastrmi v Bojana. Kaže, da bo zakričala. Bojan pristopi k ženski, se ji ljubeznivo nasmehne...

Bojan: Signora Zucci?

Ženska prikima. Bojan pa jo obzirno, vendar energično, potisne nazaj v sobo, seže h ključu na notranjo stran, vtakne ključ v ključavnico in zaklene. Izza vrat histerično žensko kričanje na pomoč: Aiuto! Aiuto! Bojan, še vedno s šopkom rož v roki, se podviza dalje po hodniku...

34. PRI VRATARJU

Po hodniku proti vratarski loži prihajajo Polde, Vera in Miško, ki vodi Vero pod roko. Hodijo hitro, vendar ne tako, da bi vzbujali pozornost. Minejo vratarjevo ložo.

Po hodniku z druge strani tečeta uniformirani italijanski policist in agent v civilu.

Bliža se Bojan. Že je skoraj pri vratarjevi loži, ko od nekod prihitita uniformirani italijanski policist in agent v civilu, ki se ustopita pred Bojana...

Agent (razburjeno, zasoplo): Kdo je streljal?

Bojan: Streljal? Nič ne vem... Ženo sem prišel obiskat, pa je ne najdem...

Policist (Bojanu): Alto la mani!

Bojan za hip pomišlja, nato pa počasi dvigne roki. Tudi desnico z rožami...

Karabinjer in civilni agent mu vsak s svoje strani preiskujejoče sežeta v žepe plašča. In agent že v naslednjem hipu izvleče iz Bojanovega žepa puškin zapirac...

Agent (grozeče): Kaj pa je to, m?

In se zgane, da bo zgrabil Bojana, hkrati z njim stegne roki tudi karabinjer. Bojan se jima gibko odmakne, povesi roki in strelja. Karabinjer in agent se vržeta na tla.

Bojan teče proti izhodu. Ni videti, da bi imel orožje, samo šopek rož drži v desnici.

Vratar preplašen dvigne glavo izza stekla svoje lože. Zgrozi se.

35. PRED BOLNIŠNICO

Bojan teče proti limuzini... se požene vanjo in tresne z vrati... Limuzina v divjem startu odpelje... Streli, kriki v italijanščini.

36. V MARKOVI SOBI

Vera se je bila preoblekla. Pravkar si še zapenja bluzo. Na naslonjalu stola visi bolniška srajca in plašč, katerega so ji bili prinesli v bolnico. Nekdo potrka na vrata. Vera si brž zapne še zadnji gumb na bluzi in se oglasi proti vratom...

Vera: Ja?

V sobo pogleda Majda in se nasmehne...

Majda: Fantje sprašujejo, če te že morejo priti pozdravit...

Vera: Seveda!

In v sobo prihajajo vsi dobrovoljno nasmehljani Miško, Vlado, Janko, Polde, Peter. Za njimi se prismejita Marko in Bojan, ki še vedno drži v roki šopek rož.

Vera se rokuje s fanti in z Markom. Pristopi Bojan in ponudi Veri šopek rož...

Vera: Zame?

Toda ko vzame šopek, se ji roka povesi, ko da so rože svinčene, ne pristne. Bojan se ustraši, brž seže po rožah.

Bojan: Oprosti, nekaj sem pozabil...

Iz cvetja potegne težak revolver in ga potisne v žep, Veri pa s kavalijsko gesto vrne šopek...

Posebni dodatki in priznavalnine ne ustrezajo

Po zadnjem popisu iz 1960. leta imamo v Sloveniji 108.905 članov Združenj borcev NOB. Od tega števila je 36 % žena. Povprečna starost moških je 50 oziroma 51 let pri ženskah. Pred italijansko kapitulacijo se je vključilo v NOV skoraj 60 % vseh danes živelih članov Zveze borcev.

Kvalifikacijska struktura nakazuje problem slabega ekonomskega položaja borcev, saj je med njimi nad 12.700 ne kvalificiranih, kvalificiranih 13.157, visokokvalificiranih pa le 4683, kmetov 17 % in uslužbencev 20 %. Po popisu iz leta 1960 je bilo 21 % gospodinj, vendar je to število gotovo močno nazadovalo zaradi njihove zaposlitve.

POSEBNI DODATKI IZGUBLJAJO POMEN

Stalen dvig osebnih dohodkov je močno zmanjšal število tistih borcev, ki bi imeli pravico do posebnega dodatka (265. člen ZPZ), ki jim zagotavlja minimum osebnih dohodkov v višini 26.000 dinarjev mesečno. Po podatkih zavodov za socialno zavarovanje je izmed 30.550 zaposlenih borcev-delavcev zaposlilo za ta dohodek 19 % in zavodi so pozitivno rešili 4257 zahtevkov, vendar pa danes uživa to pravico komaj še dve tretjini prvotnih upravičencev. Od uveljavitve tega dodatka so se namreč osebni dohodki borcev toliko povečali, da so presegli mejo 26.000 dinarjev. Vse kaže, da bo to zakonsko določilo v kratkem času izgubilo svoj pomen, ker dohodki teh borcev hkrati z drugimi nenehno naraščajo. Vrednost te meje pa tudi ni več tista, kot je bila ob sprejetju zakona o

spremembah in dopolnitvah zakona o pokojninskem zavarovanju. Ker imajo pravico do tega dodatka le tisti borci, ki so se vključili v NOV pred 9. septembrom 1943 ali pa so sodelovali v španski državljanski vojni in imajo najmanj 15 za pokojnino števnih let, od tega najmanj 10 let delovne dobe, lahko sodimo, da je med borci še precej takih, katerih osebni dohodki ne dosega 26.000 dinarjev in so tako precej nižji od povprečnih osebnih dohodkov v Sloveniji (33.870 dinarjev — april 1963).

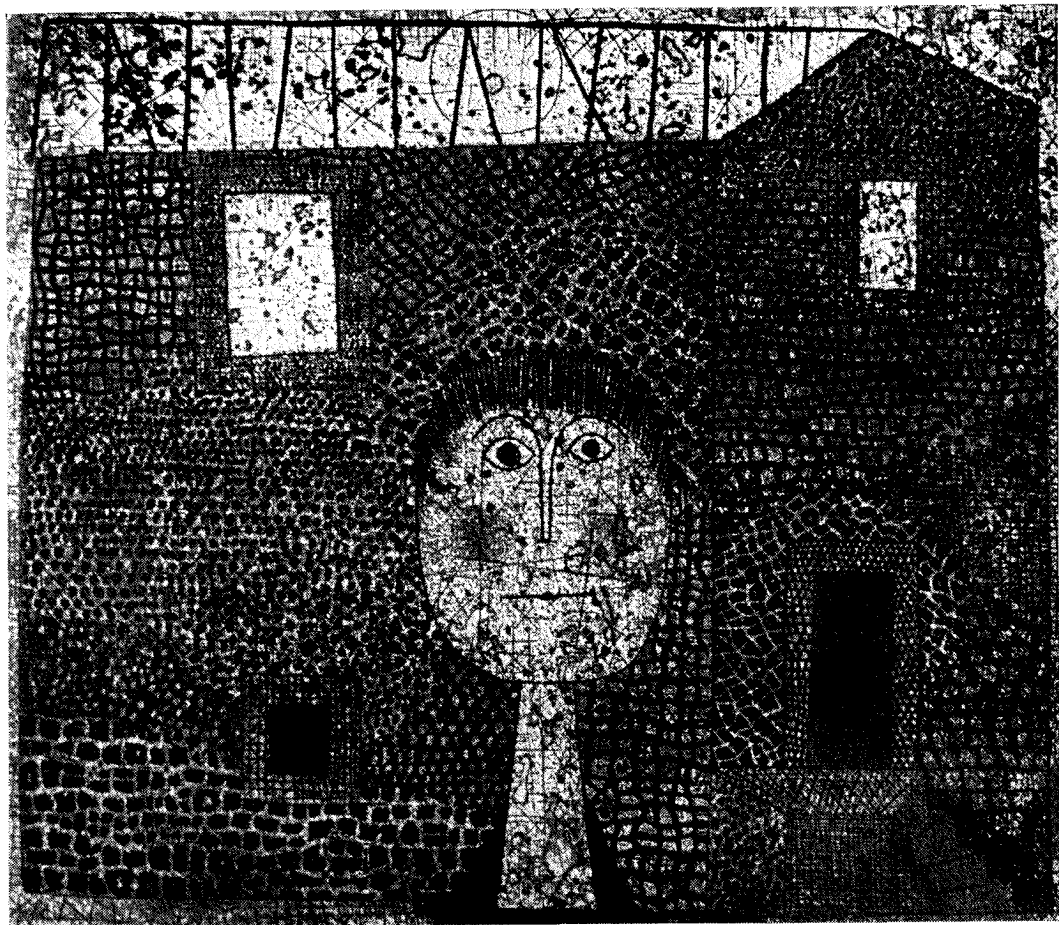
Natančnejših podatkov o materialnem položaju borcev trenutno ni. V izdelavi pa je analiza, ki jo pripravlja republiški sekretariat za socialno varstvo ter Zveza združenj borcev NOV in bo končana predvidoma konec aprila.

RAZLIČNI KRITERIJ — RAZLIČNE PRIZNAVALNINE...

Vprašanje podeljevanja priznavalnin za sedaj še ni urejeno s predpisi, čeprav je izvršni svet leta 1959 sprejel sklep o postopku pri podeljevanju priznavalnin in občasnih podpor iz republiških proračunskih sredstev. S priznavalnino se po tem sklepu zagotavlja izredno zaslužnim osebam preživljanje, kar ustreza splošno priznanim zaslugam in položaju, ki ga imajo v javnosti.

Število predlogov za podelitev priznavalnine je v zadnjih letih naglo naraščalo. Del priznavalnin so v letu 1962 začeli izplačevati tudi občinski in okrajni ljudski odbori, s tem da rešujejo občinske in okrajne priznavalnine najbolj pereče socialne probleme borcev.

Kriteriji pri podeljevanju priznavalnin, posebno pri občinskih in okrajnih, niso enotno določeni. Posebne komisije obravnavajo posamezne primere in določajo tudi višino denarnega zneska. Odloki občinskih ljudskih odborov določajo pogoje za priznanje, vendar občine nimajo enakih ali vsaj uskladenih kriterijev. Velike razlike so predvsem glede višine zneska in let udeležbe v NOV. Precej odlokov določa pogoj starosti in premoženjski cenzus. Ker postavljajo odloki mejo med 55 in 60 let starosti kot pogoj za pridobitev priznavalnine, udeležbo v NOV najmanj od 9. septembra 1943 dalje in najnižje mesečne osebne dohodke na družinskega člana (celo 3000 dinarjev), je jasno, da je število prizna-

VLADIMIR MAKUC:
POŽGAN DOM, 1962 (barvana jedkanica in akvat.)

valnin zelo omejeno. S tem je tudi vrednost priznavalnine kot sredstva za izboljšanje ekonomskega položaja borcev zelo majhna.

Aprila 1963 je v Sloveniji prejelo priznavalnine v primerjavi s celotnim številom članov ZZB NOV le 1,6 % članstva. Povprečna priznavalnina je znašala nekaj nad 7700 dinarjev. Najnižje povprečje je bilo v mariborskem okraju (6300), najvišje pa v ljubljanskem 8100. Upoštevati je treba, da je povprečje republiške priznavalnine precej višje (12.300), kar pa ni bistveno vplivalo na splošno povprečje, ker je teh priznavalnin malo.

Priznavalnine prejema večina nezaposleni ali pa upokojeni borci.

V delovnem razmerju je le 4 % uživalec priznavalnin. Dodeljene so jim bile zaradi nizkih osebnih dohodkov in zaradi velikega števila družinskih članov, ki jih preživljajo. Zanimivo je, da je med učenci družinskih priznavalnin največ kmetov (46 % vseh upravičencev). Ti borci večinoma živijo na kmetijah z nizkim katastrskim dohodkom, ki le malokdaj preseže 20.000 din na leto. Tako veliko število uživalec priznavalnin, ki živijo na kmetijah, nam dokazuje, da je posebno v

kmečkih predelih mnogo borcev, ki zaradi udeležbe v NOV po 9. septembru 1943 nimajo pravice do izjemne pokojnine. Edina rešitev zanje je priznanje pokojnine po 80. členu ZPZ — po tem členu odloča Zvezni izvršni svet o pokojninah — pri presojanju pa imajo prednost zasluge in šele drugotnega pomena je socialni položaj prosilca. Zato te vrste pokojnin niso številne.

Mesečni zneski občinskih priznavalnin so večinoma zelo skromni. Podatki kažejo, da dobiva nad 95 % borcev priznavalnino do 10.000 dinarjev (najnižja mesečna priznavalnina 1000 dinarjev in najvišja 20.000 dinarjev). Za 21 % uživalcev priznvalnine je to tudi edini redni osebni dohodek. Nekatere priznvalnine sploh ne rešujejo slabega ekonomskega položaja, saj je 43 % vseh priznvalnin pod 5000 dinarjev. Priznvalnine od 10.000 dinarjev navzgor pa so zelo redke, saj jih prejema le 4,8 % od števila borcev z občinskimi priznvalninami. Glede na tako stanje, je treba ponovno poudariti, da premoženjski cenzusi v odlokih občinskih ljudskih odborov o priznvalninah, ki so določali mesečne zneske na družinskega člana celo pod 5000 dinarjev, niso realni.

Za občinske priznvalnine je mogoče trditi, da imajo izključno značaj socialne podpore, pa bi bilo zato verjetno bolj pravilno, če bi uživalcem teh priznvalnin tudi dajali socialno pomoč iz ustreznega naslova.

Okrajne priznvalnine podeljujeta le ljubljanski in koprski okraj. Kljub temu, da je koprski okraj ekonomsko šibkejši od drugih okrajev v Sloveniji, se je odločil za priznvalnine, kajti v tem okraju je precej perečih problemov borcev, ki so se tu naselili iz vseh krajev Slovenije.

Politika pri podeljevanju priznvalnin se v ljubljanskem okraju razlikuje od koprke, kajti v ljubljanskem okraju podeljujejo priznvalnine večinoma nosilec spomenice in predvojnimi revolucionarjem. V bistvu se okrajna priznvalnina na Koprskem po višini ne razlikuje od občinskih priznvalnin, saj se giblje od 4000 do 10.000 dinarjev, povprečje pa znaša 6666 dinarjev. V ljubljanskem okraju je povprečje 10.400 dinarjev. Največ priznvalnin je med 9000 in 10.000 (29 % vseh upravičencev). Tako je mesečni osebni dohodek na družinskega člana uživalcev

okrajnih priznvalnin precej višji kot dohodek na družinskega člana pri občinskih priznvalninah.

Ker je odobritev predloga za priznvalnino odvisna tudi od socialnega položaja predlaganca, je mogoče trditi, da mnogi zaslužnejši borci, ker niso socialno ogroženi, niso med upravičenci.

Podatki kažejo, da obe okrajni skupščini priznavata priznvalnine predvsem predvojnimi revolucionarjem in udeležencem NOV iz leta 1941. Ljubljanski okraj se tega kriterija strogo drži, pa tudi koprski ne dela pogostih izjem. Zasluge za pridobitev okrajne priznvalnine morajo biti torej večje kot tiste za pridobitev občinskega priznanja.

REPUBLIŠKE PRIZNAVALNINE BREZ SOCIALNIH ELEMENTOV

Republiške priznvalnine so posebno v zadnjem času izgubile značaj socialne podpore in so postale priznanje za velike zasluge v revolucionarnem gibanju in na posameznih področjih družbenega življenja. Tudi pri nadaljnjem podeljevanju republiških priznvalnin bo ta kriterij ostal, medtem ko naj okrajne in občinske skupščine vse bolj urejujejo vprašanje ekonomsko šibkih in zaslužnih borcev.

Tudi med republiškimi priznvalninami jih je še vedno precej do 5000 dinarjev, najnižja pa je celo 2000 dinarjev. Glede na pomen oziroma smisel priznvalnine bo treba nekatere zvišati, za druge pa zagotoviti drug izplačilni naslov.

Materialni položaj uživalcev na splošno ni slab, razen pri tistih, ki jim priznvalnina pomeni edini vir dohodka. Povprečni znesek priznvalnin borcev, ki nimajo drugih dohodkov, dosega 17.200 dinarjev, kar pa je komajda življenjski minimum.

MATERIALNI PLOŽAJ VSEH BORCEV NA RAVNI ŽIVLJENJSKEGA MINIMUMA!

Materialni položaj borcev je po nepopolnih podatkih tak, da bodo tudi v prihodnje potrebne različne intervencije, izmed katerih je podeljevanje priznvalnin in pomoči drugotnega pomena, pa vendar še aktualno.

Problematika borcev postaja z vsakim letom obsežnejša. Starostna struktura dokazuje, da je med njimi

že precej starejših in da bodo njihovi problemi čedalje bolj pereči.

Ker sedanje oblike reševanja materialnega položaja borcev ne zadoščajo, bo najbrž treba ne samo večje skrbí občinskih skupščin, temveč bo treba napraviti analizo učinkovitosti sedanjih zakonskih predpisov. Sedanje priznavalnine, ki jih podeljujejo občinske skupščine, skušajo urejati ekonomski položaj borcev, kar bi dejansko moral urejati zakon o pokojninskem zavarovanju. Podatki namreč dokazujejo, da so skoraj vsi uživalci priznavalnin upokojeni borci, katerih pokojnine po sedanjih predpisih ne zagotavljajo življenjskega minimuma.

Ceprav so občine v zadnjih letih napravile velik napredek pri reševanju ekonomskih problemov borcev, je še vedno ostalo odprto vprašanje oblikovanja in zagotavljanja trajnih sredstev v te namene. Praksa je pokazala, da skladi, v katere naj bi se zbirala sredstva delovnih organizacij za priznavalnine, niso sposobni zagotoviti trajnejših sredstev za reševanje ekonomskih problemov borcev.

Skladi za socialno varstvo pri občinskih skupščinah (naslov morda ni ravno preveč primeren), okrepljeni s sredstvi, ki se zdaj trošijo za priznavalnine in s sredstvi, ki bi jih v ta namen morali še dodati, so najustrenejša oblika za prihodnje. Pri podeljevanju priznavalnin pa je soodločanje organizacij ZB NOV nujno in ga ni mogoče nadomestiti z nobenim upravnim organom, saj so organizacije ZB najbližje borcem in najboljše poznajo njihov materialni položaj.

Tako zbrana sredstva bi omogočila ne le izplačevanje višjih priznavalnin, temveč bi jih lahko tudi izplačali več. Občinske skupščine bi lahko spričo takega oblikovanja sredstev za izboljšanje ekonomskega položaja borcev spremenile odloke o priznavalninah in postavile bolj dosegljive meje, posebno za primere, katerih ni mogoče rešiti drugače kot z individualno presojo.

Razen tega bi bilo pravilno, če bi pregledali ponovno republiške priznavalnine, saj je med njimi precej takih, ki bi sodile med občinske. Tako prenašanje priznavalnin na občinske skupščine nikakor ne bi smelo privedi do izgube pravic (zaradi drugačnih kriterijev v komunah!).

Predlog je bil, da bi se sredstva za republiške priznavalnine v letu 1964 vsaj toliko zvišala, da bi lahko zagotovili priznavalnine v najnižjem znesku 10.000 dinarjev mesečno, saj je glede na pomen republiškega priznanja to komaj primerna višina.

Glede na različno ekonomsko sposobnost posameznih občin, so se priznavalnine in pa njihovo število v primerjavi med posameznimi komunami precej razlikovale. Prav bi bilo, če bi uveljavili pri določanju priznavalnin v komunah enotne kriterije, ne glede na kraj bivanja nekako podobno, kot zdaj poznamo pri določanju invalidnin.

M. G.

Stanovanjski problemi borcev

Odgovornost za reševanje stanovanjskih problemov borcev leži v glavnem na občinskih skupščinah in delovnih organizacijah. Republiški Izvršni svet je namreč na informacijo nekdanjega Sveta za socialno varstvo LRS sprejel sklep, da naj bi za borce izven delovnega razmerja skrbela občinske skupščine, za borce v delovnem razmerju pa naj bi prevzele odgovornost delovne organizacije, pri katerih so borci zaposleni. Nekaterim mestom in večjim industrijskim centrom v Sloveniji pa bo republiški Izvršni svet dajal denarno pomoč kot soudeležbo pri obveznosti občinskih skupščin za gradnjo stanovanj za nezaposlene borce.

Na osnovi ocen je Izvršni svet sodil, da bi lahko v letih 1960/63 rešili v glavnem vse najnujnejše stanovanjske probleme nezaposlenih borcev. Zato je bilo zagotovljeno tudi v republiškem stanovanjskem skladu v letu 1960 70 milijonov, v nadaljnjih letih pa po 120 milijonov din na leto kot pomoč občinam. Ta sredstva je razdeljevala posebna komisija v višini 20 do 25 % obveznosti občinskih skupščin.

K tem sredstvom je prispevala tudi zveza Združenj borcev NOV Slovenije 156 milijonov dinarjev za gradnjo stanovanj za borce izven delovnega razmerja.

Občinske skupščine niso dohajale delovnih organizacij pri gradnji stanovanj za borce. Popis je v oktobru 1963 ugotovil, da je bilo v Sloveniji v letih 1960/63 rešenih 5678 stanovanjskih primerov borcev, od tega 873 za nezaposlene. Občinske skupščine so kljub zaostajanju vendarle uspešno reševale stanovanjske potrebe nezaposlenih borcev, ker so hkrati reševale stanovanjske probleme zaposlenih borcev v majhnih podjetjih in ustanovah, ki v ta namen niso imela lastnih sredstev. V glavnem so bila predvidevanja iz leta 1959, ko so ugotavljali potrebe, do leta 1963 presežena za 92 %.

Z novimi gradnjami stanovanj so občinske skupščine predvsem reševale probleme nezaposlenih borcev. Vendar pa so bile te potrebe tako velike, da v preteklem letu komisija za dodeljevanje 25-odstotne udeležbe republike pri gradnji stanovanj za borce komunam ni mogla več zagotoviti take višine, ampak je znižala svoj prispevek v povprečju na 11 %. Komisija za razdeljevanje republiških sredstev je pri tem upoštevala samo tiste komune, ki so predložile dokumentacijo o investiranju.

Uspeh 4-letnega reševanja stanovanjskih problemov borcev potrjuje pravilnost dosedanje politike. Občinske skupščine in delovne organizacije so v tem obdobju rešile 5678 prejšnjih stanovanjskih problemov, zgradile 3562 novih stanovanj v vrednosti nad 11 milijard in pol dinarjev in odobrile 3332 individualnih posojil v znesku ene milijarde 700 milijonov.

Stanovanjski problem borcev ne bo kmalu rešen, čeravno je zavzetost občinskih skupščin in delovnih organizacij zelo velika. Po podatkih upravnih organov, pristojnih za socialno varstvo, bo v prihodnje mnogo težje reševati stanovanjske probleme nezaposlenih borcev. To velja tudi za zaposlene v manjših komunalnih podjetjih in obrtnih delavnicah, kjer ni sredstev za gradnjo ali nakup stanovanj. Seveda se bo obseg gradenj za borce prav gotovo zmanjšal, če bo ukinjena republiška pomoč, kajti občinske skupščine imajo

vse premalo lastnih sredstev za potrebe stanovanjske graditve.

Po sedanjih ocenah bi občinske skupščine in delovne organizacije v prihodnjih letih morale zgraditi 1048 stanovanj za nezaposlene borce in 2022 stanovanj za zaposlene, za kar bi potrebovale nad 15 milijard dinarjev. Občinske skupščine in delovne organizacije bodo po predvidevanjih letos rešile 1626 stanovanjskih problemov, od tega 513 za nezaposlene borce.

Po načrtih občinskih skupščin bodo stanovanjski problem borcev rešili v prihodnjih treh letih (1964 do 1966).

Stanovanjski problem borcev je po najnovejših podatkih še vedno tak, da bodo v prihodnje potrebne velike investicije. Dosedanje ugotovitve in izkušnje 4-letnega organiziranega reševanja stanovanjskega problema borcev narekujejo, da je treba v prihodnje posvetiti temu vprašanju še veliko skrbi. To velja predvsem za nezaposlene borce ter za tiste, ki so zaposleni v manjših podjetjih, obrtnih delavnicah in ustanovah.

Stanovanjski problemi borcev počasi upadajo, nastajajo pa novi problemi, ki jih povzročajo izboljšana merila stanovanjskega standarda, teh pa v sedanjih mejah ne moremo reševati. Če bodo skupščine in delovne organizacije ohranile dosedanje tempo reševanja stanovanjskega problema borcev, ni bojazni, da bi vseh problemov ne mogli rešiti do konca 1966. leta. V tem času bi morali zgraditi v Sloveniji za borce vsako leto povprečno nekaj nad 760 stanovanj, od tega dobrih 260 za nezaposlene borce.

Občinske skupščine so v zadnjem času začele prevzemati odgovornost za reševanje stanovanjskega problema tudi zaposlenih borcev v manjših komunalnih podjetjih. Takih problemov je še neresenih 534. Vendar pa bodo, če bodo hotele uspešno rešiti tudi te probleme, morale v prihodnje imeti zagotovljena dodatna sredstva. Spriču omejenih sredstev komun obstaja nevarnost, da bodo prizadeti v prvi vrsti prav nezaposleni borci.

Če naj stanovanjsko problematiko borcev rešimo po načrtu v treh letih, je vsekakor nujno, da poleg komun prevzamejo del odgovornosti tudi širše skupnosti.

M. G.

BOŽIDAR
JAKAC:
OŽGANA
TEPKA,
1963 (gravura
v les)

Kako rešujejo stanovanjske probleme v Litostroju

Danes, skoraj 20 let po osvoboditvi, še vedno ugotavljamo, da so v naši sredi še ljudje, ki so sodelovali v NOV in nimajo rešenih svojih problemov, med katerimi je stanovanje na enem najvažnejših mest. Dolžnost naše družbe je, da jim nudi dostojne življenjske pogoje, in Slovenija sodi prav gotovo med tiste republike v naši socialistični skupnosti, ki imajo zdaj največ pogojev, da to dolžnost do borcev izpolnijo.

Kljub času, ki nas že loči od leta 1945 pa tudi še nekateri borci, ki so se povsem aktivno vključili v naše socialistično izgradnjo kot člani tega ali onega delovnega kolektiva, nimajo rešenih svojih stanovanjskih raz-

mer. Da bi kaj več izvedeli, kako urejajo to v delovnih organizacijah, smo obiskali ljubljanski Litostroj.

V tem kolektivu, ki zaposluje več kot 3500 delavcev in je poznan kot gigant slovenske industrije ne samo doma, ampak tudi v svetu, dela okrog 300 bivših borcev. So na raznih delovnih mestih — od nekvalificiranih do vodilnih delavcev. Pred nekaj več kot letom dni so v okviru sindikalne organizacije podjetja ustanovili posebno komisijo za vprašanja borcev. Pravijo, da so začutili potrebo, da le obstoji poseben organ, ki bi proučeval in zastopal, čeprav v okviru sindikalne organizacije, koristi zaposlenih borcev.

Predsednik in tajnik te komisije sta nam v sindikalni pisarni že takoj na začetku pogovora razložila, da je prav stanovanjsko vprašanje eno od prvih, s katerimi se je komisija spoprijela. Obenem z evidenco bivših borcev v podjetju so zbirali tudi podatke o njihovih stanovanjskih pogojih.

Zbrano gradivo, ki smo ga imeli pred seboj na mizi, kaže, da je za zdaj v Litostroju še 19 članov kolektiva — udeležencev NOV, ki potrebujejo stanovanja, med njimi šest nujnih primerov. Ko smo pregledovali seznam prosilcev, smo takoj ugotovili, da gre predvsem za ljudi z nižjimi osebnimi dohodki; čuvaj, žerjavovodja, transportni delavec in podobno.

Podatek, ki smo ga omenili, kaže, da so do zdaj za večino borcev že poskrbeli in sprva se človeku zdi, da tudi v prihodnje pač ni posebna stvar za kolektiv s 3500 člani in blizu 15 milijardami proizvodnje v lanskem letu rešiti še nekaj nujnih primerov. V resnici pa ni tako. V pogovoru na komisiji za vprašanja borcev so nam navedli precej razlogov.

Pri urejanju stanovanjske problematike v Litostroju čutimo predvsem posledice iz preteklih let, so dejali. Že leta in leta proizvodnja raste zelo hitro, nismo pa skladno s tem gradili tudi stanovanj za člane kolektiva. To seveda občutijo tudi borci, ki delajo v Litostroju. Prav zaradi pomanjkanja sredstev za stanovanjsko graditev so v Litostroju lani prešli na sistem lastne udeležbe pri financiranju gradnje stanovanj.

Vsak prosilec mora sam prispevati 20 % vrednosti stanovanja. To pa je za sedanje prosilce tako rekoč nemogoče, saj smo že ugotovili, da so v glavnem delavci z nižjimi prejemki. Tudi dogovori s terensko organizacijo Zveze združenj borcev, da bi tem ljudem preskrbeli kredite za udeležbo pri stanovanjski gradnji, so verjetno neumestni. Tako rekoč nemogoče je, da bi odplačevali tak kredit, ko pa bo vendar že visoka najemnina v novem stanovanju za njihov družinski proračun težko breme. Torej bo treba rešitev poiskati v okviru sredstev podjetja, kar bo prav gotovo mogoče, saj je tudi pri nekaterih strokovnih kadrih, ki so podjetju potrebni, mogoča ta pot.

Res je, da Litostroj lani ni ustvaril skladov, ki bi mu omogočili občutnejše ukrepe pri stanovanjski gradnji. Ker je prodal na tujih tržiščih skoraj polovico svoje proizvodnje, je seveda moral nastopati z nižjimi konkurenčnimi cenami in tako je bil zaslužek ob visokih družbenih dajatvah precej pičel. Vseeno pa bo treba tako ali drugače najti sredstva, ki bi omogočila borcem pridobitev stanovanj brez lastne udeležbe, ki je preprosto povedano — ne zmorejo. Ko Litostroj v 7-letnem perspektivnem načrtu predvideva še enkrat večjo proizvodnjo, kot je današnja, je predvidenih tudi za gradnjo novih stanovanj 1 milijardo 600 milijonov dinarjev. Ob tej številki se je spet treba zamisliti, če se najnujnejših primerov le ne bi dalo rešiti.

Obenem na komisiji za vprašanja borcev v Litostroju menijo, da je najbolj umesten način za razdeljevanje stanovanj ta, da komisija vedno, ko se delijo nova stanovanja, razpolaga z nekaj stanovanjskimi enotami in o njih ona odloča. Ko smo listali po pravilniku o razdeljevanju stanovanj, smo res videli, da ta daje prednost tistim pogojem prosilcev, ki so važni predvsem s stališča proizvodnje. Ločeno razdeljevanje stanovanj med bivše borce je zato prav gotovo na mestu, posebno še, ker bodo ob skupnih prizadevanjih v tem gigantskem kolektivu ti problemi prav gotovo kmalu urejeni. Čim manj drobnjakarstva bo pri tem in čim več prizadevne volje bodo pokazali, tem prej bo moralna in družbeni dolžnost do borcev na tem področju izpolnjena.

Tone Krašovec

BESEDA O BISTVU NOB

Preveč smo načelni

Za mizo smo sedeli: predsednik ideološke komisije pri občinskem komiteju, član občinske organizacije ZB in jaz.

Tema pogovora: Kako mladina, tista, ki sedaj hodi v šole, — predvsem srednje — dojema, sprejema, se seznanja z vsebino, bistvom NOB in naše revolucije. Pogovor ni bil dolg.

Ko sem navrgel nekatere probleme v zvezi s to temo, sta se oba strinjala, da je tema aktualna in da bi bilo o tem potrebno mnogo več govoriti in marsikaj *napraviti*, da bi prišli pri pouku, spoznavanju in dožemanju NOB pri mladini bolj na zeleno vejo, kot smo sedaj.

Predsednik je dejal, da so »nekateri« organizirali vrsto pogovorov z mladino in da je to zelo dobra oblika spoznavanja NOB. Pri tem je mislil, da so nekatere organizacije — pa res ne vem, katere je mislil — organizirale za mladino pogovore s partizani. Kaj so jim borci pripovedovali, pa ni vedel povedati, ne kdaj, kje in kdo je take pogovore organiziral.

Pravzaprav takole: sredi vsega vsakdanjega življenja, obravnavanja vsakdanjih in konkretnih idejnih in drugih nalog se mu je v pogovoru spet in znova utrnila misel, da imamo do mladine izredno veliko in prepotrebno poslanstvo: seznanjati jih z vsebino NOB. Ob vzdihu, da je tako malo časa za to, je še pristavil, da imajo mnoge politične organizacije načrte, kako bodo mladino seznanjali z NOB. Pri tem sem nehote dobil občutek, da je *tudi* za tega tovariša NOB le zgodovina, ki se je učimo za šolsko oceno in skorajda — nič več!

Član odbora ZB pa je pripovedoval, da je v osnovnih šolah ta pouk mnogo boljši kot, denimo, v gimnazijah in drugih šolah, in da je kvaliteta pouka — odvisna predvsem od posameznih pedagogov, učiteljev in predavateljev, kajti NOB je v učnem programu v glavnem le del predmeta — zgodovine. Od učitelja je odvisno, če *hoče* in *zna* prebiti okvire tega učnega programa in pove učencem, dijakom in vajencem nekaj več, da cilje in zmago v NOB poveže z današnjim časom in dogajanjem.

Pravzaprav smo prišli v pogovoru do zaključka, da učni program v šolah, pa učbeniki in skripta ne dajejo tistega o NOB, kar bi bilo nujno potrebno za mladega človeka, da bi to obdobje pravilno, ustrezno spoznal, vrednotil in cenil. Prav tako se učitelji ne morejo zavzeti za to, da bi za to temo posvetili več časa in si bolj prizadevali v tej smeri, ker se morajo držati učnega programa, ki je včasih že tako napet. Ugotovili smo, da imajo nekatere, na primer vajenske šole, po 45 in tudi 48 ur pouka — in kaj malo govorijo o NOB — čeprav po drugi strani razpravljamo o 42-urnem tedniku za vse, že zrele ljudi in če hočete: za proizvajalce in upravljavce.

In lahko se vprašamo: ali bodo ta dekleta, ti fantje, čez leto ali dve dobri *upravljavci*, če so se o NOB in o povojni graditvi nove Jugoslavije naučili le nekaj datumov in zgodovinskih dejstev, če so za šolsko ali domačo nalogo napisali v dveh ali treh letih površne sestavke o dveh ali treh likih narodnega heroja? Torej ob pomanjkanju učbenikov pa včasih tudi dobre volje predavateljev, pa zaradi prenapolnjenosti učnega programa — tudi z povsem odvečnimi temami — smo pri obravnavanju tem o NOB, razen redkih izjem, še vedno *zelo načelni* ali pa tako zelo šolski, v slabem pomenu besede.

V veliki meri je odvisno naše življenje tudi od tega, kakšni smo. Če smo površni in nenačrtni po toliko letih pri pouku NOB, prav gotovo ne delamo dobro za to, da bi bilo naše današnje in jutrišnje življenje lepo in bogato.

G. N.

Učbeniki o NOB

Naj se še enkrat bolj podrobno zaustavimo pri učnih načrtih vseh vrst šol prve in druge stopnje in pri tem, kako ti učni načrti zajemajo teme iz NOB, oziroma v kakšnem razmerju so te teme do drugega gradiva.

V *reformirani osnovni šoli* je spoznavanje NOB najbolj temeljito in posebno obsežno, zlasti v prvih treh razredih pri predmetu »Spoznavanje narave in družbe«. Prvošolci se v okviru tega predmeta spoznavajo s številnimi temami oziroma dogodki okrog raznih datumov, znanih iz NOB in pa z zgodbami o sodelovanju otrok in mladine v boju. V drugem razredu spoznavajo otroci domače kraje med NOB, življenje borcev, pionirjev in mladine med NOB in pa življenjsko pot predsednika Tita. V tretjem razredu pa sta najbolj značilni temi: partizanska leta pri nas in pa okupatorjevi zločini.

V četrtem in petem razredu so teme iz NOB vključene v predmet »spoznavanje družbe«. Učni načrt pri tem obravnava predvsem SR Slovenijo in njene geografske enote, v vsako od teh pa so ustrezno vključene teme iz NOB. Tako se npr. otroci pri obravnavanju Alp in predalpskega sveta seznanjajo s partizanskimi boji v hribovitih področjih itd. Poleg tega otroci v tem razredu spoznavajo like posameznih narodnih herojev, kot so: Tone Tomšič, Stane Rozman, Slava Klavora, Stane Žagar, Janko Premrl-Vojko ipd.

MARIJ PREGELJ:
»SUTJESKA« (osnutek za mozaik v palači ZIS), Beograd, 1961 (tempera)

V petem razredu osnovne šole spoznavajo otroci že tudi Jugoslavijo, NOB pa spoznavajo v tesni povezanosti z geografsko snovjo. Ko govorijo npr. o planinskem svetu, se spomnijo Korduna, ko govorijo o Bihaću ali Jajcu, govorijo tudi o AVNOJ itd. Ob zaključku tega letnika ima učni načrt še poseben razdelek pod naslovom: SFRJ — svobodna socialistična država.

Sistematično in kronološko povezano proučujejo zgodovino šele od šestega razreda osnovne šole dalje, ko postane zgodovina samostojen predmet in ko učni načrt poudarja predvsem novejšo zgodovino in tako tudi NOB. Zlasti v osmem razredu pa je mogoče dokaj temeljito obdelati NOB, ker zajemajo le zgodovinsko obdobje od oktobrske revolucije do danes.

Med vsemi vrstami šol druge stopnje ima gimnazija razmeroma največ učnih ur iz zgodovine — štiri ure na teden v treh razredih. Toda novejšo zgodovino — od Pariške komune do danes — poučujejo šele v tretjem razredu. Učni načrt tega razreda posveča obširno poglavje NOB jugoslovanskih narodov. Podobno je tudi na učiteljskih.

V tehniških in njim sorodnih šolah je zgodovina vključena v področje družbeno ekonomske vzgoje, kamor spadata tudi gospodarski zemljepis in družbeno-politična ureditev Jugoslavije. Pouk zgodovine imajo na teh šolah po dve uri tedensko v III. letniku, učni načrt pa je za tako odmerjen čas — *preobširen, zato obdelajo snov površno*, za poglobljeno delo in utrjevanje pa sploh ni časa. Prav ta letnik bi moral dobiti drug, skrčen program. *Skrčiti* bi bilo potrebno zlasti Temeljne pojme o razvoju družbeno ekonomske baze in Pregled družbenih formacij pred kapitalizmom, *razširiti pa snov, ki obravnava NOB in graditev nove Jugoslavije*. Da je res tako, kaže primer Tekstilnega šolskega centra v Kranju, kjer obravnavajo snov NOB v III. letniku pred koncem meseca maja z eno samo glavno temo: NOB in graditev nove Jugoslavije v obdobju ljudske revolucije. Podobno je stanje tudi v ostalih tehniških in njim sorodnih šolah: *snov NOB obravnavajo največ pet ur v III. letniku*, kar je odločno premalo oziroma nič. Potrebni bi bilo vsaj 15 ur, seveda pri tem ne mislimo: 15 ur posvečamo NOB in pika. Marsikje se da ta snov obdelati tudi pri

drugih predmetih oziroma to temo povezovati z drugimi. Zlasti bo potrebno poživiti to temo prav na tistih šolah, kjer se izobražujejo prihodnji strokovni, tehnični kadri za neposredno proizvodnjo. Poudarek bi moral biti na družbenih silah, ki so nosilec napredka, ta napredek pa ima bogate tradicije v delu KPJ iz predvojnega obdobja in revolucije itd.

Zgodovinsko vsebino NOB bi morali predavatelji na tehniških šolah posredovati dijakom tako, da bi idejno oblikovala dijake v krepitvi razredne zavesti, patriotizma in socialističnega internacionalizma. Prav v tem pa je učni program in pa pouk na teh šolah izredno pomanjkljiv, oziroma učni programi silijo predavatelje, da posvečajo mnogim predmetom preveč pozornosti, prav tem temam pa premalo. Torej, učni programi na teh šolah bi morali dobiti novo, bolj ustrezno vsebino.

Zdaj pa še: kakšne oblike in metode uporabljajo predavatelji pri podajanju snovi iz NOB? To le na kratko.

Prevladuje predvsem učiteljeva razlaga. Večina predavateljev se omejuje na naštevanje dejstev, ne poudarjajo pa dovolj socialnih sprememb v naši revoluciji. Nekateri pretiravajo v emocionalnem prikazovanju dogodkov, pravega bistva pa ne izluščijo. Ugotovili so, da tudi Zavodi za prosvetno pedagoško službo nimajo dovolj svetovalcev za ta področja, čeprav nekateri Zavodi zagotavljajo, da imajo nekatere šole lepe uspehe pri obravnavanju tematike iz NOB, predvsem v obliki skupinskega dela. V navadi je že, da šole precej pogosto prirejajo tudi ekskurzije v partizanske kraje, obiske muzejev in spomenike NOB ter razstave. V nižjih šolah organizirajo pogovore z borci in pa poslušanje radijskih in televizijskih šolskih ur, ki vsebujejo tematiko iz NOB. Vprašanje je le, če so ekskurzije in omenjeni obiski znamenitih krajev vselej izkoriščeni v pravem smislu? To bi vedeli povedati najbolj dijaki in učenci sami.

In zdaj še kratek sprehod med učbeniki in literaturo, na kateri je osnovan pouk o NOB in ljudski revoluciji.

Za prve tri razrede osnovne šole tak učbenik ni potreben. V četrtem in petem razredu osnovne šole so teme o NOB vključene v predmet »spoznavanje družbe«. Učbenika za četrti razred, ki bi vseboval ustrezne teme iz NOB, še nimamo, pač pa priročnik Bogdana Binterja »Po alpskem svetu«, v katerem poleg drugih ustrezno obravnava teme iz NOB v poglavju »Partizanski boji v hribovitih področjih alpskega in predalpskega sveta«. Za peti razred je prav tako izšel učbenik tega avtorja z naslovom: »Spoznavanje družbe«. Učbenik vsebuje celotno predpisano snov o NOB, ki je primerna za ta razred. Prav gotovo ima strokovno-zgodovinsko in estetsko vzgojno vrednost, vendar pa je po mnenju učiteljev osnovnih šol nekoliko preobširen in za starostno stopnjo učencev pretežak. V zaključnem osmem razredu zgodovino NOB še vedno poučujejo po učbeniku: F. Gerstin, J. Hainz in dr. M. Mikuž »Zgodovina za 8. razred osnovne šole«. Učbenik pa ni v skladu z učnim načrtom za reformirano osnovno šolo, ker je izšel že leta 1958. Zamenjal ga bo nov učbenik v letu 1965/66, ki ga pripravlja dr. Fran Škerl.

Mnogo bolj kritično glede tovrstnih učbenikov pa je na gimnazijah in drugih šolah. Še vedno ni na teh šolah takih učbenikov, pa ne samo v Sloveniji; tudi v drugih naših republikah ga še nimajo, razen v Srbiji kjer imajo Bogdana Smiljevića in Djordje Kneževića: Istorijo najnovijeg doba, ki vsebuje tudi zgodovino NOB.

Spomnimo se, da je III. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kočevju v oktobru 1963. leta prav posebno opozorilo na to izrazito pomanjkljivost slovenskega zgodovinopisja. Nekaj se sliši, da bi dobili učbenik, ki bi veljal za vse republike, toda kdaj bo in če sploh bo tak učbenik izšel, je še nejasno.

Imamo pa dragoceno knjigo, ki prispeva h kvalitetnemu pouku o NOB, in to je zajetna knjiga »Pomniki naše revolucije«, ki je izšla leta 1961. Poleg vsega tega imamo le še radijske šole, ki dopolnjujejo učno vzgojno delo v obvezni osemletni šoli in s tem smo tudi že pri kraju glede učbenikov in pripomočkov o NOB, če dodamo k temu še 32 diafilmov o NOB, ki jih je posnel Zavod za šolski in poučni film »Sava film«.

To je na kratko problematika učbenikov in literature, ki seznanja mladino o NOB na šolah prve in druge stopnje. Iz vsega je razvidno, da bi bilo potrebno še podrobneje analizirati to problematiko in jo začeti reševati s ciljem: *zagotoviti učencem in dijakom ustrezno, sistematično do-
jemanje, spoznavanje tematike NOB.*

FILM

»Šele pozneje sem začel rasti«

Filmska kamera, ki se približa obrazom tako, da jih vidimo na platnu desetkrat, dvajsetkrat povečane. Magnetofonski trak, ki neprenehoma teče, medtem ko se s človekom pogovarjamo. Zabeleži barvo njegovega glasu, ko izreče ime, ki mu je posebno ljubo, ali omeni spomin, ki mu je posebno grenak. Zaznamuje njegovo obotavljanje, pavze, pa tudi vročo zagnanost. In hkrati zapisuje kamera utripanje obrvi, drobno igro mišic v ustnih kotičkih, umikajoči se ali v polno uprti pogled. Tak je pristni filmski intervju; tisti, ki mu je do tega, da zajame resničnega, ne polakiranega člo-

veka, takšnega, kakršen je, ne takšnega, kakršnega si radi predstavljamo, ker nam je ljubo misliti, da so na tem svetu stvari preprostejše, kot so.

Stjepan Zaninović — major Stjepan Zaninović, kot piše v glavi njegovega novega dokumentarnega filma **ŠELE POZNEJE SEM ZACEL RASTI** — nikakor ni eden izmed tistih, ki bi hotel stvari prikrivati ali olepšavati; nasprotno, šteje med tiste razmeroma redke filmske ustvarjalce, ki so ob življenju in človeških usodah globoko prizadeti in jim je kamera samo eno izmed sredstev, da prodrejo čim globlje v probleme in nam jih predočijo čim nazorneje, čim bolj krvavo resnično. Kot oficir in bivši partizan, ki dela za podjetje »Zastava film«, zajema snov svojih del večinoma iz narodnoosvobodilnega boja. Vendar mu ne gre za legendo — čeprav čudovito in doživljeno legendo — naše osvoboditve, temveč za ljudi — za tiste, ki so dali v boju svoje najboljše, življenje, in za tiste, ki so prevzeli njihovo dediščino in s tem dolžnost, da oblikujejo sodobnost tako, da bo vredna preteklosti. Pred dvema letoma, še kot filmski začetnik, je stopil pred občinstvo s filmom **POSLANICE**. Zbral je nekaj zadnjih pisem talcev in bojnikov in šel po sledovih tistih, katerim so bila poslana. Videl je otroke padlih, ki so jih starši zapustili včasih še v zibkah, kako se kot zdravi mladi ljudje vključujejo v življenje, videl ovdovele žene in može, ki so si zgradili novo eksistenco. Neštetokrat je kamera zabeležila veliko zmago življenja nad smrtjo in potrdila smisel boja in žrtev. Bili pa so tudi drugačni, žalostni primeri: mati talca, ki sama in zapuščena živi le še spominom in grobovom; otroci in bližnji, ki niso šli po poti svojih padlih. Ob »Poslanicah« je občinstvo tenko prisluhnilo; nekaj dokumentov preteklosti, nekaj posnetkov iz sodobnosti in zadržan komentar, so povedali čudovito veliko o tem, kaj smo uspeli v skoraj dveh desetletjih svobode zgraditi in tudi o tistem, v čemer smo kot družba in posamezniki odpovedali. Oboje je bilo enako pretresljivo. Letos, s kratkim dokumentarnim filmom **ŠELE POZNEJE SEM ZACEL RASTI**, ki je dobil eno izmed prvih nagrad na XI. beograjskem festivalu, je šel avtor še za korak dlje. Spet primerja preteklost in sedanjost, vendar tokrat ne na dveh rodovih, temveč na istih ljudeh. In izbral si je skupino najbolj prizadetih, tistih, ki jim je vojna skrajšala ali ukradla otroštvo in so doživljali prvo mladost v obupno težkih poveljnih časih, okoli resolucije Informbiroja. S kamero in magnetofonskim trakom je obiskal nekdanje partizanke, otroke, ki so bili v vojni vojaki.

Zaninović jih je menda našel več sto. V filmu jih vidimo nekako desetorico, eno dekle — zdaj, kajpak, že povsem odraslo žensko — in osem ali devet moških. In vidimo zgolj tisto, o čemer govorijo sami: vojno, nemška grozodejstva, koncentracijska taborišča, pa tudi vesele trenutke partizanstva, mitinge, šolo. Vidimo zmagoslavni pohod v svobodo in veseli zagon ob mladinskih delovnih akcijah. Takoj nato pa je pred nami boleče vključevanje teh mladih ljudi v »normalno« življenje, življenje miru, za katero so bili tako slabo pripravljeni. »Vprašal sem se: kaj pa zdaj? Kaj naj partizan počne v miru?« je obupen krik, ki ga slišimo spet in spet iz tedaj še napol otroških ust. Skušali so poprijeti vsepovsod. Delovne akcije so jim bile najljubše, nekakšno nadaljevanje najlepših partizanskih kreposti: požrtvovalnosti, tovarištva, nesebičnega dela za skupnost. Bili so aktivisti na deželi, v prvi liniji pri obveznih oddajah in odkupih kmečkih pridelkov, pri razlaščenju in razdeljevanju zemlje, pri gradnji novih tovarn: mladi,

zagnani, brezkompromisni. Veliko jih je bilo, ki niso hoteli, niso mogli sleči uniforme: prešli so v redno armado, v Upravo državne varnosti. Kar koli so prijeli, so prijeli s predanostjo in silnim idealizmom, z znanjem, pridobljenim v boju in bolečimi vojnimi izkušnjami, o katerih niso vedeli, kako so enostranske. Šola? Za večino je bila to smešna, nemogoča misel. Kako bi mogel bojevnik sestiti spet v šolsko klop, si s kredo mazati prste in vikati učiteljico, ko je komandanta tikal? Samo tisti, v katerih je bila želja po znanju izredno velika ali ki jih je k temu navajala krepka tradicija doma, so z muko zbrali moč in potrpljenje za redni študij. In še ti se nikakor niso znali vključiti v veselo norenje sošolcev, vselej mračni, vselej malce zase, ker »so videli stvari, ki jih sošolci niso mogli razumeti«. Denar? Ni ga menda bilo med njimi, ki bi maral sprejeti prvo plačo. Kaj naj bi z denarjem v družbi, kjer si bomo vse delili — od vsakega po njegovih zmožnostih, vsakemu po njegovih potrebah? Pripravljeni so bili na vse, na vsakršno žrtev, vsako junaštvo — samo ne na to, da je življenje počasen, drobnjakarski boj s trdoto narave in najrazličnejšimi človeškimi slabostmi in da se človek v svojih odločitvah navsezadnje ne more opirati na nič in na nikogar, razen na svoje prepričanje in spoznanje. Bili so premalo časa ali pa predolgo otroci — v svojem zaupanju, svoji potrebi po zgledih in vodstvu, predolgo. Zato so prišla spoznanja o »svetu v miru« kot sami kruti, nezasluženo boleči udarci: resolucija Informbiroja, spopadi s strokovnjaki, ki so prinesli v delo neprimerno manj predanosti, pa več stvarnega znanja, spopadi s soljudmi, ki niso marali živeti za svetlo prihodnost, temveč so nergali zaradi pomanjkljive sedanosti. Skoraj vsi so doživeli brodolom v ljubezni. Edina dekle med njimi ni prišla do lastnega doma, da, dolgo niti do lastne sobice ni prišla; šele potem, ko se je s prošnjo obrnila naravnost na maršalat. Fantje so poskušali živeti z dekleti, večinoma mlajšimi od sebe, takimi, ki niso doživele nič podobnega in zato niso razumele fantove zagnanosti, njegove predanosti družbeni dejavnosti, potrebe po razburjenjih, nestrpnosti spričo počasnega razvoja življenja, nepripravljenosti, urediti z njimi toplo gnezdece za družino. Skoraj vsi so ločeni in samotni. Eden med njimi je poskusil samomor; več jih je bilo na njegovem robu. Spoznali so bolnišnice za živčne bolezni in zadnje stopnje obupa. In vsi so ostali bojevniki. Začeli so rasti — veliko pozneje, z veliko večjimi bolečinami; toda kako vzravnano, kako pogumno so mnogi med njimi dorasli! »Šele pozneje sem začel rasti« ni veder film; iz usod posameznikov prerase v pretresljivo podobo cele generacije, rodu, ki je imel od vseh danes živečih menda najtežjo usodo: saj smo od njega v vojni in miru zahtevali odraslih dejanj in odločitev, čeprav tedaj še niti prav začel ni rasti. In več: terjali smo, da nosi nato sam vso težo posledic. Film je podoba tega rodu in hkrati obtožnica, ob kateri se čuti sokriv vsak gledalec; že zato, ker se nenadoma zave, kako brezbrizno in površno živimo drug mimo drugega, kako čisto nič se ne potrudimo sočloveka razumeti. Predvsem pa je strašna obtožnica vojne, opustošenja in nezaceljivih ran, ki jih zapusti v tistih, na katerih rame se zvali njeno neznosno težko breme v letih, ko bi morali spokojno reševati računske naloge, se spogledovati s sošolkami in z mladimi očmi odkrivati lepote sveta — skratka, počasi dozorevati in v čvrsto, harmonično osebnost, sposobno za poznejši življenjski boj. Obtožnica zaradi ukradenih let, ko bi morali v miru dorasti.

Rapa Šuklje

FRANCE VURNIK:

PESNIŠTVO 1963

II.

Dvoje kompleksnih sestavin lahko opazi zbrani bralec v pesniški zbirki Franceta Kosmača DOM V VESOLJU. Prva, ki je zaznavna v več pesmih, je zunanje, vidne narave, čeprav je tesno povezana s pesnikovim intimnim svetom: to je simbolika, spletena iz obmorskih posebnosti, torej čisto krajevno pogojena. Druga sestavina pa sega globlje v pesnikov spoznavni svet. Odkriva namreč nekakšno nezadovoljnost s sedanjim psihofizičnim razpoloženjem in izraža romantično željo umakniti se, zbežati v svet notranjega soglasja. S podobami iz narave je ta v fantaziji ustvarjeni svet določeneje in nazorneje prikazan.

Sicer pa zapušča pesniška zbirka Franceta Kosmača Dom v vesolju zelo blede, meglen vtis. Ni težko spoznati, da njegove pesmi nastajajo iz določene oblikovalne volje, da pa je avtorjeva doživljajska osnova hudo skromna, ali pa je v pesmih sploh ni zaslutiti. Nič čudnega ni torej, da pesnik nadomešča doživetja s spoznanji, z razmišljanjem, z opazno slikovitostjo. Tudi omenjena ugotovitev, da beži, oziroma izraža željo umakniti se iz sveta realnosti v fantazijsko ustvarjen svet, zajema v sebi odtenek, da ta avtorjeva želja izvira iz utrudljive enoličnosti ali iz preproste utrujenosti. Kakšno pa je vzdušje, kamor bi se človek rad zatekel? Predvsem je to živčno pogojeno razpoloženje, ujeto v zbranosti (Srebrna ladja), lahkotnosti (Zeleni maj), v enakomernosti skladnega dihanja in v tišini (Poletje), pa tudi v himničnih pesmih Pozdrav soncu in vetru je ujeto podobno razpoloženjsko tkivo. V teh himničnih, zanesenih pesmih prevladuje velelniška glagolska in vsebinska oblika: »...pojdemo uživati srebrne igre / delfinov na obzorju... Postavimo v sebi mogočen spomenik tišini...«

v pesmi Preselimo se in v več drugih.

Poleg pesmi z opaznim osrednjim motivom nasprotja med resničnostjo in romantično zamišljeno rešitvijo je še nekaj zelo preprostih razmišljanj o večnih življenjskih zakonitostih (Neznano), nekaj lahkotno idealiziranih ljubezenskih skic in zelo preprostih spoznanj o minevanju časa. Zbirka ima tri poglavja, vendar ta niso spletena iz motivno zaokroženih enot; pesmi iz zadnjega cikla z naslovom Dom v vesolju se motivno lepo vežejo s pesmimi iz prejšnjih dveh poglavij Pozdrav soncu in vetru in cikla Tebi in sebi. To je sicer formalnost, toda bralcu je čisto praktično olajšano dojemanje in podoživljanje, če so pesmi spletene v cikel po neki določeni logični osnovi. Te pa v Kosmačevem Domu v vesolju ni opaziti. Pa še drug vzrok je, ki preprečuje intenzivnejše vživetje v Kosmačev pesniški svet. Ker je doživljajski (le deloma) in spoznavni (v večji meri) svet neizrazit, premalo značilen v individualnem in splošno človeškem okviru, in ker je pogosto podan v podobah in opisih, ki sami po sebi govore več, kot pa doživljajsko ozadje, prihaja do tega, da odjemalec v podoživljanju ni prepričan. Tudi doživljajska in miselna odkritja Doma v vesolju niso toliko značilna ali pomembna, da bi mogla človeka prevzeti brez intelektualnega napora. To dokazuje, da Kosmačeva motivna in izpovedna iskanja niso na obetajoči poti. Morda nastajajo njegove pesmi takoj ob prvih vzgibih in ostajajo zaradi svoje nedozorelosti le del tega, kar bi utegnile biti, če bi jih avtor uspel temeljiteje prenesti v sebi. Ta misel se poraja zaradi tega, ker v Kosmačevem Domu v vesolju ni opaziti nobenega odmeva iz prejšnje Kosmačeve pesniške

snovi, iz doživetja revolucije in poznejših sprememb okoli človeka in v njem.

Za raziskovanje lirično ustvarjalnega razvoja IVANA MINATTIJA je bilo minulo leto ugodno. Pri zavodu Borec je namreč izšel izbor Minattijeve partizanske lirike, naslovljen po eni izmed pesmi Veter poje. Obenem je izšla motivno zelo zaokrožena pesniška zbirka Minattijevih najnovejših pesmi; zbirka ima lirično programski naslov Nekoga moraš imeti rad. Med nastankom pesmi obeh knjig je nekako osemnajstletno obdobje, ki se v pesmih zbirke Nekoga moraš imeti rad razkriva kot intenzivno razvojno z več opaznimi sestavinami.

V zbirki Veter poje so vse pesmi motivno vezane na slovensko partizanstvo. V teh pesmih sta zunanji, objektivni in razpoložensko intimni svet v enakomernem soglasju. Razpoloženske in intimne vzgibe namreč poraja okolje, situacija, v kakršni se človek znajde, to se pravi ječa, partizanski pohod, po borbi in podobno. V opise objektivnih razmer pa se vključuje najmočnejši Minattijev element, intimno doživljanje, bodisi v obliki spominov na mladost ali pa v predstavah prihodnosti, ko bo konec vojne, ko bo svoboda, ko bo čas za oblikovanje novega sveta. Ta doživljajski, lirično fantazijski element pa terja posebno vzdušje, da se lahko sprošča: vsaj relativno umirjenost. Zato se Minattijeve razpoloženske fantazijske meditacije sprostijo ob počitku med pohodom, po boju; ali pa se tudi sredi zunanjega hrupa (bodisi boja ali slavlja) pesnikova misel umakne v podoživljanje izjemnega občutja iz preteklosti ali v fantazijsko oblikovanje prihodnosti. V občutjih iz preteklosti je ujet pesnikov mladostni svet ali pa neposredno

doživljanje v partizanih; v fantazij-sko oblikovano prihodnost pa sodijo srečanja z materjo, z dekletom, pa tudi delovni zanos, ki ima po zgledu tedanjega pesništva programsko osnovo (najznačilnejša te vrste je pesem *Ko bo svoboda*). Jedro Minattijeve lirike, to se pravi intenzivna zazrtost v notranji razpoloženjski svet, se je opazno uveljavilo že ob začetku njegovega pesniškega ustvarjanja. Vendar tedaj še v določnem sorazmerju z upodabljanjem objektivne situacije. V sorazmerju sta si zunanji vzrok in notranja posledica.

Razvoj, kakor ga razkriva zbirka *Nekoga moraš imeti rad*, pa je šel k močnemu ponotranjenju Minattijeve lirike. Če navežemo na ugotovitev o Minattijevi partizanski liriki: zunanjega vzroka v novih Minattijevih pesmih ni več, ostala je samo globoko in v številnih niansah občutena posledica, izpovedana v novih, izčiščenih, morda bi lahko rekli stiliziranih simbolih. Zunanji vzrok za tako lirično jedro, kot ga spoznamo iz pesmi v zbirki *Nekoga moraš imeti rad*, je gotovo naš čas, zato se bralcu zdi izpovedna vsebina Minattijevih pesmi logična, značilna za naš čas, vredna podoživetja in premisleka. V tem, nekoliko shematično orisanem odjemalskem procesu je zajet dragocen smisel Minattijeve lirike, njena osveščevalna funkcija.

Med 23 pesmimi, kolikor jih prinaša zbirka *Nekoga moraš imeti rad*, je večina uglašena na enotno, globoko in pretresljivo občutje osamljenosti, na občutek zgubljenosti, od-tujenosti, tudi na občutek nepotreb-nosti. Ta občutek zgubljenosti in osamljenosti je uvodni ton v zbirki, utelešajo pa ga simboli »nagnit, raz-majan kažipot«, »svetilka na samot-nem vogalu«, drevo, ki »mrtvo po-drhtevo pod kapljami aprilskega

dežja«, itd. Občutek neznosne zaduš-nosti in kovinske hladnosti ujame v izbranih podobah v pesmi *Samotno* je tod. Situacija postane toliko bolj zadušna in moreča, ker pesnik spo-zna, da nima izhoda, da s svojimi rožami, drevesi in pticami nima kam. Občutek osamljenosti, zgublje-nosti in nepotrebnosti variira pesnik v različnih stopnjah moči, le tu in tam zazveni v njegovi zavesti še kakšna vrednota, ki jo utelešajo elementi iz narave. Tako izpovedano psihično stanje se zdi skoraj brez-izhodno, doživeto in preživeto do take stopnje, da je človekova zavest že skoraj okamenela, postala brez-čutna, statična. Vendar se za to hladnostjo občutja skriva nabita na-petost, ki terja sprostitve. Zato je pesnikov krik v taki samotnosti in strahu pred praznino, krik po člo-veku, resnično pretresljiv (*Pridi, preženi mi noč iz oči...*).

Intimno otrplost v samoti nekoli-ko vzvalovi erotično čustvo, ki pa je spet temeljito osebno pogojeno. Podano je v loku in valovanju, ka-kor ga je doživela pesnikova intim-na zavest, od začetne mehkode do pretresljivega spoznanja, da človek nima več kaj dati iz sebe, saj je »mrtvo, steptano pogorišče«, in da se mora zamisliti nad spoznanjem: »Ni-česar ti ne morem dati. / Samo to težko, lačno kri, / ki se pohlepna skozme vali: / jemati!« Ta čustveno vznemirjeni lok se nesentimentalno zaključi v osamelosti, kot v večni zakonitosti, da ima vse svoj konec, razvrednotenje, izničenje. Morda ostane le drobec spomina, ki prinaša intimno vznemirjenje, zato ga pes-nik ne mara. Vrača se v samotnost, v umirjenje, v tišino, v nekakšno zdravljenje razbolelih živcev med travami in vrbami. In v takem raz-položenju pride pesnik bolj z voljo kot z doživljajskim valovanjem do

spoznanja, da »nekoga moraš imeti rad«. To misel izpoveduje zadnja pesem v zbirki, po kateri je knjiga dobila tudi naslov, misel, porojena iz bolečega občutka samote in odtujenosti.

V Minattijevi zbirki *Nekoga moraš imeti rad* je torej ujet razpoloženjski svet skrajne osamitve, ki nima izhoda. To je izpoved velikega brezupa sodobnega človeka, ki sam v še tako intenzivnem naprežanju ne pomeni nič. Mislim, da je to spoznanje Minattijeve lirike bolj intenzivno kot nakazovanje reševanja v vrnitvi k naravi. Sicer pa nam pesnik ni dolžan odkrivati rešitve. Duhovna, notranja navzkrižja sodobnega človeka odkriva Minatti intenzivno, v niansah in s prepričljivimi, ubranimi pesniškimi podobami. To pa je bila in je še vedno funkcija umetnosti: z oblikovno izpovednimi sredstvi odkriti bolečino časa. Minatti je to storil tako, da je iztrgal najintimnejša občutja samotnosti in odtujenosti iz sveta slutenj in občutkov ter jim dal jasno pesniško podobo. Kljub temu, da njegova izpoved nima širine, da korenini samo v svetu občutij in slutenj, torej nima širšega analitičnega obsega, je nenavadno zaokrožena in prinaša dragocen delež k spoznavanju sodobnega človeka.

Tudi **Janez Menart** je lani povečal svoje pesniško delo z dvema knjigama: z romantično ljudsko pesnitvijo *Bela pravljica* in izborom svojih najboljših pesmi ter z dodatkom nekaj novih v knjigi *Semafori mladosti*. Med pesniki, s katerimi je 1953. leta nastopil s skupno pesniško zbirko *Pesmi štirih* (Kovič, Menart, Pavček, Zlobec), je Menart kvantitativno najbolj prisoten, pa tudi v zavest širših plasti odjemalcev poezije se je vrstel kot hudomušno ironični in satirični komentator

življenjskih in družbenih pojavov našega časa. Kakor je Minatti ves zadržan v lastno intimno doživljanje, tako je Menart kot izrazito nasprotje usmerjen navzven, na posamezne objektivne pojave, ki jih s svojo oblikovalno zavestjo pregnete v pesniške organizme.

S stališča razvoja sodobnega pesniškega ustvarjanja bi se Menartova *Bela pravljica* po stilu zdela kot anahronizem, kot zapoznel pojav. Pesnitev ima vse značilnosti romantične stilne usmeritve: Zgodbo je avtor prepletel z zimsko pokrajino, ki ga spominja doživetja iz otroštva in je bila inspiracijski vir. V zgovornih nasprotjih se prepletata trpka resničnost siromakov z brezupnim sanjarjenjem o prihodnosti, čisto drugačni in boljši. Misel pravljice pa izzveni v nekoliko melanholičnem spoznanju, da so za človekov (avtorjev osebni) doživljajski svet otroška sanjarjenja dragocenejša kot pa njihova izpolnitev v zrelih letih. To pa še toliko bolj, ker so spomini na otroška hrepenenja povezani s tisto resnično navezanostjo na mater, kakršna se v človekovem poznejšem življenju nikoli več ne ponovi. Zgodbi in misli se pridružuje tudi ustrezen pesniški jezik z zelo razkošno simboliko v zelo tekočih četverostopnih trohejih.

Menartova *Bela pravljica* je grajena v stopenjski retrospektivi: zimska situacija v sedanosti spomni pesnika na otroštvo in mater ter na eno izmed »pravljic«, ki mu jih je mati pripovedovala. To je zgodba o hudo siromašni materi in sinu, ki z neobičajno zavzetostjo skrbi za svojo bolno mater, čeprav pri tem izmakne klop v parku, da lahko zakuri, ali goloba pred cerkvijo, da imata skromen grižljaj za ohranitev golega življenja. Novoletni blišč zamika fanta, njegova fantazija se sprosti. Toda ko se vrne, najde mater

mrtvo. S tako čutečim in tako doživljajočim dečkom se potem pesnik poistoveti in se vrne v sedanost in pesniško podoživljeno preteklost ovrednoti. To pa je tisti drobec izpovednega jedra, ki je značilen za avtorja, ne glede na to, kakšen je; kljub romantični stilni realizaciji ima pesnitev svojo umetniško vrednost, ker izpove v intimnosti preskušeno življenjsko resnico, poleg tega, da je v svojem stilnem območju napisana bleščeče tekoče. Pesnitev je nastala v skladu z Menartovim pojmovanjem pesništva, ki je zelo osebno in izziva polemične pomisleke.

Menartova knjiga Semafori mladosti ni povsem nova pesniška zbirka, temveč po avtorjevi presoji prečiščen izbor iz pesniških zbirk Pesmi štirih, Prva jesen in Časopisni stihi, ki pa mu je avtor dodal še nekaj v zadnjem času nastalih pesmi in od katerih so bile nekatere že objav-

ljene po revijah. Kljub temu, da avtor v spremni besedi odreka reprezentativen pomen temu izboru, vendarle lahko takoj spoznamo, da Semafori mladosti prinašajo bistveni in najpomembnejši del Menartovega pesniškega ustvarjanja.

Tako širok izbor predstavlja Menarta, lahko rečemo v celoti, tudi tisti del mladostnega ustvarjanja, ko je bil oblikovno in izpovedno drugačen in ko je uspel zlasti v kratkih družbeno kritičnih skicah. Semafori mladosti razkrivajo tudi, da je Menart tematsko in problemsko dokaj širok pesnik. V njegovem ustvarjanju so našle pretresljiv odmev vojne grozote, propadajoči arhaizem kmečkega sveta, sodobna družbena nasprotja, atomska mentaliteta, osebna doživetja, pesnikova mladost, problemi pesniškega ustvarjanja, ljubezenski motivi, pa tudi ironično satirični komentar o nekaterih pojavih v našem povojnem življenju. Knjiga je razdeljena na devet vsebinskih poglavij, ki jih ločijo ustrezni epigrami, med katerimi je najkrajši, toda z zadetkom v črno:

Oda od:
balada balad:
 $E = mc^2$

Ta široki motivni obseg dobi v Menartovi pesniški interpretaciji tipične, za avtorja značilne miselne odtenke. Predvsem prevladuje pristnost minljivosti vsega. Noben lepi videz ne more prevarati pesnika, v isti sapi odkrije drugo stran medalje, včasih pretresljivo, toda resničnejšo. V družbeni kritiki je direkten, ali pa pove svojo misel v satiričnih opredelitvah ali v grotesknih podobah.

Kljub široki lestvici motivnih iskanj pa je vendarle poglavitna sestavina Menartovega pesništva njegov oblikovni del. V oblikovanju podob in situacij in v iskanju dra-

Bibliografija

Miško Kranjec: Za svetlimi obzorji. Roman v štirih knjigah. Druga knjiga: Bele so vse poti II/2 (Tretji, četrti, peti, šesti del). Izdala Državna založba Slovenije. Opremil Marijan Rupar. 631—1501 strani.

Mevlja Dušan: Pohod. Partizanske pesmi. Izdala Zveza združenj borcev NOV okraja Maribor v počastitev 20. obletnice Kočevskega zboru in II. zasedanja AVNOJ v Jajcu. Založba Obzorja. Maribor 1963. Strani 35. Cena broširane knjige 370 dinarjev.

Kušej dr. Gorazd: Politični sistem Jugoslavije. Idejne in organizacijske osnove političnega sistema SFRJ. Izdala Cankarjeva založba v Ljubljani. Knjižnica Delavska univerza. (Družbeno politični sistem. I. cikel — 5.) Ljubljana 1963. Strani 129, 2 prilogi. Cena broširane knjige 190 din.

stičnih simbolov je Menart skorajda neizčrpen. Tam, kjer je zgoščen risar z naglimi, toda zanesljivimi potezami, tam je tudi najmočnejši. Zato so Vojne slike najboljši del njegovega ustvarjanja. V kratkih, zgoščenih opisnih pesmih naslika grozljive, groteskne odtenke v sledovih, ki jih je pustila vojna za seboj, pa naj bo to madež krvi na pohojeni družinski sliki, ali nihajoči kos vrvi na veji, ali sončni žarek skozi luknjo v prestreljeni čeladi ali drhteče cvetje na grobovih. Menartovi pogosti prijemci so: slikanje nasprotij, značilnih situacij in komičnih seveda, večinoma z drzno, učinkovito, včasih pa tudi z estetsko dvomljivo simboliko ali govorico. Poleg Vojnih slik sodijo v uspeli vrh Menartovega ustvarjanja še Pesem odhoda, Croquis, Kantovska pesem, Arc de Triomphe, Otroci se love in še katera. V teh pesmih sta se zila izpoved spoznanja in oblika v pesniške mojstrovine.

V tej pisani zbirki, lahko bi rekli antologiji, je poleg navedenih še nekaj lirskih pesmi, kot na primer Nežnost v mraku, ki skupaj z Belo pravljico odkrivajo določen lirsko

izpovedni oblikovalni pristop, in kot nasprotje tem je v Semaforih mladosti veliko humoristično pripovednih. Te šaljive opisne pesmi so najbolj skromno in ponesrečeno poglavje v Semaforih mladosti. To so zlasti tiste, ki so prvič našle pot v pesniško zbirko. Te pesmi so nič več kot duhovičenje, razvlečene so in dolgovezne; to je nizanje bolj ali manj duhovitih verzov brez neogibnega izpovednega jedra. Take pesmi so na primer: Pesnik se popravi, Pričakovanje, Osmrtnica, Spomenik itd. Te pesmi bodo zanimale nezahtevnega bralca, ga morda trenutno zabavale z domslicami, potem pa ga pustile praznega.

Pesniški razvoj, ki ga odkriva Menartova zbirka Semafori mladosti, poteka od zgoščenih, z izbranimi sredstvi naslikanih podob, do vse bolj raztegnjenega, preveč šaljivo zgovornega in od sodobnih problemov odmikajočega se ironičnega ali hoteno družbeno angažiranega razglabljanja. Ta, v to smer nakazani razvoj, bo avtor moral ustaviti in v okviru svoje stilne orientacije odkriti nova življenjska spoznanja.

(Konec prihodnjič)

Zlato črnih dlani

Vsakomur je jasno, da današnja Afrika z nezadržno vitalnostjo stopa v svetovno dogajanje. Pri tem ta Afrika, ki išče svojo pot svobodnega razvoja in si na tej poti želi prijateljskega sodelovanja, uživa tople simpatije vseh Jugoslovancev in podporo naše države. Sodelovanje Jugoslavije z novimi državami Afrike in njenimi narodi je vsak dan bolj uspešno in bogato. Posebno tesno je to sodelovanje z novoosvoboženimi narodi, pa tudi tistimi, ki se še bore za svojo svobodo. To tudi ni čudno, kajti poti njihove borbe za osvoboditev in revolucije so zelo podobne našim. Prav tako so si podobni tudi cilji. Zato odnose Jugoslavije z afriškimi državami in narodi

prežema medsebojno prijateljsko razumevanje in želja po medsebojni pomoči in iskrenem sodelovanju. Razumljivo pa je, da je za vsakršno sodelovanje potrebno najprej dobro poznanje. Delegacije, obiski predstavnikov, delo naših strokovnjakov v afriških državah in študij afriških študentov pri nas, gostovanja raznih ansamblov, vse to predstavlja poti za medsebojno spoznavanje in razumevanje. Istemu cilju, čeprav morda bolj tiho in neopazno, bo prav gotovo pripomogla tudi knjiga, ki je pod naslovom »ZLATO ČRNIH DLANI« v redakciji Draga Graha izšla pri Pomurski založbi v Murški Soboti. S to knjigo je Pomurska založba, ki se s svojimi pomembnimi publikacijami vedno močneje uveljavlja na slovenskem knjižnem trgu, opravila pomembno poslanstvo. Ne samo kulturno, temveč poslanstvo, ki je mnogo širše, saj odmev tega dela — kljub morda skromni izdaji — presega običajni pomen neke knjige. Knjiga predstavlja namreč izbor iz sodobne črnske proze. Izbor, ki prinaša dvanajst tekstov dvanajstih avtorjev iz sedmih dežel črnske Afrike in ki bo našim ljudem prvič predstavil umetniško prozo neznanih predstavnikov literature prav tako malo znanih afriških narodov. Če vemo, da take ali podobne izdaje doslej v slovenščini nismo imeli, da pa s političnim razvojem afriških narodov stopa na plan tudi njihova umetnost, potem je bil že čas, da smo tako knjigo dobili. Posebno še, ker si nekateri naši ljudje kljub vsemu, kar je bilo doslej o Afriki že napisanega in govorenega, predstavljajo Afriko in njeno kulturo bistveno napačno.

Če si ogledamo novo antologijo, moramo najprej spoznati avtorje, ki so v njej zastopani s svojimi deli. Imena sama ne pomenijo ničesar. Zato je urednik dodal nekaj kratkih beležk o avtorjih. Iz njih posnemamo nekaj podatkov: Abrahams Peter, rojen leta 1919, je doma v enem ubožnih predelov južnoafriškega Johannesburga. Z osmimi leti se je uveljavil v otroški roparski tolpi, potem pa je opravljal razna najslabše plačana pomožna opravila. Vmes se je začel zanimati za knjige in s posredovanjem nekega misionarja je prišel na učiteljsko. Leta 1935 je zapustil šole in začel potovati, najprej po Afriki, nato po svetu. V Angliji je leta 1941 začel pisati. Zdaj živi na Jamajki. Achebe Chiuma je doma iz Nigerije, kjer je v misionjski šoli dobil osnovno izobrazbo, potem pa je s podporo vlade odšel na gimnazijo. Študiral je tudi medicino, vendar se je raje posvetil angleščini in zgodovini. Bil je nekaj časa zaposlen pri BBC, sedaj pa je pri domačem radiu v Nigeriji. Beti Mongo je doma iz južnega Kameruna. Po uspešno končani licejski diplomji je študiral v Franciji umetnostno zgodovino. Star je 32 let. Iz Gvineje je doma Laye Camara, ki se je prav tako izobraževal v Franciji. Sploh je zanimivo, kako močno so črnski pisatelji pod vplivom francoske kulture. Tudi Mphahlele Ezekiel, ki se je rodil v Transvaalu v Južnoafriški uniji, živi v Franciji. Sam se je pretolkel do najvišje izobrazbe — po poklicu je profesor angleščine — vendar je moral iz domovine emigrirati zaradi svojega naprednega mišljenja, ki ga izraža tudi v svojih delih. Predstavnik Sierra Leone je Nicol Abioseh. Po končani srednji šoli v Nigeriji je v Angliji študiral medicino in sedaj opravlja ta poklic v svoji domovini. Iz Nigerije je doma tudi Nzekwu Onuora (rojen leta 1928), ki je po poklicu novinar, urednik časopisa Nigeria magazine. Tri leta mlajši je Rive Richard, prav tako Južnoafričan, po poklicu učitelj. V knjigi so nadalje zastopani Oyono Ferdinand iz Kameruna, Tutuola Amos iz Nigerije, Sutherland Efua Theodora iz Gane in morda najpomembnejši, če-

prav ne toliko pisatelj kot esejist Senghor Leopold Sedar iz Senegala, član Unesca in posvetovalne skupščine Evropskega sveta. V knjigi je torej zastopana vrsta imen, o katerih pri nas skorajda še nismo slišali. Imena sama nam torej ne povedo dosti. Lahko pa ugotovimo, da so v slovenskem izboru črnske literature zastopani avtorji iz najrazličnejših afriških dežel, čeprav pogrešamo predstavnikov vzhodne in centralne Afrike. Tu pa se, kot nam pojasnjuje urednik v svoji dodatni besedi, literatura še ni povzpela nad obdelavo izročila in morda z izjemo pesništva še ni dosegla večjega razvoja. Prav tako nam slovenski izbor kaže, da gre z izjemo Senghorja in Abrahamsa, ki sta stara nad 40 let, v glavnem za najmlajšo generacijo piscev, ki so se pojavili šele v zadnjem desetletju in ki jih je vrglo v svet sedanje viharne dogajanje v Afriki. Po njihovih poklicih sodeč, so zastopani predvsem učitelji in nekdanji študentje, ki svojega študija večinoma niso dovršili. Mnogi od njih so se do svojega umetniškega dela povzpeli iz najubožnejših predelov, skoraj vsi pa imajo za seboj izredno težavno pot do znanja in do enakopravnega položaja v človeški družbi. Črnska afriška literatura, z izjemo morda južnoafriške, se je torej začela šele z generacijo, ki ustvarja šele danes in je torej šele na prvi stopnji svojega razvoja.

Kakšni so objavljeni teksti? V formalnem pogledu so to črtice, novele in odlomki iz daljših tekstov. Odlomki na splošno niso priljubljeni. Očitno pa brez njih ni šlo, čeprav bi bila na primer novelistična zbirka vsekakor bolj zaokrožena. V vsebinskem pogledu pa bi lahko rekli, da skušajo avtorji v svojih tekstih predstaviti podobo afriškega črnca z vso njegovo dilemo dveh civilizacij, z vsemi njegovimi sodobnimi problemi, pa tudi samozavestjo. Ponekod je čutiti staro civilizacijo kot klic davnine, ustnega izročila, praznoverja, v drugih pa spet sodobne socialne probleme in probleme rasnega zatiranja in borbe za enakopravnost. Skoraj povsod pa veje iz objavljenih tekstov izredno močna volja po uveljavitvi in volja do enakopravnega mesta v svetu.

Ob prebiranju teh, v slovenski antologiji črnske literature objavljenih tekstov, lahko ugotovimo še nekaj. Tisti, ki bodo te tekste ocenjevali zgolj literarno, bodo morda razočarani, kajti črnska literatura je vendarle bistveno drugačna od evropske ali ameriške in je docela samosvoja. Prav tako bodo razočarani tisti, ki bodo v teh delih iskali aktualno problematiko sodobne Afrike in odgovore na socialne, ekonomske in druge probleme. Resnica je nekje v sredi. Teksti so vredni branja kot orginalni, samosvoji teksti posebne literature, njihov glavni pomen pa je vendar v tem, da govorijo o Afriki in njenih ljudeh v sodobni problematiki.

Čeprav je izbor črnske afriške proze prvi, sorazmerno skromen prikaz sodobne črnske literature v slovenščini in je naslov publikacije morda neprimeren, je knjiga »Zlato črnih dlani« vendar vredna vse pozornosti. Zanj zasluži pohvalo založba, ki je s to izdajo prekosila mnoge druge slovenske založbe z daljšo tradicijo. Zanj zasluži pohvalo urednik in njegov sodelavec, prevajalec iz francoščine, Andrej Inkret. Obadva gotovo nista imela lahkega dela. Posebno urednikova naloga je bila spričo tega, da gre za sodobno književnost, kjer čas še ni ločil zrna od plevla, toliko bolj težavna. Menimo pa, da so vsi sodelavci te knjige uspešno izpolnili svojo nalogo in ustvarili knjigo, ki je vredna vsega priznanja že zaradi ustvarjenega mostu spoznavanja.

S. R.

IZ MEDNARODNE ARENE

Letalo se je bližalo Antilom. Še nekaj ur poleta in pod sabo smo zagledali kopno, ravne kvadrate polja, palme, ceste in vozila, ki so drvela po njih. KUBA!

Ko je Kolumb leta 1492 odkril ta otok, je vzkliknil: »To je najlepša dežela, kar so jih videle človeške oči!« Dežela je res lepa in jo upravičeno imenujejo »biser Antilov«. Meri 114.524 km² in je torej dvakrat manjša od Jugoslavije. Otok je dolg 1250 kilometrov, širok pa od 35 do 201 km. Nahaja se na pragu Mehiškega zaliva južno od Tropic del Cancer. Od Mehike ga loči Yucatanska ožina (210 km), od ZDA ožina Colona (140 kilometrov), od Haitijev ožina Maisi ali Prehod vetrov (77 km), od Bahamskih otokov pa stari Bahamski kanal (od 50 do 150 km širine). Zaradi svoje lege dominira štirim glavnim potem v Antilskem morju. V Kolumbovih časih je bil otok poraščen z gozdovi, kjer so živeli Indijanci plemen Ciboney, Taino in Guanahatabey iz rodovne skupine Arawaka. Najrazvitejši in tudi najbolj delavni so bili člani plemena Taino, ki so se pečali s kmetijstvom, lovom in ribištvom. Bili so pravi

**Bila
sem na
Kubi**

J. K.

umetniki v pridelovanju tobaka, sladkega krompirja, fižola in žitaric. Znali so tudi plesti košare in barvati platno v raznih barvah. Taini so bili tudi v družbenem pogledu najboljše organizirani. Člani plemena Ciboney so bili precej bolj zaostali. Živel so v glavnem v skalovju in se pečali večinoma z lovom in ribolovom. Guanahatabeyi pa so bili v glavnem nomadi. Živel so v zahodnem delu otoka. Vsa tri plemena so bila miroljubna. Ko je španski osvajalec Velásquez začel svoj pohod proti domačinom, je zadel na močan, a kratkotrajen odpor. Staro izročilo pravi, da se je v boju zoper osvajalce posebno odlikoval poglavar Hatuey, ki so ga konkvistadorji živega sežgali.

Pred smrtjo so mu poslali duhovnika, ki naj bi ga spreobrnil. Hatuey ga je vprašal, ali gredo kristjani v nebesa, čemur je duhovnik pritrdil. Tedaj je poglavar odločno povedal, da mu ni za nebesa, če so naseljena s takimi hudobami, kot so kristjani.

Španci so Indijance kmalu iztrebili. Ob trdem suženjskem delu na plantažah in v rudnikih je pomrlo nešteto domačinov, drugi pa so se rešili trpljenja s skupinskimi samomori. Toda latifundisti so potrebovali delovno silo in si jo zato nabavljali v Afriki. Na Kubo so plule karavane ladij s črnimi sužnji, ki so se kasneje pomešali z belim prebivalstvom. Zato je tudi današnji sestav kubanskega prebivalstva po Wiliamu Stokesu zelo zanimiv: 30 % je belega prebivalstva, 20 % mešanega, 49 % negroidnega in 1 % rumenopoltega, vendar obstajajo tudi drugi podatki, ki zatrjujejo, da je 50 % belega prebivalstva, 25 % mešancev in 25 % negroidnih prebivalcev. Značilno je, da se je na Kubo priselilo mnogo Kitajcev. Od leta 1848 do 1867 jih je prišlo 114.000, v tem stoletju pa še 150 tisoč. Vsega prebivalstva je nekaj več kot 6 milijonov.

Sedaj sem prispela v ves ta pisani svet in sem na moč radovedna, kako me bo sprejel.

Sodeč po prvih vtisih — kar lepo. Na letališču sta naju dočakali predstavnici ICAP (Kubanskega inštituta za prijateljstvo med narodi), ki naju je povabil na proslavo V. obletnice revolucije, ter nama zaželeli dobrodošlico. Potem so naju obkrožili novinarji in fotoreporterji, ki so pač taki kot povsod na svetu: radi bi takoj izvedeli vse do potankosti. Ker pa naju je že čakal avto, da naju odpelje v hotel, sva se z mojim sopotnikom kmalu poslovila. Tudi obmejne formalnosti so bile opravljene v petih minutah. Tovarišica Lidia Pedreira,

šef evropskega oddelka ICAP naju je spremila v hotel, nama priporočila, da se odpočijeva in potem prideva v hotelsko restavracijo.

Končno sva se znašla v sobi devetnajstega nadstropja hotela »Havana Riviera«. Ogromno okno, ki je zajemalo skoraj celo steno, je gledalo proti Mehiškemu zalivu. Pod menoj je bučalo morje, kajti bil je viharen dan. Valovi so pljuskali več metrov visoko in se razbijali ob cestnem tlaku. Iz odprtih ob cesti so se ob vsakem novem navalu peneče se gmote dvigali v zrak vodometi ter škropili črnolase glavnice malih razposajencev, ki so se lovili z morjem. Mirno so namreč čakali, da se morje zapodi proti odprtini in plane iz nje, a brž ko so čutili, da je blizu, so jo na vso moč ucvrli proč. Junak je bil tisti, ki ga morje ni niti enkrat »ujelo«, to je oškropilo. Brž ko je fontana izginila, so spet obstopili odprtino in čakali na naslednji zagon njihovega orjaškega prijatelja. Njihova igra me je tako privlačila, da bi kmalu pozabila, da se moram urediti in si ogledati svoj bodoči »dom«. Bila je velika, svetla soba z reliefi palm na stenah, nizko marmornato mizo, naslonjačema, pisalno mizo, velikim ogleдалom in čudovito južnoameriško posteljo, ki jih je v Evropi treba iskati. Na nočnih omaricah sta bili ogromni marmornati svetilki, enaki ali morda še večji pa na pisalni in marmornati mizi. Sploh je bilo vse ogromno, kakor da je narejeno za velikane, prav nasprotno od Evrope, kjer imaš občutek, da so prostori zgrajeni za pritlikavce. Enake so tudi vgrajene omare v predsobi in kopalnici. Kasneje sem ugotovila, da posvečajo čistoči največjo pozornost. Tako posteljnino kakor vse tri brisače v kopalnici menjajo vsak dan. Tudi s toplo vodo ni težav, kakor se pogosto dogaja v evropskih hotelih. Skratka, bilo mi je všeč.

Čez kakšno uro je zazvonil telefon. Bila je Lidia, ki me je vabila na kosilo. V ogromnem holu nama je predstavila simpatičnega, zagorelega Kubanca, ki nama bo na voljo za najinega bivanja v deželi. Guillermo Carrillo, mož 36 let, je bil nekdanj »machero«, pospravljalac sladkornega trsa, kar je eno najtežjih kmetijskih del, zdaj pa je šofer pri ICAP. Bil je seveda tudi v hosti, se boril in je kajpak navdušen pristaš današnjega reda. Med svojim enomesečnim bivanjem sem ga dodobra spoznala, saj je bil z nama od jutra do pozne noči. Vozil naju je po Kubi in nama razkazoval vse, od koč do palač.

Dan je minil kot bi trenil. Z Lidijo smo sestavili načrt za prihodnje dni, kajti po Novem letu bova z Obradovičem itak krenila v notranjost dežele, da si ogledava tisto, kar svetu počasi prenehava biti uganka — Kubo in njene ljudi.

LA HABANA

Ko sem se drugo jutro zbudila, se je morje še vedno razburkano zaletavalo v valobrane, se vzpenjalo v velikanskih belih lokih, ki so se razbijali ob tlak in se v nemoči plazilo kot ogromen polip po cesti, dokler ga niso pogoltnili požiralniki. Malecón, obalna cesta, ki obdaja Habano, je bil skoraj prazen. Redki avtomobili so bili v nevarnosti, da jih bo vsak čas brezplačno »opralo«. Bilo je zanimivo gledati šoferje, ki so preračunano menjali brzino v pričakovanju »prhe« ali pa bliskovito švigali pod dvigajočimi se vodometi.

Guillermo je v elegantnem loku pripeljal svoj »Crisler« pred hotelska vrata. Pridružil se mu je tudi naš bodoči vodič, 20-letni orjak Jorge Sierra, ki naj bi nama razkazal eno najlepših mest sveta. V bistvu ni imel lahke naloge, saj naju je moral v pičlih štirih dneh seznaniti z zanimivostmi tega milijonskega, takó

raznolikega mesta, v katerem se romantika starih konkvistadorjev prepleta z mrzlo enostavnostjo ameriške hotelske arhitekture. Najprej smo se odločili za ogled starega, ali kakor mu pravijo, kolonialnega dela, ki je tipična podoba španskih mest iz poznega srednjega veka z ozkimi uličicami, veličastnimi katedralami in krono tedanje arhitekture »Castillo del Morro« in »Castillo de la Punta«, ki od leta 1594 kljubujeta času in vsem mogočim navalom, od francoskih do ameriških. V tem delu mesta je tudi trgovska četrt, kjer je pred leti mrgolelo dolarskih tujcev. Tujci so tudi sedaj, vendar bistveno drugačni. Današnji kupujejo za spomin morda le kakšne »maracase« (kubansko glasbilo iz suhih buč) ali kitajske statuetke, vendar skrbno izbirajo, preden se odločijo za nakup suvenirja, ki navadno še zdaleč ni tisti, ki bi ga želeli kupiti. Kubanski peso je namreč enak dolarju, a gostje iz socialističnih dežel niso bogve kako založeni s to dobrino. Toda trgovska četrt zaradi tega ni prav nič manj živahna. Vse kar je v prosti prodaji, se kupuje: od bonbonov do ličil, kuhinjske posode, slik in draguljev. Denarja je dosti, manjka le blaga, usnja, rezervnih delov in še marsičesa, kar je Kuba prej za drag denar uvažala iz ZDA. Zaenkrat so normirana tudi živila, vendar je videti, da bodo s sklepanjem trgovskih pogodb z evropskimi deželami in uvajanjem lastne živinoreje kmalu odstranili tudi to nevšečnost. Sicer pa Kubanci kljub normirani prehrani niso lačni, saj imajo dosti riža, yuque, fižola in sadja, ki so tu najvažnejša živila. Primanjkuje jim maščob in nekaterih drugih artiklov, ki sicer niso najnujnejši, vendar potrebni za spremembo jedilnika. To pa je kajpak pet let po revoluciji in v pogojih gospodarske blokade težko zahtevati.

Trgovski del mesta je poln majhnih prodajalnic, ki še zelo diše po predrevolucijski dobi, zlasti tište s podobami raznih svetnikov in svetnic, v katere mnogo Kubancev še globoko veruje. Vendar se tudi te trgovinice skušajo »modernizirati« in tako se pripeti, da najdete poleg svetinjc matere božje vrsto značk s portreti Marxa, Engelsa in drugih marksističnih klasikov. Vsekakor je ta del mesta najbolj pester in je še najbolj ohranil tradicije »dobrih starih časov«, ko je Kubi vladala španska krona.

Novejši del je podoben vsem mestom sveta iz 19. ali začetka 20. stoletja. V 3 do 4 nadstropnih hišah, ki bi jih mirno lahko prestavili na Dunaj, v Ljubljano ali Pariz, živijo uradniki, nameščenci, učitelji, skratka ljudje, ki dajejo mestu obeležje.

Potem je še bivša aristokratska in bogataška četrt Marianao ali Miramar, kjer je vsaka stavba svojevrsten, s cvetjem in zelenjem obdan gradič, s krasnimi apartmaji, kopalnici in bazeni v raznobarnih marmorjih, starinskim, iz Evrope pripeljanim pohištvom, kolekcijami čudovitih kitajskih statuetk, obokanimi dvoranami, stebričevjem v vseh mogočih slogih, skratka z vsem, kar si je mogel izmisliti v razkošju plavajoči bogataš. Vse je na mestu, razen lastnikov, ki so leta 1959 presenetljivo složno ugotovili, da jim kubanska klima ne ugaja več in so se raje preselili na Florido v ZDA. Sodeč po vsem, revolucionarna vlada temu preseljevanju ni niti preveč ugovarjala, le zabičala jim je, da povratka ne bo, in se tega tudi striktno drži. Z odselitvijo gospode je bil delno rešen eden glavnih problemov nove vlade, in sicer prostorov za izobraževanje prebivalstva, ki se je za časa prejšnjih vlad pogrezalo v čedalje večjo nevednost. Sedaj je Miramar splošen »šolski center«, kakor imenujejo na

Kubi šolske internate. Sicer je pa šolstvo na Kubi poglavje zase. Ne verjamem, da bi se še kakšna druga vlada s tako ihto lotila izobraževanja vsega svojega prebivalstva kakor se ga je Castrova. Dobro leto dni po revoluciji je pričela z alfabetizacijo 23,6 % nepismenega prebivalstva in v enem letu naučila čitati in pisati 19,7 % dotlej nepismenih delavcev in kmetov. Pri tem je sodelovalo vse, od šolske mladine do borcev, ki so komaj prišli iz hoste. Rezultat: ostalo je 3,9 % nepismenih, torej najnižji odstotek nepismenosti v Latinski Ameriki. Potem je bilo treba priskrbeti prostore za šoloobvezno mladino. V ta namen so priredili kasarne bivše Batistove vojske in zasežene hiše pobeglih pristašev prejšnjega režima ter v treh letih zgradili 1119 novih šol, kar je skupaj s prejšnjim kar spodobno število. Sicer pa je izobraževalna mrzlica najbolj očitna iz podatkov državnega proračuna, ki je leta 1962 znašal 1.853.731.719 pesosov, od katerih jih je bilo 237.645.425, torej skoraj osmina, porabljenih za izobraževanje. Pri tem pa imata znatnost in kultura še posebne vsote, ki ne spadajo v okvir prosvete. Skratka, človek se tako v Habani kakor v drugih mestih Kube počuti, kakor da bi se nenadoma znašel v nekem ogromnem šolskem zavodu, kjer lahko vsak čas pričakuje, da bo pred njim zrastel profesor in ga strogo vprašal, kako se glasi Pitagorov izrek. Za malce komodnega Evropejca ta občutek ni preveč vabljev, čeprav si ne more kaj, da ne bi občudoval prizadevanja novega kubanskega sistema, da naredi iz nekdanjih hlapcev ameriškega turizma izobražene in zavedne ljudi, ki si bodo zgradili tak dom, kakršnega si sami žele, ne pa po načrtih kupcev. Pri vsem tem pa se v človeku le pojavi kanec dvoma: koliko časa bo država zdržala tak napor, kajti ni šala oskrbovati

preko 70.000 štipendistov z vsem potrebnim, od svinčnikov, zvezkov, knjig, do hrane, posteljnine, čevljev, oblek in celo drobiža za kino.

Pripomniti pa moram, da se vzgoja malega Kubanca začinja že v zibelki. Na Miramaru kakor tudi v drugih delih Habane sem si ogledala več otroških jasl in vrtcev, za katere skrbe ustanove in tovarne. Sicer je teh institucij še odločno premalo, vendar tiste, ki so, naredo kar prijeten vtis. Verjetno so naši vrtci elegantnejši, boljše organizirani in imajo otroci na razpolago več igrac kot mali Kubanci, vendar kubanske mame plačujejo za svoje otroke le približno 3 % osebnih dohodkov.

Med otroškimi vrtci me je zlasti presenetil eden, ki se po zunanosti ni prav nič razlikoval od ostalih in bi ga gotovo spregledala, če me ne bi nanj posebej opozorili. V njem se namreč nahajajo otroci kontrarevolucionarjev, katerih očetje so zaprti ali pa so zaporno kazni že odsedeli in so bili potem poslani na delo na nova kmetijska posestva, kjer družinska stanovanja šele zidajo. Nasproti vrtca je vila, v kateri stanujejo matere otrok, ki so ostali brez rednikov. Družine zapornikov so namreč preselili iz notranjosti v Habano, kjer jih vzdržujejo, dokler možje, sinovi in očetje ne pridejo iz zaporov. No, tega pri najboljši volji nisem mogla razumeti. Mlade, zdrave ženske posedajo po cele dneve na divanih, gledajo televizijske predstave, poslušajo predavanja o prednostih socialističnega sistema in s prstom ne ganejo, da bi si zaslužile vsaj za vsakdanji kruh. Malce ožive šele proti večeru, ko jim pridejo otroci iz vrtca, a kaj, ko jim njihova lastna kri začne jasno in glasno recitirati pesmico, ki si jo je pravkar zapomnila v vrtcu: »Yo soy socialista...« (sem socialist), »y mi patria socialista« (in moja socialistična do-

movina)... pa »viva Castro« (živel Castro) in tako dalje. V vrtcu dajejo namreč poseben poudarek vzgoji v duhu nove Kube. Materam tega čudnega naraščaja ne preostaja nič drugega, da ali zataje zlobo ali pa da se res prepričajo o prednostih novega sistema. Sicer so v glavnem kmetice, ki so živele v stokrat hujših pogojih kot jih imajo sedaj, a jim njihova zaostalost ni dovolila, da bi se uprle »večnemu redu«, o katerem so dan za dnem slišale s prižnic in od Batistovih uradnikov.

Prav verjetno je, da bodo počasi spremenile svoje mnenje — nekatere so ga že — a vendar ne verjamem, da bi lenarjenje kaj bistveno pripomoglo k tej spreobrnitvi. Za take bolezni namreč ni boljšega zdravila kot sta čas in delo, pa seveda »kaplja za kapljo, ki zrahlja tudi najtrši kamen«, kakor pravi menda internacionalni pregovor. »Dom prevzgoje«, kakor imenujejo to hišo, bi prav gotovo hitreje dosegel svoj namen, če bi bil tam poleg pridig o socializmu tudi praktični pouk tega novega družbenega sistema, pri katerem naj tisti, ki ne dela, tudi ne jé. Sicer pa je bil dosežen že velik napredek s tem, da se matere ne bojé več pošiljati svojih otrok v vrtec. V začetku, kakor mi je pravila upravnica, bi se bile kmalu uprle, češ da jim hočejo odvzeti otroke.

Skratka, Miramar je mesto zase, o katerem bi se dalo povedati še nešteto stvari in bi vsaka zase zahtevala celo poglavje. Vendar, če si želimo ogledati vso Habano, nikakor ne smemo mimo Habana del Este, novega dela mesta, ki mi je nenadoma pričaral podobo našega Velenja, le da je veliko večji in malce manj urejen. Pogrešala sem tudi cvetje na oknih in lepo urejene zelene trate pred hišami. Vendar je treba v opravičilo povedati, da je ta delavska četrt še vedno v gradnji in da bo

prej ali slej urejeno tudi okolje. Kar pa se tiče zunanjega videza in tudi notranjosti zgradb, si povprečen smrtnik res ne bi mogel želeči boljšega. Kvadrature stanovanj so precej večje od povprečnih evropskih in verjetno bi morala biti velika piko-lovka, če bi hotela najti pomanjkljivosti v notranji izdelavi. Četrta ima vse potrebne lokale — od brivskega pa do veletrgovine in restavracij. Sedaj si urejujejo tudi športno igrišče.

Vendar naš ogled Habane ne bi bil popoln, če ne bi spoznali tudi njenega nočnega življenja, ki na nestrokovnjaka s tega področja naredi še vedno globok vtis, čeprav je slišati, da »ni več tisto«. Kdo, ki je imel pri-liko obiskati Habano, si ne bi ogledal svetovno znanega nočnega zabavišča »Tropicane«, kjer baje plešejo najlepše »girls« sveta? Kajpak sva tudi s tovarišem Obradovićem izrazila to željo, s čimer sva pa globoko padla v oči najinim spremljevalcev Guillerma in Jorgeja, ki nikakor ne moreta razumeti, kaj najdejo tuji delegati v tistih preostankih gnilega kapitalističnega sveta. Da ne bi žalila njunega revolucionarnega duha, sva se zatekla k jugoslovanskim tovarišem v Habani, ki so naju ljubeznivo povabili v eno najbolj znanih južno-ameriških zabavišč. Pred showom, kakor imenujejo predstavo, smo si ogledali park, kjer poleti nastopajo plesne skupine. To je res nekaj najlepšega, kar si more zamisliti človeška domišljija, da bi pričarala iluzijo ljubezni in bajnih bitij, ki ti jo prinašajo nekje iz zvezdnih višav in modrega neba, ovijajoč v rahlo tancico sanj in pozabe vse, kar ni zajeto v srebrno svetlobo tropikanske noči. Skrivnostno šelesti listje vitkih dreves, izžarevajočih nežni mavrični sij in zdi se ti, da se bo zdaj zdaj pokazala vila v rožnatem oblaku, te poljubila na čelo in te popeljala v deželo, kjer ni zla in ne mesta hudob-

nim mislim. Hipoma pa vse ugasne, le oder zalije oslepljajoča rdeča luč. Ob prvih akordih orkestra se rdečkasti kipi na odru z egiptovskimi tiarami na glavah zganejo in se začno premikati kakor kobre ob zvokih fakirjeve piščali. Vedno hitreje, hitreje igra orkester, vedno hitreje se gibljejo vitka telesa, dokler se vse skupaj ne zavrti v divjem vihru strastnega, čutnega plesa, pri katerem ostanejo nepremični le obrazi kakor krinke egiptovskih boginj.

Seveda so plesalke pozele uraganski aplavz. Ples se je vrstil za plesom. Čar noči je zajel vse in treba je bilo le pogledati obraze za mizami, pa je človek dobil natančno predstavo, kakšni morajo biti uživalci mamil. Najbolj trezno je ostalo menda še naše omizje, čeprav je tudi nas prevzelo razkošje dekoracije in čudovita izrazna moč plesov. Tovariš Vukušić, najstarejši »Habanchan« med Jugoslovani, je pripovedoval o prvih letih svojega bivanja v Habani, ko je bil program showov precej bolj »odkritosrčen«, kot je sedaj, vendar si človek, ki pride, recimo, iz Ljubljane, to le težko predstavlja. Kasneje sem si ogledala še nekaj predstav te vrste, pri čemer moram skesano priznati, da sem v to zapeljala tudi oba spremljevalca, ki sta proti koncu kar dobila okus za omenjeno zabavo. Ugotovila sem tudi, da prireditelji showov poizkušajo obogatiti predstave s socialno vsebino, kar pa je navadno še v ostrem nasprotju z ostalim sporedom. Vpeljati hočejo tudi narodne, zlasti črnske ples, kar jim bo morda sčasoma uspelo, za zdaj pa ne vzbuja posebnega zanimanja med občinstvom.

Tako so neopazno minili štirje dnevi, določeni za ogled Habane. Bilo je že 31. decembra. Ob šestih zvečer, kajti razlika med habanskim in jugoslovanskim časom je šest ur, sva s tovarišem Obradovićem trčila na

zdravje vseh, ki so tedaj mislili na naju, in posedela pol ure, spominjajoč se naših dragih, on z večno stekleničko coca-cole, jaz pa s čašo pristnega kubanskega ruma, kajti vino je nedosegljivo drago.

Potem se je bilo treba pripraviti za silvestrovanje v parku Rio Cristal (Kristalne reke), nekaj kilometrov izven Habane. Bila je že noč, ko sva se pripeljala na cilj. Za pogrnenimi mizami je bilo že polno gostov z vseh strani sveta, tako da sva komaj našla prostor. Privezala sva si na glavo raznobarvni papirnati čaki z ogromnimi cofi in začela skupaj z ostalimi vneto trobiti v papirnate piščali, pozdravljajoč vsakega novega zamudnika. Takega hrupa svoj živi dan nisem slišala na nobeni kranjski veselici. Vsako naše juckanje je nežen šepet v primeri s tuljenjem, ki se je razlegalo od vseh strani. Končno je zaigrala godba in hrupno slovo od umirajočega leta je polagoma pojenjalo. Kmalu zatem so servirali tradicionalno kubansko novoletno večerjo — pečenega prašička z rižem, črnim fižolom, papas (sladak krompir) in yuco (neke vrste gomoljavec, ki pri nas ni poznan). Tokrat je bilo tudi dosti vina, ki je baje prišlo iz Španije, s katero ima Kuba redne trgovske stike, tako da smo Novo leto dočakali s polnimi čašami in seveda tradicionalnimi objemi in poljubi. Spominjam se, da sem se rokovala z nekimi Kostaričani, Bolivijci, Urugvajci, Paragvajci in da so mi vsi, skupaj s čestitkami rjovel: Viva Yugoslavia. Skratka, kot Jugoslovanka sem se čutila zelo počaščeno, samo da sem med tem izgubila svoje spremljevalce, ki so se — namenoma ali ne — znašli nekje čisto v drugem koncu, obkroženi vsak posebej od bolj ali manj dražestnih neznakov. Ni mi preostajalo drugega, kakor da ustrežem Kostaričanom in Bolivijcem, ki so po vsej sili hoteli vedeti

vse o Jugoslaviji in delavskem samoupravljanju, ter jim priredim majhno predavanje o našem sistemu. Mislim, da sem imela najbolj zveste poslušalce, kar jih more imeti tak improviziran predavatelj za novoletno noč. Ko mi je bilo dosti te vloge, sem najbolj vztrajne povabila na sprehod po parku, ki je sameval v tišini mesečne noči. Najprej smo nadaljevali pogovor, a kmalu je tudi njih prevzela lepota palmovega gaja, kristalne reke, belih vodomotov in poti, ki so se vile med čudnim, nepoznatnim rastlinstvom. Kmalu smo se znašli pred pravim pravcatim gradom, katerega najvišji stolp je bil enak najvišjemu članu naše družbe, dvometrskemu črncu, ki se nam je bil pridružil med potjo. Gradič je pristen posnetek španskih gradov.

Usdli smo se na klopi ob bližnjem vodometu in se nekam čudno tiho zastrmeli v žuborečo vodo. Kaj nam bo prineslo novo leto? Kakšna usoda čaka nemirne domovine ljudi, ki sede poleg mene? Kaj čaka njih same, ki gledajo v bodočnost in ji s svojim nemirnim duhom črtajo nove poti razvoja? Kdo ve? Kdo ve, do kakšnih zaključkov bi prišli, če se ne bi prenesel hrup z zabaviščnega prostora v park. Kmalu so nas obkrožili slučajni znanci in pod nebo je zaorila kubanska pesem, ki so jo znali vsi špansko govoreči gostje. Kakor da bi jo zaslišal, se je za trenutek zapičil snop reflektorjevih luči v luno in šele čez trenutek odbrzel dalje. Vso novoletno noč so namreč reflektorji raziskavali ped za pedjo kubanskega neba, da ga sovražnik ne bi zalotil nepripravljenega. Kuba je silvestrovala, a na njenih obalah so križarili stražni čolni, na njenem nebu pa so se prepletali svetlobni meči, da je nihče nepoklican ne bi motil na pragu novega dne. Noč je počasi ugasla, rojevalo se je prvo jutro 1964.

(Konec prihodnjič)

In kaj menite vi?

»Borec«, kakor vidite, je letos nekoliko drugačen kot prejšnja leta. Zakaj je potrebna sprememba, smo skušali razložiti bralcem že v prvi številki; torej ne bomo ponavljali teh misli.

Stara resnica je, da pri nobeni spremembi ni moč že na prvi mah zadeti v črno; tako tudi revije ni moč kar čez noč prilagoditi vsem stvarnim potrebam in hkrati željam večine naročnikov. Zatorej ni nič čudnega, če se tudi posamezne letošnje številke razlikujejo med sabo, dasiravno se v vseh zrcali enotna težnja: prilagoditi revijo sodobnim zahtevam, izpopolniti njeno vsebino z obravnavanjem aktualnih problemov v luči revolucionarnih tradicij.

Zdaj, ko je izšla že peta številka, je koncept revije kolikor toliko jasen in ga vsakdo lahko oceni tako z gledišča splošnih družbenih zahtev kot v zrcalu svojih osebnih želja.

Doslej smo že slišali nekaj kritičnih pripomb. Največkrat so se oglasili tisti tovariši, ki pogrešajo v »Borcu« zlasti krajših memoarskih sestavkov, pa tudi člankov oziroma dopisov iz dejavnosti Zveze združenj borcev, kakršne objavlja tednik »TV-15«. Naj jim na tem mestu ponovno odgovorimo, da »Borec« ni več glasilo Zveze združenj borcev NOV Slovenije, zakaj to vlogo je prevzel »TV-15«. Torej je popolnoma jasno, da »Borec« ne more več imeti enakega koncepta kakor prejšnja leta. »Borec« kot revija sicer še zmeraj objavlja in bo še objavljala tudi kvalitetne memoarske sestavke, ne morejo pa ti sestavki zavzemati večine njegovih strani, kot so jih zavzemali poprej.

Oglasili so se tudi tisti, ki zagovarjajo drugo skrajnost: da bi moral »Borec« prelomiti s svojo tradicijo, s »paberkovanjem« po preteklosti ipd., in postati revija v »modernem« stilu, ne glede na to, ali bi jo še kdo izmed starih naročnikov bral ali ne. Več kot jasno je, da so take težnje še bolj

neumestne in da so zelo blizu tistim, ki pravijo, da »Borec« sploh ni več potreben. Da, tudi taki se najdejo! Ali je potreben ali ne — o tem ne bomo razpravljali, saj vemo, da je njegova poglobitna naloga čuvanje revolucionarnih tradicij in njihovo prenašanje na mlado generacijo. Zato povejmo naglās: »Borec« se tej svoji poglobitni nalogi ni in ne bo odrekel in bo še naprej izhajal, le da bo skušal opravljati svoje poslanstvo z objavljanjem še bolj kvalitetnih in bolj tehničnih prispevkov, z razpravami in anketami o vzgoji naše mladine, s kritičnimi pogledi na sodobne tokove v leposlovju in likovni umetnosti itd.

Prav tako želi uredniški odbor, da bi povedalo čimveč bralcev, ali se strinjajo z novim konceptom revije, kaj in kako bi bilo treba izboljšati, česa je v reviji premalo, česa preveč itd. Pozitivne predloge in pripombe bo uredniški odbor rad upošteval, kakor je npr. po prvih dveh številkah upošteval pripombo, da je bil prehod prenagel, da so bili nekateri članki zlasti v 1. številki pretežki.

Letos jeseni bo minilo petnajst let, odkar je izšla prva številka naše revije. Upamo, da bodo to obletnico obhajali bralci z zavestjo, da so na »Borca« lahko ponosni — tako na prejšnje kot na letošnji letnik. Prepričani smo, da bo z njihovo pomočjo — z aktivnim sodelovanjem bralcev in naročnikov — revija še povečala svoj sloves in da bo še tehtnejši njen prispevek v mravljišču prizadevanj za uresničevanje revolucionarnih smotrov naše generacije.

F. Š.

ČRTOMIR ŠINKOVEC:

Svetilka upanja

(1942)

*Zdaj na svojem smo berači,
testament nam rabelj piše;
ječe so nam rodne hiše,
slutnja smrti v njih se vlačí.*

*V pēsti meljemo krivice
v kruh, grenkejši od pelina;
kri nedolžnih v slasti vina
nadam dviga perutnice.*

*Zrasli smo se z zadnjo bilko,
v njej zdravilo je za rane:
gozd nam dal je partizane,
z njimi upanja svetilko...*

LOJZE ZUPANC:

SONCE JE UMRLO

Za temnimi gozdovi nad Kočevjem je ugašalo sonce, ko smo se pripeljali na cilj. Na trgu se je pred stranskimi vrati kočevskega gradu, na stežaj odprtimi za sprejem, ustavila kolona tovornjakov. Dva stražarja, pokrita z zelenima čeladama, pritisnjenima na glavo prav do ušes, sta s puškama na ramenih stala oba kraj vrat, toga vzravnana, mrzlih obrazov in pripravljena, da sprejmeta v temo grajske ječe tri ljudi; plen, ki ga je tristo njunih tovarišev pripeljalo iz doline Kolpe.

Vojaki so poskakali s tovornjakov. Vso pot nisem slišal, da bi bil kdo spregovoril, zdaj pa so očitvidno olajšani, da so se srečno vrnili z nevarnega področja v mesto, kjer so bili še najbolj varni pred iznenadnimi napadi sovražnika, dvignili takšen vik in krik, da sem se moral pomilovalno nasmehniti. Njihova veselost me ni začudila, presenetilo pa me je, ko mi je črnooki vojak ponudil roko, da bi ne padel, ko sem moral z visokega tovornjaka skočiti na zemljo. Za menoj je poskakalo na cesto še kakih dvajset oboroženih Italijanov, ki so se pripeljali z menoj na istem avtomobilu. Vso pot so me stražili, da bi med vožnjo ne ušel.

Pogled mi je zdrsel čez cesto in zagledal sem starega znanca, kočevskega lekarnarja, ki je stal ob zaprtem oknu svojega stanovanja in skozi šipo prestrašeno strmel v nemir, ki je naraščal na trgu pod njegovo hišo, kjer razen vojakov ni bilo tačas niti enega civilista. Stal sem skonca prašnega tovornjaka, stisnjen v gnečo vojakov, ki so me obkrožali. Nažigali so si cigarete in se smejali, olajšani težke skrbi, ki jih je težila ves dan. Pred našim avtomobilom in za njim je s prižganimi motorji štalo na prašni cesti še kakih petnajst avtomobilov. S pogledom sem jih pričel šteti, a zmotil me je rezek glas tenenteja, ki se je izozad približal vojakom, mojim spremljevalcem, ter zakričal neko povelje. Preden sem se zavedel, sem že imel roke vkleknjene. Moral sem se spet nasmehniti njihovi bojazni, da bi, vkleščen v skupino oboroženih vojakov, mogel kamorkoli uiti.

Spehali so me mimo obeh stražarjev ob vhodnih vratih na grajsko dvorišče. Mučno tišino, ki me je iznenadno objela pod oboki grajskega preddverja, pa je zmotilo vpitje. Visok ženski glas je brizgnil pod nebo, da sem odrevenel od strahu.

»Da vas le ni sram! Se bojite stare ženske? Oh, vi zajci!«

Ta glas? Zdelo se mi je, da ga poznam. Hotel sem se ozreti, a eden izmed vojakov, ki so me spremljali, me je sunil s puškinim kopitom v hrbet, da me je radovednost v hipu minila.

Vso pot, odkar so me našli v Kuretih in me potlej gnali s seboj v Bilpo, sem bil navzlic zaskrbljenosti o svoji nadaljnji usodi vendarle potihem vesel, da tamkaj niso našli nikogar od tistih, po katerih so vpraševali. Ko smo se po ozki stezi ob Kolpi bližali Bilpi, sem v rebri visoko nad vasjo zagledal moža, ki se je z obupno naglico vzpenjal proti lozi. Tudi Italijani so ga zagledali. Njegov beg jim je bil sumljiv, zato so kar spotoma pričeli streljati za njim. Toda begunec je skakal od skale do skale, se prikrival za njimi in bežeč je prej utonil v varno zavetje gozda, preden so ga dosegle krogle.

Tisti čas nisem mislil nase. Oddahnil sem se, ko sem se prepričal, da jim je srečno ušel. Od daleč sem ga spoznal po značilni črni pelerini, s katero se je ogrinjal v mrzlih dneh. Bil je prijatelj Ciril. Tokrat jim je spet za las ušel.

Pognali so se v vas ko ujede na perjad. Mene so zastraženega pustili na bregu Kolpe. Toliko jih je bilo, ki so se razlezli po vasici s petimi bajtami, da ves čas nisem opazil niti enega domačina. Stiskali so se v bajtah, trepetajoč za golo življenje. Pretaknili so vse bajte in revna gospodarska poslopja, pokradli iz predalov ure, verižice in prstane, ali ko so vas zapustili, nisem videl, da bi koga od domačinov odvedli s seboj. Nič drugega nisem videl ko množico krohotajočih se vojakov, ki so si razkazovali nakradene družinske spominke. Šlem pri šlemu, puška pri puški. V ospredju kolone so me potlej ob bregu Kolpe gnali skozi Kurete in Laze do Starega trga, kjer je na nas že čakala kolona tovornjakov, ki v dolino Kolpe niso mogli, kajti takrat tamkaj še ni bilo ceste.

Vso pot sem se tiho veselil, da niso našli nikogar razen mene. Kako kruto sem se motil, me je zdaj prepričal ta ženski vzvik.

Vsi živci v meni so bili napeti ko strune, vse misli so hitele k vprašanju, kdo neki je ženska, ki jih je pravkar ozmerjala.

Šele na hodniku, kjer smo obstali pred zapahnjanimi celicami, je mučno vprašanje, ki je vrtalo v mojo zavest, dobilo jasen odgovor. Moji spremljevalci so se ustavili pred celico št. 6, kjer me je sprejel ječar z upadlim obrazom in tesno stisnjenimi ustnicami. Mimo mene so pred sosednjo celico prignali — Cirilovo ženo. Njen bolesten pogled se je srečal z mojim. A zdelo se mi je, da mi z očmi tiho govori:

»Pogum, fant! Ne pokaži jim, da te je pred njimi strah!«

Rad bi zakričal: »Kaj delate tukaj, Amalija?«, a glas mi je zamrl v grlu. Ječar, ki me je sprejel, je z izbuljenimi očmi prežal name, da bi se s kakršnimkoli znamenjem ne pregrešil zoper hišni red.

Težka skrb, spremešana s topo bolečino v srcu, pa me je zbegala, ko so vojaki brž zatem prignali še tretjo žrtev, komaj dvanajstletnega dečka, ki je v sami srajci ter ponošenih hlačah jokajoč pribosopetil pred sosednjo celico, kjer so ga vojaki prepustili drugemu ječarju, ki je sprejel Cirilovo ženo. Ta je zacingljal s šopom ključev, odprl celico in brez besed porinil vanjo Amalijo

in dečka. Slišal sem še otrokov jok in topli glas Amalije, ki je tolažeče pri-govarjala malemu obupancu.

Takrat me je prvič preblisnila misel, da je moral nekdo izdati moje skrivališče v Kuretih in povedati Italijanom, kje ima zatočišče Cirilova žena, ki je že eno leto, odkar sta z možem zapustila šolo v okolici Kočevja, pustila vse imetje ter zbežala v dolino Kolpe, živela v Bilpi.

A kdo je ta deček? Kje so ga našli? Zakaj so ga prignali v kočevsko ječo? Ali se tudi otrok že boje?

Vprašanja, na katera nisem vedel odgovora, so me zaposlila, da v težkem razmišljanju nisem videl, kdaj sta ječarja na stežaj odprla vrata celice, pred katero sem stal. Pred menoj je zazevala tema. Nezavedno sem hotel kar vstopiti v celico, da bi me surovo ne spehala vanjo, ko je drugi ječar besno zakričal za mojim hrbtom:

»Aspettare!«

Obstal sem na mestu ko prikovan. Približal se mi je nezaupljivo, kakor da se je znašel v nevarni soseščini.

»Il brigante!« je mrzlo zasikal skozi zobe. Videl sem, kako je v desnici stiskal sveženj ključev, da bi me s tako oboroženo pestjo sunil v obraz, če bi se hotel upirati.

Prvi ječar, ki je stal že od vsega začetka pri meni, me je začudeno pogledal. V očeh sem mu bral tiho prošnjo, naj bom miren in molčeč.

Roke sem imel še vedno vklenjene. Še nikoli nisem nosil lisic na rokah. Vojak, ki mi jih je bil pred gradom nadel na roke, je verigo krepko zategnil. Šele zdaj sem se je docela ovedel; pritisk v zapestjih in boleči naval zastajajoče krvi v rokah sta me opomnila nanjo.

Nobeno upanje ni več tlelo v meni. Bil sem miren, ko je ječar, ki me je opsoval s tolovajem, prišel sredi praznega, mrzlega hodnika, pred odprto celico tipati po meni. Preobrnil mi je vse žepe, mi pobral vse, kar sem imel pri sebi: robec, denarnico, sklopne škarjice in nalivno pero, izpod ovratnika pa mi je s surovo kretnjo strgal samoveznico. Pobral mi je tudi trakce v čevljih in se ves čas šalil, da bo dobro skrbel zame, da ne bom lačen, dokler bom v »hotelu«, kjer me čaka lastna soba z odlično posteljo.

»Samo ležati, nič delati!« se je pošalil z menoj tudi ječar, ki me je prvi sprejel na hodniku pred celicami.

Nič surovega ni bilo v njegovih besedah, a za trenutek me je njegova šala celo razveselila, ker se je izdal, da za silo govori tudi slovensko.

Udobrovoljila sta se, ko sta končala z delom. Najbrž sta me smatrala za zelo nevarnega človeka, ker sem prišel pred njiju z vklenjenimi rokami.

Oni, ki me je olajšal za moje revne stvari, je potlej odšel nekam proti koncu hodnika, tisti pa, ki je spregovoril z menoj v polomljeni slovenščini, me je odvedel v celico. Tamkaj mi je molče snel verigo z rok in mi pokazal pograd v enem kotu ter pokrito posodo v drugem kotu. Prijazno sem se mu zahvalil, ker me je odrešil lisic. Z rokami sem prišel otepati, da bi po mrtvih žilah pognal kri, ki se mi je mravljinčila v zapestjih.

Zdaj, ko je bil sam z menoj, se mi je otožno nasmehnil.

»Tobro tako?«

»Dobro,« sem pokimal.

»Domani jesti,« mi je še rekel, nato pa se je obrnil in se s počasno, zibajočo hojo odzibal proti vratom. Opazil sem, da šepa. Ker je bil že pri

kakih petinštiridesetih letih, sem pomislil, da ima to najbrž za spomin še iz abesinske vojne. Bil je že na pragu celice, ko sem se oglasil:

»Kako vam je ime?«

»Pietro,« je brez oklevanja tiho odvrnil. Iz svežnja ključev je s privajenim prijemom odbral pravega in me medtem, ko ga je onstran na pol odprtih vrat vtikal v ključavnico, še enkrat premeril z zamišljenim pogledom. Nobene zlobe nisem našel v njegovih temnih očeh. Nisem ga mogel sovražiti, srce je bilo prazno, četudi se je pamet upirala temu, saj sem bil njegov jetnik, on pa moj ječar. Preden je zaloputnil vrata, težke hrastove dveri, okovane z železjem, je še enkrat potisnil svojo drobno, ptičjo glavo skozi priprtek, zmajal z njo, kakor da ne more verjeti, kaj se dogaja v tej deželi, kamor je z množico okupatorjev po nekakšni nedoumljivi nesreči zašel tudi sam, in s hripavim, trudnim glasom izrekel:

»Io Triestino. Moja šena polana. Bambini...«

Dvignil je levico in iztegnil vseh pet prstov.

Pet otrok ima, sem razumel. A vtem je že zaprl vrata. In ko je obrnil v njih težki ključ, da je ključavnica hreščče šklebnila, sem začutil, kako me je zamrazilo, kako me je hladen srh spreletel po hrbtu. Pognal sem se k zaklenjenim vratom, preden je zaprl tudi zamreženo linico na njih, in zašepetal:

»Pietro...«

Sklonil se je onstran zapahnenih vrat, da sva si od blizu gledala iz oči v oči.

»Kako je ime onemu drugemu, ki je odnesel moje stvari?« sem vprašal. Zaničljiv posmeh mu je skrivil ustnice.

»Ona?« je tiho odvrnil z odsotnim glasom in malce pomislil, ali mi lahko zaupa ali ne, »Ona — Alberto. Alberto Birro...«

Še trenutek je strmel v moje oči in z vzdihom, v katerem je bilo čutiti naveličanost od vsega, kar mora počenjati, rekel:

»Guerra. Dura guerra.«

Naglo je zadrlesknil linico, da bi me vratica skoraj udarila po nosu, in s težko, drsajočo hojo odšel po dolgem hodniku.

»Alberto Birro?« sem ponovil za njim in bil prepričan, da se drugi ječar, ki sem ga že prvi trenutek ocenil kot živo zlobo, v resnici tako imenuje. Mnogo pozneje, ko sem listal po »Slovensko-italijanskem slovarčku«, edini knjigi, ki so mi jo dali v ječo, sem odkril, da pomeni beseda birro v slovenščini — birič. Kakšen birič je bil Alberto Birro vsem jetnikom, ki so se znašli v ječah kočevskega gradu, sem imel časa več ko preveč, da sem se o tem prepričal.

Pietrovi koraki so zamrli pod oboki dolgega hodnika. Nezavedno sem segel z roko po kljuki, a te ni bilo v vratih celice. Mrzla, sovražna tišina me je objela, da sem slišal lastno srce, ki je vznemirjeno drhtelo v mojih prsih. Ostal sem sam, strahotno sam. Onstran debelega zidu, ki je ločil mojo celico s sosednjo, je mogoče še jokali neznani deček v objemu Cirilove žene, a nobenega glasu nisem več slišal.

Skozi zamazano šipo v zamreženem oknu, ki je bilo tako visoko pod obokanim stropom, da ga nisem mogel doseči, je v celico vdiral mrak. Počenj sem povlekel majavo mizo. Nisem vedel, da je jetnikom strogo prepovedano odpirati okna v celicah, a dušilo me je v ozkem, vlažnem in ledenomrzlem prostoru, da sem se povzpел na mizo in stoječ na prstih komaj komaj dosegel

ANTON GOJMIR KOS:
UPOR (osnutek), 1946 (olje)

okensko krilo ter ga odprl. Debelo železje, vzdano v stranski steni okenske odprtine, se mi je zlohotno zarežalo nasproti. Oprijel sem se ga z obema rokama in se potegnil navzgor, da sem se z obrazom dotaknil železnih palic, mrzlih ko kače. Pred seboj sem zagledal visok zid, ki je obdajal ozek dvoriščni prostor pod oknom celice. Nad hribom, poraslim s smrekovimi gozdovi, ki je v ozadju kipel pod nebo, je vstajala noč. Poznal sem ta hrib na severni strani mesta in zamrazilo me je od temena do stopal, ko sem dognal, da niti v jasnih dneh na tej strani ne bom nikoli videl sonca. Zame je sonce umrlo.

Nebo je temnelo bolj in bolj. Prve zvezde so se vžigale na njem in visele tako nizko nad vrhovi smrek, da so se mi zdele blizu, kakor da bi jih bil lahko dosegel z iztegnjeno roko. Bila je pomlad. Nočni veter je šumel v vejah, gozdovi so peli uspavanko svobodnim pticam, ki so ščrlele na vejah, medle, mehke sence so se plazile po rebri; noč je ovijala loze v temni plašč.

Četudi je bil šele prvi mrak, je zunaj mesto že obnemelo, prestrašeno nad dogodki, ki so žrli živce. Noben človeški glas ni dosegel mojih ušes, le daleč nekje je v nastajajočo noč bevskal pes in motil dušečo tišino.

Odkar je bila vojna, nisem bil v Kočevju, a spomnil sem se na čas pred vojno, ko sem iz oddaljene vasi često prihajal v mesto, se zadrževal med znanci do poznih nočnih ur in se potešen zaradi zapuščenosti na vasi, vračal s kolesom v Spodnji log, kjer sem takrat služboval. Vožnja sredi svetle noči je bila prijetna, luna je razsvetljevala gozdove in po cesti je bila razlita nežna, mlečna svetloba. Spomnil sem se na lepe večere, ko sem se v veselji, nasmejani družbi sprehajal po razsvetljenih ulicah mesta, ki je zdaj žalostno čemelo, potopljeno v noč. Noben smeh se ga ni več dotaknil, nekakšno grozo je izdihavalo in kar čutil sem, kako meščani za zavešenimi okni pritajeno pričakujejo, kdaj bo prišla vrsta tudi nanje, kdaj jih bodo surovi udarci s puškinimi kopiti

po hišnih vratih prebudili iz nemirnega sna. Oropani nekdanje udobnosti življenja, so se ljudje že s prvim mrakom zaprli v hiše, ko da so izločeni iz človeške družbe.

Odmaknil sem se od okna in se v temi pritipal do pograda. Mrazilo me je. Sezul sem čevlje in se kar oblečen vrgel na trdo ležišče ter se pokril z gunjem, ki je smrdel po trohnobi. Neznosna utrujenost je prevzela vse moje telo, a v glavi so kljuvale misli ko nadležni detlji, da nisem mogel zaspati, četudi bi rad, silno rad priklical spanje na utrujene oči in napolnil vznemirjeno dušo s pozabo nad dogodki prestopnega dne. Noč je prekrila vse stene ozke celice. Edino življenje, ki sem ga lahko še zaznaval v grozljivi tmini, je bila samotna zvezda, ki mi je s temnega neba mežikala skozi okno, čigar obrise je tema že povsem zabrisala.

Sklonil sem se s pograda in na tleh otipal čevljev. S peto sem potrkal po steni in ostro prisluhnil. Trenutek zatem sem dobil odgovor: medlo, komaj slišno trkanje, da sem ves vznemirjen planil pokonci in obsedel na ostrem, lesenem robu pograda. Potrkal sem še enkrat: trije kratki udarci, trije dolgi udarci in spet trije kratki udarci. Na drugi strani debelega zidu se je ko daljni, komaj slišni odmev oglasilo v odgovor podobno trkanje.

»Tudi ona bedi,« sem pomislil. »Tudi ona ne more spati. Kaj neki misli zdajle? O, Amalija, kaj te je dočakalo na stara leta!« sem polglasno zašepetal. Slišal sem lastni glas, pogovarjal sem se sam s seboj, utrujena zavest si tega najbrž ni bila v svesti, ker sem izgovarjal besede, ko da sedi Amalija zraven mene, ko da naju ne loči meter debela stena. »Ali veš, da je Ciril srečno ušel? Ali si ga videla iz bajte, kjer si čakala nanje, ki so vdrli v vas ko stekli volkovi v ovčjo stajo, kako je po rebri nad trtjem skakal od skale do skale, kako se je prikrival zanje, dokler ni dosegel loze, ki ga je sprejela v svoje varno zavetje? Si slišala strele? Trepetala si zanj, kajne? In ko so prihrumeli v bajte ter tamkaj razmetali vso revščino, da bi našli tiste, ki so bili izdani ko midva, si se bala, ne? Veš, jaz sem bil čisto miren, ko so me izbezali iz mojega skri-vališča v Kuretih. Miren, četudi sem čutil, kako se mi je srce ustavilo. Potihem sem že tisti trenutek sklenil s svojim življenjem. Ampak povej mi, koga so iskali v Bilpi? O Cirilu najbrž vse vedo, saj bi te sicer ne prignali semkaj, ko njega niso dobili v pesti. Ali so vpraševali tudi po drugih? So jim poznana vsa imena? Kaj misliš, kdo nas je izdal? Prepričan sem, da nas je nekdo izdal, saj bi sicer ne planili tako iznenadno v dolino Kolpe ter naju odgnali semkaj...«

Osvetil sem se, da bledem. Misli so se prehitevale v moji razboleli, vročični glavi. Vse ideje, za katere smo trpeli dve leti, ki so nas hranile ko materin kruh v mladosti, so se ob zavesti, da sem ujet v zlobni svet, stisnjen med štiri mrzle stene ozke celice, podirale v meni; pritajeno sem dihal, da bi laže prisluškoval nemiru srca, ki je naraščal od sekunde do sekunde.

V tem zadušljivem prostoru, kjer sem se znašel komaj pred kakima dvema urama, ki pa sta se mi zdeli dolgi ko večnost, sem navzlic temu, da sem pustil malo prej okno celice odprto, čutil, kako vdira v celico nočni mraz. Mraz in vročina sta me menjaje se spreletavala, legel sem nazaj na pograd, drhtel pod odejo, ležal nekaj časa zvit v klobčič in jo vrgel raz sebe, ko me je pričelo dušiti. Z globokimi vdihljaji sem vsrkaval vase nočni zrak in sam ne vem, kdaj sem utonil v spanje, izpolnjeno z nemirnimi sanjami.

Zbudil sem se ves prepoten od grozljivih sanjskih prividov. Ko sem odprl oči, je bila celica razsvetljena z medlo lučjo, ki jo je dajala petsvečna žarnica

pod obokanim stropom. Ob pogradu je stal ječar Alberto Birro in me surovo tresel, dokler se nisem docela ovedel in skočil pokonci.

»Andiamo!« je zakrulil, da sem začutil na obrazu smrdljivo sapo iz njegovih ust. Smrdel je po žganju.

Pokazal mi je čevlje in mi velel, naj se obujem. Ne da bi pomišljal, kaj naj to pomeni, sem se obul in obstal pred pogradom.

»Kam?« sem vprašal.

»Stallone! Capitano!« je nejevoljno zagodrnjal v odgovor. S svežnjem ključev me je dregnil med rebra, da sem se opotekel proti odprtim vratom celice. V veži mi je vklestil roke ter me potiskal pred seboj po dolgem hodniku in temnih stopnicah nekam v pritlično vežo, kjer se je sprehajal stražar s puško na ramenu. Njegovi koraki so votlo odmevali po obokanem hodniku, kakor da bi hodil po prazni krsti. Iz razsvetljene, pritlične veže sva stopila v pisarno. Ostra luč, ki se je izpod stropa razlivala po sobi, mi je za trenutek vzela vid, da sem se zaletel v mizo, za katero je sedel človek, ki me je meril z radovednimi pogledi. Odslovil je ječarja Alberta. Ob njem je sedela za mizo petindvajsetletna ženska, ki je sprva nisem spoznal. Opazil sem, da strmi vame z odsotnim, neprizadetim pogledom. Obraz ji je prekrivala bledica. Mežikal sem, ker me je preostra svetloba rezala v oči, a ko sem se ji privadil, sem v poplavi luči jasneje razložil njen obraz.

Takrat so se tla zazibala pred mojimi očmi. Prepoznal sem jo. Pred letom sem jo srečal na nekem sestanku v Lazah ob Kolpi. Prišla je s Cirilom. Spomnil sem se njenih besed, s katerimi je takrat, ko sem jo prvič videl, navdušeno vlivala pogum in vero v srca vaščanov. Vero v pravično zmago. Spomnil sem se njenega imena. Marija! S Kočevske Morave!

In zdaj? Kje jo srečam?

»Izgubljen sem!« bi najraje zakričal. »Tudi ti si izdajalka? Ali je res vse izdano? Ali sem zares polni dve leti živel med samimi izdajalci?«

Ves pretresen in notranje zlomljen sem brezmočno zijal zdaj v njo, zdaj v italijanskega častnika, ki je segel v naprsni žep po tobačnico in si nažgal cigareto. Tudi njej jo je ponudil ter ji jo prižgal.

Vse se je trgalo v meni. Pomislil sem, da se je tudi ona spajdašila z okupatorji. Vlačuga! Izdajalka! Najraje bi ji pljunil v obraz, a v trenutku prebujeni pogum sem zatrl v sebi, ko sem v preblisku srečanja z njenim pogledom opazil, da se mi je komaj zaznavno nasmehnila.

Kaj pomeni ta nasmeh? Me je spoznala tudi ona? Neumno vprašanje! Seveda me je! Končano! Zdaj je vsega konec in vse laži, ki sem si jih že med vožnjo v zapor zgradil v pričakovanju zasliševanja, so se podirale v moji zavesti. (Šele po osvoboditvi sem zvedel, da je bila Marija z vednostjo rajonskega odbora OF v službi okupatorja.)

Capitano Stallone je počasi kadil cigareto. Sprenevedasto je šobil ustnice in pihal dimaste kolobarčke v zrak. Gledal je za njimi, ko so se dvigali proti stropu. Ta igra ga je očitno zelo zabavala, zato jo je nekajkrat ponovil, mene pa je izpod priprtih oči opazoval, ne da bi zinil besedico. Na prvi pogled je kazalo, ko da je name popolnoma pozabil. Kasneje sem se prepričal, da je bilo vse to izumetničeno podaljševanje moje nestrpnosti zgolj preračunana predigra zasliševanja, da me je laže opazoval, kako se počutim v kaj malo zavidanja vrednem položaju. Na mizi je imel pred seboj zajetno mapo, na njej pa napisano moje ime in priimek, kar sem zlahka razbral z nalepke na mapi.

Pokadil je cigareto, si nažgal drugo in s ciničnim nasmehom odprl mapo. Vzdihnil je:

»Dunque cominciamo, Marija?»

Nasmehnila se mu je in tiho prikimala, da je pripravljena. Tisti trenutek sem razumel, da je v okupatorjevi službi kot tolmačica.

Iz odprte mape je vzel vrhno polo papirja, do polovice natipkano z besedilom — splošnimi vprašanji o mojem rojstvu, starosti, bivališču, poklicu itd. Vsi ostali papirji v mapi pa so bili popisani z mojo pisavo. To so bili nedokončani rokopisi nekaterih mojih člankov, razprav in črtic, ki sem jih pustil v spodnjeloški šoli, v predalu pisalne mize, ko sem se pred dobrim letom sredi pomladne noči odločil, da bom vas zapustil in se umaknil v dolino Kolpe, kamor okupatorji vse do moje aretacije niso prihajali.

Nekaj časa — bili so mučni trenutki — je capitano buljil v vprašalno polo pred seboj, potrkal s svinčnikom po mizi, in se pretvarjal, kakor da mu je izpolnjevanje predpisov silno nadležno.

Kako gnil in lažniv se mi je na mah zazdel ta človek, ki je potlej, ko si je zapisal običajne podatke, buljil nekaj časa vame, dokler ni s prijaznim, zaslinitenim glasom spregovoril:

»Svetujem vam, da govorite po pravici. Laž vas ne bo rešila. Vse vemo o vas. Tudi to, kdaj ste zapustili službeni kraj in zbežali na ozemlje, ki so ga vse do ure vaše aretacije kontrolirali banditi. Položaj, v katerem ste se znašli po zaslugi naše zmagovite armade, ni pripraven za filozofiranje. Odgovarjajte kratko in jasno!«

Marija je prevajala. Njegova gostobesednost je pomirjevalno vplivala name. Kakor sem Marijo sprva zasovražil, sem ji bil zdaj tiho hvaležen za počasno tolmačenje njegovih stavkov. Imel sem torej dosti časa za premislek, kaj bom odgovarjal. V sebi sem bil napet ko struna. Pravilno sem dojemal vse, kar sem slišal, dasi me je od utrujenosti in živčne prenapetosti bolela glava. Tiho sem se prepričeval, da mora ostati moj razum zdrav, da moram biti pripravljen na zasliševalčeve zanke, na vse, karkoli me more zadeti. Skrbelo me je samo eno: da bi na vprašanja, ki bodo sledila, le ne izrekel kaj takega, kar bi škodovalo kateremukoli človeku, ki sem ga kdajkoli spoznal. Bil sem si v svesti, da sem prestopil ta prag z lažjo v srcu in odločen sem bil, da se bom branil z vsemi razpoložljivimi lažmi, ki sem si jih bil že prej zgradil. Jasno mi je bilo, da bi z resnico mogoče le rešil sebe, pogubil pa številna življenja, ki so mi bila prav tako draga kot moje lastno.

Marija ni niti trenila z očmi, ko je prevajala zasliševalčeva vprašanja:

»Zakaj ste zapustili Spodnji log in zbežali v Kurete?»

»Kaj naj bi drugega storil?« sem odgovarjal. »Ko so vaši obmejni finančarji zapustili vas, zastrašeni po sovražnem napadu, v katerem je šest vaših rojakov izgubilo življenje, sem ostal sam med dvema ognjema.«

»Razložite mi, kaj mislite s tem: med dvema ognjema?«

»Rad. Stvar je bila enostavna. Vas je ostala tako rekoč brez varstva, vaščani nezaščiteni. Danes so sunili vanjo vaši in požigali prazne hiše Kočevarjev, naslednji dan so prišli oni.«

»Kdo oni?«

»Vi jim pravite banditi.«

»To tudi so!«

»Vi veste.«

»Lahko bi ostali v vasi. Pri svojih ljudeh. Šest slovenskih družin je ostalo tamkaj po optaciji Kočevarjev za rajh. Slovenec ste! Zapustili ste tudi učence, ki so ostali brez pouka.«

»Da, Slovenec sem,« sem pritrdil. »A rad bi vam pojasnil, da so bili kočevski Nemci preseljeni na Krško polje, na slovensko zemljo, ne pa v rajh. V razmerah, ki so ustvarjale iz dneva v dan preplah, pa bi bil sleherni pouk v šoli iluzoren.«

»Pustiva to,« se je navidezno vdal mojim pojasnilom. »A če ste se že odločili za beg iz vasi, zakaj niste zbežali pod zaščito legalne oblasti?«

»Kam?«

»Na primer — v Kočevje!«

»Daleč je Kočevje od Spodnjega loga. Če bi me na poti v Kočevje prestreli oni, ne vem, če bi se zame dobro končalo.«

»Torej priznavate, da so banditi?«

»Meni v dolini Kolpe niso storili žalega.«

»Ker ste delali zanje!« je žolčno zasikal.

»Nobenih dokazov nimate za to trditev!«

»Dokaze zbiramo. Ko bo preiskava zaključena, vam bomo postregli z njimi.«

»Ne verjamem.«

Ošinil me je s kratkim, hudobnim pogledom.

»Ste komunist?« je iznenadno sunil vame z vprašanjem.

»Politika me ni nikoli vznemirjala. Slovenec sem — to je v danih razmerah moj edini greh.«

»Furbo,« je pokimal in se cinično zasmejal.

»Poznate Cirila?« Imenoval je tudi prijateljev priimek.

»Poznam. Moj stanovski tovariš je.«

»Kdaj ste ga zadnjič videli in govorili z njim?«

»Odkar je izbruhnila vojna, nisem zapustil vasi in nisva se videla.«

»Lažete!« je planil pokonci.

»Rekli ste mi, da vse veste o meni in da me laž ne bo rešila. Čemu bi torej lagal?«

Usedel se je nazaj na stol in se nervozno presedal. Bilo je na dlani, da se mu je tukaj zasliševanje zataknilo, ker ga moji odgovori niso zadovoljili. Nato mi je s strogim glasom sporočil, da bom ostal v zaporu vse dotlej, dokler ne bodo zbrani vsi dokazi o mojem sodelovanju z banditi, naperjenem zoper legalno državno oblast. Očital mi je, da sem se zavestno pridružil ilegalcem, ki s svojim podtalnim rovarjenjem ustvarjajo brezpravno stanje v oddaljenih vaseh, koder zmagovita kraljevska vojska še ni likvidirala maloštevilnih upornikov, ki v svoji neumnosti in jalovi brezcilnosti sanjajo o tem, kako bi pregnali moderno oborožene divizije s »terre nostra«. Patetično je vzkliknil, da je »armata italiana« nepremagljiva in da samo blazneži, oboroženi z nekaj sto zarjavelimi puškami, čvekajo, kako bodo zmagali nad »nostro esèrcito«. Zagrozil mi je, da bo »nostra avtorità« znala o pravem času obračunati tudi s takšnimi propagandisti, kot sem jaz...

Poslušal sem in molčal na vse njegove očitke, ker sem se za sedaj med zasliševanjem le prepričeval, da nima dokazov zoper »avtorità italiana«.

Nadaljnja zasliševanja, ki so se z zagrizeno nepopustljivostjo nadaljevala noč za nočjo, so me upravičeno navdajala z dvomom, da moje prvotno prepričanje le ni bilo zgrajeno na zanesljivih podmenah. Napačno sem sklepal, da

je bilo zasliševanje v tej prvi noči mojega jetniškega življenja bolj pomenek, podoben tipanju po neznanih in nezanesljivih, na golih slučajnostih zgrajenih vprašanjih, kakor pa počasno, potrpežljivo navijanje, da bi tudi sam priznal vse, kar je vedel o meni; skratka vse, kar mu je povedal neznan izdajalec.

Vedel pa je o meni več, kot sem slutil. Šele pozneje sem dognal, da je goreč pristaš metode počasnega zasliševanja, da zna človeka noč za nočjo mučiti, ker mu ne privoščí počitka in spanja; da zna človeka s počasnim, a vztrajnim izžiranjem živcev onesposobiti, da ni zmožen jasno misliti in ga z verižnimi vprašanji naskočiti takrat, ko je duša prazna, telo pa na smrt utrujeno. Malomarno, kakor da opravlja zgolj sitno službeno dolžnost, se je pretegnil za mizo, si nažgal novo cigareto in z zaspanim glasom končal:

»Mislim, da sva se za nocoj dosti pomenila. Meni se ne mudi, vi pa boste imeli časa na pretek, da boste lahko v miru in nemoteno razmišljali, kaj želimo zvedeti od vas. Ko boste povedali, kje se skriva vaš »stanovski tovariš« — te besede je poudaril z zasmehljivim prizvokom —, ki je vodja rajonskega odbora uporniške organizacije — da, tudi to vemo! — vam s častno besedo zagotavljam, da se vam ne bo skrivil las na glavi. Poslali vas bomo v Ljubljano, vaše rojstno mesto, kjer boste na varnem pred maščevanjem banditov.«

»Ampak, poslušajte vendar —«

Ni me pustil govoriti. Vstal je izza mize, pritisnil na zvonec ob vratih in s posmehljivo uglajenostjo izrekel:

»Dovolj za nocoj! Še se bova videla in po mili volji se boste lahko razgovorili, ne?«

V sobo je stopil Alberto Birro in strumno pozdravil. Capitano je zamahnil z roko in ječar me je odvedel nazaj v celico. Porinil me je v temo in za menoj zaklenil težka vrata. Z opotekajočimi koraki sem se v popolni temi približal pogradu in se kot izpodsekano drevo zgrudil na ležišče. Roke sem imel še vedno vklejane. Zlobni Birro mi je nalašč pozabil sneti lisice.

Trudne oči so me žgale v očesnih jamicah, naval krvi mi je bobnel v možganih, a zaspati vseeno nisem mogel.

Narava mi je dala moč, da sem doslej mogel vse, kar me je doletelo, prenašati z mirom. Ali me bo to breme, ki je padlo na mojo dušo, zdaj ugonobilo? sem razmišljal. Brez števila nadlog sem že prebil v svojem revnem življenju. Ali bom zadosti močan, da se bom prebil tudi skozi to težko preizkušnjo? V kakšen zloben svet sem zašel? Kaj hočejo od mene? Da bi izdajal? Ne! Ne! Tega ne bodo dočakali od mene! Strah jih je stvarnosti, ki jih bo pregazila. Trije so, ki odločajo o usodi treh, vrženih za zapahe: Pietro, Alberto Birro, capitano Stallone proti meni, Amaliji in neznanemu dečku. Trije proti trem. Z njimi je sila, zgrajena na krivici, z nami je pravica, zakvašena z živo vero v obstoj naroda, iz katerega smo izšli. Dva svetova — dve skrajnosti na meji, ki nas razdvaja. —

Žejen in lačen sem z izsušenimi ustnicami šepetal te besede lastni duši in vznak leže na trdem pogradu strmel v okno. Skozi rešetke se je obotavljajoče pričelo tipati sivo jutro.

Trije smo! sem klical pogum v strto srce. Na videz zares samo trije, a za nami so tisoči, stotisoči, ki so ene misli z nami. Zato se nas boje, zato so z nami vred potlačili za zapahe dveh celic lastno slabo vest...

Veter, ki je šumel v gori nad mestom, se me je usmili in pretrgal niti mojih misli, da sem zaspal. Sanjal sem, da sem doma pri materi in jem njen kruh.

GITICA JAKOPIN:

NEPOGRABLJENA KOŠENINA

Drugi del

ON

(Nadaljevanje)

»Ukaz je ukaz,« mi je rekla žena. »Ubogaj, Francè, ukloni se jim — bog ve, kaj bodo vse naredili z nami, če se jim boš upiral. Prosim te, Francè!«

»S ceste naj grem vlačit ovire, ki sem jih sam pomagal nagrmditi, da oni ne bi mogli prevažati svojih čet in svoje municije po deželi? Vrag naj me vzame, če bom to storil! Prej bi se z glavo zaletel v zid!« Tako sem si na tihem rekel, ženi sem pa samo odkimal in ji blago odvrnil: »Ne morem, Ivanka — tudi če bi nama zaradi tega kaj hoteli, ne morem. Tega ti ne bi mogel tako razložiti, kakor bi rad, in morda me tudi ne bi prav razumela, ker mislite ženske v teh rečeh drugače kot mi moški. To so moje stvari, veš — tega ne bom spremenil, ravnati se boš morala po meni, pazila se bova pa oba, kolikor se bo dalo.«

Vedel sem, da me bo skušala razumeti, vendar sem vseeno hotel, da se ne bi varala: položaj je resen in tega se mora zavedati tudi ona, pripravljena mora biti na vse, kar bi moglo priti. Zato sem dodal, že malo bolj dvomeče: »Kolikor bova le mogla...«

Žena me je prestrašeno pogledala. »Kaj misliš s tem, Francè, kaj hočeš reči!« Ustnice so se ji zatresle. Bal sem se, da bo zdaj zdaj planila v jok, in tako sem ji rekel nekoliko bolj osorno, kakor sem pravzaprav hotel:

»Vojna je, Ivanka — menda veš, da hodijo Lahi po vasi in da se jih je zarotilo precèj njih in njim podobnih, da nas bodo spravili v svoj jarem! Kaj si mislila, da bomo stali in vse to gledali, ne da bi mignili s prstom? — Saj vem, da se bojiš za dom... in za mene, tudi jaz se bojim, da bo šlo vse, kar sem si z delom pripravil — hudo se bojim in veliko-

krat mislim na to, ampak ... ampak Lahom se ne bom uklanjal, nikdar in nikoli.«

Ivanka me je samo gledala. Videl sem, da bi rada nekaj rekla, pa si ne upa. Nisem je spodbujal, naj pove, kar ima na jeziku. Čez čas, ko sem se bil že obrnil in stopil proti vratom, pa je dejala:

»Če je tako, se boš moral paziti, Francé, drugače ... saj veš, drugače te bodo prej ali slej dobili. Pomagače imajo.«

Obstal sem na pragu priprtih vrat in se ozrl nazaj k njej:

»Vem, še predobro vem. Da, pazil se bom.«

Zaprł sem vrata za seboj in odšel v klet. Klet smo imeli prostorno in močno; zmeraj je bila snažna in polna. Med sodi se je dalo dobro skriti, v sili bi ušel skozi stransko, za veliko kadjo prebito okence, in gmajna, s katere si prišel v goščo, je bila le za streljaj od hiš. Hosta, ki pri nas vse nakoli obdaja vasi, nam je bila od nekdaj v blagoslov: koliko lesa smo mi, naši dedje in pradedje zvozili iz njih, da ni bilo v dolini in tu na višjem nikoli prehude stiske; in zdaj, ko je nad nas res prišla nesreča, da je hujše niso zapisali niti v najbolj surovih časih, nam je hosta v zavetje in v oporo, in kakor se je prej v njej poiskalo in našlo seme blaginje, zdaj v goščavi poganja kal vstaje in odpora.

V kleti sem si našel kotiček, od koder bi se dalo pobegniti, če ne bi hiše obkolili ravno z vseh strani. Potem sem stopil v vrhnje nadstropje, da bi spravil na varno, kar sva z ženo imela dragocenega.

Odrpl sem predalnik, samó segel sem in pod kupom belih, po dobrem milu in sončnem sušenju dišečih srajc otipal škatlo.

Ivanka je imela od nekdaj red po vseh omarah, in tudi srajce mi je prala in likala posebno skrbno in natančno, da nisem bil nikoli v zadregi, če se je bilo treba na hitro preobleči v boljše. In pod mojimi srajcami sva hranila pločevinasto dozo, v kateri sem bil Ivanki nekoč — dolgo je že tega in v mislih si ne upam dostikrat zaiti v tisti kraj spomina — prinesel dar s sejma; pokrov so krasile rdeče, z roso obtežene vrtnice. Odrpl sem jo. Na vrhu je bil šop papirnatih bankovcev, pod njimi veliki srebrni kovanci, vmes še nekaj starih, potem družinske fotografije, nekaj prstanov, očetova žepna ura, ki sem jo dobro čuval, kakor sem čuval svoj spomin nanj. Čisto na dnu pa je ležala moja medalja iz prve svetovne vojne, medalja dobrovoljca ...

Dozo z denarjem, s fotografijami in z očetovo žepno uro sem odložil na kup dišečih srajc, križec sem si spustil na odrpoto dlan, naslonil sem se na omaro, in skozi okno, iz ogledala, s sten so se zgrnili spomini ...

,Galicija ...

Galicija zanj ni bila dežela, kakor druge dežele na svetu, dežela, v kateri so pred vojno živeli ljudje in kjer bodo nekoč, ko bo sledi vojaških čevljev prerastla sveža trava, spet zaživel ljudje z navadnimi življenjskimi skrbmi in zanimanji — ne, Galicija je bila zanj eno sólo neznansko močvirje ... močvirje, ki se razteza od jutra do večera, od rojstva do smrti, opoldne hodiš po njem in se pogrezaš vanj, in še ponoči, v sanjah, začutiš tisto drsenje, noga je stopila le nekoliko bolj trdno, za hipec si pozabil, da te vsak čas lahko pogolta razmočena, blatna mehkoba, če nisi nenehno bolj in bolj pazljiv, skrajno pazljiv, to čutiš takoj, že po

mišicah, ki so se napele in otrpnile, zaveš se, da si se zmotil, da bi bil moral stopiti nekoliko bolj levo ali nekoliko bolj desno, malo dlje naprej ali za pol koraka bolj nazaj, kamorkoli, le tja ne, kjer si zdajle ta mah... izgubljen si, začenja se drsenje, drsenje in šum, šum kakor v vodi ali kot v gozdu, šum mnogih grl in mnogih rok in mnogih pesmi...

Pa to še vseeno ni ta, njegova Galicija... To je le barje, je le močvirje, negotovo, nevarno, smrtno močvirje, koder bledi in omahuje navaden človek.

Galicija je pa še nekaj drugega...

Galicija je eno samo neznansko močvirje, po katerem omahujejo, v katerem tonejo vojaki...

Vojaki v dolgih, težkih plaščih, s tornistri na hrbtu, z opletajočo puško na rami, z okornimi, premočenimi čevlji na nogah. Hodijo pobešenih glav in pobešenih ram, kdaj pa kdaj se kateri ozre divje, živalsko, kakor da čuti že čisto za seboj preganjalca na vzpenjajočem se, previdno stopajočem konju, ki zmeraj ve, kam je treba postaviti nogo, najprej levo, potem desno prednjo, preizkusiti je treba, ali bodo varljivo tenka tla zdržala njegovo in jezdečevo težo... ali je varno in pametno, da se za prednjimi na prav ta tla oprejo tudi zadnje noge... Konji so bili tam na galicijskem močvirju veliko pametnejši, in razen tega so bili konji zgoraj, vojaki pa spodaj, prvi preganjalci, drugi preganjanci...

Vojaki so se prebijali posamič, upali so, da bi se tako, v malem, lažje prebili; ko so bredli vsak svojo osamljeno pogubno pot, so se čutili varnejše, hkrati pa so bili vsak zase tudi dosti bolj izpostavljeni... Kako lahko je jezdec gonil težko, opotekávo gmoto plašča, puške, tornistre, pobešene, plašne glave... Zato se je zgodilo, da so se včasih le zgrnili vkup, strnjena gmota je postala dosti pretežka za tenka, gugava tla, o, kako so se zazibala, kako so vzvalovila sèm in tja, potem so se vdala in gruča je tonila vsa hkrati, med kriki, med obupanim, hropečim grgranjem tistih, ki si niti zavpiti niso upali, zaradi jezdecev in njihovih hrzajočih konj...

Tako se je zgodilo tudi njemu, zašel je v tak nasršeni grozd blaznega strahu, morilske sle po soncu, po ženi, po rodni zemlji... Tonil je, kot so tonili drugi, in dobro se spominja, da ni zavpil, ne zagrgral... Samo oklepал se je, sleherne grudice suhe prsti, vsake popuščajoče šibice; zdelo se mu je, da se mora obdržati na površini s svojo voljo, s svojo besnečo željo po življenju... In niti za jezdeca, ki se je bil na lepem sklonil nadenj, se ni nič zmenil, dokler ni sprevidel, da ga nekdo drži, čutil je, da ga je neka roka prijala za ovratnik, res ga je prijala, k sebi ga vleče... Pogledal je kvišku, v naježeni, zaraščeni, bradati obraz možaka nad seboj, razumel je celo besede, ki jih je izrekel bradati: *A tebja v plen*, vpilal jih je vase, oprijemal se jih je z rokami in z nogami, kajti že od vsega začetka je bil spoznal, da pomenijo te besede v resnici čisto nekaj drugega, neskončno bolj pomembnega, edino važnega — pomenijo: *Živel boš, živel boš, živel boš, še boš videl domačo zemljo, dihal domači zrak...*

Francè je spustil križec nazaj v dozo in si jo stisnil pod pazduho. Z obešalnika je snel svoj težki površnik, vzel si je še dve temni karirasti srajci, dva robca, več parov nogavic in nekaj perila; zadnji trenutek se

je spomnil, da bi bilo dobro, če si pripravi še močne visoke čevlje. Z vsem tem bremenom se je tiho odpravil nazaj v klet, odrinil je veho na črnkastem, za moža visokem sodu v kotu in v odprtino počasi potisnil oblačilo in čevlje, perilo in dozo. Potem je malo pomislil in si prinesel kos slanine v papirju, čutaro žganja in za peščico krljev. Še to je sunil v sod in veho rahlo prislonil nazaj, da je bilo videti, kakor da krepko drži, on je pa vedel, da jo lahko bliskoma odrine in potegne svojo zalogo ven... če bi bila sila...

Zravnal se je in ni še napravil prvega koraka na svetlo, ko je že slišal, da so se hrupno odprle hišne duri, po veži so zatopotali koraki, ki jih je moral takoj prepoznati za vojaške, udarilo je po kuhinjskih vratih, ki so imele na sredi dvojne steklenih oken, da se je samo čutil, kako da ni zažvenketalo steklo... Vrata so se takoj odprla in oster glas je vprašal: *Dov' è il tuo marito?* Ivanka je odgovorila: »Ne vem — kaj bi mu radi?« — in v njenem glasu je še tam spodaj, v kotu prostorne kleti, zasledil zasopel prizvok strahu in smrtne groze. Potem je znova, samo glasneje, zaškripal ostri glas: *Dov' è il tuo marito?* Preteklo je nekaj sekund, in spet Ivanka: »Šel je... po cigarete.« — »Kam po cigarete?« — »V Stari trg je šel.« Potem domači glas: »Zmeraj gre po cigarete, kadar ga pridemo iskat! Ne laži, ženska — povej, kam se je zaril!« Ivanka je zajokala, tudi to sem dobro slišal, in mislil sem si, da bolje ne bi mogla napraviti — zajokala je: »Res je šel — če vam pa rečem, da je šel! Zmeraj hodi v Stari trg ponje, ker jih vzame več skupaj...«

Čakal sem in poslušal, poslušal z očmi, z ušesi in z vsem svojim strašno utripajočim srcem... Dolgo ni bilo slišati ničesar več... ali pa se je morda le meni zdelo tako dolgo... potem vojaški koraki, hišna vrata so treščila v podboj, pa spet... dolga, dolga tišina...

Tistega dne, ko smo pustili najlepšo košenino nepograbljeno, so mi odgnali ženo. Naprej sem jo poslal s travnika, da bi se skupaj kam umaknila, toda poslal sem jo prepozno... Odtlej je postalo prepozno vse, česar sem se lotil...

S travnika sem tedaj hitro odšel v goščo, izbiral sem si malo hojene steze, ker sem vedel, da se nekaj pripravlja... Menda je bilo to že v zraku, bilo je neogibno in pričakovano, vsi smo že ves čas slutili, da se nam obetajo težki dnevi, in malo jih je bilo tudi med najpogumnejšimi, ki bi si upali reči, da bodo prestali vso dolgo verigo hudín, ki so nam jih napovedovali zavojevalci in ki smo si jih na tihem venomer ponavljali — da ne bi pozabili in da bi bili pripravljeni, ko bo udarilo...

Na kraju, kjer smo se shajali vsak večer, prej ali pozneje, kakor je pač kdo mogel, ni bilo nikogar. Mislil sem, da moram počakati, da bom kaj izvedel, kajti v vasi so bili še drugi, ki jih bom moral obvestiti, kaj naj ukrepajo, ker je nedvomno, da se dogaja nekaj odločilnega. Sédel sem pod leskovje, katerega vejice so se nagibale skoraj do tal, da me tudi s te steze skoraj ni bilo videti. Skušal sem uganiti, kaj naklepajo Italijani in kako bom delal naprej, če se bodo partizani umaknili dlje proč. Bilo mi je jasno, da bom odšel za njimi ali z njimi, če bo bolje tako; Ivanka me ne bo zadrževala, to sem bil že zdavnaj spoznal, čeprav se tako hudo boji, in zase sem čutil, da bom veliko bolj miren, ko bom tisto, kar morem delati za našo stvar, lahko delal odkrito, z vsemi svojimi močmi...

FRANCE MIHELIČ:
PARTIZANSKI OGENJ (taborišče, 1949 (olje)

Dolgo sem sedel; težko mi je bilo, ker iz vasi ni bilo glasov, ki bi mi jasno oznanili, kaj se dogaja. In tudi misli nisem mogel prav zbrati, zato sem topo ždel in čakal, prepuščen dvema docela nasprotnima občutkoma: pripravljenosti, da se ves vključim v odpor, in stráhu pred tistim, kar bodo v vasi storili Italijani zaradi jutranjega streljanja... Pa še vest, da se naši umikajo... Kdor ni tega doživel sam, ne bo nikoli vedel, kaj je umik... kaj zajema ta strahotna, porazna, ran, muk, naporov polna beseda... Zlasti za tiste, ki bijejo podtalni, odvisni, nemočni boj, je ta beseda hujša kot vsaka druga, in ko je prvič izrečena, za nekaj časa spodrine vse druge misli in besede, vsi jo ponavljajo in vsakemu pomeni nekaj drugega, vsakemu drugo obliko groze.

Ko je nekaj zašuštelo za menoj, sem se zdrznil in hitro vstal. Za lesko je bil neslišno stopil Sivi — Sivi smo mu vsi rekli, ker je bil še tako mlad, a čisto belih las, in nihče ni vedel, zakaj so beli. Že na prvi mah sem mu na obrazu bral, da ni dobro.

»V vasi lahko vsak čas odidemo za vami,« sem mu rekel z zadrgnjenim glasom, ker me je plašil njegov medli, udrti obraz.

»Ne. Bodite pripravljeni, vzdržujte zvezo, varujte se, ker vas bodo lovili, pošljite žene proč — povej še drugim in pojdi hitro v vas, vas bo zdaj trpela! Mi se umikamo dlje noter,« mi je na hitro rekel, in že sem videl le še rob odpetega jopiča, ki se je zaprl za njim. Šum njegovih korakov je naglo zamrl v gozdni tihoti.

Ko sem prišel do vasi, sem takoj opazil vznemirljive spremembe. Ljudi ni bilo videti, hiše so se zdele nekam čudno utišane. Izza nekega dvorišča, po katerem sem se hotel z višjega spustiti domov, je na lepem pokukala stara ženica in mi z roko pokazala, naj bežim. Obrnil sem se in tekel, dokler me niso spet skrivale goste veje. Že so se delale neprodinre sence. V gozdu je bila še zmeraj negibna tišina, ki me je navdajala s hudim nemirom, in ta nemir je še naraščal.

Naposled se je le stemnilo, in z isto skoraj brezglavo, nestrpno ihto, kakor sem bil poprej bežal, sem stekel v vas. Nekako moram izvedeti, kaj je; hudo me je skrbelo, kaj je doma. Nisem še prišel do hiš, ko sem srečal ženinega brata, s katerim sva zvečer skupaj hodila v goščo; povedal mi je, da me je iskal, zdaj pa si je mislil, da se bom skušal približati domu in ker se je bal, da bi me dobili, mi je stopil naproti.

»Zakaj pa misliš, da bi me lahko dobili?« sem vprašal in samemu mi je bilo nerodno, ko sem čutil, kako se mi zatika glas.

»Težko mi je, Francè, pa ti moram povedati —« je Janez začel in obmolknil.

Nekaj trenutkov nisem spravil besede iz sebe, potem pa sem hripavo zinil:

»Kar povej, saj nisva babi — kar je, je...«

»Ivanko so odgnali Lahi, in...«

Hipoma me je zagnil prenovljeni val nemira, ki sem ga bil popoldne premagoval s tako težavo, in vendar sem se še bolj ustrašil, ko sem videl, da mi Janez nekaj prikriva — nekaj, kar mora biti še hujše kot to, da so mi vzeli ženo.

Zgrabil sem ga za ramo, mislil sem ga stresti, da bi na silo spravil iz njega, kar mi je zatajil, pa je že iztisnil:

»... Ivanko in Pepco.«

Nisem mogel verjeti. Zakaj še Pepco? Saj sploh ni najina! In česa bi mogli dolžiti takega otroka, mojega črnega, drobcenega deklča, moje veselje in moj smeh? Zgrabila me je strašna jeza. Spozabil sem se in začel divje tresti Janeza, kakor da bi mi bil prav on kaj storil.

»Zakaj? Zakaj? Povej, zakaj?« sem ponavljal med stisnjenimi zobmi in sam sem čutil, da vedno bolj bledim.

»Francè, Francè, kaj se tako... razburjaš...« mi je pretrgano prigovarjal Janez. »Saj jo bodo spustili... obe bodo spustili... Pepco pa sploh, ko je še tak otrok... Kje si še slišal, da bi zapirali take majhne, take drobižaste otroke...«

Opametoval sem se. Izpustil sem Janeza, obstala sva na stezi — ne njemu ne meni ni bilo do tega, da bi si še kaj rekla. Čas je mineval...

»Kaj bom pa zdaj?« se mi je čez dolgo utrvalo iz prsi.

»Kaj — nič,« je naglo odvrnil Janez. »To moraš prespati. Pa k Pepi bi stopil, da jo boš malo potolažil, ker reva kar nori od žalosti za hčerjo.«

Pepca se je vrnila k svoji mami, jaz pa nisem imel več dóma. Hiša je prazna in zaprta čakala na svojo usodo; svakinja jo je zaklenila, potem ko je bila iz nje pobrala in mi na svojem shranila vse najvrednejše. Naslednjega dne sem navsezgodaj, še po temí, odvezal težke vole in jih odpeljal prodat. Toda denar, ki sem ga izkupil zanje, mi ni bil v zadovoljstvo; čutil sem ga le kot trd zvitek v hlačnem žepu. Nazaj grede sem se oglasil pri sestrični. Povedal sem ji, kar je že vedela, ker so zle vesti tiste dni hitro obšle vse hiše in bližnje vasi.

»Hude reči nas še čakajo,« sem ji rekel.

»Kaj pa naj zdaj še pride nadte, Francè,« mi je odvrnila in se mi s svojimi dobrimi očmi od blizu zagledala v obraz, »saj nimaš več ne doma ne žené... Kaj pa naj tebe še čaka hudega?«

Tedaj mi je beseda kar privrela z ust, kakor da je samo čakala, da mi jo kdo sproži:

»O, še, Marička,« sem ji dejal, »še — smrt.«

»Beži, beži, Francè, kaj si umišljaš!« me je resno pokarala, jaz pa sem se brž poslovil in odšel.

Po tistem sem bil večinoma v hosti. Samo na večer sem se vračal k Pepi; hranila me je, prala me je in gledala, da sem se vsaj malo naspal. V vasi je po aretaciji žena nastalo nekakšno premirje, ki mu ni nihče nasedel. Zdelo se je, kakor da so se oni za prvo silo nasitili in pomirili, vendar smo vsi dobro vedeli, da še ne bo miru. Sivi se je po najinem kratkem snidenju za lesko oglasil le še enkrat; ponovil je svoje prejšnje povelje — naj čakamo, naj organiziramo može po vaseh, naj zbiramo orožje in se pripravljamo.

In nekega dne, ko sem že mislil, da smo se le vsi zmotili in da so se italijanski oddelki za zmeraj umaknili niže v dolino, sem z nekaj tovariši sedel pri Pepi. Likala nam je srajce, kajti to pot smo se zares pripravljali, da se priključimo partizanom. Nič hudega nismo pričakovali. Pepca mi je pomagala znesti v izbo še nekaj naše skrite zaloge živeža. A iznenada —

Sam ne vem, kako je bilo to mogoče, kajti iznenada, ne da bi bil kateri izmed nas storil ali rekel kaj takega — iznenada se je v izbi spremenil zrak. Kot da bi bil skóznjo potegnil usoden piš... Vsi smo odreveneli, potem sem planil k vratom, odprl sem jih bliskoma, brez šuma, splazil sem se po veži in le za špranjo odsunil hišne duri. Na dvignjenem, kamnitem pragu je stal Janez, kakor da me je čakal. Odskočil sem, toda Janez mi je šepnil, da mi mora zaupati življenjsko važno skrivnost:

»Po nas je, Francè... obkoljeni smo, tako tesno obkoljeni, da jim še miš ne bi utekla ven...«

Obrnil sem se in se ko v sanjah vrnil po veži in v izbo, in ko sem prestopil njen prag, sem začutil, da se mi gibljejo tla pod nogami, o, kako se mi zibljejo, drsenje se že začinja, drsenje in šum, šum kakor v vodi ali kot v gozdu, šum mnogih grl in rok in mnogih, premnogih pesmi... Nasmeh mi je preletel ustnice, nekaj v meni je reklo: »Galicija... pozdravljena, moja Galicija... Saj sem že ves čas vedel, da ti za zmeraj ne morem ubežati... Naj bo dovolj, da sem ti enkrat...« Še sem se bežno ozrl kvišku, toda bradatega to pot ni več bilo, zato sem se prepustil močvirju, zašumelo je in zavalovilo, jaz pa sem tonil, potonil sem globoko, še globlje, čisto na dno...

Kako je bilo takrat, ko so Taljani zasedli našo vas, bom zmeraj vedela, pa ne samo zaradi tistega, kar se je pozneje zgodilo pri nas, temveč predvsem zato, ker sem, sedemletna, tedaj na lepem začutila, da se spreminja ves moj dotedanji svet; starega ni bilo več, vsak dan hitreje mi je uhajal, tako da sem se že privajala misli, da ga zame ne bo nikoli več, kakršen je bil dotlej — novega pa še ni bilo in nič ni kazalo, da bi lahko nastal kaj kmalu. Vse, kar sem dotlej poznala in imela za svoje, je izgubljalo vajene obris, in ker so se iz dneva v dan spreminjali tudi ljudje, na katere sem se opirala, da si niti od njih nisem mogla več obetati pomoči, sem ostala v tistem izgubljenem času nekam sama, nekam ob strani, prepuščena svojemu tipanju, svojemu bolečemu spoznavanju in odkrivanju zmeraj novega v okolju. Tako sem polagoma izgubljala svoje nebogljenost, nezrelo ravnotežje, in šele dolgo po tistem, ko so minila že leta in leta, sem si ga toliko vrnila, da me ponoči ni več tlačila mora, da se nisem zbudila s strahom, kaj bo, in da se zvečer nisem stisnila pod odejo s tesnobo in z razbijajočim srcem.

Od vseh ljudi mojega sveta sem imela tedaj najrajši svaka. Bil je srednje velik mož z lepim, mladim obrazom, z velikimi, temnimi brki in z resnimi očmi. Roke je imel zmeraj tople in dobre, in vedno je kaj delal. Bila sva velika prijatelja — tako velika, da me je on nosil spat in prihajal zbuditi. Venomer sem se ga držala, in tudi kadar je bil zatopljen v važen, možki pogovor, me ni napodil, ko sem se ga tiščala, ne da bi bila za hip umaknila oči z njega. Kako živahno in veselo je bilo v veliki sobi, kjer so žvenkljali kozarci in vsevprek glasno govorili ljudje! Tudi teta se je rada smejala; vso hišo je znala spraviti v dobro voljo. Vedela sem, da ima svak tudi njo rad, zato sem bila včasih ljubosumna nanjo. Ko sem ga vprašala, koga ima rajši, mene ali njo, se je vselej zasmeljal in mi odgovoril: 'Tebe,' pa mu nisem niti enkrat prav verjela. Zadovoljna sem bila pa vseeno, samo da je to rekel, čeprav morda ni bilo čisto res.

Svak se je vsak teden z vozom odpeljal po pivo v mesto. Tisti dan je bil največji praznik zame; vse druge dni sem se na tihem večkrat spomnila nanj, in ko je prišel, sem ga sprejela s smehom in z radostnim pričakovanjem. Vstala sem zgodaj in sama. Svak je bil tedaj že pokonci, vendar sem ga priganjala, ker se mi je zdelo, da se prepočasi odpravlja; plesala sem okoli njega in mu tekala po drobnih hišnih opravkih, da sva užila dobro mero veselja, še preden se je odpeljal. Skraja sem ga prosila, naj me vzame s seboj, toda ko mi je povedal, da moram biti jaz za gospodarja, kadar ni njega doma, ga nisem več nadlegovala. Tako je bilo še dosti lepše zame, in čakati sem ga začela od tistega hipa dalje, ko se je odpeljal. Vrnil se je popoldne, včasih že v mraku. Nekaj poprej sem že oprezala za njim, najprej izza hišnega vogala, potem izza ovinka, in ko se je prikazal in mi že od daleč pomahal z bičem, sem zavpila in se mu zagnala naproti. Vzel me je na voz in tako sva se skupaj slavnostno zapeljala na domače dvorišče. Skakala sem mu pod nogami, ko je izpregal in odnašal zaboje piva z voza. Naposled so stali zaboji v dolgi vrsti na kamnitih tleh veže — to je bil moj trenutek. Pogledala sem ga, svak je pogledal mene, pokimal je, pritisnil kazalec na ustnice in rekel:

»Zdaj pa le išči!«

To je pomenilo, naj preiščem vse zaboje s pivom; v vsakega je bil skril dar zame. Katerikrat sem se kar glasno smejala pri sebi, ko sem z gibčnimi prstki segala med gladke, hladne zelene steklenice in se pre-tipavala do dna zaboja. Dolgo je trajalo, da sem v prvem kaj našla, ker sem bila preveč nestrpna, roke so se mi tresle in prehudo sem gledala, da bi bila lahko kaj videla.

Kupoval mi je lectove srčke z ogledalcem ali s kakšnim šegavim lju-bezenskim izrekom na sredi; celuloidne punčke, pa tako majhne, da so imele v moji dlani ravno pravšno posteljo; ptičke iz rožnatega puha, viseče na gumici, ki se je tako raztegnila, da je golobček mahoma strmoglavil na tla, če sem si ga podržala nad glavo; lizike vseh barv in velikosti, barvice in blokce belega papirja, včasih pa celo nekaj prekrasnih čokoladnih oreškov v staniolu. Pod blazino sem imela škatlo, v katero sem spravljala te dragotine; večkrat na dan sem se odtihotapila po stopnicah, tatinsko sem odpirala vrata svoje sobice, ob postelji sem sédala na tekač iz pisanih koncev blaga in se predajala razkošju prebiranja in preštevanja svojih zakladov... Takrat sem pozabila celo na svaka, sedela sem, pogreznjena v srečo otroške bogatije...

Zato sem spremembo, ki se je tako intenzivno odvijala okoli mene, da je pri priči tudi mene potegnila v svoj obroč, opazila najpoprej in najbolj osupljivo prav na svojem svaku. Kadar sem tiste dni postajala pri njem, če je govoril s katerim od običajnih pivcev, se ni nič zmenil zame; zdelo se mi je celo, da niti ne ve, da stojim poleg njega in se ga držim, zdaj za roko. zdaj za suknjič, zdaj za hlačnico. Zgodilo pa se je tudi, da je v kuhinji ali v kleti ali v kakšnem temnem kotu veže šepetal z možmi, ki sem jih čedalje pogosteje videvala v njegovi družbi, vendar nikoli sredi izbe in ne ob belem dnevu... Tedaj me je vsakokrat spazil, že ko sem se približala, stisnil je ustnice in obrvi, in naglo rekel: »Pepca, pojdi no malo k teti pogledat!« ali: »Skoči na vrt, pa se malo poigraj!« Takih njegovih besed sem bila tako malo vajena, da sem prvič užaljeno odšla in se mu ves tisti dan nisem več pokazala. Svak je to opazil, ker je zmeraj vse videl in čutil in razumel — zato sem ga tudi imela tako rada. Zvečer me je potem vzel na kolena, stisnil me je k sebi, čeprav sem se mu, še zmeraj prizadeta in nejevoljna, nekoliko upirala, in mi zaupno povedal:

»Pepca, zdaj nisi več tako majhna punčka, kakor si bila na primer lani ali predlanskim, ko si se še bala psov in sama še nisi znala narisati ne hiše ne pajaca — zdaj že veliko veš in kmalu boš sploh čisto odrasla. V jeseni boš že pisala v zvezke in s torbico hodila v šolo, kakor pravi šolarji, ki hodijo vsako jutro mimo našega okna in se učeno pogovarjajo. In ker si zdaj že tako velika, bi ti kar povedal, da je pri nas, veš, vojna. To pomeni, da nam bo morda kmalu zmanjkalo kruha, in da morda tudi strehe ne bomo več imeli. Pregnati nas hočejo z naših domov in z naše zemlje, in govoriti ne bi smeli več po naše, ampak po tuje, in delati bi morali za druge, ne zase. Vidiš, tako je zdaj — potrpeti móramo... tudi ti moraš potrpeti, dokler ne bo pri nas spet takó, kakor je bilo prej — in še bolje.«

»Še boljje?« sem vprašala, ker si nisem mogla predstavljati, kako naj bi bilo še boljje, kakor je bilo dotlej med svakom in meno.

»To boš razumela pozneje, ko boš čisto odrastla. Samo tega bi te rad naučil, da bi ti bila naša zemlja in naš jezik tako pri srcu, kakor je meni — da ne bi nikoli pozabila: majhen narod smo, zato moramo vztrajno delati, delati noč in dan, in držati skupaj, da nas ne bodo stisnili in zbrisali z zemlje.«

Nič nisem razumela, kaj mi hoče povedati, in to je svak menda tudi sprevidel, ker se mi je na lepem nasmehnil po starem, ko v prejšnjih dneh, s tisto svojo toplo roko mi je pogladil lase in dodal:

»Nič ne bodi preveč v skrbeh, drobižek moj, saj bo vse dobro. Ta tvoja glavica je še premajhna, da bi se ubadala z našimi skrbmi.«

»Pa boš ti pustil?« sem ga naposled vprašala.

»Kaj če bom pustil?«

»Da nas bodo stisnili?«

Svak me je začudeno pogledal in potem se mu je v očeh spet zakresal tisti veseli ogenjček, ki je pomenil, da me razume in da me ima rad.

»Seveda ne — veš, da ne bom pustil,« je rekel in se obrnil. Po veži so zapeli njegovi koraki, in čeprav sem bila od tega najinega nenavadnega pogovora vsa zmedena, sem začutila, da so veseli.

Po tistem nisem več tako hodila za svakom. Premagovala sem se; le iz svojega kota, iz središča svojega tesnega sveta, ki sem si ga morala reševati iz dneva v dan, sem ga spremljala pri vsem, kar je počel in kar je govoril in kar se mu je motalo za namrščenim, iz dneva v dan bolj pobešenim čelom. Vedela sem, da zvečer nekam odhaja, in ležé sem skušala čim dlje ostati budna, da bi ga pričakala, ko se bo vrnil. Pa se mi ni to nikdar posrečilo.

Opazila sem tudi, da se teta ne smeji več. Po hiši se je še zmeraj sukala urno in brez počitka, njenega veselega glasu pa ni bilo več slišati. In nekoč —

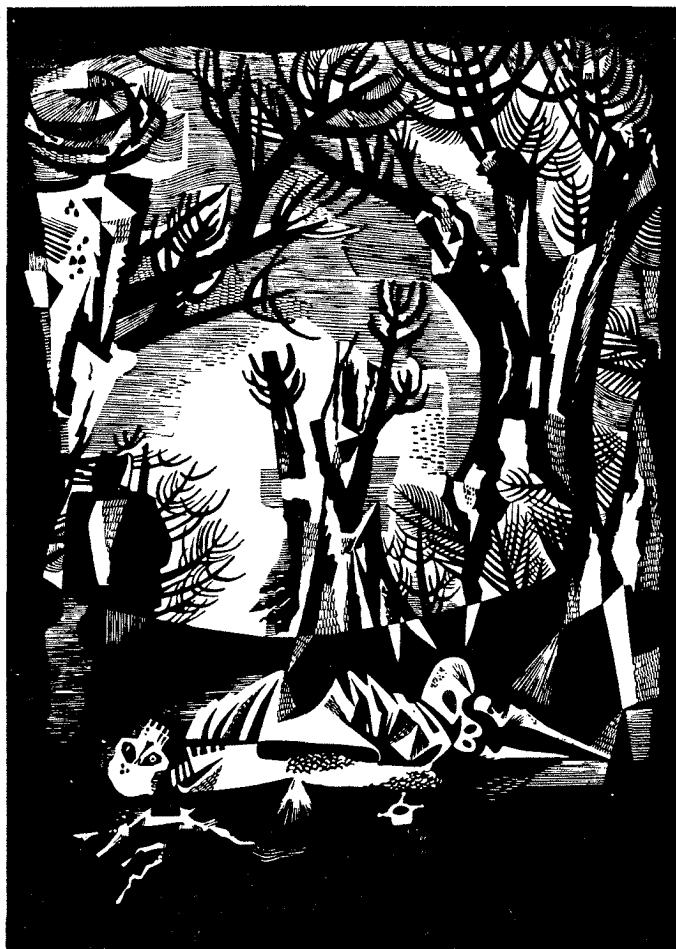
Nekoč sem videla, kako se je svak skril v klet. Vedela sem, da se skriva v kleti; kolikokrat sem ga pospremila s končkom očesa, ko je planil po veži in zdrknil po kletnih stopnicah — in tista vratca so se takrat prav nerada odpirala; tudi če sem se z obema rokama obesila na kljuko, je nisem niti premaknila. Sicer pa potem tudi poskušala nisem več. Klet je bila poslej zame posvečen kraj, kraj, ki sem ga v mislih čuvala in ograjevala z neštetimi nepremagljivimi obzidji.

In takoj nato so se s treskom odsunila večna vrata, noter sta planila dva Italijana z naperjenim orožjem — kakšno orožje sta imela, ne vem in tudi takrat nisem vedela, ker me je bilo preveč strah, videla sem le črno odprtino, skozi katero prihaja smrt — z njima pa še nekdo, ki sem ga na videz menda poznala, za trdno pa tega ne bi mogla reči, ker si ga nisem upala bolj pogledati.

Občepela sem za staro skrinjo na koncu veže in gledala. Poslušala sem tudi, pa sem slišala samo glasove, hude, jezne glasove, ki jih nisem razumela, ker so govorili v tujem jeziku, pa tudi tete, ki jim je odgovarjala, nisem razumela, ker sem preveč napeto gledala.

Niso se dolgo pregovarjali — kmalu so teto odpeljali s seboj. Laha sta jo vzela v sredo, čeprav se je otepala, in tedaj, bili so že na pragu, sem slišala, kako je eden od njih zavpil: »Pametna bodi, če ne, ne boš dolgo trave tlačila!«

IVE SUBIC:
**SPOMIN
NA SUTJESKO,**
1957 (linorez)

Ko jih ni bilo več videti, sem se splazila izza skrinje, nekaj me je prijelo, da sem zaklicala: »Za teto grem!« — čeprav sem se precej nato tako ustrašila svojega glasu, da sem si z roko zakrila ustnice in planila iz hiše, kolikor so me nesle noge. Toda kljub temu me je nekaj grela, mi je nekaj govorilo, da me je svak slišal in da se mi čudi, ker sem tako pametna in tako pogumna.

Izza vogala sem jih še videla, teto in tiste grdobe, gnali so jo po potki za hišami. Drugam je niso mogli kot na gmajno. Med kočami in po dvoriščih sem se zapodila proti gmajni, kolikor so me nesle noge, da bi bila pred njimi tam. In nisem se zmotila — na gmajni je že stala gruča žensk in deklet, nekaj fantov pa je tičalo za grmovjem in od daleč gledalo, kaj bo. Bliže si ni upal nihče.

Tudi jaz sem se stisnila za tiste fante, čeprav so nekajkrat zasikali:

»Kaj pa ti tukaj iščeš, mulec — še tebe je tukaj treba! Domov izgini!«

Fantje so bili divji od strahu; čeprav sem bila še otrok, sem to takoj sprevidela, in še na misel mi ni prišlo, da bi jim kaj ugovarjala. Samo malo dlje proč sem se umaknila in gledala na vso moč...

Teto so prignali zadnjo. Ženske so morale stati sredi gmajne, in ko sem vlekla na ušesa, sem spoznala, da jih imajo Lahi za talce. Ko bo počila prva partizanska puška, bodo streljali nanje...

Ženske so se prestopale; bile so žejne in utrujene, saj so jih vse vzeli z dela. Toda če je hotela katera sesti, jo je stražar dregnil s puško, da se je brž spet postavila pokonci.

Jaz sem gledala samo teto. Stala je kot odrevenela. Nič ni rekla, ne zajokala, nič ni prosila, naj jo spustijo domov, kakor mnoge druge, ki so se jim črnuhi le smejali. Samo včasih se je ozrla naokoli, kakor da išče pomoč, ki nima od kod priti. Ko so minile ure in ure in so se tudi Lahi že naveličali stati, sem opazila, da teta pestuje desno roko, in ko je stražar pogledal k njej, mu jo je pokazala. Še do tja, kjer sem ležala jaz, se je videlo, da je roka čisto rdeča. Stražar je nekaj zaklical, kmalu je prišel vojak z belim trakom okrog rokava in teti obvezal roko, in takrat se je pred stražarjem znašel moj drugi stric, mamin brat, in rekel, da bo namesto tete on za talca. Naj ustrelijo njega, če bo treba, njo pa naj spustijo domov...

Mislila sem, da se je zgodil čudež... Teta je odšla domov, na gmajno med ženske pa se je namesto nje postavil mamin brat... Od daleč sem šla za teto in se ves čas čudila, še bolj sem se čudila, kot pa sem bila vesela, da je teta rešena nevarnosti — ker mi ni in ni šlo v glavo, zakaj naj bi hotel namesto tete umreti stric... Rekla sem si: 'Če bi že kdo hotel to napraviti, bi moral to napraviti moj svak...' Nekaj časa sem razmišljala o tem, naposled pa se mi je motno razodelo, da je takó, kot je, veliko bolje... Svak naj bo v kleti, stric pa na gmajni...

Kar se mi je zgodilo potem, je táko, da se v spominu ne da več prav razložiti. Vse je ena sama gmota hudega, kakor da bi me bilo zgrabilo mlinsko kolo, kadar se voda z najhujšim sunkom z visokega zažene vanj in ga zasuka, da se vidi le še snop bele, na soncu mavrične pene...

S teto so me odvedli v trg, do katerega po cesti ne bi bilo daleč. Kakor pa smo me hodile pod puškami, ves čas po gošči, proč od ceste, je bilo neskončno daleč. Zdelo se mi je, da sem hodila več dni skupaj. Teta me je peljala za roko, in ko je videla, da omagujem, me je kakor telička vlekla za seboj. Tam, kamor smo potem prišle, so naju pa ločili, čeprav sem jokala in prosila, naj me pustijo pri njej. Nič drugega si nisem želela kakor le to, da smem ostati pri teti; rekla sem si: naj ima vsaj mene, ko so ji vzeli svaka. Toda v trdi nóci so me neke ženske odpeljale v hišo, kjer še nisem bila, četudi sem od drugih slišala, kako ji rečejo.

Dve sva se znašli v sobi, kjer sta stali visoki hrastovi postelji z razmetano posteljnino: malo večja deklica pa jaz. Rekli so nama, naj leževa in se pokrijeva, in da naju bodo jutri odpeljali domov. Spogledali sva se in vštric legli na posteljo pri oknu, pokrili se pa nisva in tudi zaspati nisva mogli.

Kmalu se je na sosednjo posteljo spustila dekla, kar oblečena in še v predpasniku, od katerega mi je v nos udarjal čudno zoprn duh, in takoj zaspala. Spala je globoko in nemirno, v spanju je hropla in se nečesa otepala, da sva se je kar zbali. Potem so se na lepem tiho odprla vrata, notri je stopila domača hči, ki sem jo bila poprej videla na dvorišču — lepotica, visoka, tenka v pasu, črnih las in obrvi, polnih, rdečih ustnic. Zaprla je za seboj in se nekam zasopla naslonila na steno za vrati. Nisem mogla drugače: kar najtiše se je dalo, sem se dvignila na komolec in se v temi zastrmela vanjo. Videla sem samo njene obrise — temno, negibno postavo ob zidu, beli oval obraza in še temnejše, kodraste lase... slutila sem, da je v stiski, da ji je zaradi nečesa hudó...

Še sem jo gledala, ko so se spet tiho odprla vrata, kakor prej so se neslišno zaprla in manjša, sloka, opeta moška postava se je pridružila ženski za steno — bilo je, kakor da sta se mahoma strnili, kakor da zdaj sloni za steno le še ena. Nekaj mi je reklo, da se moram obrniti proč, in vročina sramu mi je zalila lica. Toda premakniti se nisem mogla, tudi če bi se hotela... Slonela sem na komolcu in strmela v črno liso ob zidu...

Začula sem šepet... redke, pretrgane besede, ki jih ne bi mogel nihče razločiti, in vendar je bilo v njihovem šumu, v šuštenju teh dveh mladih, do kraja pridruženih glasov nekaj, kar ju je razvpilo po vsem širokem svetu... Ob zid je udarila bela roka, udarila je in se pobesila ko listič na veneči vrtnici... Šepet je že potihnil, toda v temi in v molku so se razlegali drugačni glasovi, nekakšni jeki, da jih takih še nisem slišala, pritajeno drsanje nog... Potem je druga roka odprla vrata in z njimi zakrila kotichek za steno. Videla sem le še črne platnice vrat in zevajočo odprtino med podboji, kamor se je od kdo ve kod prebijala šibka svetloba.

Glavo sem spustila na vroči laketi, zatisnila sem oči in ušesa, in kar je izza vrat še vseeno prodiralo do mene, je bilo sólo bobnenje, grom drvečih voda in divjih vetrov...

Naslednjega dne so mene in tisto drugo deklico odpeljali domov. Mama je tako zavpila, ko me je zagledala na pragu, da sem se je ustrašila, in padla bi bila po tleh, da je ni prestregel moj — svak...

Da, svak je po tistem stanoval pri nas. Bila sem skoraj srečna, ker sem ga videla veliko večkrat ko prejšnje dni — skoraj kakor nekdaj, čeprav je za cele dni odhajal v goščo in se spet vračal. Bilo mi je v veliko zadoščenje, da sem smela skupaj z materjo skrbeti zanj, ko da je naš, prav kakor za očeta. Oba sta odhajala, in oba sta se vračala onemogla, umazana, lačna.

Nekega dne se je svak lotil nečesa čudnega: papirnat denar je tlačil v steklenico s širokim grlom, kovane solde pa je zlagal v kupčke in jih spuščal v mošnjček, zgoraj prevezan z močno vrvico. Ko je opravil, je poklical mene in me odpeljal pred hišo, pod kap. Z motiko je izkopal pol metra globoko jamo, zamašeno steklenico in mošnjo z denarjem je spustil na dno jame in jo zagrnil. Zgoraj jo je zadelal s kamni in s koščki stare opeke, da ne bi nihče mogel reči, da so tla pod kapom kaj drugačna, kot so bila poprej...

Nato me je pogledal in mi povedal tiho, toda razločno:

»Poslušaj, Pepca — če tete ne bo nazaj, je vse to tvoje. Tudi tvoji mami bom povedal isto. Če se teta Ivanka ne bo vrnila, je vse to tvoje.«

Ko nisem nič rekla, me je prijel za roko in mi jo nestrpno stisnil.
»Si razumela?«

Pokimala sem, obrnila sem mu hrbet in počasi odšla nazaj v izbo, preden me je došel.

Istega dne popoldne so ga prijeli. V naši izbi. Njega in mojega očeta, in še več drugih...

Zgodilo se je tako hitro in nas je vse tako prestrašilo, da se dolgo sploh nismo zavedeli, kaj to pomeni. Šele ko je ostala izba čisto prazna, kajti z materja sva se tiščali v veži in se nisva mogli odločiti, da bi kaj rekli ali kaj storili — šele tedaj sva vedeli, da sva se bili prav tega tako bali vse tiste dni. Žalostno sem začutila, da sva si z materjo veliko bliže kot kdaj prej, da sva obe že stari, zreli ženski...

Naposled mi je rekla:

»Pepa, pojdi k vodnjaku. Vzemi škaf in pojdi po vodo — mogoče boš kaj videla.«

Mati je zrla vame z globokimi, čisto počrnelimi očmi.

Mogoče boš kaj videla, mogoče boš kaj videla, Pepa, so ponavljale te njene oči.

Vzela sem težki škaf s klopi ob oknu in ga prislonjenega ob život zanesla na dvorišče. Na skritem kraju, da me ni nihče videl, sem vodo zlila po tleh, čeprav je v naših krajih taka dragocenost, in s praznim škafom odšla k vodnjaku.

Škaf sem postavila na železni križ na vrhu visokega, kamnitega, že zlizanega in pozelenellega lijaka pod dolgo, kačji ali labodji glavi podobno temno pipo, in se obesila na leseni držaj. Vlekla sem, ročica se je spuščala skoraj do mojega obraza in se spet vzpenjala, visoko, visoko, toda vode ni bilo, in na vsem lepem me je težka udarila po roki...

Z vodnjaka je bil razgled po niže ležečih hišah, po cesti, ki se z glavne cepi k vasi, in na hrib nasproti vasi, na Vražji vrtec...

Pri šoli so može pehali na odprte tovarnjake. Tovornjaki so se po prašni cesti odpeljali vkreber, proti Vražjemu vrtcu, in z enega je kakor prapor zaplapolal rdeč robec, prav ko sem stala pri vodnjaku in strmela nizdol. To je meni nekdo mahal, *strašno mi je mahal*.

Takoj sem vedela, da mi maha moj svak...

Takrat so imeli take velike rdeče robce, rdeče z modrimi črtami.

Kako sem prišla z vodnjaka k mami domov, ne vem več.

Postrelili so jih v dve jami.

Čez nekaj mesecev so nam Lahi dovolili, da naše može prenesemo na vaško pokopališče.

Izkopali smo jih, vsakdo je zlahka prepoznal očeta ali brata. Jaz sem prepoznala svaka. Zavili smo jih v bele rjuhe in jih zakopali vsakega v svoj grob.

Potem sem mu nosila rože. Kjer je bil kakšen cvet, sem ga utrgala in ga odnesla svaku...

Prebujenje

In šel je človek k holmu, da bi nizko se poklonil.
In holm je dejal: razbij me in si naredi dom.
In reka mu je rekla: k srebru mojemu se skloni,
zajemi me in žejen več ne boš.
In rekla mu je ptica (lete nad holmom zapuščenim):
če lačen si, strelico vzemi in naredi lok.
In rekla mu je srna: lakoto z menojo preženeš.
Drevo se streslo je: prijatelj moj, pobiraj plod.
In bivol je dejal: jarem mi čimprej nadeni,
napravi ralo, riž posej, družini jesti daj.
In pomaranča mu je rekla: mladike si posadi v zemlji.
In rekla mu je roža: preženem žalost ti srca.
In rekla ptica: postrežem s petjem ti prelestnim.
In rekel blisk: ogenj ti prižgem, da ob plamenih
ti bo toplô in da odšla bo zver drugam.

Poslušal jih je človek: holm, bivola in reko
in rožo, srno in drevo, poslušal vse,
na zemljo legel, oči zaprl in mislil vneto.
Tedad mu je ogromna zemlja legla na hrbet
in razumel je, da holma ne osvoji nikoli,
ne spiše vode iz reke, obere ne z dreves
plodov ... in boštvo dolbsti v skalo se je lotil.
In svetla je bilà njegova misel, ko želel
je ustvariti svoj lik iz mračne skale,
rešiti se skrbi in z bogom razdeliti plen:
holm in reko, zemljo in meso in sadje.
In čaral je nad kamnom, ta pa je obraz
namršil, hotel nekaj reči ... in v strahu se spoštljivo
pred njim je sklonil človek in začel še isti dan
nositi kamnu rože, riž in plod in žito.
In na kolenih je sršečega boga
kot suženj prosil milosti, moledoval usodo,
zahvaljeval se mu za zrnce, za slednji sad,
a grozni bog ponižnemu ni sužnju odgovoril.
Potem mu reče holm: holm sem, stojim pred tabo.
In reče reka: reka sem in večen moj je tok.
In reče ptica: prosta spreletavam se nad skalo.
Drevo mu reče: zate le zorim svoj plod.
In reče srna: zate se na tvojem svetu pasem.
In reče roža: zate hranim cvet.
In reče zemlja: lakote te varjem.
In reče blisk: ujemi v žice moj slepeči beg.
In plašen, slep poprej in skrušen na kolenih,

iz sna se dvignil človek je, pripravljen na udar.
Z začudenim pogledom delo svojih rok premeri
in reče: človek sem, sam sebi gospodar.
Tedaj so holm, reka, zemlja in vse ptice,
zveri in tisoči dreves sklonili se pred njim,
a njega, ko na mit pogleda, prvikrat prešine,
da mit je mrtev.

Človek končno človek je postal.

Lira

Lire ni v moji dlani.
Vendâr škrjanček rani
ob zori jutranji slaveč življenje
napel je struno
navdušenj in trpljenja
ter k soncu jo in k zemlji prikoval.

Pojoča, večna struna ko tetiva
napeta v zraku trepeta
in ko vse više zemljo k soncu dviga,
v akordih tisočih zveni njen glas,
da je lahko verjeti: rana ptica
še ni končala svoj polet,
a če bi krogla se neba nagnila,
struna dežja pod prsti ne zamre.

Ne, lire ni pri meni.
A v hosti je zeleni
mogočna struna
borovega debla.
Med nebom in zemljó
pozvanjajoč se ziba,
v zemljo se je zagrebla,
do nebesa se dviga.

In sladko je čutiti, da brez vzroka
nasledil nisem strune bora;
ob bron stoglasni udari vetra roka
in tožno zazveni za noto nota,
kot da kantato »Gozd« Čjurlonisa
nekdo sred gozda venomer igra.

In vidim polje: čas pričakovani,
ko zrela rž ko lita struna
onstran cestâ in kolovozov vaških
zamišljeno zveni v meglicah jutra.

*Ne, lire ni pri meni.
A je trenutek posvečeni,
ko sredi polj, kjer v jutru
se sveti sveže rose sij,
zamisliš pesem o vsakdanjem kruhu,
prebirajoč jo s strune zrelih žit.*

*Ne, jaz nimam lire.
A dimniki fabrike
zvene na basovski kamniti struni
in iz livarn vročih mučni znoj
robati in težki in hrupni
nenehno bruhajo v nebo.
Nad njimi pa golob je belokrili
umil in združil dimnike tovarn
z višinami golobov, da se zdi mi,
kot bi potegnil struno do neba.*

*Potem lahno
udarim le z roko
po njej, po struni iz kamna in železa,
in v melodijo istega napeva
zlijo se v meni zvoki dimnikov
in trav in host.*

*Ne, lire ni pri meni.
A strune nebogljenih
in k meni zmeraj razprostrtih rok
zvene skoz zastor mestnega mi dima
kot nad sinjino
rokavov rek in nad ponjavo polj.*

*Borovec, stebelce rži.
Splet dimnikov in rok.
Škrjanček, ki se s pesmijo dobrika ...
In nerazdružno v meni zлива
se z zvokom zvok
veselih melodij,
kot da mi res je dana lira.*

Srce

*Kaj je srce človeško?
Trdi kamen?
Jabolko z lupino rdečo?
Mordà med rebri in aorto
utripa krogla,
krogli zemeljski podobna?*

Bodi kakorkoli: vse na zemlji terja
v srcu si prostora,
zatorej poln sem nemira
in vse storiti moram.

Zjutraj vstajam z golobi.
Pesem vesela nad zemljo zveni.
Žarki so razmajali zvon tisočzvoni.
Tudi srce od sonca drhti.
Zjutraj v obeh preveč je nemira.
Tovor sreče je obema težak.
Zvonu tesno je v kletki zvonika.
Srce iz prsi se trga na plan.

Slišite bitje?

Doneče, doneče!

Nevihita maja udarja na zvon.
Srce se trga od sreče.
Zvon se na kose drobi.
Zvon v mojih prsih poje ko bron:
ukam in vriskam, pojem, slavim.

A ne veje samo topli veter,
često tuli metež zla.
Bijo po veku bombe in rakete,
mir stoletju je postal neznan.
Zadrhtelo, vztrepetalo je k poetu
srce človeško,
srce, prepolno ran.
Kjeržekoli streljajo v človeka,
krogle — vse! —
srce bo moje občutilo.
V njem že tolikšna je svinca peza,
da se davno
k zemlji je sklonilo.
Koderkoli okupatorjevi škornji
nasilno gazijo
po tujih poljih,
srce teptajo mi,
tako kot mino,
z bolestjo polnjeno ko z razstrelivom.
Reke solzà se zlivajo po svetu
in vse

v srce

se stekajo poetu.

Kri nedolžnih mi srce zaliva.
Kri ubitih mi srce prekriva.
Vsa

prelita kri človeška
lije v žile,
v prsi se mi steka.

*In zvrhano človeških solz, krvi
in svinca, muke celega planeta,
resnično kakor jabolko zori
srce nemirnega poeta.
Naj veje lomi in šibi, naj pade
na rodna tla, v domači vrt,
iz prsi naj, iz kletke svoje plane,
saj mi bo ljuba vsaka smrt,
samo da kot odmev iz prihodnosti
željene sreče pesem zazveni.*

Delček matere zemlje

*Kamen je telo matere zemlje,
a njen hrbèt so visoke gore.
Reke so vene, aorta . . .
Moje telo je plod njen.*

*Iz venca poljskih rož rastem,
iz severne burje in iz dežja.
Voda sem, vreme, veja in plamen
in belih oblakov korak.*

*Iz snežinke sem, iz bilke na trati,
iz zrelih jagod sadù,
iz ozimnic zelene spodrasti,
iz rumenega peska strug.*

*Iz žita sem, ki daje ga zemlja,
iz rženega kruha za sleherni dan,
kakor iz zrna ječmena,
kakor iz hmelja, vira omam,*

*iz vnetljivega litega skrila,
iz enotnosti vode in rib,
iz jabolka, ki sred listov spominja
na kopijo sonca ljudi.*

*Delček sem matere zemlje.
Po strugah se in po vejah zgubim.
In znova iz pepela poženem
ko brstje muževnih mladik.*

E. Meželajtis je sodoben litvanski pesnik; sodi v sam vrh sodobne sovjetske poezije. Leta 1961 je za zbirko »Človek« (iz nje so objavljene pesmi v slovenskem prevodu) dobil najvišje literarno priznanje — Leninovo nagrado. V ruščino so ga prevedli mojstri ruskega stiha kot so *Martinov*, *Slucki*, *Samojlov* in drugi. Prvi slovenski prevod velikega pesnika male baltiške republike Litve je prirejen po ruskem prevodu Meželajtisove poezije.

GOLA ASJA

Ponoči smo prekoračili cesto, čez katero smo bili šli že prejšnjo noč. Nismo vedeli, da se je tu medtem nekaj spremenilo. Naša zaseda, ki je bila to noč na tem mestu, je bila bolj budna kot italijanska, in malo je manjkalo, da nas ni pobila. Kako neki bi mogel iz smeri, od koder prihajamo mi, priti partizan? Partizani pa so prihajali, neprestano prihajali od tam, kjer bi jih najmanj pričakovali.

Zdaj smo bili na partizanskem ozemlju; še včeraj ni bilo partizansko. Ker se nam je zdelo, da ni treba biti več tako previden, sem zaostal za skupino.

Stopal sem skozi mlad gozd, ki se je dvigal in spuščal po valovitih tleh, gazil po debeli rdečerjavi preprogi odpadlega listja ... Pogledal sem navzgor: ondi se je izgubljal ozka, komaj vidna steza, in zazdelo se mi je, da tovariši niso zavili po tej poti. Skozi jaso sem opazil dolino s potokom in rob vasi, zaslišal sem zvonce ovnov in črede, ki se je pasla. Kaj ni to tista vas, kjer smo predvčerajšnjim jedli? Zaslišal sem pogovor. Ko sem stopil za ovinek, sem obstal kakor vkopan. Znašel sem se pred skupino ljudi. To niso bili moji tovariši. Zdrznili so se, pogledali proti meni, in že je eden izmed njih, ki se mu je na kučmi svetila kovinska značka — kot četniška kokarda — repetiral puško in jo uperil vame. Pozivu se nisem takoj odzval, kajti zaslepljen od sonca in presenečen zaradi te značke na kučmi prvi hip nisem niti pomislil, da so to naši, in nisem se takoj zbral. Puška mi je visela čez pleča kot jezdecu in preden bi jo snel, bi bilo že po meni. Premišljaje, ali naj skočim v zaklon, sem odgovoril na poziv z neumnim vprašanjem:

— Katera vas je to?

Še enkrat je odjeknil poziv izza uperjenih pušk:

— Povej vendar, kdo si?

Zavpil sem skoro jezno:

— Partizan, kaj ne vidiš?

Vseh deset iz skupine je olajšano povescilo puške. Šele zdaj sem zagledal v grmovju dve dekleti.

— Zakaj ne govoriš, pritisnil sem bil že na petelina!

— Pa ti, zakaj nosiš na kučmi značko kot kokardo?

Vsi so se prav tiho zasmeli; tisti s kučmo je rekel:

— Pred kratkim sem prišel iz Črne gore, tam smo naredili kovinske zvezdice s srpom in kladivom. Šele tukaj sem si jo pripel.

Govorili so zelo tiho. Zvedel sem, da so izvidnica in da so v vas pod nami vdrli Italijani s četniki. Sedel sem mednje na razpotegnjen gozdni obronek in napeto oprezal navzdol. Idila s čredo na pašniku je bila slepilo. Prišli smo bliže. Kot na dlani smo lahko opazovali majhne, a razločne postave, ki so se premikale. Bilo jih je veliko. Italijanski tovornjaki so se ustavljali ob robu vasi; četniki so vlačili iz vasi vse, kar so mogli natovoriti na konje, Italijani v zelenkastih uniformah pa so se motali v gručah okrog nekaj hiš. Tudi od daleč je bilo moč opaziti na njih neko posebno razburjenje. Prerivali so se in razgrajali, kritili z rokami. Vsipali so se v hiše, a kmalu se je odondod razlegel presunljiv, grozen ženski krik. Spogledali smo se. Komandir patrole je stisnil zobe in siknil:

— Hudiči!

Tovariši so brez odgovora vstali. Dva s puškomitraljezi sta šla naprej, za njima sta krenila dva s pripravljenimi bombami.

Šipe so pokale, opeke na hišah so šklepetale. Naša dva puškomitraljeza sta pela, vmes so se oglašale puške. Borci so prodirali z neprestanim ognjem. Borbeni bes jih je gnal naprej, ni jim bilo mar zase. V vasi je nastala zmeda. Četniki so brezglavo bežali. Za uzde so lovili konje, s katerih so padali svežnji, korita, kotli, sekire in razno na slepo srečo nagrabljen blago. Iz hiš so skakali na pol oblečeni Italijani in tekli proti tovornjakom. Kot nori so streljali tjavdan na vse strani in vžigali motorje. Tovornjaki so pod drhtečimi rokami šoferjev hropili kot na smrt prestrašene zveri. Prav neverjetno, toda osvajalci so pobegnili: mislili so, da jih je presenetila kakšna večja naša enota.

Potlej pa smo v tem *direndaju uzrli nov, strašen prizor. Na oknih nekaj hiš so se pojavile na pol gole ženske, z obrazi, spačenimi od bolečine in sramote. Obupano so stegovale roke po zakasneli pomoči. Od nekod so se pojavili do tedaj zaprti moški in, ne da bi dojeli, kaj se je zgodilo, so buljili v ženske in se prijemali za glave. Ko smo se približali hišam, smo obstali kot vkopani. Strmeli smo v obraze teh žensk na oknih in v obraze moških, katerih zmajevanje z glavo je izdajalo nekakšno vdanost v »kismet«, a tudi bolečino in upor proti njemu.

Z nekega okna v nadstropju se je odlepila ženska postava v raztrgani srajci in se pognala na cesto v hipu, ki se je zdel neskončno dolg in neresničen. Slišati je bilo samo kratek krik, ki je zamrl. Potem je vse potihnilo. Nenadoma je iz te otrple tišine steklo proti nam še nerazvito dekle, ki so ji viseli na golem telesu samo ostanki lahke muslimanske obleke. Tekla je zasopla, kar so ji dale moči, ko da tekmuje s smrtjo, s sramoto, s »kismetom«.

Pritekla je do nas; stali smo na robu gozdička blizu vasi. Pokrivala je z rokami mlade, gole prsi, oči so ji bile še široko odprte od malo prej prestane groze in od velikega veselja, ker smo jih rešili. Zasoplo je jecljala:

— Prišli ste zadnji čas! Čeprav bi ostale žive, ne bi preživele sramote! Rešili ste nas, rešili ste nas ...

Ko da se je šele zdaj zavedela, ko da se je s temi besedami osvobodila nekega bremena, je s prestrašenimi očmi pogledala nas vseh enajst in globoko vdihnila; prav tako, ko da je prišla iz strašne tujine domov, ko da je po dolgem iskanju našla svoje najdražje.

Čeprav ta obraz zaradi razburjenja še malo ni spominjal na obraz vaškega dekleta, kakršnega običajno srečujemo, se mi je zazdel znan, in začel sem premišljati, od kod.

Videč, da je skoraj gola in da drhti od mraza in spričo sramežljivih pogledov naših tovarišev, je ena od obeh naših tovarišic odmotala odejo, ki jo je imela zvito na plečih, in pokrila z njo dekle. Ta je prišla za vogale, jih potegnila k sebi in zavezala pod brado. Šele zdaj se je spomnila, da je pravzaprav gola pred pogledi tujih ljudi, povrhu še »kavrov«. Nenadoma nas je pogledala z groznim sramom in se, zavita v odejo, vsa sključila na tleh.

Muslimanka gola, pa pred tujimi moškimi, drugoverci!

V naši skupini sta bila dva mostarska delavca, neki študent iz Črne gore, drugi pa so bili kmetje. A iz oči vseh naših tovarišev je prebrala, da se nima česa sramovati, v njihovih pogledih ni opazila nič nedostojnega. Stresla se je, ko da bi za vselej nekaj odvrгла, in rekla:

— Domov ne grem več. Če me vzamete, grem ne vem kam. Me vzamete?

Gledala je proseče, toda resno in odločno. To je bil droben, nežen, še skoraj nedekliški obraz. Odkod ga poznam?

— Sprejeli bi te, — je rekla tovarišica, ki ji je bila dala odejo, — ampak tudi tvoj oče bi moral dovoliti. Po vasi bi pravili, da smo te odvedli s silo.

— Kdo bo to govoril? Saj vendar vedo, kakšni so partizani. Mojega očeta so četniki trikrat mučili; od njega so hoteli denar; menda je tudi on sprevidel. Z vami grem... Ime mi je Asja.

Morali smo se umakniti, ker nas je bilo samo enajst. Bili smo izvidnica, ki se ni mogla spustiti v boj. Čeprav vse skupaj ni trajalo dolgo, smo se vendar že predolgo zadržali.

Eden izmed bombašev je stekel čez cesto k potoku in slekel mrtvemu italijanskemu oficirju uniformo. Medtem ko ga je slačil, so se kmetje prerivali okrog njega; bilo je, ko da opravlja nekakšen obred. Zaklical jim je še:

— Zdaj gremo, a prišlo nas bo več. Vedite: prišli bomo v vsakem primeru!

— Ko bi le ostali za zmerom; tako smo neprestano v strahu, — je rekel s tresočim glasom starejši musliman s krvavo cunjo okrog vratu.

Le-tega sem in nisem poznal. Je to tisti, pri katerem smo predvčerajšnjim pili mleko in se brezskrbno pogovarjali? Ni samo iznakažen, ampak je videti tudi starejši.

— Vi pa nagovorite svoje fante, naj gredo z nami, da nas bo več, in tudi vam bo bolje. Zdaj pa vam odpeljemo Asjo.

— Asja gre z vami? Kaj zapušča dom? — se je uprl starec, ki je bil Asjin oče.

— Bolje zanj, ko da ostane doma. In ne pustite, da vam fante gonijo k ustašem, — je še zavpil Đurađ in pohitel k nam z oficirsko uniformo. Zmagoslavno jo je ponudil Asji:

— Obleci. Zaslužila si jo. In glej, da se oddolžiš lumpom.

Asja je obotavljaje sprejela uniformo, izginila za grm, nato pa se je vrnila v njej z nekim novim izrazom na obrazu, ko da se tudi sama čudi svoji odločnosti, a prav tako, ko da se še zmerom nekako sramuje v novi vlogi, v preširoki in preveliki uniformi.

— Samo še zvezdo in puško, — je rekla.

— Na, tu imaš za sedaj Italijanov revolver, zvezdo pa boš naredila, brž ko pridemo v bataljon, — je rekel skoraj nežno sicer robati Đurađ.

S hitrimi koraki smo odšli k našim prvim enotam. Še spotoma je Asja čutila, da nam mora kaj reči:

— Tako mi je, kot bi bili moji bratje in sestre, pa vendar se z brati in sestrami ne bi počutila tako kot z vami.

Tovarišica s koščenim obrazom, a čokata na pogled v debelih hlačah, tista, ki je bila Asji dala svojo odejo, ji je hotela pomagati, da bi se bolje izrazila:

— Počutiš se enakopravno z drugimi ljudmi, kajne?

Asja je nedoločno prikimavala:

— Postati moram šele enaka junakom.

Ko se je pomirila v enakomernem partizanskem pohodu, me je spoznala. Toda gledala me je tako, ko da tista deklica, ki se je predvčerajšnjim naskrivaj nasmehnila partizanom, ni ta partizanka, ki zdaj resno stopa v desetini in kdaj pa kdaj važno popravi revolver.

Asjo so sprejeli v prvem bataljonu Pete brigade, ki smo nanjo naleteli. Bil sem priča veselju štaba in borcev, ko so videli »plen« in slišali o akciji. Tega dne je v Asjino vas odšla močnejša patrulja, da bi kmetje videli, da so še partizani. Meni so dali kurirja, da bi me odpeljal tja, kjer se je moj štab nastanil na novo. Kurir je tu opisal dogodek, a ni pozabil omeniti tudi smešnega naključja, kako sem naletel na patrolo.

Našima dvema brigadama, črnogorski in hercegovski, je čez nekaj dni kurir prinesel ukaz Vrhovnega štaba, naj se prebijeta v Krajino, v sestav glavnine. Kot nevihta sta šli skozi okupirano ozemlje. Sušljalo se je tisto, kar je bilo še vojaška skrivnost: da se v Krajini zbirajo prve divizije naše redne vojske in da so pred nami operacije večjega obsega. »Pojdmo v Srbijo?« so šepetali.

Asja ni videla domačih krajev štiri mesece. Februarja 1943, med veliko četrto sovražno ofenzivo, ko je bilo treba brezpogojno osvojiti Prozor, da bi rešili več tisoč ranjencev, se je Asja v svoji brigadi borila dva dni in dve noči proti garnizonu tisoč mož, ki so se utrdili v »neosvojljivem gnezd« . Ko je prišla v mesto, polno italijanskih trupel, je nehote gledala, ali ni med njimi tudi kdo izmed »tistih« .

Potem se je nekoč vrnila v svojo vas. Vsi so jo gledali in skoro otipavali, ko da bi se hoteli prepričati, ali je res ona. Na rokavu je imela znak politdelegata voda. Ponosno je govorila:

— Glejte, prišla sem. Mi pridemo povsod. Iz tega kraja pa mora z nami nova četa.